TIJDSCHRIFT VOOR INDISCHE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
= EN WETENSCHAPPEN =

DEEL LXXI

1931

ALLE STUKKEN, HET TIJDSCHRIFT BETREFFENDE, TE ZENDEN AAN DE REDACTIE, p.a. MUSEUM, KONINGSPLEIN W. 13 – BATAVIA C.

TIJDSCHRIFT VOOR INDISCHE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
= EN WETENSCHAPPEN =

DEEL LXXI

1931

ALLE STUKKEN, HET TIJDSCHRIFT BETREFFENDE, TE ZENDEN AAN DE REDACTIE, p.a. MUSEUM, KONINGSPLEIN W. 13 – BATAVIA C.

CENTRALE CATALOGUS.

De „Centrale Catalogus van alle op Java aanwezige wetenschappelijke boekwerken met uitsluiting van die op het gebied der natuurwetenschappen voor zoover opgenomen in duurzaam gevestigde en voor het studeerend publiek toegankelijke verzamelingen" is thans zoover gevorderd, dat het studeerend publiek gebruik kan maken van het reeds bewerkte materiaal.

Het Bureau van den Centralen Catalogus is voorloopig ondergebracht in het gebouw der Rechtshoogeschool te Batavia-Centrum, waar iederen dag behalve op Zon- en Feestdagen en behoudens onvoorziene omstandigheden iemand van 8 — 12 uur aanwezig is om persoonlijke aanvragen wat betreft den reeds aanwezigen auteurs-catalogus te kunnen behandelen.

Daar er geen systematische catalogus op de onderwerpen bestaat, kunnen aanvragen daaromtrent niet beantwoord worden. Ten slotte moet er nadrukkelijk op gewezen worden, dat alleen inlichtingen verkregen kunnen worden, of een of ander boekwerk in een der reeds bewerkte bibliotheken aanwezig is, en in welke bibliotheek.

Het Bureau van den Centralen Catalogus verleent geen bemiddeling bij het uitleenen van boeken.

INHOUD.

Afb. 1.

Carel Reyniersz,
Gouverneur-Generaal van 1650–1653. Olieverf.
Weltevreden - Paleis Rijswijk.

De Schilder-koopman Philips Angel en het portret van Carel Reyniersz

door

J. DE LOOS-HAAXMAN.

Onder de weinige Indische schilders uit den Compagniestijd, die gesigneerd werk nalieten — al zijn het dan slechts schaarsche stukken — neemt de schilderkoopman Philips Angel geen onbelangrijke plaats in.

Zijn grootvader, ook een Philips Angel, stamde uit Antwerpen, vestigde zich in 1591 als uitgeweken Protestant in Middelburg en werd er een jaar later schoolmeester [1]).

Hij was een bekwaam man. Jan, zijn zoon, trouwde met Elisabeth van Heuckelroy. Zij werden de ouders van Philips Angel, den schilder, die 14 September 1616 te Middelburg is gedoopt [2]).

[1]) Zie F. NAGTGLAS, *Levensberichten van Zeeuwen*. Middelburg 1893, II bl. 1083.

[2]) ibidem. Zie ook: *Philip Angels Lof der Schilderkunst* door P. J. FREDERIKS, in Oud-Holland 1888 bl. 113–123.

FREDERIKS putte voor een deel uit *Les artistes de Harlem* par A. VAN DER WILLIGEN Pz. ed. 1870, die zijn mededeelingen omtrent Angel dankte aan de nasporingen op 's Rijksarchief te 's Gravenhage van den oud-Majoor en ambtenaar op dat archief P. A. LEUPE. Deze nasporingen loopen van 1646–1662. Ik kon er eenige bizonderheden, die ik op 's Lands archief te Batavia vond, aan toevoegen. Bij mijn nasporingen mocht ik veel hulp ontvangen van den Adj. Archivaris Mr. P. C. BLOYS VAN TRESLONG PRINS.

De aangehaalde Resoluties zijn alle op 's Lands archief te Batavia geraadpleegd.

Tot 25 Januari 1639, den dag, waarop hij te Leiden in ondertrouw gaat met Jacquemijntje de Smeth, is er over Angel, zijn leertijd, of zijn leermeester niets zekers bekend. In 1639 nog werd uit dit huwelijk een dochter, Lydia, geboren. De moeder stierf spoedig. Eveneens in 1639 werd Philips Angel lid van het St. Lukasgilde te Haarlem. Daarna wordt hij achtereenvolgens te Leiden en te Haarlem genoemd. In 1641 b.v. was hij weder te Leiden [1]) waar hij lid werd van Sint-Lukas en op 't jaarfeest (18 Oct. 1641) een lofrede op de Schilderkunst uitsprak. Deze feestrede werd uitgegeven [2]).

Oct. 1641 [3]) was Philips Angel echter weer terug in Haarlem en in 1642 [4]) andermaal lid van St. Lukas aldaar. 4 Aug. 1642 sloot hij er een tweede huwelijk [5]) met Lysbeth Dirks Vercamme, [6]) jonge dochter, uit welke verbintenis in Mei 1643 [7]) een zoon Johannes werd geboren.

---

[1]) 10 April 1641 huurde Angel een huis aan de Hoogewoerd aldaar. Mededeeling van Dr. A. BREDIUS, vermeld door FREDERIKS.

[2]) PHILIPS ANGEL's *Lof der Schilderkonst* tot Leyden ghedruckt bij Willem Christiaens, woonende bij de Academie. Anno 1642, IV + 58 pp.

Het boekje is zeer zeldzaam. De Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage bezit een goed geconserveerd exemplaar, dat voor mij werd afgeschreven. Ook het Prentenkabinet te Leiden is in het bezit van het boekje.

[3]) Lidmatenboek Ned.-Hervormde gemeente Haarlem. Zie V. D. WILLIGEN p. 68.

[4]) Notulen St. Lukas.

[5]) Haarlemsch Trouwregister (V. D. WILLIGEN p. 60). Angel woonde toen op 't Groot Heiligland en wordt in het Register „jonge man" genoemd, terwijl hij integendeel weduwnaar was.

[6]) Zij woonde eveneens te Haarlem in de Groote Houtstraat. V. D. WILLIGEN p. 69.

[7]) V. D. WILLIGEN p. 69. FREDERIKS stelt het geboortejaar van dezen zoon op ± 1648 en zegt er over op bl. 114 noot 4: „Uit dit huwelijk werd omstreeks 1648 een zoon Jan geboren. Lysbeth stierf te Middelburg omstreeks 14 Oct. 1671, want dien dag werd aldaar de volgende acte van verweesing gepasseerd: Philip Angel, eene weese, genaemt Jan, out omtrent 24 jaren, daer moeder off was Elisabeth Vercamme". Is inderdaad een zoon Jan omstreeks 1647 geboren, dan is dit in Indië gebeurd en dan zou dus uit deze acte blijken, dat Elisabeth met haar man is meegegaan.

Eind 1642 was Angel „onderschrifts heer" [1]) (adjunct-secretaris) van St. Lukas te Haarlem, een jaar later secretaris [2]) en December 1644 en begin '45 weder te Leiden woonachtig als hoofdman van St. Lukas [3]). Dit heen- en weertrekken zou in verband hebben gestaan met zijn nevenberoep van kunsthandelaar [4]).

Ten slotte trad hij in 1645 in dienst der O. I. Compagnie [5]).

Van der Willigen vermeldt op p. 69, dat Angel 11 Juni 1646 werd voorgedragen tot Schepen uit de dienaren der Compagnie, doch niet benoemd. De Resolutie van dezen datum bevat echter niet de voordracht en de benoemingen tot de vernieuwing van het College van Schepenen, — deze geschiedde per Res. van 29 Mei '46 en Angel wordt hier *niet* in genoemd —, doch de voordracht en benoeming van den Commissaris voor

---

[1]) T. VAN WESTHREENE in MEYER'S *Alg. Künstlerlexicon* II 32, door FREDERIKS vermeld.

[2]) V. D. WILLIGEN, p. 68 en FREDERIKS, bl. 114.

[3]) FREDERIKS geeft als bron op: Dr. A. BREDIUS in *Obreen's Archief* V bl. 172.

[4]) FREDERIKS bl. 114, noot 8. FREDERIKS zelf neemt den kunsthandel van Angel aan, en vermeldt MEYER'S *Künstlerlexicon*, die niet zoo zeker is en *Rembrandt, sa vie et ses oeuvres, door* C. VOSMAER bl. 322 noot. VOSMAER zegt daar over Angel: „qui fut peintre et peut-être aussi marchand de tableaux"; geheel zeker was Vosmaer dus niet. Evenmin MEYER echter, die van dit vermeende kunsthandelaarsschap alleen maar kan zeggen, dat Angel in 1644 in Leiden schilderijen aankocht.

Veel kapitaal stak Angel in dezen aankoop van 1644 niet. In het „Leidsche Schildersboeck" staat aangeteekend, dat Philips Angel in dat jaar aankocht:

a. Een landschapje van Adriaenus van Graesbeeck geschilderd . . . . *f* 2.12
b. Een dito van Jacob Swaanenburgh . . . . . „ 2.—
c. Een waetertie van Maerte Franss van der Hulst . „ 5.—

Voorts: den 20n Maart 1645 heeft Philips Angel zijn reekeninge aan den deken Hendrick van Amstel gedaen en hem aan geld overgelevert de somma van *f* 12.11.

[5]) LEUPE kon aan V. D. WILLIGEN blijkbaar niet meedeelen in welke qualiteit.

de Huwelijksche Zaken, waartoe Angel wel voorgedragen werd, doch niet benoemd.

Daarna geven de klappers op de Resoluties Angels naam niet vóór zijn Perzische bestemming er in werd vastgelegd. Ook de Daghregisters van 1647/48 noemen hem niet, – dat van 1646 is niet uitgegeven –, zoodat het mogelijk is, dat Philips Angel deze jaren op de buitenkantoren heeft doorgebracht. Inderdaad wordt hij dan ook in 1649 te Gale op Ceylon genoemd [1]). Dit is het eerste bericht over zijn Indische loopbaan. 21 Juni 1651 wordt de koopman Philips Angel als lid van den Raad van Justitie van het Kasteel van Batavia geassumeerd [2]) en 15 Sept. 1651 ging hij met het gezantschap Cunaeus naar Perzië [3]). Dit gezantschap bestond uit den Raad van Indië Joan Cunaeus als commissaris en gezant en den jeugdigen Cornelis Speelman als secretaris. Philips Angel was aan dit gezantschap toegevoegd als opperkoopman.

Angel was bestemd om in Perzië te blijven, waar hij de positie van opperhoofd te Ispahan zou krijgen, dat was „tweede" in Perzië. Zoo luidde de instructie van Cunaeus [4]). Jan Maertensz. Ham ging mee om tweede te Ispahan te worden.

Met Angels ambtelijke loopbaan liep het in Perzië heelemaal mis [5]). Ook hij kon „zijn eigen conscientie

---

1) Hij onderteekent van wege de O. I. Compagnie mede een contract door Joan Maetsuycker, destijds gouverneur van Ceylon, gesloten met Radja Singa (J. E. Heeres, *Corpus Diplomaticum* I 519, vermeld door A. Hotz in het *Journaal der Reis van den gezant der O. I. Compagnie Joan Cunaeus naar Perzië in 1651–1652* (1908).

2) Resolutie van Gouv.-Gen. en Raden van 21 Juni 1651.

3) Mr. Joan Maetsuycker, tijdens wiens gouverneursschap van Ceylon Angel te Gale was geweest, presideerde toen den Raad van Justitie en was eerste Raad en Directeur-generaal van Ned.-Indië. Kan hier misschien aan protectie gedacht worden?

4) Zie *Journaal Cunaeus*, Inleiding, bl. XXIV.

5) Evenals met Hendrick Boudewijn van Lockhorst, schilder-koopman, die als schilder aan den Shah werd afgestaan tegen een jaarlijksch salaris van *f* 4000.– een voor die tijden buitengewoon hoog bedrag.

niet gouverneeren"; hij knoeide met zijn reisdeclaratie [1]) en dreef al spoedig handel voor eigen rekening. Had hij zich hier vroeger misschien ook al aan schuldig gemaakt, dan deed hij het toen waarschijnlijk handiger of met meer geluk dan te Ispahan, waar het geviel, dat zijn goederen de loge werden binnengesleept onder de oogen van Cunaeus zelf en van Sarcerius, den directeur in Perzië, die samen in de poort stonden [2]). Wegens dezen verboden particulieren handel, waartegen de Bewindhebbers vrijwel steeds tevergeefs toornden, werd Angel naar Batavia teruggeroepen.

De Compagnie was dus in haar verwachtingen wat betreft dezen dienaar teleurgesteld. Deze verwachtingen hebben waarschijnlijk ook den schilder Angel gegolden. Wel zegt Hotz [3]), dat het gedurende zijn loopbaan te Batavia niet blijkt, „dat Angel werk werd opgedragen, dat in verband stond met den eigenlijken werkkring van de Compagnie, den handel". Doch het is nog maar de vraag of Angel in de eerste jaren na zijn aankomst in Indië in Batavia heeft gewerkt. Er zijn geen berichten over.

Door Angel naar Perzië mee te geven met de bedoeling hem te Ispahan in dienst te houden zal de Compagnie zeker ook gemeend hebben zooveel en zoo gunstig mogelijken invloed te doen uitoefenen door een bekwaam schilder op den gang van zaken aan een hof, waar de Europeesche schilderkunst zeer gewaardeerd werd, doch men kan zich toch moeilijk voorstellen, dat een zoo hooge positie aldaar voor Angel zou worden gereserveerd, wanneer hij geen capaciteiten in den handel had getoond [4]).

Dat de Regeering die verwachtingen koesterde, doet zij in haar instructie aan Cunaeus trouwens ook duidelijk uitkomen. Over de benoeming kwam ook geen

---

[1]) *Journaal Cunaeus* bl. 199.
[2]) *Journaal Cunaeus* bl. 198.
[3]) *Journaal Cunaeus*, Inleiding bl. XL.
[4]) Tenzij hier inderdaad machtige bescherming achter zat!

aanmerking van uit Holland, zooals later over de aanstelling van Isaac Koedyck, die door de H. Regeering te Batavia benoemd werd tot tweede te Suratte. Deze schilder in Compagniesdienst, en agent in Hindostan aan het hof van den Groot Mogol, omdat deze vorst dringend aan de H. Regeering te Batavia om een schilder had gevraagd, was niet door de Bewindhebbers in Holland aangenomen. De XVII waren dan ook zeer verstoord over de benoeming van dezen schilder op een zoo belangrijke post in een zoo verantwoordelijke betrekking. Dit was een „exorbitantie, deriverende en afwijkende van de goede ordres en maxime van de Compagnie" [1]). Zij handhaafden de benoeming dan ook niet.

Op de terugreis van Ispahan naar Gamron [2]) werden Cunaeus en Angel zwaar ziek. Angel kon de reis zelfs niet voortzetten en moest met eenige Inlandsche bedienden te Djahrum, enkele dagreizen van de kust verwijderd, achterblijven [3]).

Hij zou de thuisreis ook na zijn herstel niet vervolgen, want Shah Abbas II verzocht den schilder in dienst te mogen hebben [4]) en Cunaeus liet zijn opperkoopman en mislukten tweede in Perzië de keus tusschen verantwoording te Batavia of den dienst bij den Shah. Na lang aarzelen [5]) koos Angel den Shah. Hij ontving geen salaris meer van de Compagnie [6]), maar bleef toch blijkbaar nog in haar dienst, want de H. Regeering behield een zekere macht over hem. De Shah verbond zich van zijn kant om Angel vrijwillig te laten gaan als dit den schilder zou goeddunken. In November 1653 werd Philips Angel dan hofschilder, een voordeeliger

---

[1]) Algemeene Brief aan G. G. en Raden van Indië van 16 April 1657. Zie LEUPE in *Ned. Spectator* 1873 bl. 263.

[2]) Tegenwoordig Bender-Abbas = Haven van Abbas.

[3]) *Journaal Cunaeus* bl. 349

[4]) *Journaal Cunaeus* bl. 369.

[5]) V. D. WILLIGEN p. 71.

[6]) ibidem.

betrekking dan die van dienaar der Compagnie. Hij kreeg vele geschenken, waaronder prachtige kleederen, — de traditioneele gave in Perzië, — en ontving voor vijf kleine schilderijtjes de som van *f* 6000.—, waarlijk een enorm bedrag, gezien in Hollandsche verhoudingen. Hij zette de zaken met Abbas dus goed in en zijn financiëele relaties beloofden er buitengewoon op vooruit te zullen gaan. Angel liet een atelier te Ispahan bouwen, waarin hij van tijd tot tijd het een of ander schilderij voor Z. M. of voor de grooten van het hof maakte [1]). Het schijnt dat hij tusschenbeide aan het hof werkte.

Van der Willigen voegt aan deze berichten toe, dat alles er op wijst, dat Angels werken noch belangrijk, noch talrijk waren [2]), want slechts één schilderij, een „offer van Abraham" wordt genoemd.

Wanneer Van der Willigen hier bedoelt, dat Angels werken niet in de Compagniesbescheiden staan vermeld, dan is dat nog volstrekt geen bewijs, dat zij niet goed of talrijk zijn geweest. In de Compagniespapieren vindt men hoogstens een enkele aanwijzing omtrent een enkelen schilder en zijn vermeende bekwaamheid.

Philips Angel stond zeer in de gunst van den kunstlievenden Shah [3]). Deze nam zelfs teekenles bij hem; het hof volgde dit voorbeeld. Tavernier geeft den naam van

---

[1]) V. D. WILLIGEN p. 71.

[2]) ibidem.

[3]) J. B. TAVERNIER noemt in *Les Six Voyages* ed. 1681, I 386 een feestzaal te Ispahan, die aan drie zijden open was. De vierde zijde was door een Hollandschen schilder beschilderd met figuren van Hollandsche en Engelsche mannen en vrouwen, die elkaar toedronken. Shah Abbas II liet dit werk schilderen. Tavernier zag deze muurschildering op 3 Juli 1667.

Zie ook: TEXIER, *Description de l'Arménie, la Perse et la Mésopotamie*, waarin een reproductie van een schilderij voorkomt groot 10×5.50 M, dat deel uitmaakt van een zeer belangrijke reeks levensgroote historische voorstellingen, die zich bevinden in de troonzaal „Tjehel Sûtûn" van het paleis gebouwd door Abbas I.

De schilderij, waarvan de reproductie in TEXIER is opgenomen,

Philips Angel in zijn reizen tezamen met dien van Lokar [1]) en deelt mede, dat hij, op zijn vertrek uit Ispahan staande, van den koning kreeg „plusieurs desseins, dont quelquesuns estoient de sa propre main. Car le roi a fort bien appris à dessigner de deux peintres Hollandais l'un nommé Angel et l'autre Lokar, que la Compagnie Hollandaise lui avoit envoyez".

Philips Angels Perzische werktijd duurde nog geen drie jaar [2]). Want de onverantwoorde particuliere handel bleef den Heeren te Batavia dwars zitten, Sarcerius [3]) scheen het vuurtje warm te houden en Angel was ten slotte toch gedwongen naar Batavia terug te keeren, waar hij begin 1656 aankwam. Hij begon met zelve gelden van de Compagnie te eischen, die hij nog van haar te goed zou hebben. Dit liep echter geheel anders uit dan Angel bedoeld had. De Resolutie van 28 Jan. 1656 [4]) ontzegt hem niet alleen „zekere Perzi-

---

is afgebeeld in het *Journaal Cunaeus*. Abbas II komt er als hoofdpersoon op voor, volgens HOTZ.

Deze neemt aan, dat het tijdens Abbas' leven geschilderd is. TEXIER heb ik hier in Indië niet kunnen raadplegen. De reproductie in het *Journaal* is slechts in lijnen gegeven en maakt in dien vorm eerder een Perzischen dan een Europeeschen indruk.

Abbas II werd geboren in 1631 en regeerde van 1642—1666.

[1]) TAVERNIER, I 456. Misschien is hier de schilder-koopman Hendrick Boudewijn van Lockhorst bedoeld, die in 1644 van uit Batavia naar den Koning van Perzië vertrok en 3 jaren bij hem in dienst bleef. Zie bl. 4, noot 5.

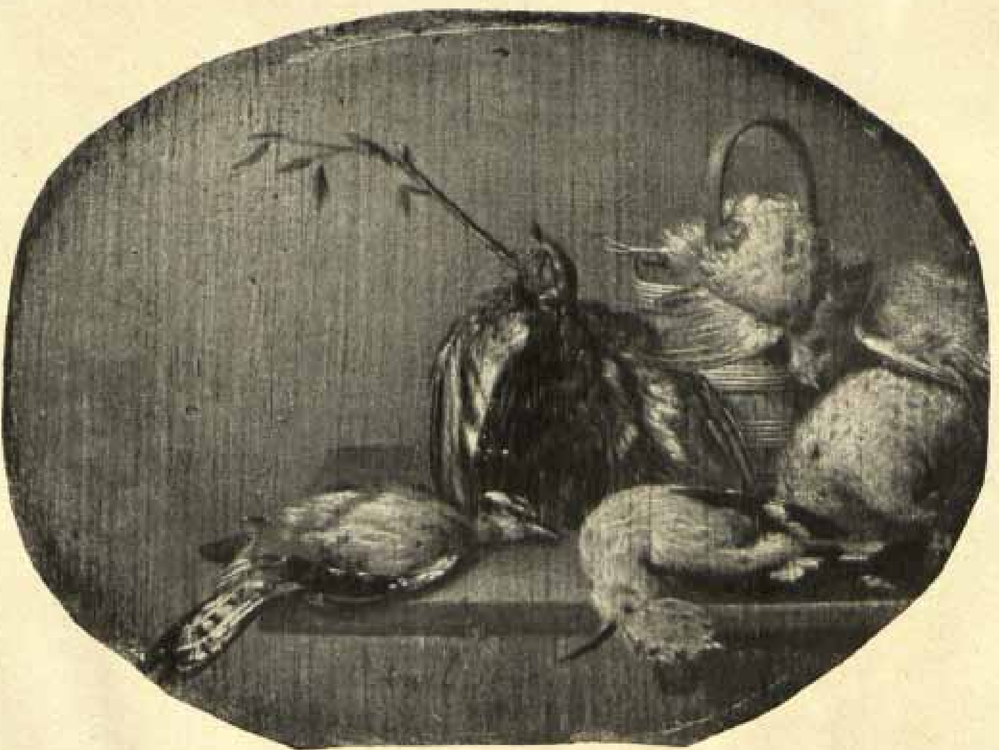
Tavernier is zeer onnauwkeurig in de spelling der Hollandsche namen.

[2]) In deze periode schijnt Angel nog Arabië te hebben bereisd. THIEME und BECKER deelen hierover in de *Alg. Lexicon der bildenden Künstler* mee: mit Nils Mathson Köping seit 1651 Dolmetscher bei ihm, bereiste er auch Arabien". Het *Nieuwe Ned. Biographisch Woordenboek* geeft deze zelfde bizonderheid, echter niet zoo volledig.

[3]) Sarcerius, sedert 1653 Raad van Indië en zelf begin Januari 1656 in moeilijkheden van wege onverantwoorde gelden van goederen, afkomstig uit de nalatenschap van den koopman Jan Maertensz. Ham. Zie *Journaal Cunaeus* bl. XXXIX.

[4]) Ook vermeld in Personalia I 's Lands archief.

Afb. 2.

„Doode Vogels op een Tafel"
gesigneerd: P. Angel, 1650. Olieverf.
Berlijn - Kaiser Friedrich Museum.

sche pretentie" doch geeft bovendien den fiscaal bevel tegen hem te procedeeren wegens particulieren handel.

Het is niet bekend in hoeverre zijn verantwoording hem schoon waschte. Het lijkt er echter veel op, alsof hij schijnbaar zonder blaam uit dezen strijd te voorschijn trad, want hij vervulde nog verscheidene stedelijke betrekkingen te Batavia. 3 Juni 1656 werd hij tot vaandrig in de Burgerwacht [1]) benoemd, 15 Augustus '56 tusschentijds tot Schepen [2]) en 22 Dec. '56 tot Secretaris van het College van Schepenen [3]), een ambt, dat hij tot 25 Oct. 1661 zou bekleeden. Deze opgaven kloppen niet geheel met die van Van der Willigen. Deze laat Angel b.v. nog tot Commissaris voor de Huwelijksche Zaken benoemen, terwijl hij volgens de Res., eveneens van 3 Juni '56, wel werd voorgedragen, doch niet benoemd. Misschien heeft hij later nog deze functie uitgeoefend. 30 Juli 1656 maakte Philips Angel bij Notaris A. Huysman te Batavia huwelijksche voorwaarden met Maria van der Stel, dochter van den vermoorden gouverneur van Ceylon en jongere zuster van Simon van der Stel [4]), stichter in 1680 van Stellenbosch en van 1690—'99 gouverneur van de Kaap. Angel noemt zich in deze huwelijksche voorwaarden weduwnaar van Jacoba de Smeth, met negeeren van zijn tweede vrouw. Uit dit 3e huwelijk werd 27 Nov. 1659 [5]) een dochter Catharina Maria gedoopt in de Hollandsche Kerk te Batavia.

---

[1]) Res. 3 Juni 1656. Uit deze betrekking werd Angel ontslagen 23 Juli 1657. Zie: Daghregister 1657 bl. 217. Op 23 Juli is geen Raadsvergadering gehouden. Ook in de Resoluties, kort voor of na dezen datum genomen, is niets over Angel beslist.

[2]) Res. 15 Aug. 1656.

[3]) Res. 22 Dec. 1656.

[4]) geboren op Mauritius, 14 Nov. 1639. Maria was bij haar huwelijk met den veertigjarigen Angel dus hoogstens 16 jaar oud. De datum van haar geboorte is niet bekend. Zie: *Fragment-Genealogie „van der Stel"*, in de „Ned. Leeuw" van Jan. 1930 door Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins.

[5]) Reg. No. 6 Burg. Stand Bat. ('s Lands archief Batavia).

In de Testamentenregisters in 's Lands Archief te Batavia zijn twee testamenten van Angel opgenomen: het testament [1]), dat hij 10 Dec. 1643 met zijn eerste vrouw te Leiden maakte en zijn laatste wil met Maria van der Stel van 27 Maart 1661 [2]). Hierin geeft Angel Leiden inplaats van Middelburg als geboortestad. Spoedig daarna, vóór 6 Juli 1661 [3]), overleed deze derde vrouw.

In geen van deze testamenten wordt iets over schilderijen gezegd.

Blijkens zijn betrekking, zijn derde huwelijk, de getuigen bij den doop van Catharina Maria [4]) behoorde Philips Angel toen nog niet tot de aan lager wal geraakten. Stellig bereidde hij in die dagen echter reeds door slordigheid, slechte administratie en zeer waarschijnlijk ook door oneerlijkheid zijn eigen val voor. Spoedig na den dood zijner derde vrouw zou de débâcle komen. Bij Resolutie van 21 Oct. 1661 werd Philips Angel „in gijseling gesett". Hij had als secretaris van Schepenen 6 à 7000 rijksdaalders verduisterd. Het Daghregister van dezen datum spreekt er uitvoerig over. Vier dagen later werd hem de dienst opgezegd [5]). Zijn boedel werd verkocht, doch ofschoon deze 4242 rijksdaalders opbracht, was die som natuurlijk niet voldoende om de verduisterde gelden aan te zuiveren en zijn schulden te voldoen. En dit was niet alles. De Compagnie bleek nog een „pretensie" [6]) op Angel te hebben, waarmee zij nu voor den dag kwam, een somma van 3300 guldens, wegens „de costelijke schilderkamer die door dezen in den

[1]) T. R. 1655/9 folio 36.

[2]) T. R. 1659/62 folio 161.

[3]) Datum, waarop het testament gedeponeerd werd.

[4]) Niclaes Verburg, ordin. Raedt van India, D. Petrus Prelinus, predikant tot Alcmaar in Hollandt. Register No. 6 Burg. Stand Batavia.

[5]) Daghregister 1661 (25 Oct.). bl. 335.

[6]) Res. 25 Oct. 1661.

jaere . . . . . [1]) in Spahan tegen ordre van den directeur in Persia op zijn eygen autoriteyt gemaackt heeft".

Wel was 1661 voor Philips Angel een ongeluksjaar!

Het College van Schepenen voelde zich door Angel, terecht „gescandaliseerd"; hij werd ontslagen en volgens de Personalia I gedeporteerd. Dit laatste is evenwel onjuist. Van dit deporteeren is niets gekomen.

Het is mogelijk, dat invloed van Maria van der Stel Angels val heeft vertraagd. Want de klachten over hem waren reeds vele, toen zij nog leefde en het Daghregister van 1661 [2]) zegt, dat Angel al gedurende 16 maanden geen gelden in de kas der Schepenen had gestort.

Na Angels ontslag uit den dienst der Compagnie zwijgen de officiëele berichten over hem. De notaris en de Kerkeraad gaan zich nu met hem bemoeien en het zijn één notariëele en twee kerkelijke acten die bewijzen, dat Angel in 1661 niet gedeporteerd is en zelfs in 1664 nog te Batavia woonde. Hij liet n.l. 11 Juli 1664 [3]) door Notaris A. Huysman een inventaris van zijn bezittingen opmaken. Deze inventaris maakt door de magere lijst der goederen en door het feit, dat Philips Angel toen geen eigen tehuis meer had, een armzaligen indruk. Angel noemt er zich Oud-Secretaris van de Stad Batavia in, was blijkbaar ziekelijk en stond alleen, want hij „logeerde" bij Dieuwertje van Thye, weduwe van Jan Hendriks van Thye. De bedoeling van den inventaris was te voorkomen, dat Dieuwertje bij zijn eventueelen dood moeilijkheden zou

[1]) De datum is niet ingevuld. Deze moet misschien 1651 zijn, toen Angel nog in Compagniesverband als 1e te Ispahan werkte. Is met deze schilderkamer echter het atelier bedoeld, dat hij te Ispahan liet bouwen, toen hij reeds bij den Shah werkte, terwijl zijn verband met de Compagnie blijkbaar nog niet geheel verbroken was, dan kan deze kamer toch moeilijk met de gelden van de Compagnie bekostigd zijn. Ook in de *Kunstkroniek* 12e jrg. 1871 bl. 13 e. v. in het artikel „Twee Hollandsche schilders in Perzië", wordt over een groote schilderkamer gesproken, die Angel te Ispahan liet bouwen.

[2]) 21 Oct. bl. 331.

[3]) Varia 1664 bl. 25 's Lands archief Batavia.

ondervinden. In dezen inventaris worden genoemd 9 stuks „schilderijen van verschillende conterfeitsels" van hem, zijn gestorven vrouw [1]), grootvader en kinderen, doch geen schildergereedschap.

De inventaris van den boedel van dezen aan lager wal geraakte spreekt echter het deporteeren volkomen tegen. Zoo somber is de neergang niet geweest. Zoo doen ook de mededeelingen uit het Kerkeraadsboek.

19 Dec. 1661, dus twee maanden na zijn afzetting, zegt de Kerkeraad zijn toelating tot het Heilig Avondmaal toe onder zekere voorwaarde [2]). Het zou echter nog eenigen tijd duren voor het afgedwaalde schaap hiertoe inderdaad de ernstige begeerte gevoelde [3]).

Kort na zijn ongesteldheid van 1664 schijnt Angel naar Holland te zijn teruggekeerd. Hij dateert en signeert n.l. in 1665 een schilderij, „een Boer met Vogels", dat in 1742 te 's Gravenhage verkocht werd en alleen door deze mededeeling in de literatuur bekend is. Angel komt dan in 1669 wederom voor in de boeken van het Middelburgsche St. Lukasgild [4]). Van twee jaar later dateert de acte van verweezing, die Frederiks aanhaalt (zie bl. 2, noot 7 van dit opstel), waaruit blijkt, dat Philips Angel bij aankomst in Holland Elisabeth Dirks Vercamme nog in leven vond. Wat er met deze vrouw na 1645 gebeurd is, of zij haar man naar Indië vergezelde, waarvoor de leeftijd van hun zoon Jan in 1671 pleit, of zij alleen uit Indië terugkeerde en van Angel scheidde, weten we niet. De luchthartige, ordelooze, onbetrouwbare, zelfs oneerlijke Philips Angel moffelt haar weg in de huwelijksche voorwaarden met Maria

---

[1]) Welke?

[2]) „Sr Angel zal selfs aensoeck doet op sijn eyge beproevinge ten H. Avontmaele toegelaten worden". Acteboeck der Kercke van Batavia over 't Jaer 1646—66 incluys, dl. II fol. 186, 's Lands archief Batavia.

[3]) „Sr Angel sal op sijne ernstighe begeerthe tot het H. Avontmael werden toegelaten" (25 Juni 1662) idem d. II fol. 192, 's Lands archief Batavia.

[4]) FREDERIKS bl. 116.

van der Stel en geeft in het testament, dat hij met Maria maakte, met evenveel gemak, doch zonder plausibele reden, Leiden in plaats van Middelburg als geboorteplaats op. In 1683 wordt hij in de boeken van het Middelburgsche St. Lukasgilde het laatst genoemd [1]). Hij is even als Elisabeth Vercamme te Middelburg begraven [2]).

Bijna zeventig jaren duurde Philips Angels onrustig leven. Twintig hiervan bracht hij in Indië en Perzië door, eerst in Compagniesdienst, waarschijnlijk op de Buitenkantoren, daarna een drietal jaren te Ispahan, vorstelijk gehonoreerd, — in vergelijking met de salarieering, die de XVII voor hun dienaren voldoende achtten —, vervolgens in stedelijke betrekkingen te Batavia en na zijn triesten val in deze zelfde stad misschien levend van wat zijn penseel hem opbracht, hoewel de inventaris van 1664 geen schildergereedschap vermeldt.

Men kan wel aannemen, dat Angel ook gedurende zijn dienstverband geschilderd heeft. Tot op zekere hoogte is zeer waarschijnlijk zoowel in 't vaderland als te Batavia door de Regeering zijn waarde hiernaar bepaald.

In het Batavia van die dagen werd betrekkelijk veel geschilderd. Zelfs gesigneerde schilderijen en ook portretten zijn uit deze periode over. Bovendien spreken de testamenten en boedelbeschrijvingen ervan, ofschoon, helaas, bijna als regel zonder vermelding van eenigen schildersnaam. Dit is in het 17e eeuwsche Holland heel anders. De belangstelling van den burger van Batavia was waarschijnlijk in de eerste plaats op den handel en de materieele welvaart gericht. Toch was er kunstleven en hingen ook de Bataviasche huizen vol schilderijen — uit Holland en uit Indië — maar dit kunstleven stond, te oordeelen naar wat er tot heden aan Indisch werk is gevonden, lager dan het Hollandsche. Er waren schilders, doch zij zijn naar alle waarschijn-

[1]) FREDERIKS bl. 116

[2]) ibidem.

lijkheid voortgekomen uit die Hollandsche schilders, die het in het moederland niet konden bolwerken.

Bovendien kwamen zij gewoonlijk niet als schilders, doch als Compagniesdienaar, dikwijls in de eenvoudigste rangen, uit, en daardoor is continuiteit in hun picturale prestaties ook niet te verwachten. Positieve gegevens omtrent Compagniesschilders als kunstenaar zijn dan ook uiterst schaarsch. Met Angel is het niet beter. Zijn biografen zwijgen over zijn schilderen en dat is te verklaren, want er was tot voor kort niets van zijn werk bekend. Het is voornamelijk zijn failliet ambtenaarschap, dat hun aandacht heeft, en dan het merkwaardige boekje, dat in 1642 het licht zag.

A. Hotz gaat in het Journaal Cunaeus wel iets verder, doch niet geheel in gunstigen zin. Hij stelt zich daarin eenigszins wantrouwend tegenover Angel als schilder. De teekening [1]), die Angel van de ruïnen van Persepolis maakte gedurende zijn Perzische periode, roemt hij evenwel. In verslagen van veilingen en schattingen wordt Angel wel een enkelen keer een pluim op den hoed gestoken en hij brengt er wel eens meer op dan Rembrandt; hier kunnen echter allerlei omstandigheden en verhoudingen en ook een veranderd inzicht in kunst den een onrechtvaardig tegengewerkt en den ander onverdiend bevoordeeld hebben [2]).

---

[1]) VALENTIJN publiceert in *Oud- en Nieuw Oost-Indien* deze teekening als gravure en zet haar op naam van den kenner van Oostersche talen, ook teekenaar, Herbert de Jager. HOTZ bewijst, dat ze van Angel is. Daar evenwel graveurs in de 17e en ook in de 18e eeuw de geteekende sujetten met de grootste vrijheid veranderden en van toevoegingen voorzagen, is uit deze gravure de waarde van Angel als kunstenaar niet af te leiden.

[2]) Veiling 1 Mei 1742 te 's Gravenhage: „Een boer met eenige vogels" door P. Angel 1665, fraai geschildert voor *f* 21.– ; Een konstig portret van Rembrandt *f* 3.– (FREDERIKS bl. 122). Terwijl bij het transport van goederen van den Leidschen boekverkooper Jacob van Lauwijck 21 Mrt 1657 een „tronietgen van Philuppus d' Angel" *f* 24.– gold, vermochten twee oude „antiexe tronien van een discipel van Rembrandt" slechts *f* 16.– op te brengen.

Noch Van der Willigen in de Hollandsche (1867) en in de Fransche uitgave (1870) van zijn boek over de Haarlemsche schilders, evenmin als Frederiks in zijn alle gegevens samenvattend opstel over Angel van 1888 geven een oordeel over hem als schilder, noch een kritische beschouwing van eenig door hem geschilderd werk, ofschoon er in 1874 reeds een schilderij van Angel uit de collectie Suermondt te Aken naar het museum te Berlijn overging (afb. 2). Philips Angels naam is voornamelijk bekend gebleven door het boekje: „Phlips Angel's Lof der Schilderkonst". Daaraan wordt in de literatuur over den schilder de meeste aandacht besteed.

In deze voor het Leidsche St. Lukasgilde uitgesproken rede geeft de toen 25-jarige schilder blijk van verstand en ontwikkeling en van een critisch formuleerenden geest. Hij kapittelt er Plinius in [1]) over diens uitspraak, dat de schilderkunst na de beeldhouwkunst ontstaan zou zijn, en haalt als bewijs heel wat plaatsen bij klassieke schrijvers aan, eigenlijk tot vervelens toe. Angel wordt echter dadelijk levendiger bij het noemen van Grieksche schilders, b.v. van Apollodoros, die „de eerste geweest (is) die de schoonheyt heeft weten uyt te vinden, en heeft syn conterfeytsels met een vriendelijcke aanghenaemheyt verciert, wech nemende de oude ghebruyckelycke stuere onaerdicheyt"; van Zeuxis en zijn natuurgetrouw geschilderd fruit, waarmee hij zelfs de vogelen lokte [2]). Hij brengt er in naar voren den grooten invloed, dien de schilderkunst steeds heeft gehad op den mensch en toont ook dan weder zijn belezenheid. Op bl. 25 meent hij de beeldhouwkunst om haar beperkt beeldend vermogen den „laetsten doodtslach" te geven, om daarna zijn eigenlijken lofzang op de schilderkunst nog een twintigtal bladzijden voort te zetten met steun van „die noyt-genoech-volprezen soet-vloyende Poët J. Cats" die 't in deze materie blijkbaar met hem eens is

[1]) bl. 3 en vlg.

[2]) bl. 12.

geweest [1]). Hij prent de „Schilderjeugdt", die hij ook herhaaldelijk met „waerde" of „konstlievende gheesten" aanspreekt, in, *hoe* zij moet werken, doch ook *dat* zij moet werken. Met dat „hoe" meent hij, dat een schilder moet trachten te verkrijgen begrip van ordonnantie naast de volkomen onmisbare teekenkunst, voorts een critische, ordenende geest, die noodzakelijk is om tot een met goeden smaak samengesteld „stuck schilderij" te komen [2]). Hij wijst op het belang van de proportieleer, de anatomie en de perspectief, de kennis van mythologie en historie, op een nauwgezette natuurstudie, op het bestudeeren van licht en schaduw en op de eenheid daarin. Men ziet, dat Angel in deze rede zijn taak ernstig opvatte. Voor de anatomie raadt hij dezen „kunstlievenden gheesten" te gebruiken de „gevilde pleysterbeelden nagelaten door meester Heynderick en meester Cornelis van Haarlem" [3]) en hij haalt om hen te wijzen op het verkeerde en voor den kunstenaar fnuikende van het andere schilders navolgen een aardige uitspraak van Michelangelo aan: „die altijd een ander achtervolght, en kan hem nimmer meer voorbijloopen" [4]). Verder wijst hij den schilders op het aantrekkelijke, dat pracht in de onderwerpen voor het koopend publiek heeft, waardoor hij hun, als artiest, eigenlijk een minder zuiveren weg aangeeft [5]).

Overigens bevat „de Lof der Schilderkonst" vele merkwaardigheden in stijl en taal en een origineele kijk op de wijze, waarop toen ter tijde het penseel werd gehanteerd [6]).

---

[1]) bl. 27—31.

[2]) Angel zegt: „Een bloeyende ende eyghentlijcke bijeenvoeghende geest", die niet verlegen staat „voor een sware t' samenschickinge".

[3]) bl. 52/53. Cornelis Cornelisz van Haarlem (1562—1638) was historie- en portretschilder, en werd in zijn tijd duur betaald.

[4]) bl. 53.

[5]) „De aerdich-vercierende Rijckelijckheydt", waardoor men „in de ghemoederen van de konst-beminders opweckende toegeneghenheyt wacker maeckt".

[6]) Angel noemt de kunst (reeds in 1642) meer en meer verbasterd! (bl. 2)

Het waren toen ook niet allen koks, die lange messen droegen, en aan Angel schijnt dit niet te zijn ontgaan.

Frederiks noemt Philips Angel vriend en leerling van Rembrandt. Over de vriendschap lichtte Andresen hem in, een auteur, die hier niet te raadplegen is. Waar hij inlichtingen vond over het leerlingschap zegt Frederiks, helaas, niet. Uit „de Lof" blijkt echter wel, dat Philips Angel zeer goed met het werk van Rembrandt bekend was. Is Angel inderdaad kunsthandelaar geweest — lang kan hij dit beroep in geen geval hebben uitgeoefend, want hij ging op 29-jarigen leeftijd naar Indië — dan is dit stellig een stimulans geweest voor zijn scherp en nauwkeurig zien. Angel erkende Rembrandts grooten geest en diepe kennis; hij had evenzeer eerbied voor de innerlijke waarde van Rembrandts werken als ontzag en bewondering voor hun visueelen luister. In de „Lof der Schilderkonst" geeft Angel een verklarende beschrijving van Rembrandts „Bruiloft van Samson" [1]), waarin hij onderwerp, actie en compositie bespreekt, een voor Angels tijd duidelijke en zeer te waardeeren beschouwing, die de historische kennis van Rembrandt, in later tijd bestreden, aantoont [2]). Catalogi en vendupapieren noemen Angels onderwerpen [3]): binnenhuizen en -hoven, stillevens, pluimvee, figuren en koppen. Zij bewijzen dat Angels werk in omloop is geweest en een zekere waarde heeft gehad in de oogen van tijdgenooten, doch pas in de 19e eeuw kwam door het stilleven „Doode Vogels op een Tafel" (afb. 2.), nu in het Kaiser Friedrich Museum te Berlijn

[1]) Nu te Dresden.

[2]) EMILE MICHEL in *Francesco Baldinucci et les biographes de Rembrandt*, Oud-Holland 1890 bl. 162 zegt van Angel: „Quant aux poètes secondaires qui ont parlé de lui: si quelques-uns, comme Ph. Angel et Jéremias de Decker, l'ont fait avec éloges, d'autres le critiquent amèrement".

[3]) In een artikel van Prof. Dr. W. MARTIN, *Oud-Hollandsche schilderijen in den Vreemde*, in 't Haagsch Maandblad, 1925, bl. 477 wordt Angel vermeld als „bloemschilder van Leiden".

een werk van Angel, gesigneerd en den datum 1650 dragend, onder de oogen van het publiek. Met het schilderij, dat volgens de „Alg. Lexicon der bildenden Künstler" van Thieme und Becker zich in de Hermitage te Leningrad [1]) bevindt, en dus minder toegankelijk, was het langen tijd het eenig bekende werk van den meester. Sedert is er echter een derde stuk, een stilleven van grooter waarde dan het Berlijnsche, te voorschijn gekomen [2]) (afb. 3). Voorts bezit het Prentenkabinet te Amsterdam een aardig etsje, dat echter voor 't bestudeeren van Angels oeuvre al heel weinig waarde heeft (afb. 4).

Het Berlijnsche stuk is links beneden gesigneerd: P. Angel 1650. Het maakt geen aantrekkelijken indruk, noch door de groepeering der doode vogels, noch door den staat, waarin het schijnt te verkeeren. Het is een van Angels Indische stukken, misschien te Batavia ontstaan. Links staat de Inlandsche hengselmand, die nog steeds in dezen vorm gebruikt wordt.

Veel belangrijker en stellig in Perzië gemaakt is het stilleven in het bezit van den heer Jos. H. Gosschalk, Den Haag. Het vond een plaats op de tentoonstelling: Nederlandsche stillevens uit vijf eeuwen, in 1926 in deze stad gehouden. De Dienst van Kunsten en Wetenschappen van de gemeente 's Gravenhage wijdde aan deze tentoonstelling de eerste aflevering [3]) van het tweede deel harer publicaties en onder de 15 stillevens, die in dit nummer werden gereproduceerd, bevond zich ook het krachtig gecomponeerde stuk van Angel. Ook dit is een gesigneerd schilderij, eveneens gedateerd, doch niet in alle cijfers duidelijk leesbaar. Vermoedelijk luidt het jaartal 1654. Is de 4 juist

---

[1]) Het schilderij is gesigneerd en gedateerd 1659 en dus uit de Bataviasche periode. Het stelt een boereninterieur voor. Op mijn schrijven om een foto en inlichtingen mocht ik nog geen antwoord ontvangen.

[2]) Collectie Jos. H. Gosschalk te 's Gravenhage.

[3]) Maart 1926.

Afb. 3.

„Stilleven"
gesigneerd P. Angel en gedateerd (waarschijnlijk) 1654. Olieverf.
's-Gravenhage. Collectie Jos. H. Gosschalk.

gelezen, dan zou dit stilleven geschilderd zijn in de periode, waarin Philips Angel hofschilder te Ispahan was. Het kleed op de tafel, groen van kleur, is met den Perzischen anjer geborduurd; de gekuipte houten drinkkan is van uitheemsche makelij, en de van de tafel afhangende knoflook een toevoeging uit een niet-Noordelijke keuken. Dr. G. Knuttel W.zn., die de begeleidende studie schreef, noemt de kleur warm en diep, de compositie statig, bijna geometrisch en het geheel tonig.

De compositie van dit schilderij van Angel is inderdaad bizonder statig, van schoone indeeling en van een monumentale schikking in het vierkant. Van deze kwaliteiten is evenwel geen spoor te vinden bij het flodderig gecomponeerde Berlijnsche stuk, dat bovendien — en dit is te meer vreemd, omdat het jonger is — niets meer heeft van het strenge en sobere karakter van den vroeg 17e eeuwschen stilleven-stijl, terwijl het Haagsche stuk dit karakter juist in zoo hooge mate vertoont.

Dr. Knuttel gaat in zijn studie de ontwikkeling van het Hollandsche stilleven na. Angel zou dan om den stijl van dit stilleven nog ten deele tot de objectieve periode van het eerste deel der 17e eeuw behooren, toen de stillevenschilders de voorwerpen gaarne om den preciezen, eigen vorm schilderden zonder schijnbare veranderingen door verkorting, doch eveneens zonder de bekoorlijke toevalligheden, die verkorting naast toon en picturaliteit kan geven. In de teekening van het wijd open bord met kreeften is inderdaad nog de oude, primitieve opvatting, voor een natuurlijke afbeelding te veel van boven gezien; in de schoone groepeering van de onderdeelen is nog naïef precies den waren vorm te benaderen gezocht en, waar mogelijk, de inhoud als 't ware uitgestald voor den beschouwer. Zoo volgt de krans van roode kreeften duidelijk omlijnd den wijden, niet zuiver elliptischen omtrek van den blauwen schotel. Het koperen vat hierachter gaapt op natuurlijker wijze, doch de houten kan is daarentegen

te projectivisch geteekend en heeft niet voldoende plastiek.

Het Berlijnsche stuk is wel eenige jaren vóór het Haagsche geschilderd, maar het verschil dezer enkele jaren verklaart toch niet het zeer groote verschil in voordracht, het een slap en zonder aesthetisch principe, het ander gefundeerd op juist stijlbegrip. Beide stukken ontstonden in een zeker artistiek isolement, een omstandigheid, waaronder onze Compagniesschilders stellig geleden zullen hebben. Perzië en Indië waren in dat opzicht gelijk. Doch de eenzaamheid kan in Perzië een ander karakter hebben gehad dan in Indië, dan in Batavia. Kunnen de waarlijk statuaire opvatting en de zoo fraai afgewogen verhouding der compositoire onderdeelen en de statige allure van het Haagsche stilleven niet juist ontstaan zijn onder Perzischen invloed? Niet de invloed van de verfijnde miniatuurschilderkunst der Perzen, die zoo ver afstaat van de robuste, kerngezonde Hollandsche portretkunst, doch eerder de invloed van de Perzische mentaliteit, van de enorme afmetingen der Perzische bouwkunst; van het breede gebaar, waarmee in Perzië uit groote rijkdommen werd geput; van het roekelooze gemak, waarmee tuinen, waterwerken, grafmonumenten, steden ontstonden; van den adem benemenden durf, waarmee massamoorden werden bedreven; van het gebrek aan mededoogen, waarmee het recht werd gehanteerd, ten slotte ook van de groote lijn in het Perzische landschap?

Heeft de Oostersche suprematie in den Perzischen sfeer iets in Philips Angel tot zwerven en zoeken geneigden geest doen ontvonken, waartoe het vaderlandsche milieu te Batavia niet in staat was?

Wel is de objectieve, op den ouderen stillevenstijl teruggaande beelding van het Haagsche schilderij schijnbaar in tegenspraak met den veel losseren opbouw van het Berlijnsche stuk, dat allerminst een neiging tot geserreerden, primitieven opzet toont. Doch Philips Angel leefde in Perzië, overgelaten aan zichzelf, in een

omgeving, waar zijn kritiek de eenige was en voor het hem bewonderende Perzische hof de juiste.

Zou Philips Angel daar, waar veel van hem verwacht werd, vatbaarder zijn geweest voor den grootschen eenvoud, die ook het kenmerk is van de vroege stillevenschilders? De beste eigenschap in het Perzische stuk is juist die klare, overzichtelijke eenvoud [1]).

In de „Verzameling 's Lands Schilderijen" [2]) zijn de portretten der Landvoogden en Commissarissen-generaal van Nederlandsch Oost-Indië de voornaamste stukken. Er zijn waarschijnlijk portretten onder van de hand van die Compagniesschilders, waarvan de namen in de bescheiden der Compagnie een enkelen maal genoemd worden. Signaturen komen echter op de 17e eeuwsche portretten helaas slechts bij uitzondering voor. De eerste handteekening staat op het portret van Joannes Camphuys (1684—'91) en dit is dan ook het eenige portret uit de 17e eeuw, dat een signature draagt. De 18e eeuw geeft op 17 portretten 7 onderteekeningen. Deze 7 gesigneerde portretten zijn echter of onbelangrijk, of zelfs leelijk [3]).

Zoolang er gesigneerd vergelijkingsmateriaal ontbreekt, valt er wat de Landvoogdsportretten betreft niet anders te doen dan hen op hun stijlkenmerken te bestudeeren, ze zoo mogelijk in groepen bijeen te brengen, eveneens naar hun overeenkomsten in stijl, vorm en voordracht. Dit in groepen bijeenbrengen is mogelijk gebleken bij de portretten van Both, Reael, de

[1]) In *Elsevier's Maandschrift*, 1926 bl. 303 (April) schrijft C. S.: „dan het buitengewone stilleven van Angel — van kloeken kleur en opbouw, de Hollandsche geest op zijn best. 't Doet denken aan een van die gezond geconstrueerde dorpstorens, met den hoogen houten kan als 't ware gegrondvest naast den schotel rond belegd met felroode kreeftjes".

[2]) De Verzameling bevat behalve de portretten der Gouverneurs-Generaal en de kleine copieën van deze stukken, nog schilderijen en portretten van de Weeskamer afkomstig, benevens modern werk.

[3]) Behalve het mooie portret van Alting door J. F. A. Tischbein.

Carpentier en Specxs, evenzoo van Van Diemen, Van der Lijn (en misschien Brouwer), voorts van eenige portretten uit de 18e eeuw. Deze groepen van portretten en ook de enkele portretten kan men *in verband* brengen met de schilders, die tijdens de regeering van den betreffenden landvoogd in Indië vertoefden, al dan niet in Compagniesdienst opgenomen. Vaste toewijzingen vallen er echter voorshands niet te doen.

Wanneer de beschrijving van het portret van Carel Reyniersz dus op de bespreking van het werk van Angel volgt, dan wil dit niets meer zeggen, dan dat de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat Philips Angel dit portret zou kunnen hebben geschilderd. Ofschoon Philips Angel gedurende de regeering van Cornelis van der Lijn in Indië was, kan diens portret niet met hem in verband gebracht worden en wel om de punten van overeenkomst van dit portret met dat van Antonio van Diemen, wiens bestuur Angel niet meemaakte. Van Diemen toch stierf 19 April 1645 en Angel vertrok in dat jaar naar Indië. Doch ofschoon deze datum een positief bewijs is, zou het ook om andere redenen onmogelijk zijn den naam Philips Angel in verband te brengen met het portret van Van Diemen. Zijn kwaliteiten als schilder van het Haagsche stuk en ook zijn *inzicht* als kunstenaar zijn van dien aard, dat men deze portretten onmogelijk op Angels naam zou kunnen zetten.

Met het portret van Carel Reyniersz is het echter een ander geval.

Reyniersz regeerde van 1650—53. Het is inderdaad mogelijk, dat Angel dit goede portret schilderde, toen hij, na zijn terugkomst uit Gale te Batavia lid van den Raad van Justitie was, dus vóór zijn vertrek 15 Sept. 1651, met Cunaeus, naar Perzië.

De portretten der landvoogden zijn nooit critisch onder de loupe genomen. Ze worden soms en bloc bij oude schrijvers vermeld. Valentijn beschrijft elk portret, doch gaat natuurlijk niet verder dan den G. G. De Haan (1725—29). Het grootste deel, — Valentijn repatriëerde

voor goed in 1713 —, zag hij in de Raadzaal van het Kasteel van Batavia hangen, waarvoor ze geschilderd waren [1]).

Al te best hadden de portretten het daar niet. Vocht, hitte, brandgevaar bedreigden hen er voortdurend [2]). Doch het solide 17e eeuwsche materiaal, — goed uitgewerkt paneel en zorgvuldig toebereide verf — kon blijkbaar heel wat verdragen. De Raadzaal zelf was een bedompt vertrek. Reeds in 1687 wordt over verbouwen gesproken; in 1688 was een der muren naar binnen krom gebogen; in 1706 waren zoldering en dak geheel vergaan en was er voor de vergadertafel geen droge plaats in de zaal meer te vinden. Toen werd met het verbouwen ernst gemaakt [3]).

Valentijn stelt zich in zijn beschrijving der schilderijen natuurlijk nooit op een aesthetisch-critisch, wel echter op een zeer huiselijk standpunt. Ook Cornelis de Bruyn [4]) een der eerste reiziger-schilders, die ons Indië bezocht en in zijn eerste groote reisbeschrijving de portretten noemt en van de verbouwing der Raadzaal spreekt, zegt niets van de hoedanigheid van het schilderwerk. Één beschrijving echter is er van de portretten van meer recenten datum, ofschoon ook alweer niet van elk portret afzonderlijk, die vooral waarde heeft door de beschrijving van den toestand, waarin de

---

[1]) Zie de slechte gravure naar de teekening van J. W. Heydt in J. W. HEYDT, *Allerneuester geographisch und topographischer Schauplatz*, Wilhelmsdorff 1744, gereproduceerd in *Oud-Batavia* van Dr. F. DE HAAN, Platenalbum blz. 8.

Voor de landvoogdsportretten nam de teekenaar, misschien ook de graveur, waarschijnlijk uit onmacht, een bepaalden norm aan.

[2]) De van boter en olie doortrokken Dispens leunde tegen de Raadzaal aan!

[3]) Zie de Res's:
19 Sept. 1687.
22 Mrt. 1688.
26 Jan. 1706.
23 Mrt. 1706.

[4]) CORNELIS DE BRUYN, *Reizen over Moskovië, door Persië en Indië*. Amsterdam 1714.

„Verzameling 's Lands Schilderijen" in de tachtiger jaren verkeerde en die voorts critiek geeft op enkele stukken, die zeer merkwaardig is. Deze beschrijving is het artikel „Oude Schilderijen te Batavia" door G. P. Rouffaer in 1886 te Pekalongan geschreven gedurende zijn eerste Indische reis en pas in 1894 in *Oud Holland* verschenen. Rouffaer zag de „collectie" [1]) nog in het z.g. „Witte Huis" op het Waterlooplein, dat Daendels begon te bouwen, doch dat pas in 1828 gereed kwam. Niet de Gouverneur-Generaal nam er echter zijn intrek, doch de Raad van Indië en verschillende Regeeringsbureaux. De collectie was te dien tijde nog in haar geheel. Ook dr. F. de Haan zag de portretten in het „Witte Huis" toen hij een foto noodig had van Joan van Hoorn voor zijn „Priangan". Wel fulmineert De Haan niet over de verzameling zooals Rouffaer doet, doch zijn klacht over de verwaarloozing der „kostbare verzameling" is er niet minder ernstig om [2]). Zij zou evenwel zonder twijfel in plastischer termen uit zijn pen zijn gevloeid, had hij kunnen vermoeden, dat het kleine portretje van Joan van Hoorn, — waarmee hij zich moest tevreden stellen, omdat het groote portret te vuil en te slecht belicht en te hoog gehangen was om te worden gefotografeerd — later door overschildering een der ergste vervalschingen in 's Lands verzameling zou blijken te zijn.

Van deze vervalschingen, waartoe ondeskundig restaureeren de aanleiding is geweest en die zeer waarschijnlijk reeds bestonden, toen Rouffaer de verzameling zag, was deze natuurlijk niet op de hoogte. Dat de

---

[1]) Zij werd in 1916 verdeeld over de Paleizen op Rijswijk (Weltevreden), aan het Koningsplein (Weltevreden) en te Buitenzorg; voorts werd een aantal stukken gehangen in het Paleis in het Hertogspark (Weltevreden), waar de Raad van Indië zijn zetel kreeg, thans gebouw van den Volksraad. In 1928 werd de collectie opnieuw verdeeld en kwamen alle landvoogdsportretten te hangen in het Paleis Rijswijk.

[2]) Priangan I XIV No. 13.

zaak niet zuiver was vermoedde hij echter wel. Hij meende met grove knoeierijen te doen te hebben. Vandaar, dat zijn oordeel over de landvoogdsportretten, — die hij als historische verzameling zoo hoog schat — met uitzondering van een enkele niet malsch is. Hij noemt de portretten ronduit: „copieën van de ellendigste soort, falsificaties", en vraagt waar de oorspronkelijke beeltenissen gebleven zijn [1]). Onder de enkele schilderijen echter, die hij uitzondert, is het portret van Carel Reyniersz. Rouffaer zegt hiervan, nadat hij ook andere stukken, die hem wel aantrekken, heeft besproken: „maar het allermerkwaardigste dunkt mij wel het portret van Carel Reyniersz, dat hoogst waarschijnlijk naar een origineel is gedaan, welk origineel van Rembrandt moet zijn (uit zijn periode van de „Staalmeesters")". Reyniersz heeft stellig alle gelegenheid gehad zijn portret door Rembrandt te laten schilderen. Hij heeft niet ononderbroken in Indië gewerkt, maar ging 4 Jan. 1639 [2]) naar Holland terug als commandeur over eenige retourschepen [3]) en vertrok 24 April 1645 wederom naar Indië op het schip de Salamander [4]).

Is Reyniersz gedurende zijn ruim vierjarig verblijf in Holland door Rembrandt geschilderd, dan is dit niet geweest in de periode van de Staalmeesters (1662). Reyniersz was in dat jaar al lang overleden. Hij werd in 1650 gouverneur-generaal en stierf in functie in 1653. In zijn testament [5]) neemt hij geen beschikkingen over een portret, dat hem in de galerij zou moeten vertegen-

---

[1]) Rouffaer spreekt voorts van: „werken van een kladschilder", portretten van „nul en geener waarde", en weet eigenlijk niet welk stuk hij de „prioriteit der leelijkheid" moet toekennen!

[2]) Hij was toen Raad van Indië.

[3]) Zie: Aanvullingen op: „De Gouverneurs-generaal en Commissarissen-generaal van Nederlandsch-Indië (1610—1888) door M. A. van Rhede van der Kloot" van Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins, in *De Nederlandsche Leeuw*, 1930.

[4]) Van Rhede van der Kloot, met aanvulling 's Landsarchief.

[5]) T. R. 1652/55 fol. 132 in verso.

woordigen [1]). En in het Daghregister van 1653 wordt er evenmin melding van gemaakt.

Moes [2]) noemt het gewone rijtje [3]) van vier portretten, dat hij voor elken landvoogd minstens opgeeft, doch niets meer. Reyniersz zou zich dan een twintig jaar eerder door Rembrandt moeten hebben laten schilderen, toen hij ongeveer veertig was; dit portret zou later in Indië — het paneel is van djatihout — moeten zijn gecopiëerd. Eigenlijk maakt het portret door het dunne grijze haar en door de oogen een ouderen indruk. Men vergist zich hier evenwel zoo gemakkelijk in. Reyniersz was ziekelijk en kan er daardoor ouder uitgezien hebben; bovendien kan de schilder zijn niet intelligente trekken ook ouder hebben afgebeeld dan noodig was. Ook de copiïst, — als er een copiïst is geweest —, kan er het zijne toe hebben bijgedragen. Wanneer men de suggestie van Rouffaer, dat dit portret een copie naar Rembrandt zou zijn, — het stuk heeft niets, dat ook maar eenigszins aan de toets of aan de plastische schildering van Rembrandt doet denken —, laat varen, dan blijft nog de vraag of het misschien een copie naar een portret van andere hand zou kunnen zijn. Mij dunkt echter, voor beide gevallen heeft deze beeltenis te veel de zekerheid, de directheid en de levendigheid, die gewoonlijk alleen maar ontstaan uit het onmiddellijk contact tusschen kunstenaar en model.

Toch bezit de spontaan neergeschreven opmerking van Rouffaer haar waarde. Hij gaat er wel niet diep op in, doch hij heeft intuïtief eenigen samenhang met Rembrandt gevoeld. Hij wist waarschijnlijk niets van Compagniesschilders af en dacht er niet aan, dat de

[1]) Zulke aanwijzingen zijn ook niet van zijn voorgangers te vinden. Toch komen zij later wel eens voor. Rijklof van Goens b.v. liet zijn portret aanbieden op den dag der overdracht en Van Outhoorn geeft er aanwijzingen over in zijn testament.

[2]) E. W. MOES, *Iconographia Batava.*

[3]) Het groote portret uit de Raadzaal in het Kasteel en de drie copieën te Buitenzorg, in het Ministerie van Koloniën en in het Rijksmuseum.

Afb. 4.

„Kop van een Ouden Man"
gesigneerd P. Angel, 1637. Ets.
Amsterdam - Prentenkabinet.

schilder van het portret van Reyniersz wel een relatie door bewondering, grondige kennis of door leerlingschap met den grooten meester zou kunnen hebben gehad. Stelt men met deze spontane opmerking van Rouffaer omtrent Rembrandt en met de data van het bewind van Reyniersz voor oogen het portret op ± 1651, het jaar waarop Angel in Batavia was, waarschijnlijk in de door de regeering erkende positie van gewaardeerd en kundig schilder, bovendien als Compagniesdienaar in den rang van opperkoopman goed genoeg geacht om deel uit te maken van het gezantschap-Cunaeus, dan lijkt het niet onwaarschijnlijk, dat juist Angel groote kans had om de opdracht te krijgen voor het portret van den Landvoogd.

Verder dan deze veronderstelling kan men echter over den schilder van het portret voorloopig niet gaan.

Nu het portret zelf en zijn waarde!

Het is het laatste stuk van een groep [1]) van tien, alle van dezelfde afmetingen [2]) op djatihout in olieverf. Het portret staat slechts enkele jaren af van de beeltenis van Cornelis van der Lijn. Doch welk een verschil is er tusschen deze twee portretten! Hoe geheel anders is hij Reyniersz de voordracht en de wijze, waarop de kop in 't vierkant is gezet.

Deze beeltenis heeft de waardigheid der oudere portretten behouden, doch van de stugheid van deze conterfeitsels is er niets meer in te bespeuren. Het is met losheid en vrijheid ontworpen door iemand, die meer gezien en meer gedaan had in zijn leven dan de eenvoudige Compagniesschilders uit den eersten tijd. De figuur van Carel Reyniersz is naar links gewend in een wijden donkeren mantel, waarvan breede, fluweelen

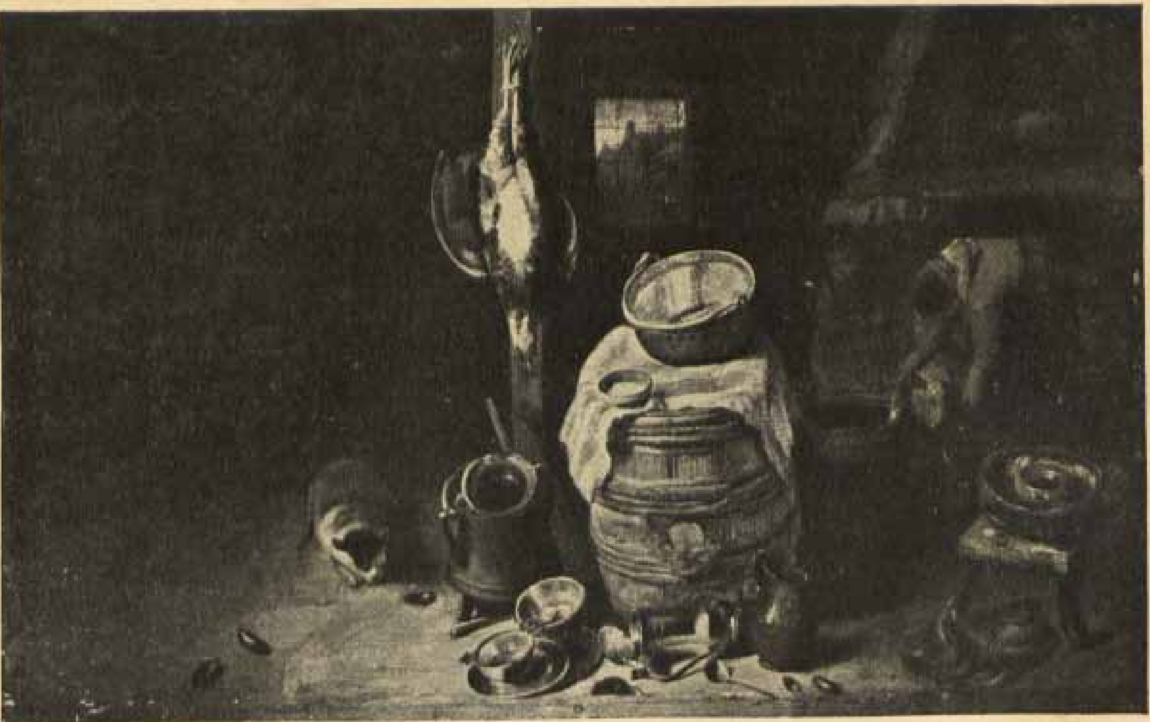
---

[1]) Deze groep van 10 portretten loopt over het tijdvak van misschien 1610, doch waarschijnlijk later, tot 1653. De 11e landvoogd, Joan Maetsuycker, bleef ± 25 jaar aan de Regeering. Met zijn portret begint een nieuwe reeks in een anderen stijl, doch van ± dezelfde afmetingen.

[2]) 78 × 98 cM.

boorden over de schouders en borst afdalen om het blauw-zwarte wambuis heen. De linkerhand ligt met gespreide vingers op dit boordsel. Boven den platten, witten kraag met de kantig neergezette kwastjes, kijkt het breede, niet intelligente gelaat den beschouwer vol aan. Dun grijs haar van delicate schildering golft aan weerszijden van den bijna vlak van voren belichten kop. De zwarte hoed, waaraan de lichtende kop een deel van zijn transparante schaduw dankt, is breed geschilderd en zoo goed als toetsloos. De sterke belichting, die weinig schaduw schept, geeft den kop als een breede lichtende plek natuurlijk incarnaat, dat wel een suggestieve werking heeft, doch tevens duidelijk eenige onvolkomenheden in de teekening blootlegt. De mond met de dikke lippen steekt een weinig naar voren; de neus lijkt daardoor plat, zelfs wat in het gezichtsvlak gedrukt, en het is deze laatste, eigendommelijke vorming die den indruk van wel is waar geringe, maar toch ontegenzeggelijk van misteekening wekt. Voorts puilen de groote donkere oogen een weinig uit, zooals bij enkele der oudere portretten. De hand is natuurlijk en goed van teekening, doch heeft geleden bij vroegeren schoonmaak. Helaas groeit de nerf van het paneel door in deze hand, evenals in den hoed, den mantel en ook in het gezicht, waardoor de in de schildering van het aangezicht toch al niet lenige toets nog meer de aandacht trekt. De evenwichtige ordonnantie echter en vooral de fascineerende belichting van den blanken kop in tegenstelling met den donkeren mantel maken dit portret tot een goed stuk werk, tot een mooie beeltenis en het is aangenaam te denken, dat het toch hoogst waarschijnlijk een midden-zeventiende-eeuwsche Compagniesschilder is geweest, die deze beeltenis te Batavia schilderde. Is voor het eerst hier alle stugheid overwonnen, ook de algemeene voordracht is hier voor het eerst volkomen beheerscht en de ordonnantie der verschillende opbouwende elementen met gratie uitgelegd.

Afb. 5

„Boereninterieur" — Hermitage, Leningrad.

Gesigneerd P. An. 1659 (naar opgave van THIEME *und* BECKER, *zie bl. 18). Volgens inlichtingen uit Leningrad evenwel draagt het stuk geen handteekening. De toets doet denken zoowel aan het Berlijnsche als aan het Haagsche stuk, brengt om zoo te zeggen deze twee schilderijen nader tot elkaar. De compositie echter staat beneden de compositie van het stilleven uit de collectie* GOSSCHALK; *verder is haar waarde op deze foto, die het linker derde deel van het schilderij geheel in het duister laat, niet te bepalen. Angel toont zich in dit stuk wel in de eerste plaats stillevens-schilder. Opvallend is de hellende en schuine stand der ellipsen, waarvan sommige in vergelijking met den achterkant van de schouw perspectivisch fout zijn. De teekening van enkele voorwerpen (b.v. de ton, het bankje en de bak erop) maakt een wankelen indruk. Ook hier is het oogpunt veel te hoog genomen. Volgens het jaartal moet het stuk in Indië geschilderd zijn, dus ten deele uit Angels herinnering of naar schetsen of werk uit zijn Hollandschen tijd samengesteld. Het is natuurlijk niet uitgesloten, dat op deze wijze het schilderij „Een Boer met Vogels" (bl. 12) ook in Indië (Batavia) ontstond.*

(*Afb. 6*)

In het Aprilnummer van het „Maandblad voor Beeldende Kunsten", jg. 1931, komt een foto voor van een stilleven, dat in stijl en compositie groote overeenkomst toont met het stilleven uit de collectie Gosschalk. Het stuk bevindt zich in den kunsthandel van de Gebr. Douwes te Amsterdam, is niet gesigneerd, doch wordt door de eigenaars aan Angel toegeschreven. Volledigheidshalve wordt de reproductie van dit mooie stuk nog aan dit opstel toegevoegd.

Het portret is stil van kleur. De fond achter de donkere figuur is donkergroen met linksboven het wapen. Ondanks zijn donker kleurgamma en zijn dunne schildering is het merkwaardig goed in de massa gemodelleerd.

Mocht ooit worden bewezen, dat dit portret inderdaad door Philips Angel geschilderd is, dan zou deze Compagniesschilder met deze beeltenis onmiddellijk treden in de rij der goede portretschilders van Nederlandschen stam.

Naschrift.

Tot mijn groote verrassing vond ik in „Oud-Holland" [1], dat pas sedert zeer korten tijd in Indië in de boekerij van het Kon. Bat. Genootschap te raadplegen is, een opgave van nieuwe archivalia over Philips Angel en zijn familie door Dr. A. Bredius. Uit de mededeelingen van Dr. Bredius blijkt, dat Philips Angel, de schilder, niet in 1616, doch in of omstreeks 1618 te Middelburg geboren werd en dat het een familielid van denzelfden naam en voornaam was, die in 1616 in deze stad werd gedoopt. Deze laatste Philips Angel trouwde met Lysbeth Dirks Vercamme. Jacquemijntje de Smeth stierf op de reis naar Indië en Maria van der Stel was dus de tweede vrouw van den schilder Angel.

Opmerkelijk in deze aanteekeningen is voorts, dat Dr. Bredius „Philips Angel, schilder, wonende tot Middelburch in Seelandt, althans binnen Amsteldam" reeds 1 April 1664 genoemd vond in een protocol van den Amsterdamschen notaris H. Schaeff, terwijl de Bataviasche inventaris van 11 Juli 1664 dagteekent.

In 1667 teekent Angel herhaaldelijk te Middelburg als getuige bij notaris Cramers.

---

[1] *Een stilleven van „Philips Angel"*, door A. BREDIUS, jg. XLV, 1928, blz. 17 en vlg.

Die totemistischen und sozialen Systeme in holländisch Neuguinea

VON

PAUL WIRZ.

Noch immer sind unsere Kenntnisse über den Totemismus in Neuguinea recht spärlich und lückenhaft und einigermassen gut unterrichtet sind wir eigentlich bloss über das südliche Küstengebiet.

Aus diesem Teil von Neuguinea war das Vorhandensein von einem wohlausgebildeten Totemismus schon seit längerer Zeit bekannt gewesen, doch war man sich über den Aufbau der recht verwickelten und komplizierten totemistisch-sozialen Systeme keineswegs im Klaren.

Vollends galt dies aber vom nördlichen Küstengebiet, wo man gleichfalls schon vor langer Zeit das Vorhandensein eines (ehemaligen) Totemismus vermutet hat (van der Sande, van Hasselt), aber einwandfrei festzustellen blieb dies erst meinen, in den Jahren 1921/22 und 1926 unternommenen Untersuchungen vorbehalten.

Im Süden hat hingegen mein Aufenthalt unter den Marind-anim und benachbarten Stämmen (1916/18 und 1922) einige Klarheit in die recht komplizierten totemistisch-sozialen Verhältnisse dieses Gebietes gebracht; aber manches bleibt auch hier noch festzustellen und nachzuprüfen und von den entfernten Stämmen im Innern und weiter im Südwesten, ist uns auch heute noch in dieser Hinsicht so gut wie gar nichts bekannt. Es zeigt sich eben, dass der Totemismus

in Neuguinea nicht, wie meist schlechthin angenommen wird, eine Erscheinung ist, die sich bei sämtlichen totemistisch organisierten Stämmen in gleicher Weise äussert und sich nach einem allgemeinen Schema begründen lässt. Eingehende Untersuchungen haben vielmehr ergeben, dass sich selbst in diesem kleinen Gebiet die totemistischen Äusserungen nicht so ohne weiteres unter einen Hut bringen lassen. Verschiedene Systeme sind zu unterscheiden, die sich anscheinend ganz oder teilweise unabhängig von einander herausgebildet und nachträglich wohl auch überlagert haben und somit fragt es sich überhaupt, ob wir den Totemismus in Neuguinea, wie meist angenommen wird, als einen einheitlichen Kulturkomplex bewerten können.

Man erhält sogar den Eindruck, dass die in Neu guinea herrschenden totemistischen Äusserungen sich, zum Teil wenigstens, aus ganz verschiedenen Motiven heraus entwickelt haben und dass eben das, was wir schlechthin Totemismus nennen, durchaus nicht eine einheitliche Erscheinung ist, die sich irgendwo und in bestimmter Weise herausgebildet und weiter entwikkelt hat, und hierauf, wie irgend ein anderes Kulturelement, übertragen und entlehnt worden ist.

Im Folgenden soll nun versucht werden, die verschiedenen totemistischen Systeme zu analysieren und weiterhin soll versucht werden, ihren Ursprung und ihre Herausbildung zu begründen.

A. Das südliche und zentrale Neuguinea.

I. Die totemistische Zweiklassenorganisation und der duale Gegensatztotemismus im südlichen und zentralen Teil von Holländisch Neuguinea.

Untersuchungen haben ergeben, dass bei gewissen Stämmen des südlichen Küstengebietes, wie bei den Marind-anim und dann auch bei den Gogodara, im Gebiet des Aramia-Flusses, eine verhältnismässig ältere Zweiklassenorganisation von einer jüngern lokaltote-

mistischen überlagert wurde, sodass die ursprünglichen Verhältnisse im allgemeinen nicht mehr deutlich zu erkennen sind. Diese Überlagerung fand jedoch durchaus nicht überall in gleicher Weise statt, daher wir heute selbst in diesem kleinen Gebiet die verschiedensten Systeme einer totemistisch-sozialen Organisation vorfinden. Die Zweiklassenorganisation muss sehr alt sein. Wir finden deutliche Spuren davon längs der ganzen Südküste, bis weit in den Papuagolf hinein. Bei manchen Stämmen, wie den Gogodara, beherrscht sie selbst das ganze soziale Zusammenleben. Desgleichen auch im zentralen Hochland, bei den kleinwüchsigen Stämmen, im Quellgebiet der Mamberamo-Zuflüsse, die zweifellos als eine der ältesten und verhältnismässig unvermischt gebliebenen Bevölkerungsschichten der Insel aufzufassen sind, und deren uralte Kultur nur sehr wenig von aussen beeinflusst worden ist [1]).

Aber auch im Norden sind Spuren einer einstmaligen Zweiklassenorganisation nicht zu verkennen, wenn auch weniger deutlich wie im Süden, so dass wir heute mit ziemlicher Sicherheit annehmen dürfen, dass sie einstmals über die ganze Insel verbreitet war.

De beiden Klassen nennen sich hier *woya* (Känguruh) und *wenda* (Beutelmarder) und es durchdringt diese totemistische Zweiklassenorganisation das ganze soziale Leben dieser Eingeborenen. Sie regelt die Eheverhältnisse, indem die Gattenwahl ausschliesslich aus der andern Gruppe zu erfolgen hat und sie spielt auch bei den rituellen Festlichkeiten und Zeremonien, vor allem aber bei bedeutsamen Anlässen und Zusammenkünften aller Art eine Rolle.

Zwischen den beiden Klassen besteht selbst, bis zu einem gewissen Grade ein eigentliches Rivalitätsverhältnis, indem beispielsweise bei den Schweinemärkten und andern bedeutsamen Anlässen, die männliche Bevölkerung sich stets der Klassenzugehörigkeit entsprechend

[1]) WIRZ, P. *Anthropolog. und ethnogr. Ergebnisse der Holl. Zentral-Neuguinea-Expedition.* 1921/22. Nova Guinea Vol. VIII. 1924.

in zwei Lager teilt, eine jede Gruppe aber ihre Vermittler ernennt, welche das Ritual zu leiten haben.

Ähnliches geschieht auch, wenn man gemeinsam eine Expedition ins feindliche Gebiet zu unternehmen beabsichtigt.

Hierbei findet erst eine Aufspaltung der teilnehmenden Männer in die beiden Gruppen statt, der dann wieder eine regelrechte Durchmischung und Verbrüderung folgt. Solches geschieht z. B. indem eine jede der beiden Gruppen einen Kreis bildet, und zwar einen innern und einen äussern und hierauf eine Weile in entgegengesetzter Richtung tanzt. Nach einiger Zeit verschmelzen die beiden tanzenden Gruppen und setzen den Kreistanz gemeinsam fort. Gleichzeitig findet dann auch Frauentausch statt, womit die Einheit und somit auch die Eintracht und Verbrüderung vollends wieder hergestellt ist, und man nunmehr mit vereinten Kräften und vereintem Mut gegen den Feind vorzurücken beschliesst.

Unsere Kenntnisse von diesen Inlandstämmen sind jedoch noch sehr mangelhaft. Wir wissen vor allem nichts darüber, wie weit sich diese eigenartige Zweiklassenorganisation erstreckt und wie sie mit der Zweiklassenkultur anderer Stämme im Osten und Süden der Insel zusammenhängt.

Deutliche Spuren eines alten totemistischen Zweiklassensystems finden sich sodann im südlichen Küstengebiet bei den Marind-anim.

Vermutlich handelt es sich hier um einen sog. Gegensatztotemismus, wie er auch bei gewissen süd-australischen Stämmen [1]) und auf der Insel Mabuiag in der Torres-Strasse vorkommt [2]).

De beiden Totemobjekte sind hier bei den Marind-anim die Kokos- und Sagopalme. In wiefern diese beiden, die Hauptnahrungsmittel dieser Eingeborenen liefernden Palmen einen Gegensatz in sich schliessen, geht aus

[1]) P. SCHMIDT. *L'origine de l'ideé de Dieu.* Anthropos IV, S. 207–299.

[2]) *Rep. of the Cambr. Anthr. Exped.*, Bd. V, S. 172.

der Betrachtung ihres Vorkommens und ihrer Verbreitung hervor. Die Kokospalme gedeiht nur auf sandigem Boden und kam auch ursprünglich nur am sandigen Strand vor. Die Sagopalme hingegen gedeiht nur in den sumpfigen Niederungen des Hinterlandes. Mit diesem gegensätzlichen Verhalten der beiden genannten Pflanzen hängt natürlich auch ein wirtschaftlicher Gegensatz zusammen, durch den die beiden Gruppen in ein gewisses Abhängigkeitsverhältnis von einander gerieten. Auf diesen Punkt hat bekanntlich schon P. Schmidt in seiner Arbeit über die soziologische und religiös-ethische Gruppierung der Australier hingewiesen [1]).

Wie die Marind-anim nach ihrem heutigen Wohngebiet kamen, fanden sie dort eine bereits lokaltotemistisch organisierte Bevölkerung vor. Aber das Zweiklassensystem, das sie mitbrachten, war diesen erstansässigen Stämmen nicht bekannt gewesen. Auch heute besitzen die Nachbarstämme der Marind-anim noch stets einen wohlausgebildeten Lokaltotemismus, aber keine Spur von einer Zweiklassenorganisation. Sie gliedern sich in zahlreiche Klane, oder Lokalgruppen, von denen ursprünglich eine jede ihr bestimmtes, fest umgrenztes Wohngebiet besass. Später fanden dann mancherlei Verschiebungen und Durchmischungen statt und so veränderte sich das ursprüngliche Bild. In abgelegenen Gegenden hat es sich freilich bis auf den heutigen Tag zu erhalten vermocht.

Die Marind-anim waren stets das vordringende Element. Aus dem östlichen Küstengebiet kommend, nahmen sie erst den Strand in Besitz, so weit dieser für die Kokoskultur geeignet war und begannen dann allmählich, längs den Flussläufen, ins Innere vorzudringen. Hierbei wurden die erstansässigen Stämme zurückgedrängt und ausgerottet, denn es war den Vordringenden

[1]) P. SCHMIDT, *Sociol. und rel.-ethische Gruppierung der Austr.* Zschr. Ethn. Bd. 1909, S. 349.

in erster Linie um die Erbeutung von Köpfen zu tun. Mit diesen Wanderungen und der Besiedelung des Landes, welche sich jedenfalls über lange Zeiträume erstreckten und sich unter mehreren Schüben vollzogen, trat naturgemäss auch eine Zersplitterung und Aufspaltung der anfänglichen Zweiklassenorganisation ein und die Folge davon war, dass sich die verschiedenen abgespaltenen Gruppen die lokaltotemistischen Beziehungen der Unterworfenen und Verdrängten aneigneten. Zwar ist es nicht ganz ausgeschlossen, dass die Marind-anim nicht vorher schon, neben ihrer Zweiklassenorganisation, eine gewisse Gliederung ihres Stammes besassen. Was wir von den benachbarten Stämmen des britischen Küstengebietes und den Torres-Straits-Insulanern in Bezug auf ihre totemistische Organisation wissen, macht diese Annahme sogar sehr wahrscheinlich. Tatsächlich besteht bei einer der beiden Stammesklassen der Marind, und zwar der Sagoklasse, eine Gliederung in fünf exogame Heiratsklassen und wäre es nicht recht denkbar, dass diese erst hier, in ihrem heutigen Wohngebiet zu Stande gekommen wäre.

Die weitere Zersplitterung fand natürlich ganz allmählich statt, bald in grössere, bald in kleinere Gruppen und vermutlich auch nicht überall mit der gleichen Intensität. Das Resultat war, dass sich bei den Marind-anim ein sehr verwickeltes totemistisch-soziales System herausbildete, das man als eine Kombination von Zweiklassen, Lokal- und Gruppentotemismus bezeichnen kann. Eine Reihe von Faktoren hatte bei dessen Herausbildung mitgewirkt, die nun im einzelnen besprochen werden sollen.

II. Der Lokaltotemismus der südlichen Küstenstämme.

Es mag vielleicht, und wie wir im Folgenden noch sehen werden, die Bezeichnung Lokaltotemismus nicht ganz angebracht sein, da es auch Gruppen oder Klane giebt, die eigentlich gar kein Totemobjekt besitzen. Ich behalte jedoch einstweilen diese Bezeichnung in

Ermanglung einer bessern bei. Statt von Totemismus wäre es wohl richtiger, bloss von Beziehungen zu gewissen Objekten zu reden, da alle Kriterien, welche einen eigentlichen Totemismus kennzeichnen, wegfallen können, sogar das Objekt, mit dem man verwandt ist oder doch in naher Beziehung steht. Derartige Fälle sind jedoch selten und in der Regel besitzt ein jeder Klan sein bestimmtes oder auch mehrere Totemobjekte.

a). Die Pflanzen- und Tiertotem. Am häufigsten entspricht das Totemobjekt einer Tier- oder Pflanzenart, und zwar einer solchen, die für das engere oder weitere Wohngebiet charakteristisch ist. In andern Fällen kann es sich auch um ein vereinzeltes seltenes oder ungewöhnliches Exemplar handeln, wie z.B. einen grossen, alleinstehenden Baum, ein seltenes Tier, oder ein anderes seltenes Naturobjekt.

Man sieht also bereits, dass es sich hiebei um Objekte handelt, die besonders häufig, oder durch ihre Grösse, Seltenheit, oder ihr Vorkommen in Erscheinung treten. Es ist entweder das Ungewöhnliche, Seltsame, oder auch das Charakteristische, Typische, das aus seiner Umgebung heraustritt und auch von den Eingeborenen herausgehoben wird. Es ergiebt sich hieraus auch, dass derartige totemistische Beziehungen sich tatsächlich hier, am Ort ihres (besonders häufigen oder ungewöhnlichen) Vorkommens herausgebildet haben und nicht von Auswärts mitgebracht worden sind. Es finden sich z.B. im Wohngebiet des Arecatotemklans tatsächlich viele Arecapalmen, oder im Gebiet des Kasuarklans besonders viele Kasuare, im Totemklan des Tons ein breiter, schlammig-toniger Strand u.s.f. Auch in der Torres-Strasse, sowie in Nord-Australien sind bekanntlich die Totem sämtlich lokalisiert, oder waren es einmal, und bezüglich der Aranda wird ausdrücklich berichtet, dass die Totemplätze nur dort sind, wo das Totemtier, die Totempflanze in reicherer Anzahl auftreten [1]).

[1]) STREHLOW, *Die Aranda- und Loritja-Stämme*, I, S. 4.

Auf der Hand liegt natürlich die Herausbildung der totemistischen Beziehung da, wo das Totemobjekt bloss in der Einzahl oder als besonderer in Erscheinung tretender Representant seiner Gattung auftritt, wie z. B. ein grosser Baum, eine seltene Pflanze u.s.f. Es versteht sich auch von selbst, dass derartige Objekte stets mit den Vorfahren des Klans in Zusammenhang gebracht werden. Alle diese Naturobjekte, die für ein bestimmtes Gebiet charakteristisch oder beachtenswert sind, haben nach der Auffassung der Eingeborenen ihren Ursprung den Klanvätern zu verdanken. Diese werden auch ganz allgemein als die Urheber der Dinge angesehen.

Eine jede Gruppe hat ihren Stammvater, der auch Hervorbringer der Totemabkömmlinge ist. Meistens nimmt man einen gemeinsamen Stammvater für die Totemabkömmlinge und die Vertreter des betreffenden Klanes an. Somit liegt die Blutverwandtschaft mit den Totemobjekten auf der Hand. [1])

Was die Pflanzentotem anbetrifft, so ist bei diesen der Zusammenhang mit dem Klanvater ohne weiteres verständlich. Sagobestände, Arecapalmen, Fruchtbäume und andere Gewächse konnten doch nur von einem der Vorfahren angelegt und gepflanzt worden sein. Somit sind sie von den Urhebern hervorgebracht worden. Hätten diese jene Objekte nicht hervorgebracht, so wäre alles wüst und leer. Wie dies geschah, darüber geben die Mythen Aufschluss.

In der Regel war jedoch der Akt der Hervorbringung ein recht ungewöhnlicher und komplizierter, weil sich in früherer Zeit alle Vorgänge nicht in der heutigen profanen Weise abspielten, sondern auf ungewöhnliche Art vollzogen.

---

[1]). Ebendasselbe berichtet auch HOLMES von den Morea-ipi, zwischen dem Kap Possesion und Orokolo. Der Stamm teilt sich in acht Totemgruppen. Diese benennen sich sowohl nach den Ahnherren, als auch den Totem, deren Urheber sie sind. J. H. HOLMES. *In primitive New Guinea*. London 1924 S. 136.

Dasselbe gilt auch von den tierischen Totem, doch spielt bei diesen, sehr viel mehr wie bei den Pflanzen, der Gedanke der Verwandlung mit hinein. Den Mythen zufolge haben sich auch die Vorfahren vielfach in Tiere verwandelt, diese zeugten wieder Tiere, daher die Verwandtschaft mit diesen. Gelegentlich wird aber auch ein einzelnes Naturobjekt, das sich durch ungewöhnliches, seltsames Aussehen aus den andern Objekten seiner Gattung heraushebt, wie z. B. ein grosser, alter Baum, ein seltsam aussehendes Tier mit dem Klanherrn selbst identifiziert.

b). Die Steinverehrung. Sehr oft wird auch behauptet, dass sich der Ahnherr, nach Ablauf seiner irdischen Tätigkeit in Steine verwandelt habe. Steine sind jedoch im ganzen südlichen Küstengebiet sehr selten. An gewissen Stellen des Strandes finden sich da, wo keine grossen süsswasserführenden Flüsse münden, oftmals ausgedehnte Bänke von erhärtetem und in Brauneisenstein umgewandeltem Ton, und es werden diese auch von den Strandbewohnern stets mit den Vorfahren in Zusammenhang gebracht. Vereinzelte grössere oder auch kleine Steine, die man zuweilen in den Siedelungen vorfindet, sind aber nahezu ausschliesslich Flussgerölle, die bei irgend einem Anlass von den Eingeborenen selbst weit aus dem Innern, vom obern Digul-Fluss hergebracht worden sind. Aus welchem Grunde dies geschah ist freilich nicht klar. Diese Steine nun spielen als Fetische eine sehr grosse Rolle und erblickt man in ihnen nichts anderes, als den zu Stein gewordenen Ahnherrn des Klans selbst. Eine derartige Steinverehrung ist namentlich bei den Jee-anim am obern Maro gut ausgebildet. Hier findet man nahezu in einer jeden Siedelung einen solchen Stein, der sorgfältig verwahrt und mit grossem Respekt behandelt wird. Ein jeder dieser Steine hat seinen Eigennamen und dieser entspricht auch dem Namen des Ahnherrn. Auch benennt sich die ganze Gruppe nach ihm. Es ist klar, dass man diese Steine nicht eigentlich als Totem

bezeichnen kann und doch verhält es sich mit ihnen nicht anders, wie mit grossen Bäumen, in denen sich die Ahnherren verkörpert haben. Es ist auch der Gedankengang hier wie dort derselbe, mit dem einen Unterschied, dass dort eben die ganze Art, hier jedoch bloss das eine Objekt verehrt und respektiert wird. Bei jenem sind auch Totemabkömmlinge vorhanden, nicht aber hier. Ein eigentliches Totem besitzt dann ein solcher Klan bloss, wenn es vom Ahnherrn heisst, dass er irgend ein Naturobjekt hervorgebracht habe. In der Regel ist dies auch der Fall; doch nicht immer, und so giebt es tatsächlich auch totemlose Klane. In sehr vielen Fällen ist aber das totemistische Verhalten ein derartiges, dass man sich mit andern, benachbarten Klanen verwandt fühlt, d.h. eine gemeinsame Abkunft annimmt und dann auch deren Totem besitzt.

Man hat es also in diesem Falle nur mit Gruppentotem, nicht eigentlichen Klantotem zu tun.

Es ist vielfach sehr schwer den richtigen Sachverhalt herauszufinden und zu analysieren, umsomehr, als er auch den Eingeborenen in den allermeisten Fällen nicht mehr geläufig ist.

c). Die Bodenbeschaffenheit und Auffälligkeiten des Wohngebietes. Neben den Tieren und Pflanzen werden auch alle Besonderheiten des Wohngebietes mit den Vorfahren des Klans in Zusammenhang gebracht. Gruben, Wasserlöcher, kleine Hügel und Erdwälle, schliesslich auch die Wasserstrudel in den Flüssen sind Erzeugnisse der Ahnen. Vielfach werden sie als deren Behausung oder Rückzugsgebiet angesehen. Insbesondere gilt dies von den Sümpfen und Wasserlöchern. Langgestreckte Erdhügel werden mit Vorliebe als deren Kanu bezeichnet. Dass man solche Stellen respektiert und daher auch meidet, liegt auf der Hand. Wie die Steine und grossen Bäume, so werden natürlich auch sie in das totemistische Verwandtschaftssystem eingereiht, denn man fühlt sich mit ihnen verbunden. Von Totem kann man natürlich auch hier

nicht reden, obschon wiederum der gleiche Gedanke zu Grunde liegt.

Zu den auffälligen und ungewöhnlichen, oder aber aus der Umgebung heraustretenden Erscheinungen, gehören sodann auch solche, die sich aus der Bodenbeschaffenheit erklären. Hier kommt dann auch deutlich zum Ausdruck, wie eng diese Form von Totemismus mit der Ahnenverehrung und dem Wohngebiet zusammenhängt, wobei man eben die Erscheinung als Ganzes ins Auge fasst. Das Charakteristische, Auffällige oder auch Seltsame wird aus der Umgebung herausgehoben, wird mit den Klanvätern in Zusamenhang gebracht oder gar identifiziert, mag es sich dabei um Naturobjekte, Bodenbildungen oder gar blosse Erscheinungen und Wahrnehmungen handeln. Dieses Verhalten dem Sonderbaren und Ungewöhnlichen, oder auch Auffälligen gegenüber macht, wie mir scheint, eines der Hauptkriterien des Süd Neu-Guinea'schen Totemisums aus [1]).

Bei einem Klan, der beispielsweise den Ton als Totem besitzt, ist es keineswegs bloss der Ton an und für sich, mit dem man sich verbunden glaubt, als vielmehr der vom Ton bedeckte Strand, also ein Teil des Wohngebietes selbst, und zwar derjenige, der am meisten geneigt ist die Affekte im Bann zu halten.

Mit diesem fühlt man sich verbunden und verwachsen. Hier war es auch, wo sich die Vorfahren in grauer Vorzeit niederliessen, und allerhand Begebenheiten und Ereignisse sich abspielten. Man kennt auch alle Geheimnisse des Lebens auf dieser Scholle, die Vorgänge, die sich hier zu gewissen Zeiten oder periodisch abspielten. Den andern ist dies alles fremd.

Auch liegt einem alles was hier vorkommt, also die Flora und Fauna dieses Gebietes viel näher als andern, man fühlt sich mit der gesamten Umwelt durch magische Kräfte verbunden, auf die man abgestimmt ist und mit denen man harmoniert. Einem andern würde

---

[1]) Einen ähnlichen Gedanken formuliert auch THURNWALD in seiner *Psychologie des Totemismus.* Anthropos XIV—XV, S. 525.

das Leben hier auf die Dauer unmöglich sein, denn es ist nicht sein Grund und Boden, und die Vorfahren, die sich noch stets, doch unsichtbar natürlich, hier aufhalten oder zurückgezogen haben, und alle die Kräfte, die hier wirksam sind, würden ihm das Dasein unmöglich machen.

d). Begebenheiten und Ereignisse. Bei der Herausbildung der totemistischen Beziehungen spielten zweifellos auch gewisse eindrücklich gebliebene Begebenheiten und Ereignisse eine nicht unbedeutende Rolle. Wo sollten sonst die vielen Mythen ihren Ursprung genommen haben? Übrigens sei schon hier bemerkt, dass die Mythen, die bei diesen Eingeborenen ohne Ausnahme von der totemistischen Verwandtschaft und den Vorfahren berichten, zweierlei Art sind. Die einen sind eigentliche Wandermythen, sie berichten vom Tun und Treiben der Vorfahren und von besonders eindrücklich gebliebenen Ereignissen und Begebenheiten. Die andern sind mehr unsern Märchen gleich. Die erstgenannten scheinen alle einen wahren, historischen Hintergrund zu besitzen, die andern sind bloss aus der Phantasie heraus entstanden. Von den Klanvätern ist in ihnen nur wenig die Rede, aber das Hauptgewicht wurde auf die wahrgenommenen Analogieen und Ähnlichkeiten der Naturobjekte und Erscheinungen gelegt, die vielfach auch zur Erklärung der Enstehung der Dinge herangezogen wurden. Es sind also diese Märchen im Grunde genommen nichts anderes wie eine primitive Naturphilosophie.

Bei den erstgenannten Mythen wird die Begebenheit, von der sie berichten, natürlich stets übertrieben geschildert und kommt auch die Phantasie nicht zu kurz dabei, aber ein wahrer Kern liegt ihnen in den meisten Fällen gleichwohl zu Grunde. Wenn beispielsweise eine Mythe von einer grossen Sturmflut berichtet oder von der Überschüttung einer Strandsiedelung mit Ton, so handelt es sich im ersten Falle um eine, nicht im Mindesten zu bezweifelnde Erzählung, im zweiten aber um

einen stark übertrieben geschilderten Naturvorgang, den man aber an gewissen Stellen des Strandes sehr oft wahrnehmen kann.

Und wenn dann ein Klan das Meer und die Wellen zum Totem hat und ein anderer den Ton, so können diese totemistischen Beziehungen sehr wohl auf ein entsprechend in den Mythen geschildertes Ereignis zurückzuführen sein. Natürlich können auch totemistische Beziehungen zu gewissen Pflanzen und Tieren auf Begebenheiten zurückgehen, so wenn es z.B. heisst, dass ein Haus von einem grossen Krebs unterwühlt wurde und zusammenstürzte, oder ein Bewohner eines Dorfes von einem Adler oder Känguruh belästigt wurde, so ist auch diesen Berichten ein wahrer Kern durchaus nicht abzusprechen, nur wurde die Begebenheit, so wie sie von Mund zu Mund weiter erzählt wurde, ins Masslose übertrieben und entstellt.

Von Naturerscheinungen, Meteorfällen, heftigen Gewittern und dergl. gilt solches um so mehr, als sie die Phantasie der Eingeborenen besonders stark anregten. Nie habe ich jedoch gehört, dass Gestirne oder Himmelserscheinungen schlechtweg mit einem Ahnherrn identifiziert wurden, wohl aber indirekt, d.h. auf Umwegen über andere ähnliche Objekte oder Erscheinungen.

Das entspricht auch dem, was Thurnwald vom „klassischen Totemismus" sagt, dass bei diesem den astralen Vorgängen relativ geringe Aufmerksamkeit zugewendet wird und dass dort, wo diese in den Vordergrund der Aufmerksamkeit treten, der klassische Totemismus Zeichen von Verfall zeigt [1]).

III. Das totemistisch-soziale System der Marind-anim.

a). D i e t o t e m i s t i s c h e V e r w a n d t s c h a f t. Bei den Nachbarstämmen der Marind-anim haben wir es, wie oben gesagt wurde mit einem verhältnismässig

[1]) *Problem des Totemismus.* Anthropos XIV-XV. S. 530.

einfachen Lokaltotemismus zu tun. Eine jede Gruppe, ein jeder Klan besitzt seinen Ahnherrn und steht durch diesen mit irgend einem Naturobjekt, oder auch mehreren in Beziehung, was man als Totemismus bezeichnen kann. Das war das ursprüngliche Bild, wie es sich auch heute noch vorfindet. Zwar hat auch bei diesen Stämmen schon eine Tendenz zur Gruppenbildung eingesetzt, die vermutlich von den Marind-anim ausging.

Wie die Marind-anim von Osten kommend das Küstengebiet in Besitz nahmen, übernahmen sie die totemistischen Beziehungen der erstansässig gewesenen Bewohner. Dies erfolgte natürlich ganz allmählich, wie auch die Ausbreitung längs der Küste und landeinwärts nur langsam vor sich ging und jedenfalls über einen längern Zeitraum erstreckte.

Es ist eine merkwürdige Erscheinung, dass eine jede Gruppe dieses Stammes heute noch genau anzugeben vermag, von wo sie ursprünglich ausgegangen war und wo sie ihre totemistischen Beziehungen übernommen hat. Noch überraschender ist jedoch das Ergebnis, wenn man der Sache tiefer auf den Grund geht und nachforscht, welche Leute eigentlich zuerst an diesem Platz ansässig gewesen waren. In sehr vielen Fällen wird man dann finden, dass es nicht die Marind, sondern ein fremdsprachiger Stamm war, der heute, auf wenige Individuen zusammen geschmolzen und in schwer zugängliche Gebiete zurückgedrängt, ein kümmerliches Dasein fristet. Seine totemistischen Beziehungen beweisen dies. Man wird selbst nicht selten finden, dass die Benennungen der Ortschaften und Gebiete, die heute von den Marind-anim bewohnt sind, von einem anderssprachigen Stamm herrühren, der einstmals hier ansässig gewesen war.

Vermutlich ist es dann auch eben diesen Wanderungen und der sukzessiven Besiedelung des Gebietes zuzuschreiben, dass das totemistische Verwandtschaftssystem der Marind-anim einen um so komplizierten Aufbau zeigt.

Dabei haben jedenfalls zwei wesentliche Faktoren mitgespielt: erstens die Aufspaltung der beiden ursprünglichen Klassen (Kokos- und Sagogruppe) in Untergruppen erster, zweiter, dritter u.s.w. Ordnung und zweitens die totemistische Konvergenz, auf welcher die Totemfreundschaft beruht. Über den ersten ist nicht viel zu sagen. Die Aufspaltung erfolgte gleichzeitig mit der Besiedelung und der Besitzergreifung neuer Gebiete. Man hat sich diese etwa in der Weise zu denken, dass einzelne Personen oder Familien neue Gebiete, vor allem die Sagobestände der Fremden in Besitz nahmen. Dabei übernahmen sie auch die totemistischen Beziehungen der erstansässigen Bewohner oder eigneten sich neue an, die ihrem neuen Gebiet entsprachen. Später fand dann vielleicht wiederum eine Abspaltung von der neugebildeten Gruppe statt, wobei die Ausgewanderten wiederum neue totemistische Beziehungen eingingen. Die Abspaltung erfolgte also ganz nach dem Schema eines Stammbaumes. Die anfänglichen totemistischen Beziehungen behielt man natürlich auch nach der Abspaltung bei, aber es kamen auch neue hinzu. Durch jene blieb man mit der väterlichen oder grossväterlichen und auch den Schwestergruppen verbunden, die jüngsten aber waren ausschliessliches Eigentum und spezifischer Natur.

Unter totemistischer Konvergenz sind totemistische Beziehungen zu verstehen, deren Objekte etwas Gemeinsames aufzuweisen haben, das sie mit einander verknüpft. Das Gemeinsame kann eine rein äusserliche Ursache haben, oder in der Natur der Objekte selbst liegen; oder schliesslich auch in der räumlichen oder zeitlichen Aufeinanderfolge der Vorgänge oder Erscheinungen begründet sein. Es liegt in der Natur des primitiven Denkens, dass die Dinge und Erscheinungen qualifiziert werden. Dieser Hang zum Systematisieren macht sich schon sehr früh geltend und bildet jedenfalls, wie Cassirer [1]) gezeigt hat, ein Charakteristikum

[1]) *Die Begriffsform im mythischen Denken.* Wartburg Bibl. Leipzig, 1922.

nicht bloss des höherstehenden, sondern auch des primitiven Menschen.

Im Grunde genommen handelt es sich gerade um das Gegenteil wie oben. Dort haben wir es mit Auflösung und Zersplitterung zu tun, hier aber mit Vereinigung und Zusammenschluss. Zwei oder mehrere Klane treten zu einander in freundschaftlichen Kontakt, wenn ihre totemistischen Beziehungen freundschaftlicher Natur sind, d.h. wenn sie irgend etwas Gemeinschaftliches aufzuweisen haben. So sind beispielsweise die Gruppen mit einander befreundet, die als totemistische Objekte ähnliche Pflanzen oder Tiere besitzen, wie also z.B. die Kokos- und die Arecagruppe, oder Gruppen, welche als Totem Fische, oder Raubvögel haben. Es ist begreiflich, dass derartigen Verbindungen ein sehr weites Feld offen steht, aber sie beruhen tatsächlich auf der Naturbeobachtung, nur geschieht die Verbindung nach andern Gesichtspunkten, als sie etwa bei uns geschehen würde. Der Eingeborene zerlegt die Erscheinung nicht, er nimmt sie hin, so wie sie sich ihm darbietet. Eine Analyse kennt er nicht. Es genügt ihm vollkommen, wenn er irgendwo Ähnlichkeiten und Zusammenhänge wahrnimmt, und diese Wahrnehmungen werden dann auch sogleich auf sein totemistisches System übertragen. Die Klane oder Gruppen mit ähnlichen Totem gelten als verwandt und führt man ihre Abstammung auf eine gemeinsame Wurzel zurück. Daher sind auch die Klanväter verwandt, da sie ja die Objekte hervorgebracht haben, folglich gehört man zusammen. So ist zum Beispiel die Totemgruppe des Sago mit demjenigen des Tones verwandt, denn beide Objekte sind sich sehr ähnlich, sowohl was das Aussehen als auch die Beschaffenheit anbelangt, folglich müssen auch beide einen gemeinsamen Ursprung haben. Beispiele solcher Art könnten zu Dutzenden aufgezählt werden. Es zeigt sich auch, dass die totemistische Verwandtschaft, wie sie am besten bezeichnet werden kann, eine mehr oder weniger intime, d. h. ihrem Grad nach

eine verschiedene sein kann, je nach dem Ähnlichkeitsgrad der zu einander in Beziehung gesetzten Totemobjekte.

Wo solche Ähnlichkeiten und Analogien wahrgenommen werden, da tritt auch stets die mythenbildende Phantasie der Eingeborenen in Erscheinung und hilft diese das Gebäude weiterhin auszubauen. Auf diese Weise treibt also der Eingeborene im eigentlichen Sinne des Wortes primitive Naturwissenschaft oder Naturphilosophie, nur ist die Denkweise wiederum eine ganz andere wie bei uns, sie ist zuweilen wohl logisch, aber es fehlt eine jegliche Kontrolle der momentanen Sinneseindrücke und der Wahrnehmungen. Wohl nimmt der Eingeborene die Erscheinung so hin, wie sie sich darbietet, aber sein Intellekt gebietet ihm nicht die Ähnlichkeiten und scheinbaren Zusammenhänge der wahrgenommenen Erscheinungen zu analysieren. Sein Denken vollzieht sich stets in der gleichen, einmal eingeschlagenen Richtung. Er geht von den Erscheinungen und Wahrnehmungen aus und schliesst mit den totemistischen Befunden und Erwägungen ab. Objekte sind rot, weil sie mit dem Feuer in Berührung kamen, — folglich gehören sie zusammen. Bei dergleichen Gedankenassoziationen begegnen wir sogleich einer weitern Eigentümlichkeit des primitiven Denkens, wobei den Erscheinungen und Dingen die Eigenschaft des Abfärbens zugeschrieben wird: alles, was mit dem Feuer in Berührung kommt wird rot oder schwarz; der Ton ist rot infolge des vergossenen Blutes, oder weiss vom verschütteten Betelkalk. Man erkennt auch, dass dergleichen Analogieen tatsächlich gesucht werden, obschon es sich in den meisten Fällen wohl um spontane Einfälle handelt. Häufig begegnet man auch einer Art von Zergliederung und Subsumierung der Eigenschaften, was bereits einer höhern Stufe des Denkens entspricht. So heisst es beispielsweise in einer Mythe, dass die Blitzstrahlen die Kinder eines verstorbenen weiblichen Totengeistes sind. Hier wurde aus zwei Begriffen ein neuer gebildet.

Es enthalten die Blitzstrahlen Eigenschaften und Merkmale, die sie mit dem Feuer gemeinsam haben und weiterhin auch die Merkmale eines Totengeistes, als da sind: Flüchtigkeit, nur gelegentliche Sichtbarkeit, das Einflössen von Furcht u. a. m. Man sieht, dass der Phantasie ein sehr weites Feld offen steht und alle Erscheinungen in primitiver, doch nicht unlogischer Weise in dieser Richtung hin ausgenützt werden.

b). Die Haupt- und Nebentotem. Bis dahin war immer nur von Totem und totemistischen Beziehungen die Rede, nicht aber von ihrer eigentlichen Bedeutung und Stellung innerhalb des totemistischen Systems.

Zwar ging bereits aus den vorhergehenden Abschnitten hervor, dass die Totem nicht alle gleichwertig sind. Auch wurde schon gesagt, dass ein Ahnherr in sehr vielen Fällen, nicht blos Urheber eines, sondern mehrerer Natur- oder anderer Objekte ist, ja dass man ihm zuweilen sogar die Hervorbringung des ganzen Wohngebietes, samt der wesentlichten Tiere und Pflanzen zuschreibt. Unter diesen Objekten tritt meistens jedoch ein bestimmtes mehr wie die andern hervor und kann dieses als Haupttotem bezeichnet werden. Es entspricht dies sehr häufig der Tier- oder Pflanzengattung, in die sich der Ahnherr selbst verwandelte und deren Representant er ist; während die andern Objekte von mehr oder weniger untergeordneter Bedeutung sind. Zwar ist diese Einteilung in Haupt- und Nebentotem, namentlich da, wo eine solche Verwandlung des Ahnherrn nicht vorliegt, keineswegs einwandfrei. Auch wurde schon bemerkt, dass es Gruppen gibt, die kein spezifisches Totem besitzen, sondern bloss totemistische Beziehungen, die sie auch mit anderen nahestehenden Gruppen gemeinsam haben.

Was im vorhergehenden Abschnitt von der totemistischen Verwandtschaft der sozialen Gruppen auf Grund von analogen Erscheinungen und Naturobjekten gesagt wurde, gilt nun aber auch ganz allgemein von den

Objekten selbst. Hier tritt nun das klassifizierende Denken des Eingeborenen in seiner vollsten Entwicklung zu Tage, denn es wird buchstäblich die ganze Umwelt in dieser Weise aufgeteilt und die Objekte und Erscheinungen regelrecht systematisiert. Es gibt, praktisch gesprochen überhaupt nichts, das nicht seinen ganz bestimmten Platz im totemistischen System hätte.

Jedes Objekt, jede Erscheinung wird sofort eingereiht. Man mag dem Eingeborenen nennen was man will, so wird er nie um eine Antwort verlegen sein, und stets angeben können, in welche totemistische Gruppe das betreffende Objekt gehört. Auch fremde Dinge, die er ursprünglich nicht kannte, werden auf die gleiche Weise eingereiht.

Nach welchen Gesichtspunkten diese Systematisierung erfolgt, geht deutlich aus den obigen Ausführungen hervor, so dass ich mich hier nicht weiter darauf einlasse.

So gibt es beispielsweise eine Gruppe der Raubvögel, der Störche, der Sumpfvögel, der Schlangen u.s.w. In die Gruppe des Tons gehört die gesamte Flora und Fauna des tonig-schlammigen Strandes. Eine andere Gruppe bilden die Tiere und Pflanzen des sandigen Strandes. Zu beiden gehören auch die Fische, doch je nach ihrem Vorkommnis verschiedene Arten. Wieder andere Sorten gehören zur Gruppe des Meeres. Zur Gruppe des Sago gehört alles, was mit dieser Palme und der Sagobereitung zusammenhängt, also auch die Werkzeuge und Geräte, die hiezu verwendet werden. Alle diese Dinge sind jedoch im Falle dieses letzten Beispiels als Nebentotem aufzufassen, während das eigentliche Haupttotem der Sago oder die Sagopalme ist. Mit der Systematisierung der Natur- und Kunstobjekte ist jedoch das totemistische System der Marind-anim noch keineswegs abgeschlossen. Auch die verschiedensten Tätigkeiten, Fähigkeiten und Verrichtungen sind darin aufgenommen. So z.B. in die Sagogruppe auch die Sagobereitung, in die Gruppe des Känguruh auch der Bogen und die Jagd und in die Gruppe der Fische

auch der Fischfang selbst und die hiezu dienenden Geräte. Der Bogen ist übrigens in mehreren Gruppen vertreten, denn er dient sowohl zum Erlegen der Känguruh als auch der Schweine und Fische. In die Gruppe des Schweines gehört auch die Kopfjagd, denn es war der Ahnherr dieser Gruppe, nach der Mythe ein hervorragender und gefürchteter Krieger, der auch das Präparieren der Trophäen erfand. Das Schwein aber ist das grösste und gefährlichste Tier und so liegt wiederum der Zusammenhang auf der Hand. In gleicher Weise haben auch die weniger wichtigen Verrichtungen ihren angemessenen Platz im System und hängen auch sie, sowohl mit dem Ahnherrn, als auch mit den Totemabkömmlingen der Gruppe zusammen.

Es ist somit der Totemismus der Marind-anim als ein eigentlicher Universaltotemismus zu bezeichnen, denn es giebt tatsächlich nichts, das in diesem System nicht seinen ganz bestimmten, angemessenen Platz hätte.

c). Das Verhalten gegenüber den Totem. Das Verhalten der Eingeborenen gegenüber ihren Totem zeigt das übliche Bild, doch mit einigen wesentlichen Abweichungen, die umso auffälliger sind, als wir es doch mit einem Gebiet zu tun haben, wo der Totemismus ungleich reichere Blüten als anderswo in Neu-Guinea getrieben hat: es fällt hier gerade eines der bedeutendsten Kriterien des Totemismus, das Tötungs- und Speiseverbot hinweg. [1]) Doch kann dies sehr wohl auch eine Erscheinung von Dekadenz sein, die vielleicht gerade in diesem masslosen Auswachsen des Totemismus dieses Gebietes seine Begründung hat, im Umstand nämlich, dass die Zahl der Totem, wie wir im Folgenden noch sehen werden, eine sehr grosse, ja eine unendlich grosse ist.

Immerhin zeigt aber das Verhalten der Eingeborenen dem Haupttotem der Gruppe gegenüber, dass so etwas,

---

1). Ähnliches erwähnt auch HOLMES von den Ipi am Papua-Busen. Töten und Essen des Totemtiers ist hier erlaubt, nur die Medizinmänner machen hievon eine Ausnahme. a. a. O. S. 140.

wie Schonung des Totem tatsächlich vorhanden ist, nur kommt die Gefühlsäusserung auf andere Weise zum Ausdruck.

So ist es beispielsweise den Vertretern der Kokosgruppe nicht erlaubt, eine Kokosnuss auf die übliche Art aufzuschlagen, sondern muss das Öffnen der Nuss sachte geschehen, desgleichen darf ein Vertreter der Sagogruppe den rohen oder gebackenen Sago nicht mit einem Messer zerschneiden, sondern muss ihn brechen; der Vertreter der Känguruh- oder Schweinetotemgruppe, darf die erlegten Tiere nicht auf die übliche Weise zerteilen, sondern muss dabei möglichst schonend verfahren.

Was das Tötungs- und Speiseverbot anbetrifft, so tritt ein solches nur zeitweise in Kraft, nämlich beim Abhalten der (totemistischen) Kulte. So ist es z. B. nach Ablauf der mayo-Zeremonieen, die ja ursprünglich einen Kokoskult darstellen, das Pflücken und Sammeln der gefallenen Kokosnüsse während einiger Zeit untersagt.

Stets werden die Kokosbestände des Verstorbenen mit Tabu belegt; im Innern sind es die Sagopflanzungen. Vermutlich hängt auch diese Sitte ursprünglich mit dem Totemismus zusammen, denn zeitweise, wenn auch selten, kommt es vor, dass man nach dem Tode einer angesehenen Person auch andere Genussmittel, die zur Totemgruppe des Verstorbenen gehören, für einige Zeit mit Tabu belegt. Gehört beispielsweise der Verstorbene zur Arecagruppe, so werden zuweilen auch diese Palmen tabuirt, gehört er zur Fischgruppe, so ist es während einiger Zeit verboten, Fische zu fangen. u. s. f.

Ist die Zeit des tabu vorbei, so wird dieses anlässlich einer kleinen Feier aufgehoben und zwar in der Regel durch die Kinder des Verstorbenen oder dessen Familie, die auch als erste die verbotene Speise wieder essen dürfen.

Da man mit dem Totemobjekt verwandt ist, so glaubt man auch an einen eigentlichen Austausch der verwandten Seelenkräfte, was insbesondere bei den

verschiedenen Riten und Kulten zum Ausdruck kommt. Diese Kulte sind ursprünglich nichts anderes wie Fruchtbarkeitszeremonieen, mit stark erotischem Charakter, welche auf die Erhaltung und Vermehrung des Totemobjektes abzielen, also ganz den australischen Intichiuma-Zeremonien entsprechen.

Die Mitglieder des Totemklans oder der Gruppe müssen für die reichliche Vermehrung des betreffenden Totemtiers oder der Totempflanze durch gewisse magische Produktionen sorgen, wobei ihnen selbst der Genuss derselben während einiger Zeit verboten ist. Diese Produktionen sind aber hier bei den Marind-anim und den benachbarten Stämmen im Grunde genommen nichts weiteres, wie symbolische Inszenierungen der Mythen selbst, welche von der Hervorbringung der Totem durch die Ahnherren berichten.

So kennt man einen Kokoskult (mayo), einen Schweinekult, einen Feuerkult (rapa), der eigentlich den Zweck hat, das Feuer vor dem Ausgehen zu bewahren; oder mit andern Worten, dass die von den Vorfahren übernommene Kunst des Feuerbohrens (rapa) nicht in Vergessenheit gerate. Bei allen diesen Kulten spielen, wie oben schon erwähnt wurde, erotische Momente mit hinein, denn den Mythen zufolge war die Hervorbringung der Naturobjekte stets mit sexuellen und oftmals sehr obszönen Handlungen verknüpft gewesen.

Alle diese Kulte waren ursprünglich bloss einer ganz bestimmten totemistischen Gruppe eigen, deren Kultobjekt sie eben enthielt. Erst im Laufe der Zeit, wie die Lokalisation der Gruppen durch fortgesetzte Zuwanderung und Vermischung erschüttert wurde, trat die ursprüngliche Bedeutung dieser Kulte mehr und mehr zurück. Sie wurden fortan nicht bloss von den Vertretern dieser einen Gruppe ausgeführt, es nahmen vielmehr auch andere an ihnen teil, und wurden sie zu eigentlichem Gemeingut sämtlicher Gruppen. Aber trotzdem lässt sich noch bei allen diesen Kulten die dominierende Stellung einer ganz bestimmten Gruppe

deutlich erkennen, nämlich derjenigen, deren Eigentum er ursprünglich war.

Vielfach rühmt man sich auch seiner Stellung dem Totemobjekt gegenüber und glaubt, mehr wie andere, einen Einfluss auf dieses ausüben zu können und auch umgekehrt vom Totemobjekt beeinflusst zu werden. So heisst es z.B. von den Vertretern des Bambustotemklans, dass sie besondere Geschicklichkeit in der Anfertigung des Bogens besässen, oder es rühmt sich eine Frau des Sagototemklans besonders tüchtig im Sagobereiten zu sein; wer das Schwein oder Känguruh als Totemtier hat ist ein sehr viel geschickterer Jäger als die andern u.s.f. [1]).

Man glaubt auch mit seinem Totemobjekt, im Falle es sich um ein Tier handelt, verwandte oder entsprechende Eigenschaften zu besitzen. Die zum Kasuarklan gehörenden glauben beispielsweise ausdauernde Läufer zu sein, oder die Vertreter des Hundetotemklans einen sehr feinen Spürsinn zu besitzen. Dasselbe erwähnt auch Haddon von den Torres-Straits-Insulanern [2]).

Weiterhin sucht man vielfach auch mit seinem Totemobjekt eine gewisse Übereinstimmung, Identität zu erzielen [3]). Dies äussert sich vor allem in der Wahl und der Anordnung des Schmuckes, im Material, das zur Herstellung des Schmuckes dient und sehr oft auch den Totemtieren oder Pflanzen entnommen wird, und schliesslich auch in der Haartracht. Schon bei kleinen Kindern wird auf dergleichen Analogieen geachtet und ist es beispielsweise bei den Marind-anim Sitte, dass das Kopfhaar bei den Kindern einer jeden Gruppe in ganz

[1]) Das ist also wohl eher das Gegenteil von dem, was HADDON über den Totemismus von Kiwai berichtet, dass nämlich die Rohstoffe der pflanzlichen und tierischen Totem zur Herstellung der üblichen Geräte und Gebrauchsgegenstände nicht verwendet werden dürfen.

[2]) HADDON. *Head-hunters, black, white and brown.* London 1901, S. 133.

[3]) THURNWALD, *Psychologie des Totemismus*, Anthropos, XIV -XV, S. 526.

besonderer Weise geschnitten wird, und man in den Frisuren eine Analogie mit dem Totemtier erblickt. Von grösster Bedeutung ist schliesslich auch die Bemalung des Gesichtes, die der Nachahmung der Totemtiere gleichfalls einen weiten Spielraum gestattet.

Andrerseits glaubt man aber auch, dass die Vertreter der verschiedenen Totemgruppen an und für sich gewisse Merkmale aufzuweisen hätten, die auf ihre totemistische Verwandtschaft, d.h. die Zugehörigkeit zur Gruppe, hindeuten. So sagen z. B. die Bewohner von Zentral-Neu-Guinea von den *woya*, dass sie grosse Schneidezähne und eine spärliche Behaarung besässen; für die *wenda* hingegen umgekehrt kleine Incisiven und eine dichte Behaarung charakteristisch sei. Diese Eigenschaften sollen natürlich die Verwandtschaft mit dem Totemtier, dem Känguruh, bezw. Beutelmarder zum Ausdruck bringen. Im südlichen Küstengebiet glaubt man auch die Zugehörigkeit zur Totemgruppe am Nabel erkennen zu können. Eine kleine Vorwölbung deutet auf die Arecanuss hin und kommt angeblich besonders häufig bei den Vertretern dieser Totemgruppe vor, während eine starke Vorwölbung (Nabelbruch) auf die Zugehörigkeit zur Kokosgruppe hindeuten soll.

Aus alledem geht deutlich hervor, dass man eben bestrebt ist mit seinem Totemobjekt Übereinstimmung zu erzielen; das hat natürlich auch seine praktisch -soziale Seite. Man will die Zugehörigkeit zur Gruppe hervorheben und kenntlich machen, namentlich im Hinblick auf das andere Geschlecht.

d). Die Bedeutung der Mythologie. Der Rolle, welche die Mythologie bei der Herausbildung der totemistischen Beziehungen spielt, wurde bereits in einem der vorhergehenden Abschnitte Erwähnung getan, als von den Ereignissen und Begebenheiten die Rede war, welche gleichfalls zu totemistischen Spekulationen aller Art Veranlassung geben können.

Aber auch die zufällig wahrgenommenen oder mit bewusster Absicht aufgesuchten Analogieen bilden die

denkbar günstigsten Anknüpfungspunkte für dergleiche Mythen, denen sie auch sehr oft ihre eigentliche Entstehung verdanken. Der Eingeborene betrachtet sie jedoch gerade vom entgegengesetzten Standpunkt, denn nach seiner Auffassung sind es die Mythen, welche die totemistische Verwandtschaft begründen. Man muss sich jedenfalls vorstellen, dass diese Märchen nicht auf einmal fix und fertig entstanden sind, sich vielmehr allmählich herausgebildet haben, wobei stets wieder neue Anknüpfungspunkte hinzu kamen. Hiebei wurden auch alle wahrgenommenen Erscheinungen und Analogieen in geschickter Weise ausgenützt und so wurde das Märchen auch jeweilen nach allen Richtungen hin ausgesponnen. Es trifft hier also nicht zu, dass die totemistischen Märchen, wie Thurnwald [1]) sagt, sich meistens durch ihre Kürze auszeichnen. Das Gegenteil ist hier der Fall. Man wird von einem Märchen auch schwerlich den eigentlichen Anfang und das eigentliche Ende vernehmen, sondern meistens nur Bruchstücke, die unter Umständen auch gar nicht zusammen passen. Sehr oft hängen auch verschiedene Märchen mit einander zusammen, oder es gibt gemeinsame Anknüpfungspunkte, durch die sie nachträglich zusammengezogen wurden und so versteht sich auch, dass es keinen eigentlichen Anfang, kein Ende gibt.

Auf diese Weise entstand das, was ich als mythologisch-totemistische Gruppe bezeichnen möchte. Was von einem Mythenkreis umschlossen wird, gehört auch zusammen, ist totemistisch verwandt. Dahin gehören also die Klanväter von denen die Mythen handeln und die Objekte, die sie hervorgebracht haben (Totemabkömmlinge). Dahin gehört schlechtweg alles, was in der Mythe erwähnt wird, also auch die verschiedenen Verrichtungen und Erfindungen der Ahnherren und schliesslich auch die Plätze, wo sie sich aufgehalten oder niedergelassen haben und bedeutende Ereignisse

---

[1]) Anthropos, XIV–XV. S. 526.

sich abspielten. Es bildet somit die Mythologie vom Standpunkt der Eingeborenen aus die eigentliche Grundlage ihres totemistisch-sozialen Systems.

Wie oben schon bemerkt wurde, gibt es Mythen, die auf historischen Grundlagen beruhen (Wandermythen, Überlieferungen von Ereignissen) und eigentliche Märchen. Für die Eingeborenen gibt es natürlich einen solchen Unterschied nicht. Alles wird durcheinandergeworfen und mit einander verknüpft. Daneben macht sich jedoch die Tendenz bemerkbar, die Mythen, die von den eigenen Vorfahren und den Totem berichten, geheim zu halten. Eine jede Gruppe hat ihre Mythen für sich und es wird als ein grober Verstoss gegen die Sitte angesehen, wenn man die Mythen der eigenen Gruppe den Aussenstehenden erzählt. Ganz besonders gilt dies auch von den Namen der Klanväter und den Eigennamen der Totemobjekte, denn mit dem Preisgeben der Namen gibt man auch die Totem selbst und die Ahnherren preis. Solches aber kommt einer Missachtung gleich und würde schlimme Folgen nach sich ziehen.

e). Die totemistisch-soziale Organisation der Marind-anim. Im vorhergehenden haben wir nun die Bausteine kennen gelernt, auf denen sich das Gebäude der totemistisch-sozialen Organisation der Marind-anim aufbaut. Ursprünglich gab es wohl bloss zwei Klassen. Diese spalteten sich sodann in Gruppen erster, zweiter, dritter u.s.w. Ordnung nach dem Schema eines Stammbaumes. Auf der andern Seite erfolgte wieder ein Aneinanderschliessen der Gruppen durch die verwandten und befreundeten Totem, sowie die daran anknüpfenden Mythen. Auf diese Weise resultierte ein System von zahlreichen ineinander geschachtelten und sich überlagernden Gruppen oder Verbänden mit spezifischen oder gemeinsamen Ahnherren und Totem. Es versteht sich somit auch von selbst, dass einer jeden dieser Gruppen nicht bloss eine, sondern mehrere Benennungen zukommt, entsprechend ihrem jüngsten Ahnherrn der schwesterlichen, mütterlichen, grossmütterlichen u.s.w.

Gruppe. Fragt man somit einen Papua nach dem Namen seiner Gruppe, so wird er einem mancherlei Namen nennen, doch wird man alsbald bemerken, dass diese Benennungen in verschiedener Weise zu fassen sind, d.h. dass seine Gruppe streng genommen bloss eine Benennung besitzt, die andern Bezeichnungen jedoch auch andern Gruppen zukommen. Was das System weiterhin kompliziert, ist sodann der Umstand, dass sich die verschiedenen Gruppen nicht bloss nach ihrem Ahnherrn (Aszendenten) benennen, sondern auch dem Totem (Haupttotem) der eigenen und auch der verwandten Ahnengruppen [1]). Eine Gruppe, die sich nach dem Totem benennt, bezeichnet der Marind mit „boan".

Der Begriff Gruppe ist also sehr verschieden weit zu fassen. Ich habe ihn absichtlich gewählt und beibehalten um nicht eine ganze Reihe anderer Bezeichnungen einzuführen, die doch nicht viel mehr aussagen würden. Die letzte oder jüngste soziale Gruppe ist jedoch der Klan, während die andern Gruppen, die sich also aus einer kleinern oder grössern Anzahl von Klanen zusammensetzen, zu unterscheiden sind als Gruppen erster, zweiter u. s. w. Ordnung. Der Klan ist also eine Gruppe letzter Ordnung. Es ist jedoch, und wie dies aus den obigen Ausführungen deutlich hervorgeht, nicht immer möglich einwandfrei zu entscheiden, ob man es in einem gewissen Falle tatsächlich mit einem Klan zu tun hat, oder ob sich die betreffende Gruppe nicht noch weiter aufspalten lässt. Ebensowenig ist es auch nicht immer möglich zu entscheiden, ob man es bei zwei oder mehreren zusamenhängenden, also zu einer Gruppe gehörenden Klanen, mit einer natürlichen oder bloss totemistischen Verwandtschaft, also mit totemistischer Konvergenz zu tun hat. In vielen Fällen ist freilich totemistische Verwandtschaft auf Grund von Totemfreundschaft sehr deutlich zu erkennen, wie beispielsweise beim Ton und Sago, dem Arecazapfen und

[1]) So auch bei den Morea-ipi. Vgl. HOLMES, S. 135.

Krokodil, die sich nach der Mythe ineinander verwandeln konnten. In andern Fällen ist sie hingegen wieder weniger durchsichtig und zweifelhaft. Für den Eingeborenen spielt dies jedoch, wie wir gesehen haben, gar keine Rolle. Für ihn ist alles blutsverwandt, wenn nur die Ahnherren und die Totemabkömmlinge Gemeingut sind.

Die Gruppen erster Ordnung entsprechen hingegen den oben genannten Heiratsklassen, die jedenfalls aus einer frühesten Gliederung hervorgegangen sind. Sehr wahrscheinlich ist sie auch von den Marind vor ihrer Einwanderung in ihr heutiges Wohngebiet mitgebracht worden. Völlig unklar ist aber der Umstand, dass sich eine solche Gliederung in Heiratsklassen bloss in der einen Stammeshälfte, nämlich der Sagoklasse vollzogen hat, denen die Kokosgruppe, als ungeteilte Heiratsklasse gegenübersteht. Sollten wir es am Ende mit einer Vereinigung zweier ursprünglich verschiedener Stämme zu tun haben? Ganz unwahrscheinlich wäre dies freilich nicht, denn auch die linguistische Eigenart scheint auf eine solche Vermengung verschiedener Elemente hinzudeuten. Auf alle Fälle muss man aber annehmen, dass die beiden Stammesklassen einstmals räumlich von einander getrennt waren. Vielleicht wanderte auch die eine früher, die andere später aus. Auch einige der Mythen scheinen hierauf hin zu deuten. So heisst es z. B. dass der Ahnherr der Kokosgruppe am Strande lebte und vom Meer her kam, während der Ahnherr der Sagoklasse aus dem Innern stammte. Doch ist dies wohl bloss eine Anspielung auf das Vorkommnis der beiden Palmen und beweist an und für sich gar nichts.

So muss ich einstweilen die Frage, wieso es kommen konnte, dass nach der ersten Teilung der Sagoklasse in fünf Gruppen auch die Inzestschranken hinfällig wurden, als ungelöst zurückweisen, will ich mich nicht in inhaltslose Spekulationen auslassen, welche die Sache nur noch mehr verwirren würden.

An und für sich sind jedenfalls die sechs Gruppen nicht vollkommen gleichwertig, denn es nimmt die Kokosklasse eine etwas höhere Stellung ein als die Gruppen der andern Stammeshälfte, was sehr wohl mit den frühern Wanderungen und zeitweiser Isolierung zusammenhängen kann. Andrerseits kann aber die bevorzugte Stellung der Kokosgruppe auch in ihrem, ursprünglich bloss von den Vertretern dieser Gruppe gepflegten Kult, dem Kokoskult oder „mayo" seine Begründung haben, denn dieser spielt schon seines Kultobjektes, der Kokospalme wegen eine sehr viel bedeutendere Rolle als die Kulte der andern Totemverbände. Vermutlich war es auch der älteste derartige Kult und bildeten sich die andern erst nachträglich heraus. Später wurde er jedoch Gemeingut sämtlicher Gruppen und damit geriet auch die bevorzugte Stellung der Kokosgruppe in Misskredit.

Unter den fünf Gruppen der andern Stammeshälfte nimmt hingegen die Sagogruppe eine etwas dominierende Stellung ein und hieraus glaube ich auch schliessen zu können, dass der Sago ursprünglich das Totem der ganzen Stammesklasse war, bevor sie sich in die fünf Gruppen gliederte.

Diese Ansicht wird noch durch den Umstand verstärkt, dass einer der Ahnherren der secundären Sagogruppe auch als Stammvater der ganzen Stammesklasse angesehen wird. Sein Name ist Sami und ihm steht Gēb, der Ahnherr der Kokosklasse, oder der Gēb'ze gegenüber.

Damit glaube ich die wichtigsten Charaktermerkmale des Süd-Neu-Guinea'schen Totemismus in groben Zügen genannt zu haben. Näher drauf einzugehen wäre hier nicht möglich gewesen oder ich hätte in diesem Falle auch den gesamten, ausserordentlich reichen Mythenschatz der Marind-anim heranziehen müssen, der allein es ermöglicht, die teils recht verwickelten totemistischen Beziehungen und Zusammenhänge zu verstehen. Solches habe ich bereits in einer frühern Publikation

getan[1]) und würde weit über den Rahmen dieser Arbeit hinausgehen.

Vergebens habe ich mich jedoch bemüht, die hier vorliegende Form von Totemismus mit irgend einem andern australischen oder Neu-Guinea'schen Totemsystem in Einklang zu bringen, was auch ganz selbstverständlich ist. Denn wir haben es ja bei den Marind-anim, wie aus den obigen Ausführungen hervorging, nicht eigentlich mit einem, sondern mit zwei verschiedenen Systemen zu tun, die sich überlagert und verschmolzen haben, und von denen das eine sich zweifellos hier in ihrem heutigen Wohngebiet herausgebildet hat. Aus diesem Grunde darf auch eine weitgehende Analogie mit den Totemsystemen des benachbarten Neu-Guinea'schen Küstengebietes oder des australischen Festlandes nicht gehofft werden. Nur die allgemeinen Charakterzüge dieser Systeme können einander ähnlich sein. So findet sich z.B. in dem von der Insel Kiwai an der Mündung des Fly-Flusses bekannten totemistischen System ein übereinstimmender Charakterzug mit dem marindinesischen, der sich darin äussert, dass die zu einer Gruppe gehörenden Haupt- und Nebentotem zum Teil wenigstens, auf Grund ihres örtlichen Zusammenseins oder Vorkommens, eben auch zusammen gehören und eine totemistische Gruppe bilden[2]). Ich vermute sehr, dass auch hier hinter der Gruppenbildung als vereinigendes Band der sog. Haupt- und Nebentotem die Mythen und Märchen stecken. Ich vermute weiterhin stark, dass wir es auch hier vielleicht mit einer, dem marindinesischen Universaltotemismus ähnlichen Erscheinung zu tun haben. Doch mehr wie blosse Vermutungen können es, wie gesagt, nicht sein. Unsere Kenntnisse hierüber sind noch zu lückenhaft und spärlich, um etwas Positives aussagen

---

[1]) *Die Marind-anim von holl. Neu-Guinea.* Abhandl. a.d. Gebiet f. Auslandkunde der Hamb. Univ. Bd. 10, Teil II, 1922.

[2]) *Rep. Cambr. Anth. Exped.* Vol. V. S. 189.

zu können. Auch auf Mahuiag und bei den Aranda von Zentral-Australien zeigen sich manche übereinstimmende Charakterzüge und ich kann P. Schmidt nur beistimmen, wenn er von einem, in Bezug auf die totemistischen Erscheinungen zusammenhängenden Kulturgürtel spricht, der die Küsten von Nordaustralien — in den Aranda tief ins Innere vorspringend — und die Küste jedenfalls von Südneuguinea, vielleicht Neuguinea überhaupt umfasst [1]).

Was die Marind-anim anbetrifft, so darf ein direkter Zusammenhang, aus den obengenannten Gründen jedenfalls nur in Bezug auf die Zweiklassenorganisation und die sechs, bezw. fünf Heiratsklassen zu erwarten sein; und diese Erwartung wird auch zum Teil erfüllt. Fünf Heiratsklassen finden wir auch auf Mabuiag und was die Zweiklassenorganisation anbetrifft, so zeigt sich hier eine Übereinstimmung, wie sie deutlicher nicht gewünscht werden kann. Auf die Übereinstimmung in bezug auf diese Organisation bei den Bewohnern von Mabuiag und den Aranda von Zentral-Australien hat meines Wissens P. Schmidt [2]) als Erster aufmerksam gemacht.

Auf Mabuiag findet sich ein Gruppentotemismus, ganz ähnlich demjenigen der Marind und der Bewohner von Kiwai. Auch gliedern sich hier die Gruppen in zwei Klassen, von denen sich die eine: Kinder (oder Leute) der grossen Totem, zu denen die Landtiere gehören und die andere, Kinder (oder Leute) der kleinen Totem nennt [3]). Bei den Aranda fehlt eine solche Gruppierung der Totem, aber statt dieser haben wir bei den südlichen Aranda vier, bei den nördlichen acht Heiratsklassen, die in zwei Gruppen, die Land- und Wasserbewohner zerfallen [4]).

---

1) *Die Stellung der Aranda*, Zschr. f. Ethnol. 1908, S. 787.
2) *Die Stellung der Aranda*. Zschr. f. Ethn. 1908, S. 877 ff.
3) *Rep. Cambr. Anth.* Vol. V. S. 172.
4) SPENCER and GILLEN, *Northern Tribes*, S. 174 ff.

Nun glaube ich annehmen zu können, dass auch die Zweikassenorganisation der Marind-anim ursprünglich mit jener der Mabuiag-Insulaner und der Aranda identisch war. Hier haben wir die Kokos- und Sagogruppe, die im Grunde genommen nichts anderes ausdrücken als wiederum den Dualismus,— Wasser und Land.

Dies ist vielleicht im vorliegenden Falle weniger plausibel als bei den Totemobjekten van Mabuiag, weil wir es mit Pflanzentotem zu tun haben.

Solche scheinen nun aber für das südliche Küstengebiet von Neu-Guinea gerade die ältern zu sein. Auf diese dominierende Stellung der Pflanzentotem auf Neu-Guinea, gegenüber den Tiertotem in der Torres-Strasse hat schon Foy im Literaturbericht über die religionswissenschaftlichen Novitäten des Jahres 1903/04 in Melanesien aufmerksam gemacht, indem er dort schreibt: „Während die Totems (augud) auf den Inseln der Torres-Strasse und in Daudai fast ausschliesslich dem Tierreich entnommen sind, begegnen wir auf der grossen Insel Kiwai an der Mündung des Fly-Flusses hauptsächlich Pflanzentotems. Beides steht im Gegensatze zum zentralaustralischen Totemismus, wo alle möglichen Totems vorkommen".

Die Sagopalme ist aber für den Marind der Representant der Pflanzen des Binnenlandes, die Kokospalme hingegen typischer Vertreter der Pflanzen des vom Meer bespülten Strandes und somit auch des Meeres selbst. Sehr hübsch kommt dieses dualistische Verhalten auch in dem oben schon genannten Vergleich zum Ausdruck, in dem es heisst, dass der Ahnherr der Kokosklasse vom Meer (duv), der Ahnherr der Sagoklasse hingegen aus dem Innern (tīman) kam.

Damit glaube ich aber erwiesen zu haben, dass die zweifellos sehr alte Zweiklassenorganisation der Marind-anim, die auch die Grundlage ihres totemistisch-sozialen Systems bildet, mit derjenigen der Bewohner von Mabuiag und den Aranda zweifellos verwandt ist.

B. Das nördliche Küstengebiet.

Einleitend wurde betont, dass im ganzen nördlichen Küstengebiet der Insel das Vorhandensein von Totemismus bis dahin nicht einwandfrei erwiesen war. In der Tat finden sich auch in der sehr umfangreichen Literatur über dieses Gebiet nirgends positive Angaben hierüber. Zwar hat man hinter gewissen Speiseverboten schon immer das Vorhandensein von Totemismus, oder Überresten von solchen vermutet, aber eingehend untersucht wurden die Verhältnisse nicht [1]).

Eine im letzten Jahre unternommene Reise längs der Nordküste, und speziell dem Gebiet der Humboldt-Bai, hat mich jedoch zur Erkenntnis gebracht, dass längs der ganzen Nordküste, und auch auf den vorgelagerten Inseln, Numfor, Biak, Jappen, etc. durchwegs ein wohlentwickelter Totemismus besteht. Dieses totemistische Gebiet setzt sich westwärts nach den Molukken, so etwa bis Ceram und Ambon, fort. Es ist allem Anschein nach ein ursprünglich lokaltotemistisches System, von ähnlichem Aufbau, wie wir es im Süden bei den Marind-anim kennen gelernt haben.

Im südlichen Teil der Molukken, und zwar beginnend mit Ceram, tritt dann bekanntlich eine ausgeprägte Zweiklassenorganisation, in Verband mit Totemismus auf, die sich westwärts bis nach den kleinen Sundainseln (Lombok) verfolgen lässt. Auf diese letztere soll hier jedoch nicht näher eingegangen werden, und behalte ich mir dies für eine spätere Publikation vor.

I. Die soziale und totemistische Organisation des nordwestlichen Neu-Guinea.

Sie ist dadurch charakterisiert, dass die Stämme in eine Anzahl von Gruppen und häufig auch Untergruppen erster, zweiter, dritter u. s. w. Ordnung zerfallen, die totemistisch organisiert sind.

---

1) VAN DER SANDE, *Nova Guinea* III. S. 3.

Bei den Numforesen und Biakern, über die wir am besten unterrichtet sind, werden diese Gruppen und auch die Untergruppen „kĕret" genannt. Weiter westwärts (Sorong, Sailolo, Saonek) lautet die entsprechende Bezeichnung dieser sozialen Gruppen „gĕlet".

Über die kĕret der Biaker schreibt unter anderm Feuilleteau de Bruyn Folgendes [1]: „Die zu einem kĕret gehörenden Glieder fühlen sich eng mit einander verbunden. Dieses Zusammengehörigkeitsgefühl ist so stark, dass man den Eindruck bekommt, als fühle sich der Biaker in erster Linie als Glied eines gewissen kĕret, und erst hierauf als Individium".

Die Glieder eines kĕret wohnen meistens zusammen in einem, höchstens aber zwei nebeneinander stehenden Häusern. Der kĕret ist meistens auf kommunistischen Grundlagen aufgebaut. Solange jemand überflüssige Nahrung hat, wird er diese mit seinen kĕret-Genossen teilen. Wohl hat jedes Individuum seine privaten Besitzungen, aber auf diese kann der kĕret, so nötig, Beschlag legen, falls es sich um allgemeine Interessen der kĕret-Genossen handelt. Brautschatz, Bussen, und neuerdings auch Steuern werden ebenfalls gemeinschaftlich aufgebracht. Hiebei ist jedoch niemals von Zwang die Rede. Jedes Glied eines kĕret fühlt sich moralisch verpflichtet seinen Anteil beizusteuern, falls das kĕret-Oberhaupt solches verlangt.

Weiterhin besteht unter den zu einem kĕret gehörenden Personen eine gemeinschaftliche Verantwortung. Der gesamte kĕret muss die Folgen tragen für jede Handlung, die eines seiner Glieder beging. Auf diese Weise stellt eine Person, die eine strafbare Handlung begeht, den ganzen kĕret an Strafe und Rache blos.

Aber in gewissen Fällen scheinen eben die Banden, welche die Glieder eines kĕret mit einander verbinden, doch nicht unzerreissbar zu sein. Streitigkeiten, oft

---

[1]) *De Schouten- en Padaido-eilanden.* Mededl. v. h. Encycl. Bureau, afl. XXI. Weltevreden 1920. S. 49.

wegen geringfügiger Kleinigkeiten, sind unter den kĕret-Genossen gar nicht selten, und sehr oft führten solche zu einem Bruch, d. h. es kam zu einer Spaltung. Auf diese Weise fand auch, wie man heute noch zu berichten weiss, die Aufspaltung in Untergruppen statt.

Bei den Numforesen findet sich dieselbe Organisation wie bei den Biakern, doch etwas verwischt durch die anhaltenden Abwanderungen von ihrer Mutterinsel nach dem Festland und andern Inseln, die auch heute noch anhält. Sie gliederten sich anfänglich in vier Hauptgruppen, die nach der Überlieferung aus vier Häusern (rum) hervorgingen, und auch nach diesen benannt wurden. Es sind dies die Folgenden : *Rumberpon* (das erste Haus), *Rumansrar* (das mittlere Haus), *Rumberpur* (das letzte Haus) und *Angradifu*. Aus den Benennungen der drei ersten Häuser dürfte jedoch hervorgehen, dass das letzte Haus erst nachträglich hinzukam oder mit andern Worten : es bildete sich die Gruppe Angradifu erst nachträglich heraus, während die drei andern als ältere und ursprünglichere anzusehen sind.

Diese vier Gruppen bilden zusammen einen „ĕr" (Stamm), und besassen ursprünglich als gemeinsames Totem eine Schlangenart (*sewaniep* oder *ikaek*). Die Schlange bildet auch heute noch das Hauptmotiv der numforesischen und biakschen Kunst und wird ganz allgemein als Nahrungsmittel gemieden. [1]) Letzteres gilt auch vom Leguan (*sowasawa*).

Als Stammland des numforesischen sind, nach F. J. F. van Hasselt [2]) die Schouten-Inseln oder Biak anzusehen. Die Legende des numforesischen Stammhelden Mangundi oder Manamakeri führt nach Meos-Kwundi bei Biak zurück. Aus vier Stöckchen, die er hier in den

---

[1]) Vgl. Wirz, P. *Über die Entwicklung einiger ornamentaler Formelemente in der Kunst von Holl. Nord-Neu-Guinea.* Tijd. Bat. Gen. 1922, Deel LXI, S. 508 u. ff.

[2]) *Tijdschrift Bat. Gen.* 1905 und *Nufoorsche grammatica.*

Sand gesteckt hatte, waren vier Häuser und Menschen entstanden. Auf gleiche Weise wurden sodann die neun Stammgruppen der Biaker erschaffen (Sor, Korido, Samber, Sowek, Soba, Besew, Rarbab, Momoribo und — ?).

Unter Mangundi wanderte ein Teil der ursprünglichen Bevölkerung nach der Insel Numfor aus, und hier hat sich vermutlich ein neuer Stamm gebildet, der sich schon recht frühzeitig in die vier obengenannten Gruppen gliederte.

Die Rumberpon festigten sich auf der nach dieser Gruppe benannten Insel (unrichtigerweise meist Amberpon genannt), die Rumberpur besetzten die Doreh-Bai und die Küste westwärts bis Amberbaken. Die Rumansrar festigten sich auf der Insel Ron, und die Angradifu schwärmten aus nach Sorong und Salawatti und blieben auch dort [1]).

Nachträglich bildete sich noch eine fünfte Gruppe, die Bruos, die jedoch jüngeren Datums ist. Sie entstand erst nachträglich auf dem Festland (Doreh Bai) als Produkt der Vermischung eingewanderter Numforesen (der Gruppe Rumansrar) mit den erstansässigen Ureinwohnern (Arfaker).

Als halbfremdes Element, und nicht rein numforesischer Abkunft, betrachten sich die Bruos auch heute noch. Ihren Namen verdanken sie einem kleinen Seefisch (*imbruos*). In einen solchen hat sich, wie die Überlieferung berichtet, einer der Stammväter verwandelt; infolgedessen wurde er zum Totem der gesamten Gruppe.

Was nun die weitere Gliederung dieser fünf Gruppen anbetrifft, so ist diese insofern eine ziemlich komplizierte, als man Untergruppen erster, zweiter, dritter Ordnung, u.s.w. unterscheiden muss. Soweit aber reichen die Kenntnisse der Eingeborenen im Allgemeinen nicht.

---

[1]) Nach VAN HASSELT sind die Rumberpur nach Ron, und die Rumansrar nach der Doreh-Bai ausgeschwärmt; was nicht richtig ist. (Vgl. VAN HASSELT, *Nufoorsche spraakkunst*).

Man erinnert sich gelegentlich des einen oder andern Vorfahren, oder dass sich diese oder jene Gruppe von einer andern abspaltete, aber wie sich die Untergruppen ihrem Alter und ihrer Entstehung nach zu einander verhalten, weiss man nicht mehr. Einigermassen gut bekannt sind bloss noch die Untergruppen erster Ordnung, sowie deren Stammväter und zugehörige Totem; was die weitere Gliederung anbetrifft, so sind die Kenntnisse der einzelnen äusserst lückenhaft.

Die Aufspaltung in Untergruppen erfolgte natürlich ganz allmählich. Sie ist das Produkt von Wanderungen oder gelegentlicher Abtrennung und Loslösung einzelner Familien oder Sippen von der Stammgruppe. Häufig gaben auch Streitigkeiten unter den Gliedern einer Gruppe die Veranlassung hiezu und kommt solches auch heute noch vor.

Auch die Untergruppen erster Ordnung benennen sich, wie man aus der Tabelle ersieht, in den meisten Fällen nach Häusern (*rum*) was eben mit dem Umstand zusammenhängt, dass eine jede Gruppe ursprünglich aus einem einzigen, grossen Hause (Sippenhaus) hervorging. Bei den Untergruppen zweiter Ordnung ist dieses jedoch im Allgemeinen nicht mehr der Fall. Hier erfolgte die Benennung meistens nach einem der Vorfahren, d. h. dem Stammvater der Gruppe.

Von den Biakern schreibt Feuilleteau de Bruyn [1]), dass ein jeder kēret ein, höchstens aber zwei beieinanderstehende Häuser einnimmt. Trotzdem benennen sich die biakschen kēret, wie man aus dem Verzeichnis von Feuilleteau de Bruyn [2]) ersehen kann, niemals nach Häusern.

Auch an der Küste der Geelvink-Bai ist solches, insofern es sich nicht um numforesische Emigranten handelt, nicht der Fall. Es scheint dies somit eine spezifisch numforesische Sitte zu sein.

---

[1]) o. c. S. 49.

[2]) ibidem, S. 45 bis 48.

Auf der andern Seite bilden die Untergruppen unter sich wieder mehr oder weniger feste Verbände. Die ganze soziale Gliederung besitzt somit einen ähnlichen Aufbau wie im Süden bei den Marind-anim, doch mit dem einem Unterschied, dass hier der Totemismus als sozialisierender Faktor sehr zurücktritt. Eine jede Untergruppe erster oder auch zweiter Ordnung besitzt ihr eigenes, nur ihr zukommendes Totem. Es greifen hier nicht wie im Süden die totemistischen Beziehungen der einen Gruppe auch in die benachbarte über.

Über die Gliederung der fünf genannten Hauptgruppen der Numforesen sind wir, wie gesagt, noch sehr mangelhaft unterrichtet und ist es infolgedessen noch nicht möglich, ein auch nur einigermassen vollständiges und zuverlässiges Bild zu geben. Dazu kommt, dass die Zahl der Untergruppen eine sehr grosse ist und die Aufspaltung bis in die jüngste Zeit hinein anhielt, während andere Gruppen wieder ausstarben, und bloss noch dem Namen nach bekannt sind.

Am besten unterrichtet sind wir immer noch über die soziale Gliederung der Numforesen an der Doreh-Bai, also die Gruppe der Rumberpur, die sich in weitere Untergruppen gliedert, wie aus der umstehenden Tabelle ersichtlich ist.

Bloss auf der Insel Numfor ansässig sind die folgenden Gruppen:

Miak	mit	dem	Totem:	Fisch (*suo*)
Kamēw	„	„	„	Buschhuhn
Sorbu	„	„	„	grosse Muschel
Kowiam	„	„	„	Pteropus
Suēr	„	„	„	Fisch
Mantsumber	„	„	„	Pteropus (?)
Yawēn	„	„	„	?
Rumbarar	„	„	„	Fisch
Rumsaro	„	„	„	Schwein

Auch die beiden obengenannten Gruppen Rumbrawer und Rumainum sollen bloss auf Numfor ansässig sein. Nach Aussage meiner Gewährsleute

Rumberpur.

Untergruppen der Rumberpur		Totem	Stammeltern	Fahrzeug
Rumfabe	– Rumfabe	Dugong	Sawari	Orudesawi
	– Rumansus	Caretschildkröte	?	Wombin
	– Sobjar	Krokodil	Arebin	?
Rumandēr	– Rumandēr (das Haus am Abhang)	?	Samfari, Kapmi	?
	– Rumbobjar	Cuscus	Insimberi, Insimboni	Mokrei
	– Waropen	?	Karembowi	?
Rumsajor	– Rumsajor	Octopus	Mamboki	Andai
	– Rumainum	ein Fisch	?	?
	– Rumbrawer (das goldene Haus)	Haifisch	?	?
Rumaikēr	– Rumaikēr	ein Fisch (imbamboni)	Kajari	Bogosi
	– Rumarokon	ein Fisch	Sawemi	Wasarbinsaimani
	– Rumansrar	ein Fisch	?	?
Rumbekoan	– Rumbekoan	Kasuar	Mausami, Serwangi	Pajewuni
	– Rumgakir	Dugong	Rekoi, Pamei	Munjari
Rumadas	– Aito	} Aal,		
(das rauchende Haus)	– Kapisá	} Aal,	Kowawo	?
	– Warin	} Reis		

sollen die sieben erstgenannten Gruppen (Miak, Kamēw, Sorbu, Kowiam, Suēr, Mantsumber und Yawēn) älter sein wie die übrigen, und auch nicht von Mangundi erschaffen worden sein. Es wären dieses somit die eigentlichen Ureinwohner der Insel Numfor. Erst später trat eine Vermischung ein.

Betreffend die Gliederung der drei folgenden Stammesgruppen: Rumberpon, Rumansrar und Angradifu ist mir nichts bekannt geworden.

Von den Bruos, deren Fahrzeug den Namen *Irai* führte, sind hingegen die folgenden Untergruppen bekannt: Mangrisibo, Koboribo, Mandosiam, Burwojēs, Wos und Rumakiek (das Haus mit der Treppe). Stammvater und Stammutter dieser Gruppe sind Ambofi und Yameki und wurde der erstgenannte stets dargestellt mit einer Schildkröte auf dem Bauch. Von den Untergruppen der Bruos nehmen die Mangrisibo eine Sonderstellung ein und frägt es sich, ob sie überhaupt aus den Bruos hervorgegangen ist, oder sich als Schwestergruppe gesondert herausgebildet hat.

Die Untergruppen sind keineswegs vollkommen autonom und unabhängig voneinander. Sie haben sich wieder zu einer geringern Anzahl von Gruppen zusammengeschlossen und dieses wohl aus praktischen, möglicherweise auch bloss aus territorialen Gründen. Es haben sich z. B. zusammengeschlossen die Rumfabe, Rumansus und Sobjar, die zusammen ein Oberhaupt besitzen, das den Titel *dimara* führt. Desgleichen haben sich zusammengeschlossen die Rumainum, Rumsajor und Rumbrawer, die als gemeinsames Oberhaupt einen *sawoi* haben. Die Rumbekoan und Rumgakir haben als gemeinsames Oberhaupt einen *korano*. Das Oberhaupt der Rumbobjar führt den Titel eines *singhadji*. Einen *singhadji* haben auch die Rumadas und die Bruos. Das Oberhaupt der Rumander trägt den Titel eines *major* und das Oberhaupt der Rumbruren den Titel *brino* (oder *mirino*). Die Rumarokoin und Rumaikew

haben schliesslich einen *dedjau* als gemeinsames Oberhaupt.

Alle diese Titel sind natürlich neuern Datums und tidoresischen Ursprungs. Irgend welche graduelle Bedeutung kommt ihnen demnach nicht zu. Überhaupt sind sich die Häuptlinge der verschiedenen Gruppen so ziemlich gleichgestellt und hat keiner mehr zu sagen, wie der andere.

Der Zusammenschluss der Untergruppen erfolgte aber auch nach andern Gesichtspunkten, wobei z. B. gemeinsame Interessen in Hinsicht der Kulte und rituellen Festlichkeiten ausschlaggebend waren.

Auf der andern Seite wird aber in Bezug auf die kĕret-Organisation die grösste Abgeschlossenheit geübt. Ein jeder kĕret besass ehemals sein Haus, wie dies auch aus den Benennungen der Gruppen hervorgeht und hatte auch sein eigenes Fahrzeug, mit welchem weite Handelsreisen oder kriegerische Expeditionen unternommen wurden. Die Namen dieser Fahrzeuge wissen die Eingeborenen heute noch anzugeben, und es wird auch in den legendarischen Überlieferungen von ihnen berichtet.

Auch vermeidet man in abgelegenen Gegenden heute noch das Haus eines andern kĕret zu betreten, hält solches auf alle Fälle für unschicklich. Auf diese Weise wird einer äusseren Vermischung der Glieder verschiedener Gruppen vorgebeugt. Was der eine kĕret tut oder vornimmt, geht den andern nichts an. Ein analoges Verhalten der sozialen Gruppen haben wir auch im südlichen Küstengebiet und in Zentral-Neu-Guinea kennen gelernt, nur dass es sich eben hier und dort in etwas verschiedener Weise äussert.

Nur die Frau muss stets aus einem andern kĕret geholt werden und wird hierin die grösste Achtsamkeit geübt. Wer mit einem Mädchen des eigenen kĕret verkehrt, begeht Blutschande und wird zur Entrichtung einer hohen Busse verurteilt, in früherer Zeit auch gepfeilt.

Über die weitere Gliederung der genannten Untergruppen sind wir, wie gesagt, noch sehr mangelhaft

unterrichtet. Es wurde mir bloss bekannt, dass die Rumadas sich in drei Untergruppen zweiter Ordnung gliedern, deren Namen: *Kapisa, Aito* und *Warin* sind und dass die Waropen eine Untergruppe der Rumbobjar bilden.

Totemistisch organisiert sind sowohl die Untergruppen erster, als auch zweiter Ordnung, wie aber diese Organisation zu Stande kam, hierüber wissen die Eingeborenen nichts Positives auszusagen.

Eine jede Untergruppe hat einen, in manchen Fällen auch mehrere Totem. Ähnlich wie bei den Marind-anim im Süden, hat man es auch hier mit einer Art von Ineinanderschachtelung zu tun. Die Totem der Untergruppen erster Ordnung sind auch gemeinsam für die zu ihr gehörigen Untergruppen zweiter Ordnung, während die Totem der Letzteren spezifisch sind. Wie ich jedoch oben schon bemerkte, herrscht in den meisten Fällen keine vollständige Klarheit mehr, weder über das Verhältnis der Gruppen zu einander, noch über die ihnen zukommenden Totem. Die Totem der verschiedenen zusammengehörigen Untergruppen zweiter Ordnung werden vielfach unterschiedslos durcheinander geworfen, denn sie haben ja praktisch, d.h. für die Heiratsregelung, keinerlei Bedeutung. Nur die Untergruppen erster Ordnung können auch als Heiratsklassen bezeichnet werden.

Was nun die Totem selbst anbetrifft, so treten besonders häufig auf: Fische (namentlich die grossen Seefische, Haaiarten, Rochen etc.) weiterhin der Delphin, der Dugong, Seeschildkröten, Krokodil und andere Seetiere. Von den Landtieren sind es: das Cuscus, das Känguruh, der fliegende Hund, der Leguan, der Kasuar und viele andere Vögel. Was vor allem die grossen Seefische und andere Seebewohner anbetrifft, so spielen diese bei sämtlichen Stämmen der Nordküste und auch durchweg in den nördlichen Molukken, bis nach Ceram und Ambon, die bedeutendste Rolle. Es sind immer und immer wieder ein und dieselben wenigen

Fischsorten, die Seeschildkröten und der Dugong, welche als Toten wiederkehren. Aber je weiter man sich von Neu-Guinea entfernt, um so mehr verblasst ihre totemistische Bedeutung. Auf vielen mohammedanischen und zum Christentum bekehrten Inseln hat sie sich nur noch im Essverbot erhalten.

Meistens heisst es, dass man sie zu essen meidet, weil sie den Menschen selbst angreifen und ihm gefährlich werden können. Dies dürfte jedoch kaum die Ursache sein, weshalb sie zu Totem erhoben wurden, denn die Vertreter anderer Gruppen essen sie anstandslos. Aus verschiedenen Gründen glaube ich aber annehmen zu können, dass gerade diese Seetiere die ältesten Totem dieses Gebietes überhaupt sind.

Pflanzentotem sind viel seltener wie Tiertotem und dann sind es durchaus nicht immer Nutzgewächse, sehr oft auch wildwachsende Bäume und Kräuter, die als Totem der einen oder andern Gruppe auftreten. Erwähnen will ich hier bloss ein Beispiel eines Pflanzentotem, das insofern von Interesse sein dürfte, als es beweist, dass auch fremde Objekte zu Totem erhoben werden können und von den Eingeborenen ins totemistische System eingegliedert werden. Auch dies ist ein Zug, den dieser Totemismus mit demjenigen des Südens gemeinsam hat. — Es ist dies der Reis, einer der Totem der Rumadas (Untergruppe der Rumberpon). Nach der Überlieferung soll die Ahnfrau der Gruppe zwei Reiskörner geboren haben. Diese pflanzte man. Ehedem kannte man den Reis nicht. Heute wird der Reisbau, doch in äusserst bescheidenem Masstab in der Landschaft Amberbaken (an der Nordküste) und in der Gegend von Windesi (westl. Geelvink-Bai) betrieben. Im Windesischen wird Reis „fas" genannt, was seinen fremden Ursprung deutlich beweist. Wie die ersten Europäer in das Land kamen, trieb man jedoch bereits schon etwas Reisbau.

Auch die Gestirne können Totem sein. Weiterhin Steine, anstehende Felsen und seltsame Bodenbildungen,

die für eine gewisse Gegend oder Lokalität charakteristisch sind. Aber eben hieraus, und auch aus dem Vorhandensein von Pflanzentotem, geht deutlich hervor dass wir es in der Tat mit einem Lokaltotemismus zu tun haben.

Wo die Gruppe ursprünglich ansässig war, da haben sich bei gewissen charakteristischen Tieren, Pflanzen und Bodenbildungen des Wohngebietes entsprechende totemistische Beziehungen herausgebildet. Man betrachtete sich zu dem betreffenden Objekt besonders nahestehend und auch durch gemeinsame magische Kräfte mit ihnen verbunden. Alles sind Bildungen der Ahnherren oder Klanväter.

Es ist also im Grunde genommen dieselbe Erscheinung, wie sie uns im Süden, dort jedoch viel durchsichtiger entgegentritt.

Auch Kunstobjekte können zu Totem erhoben werden. Vielleicht wäre es aber in diesem Fall, und so auch bei den Steinen und Bodenbildungen angebracht, nicht von Totem, sondern bloss von Kultobjekten und kultischen (magischen) Beziehungen zu reden. In den Augen der Eingeborenen werden jedoch auch solche Objekte aus den andern, profanen Dingen herausgesondert, denn man schreibt ihnen magische Kräfte zu. Sie werden mit den tierischen- und Pflanzentotem in eine Linie gestellt und irgendwelcher Unterschied besteht seiner Meinung nach nicht. Alle diese Objekte sind für ihn ohne Unterschied *apusi*, d.h. Vorfahren, Ahnen (Totem) und ist ihr Ursprung in die graue Vorzeit zu setzen, als die Klanväter *(mon)* noch tätig waren. Vielfach geht ihr Ursprung auf die Klanväter zurück.

So besitzen z.B. die Rumajom, eine Unterabteilung des numforesischen kĕret Rumberpon, als Kultobjekt einen grossen Porzellanteller. Seine Herkunft ist in mystisches Dunkel gehüllt. Von den Vertretern der betreffenden Gruppe wird er als Ahnherr *(mon)* angesehen (also mehr wie blosses Totem!) und geniesst

als solcher Verehrung. Sein Name ist *Sarjai*. Beim Erscheinen der Mondsichel bietet man Sarjai unter Hersagen ritueller Formeln ein Opfer an und bittet um weitere Gesundheit und Wohlergehen. Auch bei gewissen Beschwörungszeremonieen und in Krankheitsfällen wird er hervorgeholt und findet dann ein ziemlich kompliziertes Ritual statt, worauf hier jedoch nicht näher eingegangen werden kann.

In früherer Zeit befand sich *Sarjai* auf Amberpon, von da siedelten Vertreter der Rumajom nach Sorong über, wobei Sarjai mitgenommen wurde. Er befindet sich heute noch daselbst, wo er sorgsam aufbewahrt wird. Der Teller geniesst höchste Verehrung. Er darf niemals in ein Haus einer andern Gruppe gebracht werden. Es soll sogar Menschen anderer Gruppen nicht gestattet sein, ihn zu berühren. Es würde dieses einer Entweihung gleichkommen.

Wenn die obengenannten Zeremonieen beendet sind, so findet eine gemeinsame Mahlzeit statt, auch an dieser dürfen bloss die Vertreter der Rumajom-Gruppe teilnehmen.

Es zeigt sich also, dass sämtliche Objekte, sowohl der belebten, als auch unbelebten Natur, und ebensowohl Kunstobjekte Totem sein können. Im Grunde genommen handelt es sich auch hier um eine Erscheinung, wie wir sie im Süden von Neu-Guinea, bei den Marind-anim und den benachbarten Stämmen kennengelernt haben. Eine jede Gruppe, bezw. Untergruppe, steht mit einem gewissen Objekt seines engern oder weitern Wohngebietes in naher Beziehung, und glaubt mit ihm durch gemeinsame magische Kräfte verbunden zu sein. Diesem Objekt gegenüber muss man sich entweder zurückhaltend oder abwehrend verhalten, denn man empfindet ihm gegenüber eine gewisse Scheu und glaubt an schädigende Einflüsse, die von ihm auf die Vertreter seiner Gruppe ausgehen. Auf der andern Seite aber muss man danach trachten, eine gewisse Übereinstimmung und Harmonie mit diesem Objekt zu erzielen.

Auf dieses Verhalten werden wir später noch zurückkommen.

Den Sachverhalt weiter verfolgend, wird man sodann von den Eingeborenen der Geelvink-Bai die Aussage zu hören bekommen, dass überhaupt alles Existierende Totem sein kann und tatsächlich auch sei. Ein jedes Objekt, das man ihm nennt, wird er der einen oder andern Gruppe, sei es des eigenen oder eines anderssprachigen Stammes, zuordnen können. Dabei darf man freilich nicht an ein feststehendes System, wie wir es bei den Marind-anim vorfinden, denken, wo die Objekte der Umwelt ganz schematisch eingereiht werden. Hier hingegen ist es die ausserordentlich weitgehende Zersplitterung der Bevölkerung in Gruppen, von denen eben eine jede ihr spezifisches Totem hat und nach Ansicht der Eingeborenen auch haben muss. Die grosse Zahl von selbstständigen sozialen Gruppen in dem weiten Gebiet der Geelvink-Bai und längs der ganzen Nordküste bringt es eben mit sich, dass schliesslich jedes Objekt irgendwo seine Klanvertreter hat. Dieser Ansicht huldigen wenigstens die Eingeborenen.

Wir haben es somit auch hier mit einer besonderen Form von Universaltotemismus zu tun, wenn auch von wesentlich anderem Aufbau als z.B. bei den Marind-anim, oder in Zentral-Neu-Guinea. Bei ersteren handelt es sich um eine Einreihung der Objekte nach ihrer Qualität auf Grund von Analogieen oder mythologischen Zusammenhängen in ein feststehendes System. In Zentral-Neu-Guinea werden hingegen alle Naturobjekte den beiden Klassen (*woya* und *wenda*) zugeordnet, während an der Nordküste und speziell im Gebiet der Geelvink-Bai, die Zersplitterung in Gruppen (kĕret) eine sehr grosse ist und die totemistischen Beziehungen sich erst nachträglich herausbildeten. Auch im Süden war dieses zweifellos der Fall gewesen. Hier aber ruht das ganze totemistische Gebäude auf bestimmten, feststehenden Grundlagen. Die Zuordnung der Objekte zu einer Gruppe erfolgte hier nach Ana-

logieschlüssen und mythologischen Spekulationen. An der Nordküste hingegen ist die Organisation viel weniger stabil. Die Aufspaltung in Untergruppen scheint sich hier viel leichter zu vollziehen, und dieses hängt natürlich in erster Linie mit der viel grösseren Beweglichkeit dieser Stämme zusammen. Die Numforesen, Biaker und die Stämme an der Geelvink-Bai, sowie auch an der übrigen Nordküste, sind ja ihrer grossen Beweglichkeit und ihrer Wanderungen zur See wegen von Alters her bekannt gewesen. Sesshaft waren sie nie. Sie unternahmen Fahrten bis nach Ceram und Celebes, und westwärts bis nach der politischen Grenze. Alles dieses blieb nicht ohne Einflüsse, auch auf die Entwicklung der totemistischen Organisation, wie wir im Folgenden noch deutlicher sehen werden.

Was den Totemismus der Nordküste von demjenigen der Marind und benachbarter Stämme weiterhin unterscheidet, ist auch der Umstand, dass bei letzteren die mythenbildende Phantasie zweifellos eine viel grössere ist. Noch nichts ist einstweilen darüber bekannt, ob wir es im Norden gleichfalls mit einer mythologisch-totemistischen Verwandtschaft zu tun haben, d.h. ob die Zuteilung zu einer gewissen Gruppe auch hier auf spekulativen Analogieen und mythologischen Zusammenhängen beruht.

Unwahrscheinlich ist es jedenfalls nicht, aber mehr wie blosse Vermutungen vermag ich einstweilen nicht auszusagen. Auf alle Fälle haben die bis jetzt bekannten Märchen der Numforesen und Biaker mit den Totem gar nichts zu tun. Ihre Märchen sind überhaupt ganz andern Inhaltes als bei den Marind, viele auch fremden Ursprungs von den Ternatanen, den Eingeborenen von Halmaheira und andern Inseln übergenommen [1]).

---

[1]) F. J. F. VAN HASSELT, *Nufoorsche fabelen en vertellingen.* Bijdr. tot de T.-, L.- en Volkenkunde van Ned. Indië. 1908, S. 477 u. ff. Von den Märchen, welche VAN HASSELT gesammelt und übersetzt hat, könnten zur Erklärung für die Herausbildung von totemistischen Beziehungen nur Nr. 23 und 27 herangezogen werden.

Daneben fehlt es freilich nicht an Mythen von Heroen und Heilbringern. Eine solche ist z. B. die von Mansern Mangundi [1]), die längs der ganzen Nordwestküste erzählt wird. Die Bewohner der Wandammen-Bai haben hingegen die von Uri und Pasai [2]). Auch die Numforesen und Biaker kennen diese letztere, zollen ihr jedoch keine so grosse Bedeutung, und spielt bei ihnen Uri mehr die Rolle eines Till Eulenspiegel. Beide Heilbringermythen hängen aber zweifellos mit der Verehrung der Gestirne zusammen. Uri dürfte ein alter Sonnengott sein. Bei den Numforesen und Biakern heisst die Sonne *ori*. Die Herkunft von Mansern Mangundi geht hingegen auf den Morgenstern zurück. Vielleicht ist auch er ein alter Sonnengott. Den Numforesen brachte er das Feuer.

Bei sämtlichen Stämmen der Nordküste spielen bekanntlich die Gestirne, namentlich aber die Sonne und der Mond, eine hervorragende Rolle. Ob man hierin tatsächlich einen ehemaligen Sonnen- und Mondkult zu erblicken hat, wie von verschiedenen Seiten mit Sicherheit angenommen wird, soll hier dahingestellt bleiben. Tatsächlich geniesst die Sonne mancherorts als höchstes Wesen heute noch göttliche Verehrung, und was den Mond anbetrifft, so ist man ganz allgemein der Ansicht, dass er auf alles einen Einfluss ausübe. Infolgedessen richtet man sich bei allen wichtigen Anlässen und Vorhaben nach der Phase des Mondes.

„Im Auf- und Untergang der Sonne, noch mehr aber im Wachsen und Abnehmen des Mondes", schreibt van Hasselt, „sehen die Biaker ein Gegenstück des menschlichen Lebens." Dies gilt natürlich auch für die Numforesen und andere Bewohner der Geelvink-Bai.

Von Sonne und Mond wurden in früherer Zeit auch Effigien verfertigt, welche die Kulthäuser (*rum-seram*)

---

[1]) J. L. VAN HASSELT, *Gedenkboek van een vijf-en-twintigjarig zendelingsleven op Nieuw-Guinea.* Utrecht 1888, S. 33 u. ff.

[2]) F. J. F. VAN HASSELT, *Nufoorsche fabelen en vertellingen* S. 576 u. ff.

an der Geelvink-Bai und die Geisterhäuser im östlichen Küstengebiet zierten. Nicht unwahrscheinlich ist auch, dass diese Häuser ebenfalls mit der Verehrung von Sonne und Mond zusammenhingen [1]).

Die Numforesen verfertigten auch Mondeffigien bei gewissen Wachstumsriten [2]). Beim Tanz trugen sie auch kleine, von Lontarblättern verfertigte Mondeffigien im Haar oder verzierten die Kämme mit solchen. Doch soll dies bloss den vier kēret: Rumbobjar, Rumbaikev, Bruos und Mangrisibo erlaubt gewesen sein und zwar hätten die Rumbaikev bloss Vollmondeffigien, die drei andern bloss Effigien des Halbmondes anfertigen dürfen.

Auch die Kenntnis der Sterne und Sternbilder ist bei diesen Stämmen wohlausgebildet und dürfte auch dieses mit der grossen Beweglichkeit der Eingeborenen auf dem Wasser und ihrer Wanderlust zusammenhängen. Im Süden, bei den schiffahrtunkundigen Marind-anim, treten bekanntlich Mythen über die Gestirne sehr in den Hintergrund.

Die Verwandtschaft mit dem Totem wird auf eine Überlieferung zurückgeführt, nach welcher anlässlich eines See- oder Erdbebens die Hütten einstürzten und die Leute ins Wasser fielen. Infolgedessen wurden sie zu Fischen und anderen Seetieren. Andere vermochten sich aufs Land zu flüchten und wurden zu Tieren des Waldes, oder sie kletterten auf Bäume und wurden zu Vögeln. Oder aber es wird berichtet, dass die Leute aus irgend einem Grunde miteinander in Streit gerieten und ins Wasser sprangen, oder auf Bäume kletterten und infolgedessen zu Tieren wurden; oder, dass Schiffbrüchige vom Totemtier (Dugong oder Schildkröte) ans Land gebracht wurden, weshalb man diese Tiere fortan aus Dankbarkeit zu essen mied und zu Totem erhob.

---

[1]) idem, *Iets over de Roem-Seram en over Nanggi*. Tijd. Bat. Gen. 1921. S. 108.

[2]) P. Wirz, *Dieses und jenes über die Sentanier etc*. Tijd. Bat. Gen. 1921. Man vergl. das Kapitel über den Sonnen- und Mondkult.

Häufig heisst es auch, wenn zwei Gruppen zwei (tierische) Totem aufzuweisen haben, dass die Männer zur einen, die Frauen zur andern Tiergattung wurden, oder, dass sich die Männer in Land- und die Frauen in Seetiere verwandelten, oder auch umgekehrt.

Viel Sinn haben diese Märchen, wie gesagt nicht und von den Klanvätern ist in ihnen niemals die Rede.

Ein weiterer Unterschied zwischen dem Totemismus im Norden und Süden besteht sodann darin, dass bei letzterem das religiöse Motiv sehr viel stärker ausgeprägt ist als im Norden.

Bei den Marind und benachbarten Stämmen gehen die Totem stets auf die dämonenhaften Vorfahren, die Klanväter *(dema)*, zurück. Sie sind entweder aus ihnen hervorgegangen oder von ihnen hervorgebracht worden.

Auch bei den Numforesen und Biakern, sowie den andern Stämmen der Nordküste, besitzt eine jede Gruppe ihr Stammelternpaar (Ahnherrn, *mon*). Man bildete diese *mon* der verschiedenen kēret früher in Holz nach. So waren z.B. die bekannten *rum-seram* an der Doreh-Bai und auch anderorts auf Pfählen erbaut gewesen, an denen die *mon* der verschiedenen Gruppen zur Darstellung gebracht waren [1]). Auch im Innern des Kulthauses waren die *mon* zu sehen gewesen. Die Mythen, welche von den *mon* handeln, berichten niemals über die Entstehung der Totem. Es muss allerdings zugegeben werden, dass wir gerade über diese Mythen noch sehr wenig wissen. Die andern Märchen und Fabeln sind, wie ich oben schon bemerkte, vielfach fremden Ursprungs, und daher ohne Bedeutung für die Herausbildung der Totem.

Wo hingegen die totemistischen Beziehungen an gewisse charakteristische Objekte oder Gebilde, Steine, Felsspalten, Grotten oder alte Bäume des engeren Wohngebietes der betreffenden Gruppe anknüpfen, werden diese natürlich immer mit den Klanvätern in

[1]) D. W. HORST, *De Rum-Serams op Nieuw-Guinea, of het Hinduisme in het Oosten van onzen Archipel.* Leiden 1893.

Zusammenhang gebracht; in der Regel jedoch nicht mit den *mon* der Hauptgruppe. Vielfach halten sich dann auch die Klanväter selbst an solchen Stellen auf, oder sie sind, was am häufigsten der Fall ist, zu Stein geworden. Auch grosse Bäume werden als Aufenthaltsort des Klanvaters angesehen.

Natürlich ist auch alles, was die Klanväter hervorgebracht haben, Totem, d.h. es wird ihm von den Gliedern der betreffenden Gruppe gewisse Verehrung gezollt. Man fühlt sich mit ihm verbunden durch gemeinsame Kräfte und dies ist, wie wir gesehen haben, das Charakteristikum dieses Totemismus.

Was aber die tierischen Totem anbetrifft, so weiss man heute nichts mehr darüber auszusagen, dass auch sie irgendwie mit den Klanvätern zusammenhängen oder von ihnen hervorgebracht worden sind. Vermutlich bestand aber diese Auffassung in früherer Zeit gleichwohl, denn den in Holz zur Darstellung gebrachten *mon* waren stets gewisse Abzeichen oder Atribute, wie Waffen, Geräte, daneben aber auch Tiere zugefügt. Man weiss heute noch zu berichten, dass die allermeisten *mon* ein solches Tier hatten, das bei der Anfertigung der Statue oder eines Bildnisses niemals weggelassen wurde. So wurde z.B. Ambofi, der Stammvater der Bruos, stets dargestellt mit einer Schildkröte auf dem Bauch, Insimberi, der Stammvater der Rumbobjar, mit einem Fisch (*wanari*) auf dem Rücken und Karembowi, Stammvater der Waropen, einer Unterabteilung der Rumbobjar, mit zwei umgehängten Muscheln. Im allgemeinen werden jedoch die *mon*, wie ich oben schon bemerkte, nicht als Urheber der Totemtiere und Pflanzen angesehen. Die Verhältnisse tragen auch in dieser Hinsicht deutlich den Stempel geringer Sesshaftigkeit, beständiger Zu- und Abwanderungen.

Hiedurch haben die Lokaltotem, und solche waren es ursprünglich zweifellos, ihre Bedeutung eingebüsst. Man weiss nur noch in vereinzelten Fällen, wo die betreffende Gruppe ursprünglich zu Hause war und wo

sie ihre Totem her hat. Vor allem aber haben die tierischen Totem, und diese machen, wie einleitend schon bemerkt wurde, die Mehrzahl aus, lokaltotemistisch gar keine Bedeutung mehr.

Wenn man übrigens die Reihe der Totem oder kultischen Objekte bei den verschiedenen Gruppen durchgeht, so möchte es fast scheinen, dass es sich überall um zwei verschiedene Arten von Objekten handelt. Zu der einen Gruppe gehören die tierischen Objekte, unter denen wiederum die Fische und andere Seetiere die Mehrzahl ausmachen. Sie kehren mit grösster Regelmässigkeit immer und immer wieder, bei allen Stämmen längs der Nordküste, sowohl als auch in den Molukken. Zur andern Gruppe gehören hingegen die rein lokalen Kultobjekte (Pflanzen, Steine, Bodenbildungen), die fast immer mythologisch mit den Klanvätern verknüpft werden. Damit aber dürfte auch das ganze totemistische System kaum einheitlichen Ursprungs, sondern durch Überlagerung zweier verschiedener Systeme entstanden sein, von denen ein jedes seine eigene Entwicklung aufzuweisen hat. Wie im Süden, so kamen sehr wahrscheinlich auch hier bei der Herausbildung dieser Systeme zwei verschiedene Faktoren in Betracht, erstens ein religiöses Motiv, aus welchem der Lokaltotemismus hervorging, und zweitens ein soziales Motiv, welches die totemistische Zweiklassenkultur hervorbrachte. Bei letzterer finden wir nichts von einer Verehrung der Klanväter und haben diese auch mit den Totem gar nichts zu tun, während die Lokaltotem stets mit den Klanvätern in Zusammenhang gebracht werden und meistens auch als deren Urheber gelten.

Es würde mich nicht wundern, wenn eines Tages auch bei den Stämmen der Nordküste Spuren einer ursprünglichen Zweiklassenkultur entdeckt würden.

Das Totem wird von den Eingeborenen der Nordküste ganz allgemein als Grossvater oder Ahne (Numfor, Geelvink-Bai: *apusi,* Biak: *apozi,* Sorong: *yámuk,*

Sailolo: *nigschag*), seltener auch als Bruder (Numfor, Biak: *bidār*) bezeichnet.

Das Verhalten dem Totem gegenüber ist längs der ganzen Nordküste dasselbe. Es entspricht ganz den auch in andern Gebieten von Neu-Guinea bestehenden Sitten. Das Totemtier darf weder getötet, noch gegessen, auch nicht (absichtlich) gefangen, noch verwundet werden. Fängt jemand zufällig einen Fisch, der sein Totem ist, so muss er den Fang an einen Vertreter einer andern Gruppe abliefern, oder aber wegwerfen. Auch seiner Gattin darf er den Fang nicht aushändigen, obschon diese ja zu einer andern (totemistischen) Gruppe gehört. Das Totemtier, die Totempflanze ist *moima* (tabu), wie die Numforesen und Biaker sagen.

Sehr oft hört man auch die Aussage, dass die Gattin das Totem des Mannes und der Mann das Totem der Frau nicht essen darf, und desgleichen müssen auch die Kinder das mütterliche Totem meiden, obschon längs der ganzen Nordküste und auch in den Molukken Vaterfolge herrscht.

Eine feststehende Regel ist dieses jedoch nicht und vermutlich handelt es sich auch nicht um eigentliches Speiseverbot. Man vermeidet solches wohl vielmehr des Gatten, bezw. der Mutter wegen, die durch den Anblick des Zerteilens und Zubereitens des Totemtieres verletzt würde. Denn man darf nicht anwesend sein und auch nicht zusehen, wenn das Totemtier durch andere getötet und zerteilt wird. Man darf auch nicht am Feuer sitzen, in welchem das Totemtier gekocht oder geröstet wird. Eine Blutlache, die vom Totemtier herrührt, muss stets umgangen werden, desgleichen auch die Stelle, wo das Totemtier zerteilt und zubereitet wird.

F. J. F. van Hasselt erwähnt noch eine Reihe weiterer Speiseverbote, die jedoch entschieden nichts mit Totemismus zu tun haben. Man spricht in allen Fällen von *for*, was soviel wie tabu bedeutet. Übertritt man das Verbot, so schwillt der Bauch auf und bösartige Krankheiten stellen sich ein. *For* ist beispielsweise der

Platz, wo Blut eines Angehörigen geflossen ist, *for* sind auch Speisen, welche der Mörder eines Familiengliedes berührt hat. Früher soll man, nach van Hasselt, auch die Kokosnuss nicht gegessen haben, da sie einer mythologischen Überlieferung nach aus einem Schädel entspross. Dieselbe Erzählung findet sich bekanntlich bei sehr vielen Stämmen auch ausserhalb Neu-Guineas wieder. Mehr totemistischen Charakter hat hingegen ein anderer Bericht. Von den Bewohnern von Wariap erzählt van Hasselt, dass sie keinen Reis essen, weil in der Placenta einer Ahnfrau eine Reisähre gefunden wurde. Auch pflegt kein Numfoorese und Biaker das Krokodil, den Leguan und die Schlange zu essen, aber auch dieses scheint mit Totemismus kaum etwas zu tun zu haben.

Des weitern dürfen Geräte und Waffen, mit denen das Totemtier getötet worden ist und ebenso Töpfe, in denen es gekocht wurde, ohne vorangehende Reinigung von Vertretern der betreffenden Totemgruppe nicht benutzt werden. Infolgedessen ist es auch begreiflich, dass der Mann das Totemtier der Gattin und die Frau dasjenige des Mannes nicht ins Haus bringen, und vor ihren Augen zubereiten darf. Hierauf ist wohl auch zurückzuführen, dass man auch das Totem des Gatten meiden muss. Mit dem mütterlichen Totem verhält es sich ebenso.

Hingegen dürfen Federn von Totemvögeln und Felle von Totemtieren als Schmuck verwendet werden. Vielerorts werden solche sogar als Abzeichen getragen. Damit sucht man eben eine gewisse Übereinstimmung mit dem Totemtier zu erzielen. Desgleichen dürfen auch Knochen vom Totemtier anstandslos zu Geräten verarbeitet werden.

Mancherorts haben die verschiedenen Gruppen auch bestimmte Zeichen, die sie sich auf die Stirne, die Oberarme oder den Rücken tätowieren lassen. Hierauf hat Jens [1]) bei den Bewohnern der westlichen Geelvink-

[1]) JENS, *De Papoeas der Geelvink-Baai.* p. 45.

Bai schon hingewiesen. Von den Biakern wurde mir dasselbe bestätigt. Van der Sande [1]) vermutet, dass die Tätowierungsmotive mit Totemismus zusammenhängen. Unwahrscheinlich ist auch dies nicht. Feuilleteau de Bruyn [2]) hat solche Figuren abgebildet; sie sind ohne Ausnahme dem Tierreich entlehnt.

Bei Pflanzentotem besteht das Speiseverbot ebenfalls, insofern es sich nicht um unentbehrliche Nahrungsmittel (Sago, Taro) handelt. Sago und Taro sind Totem der Wandamen, eines kēret an der gleichnamigen Bai. Sie essen beides anstandslos.

Die Kokospalme ist Totem des kēret Rewakadi, an der westlichen Geelvink-Bai, und dürfen die Vertreter dieser Gruppe keine Nüsse austrinken und das Fruchtfleisch nicht essen.

Totembäume dürfen auch nicht gefällt werden, das Holz nicht verbrannt und zu nichts verwendet werden. Das Anfertigen von Geräten und Waffen aus dem Holz einer Totempflanze muss man daher den Vertretern anderer Gruppen überlassen, sie von ihnen beziehen. So dürfen z. B. die Wariangi an der Geelvink-Bai den Bambus und auch die Pandanuspalme nicht schneiden und zu nichts verwenden, da beide Totem dieser Gruppe sind.

Aus den Blättern dieser letzteren dürfen auch von den Vertretern der Gruppe keine Matten und Taschen geflochten werden. Die Karubui haben die Nibungpalme als Totem und dürfen infolgedessen vom Holz dieser Palme keine Bogen und andere Geräte anfertigen, doch sollen sie gute Bogenschützen sein, was auf den (magischen) Einfluss des Totem zurückgeführt wird.

Die Rumajom, ein kēret der Numforesen, von welchem oben schon die Rede war, verehrt ausser dem Teller Sarjai auch eine gewisse Palme (*kareira*), deren Blätter zum Bedecken von Dächern verwendet werden. Den Rumajom ist solches jedoch untersagt. Würden

[1]) *Nova Guinea* III. S. 48.

[2]) *De Schouten- en Padaido-Eilanden.* S. 24.

sie es dennoch tun, und die Blätter dieser Palme schneiden, so würden sie sich die Hände verletzen. Dieses sind nur einige wenige Beispiele, die das Verhalten dem Totem gegenüber illustrieren mögen.

Auch die Gestirne können Totem sein. Es haben z.B. die Warabur an der Geelvink-Bai die Sonne, die Prairawai den Mond als Totem. Ein besonderes Verhalten ihnen gegenüber ist auch hier bezeichnend. Es dürfen sich die Vertreter dieser beiden Gruppen, wie man sagt, nicht allzulange von der Sonne, bezw. dem Mond, und vor allem dem Vollmond bescheinen lassen.

Ein weiterer kēret, die Raramas, haben den Regen als Totem und sollen infolgedessen vermeiden, beim Regen auszugehen und sich benetzen zu lassen [1]).

Zwischen dem Totem und den Vertretern der betreffenden Gruppe besteht also ein eigenartiges Verhältnis. Es äussert sich vor allem in einer gewissen Scheu dem Totem gegenüber, die sehr oft auch mit einer gewissen Askese und Selbstbeherrschung verbunden ist [2]). Vom Totem denkt man sich Kräfte ausgehend, die für die Vertreter der Gruppe von schädigendem Einfluss sind.

Wer die Tabuvorschriften nicht einhält, wird krank. Wenn man das Totemtier tötet oder fängt, oder sich mit einer Totempflanze zu schaffen macht, so hat die Berührung mit den Händen eine Hautkrankheit, oder ein Abschälen der Haut zur Folge, und wenn man das Totemtier oder Totemgewächs isst, so ist es für den Vertreter der betreffenden Gruppe unverdaubar; es richtet sich im Magen wieder auf, und werden infolgedessen die Eingeweide und Gedärme erkranken.

---

[1]) Dies ist gerade das Gegenteil von dem, was STREHLOW von den Aranda berichtet: Es sollen die Leute des Wassertotems mässig im Genuss van Wasser sein, wenn es aber regnet, so sollen sie sich nicht in eine Hütte unterstellen, sondern müssen sich dem Regen aussetzen. (*Die Aranda und Loritja von Zentral-Australien*. I, S. 59).

[2]) Vgl. THURNWALD, *Das Problem des Totemismus*, Anthropos 14, 15 (1919 – 1920), S. 506.

Übertretungen kommen infolgedessen nur selten vor, geschehen jedenfalls so gut wie niemals absichtlich; doch führt man Krankheiten häufig auf unbewussten Genuss oder böswilliges Verabreichen der Totemspeisen zurück.

II). *Das Mamberamo-Gebiet.*

Die Bevölkerung des Mamberamo-Stromgebietes zeichnet sich in mancher Hinsicht durch seine Eigenart aus, so auch, was die soziale und totemistische Organisation anbetrifft. Hierüber ist allerdings erst in allerjüngster Zeit etwas Positives bekannt geworden. Die Eingeborenen sind schwer zugänglich und dermassen stark dezimiert, dass es schwer halten wird, etwas Näheres über die Verhältnisse zu erfahren.

Anlässlich der jüngsten Expedition nach dem Nassau-Gebirge (Mai bis Dezember 1926) gelang es Le Roux [1]) festzustellen, dass auch bei diesen Eingeborenen ein wohlausgebildeter Totemismus vorhanden ist. Er charakterisiert sich dadurch, dass eine jede Gruppe ein tierisches Totem hat, nach welchem sie sich auch benennt. Ein Essverbot soll hingegen nicht vorhanden sein. Die Gruppen sind aber lokal von einander getrennt und kommt einer jeden ein ganz bestimmtes, fest umgrenztes Wohngebiet zu. Von der Mündung des Mamberamo landeinwärts bis ungefähr zur zweiten Stromschnelle (Edi-Fälle), sollen drei Gruppen ansässig sein, welche den Hund, das Schwein und das Känguruh zum Totem haben. Nicht sicher ist jedoch, ob die Gruppen auch tatsächlich exogam sind. Sollte dieses nicht der Fall sein(wie Le Roux angibt), so ist es überhaupt fraglich, ob es sich dann tatsächlich um eine Form von Totemismus handelt. Leider sind die Angaben von Le Roux zu spärlich, um irgend welche Schlussfolgerungen daraus ziehen zu können. Doch haben wir es in diesem Gebiet, wie mir scheint, mit einem totemistischen System zu tun, das sich

[1]) Tijdschrift Bat. Gen. 1926.

zweifellos sehr weit landeinwärts erstreckt, vielleicht auch das ganze zentrale Bergland umfasst. Es ist ja bekannt, dass die Bergstämme mit der Bevölkerung des Mamberamo-Stromgebietes (Idenburg- und Rouffaer-Fluss) in Kontakt stehen. Der von mir im zentralen Bergland, nördlich vom Zusammenfluss des Idenburg- und Rouffaer-Flusses entdeckte Zweiklassentotemismus dürfte vielleicht eine blosse Abart dieses totemistischen Systems darstellen. Hierfür spricht auch, was Le Roux, nach mündlicher Mitteilung, weiter westlich bei den Bewohnern des Nassau-Gebirges in Bezug auf Totemismus entdeckt hat. Auch hier zerfällt die Bevölkerung in einzelne lokale Gruppen, die hier jedoch sehr umfangreich und räumlich geschieden sind und besitzt eine jede ein tierisches Totem. Nach diesem benennt sich die Gruppe auch hier, ein Umstand, der für das gesamte totemistische Gebiet kennzeichnend zu sein scheint.

III). *Die soziale und totemistische Organisation im Gebiet der Humboldt-Bai.*

Jenseits des Mamberamo, welcher in mancher Hinsicht eine, wenn auch heute stark verschwommene ethnische Grenze bildet, tritt uns im Küstengebiet abermals eine andere totemistische Organisation entgegen, die aber zweifellos als eine Verfallsform zu betrachten ist. Die Grenze zwischen diesem und den früher genannten Systemen konnte von mir nicht einwandfrei ermittelt werden, ebensowenig ihr Verbreitungsgebiet. Vermutlich wird sie aber (an der Küste) durch den Mamberamo gebildet. Es ist jedoch nicht ausgeschlossen, dass ausser den genannten Systemen noch andere vorhanden sind. Ich hoffe diesem Problem bei einem späteren Besuch von Neu-Guinea noch nachgehen zu können. Die genannte Verfallsform des Neu-Guineaschen Totemismus lernte ich zuerst im Gebiet der Humboldt-Bai kennen. Die vorliegenden Angaben beziehen sich daher vornehmlich auf dieses. Sie ist vor allem dadurch charakterisiert, dass die soziale Glie-

derung der verschiedenen Stämme eine wesentlich andere ist, wie im Westen. Die Gruppenbildung geht hier nicht auf die Familie (Sippe) zurück, und ebensowenig gingen hier die Gruppen nicht aus einzelnen Häusern hervor. Sippenhäuser, wie sie im westlichen Küstengebiet und auf den vorgelagerten Inseln ursprünglich durchwegs vorhanden waren, fehlen hier vollständig. Ebensowenig sind die im Innern, am Sentani-See und am Sepik vorkommenden Hordenhäuser nicht mit den numforesischen und biakschen Sippenhäusern zu parallelisieren. Vielleicht haben wir es aber auch hier mit einer Verfallsform zu tun.

Die soziale Gliederung der Stämme im Gebiet der Humboldt-Bai beruht auf der eigenartigen Sitte, dass die Kinder gleich bei der Geburt, je nach der Herkunft der Mutter, einer bestimmten Klasse oder Gruppe *(trininahe)* zugeteilt werden. Einige Beispiele mögen dieses erläutern. Es gliedern sich z. B. die Bewohner der Humboldt-Bai in Gruppen, wie auf der nebenstehenden Tabelle angegeben ist.

Bei dieser Klassifizierung ist also der Herkunftsort der Mutter ausschlaggebend. Jedes Kind wird, je nach der Herkunft seiner Mutter, in eine bestimmte Gruppe hineingeboren. In dieser bleibt es bis zum Tode. Ein Austreten aus seiner Gruppe, und ein Eintreten in in eine andere, ist nicht möglich. Übrigens sei schon hier gesagt, dass diese Klasseneinteilung praktisch gar keine Rolle spielt, denn sie regelt die Heiratsordnung nicht und hat mit dieser auch gar nichts zu tun. Aber ich glaube nicht fehl zu gehen mit der Annahme, dass diese Organisation ursprünglich für die Heiratsregelung dennoch von Bedeutung war. Sie musste aber ihre Bedeutung verlieren, wie die Leute ihr ursprüngliches Wohngebiet verliessen und sich im Gebiet anderer Stämme ansiedelten. Und solches muss hier im Grenzgebiet nicht bloss einmal, sondern während einer längeren Periode andauernd der Fall gewesen sein. Auch heute sind solche Wanderungen nicht abge-

Youwe	so	nennen	sich	alle		Personen,	deren	Mütter	von	Entsjau	abkünftig	sind
Makanui	"	"	"	"		"	"	"	"	Matrau	"	"
Pui	"	"	"	"		"	"	"	"	Embi	"	"
Nis	"	"	"	"		"	"	"	"	Chai und	"	"
Wār	"	"	"	"		"	"	"	"	Chamadsbai (Tabadi)	"	"
										Dagwir (Tabadi)	"	"
Madimon	"	"	"	"		"	"	"	"	Srĕm-srĕm (Tabadi)	"	"
Brēh	"	"	"	"		"	"	"	"	Itär (Engros)	"	"
Utakoi	"	"	"	"		"	"	"	"	Meraiwe (Engros)	"	"
Smēri	"	"	"	"		"	"	"	"	Náfri	"	"
Chon	"	"	"	"		"	"	"	"	Yambuë	"	"
Siōr	"	"	"	"		"	"	"	"	Saë	"	"
Korangkoi	"	"	"	"		"	"	"	"	Mabo	"	"
Sóko	"	"	"	"	männl.	"	"	"	vom	Sentani-Gebiet	"	"
										(Osei und Ayafo)	"	"
Sāma	"	"	"	"	weibl.	"	"	"	"	" " "	"	"
Sóro	"	"	"	"	männl.	"	"	"	"	Ormu-Gebiet	"	"
Moroatioi	"	"	"	"	weibl.	"	"	"	"	" "	"	"
Sasemoi	"	"	"	"	männl.	"	"	"	"	Tanah-merah-Gebiet	"	"
Siremoi	"	"	"	"	weibl.	"	"	"	"	" " "	"	"

schlossen. Sie scheinen selbst, seitdem eine geregelte Schiffsverbindung besteht, mehr als früher vorzukommen. Man überlegt sich's eben nicht mehr so lange wie früher, wenn man auswandern will, und der geringste Anstoss gibt hierzu Veranlassung. Der Distanzbegriff ist auch für die Eingeborenen zu einer Nichtigkeit zusammengeschrumpft. In früherer Zeit wanderten die Biaker und Numforesen nach den benachbarten Inseln und der Festlandküste aus; heute findet man sie sozusagen überall. Selbst im äussersten Osten der holländischen Besitzung haben sie sich, mehrere Familien stark, angesiedelt. Sie beschäftigen sich hauptsächlich mit der Anfertigung von eisernen Waffen und Geräten, womit sie viel Geld verdienen. Vor allem aber lockt die Paradiesvogeljagd zur Auswanderung nach anderen, noch wenig erschlossenen Gebieten.

Es sind schon jetzt alle Anzeichen vorhanden, dass die ganze Nordküste von Neu-Guinea in nicht allzuferner Zeit, von einem einheitlichen Bevölkerungskonglomerat bewohnt sein wird, nach der Art der grösseren Handelszentren und Küstenplätze im malayischen Archipel, und dass sich das Numforesische als Verkehrs- und Umgangssprache allgemein Zugang verschaffen wird.

Auch mit einem Mutterrecht hat die genannte Organisation, wie man vielleicht erwarten könnte, nichts zu tun. Alle Stämme von holl. Neu-Guinea sind, so viel bis jetzt bekannt ist, vaterrechtlich organisiert. Überall holt sich der Mann die Frau, und gehören die Kinder zur Sippe des Vaters. Dennoch scheint sich diese Organisation im Gebiet der Humboldt-Bai aus einer mutterrechtlichen Verfassung herausentwickelt zu haben. Weshalb sollte sonst gerade die Herkunft der Mutter von so grosser Bedeutung sein?

Zu dieser sozialen Gliederung muss noch folgendes bemerkt werden: Es gibt keine Untergruppen oder Unterklassen, wie bei den Numforesen. Zweitens ist die Herkunft der Mutter durchaus nicht immer scharf um-

zeichnet. Häufig bezieht sich die Klassenbezeichnung auf einen ganz bestimmten Teil der Siedelung, denn was man im Gebiet der Humboldt-Bai gewöhnlich schlechtweg als Siedelung bezeichnet, ist in Wirklichkeit ein Konglomerat von mehreren Einzelsiedelungen, aus denen sich der ganze Siedelungskomplex succesive herausgebildet hat. Eine jede dieser Einzelsiedelungen hat ihre bestimmte Umgrenzung und Benennung. In den meisten Fällen, wie z.B. im Sentani-Gebiet, sind die Einzelsiedelungen als solche freilich noch deutlich zu erkennen. Anderenorts aber sind sie im Laufe der Zeit miteinander verschmolzen, doch haben sie ihre Benennung auch in diesem Falle beibehalten.

Daneben gibt es aber auch Stammesgruppen, die sich auf ein grösseres Herkunftsgebiet der Mutter beziehen; dann aber handelt es sich auch meistens um ein Gebiet, das mehr oder weniger weit entfernt ist. Je weiter entfernt das Herkunftsgebiet der Mutter gelegen ist, um so weiter gefasst auch die Klassenbezeichnung ist. So bezeichnen sich z.B. alle männlichen Bewohner der Humboldt-Bai, deren Mütter vom Sentani-Gebiet, d.h. von irgend einer am See gelegenen Siedelung abkünftig sind, als *soko*, und die weiblichen als *soma*, während man für nahezu jede Einzelsiedelung, aus welcher die Mutter stammt, eine besondere Klasse hat.

Ebenso bildet das ganze Gebiet der Tanah-merah-Bucht und das Gebiet von Ormu eine Gruppe für sich.

Aus obigem Beispiel und der Tabelle geht auch hervor, dass in vereinzelten Fällen die beiden Geschlechter getrennte Klassen bilden. Ein praktischer Grund scheint auch hier nicht vorhanden zu sein, als dass es mir jetzt schon möglich wäre, für diese Unregelmässigkeit eine Erklärung zu geben. Eine solche Gliederung in zwei Geschlechtsgruppen scheint aber wiederum vornehmlich da vorhanden zu sein, wo die Mutter aus einem entfernten Gebiet herstammt.

Dass diese Klasseneinteilung mit der Heiratsordnung nichts zu tun hat, überrascht einem um so mehr, als wir

auch hier, im Gebiet der Humbolt-Bai, einen wohlausgebildeten Totemismus vorfinden, der mit Gruppierung in analoger Weise verknüpft ist, wie der Totemismus des westlichen Küstengebietes mit den kĕret. Eine jede Klasse besitzt auch hier ein oder mehrere Totem, deren Zusammensetzung eine ähnliche ist wie im Gebiet der Geelvink-Bai. Neben Seetieren kommen auch Waldtiere und Vögel, seltener Nutzgewächse und Bäume vor. Nebenbei sei jedoch bemerkt, dass hier an der Humboldt-Bai alle Männer die verschiedenen Haifischarten zu essen vermeiden. Es ist nicht deutlich, ob es sich auch hier um ursprüngliche Totem handelt, oder ob diese Sitte einen andern Ursprung hat. Nach vereinzelten Angaben sollen freilich auch diese Fische Gruppentotem sein, doch würden sie von jedermann gemieden.

Um hier einige Beispiele zu geben, so haben die Yoūwe als Totem eine gewisse Krabbe *(āngur)*, die Nis eine gewisse Taube, die War einen Strandläufer *(sesēr)*, die Madimon die Carteschildkröte *(sereu)* und verschiedene Haiarten *(tri, serebaw, oi)*, die Utakoi den Leguan *(prom)*, die Smeri das Cucus *(ēm)* und den fliegenden Hund *(chaiwai)*, sowie eine gewisse Spezies von Cocos uncifera, die Chon eine gewisse Bananensorte und den tande-Baum, die Sior den Rochen und dobai-Fisch.

Auch das Verhalten dem Totem gegenüber entspricht demjenigen der Numforesen und Biaker. Vielfach hört man jedoch die Aussage, dass das Totemtier wohl getötet und gefangen, aber nicht gegessen *(aseidji*, zu essen verboten) werden dürfe. Hieraus glaube ich mit Sicherheit schliessen zu können, dass der Totemismus in diesem Gebiet seine Bedeutung schon sehr stark eingebüsst hat. Hingegen sollen die Männer der Humboldt-Bai auch vermeiden, sich mit Federn des Totemvogels zu schmücken, da ihnen andernfalls die Haare ausgehen sollen. Ein Nichtbeachten des Essverbotes des Totems habe Beri-beri zur Folge.

Ein weiterer übereinstimmender Zug mit dem Geelvink-Bai-Totemismus besteht sodann darin, dass auch

hier das Totem des Gatten gemieden werden muss aus Gründen, die ich oben schon andeutete.

Das Schonen des Totems führen die Bewohner der Humboldt-Bai auf das Märchen vom Mond zurück. [1]) Es habe das Totemtier den Knaben, der den früher auf der Erde sich aufhaltenden Mond mit Pfeilen beschiessen wollte, verraten, sodass er unversehrt nach dem Himmel steigen konnte. Aus Dankbarkeit für diesen Verrat wird das Totemtier zu essen verschmäht.

Eine Übertretung des Totems in mütterlicher oder väterlicher Linie, wie bei den nordwestlichen Küstenstämmen, besteht hier natürlich ebenfalls nicht, da ja auch die Klassenzugehörigkeit sich nicht übertragen lässt. Es besitzt also im allgemeinen der Sohn oder die Tochter weder das Totem der Mutter, noch dasjenige des Vaters, sondern das Totem der Klasse, in die sie, nach der Herkunft der Mutter, hineingeboren worden sind.

Oben bemerkte ich, dass diese, im Gebiet der Humboldt-Bai sich vorfindende totemistisch-soziale Organisation zweifellos den Stempel des Verfalls trägt, und dieses wie mir scheint schon deshalb, weil sie eben mit der Heiratsordnung nichts mehr zu tun hat, und ihr auch im übrigen jede praktische Bedeutung fehlt. Noch mehr wie bei den Stämmen im Gebiet der Geelvink-Bai müssen hier beständige Zu-und Abwanderungen und weitgehende Verschiebungen das ursprüngliche Bild der Besiedelung verwischt haben.

Nirgends in Neu-Guinea ist die Zersplitterung in verschiedensprachige Stämme über ein so grosses Gebiet

---

[1]) Vgl. WIRZ, *Dies und jenes über die Sentanier und den Geheimkult im Norden von Neu-Guinea.* Tijdschrift Bat. Gen. 1923.

und J. A. WASTERVAL, *Een en ander omtrent godsdienst, zeden en gewoonten bij de bevolking in en om de Humboldt-Baai.* Tijdschrift Bat. Gen. 1922, S. 499. Nach WASTERVAL soll eine gewisse, an der innern Humboldt-Bai ansässige soziale Gruppe keine Bananen und rotschälige Kokosnüsse essen, da der Mond bei seinem Aufstieg zum Himmel sich auf einer Bananenstaude und einer Kokospalme niedergesetzt habe. (Vgl. oben)

hin eine so bedeutende wie hier, und überall weiss man noch zu berichten, dass man früher anderswo ansässig gewesen war. Im allgemeinen fanden diese Wanderungen, wie sich deutlich noch feststellen lässt, von Osten nach Westen statt. Auch unfreiwillige Verschlagungen, von weit entfernten Inseln, müssen hier nicht allzuselten vorgekommen sein. So befindet sich z. B. zwischen den Siedelungen Sarmi und Takar, doch in der erstansässig gewesenen Bevölkerung vollständig aufgegangen, ein fremdes Element, das vermutlich von den Karolinen hierher verschlagen worden ist. Der von der übrigen Bevölkerung abweichende Typus tritt heute noch deutlich hervor. Auch haben diese Verschlagenen die Weberei mitgebracht, die heute noch, namentlich in den Siedelungen Sawar und Bakaiserwar, gepflegt wird. Es ist dieses die einzige Gegend in Neu-Guinea, wo Weberei vorkommt.

Alles dieses gestaltete das Bevölkerungsbild ausserordentlich bunt und es dürfte fast aussichtslos erscheinen, dass es jemals entwirrt werde. Unter diesen Umständen vermochte sich natürlich auch ein totemistisch-soziales System, wie wir es im Süden vorfinden, hier nicht herauszubilden. Die Eingewanderten brachten Totemismus mit, aber um eine festumschriebene Organisation konnte es sich nicht mehr handeln. Wie sie zu ihrem Totemismus kamen, lässt sich nicht mehr feststellen. Und doch bestehen weitgehende Übereinstimmungen mit dem Totemismus, wie wir ihn, in verhältnismässig durchsichtiger Form noch, und als Lokaltotemismus deutlich erkennbar, bei den Biakern, Numforesen und den Eingeborenen der Geelvink-Bai kennen gelernt haben. Bei einem Volk, das weitgehende Wanderungen aufzuweisen hat, vermochte sich ein Lokaltotemismus, in seiner ursprünglichen Form, selbstredend nicht zu erhalten. Es konnten sich wohl einzelne Elemente hinüberretten, mussten jedoch, auf fremden Boden verpflanzt, jede Bedeutung einbüssen, so vor allem in Fällen, wo ein Volk, das am Meere ansässig war, sich ins Innere

zurückzog, oder umgekehrt. Die Totem wurden vielfach bedeutungslos. Einen solchen Stempel tragen mehr oder weniger alle totemistischen Systeme an der Nordküste von Neu-Guinea, bei den einen mehr, bei den andern weniger. Ein wohlausgebildetes totemistisches System setzt immer langdauernde Sesshaftigkeit voraus, aber solche wird man bei den Stämmen der Nordküste vergebens suchen.

IV). *Das Sentani-Gebiet.*

Begeben wir uns nunmehr nach dem Sentani-See, im Süden der Humboldt-Bai, mit einer rund 8000 Seelen starken Bevölkerung, die sich, wie ich feststellen konnte, aus mindestens drei verschiedenen Bevölkerungselementen zusammensetzt, so sei hier gleich vorausgeschickt, dass es mir nicht möglich gewesen ist, hier irgendwelche Anzeichen von einem heute noch bestehenden Totemismus zu finden. Wohl aber fand ich Spuren, dass ein solcher sehr wahrscheinlich einstmals vorhanden war, aber infolge der Wanderungen und bei der Aufsuchung eines neuen Wohngebietes vollständig verloren ging. Vermutlich war mit diesen Wanderungen auch eine weitgehende Zersplitterung des Stammes verknüpft gewesen, wodurch sich das Verlorengehen der ursprünglichen totemistisch-sozialen Organisation noch deutlicher begründen lässt. Man vermeidet nämlich noch überall die grossen Seefische zu essen. Dieses Speiseverbot muss aber entschieden aus einer früheren Periode herrühren, wo die Leute noch am Meer ansässig gewesen waren. Im Meer Fische zu fangen pflegen die Sentanier überhaupt nicht, und würde ihnen solches auch von den Küstenbewohnern nicht gestattet. Sie können solche also im besten Fall noch von den Bewohnern der Humboldt-Bai durch Tausch gegen Sago erwerben, was auch gar nicht selten vorkommt.

Alle andern Tiere werden mit wenigen Ausnahmen gegessen. Dahin gehören u.a. sämtliche Schlangen und

für die männlichen Bewohner der drei östlichen Siedelungen: Ayafo, Osei und Kabiterau auch der Kasuar, was jedoch mit dem Vorhandensein eines Geheimkultes zusammenhängt. Denn mit dem Geheimkult wird der Kasuar in engsten Zusammenhang gebracht, da sein Schrei demjenigen gewisser Bambuspfeiffen gleicht. Aus diesem Grunde dürfen auch die Frauen und Kinder Kasuarfleisch ohne Bedenken essen, sobald aber der Knabe ins Geisterhaus kommt, tritt für ihn das Essverbot in Kraft.

Die soziale Gliederung der Bewohner des Sentani-Sees und der benachbarten Stämme, bis weit ins Innere hinein, ist dieselbe, wie wir sie im Gebiet der Humboldt-Bai kennen gelernt haben. Die Klassenbildung beruht auch hier auf dem Umstand, dass die Kinder nach der Herkunft der Mutter, die auch hier aus dem eigenen oder einem fremden Stamm [1]), abkünftig sein kann, in eine bestimmte Gruppe hineingeboren werden.

Ich gebe im Nachfolgenden auch für die Sentanibevölkerung ein Verzeichnis der verschiedenen Klassen, aus welchem hervorgeht, dass es sich um dieselbe Organisation wie an der Humboldt-Bai handelt. Man ersieht daraus, dass auch die Sentanier ihre Frauen gelegentlich aus dem Gebiet der Humboldt-Bai und

---

[1]) Die Bezeichnung Stamm wäre hier wohl besser zu vermeiden. In dem ganzen, grossen Gebiet zwischen der politischen Grenze und dem Mamberamo, gibt es wohl kaum einen einzigen reinen Stamm. Überall handelt es sich um ein Konglomerat verschiedener Elemente.

Nur die Einzelsiedelung kann Anspruch darauf machen, eine ethnisch einheitliche Bevölkerung zu besitzen. So führen z.B. die Bewohner der vier Einzelsiedelungen auf der kleinen Insel Kanguyeboi ihre Herkunft auf ganz verschiedene Lokalitäten zurück, und muss auch ihre Einwanderung zu ganz verschiedenen Zeiten stattgefunden haben. Ethnisch bilden sie auch heute noch keine vollkommen geschlossene Einheit. So hat z.B. von den vier dicht nebeneinander liegenden Siedelungen bloss die eine den Geheimkult übernommen. Von den Fremden werden jedoch diese vier Siedelungen als eine einzige betrachtet, die Ifar genannt wird. Dies ist jedoch tatsächlich bloss eine der vier Einzelsiedelungen.

Pondáwe,	so nennen sich alle		Personen, deren Mütter von	Puē	herstammen
Sóko	„ „ „ „	männl.	„ „ „ „	Osei oder Ayafo	„
Sāma [2])	„ „ „ „	weiblichen	„ „ „ „	„ „ „	„
Bāru	„ „ „ „	männlichen	„ „ „ „	Ifār, Pujo und Jabai	„
Fīrekói	„ „ „ „	weiblichen	„ „ „ „	„ „ „ „	„
Imaikói	„ „ „ „		„ „ „ „	Sekoibui	„
Nambai	„ „ „ „		„ „ „ „	Nétār	„
Tabarikói	„ „ „ „		„ „ „ „	Krēbro	„
Tai-senatokói	„ „ „ „	männlichen	„ „ „ „	Baberongko, Yanayo und Samforo	
Subói	„ „ „ „	weiblichen	„ „ „ „	„ „	„
Umabokói	„ „ „ „	männlichen	„ „ „ „	Yangu, Douyo und Séisuru	„
Yāngu	„ „ „ „	weiblichen	„ „ „ „	„ „	„

[2]) Sóko und Sāma bilden auch eine Klasse der Humboldt-Bai-Bewohner, die dadurch charakterisiert ist, dass die Mütter dieser Klassenvertreter vom Sentani-See abkünftig sind. Als Herkunftsort kommen aber in diesem Falle bloss die Siedelungen Ayafo und Osei in Betracht.

Tanah-merah-Bai holen. Immerhin kommt solches nur selten vor. Siehe vorstehende Tabelle.

V) Der Steinkult der Sentanier als Vorstufe eines Lokaltotemismus.

In einer frühern Publikation [1]) habe ich bereits auf eine besondere Form der Verehrung gewisser Steine und anderer Objekte hingewiesen, für die ich damals die Bezeichnung Schutzpatronat angewendet habe. In der Tat waren mir damals beim Ausarbeiten und Niederschreiben meiner Notizen die Verhältnisse nicht ganz klar gewesen. Ich wusste bestimmt, dass noch mehr hinter der Sache stecken müsse und diese Vermutung wurde dann auch bei meinem letzten Aufenthalt am Sentani-See vollauf bestätigt.

Diese Äusserungen religiöser Anschauungen, die nicht bloss den Sentaniern, sondern auch allen benachbarten Stämmen nicht unbekannt sind, beruhen im Wesentlichen auf Folgendem:

In einem gewissen vorgeschrittenen Alter, wenn die Haare bereits zu ergrauen beginnen, glaubt ein jeder Mann von einem bestimmten Geist (Sentani: *uaropo;* Tabadi: *uropo;* Engrau: *urep;* Ormu, Tanah-merah: *uarfo*) aufgesucht zu werden. Dieser Geist kommt Nachts auf das von ihm erwählte Medium nieder; d.h. er geht, wie die Eingeborenen sagen, durch die Zehen und Beine in den Körper ein. Das Medium wird besessen und redet Dinge, die ihm der Geist eingibt. Meistens befällt auch den Körper ein heftiges Zittern, das einige Zeit anhält. Zu einer eigentlichen Ekstase wird es aber wohl nur in vereinzelten Fällen kommen. Der Mann legt auch seinen bisherigen (profanen, *pujakara*) Namen ab und benennt sich fortan nach dem *uaropo*, der in ihn eingegangen ist. Für die betreffende Person beginnt nun ein neuer Lebensabschnitt.

---

[1]). *Dies und jenes über die Sentanier*, etc. Tijdschrift Bat. Gen. 1923, und *Beitrag zur Ethnologie der Sentanier* (*Holländisch Neuguinea*) – Nova Guinea Vol. XVI Livr. III.

Sie ist von nun an gewissermassen selbst *uaropo*, denn mit dem Geist bleibt sie bis zu ihrem Lebensende in unlöslichem Kontakt und ist durch ihn in den Besitz von Kräften gelangt, die sie zur Verrichtung von allerhand magischen Handlungen fähig macht.

Es bleibt natürlich nicht bei diesem einen Besuch des Geistes. Das Niederkommen des Geistes wiederholt sich vielmehr je älter die betreffende Person wird, um so häufiger, findet aber stets nur des Nachts statt. Auch vermag sie fortan den Geist selbst zu zitieren und auf sich niederkommen zu lassen. Dies geschieht vor allem durch (übermässigen) Genuss von Masoirinde. Wenn der Geist zum erstenmal auf sein Medium niederkommt, soll er ihm, wie man sagt, selbst Masoirinde verabreichen und dann auch seinen Namen zu wissen geben.

Der niederkommende Geist ist ein für andere Leute unsichtbares Wesen. Dem Medium aber erscheint er, nach einstimmiger Aussage, stets in menschenähnlicher Gestalt.

In den allermeisten Fällen ist er als Stein verkörpert, oder er beseelt einen anstehenden Felsen, hält sich in einer Felsspalte, einer Grotte, oder unter überhängenden Felsen auf. Auch im See, in den Bächen und Sümpfen gibt es allenthalben *uaropo*. Viele denkt man sich auch in Gestalt von Tieren, wie Schlangen, Krokodile, Schweine. Auch können grosse Bäume von *uaropo* beseelt sein.

Mit den allermeisten *uaropo* verbindet man freilich keine derartigen Vorstellungen. Es sind unsichtbare Geister, mit denen man sich nicht weiter abgibt. In vielen Fällen werden auch Steine als Schweine-Taro-Sago-*uaropo* u.s.w. bezeichnet, ohne dass ihnen irgend welche äusserliche Ähnlichkeit mit solchen Objekten zukäme.

Die Stellen wo sich ein *uaropo* befindet, werden nur mit grösstem Respekt betreten. Auf alle Fälle vermeidet man, bei solchen Stellen irgendwelche Veränderungen vorzunehmen, oder sich etwas zu schaffen machen, so z.B.

zu fischen und zu jagen, Bäume zu fällen oder etwas zu pflanzen.

Wenn ein gewisser *uaropo* zum erstenmal über eine Person kommt, so sucht sich diese zu erinnern, wo sie sich in den letzten Tagen aufgehalten hat, ob sie nicht unbewusst oder absichtlich die Stätte eines *uaropo* betreten habe. Sie erinnert sich meist, dass dies wohl der Fall gewesen war, denn solche Stellen gibt es allenthalben, auch in der nächsten Nähe der Siedelungen in grosser Anzahl. Von diesem *uaropo* glaubt man auch als Medium erwählt worden zu sein und nach ihm benennt man sich im Folgenden auch.

Mit seinem *uaropo* steht der betreffende Mann von nun an in engem Kontakt, der bis zum Tode nicht gelöst wird. Er betrachtet sich fortan auch als dessen Schutzherrn und begibt sich bei gewissen Anlässen nach der Stelle um gewisse magische Handlungen zu vollziehen.

Er hat auch, bis zu einem gewissen Grade die Verantwortung seinem *uaropo* gegenüber zu tragen, wenn Unberufene die Stelle nicht respektieren sollten, oder es gar zu Schändungen kommen sollte. Auch für die Reinhaltung des Platzes hat die betreffende Person zu sorgen. Die Ausübung des Rituals liegt ganz in ihren Händen.

Einen *uaropo* besitzen, wie gesagt, alle alten Männer dieses Gebietes. Auf eine Frau oder ein Kind, einen Jüngling oder jungen Mann kommt hingegen ein *uaropo* niemals nieder. Das weibliche Geschlecht ist gänzlich davon ausgeschlossen.

Aber auch bei den alten Männern ist das Verhalten dem *uaropo* gegenüber nicht durchwegs das gleiche. Es gibt, wie ich oben schon sagte *uaropo*, die gar keine Bedeutung haben und solche, welche tief ins Leben der Eingeborenen eingreifen und als Objekt komplizierter Zeremonieen mehr Verehrung geniessen als die andern.

Mit derartigen *uaropo*, welche auch als eigentliche Schutzpatrone der Siedelung angesehen werden, stehen

vor allem die Häuptlinge (*ondoforo*) in Kontakt. Infolgedessen ist es auch stets ihre Sache, das Ritual zu vollziehen. Der Häuptling spielt eben hier im Humboldt-Bai-Gebiet noch eine sehr bedeutende Rolle und so ist es auch nicht zu verwundern, wenn er auch als Medium eines Geistes eine gesonderte und höhere Stellung einnimmt als die andern Leute. Man möchte vielleicht in diesem Verhalten die allerersten Anfänge eines Priestertums erblicken, um so mehr, als der Häuptling auch bei andern Zeremonieen und auch in allem was den Geheimkult anbelangt, die erste Autorität ist. Er leitet stets das Ritual und ordnet alles an. Auf sein Wort wird immer gehört. Die Einweihung der Knaben, das Abhalten sämtlicher Zeremonieen und Schmausereien im Kulthaus, mit den daran anschliessenden Festlichkeiten, alles hat der Häuptling zu bestimmen. Ohne seine Zustimmung darf selbst eine Trommel nicht geschlagen werden. Hieraus kann man aber schliessen, dass die oben genannte Institution zweifellos schon recht alt ist.

Zu diesen bevorzugten, im Interesse der Gesamtheit stehenden *uaropo*, gehören vor allem gewisse Steine, die als Schweine-*uaropo*, Sago-*uaropo*, Taro-*uaropo*, Pfeil-*uaropo*, u.s.f. angesehen werden. Man darf sich aber durchaus nicht vorstellen, dass die Steine irgendwelche Ähnlichkeit mit dem genannten Objekt hätten. In vereinzelten Fällen kann dies freilich zutreffen, wenn z. B. ein Sagostein die Ähnlichkeit und das Aussehen von einem Stück frischen, ausgewässerten Sago hat. Auch tritt der *uaropo* durchaus nicht als ein Schwein, eine Sagopalme oder als Pfeil in Erscheinung. Doch wird z. B. von einem Pfeil-*uaropo* gesagt, dass neben dem Stein gelegentlich kleine Pfeilchen aus dem Boden kommen sollen.

Die Bezeichnung Schweine-*uaropo*, Sago-*uaropo* etc. verdanken die Steine vielmehr ihrer Eigenschaft, die betreffenden Objekte beeinflussen zu können. Man ist der Ansicht, dass sie die Fruchtbarkeit gewisser Nutz-

gewächse und den Ertrag der Pflanzungen zu erhöhen vermögen. Der Schweine-*uaropo* bringt Glück auf der Schweinejagd, der Pfeil-*uaropo* begünstigt den Ausgang eines kriegerischen Unternehmens, u. s. f.

Es gibt weiterhin Steine, die, wenn man sie beschwört, Regen spenden können; andere halten Gewitter ab. Zu den letztgenannten gehören vor allem Bergkristalle, die man als Blitz-*uaropo* bezeichnet.

Solche Steine finden sich in nahezu sämtlichen Siedelungen des Sentani-Gebietes. Es gibt grosse Steine, die frei herumliegen und kleine, die man sorgfältig gesammelt hat und in einem kleinen Hüttchen aufbewahrt, jetzt auch häufig unter grossen Bäumen.

Eigentliche Opfer werden diesen *uaropo* nicht angeboten, aber wenn man ein grosses Tier (Schwein, Krokodil oder Kasuar) erlegt, so darf man die Knochen nicht einfach wegwerfen. Man legt sie vielmehr zu einem grossen Stein *(uaropo)*. Auf diese Weise glaubt man sich auch fernerhin Jagdglück zuzusichern. Würde man hingegen die Knochen und vor allem den Schädel eines erlegten Tieres einfach wegwerfen, so würde man ein solches auch in Zukunft nicht mehr erlegen. Dieser Ansicht huldigen bekanntlich die verschiedenen Jägerstämme des malayischen Archipels. Bei den Dayakern, Niasern, Mentaweiern bilden die Jagdtrophäen den wertvollsten Schmuck des Hauses, mit denen man einen eigentlichen Kult treibt. Bei den letztgenannten vor allem wird nicht ein Knochen eines zerlegten Tieres weggeworfen oder veräussert, denn solches würde sich nach ihrer Ansicht schwer rächen. Auch bei den Papuas des Digul-Gebietes werden sämtliche ungeniessbaren Teile von erlegtem Wild, auch leere Eierschalen und Federn von Vögeln, sorgfältig aufbewahrt, aufgehängt, oder an den Wänden und im Dach eingesteckt. Die Häuser gleichen zuweilen eigentlichen Museen.

Von den allermeisten derartigen Steinen wird berichtet, dass sie einzeln, oder alle zusammen in einem Topf vom Himmel gefallen seien. Mit dieser Überlieferung

hängt auch zusammen, dass sich unter diesen Steinen häufig auch Topfscherben befinden. Oftmals werden sie auch in einem ganzen Topf aufbewahrt. Sie sind selten in der Einzahl vorhanden. Oft sind es ihrer sehr viele. Man pflegt dann gelegentlich auch je nach der Grösse, männliche und weibliche Steine sowie Kinder zu unterscheiden, entsprechend der ganzen Familie des *uaropo*.

Andere Steine von grösserer Dimension, die frei herumliegen, denkt man sich hingegen aus der Erde hervorgekommen. An manche knüpfen sich auch lange Märchen über deren Ursprung an, worauf hier jedoch nicht näher eingegangen werden kann.

Alles dieses ist nun freilich von keinem besonderen Interesse. Magische Steine und Steinverehrung kommen überall in Neu-Guinea vor. Neu dürfte aber sein, dass mit diesen Stein-*uaropo* verschiedene rituale Handlungen vorgenommen werden, welche die Fruchtbarkeit der Gewächse, das Jagdglück, oder den Erfolg bei kriegerischen Unternehmungen sicher stellen sollen. Mit diesem Ritual ist natürlich immer nur diejenige Person betraut, welche mit dem betreffenden *uaropo* in Kontakt steht. Es besteht der Hauptsache nach darin, dass mit Kokosbast geräuchert (*pruo*) wird. Das Räuchern spielt bei den Sentaniern ganz allgemein eine bedeutende Rolle, so z.B. auch bei der Behandlung von Kranken.

Beabsichtigt man z. B. eine Schweinejagd, so begeben sich die Jagdteilnehmer zum Medium des Schweine-*uaropo*, und bitten um *pruo* (Zauber, Beschwörung, Medizin) für die geplante Jagd. Hierauf versammeln sie sich beim betreffenden Stein, wo das Medium unter Hersagen von Formeln erst den Stein und hierauf die Jagdteilnehmer beräuchert Desgleichen werden auch die Hunde beräuchert, damit sie scharf würden. Dieses Beräuchern findet in der Regel am Vorabend vor dem geplanten Jagdunternehmen statt.

Beim Beräuchern hat man wohl vor allem an eine Übertragung der im Stein anwesenden Kraft zu denken.

Will man ein Tarofeld durch den *uaropo* günstig beeinflussen, so verfährt man ebenso. Das Medium verbrennt erst Kokosbast beim Tarostein und begibt sich hierauf mit dem glimmenden Bast nach der Pflanzung, wo nunmehr das ganze Feld beräuchert wird. Natürlich müssen auch stets gewisse rituale Formeln gesprochen werden.

Die Sagosteine sollen wie man glaubt, bewirken können, dass die Ausbeute an Sago, beim Verarbeiten einer Palme, eine möglichst ausgiebige werde. Das Medium pflegt auch in diesem Fall erst beim Stein zu räuchern, dann beim gefällten Sagostamm und schliesslich mit dem glimmenden Bast mehrmals um die Personen zu laufen, welche das Sagomark herauszuschlagen und zu verarbeiten beabsichtigen.

Pfeilsteine sind sehr häufig und man glaubt, dass sie bei kriegerischen Unternehmungen Glück bringen können, andererseits aber auch unverwundbar machen. Wenn man sich in früherer Zeit ins Gebiet einer fremden Bevölkerung begab, so pflegten sich die bewaffneten Männer jeweils erst um den Stein zu versammeln. Das Medium verbrannte Kokosbast und lief mehrmals um die Männergruppe herum, die ihrerseits singend und schreiend um den Stein herumtanzte. Hierauf wurden kleine Steine (die um den grossen Stein herumlagen), unter die anwesenden Leute verteilt, die sie in ihre Netztaschen steckten. Dadurch glauben sie unverwundbar zu sein.

Man bewährt auch, dass die Pfeilsteine und auch andere Steine, zeitweise einen warnenden Ton von sich gegeben hätten, und dann das geplante Unternehmen nicht zur Ausführung gebracht wurde.

Diese Beispiele mögen genügen, um zu zeigen, welcher Art das Ritual ist. Erwähnt sei noch, dass das Medium bei allen ritualen Handlungen sich mit einem Streifen Rindenstoff (*mār*) zu umgürten pflegt.

Dieser Gürtel wird *yoru* genannt. Er ist ein magisches Objekt und darf von Laien nicht berührt

werden. Nur mit den *yoru* umgürtet glaubt das Medium mit seinem *uaropo* in Kontakt treten zu können um ihn zu beschwören. Es glaubt dann auch unverwundbar zu sein und lange Zeit fasten zu können, ohne Hunger zu verspüren. Er ist wohl als ein Symbol, oder Ausdrucksmittel des Zusammenschlusses zu betrachten, des Verbundenseins mit den höhern Mächten. Nach Auffassung der Papuas ist jedoch der *yoru* selbst auch vom Geiste beseelt.

Bei der Herstellung des *yoru* müssen schon gewisse Vorschriften beachtet werden. So darf z. B. der Gürtel nur aus ungeklopfter Baumrinde hergestellt werden. Stirbt das Medium, so wird ihm der Gürtel als Grabbeigabe mitgegeben und muss sich sein Nachfolger einen neuen anfertigen. Wenn das Medium die rituellen Handlungen vollzieht, also mit seinem *uaropo* in Verbindung tritt, muss es ebenfalls eine Reihe von Vorschriften beachten. Es darf u.a. keinen geschlechtlichen Umgang pflegen und an diesem Tage nicht essen. Auch vom erlegten Tier darf das Medium, im Falle eines Jagdzaubers, nichts geniessen. Doch ist es mir nicht möglich gewesen, einwandfrei zu entscheiden, ob z. B. der Genuss von Schweinefleisch dem Medium eines Schweine-*uaropo* in andern Fällen erlaubt sei.

Von besonderem Interesse ist aber weiterhin, dass diese Art von Schamanismus erblich ist. Stirbt ein Mann, so geht der mit ihm verbunden gewesen *uaropo* auf den ältesten Sohn über. Er weiss also im Voraus schon, welches sein *uaropo* sein wird, während die andern Söhne von andern Geistern als Medium erwählt werden.

Diese eigenartigen und für Neu-Guinea vielleicht einzig dastehenden Verhältnisse sind also in doppelter Hinsicht bemerkenswert: erstens, indem ein jeder Mann mit gewissem Alter zum Medium eines Geistes wird und zweitens, dass die Inkarnation eine erbliche ist. Wäre es da nicht denkbar, dass wir es hier mit einer Vorstufe, oder einem besondern Entwicklungsstadium von Totemismus und zwar einer Form von Lokaltotemismus,

zu tun haben?—Einen Schritt weiter, und der Zusammenhang mit dem Geist und dem Objekt, in das er sich verkörpert hat, wird nicht bloss auf den ältesten Sohn, sondern auf alle Kinder übertragen. Das Resultat wäre ein vollausgebildeter Lokaltotemismus, wie wir ihn in Nordwest-Neu-Guinea und im Süden kennen gelernt haben. Dieses aber setzt eine wohlausgebildete soziale Gruppierung, ein Klanwesen mit Vaterfolge voraus. Es müssten die Beziehungen der einzelnen Personen zum Kultobjekt sich zu solchen sämtlicher Glieder der Gruppe entwickeln.

Die Parallelen zwischen diesen religiösen, schamanistischen Anschauungen der Sentanier und den Elementen, welche den Lokaltotemismus von Nordwest- oder Süd-Neu-guinea aufbauen, sind geradezu in die Augen springend. Oben schon habe ich bemerkt, dass der Lokaltotemismus aller Wahrscheinlichkeit nach aus religiösen Äusserungen hervorgegangen ist. Überall wo wir einen Lokaltotemismus vorfinden, sind auch die Totem mit den Klanvätern oder Ahnherren verknüpft Hier am Sentani-See hätten wir jedenfalls den vollen Beweis für diese Annahme.

Buitenzorg, im Januar 1927.

Een hypothese omtrent den oorsprong van het Oudjavaansche verhaal van Kuñjarakarṇa [1]

door

Dr. C. HOOYKAAS.

Nog geen 30 jaar geleden verscheen van de hand van Kern in de Verhandelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam [2]) een vrij lijvige studie, getiteld: De Legende van Kuñjarakarṇa, volgens het oudst bekende handschrift, met Oudjavaanschen tekst, Nederlandsche vertaling en Aanteekeningen. Het gold hier een „dichterlijk verhaal, eene „vrome legende", behoorende „tot de voortbrengselen „der Buddhistische, nauwkeuriger gezegd Mahāyānis-„tische letterkunde van 't oude Java". Het eenige handschrift hiervan dat ter beschikking stond van Kern dagteekende zijns inziens uit de laatste helft der 14de eeuw — een gelukkige omstandigheid, die helaas maar al te zelden is. „De inhoud van de tekst", zegt Kern, „is van groote waarde, niet alleen omdat wij daar-„door kennis maken met Mahāyānistische denkbeelden „van een bijzondere soort, maar ook omdat de redactie „ontwijfelbaar veel dichter bij de oorspronkelijke staat „dan die wij in de Balische handschriften aantreffen". Op grond van eigenaardigheden van taalkundigen aard meende Kern het ontstaan van het oorspronkelijk

---

[1]) Voordracht gehouden voor de Afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde in haar 22ste vergadering van den 10den October 1930, met eenige wijzigingen en toevoegingen.

[2]) Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, Dl. III no. 3, 1901.

geschrift te kunnen stellen in de 12de eeuw, en tegen deze dateering zijn tot nog toe voor zoover ik weet geen bezwaren te berde gebracht. Uit deze vroege tijden nu zijn ons nog maar weinig geschriften bekend; vandaar dat deze in des te sterker mate de aandacht getrokken hebben. Veel zorg werd door Kern besteed aan de gegevens van taalkundigen en theologischen aard; ook aan de litteraire herkomst schonk hij alle aandacht. Het lag voor de hand om evenals bij het Oud-Javaansche werk Sutasoma naar een prototype te zoeken in de buddhistische letterkunde van Voor-Indië. Inderdaad is de *naam* Kuñjarakarṇa daar niet onbekend, maar het verhaal werd er niet aangetroffen; naar Kern's voorzichtige conclusie „pleit de gelijkheid „van den naam eer tegen, dan voor de veronderstel-„ling dat de stof der legende aan eene Indische bron „zou ontleend zijn, tenzij men een ouderen Kuñjara-„karṇa ergens kon opdiepen. Dit nu is niet het geval, „en al zijn we ons volkomen wel bewust van onze nog „gebrekkige kennis van de omvangrijke legendarische „litteratuur der Noordelijke Buddhisten, zoolang er nog „geen spoor van een Yakṣa Kuñjarakarṇa is aange-„troffen, hebben wij niet het recht de Indische herkomst „der legende voor zeker, of zelfs voor waarschijnlijk „te houden". Al kon Kern dus 30 jaar geleden nog geen zekerheid geven of zelfs maar een waarschijnlijkheid verantwoorden, aan de mogelijkheid dacht hij wel. Hij zag zich echter gedwongen dit deel van zijn beschouwingen af te sluiten met de zinsnede: „Van „'t bestaan derzelfde legende onder anderen titel en „met andere namen is ons ook niets bekend".

Dit nu is het punt waarbij ik wil aansluiten. Ik meen namelijk inderdaad eenzelfde legende onder anderen titel en met andere namen aan te treffen in een studie van den Russischen folklorist Andrejev, getiteld: Die Legende vom Räuber Madej, in 1927 te Helsinki verschenen als No. 69 van de Folklore Fellows' Communications bij de Finsche Academie van Wetenschappen.

De geleerde schrijver weet ons niet minder dan een 250-tal varianten van het ons hier bezighoudende verhaal te verschaffen, vrijwel alle uit Europa, en wel in belangrijke mate uit de Slavisch-sprekende landen. Zoowel in algemeenen opbouw van het verhaal als in tal van onderdeelen is de overeenkomst tusschen dit 12de-eeuwsche Javaansche litteraire werk en de 19de-eeuwsche Europeesche volksvertelsels veelal zoo frappant, dat de waarschijnlijkheid van een zelfden oorsprong (en wel in Voor-Indië) voor mij zeer groot is.

Inmiddels is tot dusverre slechts gesproken óver het verhaal van Kuñjarakarṇa, zonder dit mede te deelen. Ontdaan van alle eigennamen en zeer summier samengevat, luidt het als volgt: Een heilsbegeerig wezen wenscht in een beteren status te komen en begeeft zich tot de godheid, die hem ter verkrijging van 't ware inzicht naar den hellevorst verwijst. In diens gebied aanschouwt hij de gruwbare praeparatieven die getroffen worden voor de ontvangst van een groot zondaar, die de vriend van den eersten hoofdpersoon blijkt te zijn. Deze laatste spoedt zich, na het noodige onderricht ontvangen te hebben, terug naar de aarde, om daar zijn vriend den zondaar te waarschuwen voor 't lot dat hem te wachten staat. Zelf komt hij met den schrik vrij en krijgt het diepste inzicht, maar zijn tot inkeer gekomen vriend moet na eenigen tijd van boetedoening op aarde bij zijn dood althans een deel der helsche straffen ondergaan. Dan gebeurt een wonder, en ook hij wordt verlost.

Het litteraire Javaansche verhaal telt in de vertaling van Kern niet minder dan 25 van de bekende compresgedrukte bladzijden der Verspreide Geschriften [1]); Kern heeft er een samenvatting van gegeven in 3 bladzijden die hier worden overgenomen, teneinde den lezers een onbevooroordeelden indruk van dit werk te verschaffen en de gegevens aan de hand te doen voor hetgeen aan-

[1]) Deel X. 1–76, vertaling 21–45, samenvatting 10–13.

stonds opgemerkt zal worden aan overeenstemmingen, afwijkingen en mutata mutanda.

„De inhoud van de legende is, in 't kort, als volgt. „Zekere Yakṣa Kuñjarakarṇa wenscht in eene volgende „vleeschwording een hoogeren staat te bereiken en „oefent zich daarom als kluizenaar in zelfkastijding. „In twijfel staande of hij als mensch dan wel als godheid „zal verkiezen herboren te worden, besluit hij zich te „laten onderrichten in den Dharma, de Wet, door Vairo„cana, den verheven Heer, wiens prediking, zooals hij „vernomen heeft, door de overige Jina's, Bodhisatwa's „en godheden met aandacht gevolgd wordt. Hij begeeft „zich dan naar Bodhicitta, het verblijf van Vairocana „en smeekt om onderricht te ontvangen. De genadige „Heer belooft hem dit later te zullen geven, maar be„veelt hem eerst naar 't rijk van Yama, den Vorst der „Hel, te gaan en van dezen te hooren, waarom de „boozen in de hel gepijnigd worden. De Yakṣa gehoor„zaamt en komt niet zonder moeite, in de onderwereld, „waar hij ruimschoots gelegenheid heeft te zien, welke „gruwelijke folteringen de zondaren daar te verduren „hebben. Pijnlijk aangedaan door hetgeen hij aan„schouwd heeft spoedt hij zich volgens het bevel van „Vairocana, naar de plaats waar Yama zelf zich bevindt, „ontvouwt dezen het doel zijner komst en ontvangt „van hem de gewenschte inlichting en tevens les over „hetgeen men zou kunnen noemen de physiologie der „zielsverhuizing. Na de les ontwaart de Yakṣa dat de „helleketel, waarin de boozen gezonden [1]) worden, gereed „wordt gemaakt; op zijn vraag waarom zulks geschiedt, „verneemt hij dat weldra een groot zondaar verwacht „wordt. Tot zijn grooten schrik hoort hij verder dat die „zondaar niemand anders is dan zijn oude makker, de „Vidyādhara Pūrṇavijaya, een zoon van Indra, die wegens „zijn wangedrag, zooals Yama verzekert, na zijn aan„staand overlijden in den helleketel zal geploft worden.

---

[1]) Drukfout voor: gezoden? (Te Batavia niet na te gaan.)

„Na eene aanmaning van Yama om naar Vairocana „terug te keeren, diens lessen te hooren en zich te „zuiveren van de zondige begeerten des vleesches, „neemt de Yakṣa afscheid van den welwillenden god „des Doodenrijks en ijlt weg; niet evenwel aanstonds „naar Bodhicitta, maar naar 't verblijf van Pūrṇavijaya „ten einde dezen te waarschuwen. Te middernacht „komt hij aan de woning van den Vidyādhara. Op zijn „kloppen aan de deur wordt hem opengedaan door „Kusumagandhavatī, de vrouw van Pūrṇavijaya, want „deze laatste ligt gerust te slapen. Nadat hij, op aan- „drang van Kuñjarakarṇa, door zijne vrouw gewekt is, „geeft zijn oude makker hem eene beschrijving van „het lot dat hem eerlang in de hel te wachten staat. „Hevig ontsteld bij 't hooren van zulk een tijding, „smeekt de zondaar zijnen vriend hem van den dood „te redden, doch deze verklaart hem niet te kunnen „helpen, zoolang hij zelf nog niet het middel weet om „de aangeboren smetstoffen des lichaams te doen „verdwijnen. „Laten wij echter", zegt hij „gezamenlijk „„naar Bhaṭāra Vairocana gaan; roept zijne genade in, „„opdat hij u leere hoe u zelven te louteren". Zoo ge- „zegd, zoo gedaan.

„Te Bodhicitta aangekomen, drukt Kuñjarakarṇa den „Vidyādhara op 't hart, dat deze zich schuil moet „houden totdat hij zelf zijne opwachting bij den Heere „gemaakt heeft en vandaar teruggekomen is. Daarop „gaat hij naar Vairocana, verzoekt om onderricht te „ontvangen in zelfloutering en roert daarbij het droevig „geval van Pūrṇavijaya aan. Gehoor gevende aan de „smeekbede van den Yakṣa, ontwikkelt de verheven „Meester een diepzinnig betoog, van deels physiologi- „schen, deels zedekundigen aard, met dit gevolg dat „Kuñjarakarṇa inzicht krijgt in de hoogere wijsheid, „het eenige middel om volkomen gelouterd en zalig „te worden. Hij ontvangt de wijding door den Meester „en zie! zijne gedaante van Yakṣa verdwijnt om over „te gaan in die van eene godheid. Met dankbetuiging

„en de noodige plichtplegingen verwijdert hij zich en „keert terug naar de plek waar Pūrṇavijaya zich bevindt. „Deze krijgt nu verlof zijne opwachting bij den Heere „te maken en zijne belangen voor te dragen. Hij gaat „dienovereenkomstig tot den Heere, en ontvangt op „zijne bede onderricht in de heilige Wet. Door den „reinigenden invloed van 't onderricht en het daardoor „opgewekte ernstige voornemen om zich toe te leggen „op de hoogere wijsheid, verdwijnen oogenblikkelijk „de zondige begeerten, de smetstoffen zijns lichaams. „Aan den dood kan hij echter niet ontsnappen, en „het doemvonnis dat hij zich wegens zijn vroeger wan„gedrag op den hals heeft gehaald, moet aan hem „voltrokken worden, maar slechts ten deele. Hij zal, „zoo verzekert hem Vairocana, niet zoo lang dood zijn „en in de hel gepijnigd worden, als hem eerst beschoren „was. Getroost keert Pūrṇavijaya naar zijne woonstede „terug. Daar oefent hij zich in Samādhi, vroom en „diepzinnig gepeins, volgens de lessen van den Heere, „in afwachting van zijn naderend einde. Alvorens den „doodslaap in te gaan beveelt hij zijne vrouw bij zijn „lichaam de wacht te houden totdat hij na verloop „van tien dagen weder in 't leven zal terugkeeren. „De stonde des doods genaakt, Pūrṇavijaya ontslaapt, „de ziel ontvliedt het lichaam en ijlt, gevolgd door 't „begane kwaad als eene schaduw, naar het Doodenrijk. „Daar ondergaat de ziel van den zondaar de gewone „straffen, tot groote vreugde der hellewichten, maar „als men zoover gekomen is om de ziel in den heeten „ketel te werpen, geschiedt er een wonder: het vlam„mende vuur dooft uit, de ketel vliegt in stukken, en „op de plaats er van schiet een Kalpataru, een Para„dijsboom op, waaronder een heldere waterplas, om„boord van de schoonste bloemen; Pūrṇavijaya zelf „verrijst, stralende van gezondheid en jeugd. De uit het „veld geslagen hellewichten brengen Koning Yama „bericht van 't onverklaarbare mirakel. Yama begrijpt „het zelf ook niet en vraagt Pūrṇavijaya om ophelde-

„ring. Deze vertelt nu, hoe dat alles te danken is aan „de genade van den Buddha Vairocana. De hellevorst „is door de verstrekte inlichting volkomen tevreden „gesteld en geeft aan de ziel van Pūrṇavijaya be- „reidwillig de vergunning om naar zijn woonstede „terug te keeren. Zoo vaart de ziel op den elfden dag „dan weer in 't lichaam en Pūrṇavijaya ontwaakt „uit zijn doodslaap, tot niet geringe vreugde van „Kusumagandhavatī, aan wie hij zijn wedervaren „meedeelt en tevens, dat hij besloten is zijn lieven „vriend Kuñjarakarṇa te volgen en met hem zelfkas- „tijding te oefenen. Voorts beveelt hij haar al de „Vidyādhara's en Vidyādharī's op te roepen, ten einde „gezamenlijk in optocht te trekken naar Bodhicitta en „den Heere eerbiedig hulde te bewijzen. Aan 't bevel „wordt voldaan, de stoet begeeft zich op weg en bereikt „Bodhicitta. Allen verheerlijken den genadigen Heere, „de Vidyādhara's en Vidyādharī's door proeven af te „leggen van hunne kunst met muziek en gezang. Ter- „wijl Vairocana aldus verheerlijkt wordt, komen ook „goden, zooals de beheerschers der windstreken: Indra, „Yama, Varuṇa, enz. hem eer bewijzen. Yama maakt „van de gelegenheid gebruik om den Heer te vragen „wat de reden is dat Pūrṇavijaya, die eigenlijk ver- „oordeeld was om honderd jaar lang in den helleketel „gefolterd te worden, zoo spoedig vrij gekomen was. „Welwillend deelt nu Vairocana de voorgeschiedenis „van Pūrṇavijaya en in verband daarmee die van „Kuñjarakarṇa mede. Beide hadden zich in een vorig „bestaan, toen zij Muladara en Kirnagata heetten, „schuldig gemaakt aan onbetamelijke ijverzucht en door „niets gewettigden toorn jegens een arm, maar braaf „en vroom man, zekeren Utsahadharma. Tot straf hier- „voor werd Muladara later herboren als Pūrṇavijaya, „wel is waar wegens de goede werken die hij gedaan „had als Vidyādhara, maar toch van lageren rang dan „Utsahadharma na herboren te zijn bekleedde. Kirnagata „werd herboren als Yakṣa. Zoo ziet men hoe het goed

„en kwaad, in een vroeger bestaan verricht, onvermijdelijk daaraan evenredige vruchten voortbrengt in „eene latere vleeschwording. Nadat Vairocana deze „waarheid den goden wel op 't hart gedrukt heeft — „want ook de goden zijn aan wedergeboorte onderworpen — keeren dezen met eerbiedigen groet ieder „naar zijn eigen hemel terug. Nadat de goden vertrokken zijn, geeft Pūrṇavijaya aan zijne vrouw te kennen „dat hij nu zijn voornemen wil ten uitvoer brengen „om een tijd lang zelfkastijding te oefenen en beveelt „haar naar huis te gaan. Aan haar verzoek om hem „te mogen vergezellen geeft hij geen gehoor, dewijl „het niet geoorloofd is dat een asceet zijne vrouw „bij zich heeft. Hij troost haar intusschen met de „verzekering dat hij niet langer dan twaalf (jaren) „een kluizenaarsleven zal leiden. Schreiende gaat dan „Kusumagandhavatī heen, terug naar Indra's hemel, en „haar man neemt eerbiedig afscheid van Vairocana. „Daarop trekt hij naar den voet van den heiligen berg „Mahāmeru, waar hij Kuñjarakarṇa ontmoet. Beiden „bouwen zich een kluis, richten die behoorlijk in en „wijden zich aan de strengste zelfkastijding, totdat na „verloop van twaalf (jaren) beiden door de genade „des Heeren, als Siddha's in den Siddhahemel gelukzaligheid deelachtig worden".

Het is bekend, dat achter elk Boeddhistisch verhaal, om te spreken met den Amerikaanschen schrijver Mark Twain, in zijn onvolprezen Tom Sawyer, een zedepreek zijn gebrekkigen staart kwispelt. Moet het bij ons in zeker soort moppen altijd een tweetal joden zijn die elkaar te slim af zijn, een Boeddhistisch monnik begint een dergelijk verhaal met twee willekeurige personen, van wie hij ten slotte mededeelt dat de slimste Boeddha was en de gefopte zijn slechte neef Devadatta, of het in een volgende incarnatie worden zouden. Ja zelfs werd bij verhalen van den bekenden driehoek van vrouw, bedrogen echtgenoot en succesvol minaar, Devadatta

tot onschuldige Cocu, terwijl Buddha alias Jina, de „overwinnaar" (n.l. der zinnelijke geneugten en stoffelijke belemmeringen tot het hoogste inzicht) geïdentificeerd werd met den slimmen verleider! Zonder ons nog verder te begeven op de zonderlinge paden der homiletiek die buddhistische monniken wel bewandeld hebben, kunnen we ook hier voor onze hypothese voorloopig gerust het laatste kwart van ons verhaal afschrappen en dit toewijzen aan een later exegeet. We houden dan het korte schema over van den tot leering ter helle dalende, die daar het voorland aanschouwt van een groot zondaar, welke zondaar tot inkeer komt, boete doet, zijn straf aanvankelijk ondergaat, maar dan door een wonder hieraan onttrokken en vervolgens gered wordt.

Wenden wij ons nu tot de verhalen die Andrejev onderzocht heeft, dan blijkt het geraamte hiervan van eenzelfde structuur zijn. Met hem kunnen we het verhaal verdeelen in drieën: 1e. de motiveering van de hellevaart, 2e. de hellevaart en de ontmoeting met den tweeden hoofdpersoon — onzen Pūrṇavijajā — en 3e. de boetedoening van den tweeden hoofdpersoon. Alle verhalen die volgens Andrejev van deze structuur zijn, heeft hij verzameld en in factoren ontleed; uit de 250 varianten aangetroffen over een gebied van Finland tot de Krim en Rusland tot Ierland stelt hij een soort G.G.D. van motieven vast. Andrejev kende de Kuñjarakarṇa echter niet, en stelde zijn G.G.D. dus samen wèl met verscheidene christelijke (grieksch- en roomsch-katholieke) factoren, maar zonder buddhistische. Juist aan het begin blijkt dit het duidelijkst: de hellevaart van den eersten hoofdpersoon wordt gemotiveerd door het toezeggen van een onsterfelijke ziel aan de Helsche Majesteit. De bij de verschillende varianten nogal uiteenloopende detailleering (letter A) kunnen we voor ons doel overslaan om volledig te refereeren letter B — O, de hellevaart en boetedoening. De reeks van factoren waartoe Andrejev zijn geweldig

materiaal weet te reduceeren vertoont nog het meest overeenkomst met een spijslijst van een déjeuner à la carte; evenmin als iemand alle gangen afwerkt, herbergt eenig verhaal alle mogelijke opbouwende deelen in zich, en evenals men bij elken gang weer de keus heeft tusschen verschillende schotels, bestaan hier zeer vele verschillen in detaillistische uitwerking. In 't Hollandsch vertaald luidt Andrejev's formule voor ons verhaal dan als volgt [1]):

A. De toezegging aan den duivel, die in niet minder dan 10 rubrieken vervalt, ongeacht de zeer talrijke onderverdeelingen.

B. De aan den duivel beloofde vraagt raad van verscheidene personen, waarvan de een hem steeds verwijst naar den ander, en zoo komt hij eindelijk tot den tweeden hoofdpersoon (B1), of wel de ontmoeting vindt toevallig plaats, wanneer de beloofde ter helle vaart, om de toezegging ongedaan te krijgen (B2).

C. De tweede hoofdpersoon is een boosdoener, die in nauwe relatie staat tot den duivel (C1), „Satan's peet" e.d. (C2), een boosdoener i.h.a. (C3), een menscheneter (C3), een bloedschennig vadermoordenaar (C4), een vadermoordenaar i.h.a. (C4), iemand die bloedschennige zonden begaan heeft met vrouwen uit zijn familie (C5). (Er zijn ook toevallige of onbepaalde vormen, eveneens opgenomen onder letter C).

D. De moeder (D1) of de vrouw (D2) van den tweeden hoofdpersoon (of een andere vrouw D3) verbergt den verkochte, om zijn leven te redden.

E. De verkochte gaat naar de hel, alléén (E1) of in gezelschap van een tweeden hoofdpersoon (E2), of wel de tweede hoofdpersoon roept den duivel tot zich (E3).

F. De verkochte krijgt in de hel het contract terug, hetgeen uitvoerig beschreven wordt (F1) dan wel kort medegedeeld (F2).

---

[1]) ANDREJEV, pag. 5–8.

G. Het blijkt dat den tweeden hoofdpersoon na zijn dood een vreeselijke stoel te wachten staat (G1) of bed (G2) of ketel (G3), dan wel een speciaal vertrek in de hel (G4).

H. De verkochte komt terug uit de hel en ontmoet den tweeden hoofdpersoon weer.

J. De tweede hoofdpersoon heeft berouw over zijn zonden.

K. Hij legt zichzelf een boete op (K1), dan wel wordt hiermee belast door den verkochte (K2) of een ander persoon (K3).

L. De boetvaardige zondaar moet zichzelf doodkwellen (La1), naakt door een doornbosch (La2)-, of op de knieën naar Rome kruipen (La3), of wel hij moet bidden en boete doen, totdat er knoppen komen aan zijn staf (Lb1), aan een dorren tak (Lb2), of een fakkel (Lb3). (Er zijn ook toevallige of onbepaalde vormen, eveneens opgenomen onder letter L).

M. De zondaar doet zijn boete geheel af en sterft (M1); uit staf, dorren tak of fakkel groeit een boom op (M2), waarvan de vruchten gedurende de biecht afvallen (M3), terwijl er twee blijven hangen (M4) tot de zondaar ook den moord op zijn ouders bekend heeft.

N. Na den dood van den zondaar heeft boven zijn lijk een strijd plaats tusschen een duif en een raaf; de overwinning van de duif kondigt de redding van den zondaar aan.

O. Een heilig kluizenaar, die de redding van den zondaar verneemt, murmureert tegen God en wordt bestraft (O1) of schikt zich in God's besluit (O2).

Tot zoover Andrejev. Het zal den lezer duidelijk zijn, dat verscheidene onderdeelen, kort aangeduid met een letter, geen constitueerend, maar slechts een ornamenteerend karakter hebben. Vele varianten missen dan ook de episoden, die beantwoorden aan een dergelijke letter; menige variant ook mist een deel, dat een meer constitueerend karakter heeft. Andrejev laat in zijn

studie het voorafgaande onmiddellijk volgen[1]) door een opsomming van alle 250 varianten, geografisch geschikt, met bronvermelding en letterformule van de deelen waaruit zoo'n variant is opgebouwd. Ter kenschetsing van den aard van het materiaal en zijn verbreiding zij gereleveerd, dat er o.a. 1 schotsche en 2 iersche varianten zijn, 5 bretonsche, 4 fransche, 25 duitsche, 21 tsjechische, 42 poolsche, 10 litausche, 60 russische en 17 sloveensche. Uit het aldus gerangschikte materiaal trekt Andrejev nu in een 300 tal bladzijden een heel aantal min en meer gewichtige conclusies, waarvan ik de op de Legende van Kuñjarakarṇa toepasselijke in het kort releveeren zal.

Het blijkt [2]) dat van de drie deelen — 1e. motiveering van de hellevaart, 2e. de hellevaart en de ontmoeting met den tweeden hoofdpersoon, 3e. de boetedoening van den laatsten — het derde het meest verbreid is, dan het tweede, en dan pas het eerste. Zooals zooeven aan den dag trad, is anderzijds dat eerste deel juist verreweg het meest aan allerlei variatie onderhevig, waarbij verwante taalgebieden ook wel varianten-groepen vormen [3]) maar de onderzoeker toch den indruk krijgt, dat het, verhaal oorspronkelijk begon met een motiveering van de hellevaart, die later onvoldoende geacht werd, zoodat men bij de verbreiding van het verhaal in de verschillende gebieden telkens andere beginnen aan het verhaal heeft gezet. Dat deze niet nog meer verschillen onderling is verklaarbaar uit het feit dat de vertellers ten slotte hiervoor geput hebben uit een verhalenschat, die in het middeleeuwsch Europa door de betrekkelijke eenheid der christelijke geloofsvoorstellingen veel overeenkomstigs had. Het ligt voor de hand, dat in onze buddhistische legende geen sprake is van een contract met den duivel, en de vrome auteur zijn eersten hoofdpersoon dan ook slechts uit heilsbegeerte naar de hel laat afdalen.

---

[1]) ANDREJEV, pag. 9—42. [2]) pag. 45. [3]) pag. 61.

Bij de hellevaart zelf blijkt in het grootste deel der varianten de eerste hoofdpersoon volwassen [1]) te zijn, betrekkingen tot den geestelijken stand te hebben [2]), en vóór zijn reis verscheidene personen om raad te vragen [3]). De eerste twee punten kloppen met de Kuñjarakarṇa, maar inzake het derde, waar bij ons Kuñjarakarṇa door Vairocana naar Yama verwezen wordt, onthoud ik me liever van een identificatie, daar de gang van zaken in ons verhaal te natuurlijk is dan dat we op voldoenden grond kunnen spreken van een uitgesproken gaan van den een naar den ander.

En nu — het zal den aandachtigen lezer niet ontgaan zijn — komt een afwijking van ons verhaal met Andrejev's schema. Terwijl immers in het overgroote meerendeel der Europeesche varianten de eerste hoofdpersoon den tweeden *eerst* vóór de hellevaart ontmoet [1]), en hierna hem *nog eens* opzoekt om hem te waarschuwen, bezoekt Kuñjarakarṇa zijn ouden vriend Pūrṇavijaya pas *na* het aanschouwen van de gruwbare helletafereelen. In het geheel vertoont slechts een 10-tal varianten deze eigenaardigheid, „ongetwijfeld een verminking" — volgens Andrejev [4]) — „die den geheelen logischen gang van het verhaal stoort". Ik moet hier aanteekenen, dit inzicht niet te kunnen deelen, zeker niet voor de m. i. logisch-verloopende legende van Kuñjarakarṇa; deze lastige varianten contrarieeren slechts Andrejev in zijn vooropgestelde inzicht. Trouwens zijn postulaat dat een volksvertelsel aan de eischen der logica, d. w. z. onzer logica, moet beantwoorden, is naar ik meen wel weerlegd door den Leidschen folklorist De Vries [5]).

Van den tweeden hoofdpersoon gaat Andrejev na, welke zonden hij in de verschillende varianten zoo al bedreven heeft [6]). Bij ons verhaal is er geen enkel vergrijp, of hij heeft het op zijn geweten, zoodat we

[1]) ANDREJEV, pag. 74. [2]) pag. 75. [3]) pag. 75, 78. [4]) pag. 80.
[5]) *Mensch en Maatschappij* IV, 1928, pag. 20 sqq.
[6]) ANDREJEV, pag. 81—2, 85—8.

alleen concludeeren kunnen, dat de tweede hoofdpersoon *de* groote zondaar is in alle varianten. Naar hém noemt Andrejev dan ook het onderzochte verhaal „Die Legende vom Räuber Madej" [1], in overeenstemming met de grootste groep varianten. Tamelijk vaak is de grootste zondaar niet thuis bij de komst van den eersten hoofdpersoon [2]; zijn vrouw ontvangt den laatsten dan en waarschuwt den bezoeker voor haar man, zooals in sprookjes zoo vaak de teerhartige gade van een geweldenaar toevallige gasten voor diens vraatzucht in bescherming neemt. Wij zagen, hoe Kuñjarakarṇa door de vrouw van Pūrṇavijaya werd ontvangen, omdat deze laatste sliep; veel overeenkomst is er niet in deze overigens meer ornamenteerende dan constitueerende episode. Andrejev [3] meent ook reeds uit de omstandigheid, dat deze episode niet over het geheele verspreidingsgebied van onze legende voorkomt, te mogen afleiden, dat dit een nieuw toevoegsel is.

Madej wil graag van zijn bezoeker hooren, hoe hij alsnog zalig worden kan [4], evenals Pūrṇavijaya van Kuñjarakarṇa.

Hoewel er uitzonderingen op bestaan, gaat de eerste hoofdpersoon toch alléén naar de hel, wat de normale vorm der legende is [5]. Menigmaal ontmoet hij onderweg een engel [5], die hem raad geeft voor zijn verder gedrag. In Kern's *uittreksel* bleek hiervan nog niets, daar is dit trekje vervallen, maar in *het verhaal zelf* vervult een dorpelwachter [6] de functie van den christelijken engel, hetgeen een aardig trekje van overeenkomst mag genoemd worden.

De ingang tot de hel en de hel zelf — ik citeer Andrejev weer — worden menigmaal vrij precies beschreven [7], maar in de verschillende varianten telkens anders. Interessant is de slechts aan eenige grootrussische, witrussische en ukrainsche varianten eigen voorstelling, dat men om in de hel te komen, in 't water

---

[1]) ANDREJEV, pag. 84—5. [2]) pag. 88. [3]) pag. 190. [4]) pag. 90.
[5]) pag. 93. [6]) *Verspreide Geschriften* X. 23. [7]) ANDREJEV, pag. 94.

moet duiken [1]). Hierbij zij opgemerkt, dat ook Kuñjarakarṇa via den oceaan voor den sluitpoort van Yama's rijk komt, welke poort hij zonder moeite opent, hetgeen Andrejev ook signaleert als eerste en wel meest voorkomende mogelijkheid [2]).

Vele vertellers gebruiken de geboden gelegenheid, om niet weinig drastische helletafereelen te schilderen [3]), welke echter geheel accessoir zijn en niet tot de requisieten behooren, evenals in de Kuñjarakarṇa. In een honderdtal varianten begeeft de eerste hoofdpersoon zich tot den opperste der duivelen [4]), hetwelk Andrejev voor den normalen vorm van het verhaal als onmiskenbaar karakteristiek aanziet. In de Kuñjarakarṇa fungeert Yama, de God van Doodenrijk en Onderwereld, als dusdanig.

Nadat de eerste hoofdpersoon zijn contract heeft teruggekregen [5]), d. i. bij ons: het inzicht is deelachtig geworden, verneemt hij het lot dat den tweeden hoofdpersoon te wachten staat [6]). Bij een kleine zeventig varianten is dit tweede helletafereel ten nauwste verbonden met het eerste [7]); Andrejev houdt dit ook voor het logisch verband [8]), temeer daar verscheidene varianten, die dit verband niet hebben, kennelijk onvolledig zijn. Evenals daarnet zijn het de poolsche, grootrussische, witrussische en ukrainsche varianten waarbij deze trek het meest voorkomt, evenals in de Kuñjarakarṇa.

Die in uitzicht gestelde kwellingen zullen numeriek het meest op een bed ondergaan moeten worden [9]), hetwelk Andrejev dan ook voor normaal houdt [10]), waarbij hij evenwel moet opmerken, dat in geografisch ver van elkaar verwijderde varianten een ketel terugkomt [10]), als in de Kuñjarakarṇa; hij meent dit te moeten toeschrijven aan de algemeene voorstellingen van helsche martelingen. Bed, stoel of ketel zijn gloeiend of

[1]) ANDREJEV, pag. 94. [2]) pag. 95. [3]) pag. 96. [4]) pag. 97.
[5]) pag. 99–106. [6]) pag. 106. [7]) pag. 107. [8]) pag. 108–9.
[9]) pag. 109. [10]) pag. 110.

met vlammen, of er brandt een vuur onder; soms worden slangen of ander ongedierte genoemd, die den zondaar zullen kwellen [1]), alles evenals in de Kuñjarakarṇa.

In een veertiental varianten verneemt de eerste hoofdpersoon terstond in de hel, hoe de groote zondaar toch nog gered kan worden [2]). Op den terugweg gaat de eerste hoofdpersoon gewoonlijk naar den tweeden en vertelt hem, wat hij gezien en gehoord heeft [3]). Dit is volgens Andrejev de normale vorm [4]), en deze twee trekken vinden we ook terug in de Kuñjarakarṇa, waar dit evenwel de eerste ontmoeting in dit verhaal is van de twee hoofdpersonen die al van oudsher bevriend waren, terwijl Andrejev naar we zooeven zagen twee ontmoetingen postuleert.

Hiermee zijn we gekomen aan de derde episode [5]); de boetedoening van den grooten zondaar, den tweeden hoofdpersoon. In het meerendeel der varianten hoort hij van de op hem wachtende folteringen, zoodat de angst hem om 't harte slaat en hij zich bekeert [6]). Over het geheele gebied waar onze legende zich verbreid heeft is dit motief bekend, ook bij varianten die overigens tot verschillende groepen behooren, zoodat Andrejev hieruit concludeert, dat dit de normale vorm is [7]). Ook de Kuñjarakarṇa is zoo opgebouwd.

De groote zondaar bekeert zich, en gaat boete doen. Deze wordt hem opgelegd door den eersten hoofdpersoon, of een geestelijke, een hemelsche stem, Jezus, Maria, enz. enz. [8]) Toch meent Andrejev dat „ongetwijfeld" de normale vorm zóó is, dat de eerste hoofdpersoon den tweeden de boete voorschrijft [9]). We zagen dat bij ons verhaal Kuñjarakarṇa zijn vriend Pūrṇavijaya introduceert bij Vairocana, naar wien hij zelf toch ook toe moest. Ik laat liever in 't midden, of dit een afwijking is van het normale type, dan wel een der vele mogelijkheden, en dan een in ons verhaal zeer voor de hand liggende.

---

[1]) ANDREJEV, pag. 112. [2]) pag. 113. [3]) pag. 116. [4]) pag. 118. [5]) pag. 118. [6]) pag. 120. [7]) pag. 122–3. [8]) pag. 124–5. [9]) 125.

Wat nu de boetedoening zelf betreft, daarin vertoonen de varianten zeer groote verschillen, hetwelk van invloed is op den geheelen verderen bouw van het verhaal, zooals Andrejev aantoont [1]). In Christelijk Europa vinden we als verreweg meest verbreid motief datgene dat ons uit Wagner's Tannhäuser wellicht het best bekend is: boete doen zoolang totdat een dorre staf bloemen gaat dragen [2]). In óns verhaal komt óók een oogenblik waarop Pūrṇavijaya verlost wordt van de helsche folteringen; dan dooft het vuur uit, de ketel vliegt in stukken en er schiet een paradijsboom op, waaronder een waterplas, omboord van de schoonste bloemen. Mutata mutanda? Ik geloof het wel, temeer daar ook de Europeesche overlevering hier in niet minder dan eenige tientallen varianten van zeer verscheiden herkomst van een wonderbaarlijken appelboom weet te verhalen [3]).

Hiermee kunnen we het eigenlijk verhaal als geëindigd beschouwen, maar hier en daar heeft men er nog eenige trekjes aan vastgebreid, door Andrejev herleid tot twee groepen. Het eerste toegiftje was de overwinning van de duif op den kraai bij de verlossing van den zondaar, in het tweede heeft een kluizenaar van de wonderbaarlijke redding vernomen, en murmureert tegen God. In de Kuñjarakarṇa zijn het de hellewichten die zich verschrikt en verwonderd tot Yama wenden, die zich tot hun woordvoerder maakt, eerst Pūrṇavijaya's ziel om opheldering vraagt, en zich nog onvoldaan tot Vairocana wendt, die hem weet te bevredigen. Men kan dit een analogon noemen, maar wellicht toch met meer recht toeschrijven aan de didactische strekking van de Kuñjarakarṇa.

Uit het tot dusverre medegedeelde zou ik nu eenige conclusie's willen trekken. Ik hoop te hebben kunnen aantoonen, dat de Kuñjarakarṇa niet alleen vele trekken van overeenkomst heeft met de verschillende

---

[1]) ANDREJEV, pag. 129. [2]) pag. 126, 129–155. [3]) pag. 149.

varianten waarin de legende van den zondaar Madej bekend is, maar geen enkele ernstige wijziging, lacune of toevoeging vertoont, terwijl ook de mutata mutanda van ondergeschikt belang zijn. Zelfs overtuigde aanhangers van de theorie van mogelijke polygenese van sprookjes zullen het bij deze overeenkomst, zoowel in algemeenen opbouw als in kleine onderdeelen, wel waarschijnlijk achten, dat onze Kuñjarakarṇa samenhangt met de door Andrejev verzamelde 250 varianten. Nu is het niet geoorloofd, a priori de mogelijkheid geheel uit te sluiten, dat een verhaal als hetgeen hier onderzocht wordt, spontaan op verschillende tijden en plaatsen ontstaan zou zijn. Waarschijnlijk is het echter geenszins; daartegen verzet zich de toch wel als tamelijk ingewikkeld te kenschetsen opzet. En in ieder geval zal toch moeten besloten worden tot den onderlingen samenhang der door Andrejev verzamelde varianten en tot hun gemeenschappelijken oorsprong. Ook moeten we constateeren, dat die 250 varianten niettegenstaande hun klaarblijkelijken samenhang onderling veel meer verschillen aan den dag leggen dan hun kleinste gemeene veelvoud vertoonde met de Kuñjarakarṇa, welker overeenkomst frappant mag genoemd worden. Alvorens echter tot genetischen samenhang, monogenese dus, te kunnen besluiten, zouden we drie kloven moeten overbruggen, en wel die van godsdienst (Buddhisme tegenover Christendom), tijd (twaalfde tegenover negentiende eeuw) en afstand (Java tegenover Europa).

Wat het eerste betreft, weten we sinds lang, dat voor vertelselstof geen grenzen van godsdienst of taal bestaan. Reeds boven kwam ter sprake, hoe geen gegeven te vreemdsoortig kan zijn om gebezigd te worden als stichtelijk buddhistisch verhaal, en wie in de litteratuur der christelijke exempelen thuis is, kan daar dezelfde bevinding doen. Bekend is ook, dat indische verhalen zoowel bij buddhisten als christenen in de moraliseerende litteratuur zijn opgenomen. In het

verband van deze uiteenzetting is het betoog wellicht het best gediend met te herinneren aan een studie van den franschen folklorist Cosquin, die reeds 50 jaar geleden aantoonde [1]), hoe de Buddha-legende zelf is opgenomen in .... het Martyrologium Romanum van 1583, de gecanoniseerde verzameling heiligenlevens der Roomsch-Katholieke Kerk. Cosquin vangt zijn studie aan met de verzekering, dat de Katholieke Kerk de volledige vrijheid geeft tot een kritisch onderzoek naar de totstandkoming van bovengenoemd werk, en rekent in het voorbijgaan eventjes grondig af met den wereldberoemden sanskritist Emile Burnouf, die „in een „even weinig wetenschappelijk als anti-godsdienstig „boek zich beijverd heeft, hieraan argumenten tegen „het Katholicisme te ontleenen".

Bij het nagaan waar de legende der heiligen Barlaam en Josaphat in de letterkunde voorkomt, geraakt Cosquin tot de volgende resultaten. Eertijds toegeschreven aan den kerkvader Johannes Damascenus uit de achtste eeuw, werd dit verhaal, waarvan het origineel in het grieksch is geschreven en in Palestina of een naburige streek moet opgesteld zijn, in het arabisch vertaald, ten gebruike der christenen, die deze taal spraken. Er bestaat nog een handschrift uit de elfde eeuw van deze vertaling, die waarschijnlijk is gemaakt naar een syrische redactie die evenwel verdwenen is. Op haar beurt deed de arabische vertaling een koptische en een armeni-(aan)sche ontstaan. — In de twaalfde eeuw was de legende der heiligen Barlaam en Josaphat reeds in West-Europa doorgedrongen tengevolge van een latijnsche vertaling. In den loop der dertiende eeuw werd deze vertaling door Vincentius van Beauvais (gestorven omstreeks 1264) opgenomen in zijn Speculum Historiale, daarna door Jacobus Voraginus, aartsbisschop van Genua (gestorven in 1298) in zijn Legenda Aurea, die zoo lang geliefd

[1]) *Revue des questions historiques*, 1880; 1922 herdrukt als pag. 27—49 der *Etudes Folkloriques*.

gebleven is. Vervolgens ontstaan verscheidene bewerkingen in het fransch, duitsch, provençaalsch, italiaansch, zweedsch, ijslandsch, spaansch, tsjechisch en poolsch.

Tenslotte is de autoriteit van Johannes Damascenus groot genoeg, om de legende in 1583 te doen opnemen in het Martyrologium Romanum, al heeft het bij gezaghebbende theologen nooit ontbroken aan twijfel betreffende de historiciteit der in het verhaal vermelde geschiedenis.

Blijkens russische handschriften uit de 15de en 16de eeuw behooren onze heiligen ook tot die der Grieksch-Katholieke Kerk.

Den naam Theudas, die in de legende voorkomt, moet men zich voorstellen als te zijn ontstaan uit Devadatta, Buddha's snooden neef, door het intermediair van Devdatt en Thevdat, terwijl Josaphat van Bodhisattva komt via [Bodhsattv, Būdsatf, Yūdsatf] Yūdsasp, Yūdasf en Yūdsaf. Van de reis der Buddha-legende naar Voor-Azië zijn ons geen étappen bekend, zoodat Cosquin's volgende hypothese onbewezen is gebleven. Hij werd namelijk getroffen door de overeenkomst met de lotgevallen van het Pañcatantra, welk voor-indisch werk terzelfdertijd dezelfde bewerkingen onderging in dezelfde landen en talen. Maar hiervan is historisch overgeleverd, hoe Chosrau Anūçirwān het, met andere werken, uit het sanskrit liet vertalen door zijn kundigen lijfarts Barzoë. Zou, zoo oppert Cosquin, de heiligenlegende tot deze andere werken behoord hebben? Wa'llāhu a'lam.

Van de buddhistische legende bij uitstek zien wij dit verhaal dus worden tot een gecanoniseerde heiligenlegende in Roomsch- en Grieksch-Katholieke Kerk. Bovengenoemde verschillen van godsdienst zien we overspannen op de meest treffende wijze; ook die van tijd en afstand. Is trouwens het Egyptische sprookje van de Twee Broeders uit omstreeks 2000 vòòr Christus er niet, om te wijzen op „fabel"achtige tijdsruimten, die overbrugd kunnen worden?

Zijn hiermee verschillen in godsdienst en tijd overbrugd, inzake afstand moge hier bovendien gereleveerd worden, hoe de Buddha-legende niet alleen in steen is afgebeeld op Barabudur, maar ook een episode uitmaakt van het oud-javaansche gedicht Sūtasoma alias Puruṣādaçānta [1]).

Zagen we in het voorafgaande, hoe de Buddhalegende zich zoowel naar het westen als naar buddhistisch Java in het verre Oosten heeft verbreid, met de aan de Kuñjarakarṇa verwante Sutasoma is het evenzoo gegaan, waarom ik er in het kort de aandacht op wil vestigen. De japansche buddholoog Watanabe heeft hierover gehandeld in het Journal of the Pali Text Society van 1909, en onafhankelijk van hem Kern in 1912, onder den titel Kalmāṣapāda en Sutasoma [2]), naar aanleiding van het javaansche dichtwerk. De nieuwste gegevens omtrent de westwaartsche verbreiding van de Sutasoma vinden we bij Wesselski in het Archiv Orientálni van Maart 1930. Wesselski schreef naar aanleiding van een studie van Andrejev, Die Legende von den zwei Erzsündern, F. F. C. No. 54, waarin hij wel alle hem toegankelijke europeesche varianten behandeld had, maar waarbij de voor-indische prototypen hem onbekend gebleven waren. Het is merkwaardig, op te merken, hoe Andrejev en Kern beide aan dezelfde twee legenden gewerkt hebben, Andrejev op europeesch —, Kern op asiatisch gebied. Van Buddhalegende en Sutasoma staat vast, dat ze uit Voor-Indië stammen en uitgestraald zijn naar Voor-Azië, Europa en Java, bezwaren van godsdienst, tijd en afstand ten spijt. Zouden die bezwaren dan bij de Kuñjarakarṇa nog ernstig gewicht in de schaal kunnen leggen?

[1]) R. Ng. Dr. POERBATJARAKA was zoo vriendelijk, op mijn verzoek een inhoudsopgave van dit werk samen te stellen, waaraan ik deze bijzonderheid ontleen.

[2]) *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 4e Reeks*, dl. XI; herdrukt in *Verspreide Geschriften* III, 121—51.

Hypothetisch *blijft* de opvatting van de indische monogenese van de Kuñjarakarṇa, in zooverre het doorslaand bewijs nog niet is geleverd, bij gebrek aan den verbindenden schakel. Het is mij nog niet mogen gelukken, dezen schakel aan te toonen, noch aan die kenners van de buddhistische letterkunde, aan wie ik hieromtrent inlichtingen gevraagd heb. Daar dit niet tot mijn studiegebied behoort, heeft het geen nut, de gemaakte hypothese in portefeuille te houden; mededeeling ervan zal misschien iemand bereiken, die het desideratum kan aanvullen. Nog zij herinnerd aan den alouden Turkestanschen karavaanweg, waarlangs zooveel oostersche goederen het westen bereikt hebben, een weg die grondig opgebroken is, maar waarvan in deze eeuw overblijfselen aan den dag zijn gebracht, die het beste doen hopen ook voor dit onderzoek.

Ik wil toch nog niet geheel van dit onderwerp afstappen, alvorens gebruik gemaakt te hebben van de gelegenheid om eenige kritiek uit te oefenen op de resultaten en werkwijze van Adrejev, welke tevens toch wel typeerend zijn te achten voor de Finsche School [1]). In de eerste helft van zijn boek ordent en rangschikt hij zijn materiaal, herleidt de varianten tot groepen, en besluit uit de frequentie van voorkomende trekjes, of deze essentieel zijn dan wel niet. Voor ons doel: identificatie van de Kuñjarakarṇa met de europeesche verhalen, heeft dit goede resultaten opgeleverd, en we kunnen den auteur dankbaar zijn voor zijn werk, dat

---

[1]) Bij gelegenheid dat deze voordracht gehouden werd maakte R. A. Prof. Dr. H. DJAJADININGRAT mij opmerkzaam op een artikel in *Mensch en Maatschappij* van 1 Juli 1930, 6de jaargang No 4, Over het Russische Sprookjesonderzoek der laatste jaren, door (Prof. Dr.) J. DE VRIES. Het blijkt, dat zich aan hem en mij hetzelfde bezwaar heeft voorgedaan zoowel bij Andrejev i.h.b. als bij de zgn. Finsche methode i.h.a. Alleen ziet De Vries in Andrejev, door wien „de Finsche methode . . . weder een schoonen triomf te boeken" heeft, den vader der nieuwere russische folkloristiek, terwijl ik eerder geneigd ben zijn methode onvruchtbaar te achten.

jaren moet gekost hebben. Maar ik betwijfel toch of het wel juist is aan alle varianten dezelfde waarde toe te kennen, elk als één te tellen, ja eigenlijk ze te hanteeren als *de* twee honderd vijftig stukken van een moeilijke legkaart — want zoo schijnt de schrijver wel tegenover zijn stof te staan. Nu heeft hij zich wel ernstig moeite gegeven om alle mogelijke varianten te verzamelen, en zich de medewerking verzekerd van niet minder dan twintig andere geleerden, ja zelfs is hij er misschien wel in geslaagd alle opgeteekende varianten machtig te worden — maar daarmee is men er nog geenszins. In de eerste plaats immers is er op menig gebied nog weinig en onvoldoende vastgelegd, al kan het natuurlijk zijn dat deze gebieden bij systematisch onderzoek ook niet veel blijken te bevatten. In de tweede plaats had de verbreiding over een zoo groot gebied den auteur voorzichtiger moeten stemmen t. a. v. zijn gegevens, die immers nog geen eeuw oud zijn. Wel blijkt hij zich dezen geringen ouderdom bewust te zijn, ernstig gezocht te hebben naar oudere varianten, en groote belezenheid te bezitten, maar hij heeft hieruit niet kunnen besluiten, dat zijn zoo omvangrijk materiaal zich door eenzijdigheid slecht leende tot het trekken van conclusies. Hij heeft ook wel opgemerkt dat de verschillende varianten en varianten-groepen op elkaar ingewerkt hebben, maar blijft bij zijn opvatting van: elke variant is er één. Zoo komt zijn *materiaal hèm* te dwingen tot de conclusie uit het ongerijmde, dat deze legende zich van het Westen naar het Oosten moet verbreid hebben, en wel, daar z. i. overwegingen van kultuur-historischen aard het uitermate onwaarschijnlijk maken, dat ze van Rusland tot Bretagne en Ierland zou gegaan zijn. Welke deze overwegingen zijn wordt ons evenwel onthouden [1]). In deze conclusie is geen plaats voor de Kuñjarakarṇa, maar bovenal stemt tot voorzichtigheid het feit, dat de auteur uit al dit minu-

---

[1]) ANDREJEV, pag. 218.

tieus onderverdeeld en gerangschikt materiaal niets nauwkeurigers weet te deduceeren, dan dat het verhaal zoowel van Oost naar West als van West naar Oost zich kan verbreid hebben, en dit uitermate gewichtige alternatief afdoet met een onbewezen verzekering.

Hiermee wil ik het boek van Andrejev verder laten voor wat het is: een zóó rijke materiaalverzameling, dat ze den auteur uit het oog heeft doen verliezen, dat ze geenszins volledig of ook maar toereikend is voor veel verdergaande behandeling dan ordening naar verschillende gezichtspunten.

Blijven we bij onze beschouwing geheel op hetzelfde plan, dan zouden we kunnen opmerken, dat het zoo juist genoemde misschien wel *de* groote en ook zoo natuurlijke verleiding voor folkloristen is. Mijn initiator in deze materie, de Leidsche folklorist De Vries, op wien ik mij zooeven beriep, en wiens lijvige studie in de Folklore Fellows' Communications No. 74 in een vorige aflevering van dit Tijdschrift door Drewes in zijn betoog betrokken werd [1]), is hier ook al niet geheel aan ontkomen. Wel had hij zich bij zijn jarenlange onderzoekingen niet beperkt in gebied of tijd, maar hij heeft op zeker oogenblik zijn materiaal toch voldoende geacht tot het trekken van conclusies en het opstellen van een reconstructie. Toen kwam Wesselski eenig nieuw materiaal brengen, hetwelk De Vries' conclusies op verscheidene allerminst ondergeschikte punten tegenspreekt, wijzigt en zelfs omverwerpt [2]). Nu zijn we op allerlei gebied van wetenschap gewend dat na een onderzoek weer nieuw materiaal aan den dag komt, of dat waarlijk niet alle materiaal behoeft uitgemergeld te worden. Maar wanneer slag op slag na een minutieus onderzoek van alle toegankelijk materiaal het eerste het beste nieuwe gegeven geheele stukken of de gansche

[1]) T.B.G. 70, 1930, pag. 267–330: *Sjamsi Tabriz in de Javaansche Hagiographie.*

[2]) In de *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde*, 1 Beiheft, Prag 1929.

bewijsvoering op losse schroeven zet, dan moet er toch iets haperen aan de methode. Blijkbaar is het dan toch nog praematuur zulke omvangrijke onderzoekingen te entameeren over een wijdverbreid vertelsel, en moeten we ons voorloopig nog vergenoegen met het systematisch doorvorschen van gebied na gebied, waarvan dan alle materiaal moet worden verzameld, bewerkt en overzichtelijk gerangschikt, zooals inzake den archipel b.v. is gedaan voor de Bataklanden door Voorhoeve in zijn *Overzicht van de Volksverhalen der Bataks* [1]). Dat dit niet alleen gewenscht is, maar m. i. de eenige mogelijkheid om tot zekere resultaten te komen, wordt blijkbaar nog niet algemeen ingezien. Toch vergenoegt zelfs bij de archaeologie menig onderzoeker zich niet meer met proefsleuven, maar raseert geheele uitgestrektheden, en gooit alle materiaal door zeef na zeef. De folkloristische arbeid wordt bij toepassing van deze werkmethode wel reusachtig, maar is in zooverre geheel onschuldig, dat het materiaal nooit verloren gaat, alleen maar steeds aanwast. Het komt mij voor, dat de folkloristiek bij een dergelijke methode en met een doelstelling die uitgaat boven het nagaan van de verbreiding van één verhaal, het verwijt ontgaat van een goedaardige liefhebberij te zijn, zooals philatelisme, en zich terecht wetenschappelijk kan noemen.

Maar een dergelijk onderzoek kan ook op een ander plan gebracht worden, wanneer we niet alleen onze aandacht richten op wat er gebeurt, maar ook op wat de oorspronkelijke ontwerper van de zinrijke legende heeft willen uitbeelden, en hoe dit op den duur wellicht anders begrepen werd. Dan krijgt de tot dusverre buiten beschouwing gelaten voorgeschiedenis van Pūrṇavijaya en Kuñjarakarṇa beteekenis, daar we hierin den sleutel zouden kunnen vinden tot een juist begrip van de geheele legende, en althans datgene dat eens bij de lezers als sleutel gegolden heeft. Dan moeten

[1]) Diss. Leiden, 1927.

ook in de studie betrokken worden de redacties die ons nog tot op den huidigen dag overgeleverd zijn in lontarhandschriften op Bali. Bij onze nog zoo geringe kennis van de geloofsvoorstellingen en de wijze van uitbeelden hiervan is dit vooralsnog zeer moeilijk, terwijl een vergelijking met den eigenlijken inhoud en de opzet van de door Andrejev geregistreerde varianten toch nog onmogelijk blijft voor wie niet als slavist toegang heeft tot een welvoorziene Oost-Europeesche Universiteits-Bibliotheek. Immers ons kon in het boek van Andrejev het materiaal door zijn omvang slechts in korte letter-formules verschaft worden, waarmee van de oorspronkelijke vertelsels even weinig overblijft als wanneer we een rekenkundige moeilijkheid uit het dagelijksche leven tot oplossing trachten te brengen door er een eenvoudige algebraïsche vergelijking van te maken. Zoo zouden dan vele van de behandelde varianten opnieuw aan een diepergaand onderzoek moeten onderworpen worden, waarna eigenlijk pas goed kan blijken, wat constitueerend is en wat ornamenteerend; of men dezelfde beteekenis is blijven hechten aan de legende dan wel er een andere aan is gaan toekennen. Dergelijke beschouwingen, veel diepergaand en van veel meer belang dan het onderwerp van dit opstel, mogen hier niet onvermeld blijven, maar kunnen hier nu nog niet worden gehouden.

De gowokan of Senṭongan.

Huwelijksgebruiken en met het huwelijk verwante verhoudingen in oud Oost-Banjoemas

door

R. PRAWOTO.

Gowokan of Senṭongan.

Dit eigenaardig gebruik, dat hier nader beschreven wordt, treft men in het geheele regentschap Bandjarnegara aan. Ook trof ik het aan in het district Boekatedja van het regentschap Poerbolinggo. Terwijl de term „gowokan" gebruikelijk is in de bergdesa's aan de grens van oud-Banjoemas, spreekt men in de benedenstreken en aan de grens van het Wonosobosche bij voorkeur van „senṭongan". Op de beteekenis van deze termen kom ik ook beneden terug.

Heeft de zoon des huizes den huwbaren leeftijd bereikt, dan ziet de vader als hoofd van het gezin uit naar een geschikte schoondochter. Heeft hij een keus gedaan, dan laat hij alvorens tot een huwelijksaanzoek bij de ouders van het meisje over te gaan, zijn zoon eerst een proef afleggen, of deze wel in staat is om zijn mannelijke plichten tegenover zijn aanstaande vrouw te vervullen.

Daartoe wendt de vader zich tot een vrouw van naar ons begrip lichte zeden, die er haar beroep van maakt om op te treden als „gowok", als „examinatrice" van de te beproeven jonge mannen. Dat de desabevolking op deze vrouwen zou neerzien is mij nooit gebleken; zij beschouwt de instelling als een bestaande schakel in het maatschappelijk leven — indien men

wil: als een noodzakelijk kwaad — en een ieder houdt daarmede rekening.

Zoolang dergelijke vrouwen jong en aantrekkelijk zijn, zijn zij kuisch, d. w. z. zij geven zich niet met iedereen af en stellen zich slechts voor bovengenoemd doel beschikbaar. Worden ze ouder en zijn ze daardoor niet meer in trek bij jonge mannen, dan treden ze gewoonlijk in het huwelijk. Zijn ze ook als echtgenoote niet gewild, dan worden ze geheel en al een publieke vrouw (*kasoekan*) of teekenen voor Deli.

Gewoonlijk heeft de examinatrice (*gowok*) een bepaald tarief, dat tusschen *f* 0.25 en *f* 0.30 per etmaal varieert, plus de verdere voordeelen daaraan verbonden, welke nader behandeld zullen worden. Is een jonge vrouw als examinatrice zeer in trek bij de desabevolking, dan houdt ze er een buitensporig hoog tarief op na, bv. *f* 1.— per etmaal, natuurlijk vermeerderd met de gebruikelijke emolumenten.

Komen de vader en de examinatrice tot overeenstemming, dan wordt de vrouw door den te beproeven jongen man afgehaald met een stel nieuwe kleeren ter bezegeling van de gesloten overeenkomst (*peningset*). Behalve op het overeengekomen loon heeft de examinatrice na beëindiging van het contract nog recht op een hoeveelheid rijst, gewoonlijk 1 kati per dag, klappers enz. (*oelih-oelih*).

De overeenkomst geschiedt op goed vertrouwen en het desabestuur wordt daarin niet officieel gekend. Zij kan — zooals wij zien zullen — plaats vinden in bijzijn van getuigen, maar noodzakelijk is dit niet. Wel verre van eene verheimelijkte of intieme familieaangelegenheid te zijn, is het „gowokan" integendeel het evenement van den dag in de desa en evenals ieder ander draagt ook het desabestuur daarvan kennis.

Het overreiken van de „peningset" aan de „gowok" doet denken aan de „peningset" welke, als gebruikelijk bindmiddel, de Javaansche verloving vergezelt. Door deze „peningset" verbindt de „gowok" zich echter alleen

om het gesloten contract na te komen; zou zij — wat zelden of nooit voorkomt — haar verplichting niet nakomen, dan zou zij ook gehouden zijn de ontvangen „peningset" terug te geven. Ook daarom is het „gowokan" niet te beschouwen als eene verloving, omdat het wezen van het instituut meebrengt, dit veeleer te beschouwen als een *proefhuwelijk*, zij het ook een schijnhuwelijk; zoo wordt het ook door partijen begrepen.

Immers behalve dat zij het examen heeft af te nemen, heeft de examinatrice zich tijdelijk ook te gedragen als de officieele schoondochter, d. w. z. zij moet voor den jongen man en diens familie eten koken, zorgen voor brandhout, den jongen man op het land, waar hij werkt, eten brengen, voor zijn kleeren en eigen bezittingen zorgen, bezoek voor hem ontvangen enz. Daarnevens neemt zij ook tijdelijk tegenover zijn ouders en de familie de positie van een officieele schoondochter in en wordt zij door de geheele familie als zoodanig bejegend.

Op mijn navraag, of, wanneer de zoon des huizes gedurende de gowokan-periode zou overlijden, de „gowok" schoondochter zou blijven, kreeg ik ten antwoord, dat dit geval zich nog nooit had voorgedaan, doch dat het vanzelf sprak dat de „gowok" geen schoondochter blijven kon, omdat zij alleen gehuurd was om gedurende een bepaalden tijd voor huisvrouw te spelen; na afloop van het contract was iedere band tusschen „gowok" en schoonouders verbroken.

Dat aan de voorwerpen welke na beëindiging van het contract als „oelih-oelih" meegegeven worden, eenige magische beteekenis wordt gehecht, bleek nergens. Evenals dat het geval is met de „oelih²" bij een huwelijksfeest, bestaan deze uit plaatselijke producten bestemd voor de consumptie; is padi schaarsch, dan verstrekt men djagoeng als „oelih-oelih".

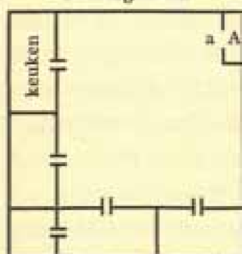
De proeftijd duurt gewoonlijk niet langer dan een dag of tien en vormloos eindigt de periode met de verstrekking der „oelih²".

Het komt echter wel eens voor, dat examinatrice en examinandus zich voor het leven verbinden, hetzij met, hetzij zonder goedkeuring der respectievelijke ouders in den vorm van concubinaat of van een officieel huwelijk.

Het „gowokan"-contract eindigt dan vanzelf, aangezien het doorbroken wordt door een nieuwe overeenkomst, welke door de betrokkenen zelven wordt aangegaan (ook zonder inmenging van het desahoofd). Neemt men aan dat alleen het Mohammedaansche een wettig (officieel) huwelijk is, dan kan men den vorm van samenleving welke dan in den regel volgt concubinaat noemen. Deze opvatting is echter te eng, aangezien zij door de betrokkenen en de bevolking zelve beschouwd wordt als een huwelijk dat aan den eisch voldoet; de kinderen uit dit huwelijk gesproten worden bv. als wettige kinderen beschouwd, even wettig — bij meervoudig huwelijk — als die gesproten uit de tweede vrouw met welke men op officieele (Mohammedaansche) wijze gehuwd is; zij deelen volkomen gelijk op met de kinderen uit het tweede huwelijk. Moeilijkheden ontstaan pas dan, wanneer een „toekang klag" zich van de zaak meester maakt en het geschil voor den priesterraad gebracht wordt; dan worden de kinderen van de oud-gowok onterfd.

Beschouwen wij thans eens nader de plaats waar het „gowokan" zich afspeelt (vgl. de schets en de photo).

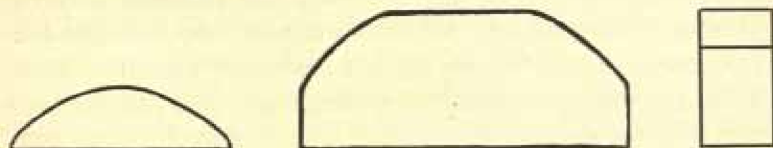
Plattegrond.

In het huis wordt, tegen den voorwand van het huis aan, een heel klein kamertje van 1 bij 2 M. gebouwd. De ruimte daarvan wordt geheel ingenomen door een balébalé, die dus precies in genoemd kamertje past. De balé-balé is hoog aangebracht, zoodat men zittende met het hoofd bijna de zoldering raakt. Een man van gewone lengte is dus verplicht te

gaan liggen of in zeer ongemakkelijke gekromde houding te gaan zitten.

Genoemd kamertje (A) is aan de vier zijden door een zeer mooi versierde bamboezen omwanding afgesloten. De binnenwand van genoemde afgesloten ruimte vertoont een kleine opening (a) van onderstaande vormen, juist groot genoeg, om één persoon

met moeite door te laten. De opening is voorzien van een gordijntje (*klamboes*). Gedurende de tien „wittebroodsdagen" wordt genoemd hokje mooi versierd.

Hoe twee menschen dagen lang op een balé-balé van 1 M breedte kunnen vertoeven, is onbegrijpelijk, althans zitten is bijna onmogelijk. De bedoeling van de ouders zal wel zijn, dat de zoon in die kleine ruimte nauw contact krijgt met de examinatrice. Daarin houdt men verblijf totdat de „gowok" aan den vader een gunstig verslag kan uitbrengen. Overdag echter verlaat de „gowok" het kamertje wel om zich aan haar huiselijke plichten te wijden.

Het eten wordt hun door de opening aangereikt en in het kamertje bevindt zich een kenḍi met water.

Gewoonlijk brengt na één nacht van samenzijn de examinatrice reeds rapport uit aan de betrokken ouders.

Er zijn bepaalde uitdrukkingen, waarin zij haar verslag kleedt. Voldoet de zoon bv. aan al de gestelde eischen, dan zegt zij: „Bapak, kang poetra sampoen boten ngoentjiwani" (Vader, Uw zoon is volmaakt man), of wel: „Bapak, dèrèng saged matoer kaṭah" (Vader, ik kan er U nog niet veel van zeggen), m. a. w. de examinandus moet weer onder het mes, omdat hij nog niet aan de gestelde eischen voldoet. Men heeft mij niet kunnen vertellen, of zich ooit een geval heeft

voorgedaan, dat een geëxamineerde zijn brevet niet kon halen.

Zooals reeds vermeld, wordt gedurende het contract genoemde vrouw beschouwd als de officieele vrouw van den jongen man. In die periode ontvangt de familie veel bezoek, zoowel van nieuwsgierigen en belangstellenden als van familieleden; zij ontvangt dan mede. Ook jonge mannen, die de proef nog moeten afleggen, komen nieuwsgierig bij den jongen man inlichtingen inwinnen omtrent de eischen van het examen. Welk karakter die gesprekken in den regel hebben, behoeft niet gezegd te worden.

Valt de bewuste vrouw in den smaak der jonge mannen en hun ouders, dan wordt niet zelden bij zulk bezoek door den vader van een der op bezoek zijnde jongelingen met de examinatrice een nieuwe transactie afgesloten, waarbij dan de aanwezigen en ook de nog bij het *gowokan* betrokken jonge man — deze vol lof over zijn „gowok" — als getuigen fungeeren.

Na de beëindiging van den proeftijd wordt de vrouw, indien binnen den termijn van tien dagen anderen weer beslag op haar gelegd hebben, door haar volgenden contract-echtgenoot aldaar afgehaald met ook een stel nieuwe kleeren, dat in dit geval „pendjongkèt" (uitwipper) heet. Van haar gewezen contract-schoonouders krijgt ze dan — zooals reeds werd vermeld — mee een hoeveelheid beras, gewoonlijk 1 kati per dag; dus, zoo de proeftijd 10 dagen geduurd heeft, ontvangt ze 10 kati bras, 10 klappers, een paar kippen (haan en hen), groenten enz.

Het onbegrijpelijke van alles is, dat er nooit jalouzie of minnetwisten uit deze verhoudingen zijn voortgesproten; alles gaat er doodgemoedelijk toe.

Geven wij ons thans nog rekenschap van den term „gowokan".

„Gowok" is, behalve een vrucht, ook een holte in een boom, door vogels (specht of glaṭik) gemaakt om

er hun eieren in te leggen. De opening is juist groot genoeg voor één vogel en binnenin is nauwelijks plaats voor 2 vogels. Omdat het kamertje, waar de proef afgenomen wordt, zoo klein is en de ingang ook slechts ruimte voor 1 persoon tegelijk laat, is ongetwijfeld de naam van het instituut ontleend aan de vergelijking met het nestelen van een glaṭikpaar en daarom „gowokan" genoemd. De term „senṭongan" is afgeleid van het woord „senṭong", dat kamer of vertrek beteekent.

Een onderzoek naar deze zeer intieme adatgebruiken eischt veel geduld, tact en vertrouwen en kan niet overhaast geschieden. Indien de bevolking den onderzoeker nog niet ten volle vertrouwt, loopen al diens pogingen om achter dergelijke adatgebruiken te komen, op niets uit.

Het ontstaan van dit gebruik zou ik in verband willen brengen met de economische omstandigheden waaronder de bevolking leeft. Waar in de bovenstreken van het regentschap Bandjarnegara en van het district Boekatedja de bevolking nog al schaarsch is, is het grondbezit er, in afwijking van de laaggelegen landen, betrekkelijk groot.

Hier vertegenwoordigt dus werkkracht kapitaal, meer dan ergens anders. Een huwelijk gezegend met veel kinderen beteekent een zegen (materieel) van den Allerhoogsten. Hoewel het Javaansche volk fatalist is, neemt men dikwijls voorzorgsmaatregelen (Jav. *ichtijar*) om rampen van hoogerhand, in dit geval een kinderloos huwelijk, tot een minimum terug te brengen.

In dit licht moet men het hierboven beschreven gebruik beschouwen. Naar onze moraal kan het misschien niet door den beugel, in de oogen der landelijke bevolking echter is het niets anders dan het streven naar een waarborg, dat de man in staat zal zijn zich nageslacht te verwekken en — aangezien hij bij zijn schoonouders intrekt — dus een betrachten der eerlijkheid bij het sluiten van het definitief huwelijk.

Mijn veronderstelling, dat in de bergstreken van het Oostelijk gedeelte van de vroegere residentie Banjoemas het huwelijk in belangrijke mate door economische overwegingen wordt beïnvloed, wordt naar mijn oordeel nog bevestigd door andere vormen met betrekking tot het huwelijk, welke men in de berglanden van het regentschap Bandjarnegara aantreft; vormen welke niet overeenkomen met de Mohammedaansche wetsvoorschriften, ja zelfs daarmee in strijd zijn.

In het algemeen beschouwt de Javaan van Midden-Java het sluiten van een huwelijk ten overstaan van den Pengoeloe als een dwang; hij doet dat niet uit godsdienstige overtuiging. De bevolking verkeert zelfs in den waan, dat een huwelijk zonder Pengoeloe gesloten door de overheid ontbonden kan worden en dat er dan op het samenblijven van man en vrouw straf staat.

In mijn 20-jarige practijk als bestuursambtenaar heb ik van loerahs dikwijls zaken ter behandeling gekregen, welke niets meer of minder waren dan een „oekoeman vragen" voor jonge lieden, die buiten het officieele huwelijk samenleefden.

Daar genoemde lieden volwassen waren viel er niet veel tegen te doen, doch teneinde het prestige van den loerah hoog te houden liet ik dan die personen oproepen voor een vermaning om zich officieel in den echt te verbinden, ten einde eventueele moeilijkheden bij boedelscheiding enz. te voorkomen. Velen werden, zoo hun samenleving niet door een „soerat ningkah" gewettigd was, door den loerah gedwongen òf officieel te trouwen òf van elkaar te gaan, ook al was hun verbintenis met kinderen gezegend.

In het regentschap Bandjarnegara is dit dwanggevoel niet zoo sterk ontwikkeld en daar de adat, zoo zij aan een behoefte voldoet, zich aan geen wettelijke bepalingen stoort, krijgt men in de praktijk allerhande adathuwelijken, waarvan ik er hieronder enkele zal bespreken.

Toenggon.

Wanneer de ouders van een huwbaar meisje een huwelijksaanzoek krijgen voor hun dochter, vragen zij in de eerste plaats, of de jonge man weleens „gegowokt" is (zie boven) en zoo ja, met welk resultaat. Daarna pas maakt de maatschappelijke welstand van de ouders van den jongen man een punt van overweging uit. Behooren zij tot de armere klasse en de ouders van het meisje tot de beter gesitueerde, doch valt de jongeling in den smaak van de ouders van zijn aangebedene, dan krijgt hij de gelegenheid zich bij hen verdienstelijk te maken. Het antwoord luidt dan gewoonlijk, dat de jonge man eerst tot schoonzoon aangenomen kan worden, zoo hij twee patjols in dienst van zijn a.s. schoonouders heeft opgebruikt. Aangezien een patjol gewoonlijk een jaar mee kan, moet de jonge man m. a. w. twee jaren bij zijn a.s. schoonvader voor den kost zonder loon op het land werken. De ouders van het meisje hebben dan volop gelegenheid zich te overtuigen van het goede gedrag van hun a.s. schoonzoon en van diens ijver en landbouwkundige aanleg. De jonge man en het meisje leven in deze periode streng gescheiden. Deze overeenkomst heeft plaats tusschen de wederzijdsche ouders, zonder getuigen en gaat ook buiten het desa-bestuur om. Evenals ieder in het dorp is dit bestuur daarvan echter op de hoogte.

Gewoonlijk na een maand of drie, wanneer de jonge man zich in het landbouwbedrijf verdienstelijk heeft gemaakt en zich ook in andere opzichten goed gedragen heeft, komt er — even vormloos als de eerste — een tweede „perdjandjian". Mondeling verbinden de ouders zich over en weer, onder borgstelling van al hun hebben en houden, dat zij zich aan het contract zullen houden (bv. in dezen vorm: „Ing sarèhning akoe woes tjotjok karo anakmoe ora oesah ngentèni bésoek koempoelé botjah; moeng baé jèn salah sidji tjidra remboeg, akoe rila omah sawahkoe, kok-rampas; namoeng jèn kowé tjidra omah sapimoe ndak rampas"). Zou één der par-

tijen zich schuldig maken aan contractbreuk, zoodat het huwelijk niet doorgaat (dit komt zelden of nooit voor), dan moet die al haar goederen afstaan aan de benadeelde partij. Hiernaast geeft de jonge man aan zijn a.s. bruid nog de gebruikelijke „peningset".

Na deze mondelinge overeenkomst mogen de jongelieden als man en vrouw samenwonen, doch zij blijven in de ouderlijke woning van het meisje.

Het officieele huwelijk wordt gesloten, wanneer de 2 patjols verbruikt zijn; ook wel eerder, wanneer de ouders van het meisje voldoende middelen hebben om de gebruikelijke feesten naar hun stand te geven.

Ook wordt tot het officeele huwelijk overgegaan, wanneer het samenleven der jongelui gevolgen heeft.

Gewoonlijk worden de huwelijksfeesten in de panèntijd gegeven, omdat de ouders van de bruid rekenen op de „soembangan" van hun kennissen. Volgens algemeene Javaansche adat wonen de ouders van den bruidegom het huwelijk en de feestelijkheden niet bij. Zij geven of ontvangen ook geen geschenken.

De ouders van den jongen man hebben ter zake van het huwelijk niets te vertellen en ook al heel weinig in het verdere leven der jongelieden. De jonge man is als het ware voor zijn ouders verloren. Hij wordt geheel in de familie van zijn vrouw opgenomen en mag zonder toestemming van zijn schoonouders niets meenemen, wat benut kan worden voor hun levensonderhoud, zooals bv. koeien, land, of kapitaal. Deze adat is een overblijfsel van het matriarchaat.

In geval van echtscheiding gaat de man terug naar zijn desa, maar wordt hij weduwnaar, dan blijft hij behooren tot de familie van zijn schoonouders. De band met eigen familie wordt echter niet doorgesneden, want hij blijft bv. erven van zijn eigen ouders.

Men zegt van een man, die trouwen wil ook „njamboet" (k. van *njilih* = leenen; bv. „Pardi baḍé njamboet Toeminah anakipoen Parta Bandjarnegara"), hetgeen zeggen wil dat hij niet meer recht op zijn vrouw verkrijgt

dan op een geleende zaak. Omgekeerd heet het van de vrouw en haar huwelijk met den man: „Toemi sèmah Parta" (= een huis geven aan).

Nergens dan in de regentschappen Bandjarnegara en Poerbolinggo en waarschijnlijk ook in het overige deel van de vroegere residentie Banjoemas, komt het woord „njamboet" voor in de beteekenis van een huwelijk sluiten.

Het verblijven van den jongen man in gemeenschap met het meisje in de woning van zijn a.s. schoonouders in afwachting van het officieele huwelijk, heet „toenggon" (*toenggoe* = wachten).

Ta'lak gong.

Een andere vorm van huwelijk is de „ta'lak gong" of wel „gantoeng gong". Dit soort huwelijk treft men aan bij dansmeiden, die zich verwaardigen een echtgenoot te nemen. Bij het huwelijk komt een Pengoeloe te pas. Het wordt dus officieel gesloten, echter vooraf of achteraf met het mondelinge beding, dat de man niet het recht heeft aanmerkingen te maken, wanneer de dansmeid op een tajoebpartij een minder oirbare behandeling ondervindt van de dansende heeren, zelfs niet wanneer deze zich meer dan handtastelijkheden veroorloven. Het schandegeld komt immers in hun huishouding te pas.

Is de dansmeid echter vanwege haar leeftijd niet meer gewild, dan eischt de man van haar, dat zij verder geen zijsprongen meer maakt. „Ta'lak" wordt gebezigd in den zin van „perdjandjian" of „tali", zoodat de uitdrukking „ta'lak gong" zeggen wil: zoodra zij niet meer door de gong wordt vastgebonden, m. a. w., zoodra zij ophoudt dansmeid te zijn, begint voor haar het normale huwelijksleven met de gewone talakvormen.

Ten slotte volgen hier nog enkele gebruiken uit het meer intieme leven van publieke vrouwen:

Oegeran.

Dansmeiden leven er in den regel op los en maken zich geen zorgen voor de toekomst. Trouwen willen ze niet, omdat ze niet gebonden wenschen te zijn, hoe los ook.

Velen van haar nemen dan tot amant den grootsten boef of den „djago" uit de streek of wel een invloedrijk persoon, zooals een schrijver van het districts- of onderdistrictskantoor. Hij krijgt haar liefde om niet of wordt door haar onderhouden. Als tegenprestatie heeft hij er voor te waken, dat zij geen overlast ondervindt van wien ook: hij moet o.a. zorgen, dat zij niet lastig gevallen wordt door politieautoriteiten of door mannen van wie zij niets weten wil. Ook mag zoo'n amant geen liefdesavontuur met een andere dansmeid hebben.

De man nu krijgt den naam van „oeger". Een „oeger" is een paal, waar koeien en karbouwen aan vastgebonden worden. Zulk een man vormt dus als het ware een houvast voor de dansmeid bij eventueele onaangenaamheden, en zulk een verhouding noemt men „oegeran".

Slechts dansmeiden, die goed geld verdienen, kunnen zich de weelde veroorloven er een „oegeran" op na te houden.

Kereman.

Dansmeiden, die niet zoo zeer in trek zijn en dus minder geld verdienen, worden soms door meer dan een man, drie of vier, nooit meer, onderhouden. De vrouw mag zich dan niet met andere mannen dan deze afgeven.

De gezamenlijke mannen die rechten op haar kunnen laten gelden en die gewoonlijk goede vrienden zijn, maken dan in onderling overleg een rooster van werkzaamheden op, bv. Kromo mag op Maandag en Donderdag bij de dansmeid komen, doch heeft dan op die dagen voor haar onderhoud te zorgen. Parto insgelijks op Dinsdag en Vrijdag, Wongso op Woensdag en Zaterdag, terwijl Soeto bv. recht heeft op den Zondag.

Wordt de dansmeid gehuurd voor een danspartij, dan heeft ze de vergunning noodig van den man, die dien dag recht op haar heeft. Niet zelden moet zij dan het grootste deel van haar verdiensten aan hem afstaan.

Zoo'n dansmeid wordt „kereman" genoemd.

„Kerem" beteekent feitelijk rust geven, hier: gereserveerd voor bepaalde personen met uitsluiting van alle anderen. De term „kereman" wordt ook gebezigd t. a. v. een koe die op stal vetgemest wordt; zij wordt dus niet geweid, doch „gekeremd".

Hoe zullen de Oostindische volken zich ontwikkelen?

door

J. SCHOUTEN

De vraag naar de toekomst van de Indonesische volkeren niet in politiek, maar in geestelijk en maatschappelijk opzicht is in de allereerste plaats een vraag voor den psycholoog. Van de krachten toch, die in de menschenziel wonen of ontstaan, van de deugden of ondeugden, van de ontwikkeling en de ontwikkelingsmogelijkheid van het intellect hangt niet alleen de geestelijke hoogte, maar zeker niet minder het stoffelijk welvaren af. Als wij dus vragen naar eene wetenschappelijke prognose, dan bedoelen wij eene zielkundige.

De volkspsychologie en de psychologische ethnologie rekenen de inheemsche bewoners van onzen Archipel tot de z.g. „primitieven". Met de leer van „de primitieve ziel" zullen we dus te rekenen, grootendeels ook af te rekenen hebben. Dit houdt niet in, dat we het gebruik van het afschuwelijke woord „primitieven" goedkeuren. Het is eene uitdrukking, die thuis hoort in de 18de eeuw, toen Rousseau c.s. met meer poëzie dan kennis, den „wilde" beschouwde als iemand, die nog verkeerde in denzelfden staat als God den mensch geschapen had. Dat er geen primitieven, geen natuurmenschen bestaan, weet iedereen, maar het woord zit er zoo vast in, dat het nog steeds gebruikt wordt voor menschen, die wij zullen maar zeggen middeleeuwsche of voormiddeleeuwsche geestesgesteldheid bezitten.

Op de vraag nu, wat er van „primitieven" wordt, al of niet onder invloed van beschaafder volken, heeft de geschiedenis ten opzichte van verschillende volkeren reeds geantwoord. De Grieken, de Romeinen, de Germanen, hebben in enkele eeuwen tijds hun primitiefheid geheel afgelegd en een groot aantal mannen opgeleverd, die het hoogste voortgebracht hebben wat de menschelijke geest geven kan.

De Negers in Noord-Amerika legden in veel korter tijd het „primitieve" wezen af, en kregen alle gelegenheid tot schoolsche en wetenschappelijke opleiding. Evenwel hebben ze noch op het gebied der wetenschap noch op dat der kunst ook maar iets voortgebracht, dat de moeite waard is vermeld te worden. De Zigeuners hebben, eeuwen zwervende in Midden- en West-Europa alle kenmerken van het „primitieve" behouden. In het licht van deze feiten moet men wel geneigd raken tot groote voorzichtigheid; zoowel in het beoordeelen van het heden als in het voorspellen van de toekomst. Men kan gerust zeggen: het is onmogelijk de toekomst van alle „primitieven" te voorspellen — die hangt van allerlei omstandigheden, en allereerst van de zielsgesteldheid af, die blijkens het zoo verschillende lot der volkeren in den loop der tijden bij de primitieven onderling veel uiteen moet loopen en niet zoo eenvormig is, als sommigen wel meenen.

Van voorzichtigheid is echter vaak bij degenen, die over Oost-Indië schrijven, niet veel te bemerken. Er zijn prognosen gesteld bij tientallen. De eene verwacht van de toekomst alles, de andere niets. Sommigen zien eene geweldige evolutie aan den gang, anderen houden het er voor dat de volkeren hier altijd en onveranderlijk hetzelfde karakter en dezelfde begaafdheden zullen houden, die ze nu hebben. Van de laatsten oordeelt dan weer de een, dat eene schoone toekomst dus verzekerd is, terwijl de ander vindt, dat er dus nooit wat goeds is te verwachten.

Al deze oordeelen en voorspellingen hebben dit gemeen, dat zij, ook al komen ze van zeer kundigen

en bekwamen, niet op eene wetenschappelijke basis staan. Alleen wie niet beseft, hoe moeilijk het probleem is, en over welke gegevens hij moet beschikken om het op te lossen, durft zonder aarzelen een uitspraak aan. Het zal dus onze taak zijn na te gaan, wat onderzocht moet worden, wat we bij voorbaat moeten uitsluiten, en welk standpunt we bij ons onderzoek behooren en mogen innemen; — hoe we tot de diagnose kunnen geraken, die aan de prognose moet vooraf gaan.

De psychologie als wetenschap was — en is nog grootendeels de zielkunde van den Europeaan en wel van den stadsbewoner, te weten van den min of meer ontwikkelden stadsmensch. Bovendien was ze tot het laatst der 19de eeuw uitsluitend psychologie van het individu, met geheel over het hoofd zien van het verband tusschen het individu en de groep waarvan dit deel uitmaakt [1]). Daaruit vloeit voort hoe uiterst gebrekkig de kennis van de ziel nog was, want menschenkennis en wijsheid wisten reeds van oude tijden, dat de persoon niet kan worden gekend zonder de groep, en de groep niet zonder de personen. Het was dan ook een geweldige vooruitgang, dat dit verband werd erkend, en het is hoofdzakelijk de verdienste van Wilhelm Wundt geweest, dat ten minste de weg tot ruimer inzicht gebaand werd. Er ontstond een volkspsychologie. Aan den opbouw daarvan hebben ook sociologen, ethnologen, godgeleerden en philologen medegewerkt. De taal, de zeden, de kunst, de godsdienst werden onderkend als verschijnselen, waaraan ieder mensch deel heeft, maar die zonder maatschappij niet zouden bestaan. De invloed van Wundt is zeer groot geweest, wat niet in alle opzichten een voordeel is gebleken. Hij zal wel nooit tot de groote wijsgeeren worden ge-

[1]) Enkele sociologen als reeds LINDNER, in zijn *Ideeën zur Psychologie der Gesellschaft*. Wien 1871, zagen dit verband wel, maar oefenden op de psychologie al zeer geringen invloed uit.

rekend, maar hij was een zeer helder denker en in zijne geheele wetenschap is eene onverbroken eenheid. Hij, als alle andere nieuwe psychologen, wilde alleen van eene empirische psychologie weten, maar als men zich niet bepalen wil tot het bestudeeren van onderdeelen, doch die deelen in verhouding en verband tot het geheel wil zien en begrijpen, dan kan men niet buiten de metaphysica, dan behoeft men eene wijsgeerige zielsleer. Het is deze zielsleer, die bij Wundt de centrale plaats inneemt, en die zijne metaphysica, zijne psychologie en zijne ethiek kenmerkt.

Hij heeft gebroken met het intellectualisme, dat Herbart en zijne school kenmerkte, en dat geen andere grondelementen der ziel kende dan door zintuigelijke waarneming ontstane voorstellingen, en hij heeft er op het voetspoor van Duns Scotus en Schopenhauer het voluntarisme voor in de plaats gesteld, dat den grond der zielsverschijnselen in Triebe, in „willingen" ziet. Maar in de wijze, waarop Wundt dit voluntarisme tot een eigen systeem verbouwt, blijkt de groote invloed, dien Fechner op hem heeft gehad.

Deze als een opvolger van Spinoza te beschouwen pantheïst, beschouwt de ziel niet als een eenheid, maar als een veelheid, als een complex van bewustzijnsverschijnselen, die door één bewustzijn omspannen worden. Al het zijnde is geest, maar maakt voor de waarneming den indruk van stof. Alle dingen die zich aan ons oog als een organisch complex voordoen, ook dieren en planten, zijn aan de „binnenzijde" ziel. Deze zielen hebben geen bestaan op zich zelf: ze maken deel uit van de aardziel, zelf weer een seelisch Complex, waarin wij zijn als de draaikolk in den stroom. Een voorstelling, een gevoel staat tot de menschenziel als deze weer tot de aardziel. Deze laatste vormt met de planeten en de zon een „seelisch Complex": ons zonnestelsel. En zoo voort. Het heelal vormt dus een complex, waarvan alle lagere complexen de deelen zijn.

Fechner is de vader van de „Psychologie ohne Seele"[1]). Wundt volgt hem, ook hij verwerpt het „Seelending". De geheele wereld denkt hij zich opgebouwd uit willingen. Wat wij onze ziel noemen, is een hoeveelheid willingen wier eenige eenheid hierin bestaat, dat zij op het zelfde doel gericht zijn. Men ziet ook verschillende „zielen" op hetzelfde doel gericht, zoo van de leden eener familie, van volksgenooten etc.. Deze vormen dus ook een ziel. Zoo bestaan en ontstaan „collectieve" zielen. De „volkszielen" zullen zich eenmaal vereenigen: — als alle volkszielen naar hetzelfde doel streven, dan is er met de eenheid der menschheid een nieuwe „ziel" geboren. Met het streven naar het vormen van nieuwe, meer omvattende „zielen" is dan voor Wundt tegelijk het zedelijk ideaal aangegeven, dat hij in zijn Ethik aanwijst.

Als wij spreken over bijv. de volksziel, dan zijn we ons in den regel welbewust, dat „ziel" hier een metaphoor is, doch Wundt ziet er geen beeldspraak, ook geen abstractie van den menschelijken geest in: de collectieve ziel is hem eene realiteit.

Een menigte van psychologen heeft de voorstelling van een groepsziel aanvaard, ook al waren de meeste van deze volstrekt geen aanhangers van Wundts metaphysica, die trouwens niet veel opgang heeft gemaakt. Vooral onder hen die zich bezig hielden met de z. g. primitieven gold het bestaan van de collectieve ziel als een bewezen feit, hoewel het klaar als de dag is, dat niet de wetenschap, niet de waarneming Fechner en Wundt tot hunne opvattingen heeft gebracht, en dat wie niet meegaat met hunne pantheïstische metaphysica, ook geen enkel recht heeft aan de, dan volkomen fantastische, groepsziel vast te houden. Toch is het niet onverklaarbaar, dat ook waarlijk groote geleerden, als Durkheim en Lévy-Brühl het wundtsche dogma hebben

---

[1]) Overzicht van zijn systeem in: FECHNER, *Die Tagesansicht gegenüber die Nachtansicht*. Men zie ook HEYMANS, *Einleitung in die Metaphysik*.

overgenomen en zelfs nog verder gegaan zijn dan hij. Voor de kennis van de niet-Europeesche volkeren beschikten zij over een waarlijk ontzaglijke stof. Bij het overzien van die reusachtige hoeveelheid observaties, gedurende eeuwen door reizigers en onderzoekers gedaan en medegedeeld, bleek wel allereerst welk een treffende overeenstemming er was ook tusschen de meest uiteenloopende rassen, die hierin vooral bestond, dat bepaalde voorstellingen tot bepaalde zeden leidden. Deze voorstellingen bleken nader alle van godsdienstigen aard te zijn.

Gelijke of gelijksoortige begrippen stonden bij al die volken in het middelpunt van het leven en beheerschten voor een groot deel — het leek op een afstand wel geheel — het leven van het individu. Magische voorstellingen en practijken, met mana „geladen" voorwerpen, geesten van allerlei aard, ze doen de leden van een stam, die het geloof en den plicht tot daarnaar handelen als stambezit verkrijgen, allen op dezelfde wijze reageeren.

De onderzoekers hebben vooral gelet op de verschijnselen, die het leven der gemeenschap vertoonde, welke immers zoo veel hechter is, dan die van de cultuurvolkeren. Alles, wat hun daarbij van hun Europeesch standpunt zonderling leek trok het meest, zoo niet uitsluitend hunne aandacht, terwijl wat de onderzoekers en de onderzochten gemeen hadden, de „gewone" dingen, minder in het oog vielen en de moeite van het vermelden niet waard werden geacht.[1]) Bovendien bleven vele ethnografen te kort in de omgeving, die zij bestudeerden, om te kunnen geraken tot kennis van individueele verschillen. Het ging hen als gewoonlijk met menschen, die uit Europa afkomstig, voor het eerst in Batavia aan wal stappen. Zij zien geen verschil tusschen een Javaan en een Ambonnees, ja niet tusschen een

[1]) Wij kunnen ons ontslagen achten van de moeite, bovenstaande opmerkingen te bewijzen door literatuur op te geven: schier elke ethnologische publicatie kan dienen om de juistheid van wat wij beweren aan te toonen.

Maleier en een Chinees. Hun bedienden kunnen ze niet onderscheiden van die der buren. Alle niet-Europeanen zijn voor hen eender [1])!

De voor den vreemdeling zoo gelijkvormige „natuurmenschen" hadden vooral dit zonderlings, dat ze in de eenvoudigste en natuurlijkste verschijnselen inmenging zagen van geheimzinnige machten en krachten en dat hunne zeden en gebruiken er op waren ingericht om van deze machten geen kwaads doch goeds te ondervinden. In tallooze omstandigheden zagen ze dus niet een gevolg van een voor den Europeaan volkomen duidelijke oorzaak, ze redeneerden niet als men verwachtte en hadden dus eene eigen, vreemde logica!

Gegeven nu de hypothese van de groepsziel, die Wundt als een feit op den voorgrond stelt [2]), is het niet zoo onbegrijpelijk, dat bijv. Lévy-Brühl die schijnbare eenvormigheid, die volkomen ondergeschiktheid van de overtuigingen, ja zelfs van de logica, aan de in de gemeenschap levende opvattingen, als een bewijs zag, dat bij de „natuurvolken" de groep leefde en dacht, het individu daarentegen de zelfstandigheid, welke de persoon kenmerkt, geheel miste. Zoo komen hij en zijne

---

[1]) Een onzer vrienden uit Zuid-Frankrijk vond van de Oost-Friezen en Oldenburgers, dat ze niet de minste uitdrukking in het gelaat hadden, en zooveel op elkaar geleken, dat men ze haast niet uit elkaar kon houden. Dat laatste hebben wij Hollanders echter over Provençalen hooren beweren! Een bekend verschijnsel, daarom is het te meer verbazingwekkend in het pas verschenen *Leerboek der Volkenkunde* van KOHLBRUGGE te lezen (blz. 275): „Indonesiërs en Maleiers maken een rustigen, geretireerden soms wat indolenten of luien indruk. Het laatste staat eenigszins in verband met het klimaat, anderzijds met de gewoonte geen inwendige gevoelens naar buiten te laten blijven. Daarom toont hun gelaat evenals dat van den Japanner geen bepaald karakter, waarom zij veel meer op elkander gelijken dan Kaukasiers." Het door ons gespatieerde is wel een zeer sterk voorbeeld van het boven betoogde; overigens blijft het een raadsel, hoe iemand, die vele jaren op Java heeft geleefd, zoo iets schrijven kan.

[2]) *Völkerpsychologie* Bd. I Einleitung. Volksgeist und Volksseele.

medestanders dus op grond van eene hypothese en van onvolledige waarnemingen tot het geloof aan menschen, die alleen als groepslid leven, en die alleen „praelogisch" denken.

Hoe gezocht zoo'n theorie ook schijnen moge, Levy-Brühl heeft er veel jaren lang den toon mee aangegeven, en doet dat eigenlijk nog. Zijn groote begaafdheid alleen lijkt ons niet voldoende om dit verschijnsel te verklaren. Wij zijn er van overtuigd, dat zoolang men het primitieve in den Europeaan niet had ontdekt en naast dat van den „primitif" had geplaatst, men zich van „l'âme primitive" zoo ver af voelde, dat ook het ongeloofelijkste geloofwaardig werd. Eerst Van der Leeuw heeft ernst gemaakt met het vraagstuk, of wat wij „primitief" noemen een eigenschap van bepaalde volkeren is, of wel een algemeene eigenschap van den menschelijken geest [1]). In zijn boekje *La structure de la mentalité primitive* wijst hij aan hoe zoowel in den onbeschaafde als in den beschaafde het „primitieve" en het „moderne" naast en door elkaar worden aangetroffen. Nog verdienstelijker is de kleine studie welke in hetzelfde bandje op de genoemde volgt.

Daar, bij de bespreking van o.a. het boek van Allier, *Les non-civilisés et nous*, dringt hij door tot den grond van het verschijnsel, dat men zoo ten onrechte praelogisch denken heeft genoemd. Wij citeeren (blz. 42): „Le lecteur du livre.... de M. Allier est surpris en s'apercevant que le rôle de la mentalité primitive dans notre vie spirituelle à nous est limitée par l'auteur aux phénomènes de superstition, c'est à dire à des restes, plus ou moins importants.... Les restes qu'enumère M. Allier sont assez intéressants, mais il s'agit de quelque chose de plus important, il s'agit de tout une partie de notre vie. Or, il n'y a du point de vue scientifique et principiel aucune difference entre la Messe noire et la Messe Catholique, entre la Messe Catho-

[1]) Wij vergeten hierbij E. Preuss niet, die het eerst den goeden weg opgegaan is.

lique et la croyance chrétienne universelle que Dieu répond à la prière....". En aan het slot: „Car, c'est bien là ce qui distingue les primitifs de nous: nous sommes „primitifs" aussi bien qu'eux, mais nous ne le sommes pas toujours...".

Het zal wel geen toeval zijn, dat juist een theoloog hier het beslissende woord heeft gesproken. Die toch is er zich, allicht meer dan anderen, van bewust, dat het redeneeren van den geloovige als zoodanig anders is dan, we zouden kunnen zeggen, de wetenschappelijke redeneering. Als iemand eene reeks van gebeurtenissen in haar oorzakelijk verband nagaat en hij stuit dan ten slotte op eene plaats, waar men geen verdere oorzaak vinden kan, dan moet hij, wetenschappelijk sprekende, zeggen, dat die oorzaak onbekend is — maar als godsdienstig mensch zal hij eene hoogere Macht als oorzaak aanwijzen. Zoo is voor den bioloog den aanvang van het leven op de aarde een onoplosbaar raadsel. Aan te nemen dat God dit leven geschapen heeft is natuurlijk, is bevredigend, maar het is geen wetenschappelijke conclusie — het is.... „praelogisch"! Hoe geringer nu iemands kennis is, des te eer zal hij genoopt zijn als oorzaak eene hoogere Macht aan te wijzen [1]).

Wij meenen te mogen vaststellen, dat met het herkennen van het primitieve als een verschijnsel, dat bij den menschelijken geest behoort, eene geweldige schrede voorwaarts is gedaan. De mogelijkheid tot het waarlijk kennen van den „primitieve" is daarmede eerst ontstaan. Want men moet het voor volkomen uitgesloten houden, dat twee menschen elkaar zouden kunnen begrijpen, die een geheel verschillenden zielebouw hebben. Gelukkig bestaat dit niet en de oppervlakkige uitspraak, dat Oost en West elkaar nimmer kunnen ontmoeten, is ook theoretisch eene dwaasheid gebleken.

Maar ook de mogelijkheid van een vollediger kennen van den mensch en zijne verhouding tot de samen-

[1]) Het geloof, dat God in alle dingen werkt, de grond van alles is, staat hier natuurlijk buiten.

leving is hiermede ontstaan. Wundt zegt t.a.p. blz 12.: „Wenn hiernach die geistigen Zustände der Naturvölker für die Völkerpsychologie im allgemeinen von grösserem Interesse sind als die der Kulturvölker, so kann dies übrigens nicht bedeuten, dass jene etwa nur als eine „Psychologie der Naturvölker" aufzufassen wäre". Maar van eene algemeene psychologie der gemeenschap is bij Wundt toch nog niet veel terecht gekomen. In het bijzonder zijne behandeling van Mythus und Religion is niet veel anders dan „Psychologie der Naturvölker". Bij Wundts jongere geestverwanten komt het al niet veel verder.

Het sprookje van de groepsziel, en van de groepsleden zonder persoonlijkheid moge nu ook spoedig verdwijnen. Wij kunnen niet nalaten in verband hiermede te wijzen op eene recente publicatie van Steinmetz [1]). In eene „Anleitung zu einer systematischen Ermittlung des Individuums bei den Naturvölkern" wijst hij er allereerst op hoe historisch onjuist het is te beweren, dat eerst de hoogste beschaving, de ontwikkeling van een staat en het ontbinden van lagere groepen de ontwikkeling van het individu mogelijk maakte. De roofridder op zijn burcht was meer, vrijer persoonlijkheid dan wie dan ook die in een tijd van hooge beschaving geboren is. „Höhere Kultur und höhere Staaten scheinen eigentlich den Einzelnen noch mehr zu fesseln als zu befreien". Dan trekt hij te velde tegen de uitspraak, dat het individu in eene weinig beschaafde samenleving geheel ontbreekt. „Die richtige Einsicht der Soziologen, dass jeder Mensch mit anderen zusammenhänge... wurde zu der Theorie hypostasiert, dass nur die Gruppe lebe, wenigstens in der primitiven Gesellschaft, der Einzelne ganz in die Gruppe aufgehe... Eine Theorie, welche den Vorzug hat, dem gesunden Verstande schnurstracks zuwider zu gehen, aber sich zu abstrusen Folgerungen umso besser zu eignen.

[1]) In *Ethnologische Studien*, herausg. von Dr. FRITZ KRAUSE, Leipzig 1929.

Wundt verteidigte seinerzeit schon die Gruppenseele, Philosophen und Psychologen mögen es öfter getan haben. Der positive Forscher soll aber nie vergessen, dass uns keine seelischen Erscheinungen, also keine Seele je bekannt geworden sind, ohne die Grundlage des Gehirns, und dass jede Veranlassung, ein Kollektivgehirn zu fantasieren, uns fehlt". De schrijver wijst er daarna op dat in de ethnologie Durkheim en Levy-Brühl voor de groepsziel zijn opgekomen. „Es versteht sich, dass in beider Hypostasierung der Gruppe und der Gruppenseele kein Platz ist für den Einzelnen. Dieser teile nicht nur in intensiver Weise äusseres wie inneres Leben der Gruppe, sondern er sei gar nicht da als solcher". Dit is wat te kras gezegd en doet de beide Fransche geleerden niet geheel recht, maar het is wel de consequentie van hun leer. Over de vraag, of bij natuurvolkeren individueele verschillen bestaan, zegt hij verder: „Aber entschieden war die Frage im bejahenden Sinne schon lange vorher. Ich muss mit dem Geständnis herausrücken, dass ich eigentlich nie an Bestehen und Bedeutung des Einzelnen bei den Naturvölkern, auch den niederen, gezweifelt habe; ohne mich besonders mit der Frage befasst zu haben, führten gerade meine sozialen Studien mich dennoch ohne weiteres zu dieser festen, aber ungeklärten Überzeugung". Tot het verhelderen van deze overtuiging hadden, behalve de literatuur, die Steinmetz dan noemt, vele werken over Oostindische volken kunnen dienen, terwijl hij zich niet geheel terecht beklaagt, dat daarin geene persoonlijkheden worden genoemd en beschreven. In de werken van de zendelingen is er voor Steinmetz' overtuiging een overvloed van bewijzen te vinden.

Werpen we dus alle schadelijke dogmata weg, dan staan we als psycholoog tegenover de menschen van een niet-Europeesch volk principieel niet anders dan tegenover den Europeaan. We onderscheiden personen, met eigen krachten en talenten, met eigen deugden en gebreken. We onderscheiden het eene volk van het

andere, de eene groep, de eene kring van de andere. Geen grooter dwaasheid, dan te spreken van „la psychologie des races inférieures" [1]). Wundt zegt niet ten onrechte: „Auch ist nicht zu vergessen, dass sich dereinst alle, auch die höchsten Kulturvölker, in einem Zustande befunden haben, der dem der heutigen Naturvölker entsprach" [2]). Waren die volkeren dan oorspronkelijk alle van minderwaardig ras? Er zijn nog enkele lieden, die dat aannemen. Maar zoo niet, zegt dan de huidige stand der beschaving bij een natuurvolk iets van het ras? Het is volstrekt niet uitgesloten, dat er onder die volken zijn van (vergelijkenderwijs gesproken) minderwaardig ras, — maar evenmin, dat er onder gevonden worden van superieur ras!

De psychologie, die niet vroeg naar raseigenschappen, maar alle volken van ongeveer gelijksoortige beschaving over een kam schoor, zal ook nooit komen tot eene juiste schatting van wat er aan erfelijke gaven in een volk ligt. Dat men zoo lang geen poging heeft gedaan om daartoe te geraken, zal wel voortkomen uit den evolutiewaan, die bijna een eeuw lang de Europeesche wetenschap heeft beheerscht. Men achtte, vaak meer onbewust dan bewust, ieder volk groeiende naar eene toekomst van grooter geestelijke begaafdheid, door eene langzame verandering van het protoplasma. Vandaar de uitdrukking: races inférieures. Daarachter staat de naïeve gedachte, dat ieder volk, op een lagen trap van beschaving staande, een langen tijd van rasverbetering moet doormaken. In alle mogelijke wetenschappen ontmoet men deze gedachte. De geschiedenis heeft ze een tijdlang zoozeer bedorven, dat Leopold von Ranke er ernstig tegen gewaarschuwd heeft.

*

---

[1]) Fransche naam van de sectie voor volkspsychologie van het VIIIe Internationale congres voor Psychologie in Groningen, 1926. Zie VAN DER LEEUW ibid blz. 1.

[2]) *Völkerpsychologie* Bd. 1 blz. 13.

De vraag, die we dus nog behandelen moeten is: Is het menschenras standvastig of veranderlijk? Zoowel voor het onderzoek van den huidigen toestand, als voor het bepalen, wat er al dan niet van de toekomst verwacht mag worden, is het van gewicht hierover zekerheid te hebben.

Voor velen was en is de kwestie al lang opgelost en zij dachten en denken erover als Veth.

Deze sluit zijn overzicht van wat men in den loop der tijden over karakter en aanleg van den Javaan heeft verteld, met eene beschouwing, waarin hij o.a. het volgende zegt [1]: „Er is in al onze gaven en vermogens veel erfelijks, en als de ouders tot hooger standpunt zijn opgevoerd, worden de kinderen geboren met eene praedispositie, die hen in staat stelt om weder eene schrede hooger te stijgen. En zoo gaat het voort van geslacht tot geslacht, als maar eenmaal de rechte aanvang is gemaakt. Al stellen wij het dus zeker, dat het Maleische ras op dit oogenblik ver bij den Europeaan ten achter staat, er is geene reden om aan de toekomst te wanhopen".

Het laatste kan juist zijn, zonder dat de motiveering recht van bestaan heeft.

Veth is blijkbaar van meening, dat verworven eigenschappen erfelijk zijn. Hij is daarbij in goed gezelschap. De scherpzinnige denker Spencer was eveneens een aanhanger van Lamarck, wiens evolutieleer op dit beginsel was gebouwd. Het is hem weliswaar niet tot voordeel geweest: zijn geheele werk zou er ontzaglijk bij gewonnen hebben, als hij niet zonder onderzoek het beginsel van Lamarck had overgenomen — die het trouwens zelf zonder eenig experiment had opgesteld! Sinds Weismann [2]) en anderen hebben aangetoond en schier de geheele wetenschappelijke wereld hebben overtuigd dat verkregen eigenschappen

[1]) VETH, *Java*, deel 1 van den eersten druk blz. 310.
[2]) WEISMANN, *Über die Vererbung*, Jena 1883.
„ , *Die Kontinuität des Keimplasmas*, Jena 1885.

niet overerven, vinden we eene beschouwing als die van Veth haast grappig. Maar zijn er evolutietheorieën mogelijk zonder dit verworpen beginsel? Het lijkt wel van niet. Darwin kon er niet geheel buiten, maar zijne geheele theorie berust op het aannemen van erfelijke variaties, — waarvan het bestaan niet bewezen is —, en zoo veronderstelt hij, wat meer verborgen, de verervingsmogelijkheid der verworven eigenschappen. Hetzelfde kan men zeggen van Hugo de Vries. De oorzaak van de mutaties ligt bij hem ook in de wereld buiten het organisme. Na Hugo de Vries is er geen complete evolutietheorie meer geweest. Hans Winkler, tegenwoordig hoogleeraar in Hamburg, kondigde op een congres in Leipzig in 1927 eene nieuwe theorie aan, waarvan hij zeide, dat ze uitging van het geloof, dat de bovengenoemde erfelijkheid weliswaar als regel niet, maar onder bepaalde omstandigheden wel kon voorkomen. Hij wilde ze echter niet als eene volledige evolutietheorie geven. Zijn sinds verschenen boek hebben wij nog niet gelezen, maar het zal ongetwijfeld beantwoorden aan die aankondiging.

De eenige, die zich onthouden heeft van eene, nog altijd onbewezen eigenschap, waarnaar men toch altijd weer grijpt, is Lotsy geweest. In het jaar 1915 hield hij een lezing in Goes over „Het tegenwoordige standpunt der Evolutieleer" [1]), een kort begrip van wat hij op zijne colleges in Leiden al jaren te voren had uitgesproken. Hierin gaf hij eene zeer scherpzinnige, tegelijk vernietigende critiek op alle bestaande stelsels, en gaf als eenige mogelijke oorzaak van het ontstaan van nieuwe soorten de kruising aan. Dat kruising een oorzaak kan zijn, en de eenige niet hypothetische oorzaak, zal ieder Lotsy moeten toegeven. Maar dat men eene gansche evolutie er uit kan verklaren — niemand gelooft het, en Lotsy zelf eigenlijk ook niet. Zijn boekje is een bewijs,

[1]) In hetzelfde jaar bij Nijhoff in druk verschenen. In het voorafgaande jaar had LOTSY er in Parijs al over gesproken.

dat men met de evolutietheorieën is vastgeloopen — wat uitdrukkelijk geconstateerd werd door Dr. J. A. Honing, in zijne rede bij de aanvaarding van het professoraat in de erfelijkheidsleer aan de Landbouwhoogeschool te Wageningen. Hij sprak over eene „Erfelijkheidsleer zonder Evolutietheorieën" [1]) en zeide o.a.: „Het klinkt zeer onwetenschappelijk, maar ik wilde toch wel, dat wij het eens een tijdje zonder evolutietheorie konden stellen . . . . ."

Het is goed, dat het biologen zijn, die het zelf zeggen, en het in de taal van hunne wetenschap beredeneeren. Want menschen die allen „maar" wijsgeerig geschoold waren, hebben op die theorieën, in het bijzonder op het Darwinisme al zeer rake critiek geoefend in een tijd, toen geen enkel bioloog naar hen luisteren wilde. Wij wijzen (om een greep te doen) op Dieterici, den Arabicus [2]), op de rectorale rede van Dr. A. Kuyper over Evolutie in 1899. Darwin zelf heeft over het ontstaan der soorten meer gefantaseerd dan bewezen [3]). En zijn volgelingen hebben op hem al maar voortgeborduurd — ja het Haëckelen is nog niet geheel afgeloopen.

Wij moeten de verleiding weerstaan om hier verder op in te gaan.

Wat wij boven aanwezen rechtvaardigt voldoende onze vraag: Als nu zelfs de biologen, die zich gespecialiseerd hebben op het onderzoek naar de erfelijkheid, de evolutieleer links willen laten liggen; als een Honing zegt: „Werkelijk, we zijn nog niet veel verder dan Genesis I", wordt het dan niet hoog tijd, dat de psychologen de evolutie geheel uit hun veld verdrijven? Men gaat nog maar altijd door, alsof er in

---

[1]) Wageningen 1921.

[2]) Dr. Fr. Dieterici, *Der Darwinismus im zehnten und neunzehnten Jahrhundert.* Leipzig 1878. Men zij gewaarschuwd, dat wat D. Darwinismus bij de Arabieren noemt, dit geenszins was!

[3]) Men zie bijv. Rabaud in het 1e deel van „*Traité de Psychologie*" par George Dumas: *L'homme dans la Serie Animale.*

dit opzicht geen vuiltje aan de lucht is. Er is geen enkel handboek van eenigen omvang of men wordt geërgerd door nutteloze en fantastische beschouwingen over het ontstaan, de phylogenetische wording van zenuwen, zintuigen, instincten etc. en een zeer groot gedeelte van de monographieën maken het niet beter. Wie er nog aan twijfelt of een Europeaan ook mythologiseeren kan, die moet maar eens lezen wat niet alleen derderangs biologen, maar ook eersterangs psychologen schrijven als de evolutie er bij gehaald wordt!

Wij vleien ons geen oogenblik met de hoop, dat we met bovenstaande vluchtige kenschets evolutiegeloovers tot ongeloovigen of tot twijfelaars zouden hebben bekeerd. Maar dat doet er niet zoo veel toe. Ook wie in dezen nog aan een of andere theorie vasthoudt, die moet het feit erkennen, dat reeds tientallen van jaren ten opzichte van den mensch bij alle ernstige geleerden de overtuiging vaststaat, dat de mensch een „Dauertypus" is [1]). Deze opvatting moge nu logisch met de evolutietheorieën niet te verbinden zijn, dat moet ieder voor zich weten. Als dit laatste feit maar vast staat [2]). Een enkel voorbeeld hiervan, dat men de evolutie voor den mensch op zij zet. Felix le Danteq, Lamarckist en vrijdenker (dat is van meer belang dan wel mag!) schreef in zijn boek „L'Egoisme seule base de toute société", (Parijs 1911) op blz. 4.: Je crois que l'humanité est arrivée depuis longtemps à une stabilité relativement très grande, et que toutes les déformations qu'elle a subie ensuite, et qui se sont transmises de génération en génération par héridité ou par tradition n'ont pu pénétrer profondément en elle. Tout notre vernis d'homme civilisé n'empêche pas qu'en grattant légèrement on retrouve le vieil homme, l'homme des cavernes. C'est aussi

[1]) Reeds VIRCHOW heeft dit uitgesproken.

[2]) STOMPS, *Vijf en twintig jaren mutatietheorie*, Den Haag 1930. Op blz. 16: „Aan de constantheid van het soortsbegrip wordt bijna door niemand meer getornd". (Soortsbegrip: bedoeld is soort).

pour cela que je ne crois pas possible une adaption réelle de l'homme à la vie factice resultant des conquêtes de la Science". De schr. citeert daarop uit een in 1910 door hem geschreven artikel: „Entre ma constitution individuelle et celle de mes ancêtres du temps de Caesar, la difference est insensible; il y a autant de disproportion entre mes connaissances scientifiques et les leurs, qu'il y a de distance de l'homme à l'ornithorhynque".

Dit zijn nu eens geen biologische fantasieën, dit zijn de noodzakelijke gevolgtrekkingen uit feiten.

Nu het er echter zoo mee staat, is het den psycholoog, den socioloog verboden bij zijn onderzoek en bij het beantwoorden van de vraag naar de toekomst van een volk rekening te houden met eene niet bestaande evolutie.

Van het grootste gewicht echter is het, wel rekening te houden met het schijnbaar erfelijke phaenotype. De schijnbare erfelijkheid heeft, voordat ze als zoodanig ontdekt was, geleerden en ongeleerden tot het aannemen van de overerfelijkheid der verworpen eigenschappen gebracht. Voor lezers, wien het verschijnsel onbekend mocht zijn, eene korte toelichting. Het Hollandsche rund is in de geheele wereld beroemd. Het is gezond en krachtig, levert meer melk dan welk ander runderras ook, is groot van stuk, vast en toch malsch van vleesch en vet. Het wordt in schier de geheele veefokkende wereld tot rassenbetering van inlandsche rassen gebezigd. Wanneer er nu Hollandsch melkvee naar Spanje wordt gevoerd, dan ziet men, ook zonder dat het met het zooveel minderwaardige Spaansche rund wordt gekruist, dat de nakomelingschap zeer achteruit gaat. Het rund wordt kleiner, zwakker en de koeien geven in ieder volgend geslacht minder melk. Waaruit volgt, dat niet alleen het ras, zooals het door lang voortgezette kruising ontstaan is, het voorkomen en de eigenschappen van het

vee bepaalde, maar voor een gedeelte ook de zorgvuldige behandeling en het krachtige, doelmatige voeder. Zoo is het niemand onbekend, dat vaak eene in het wild, onder betrekkelijk ongunstige omstandigheden levende plant zoodra men ze gaat kweeken op goed bemesten, van onkruid gezuiverden grond grooter, krachtiger, fraaier wordt; eene verbetering, die het zwaardere zaad met zich mee draagt en overbrengt naar de sterkere kiemplanten van de volgende generatie. Laat men de in vele geslachten gekweekte plant weer aan haar lot en aan ongunstiger omstandigheden over, dan is ze in korten tijd weer geheel gelijk aan haar wilde voorgeslacht. Evenzoo zullen de nakomelingen van de Hollandsche runderen, na eenige geslachten op de dorre hoogvlakten sterk achteruitgegaan, weer worden als andere Hollandsche koeien, als ze naar Hollandsche weiden worden gevoerd.

Bij de menschen is het niet anders. Als geslacht op geslacht slecht wordt gevoed, onder zware zorgen moet leven, werkt en woont in bedorven lucht, misbruik maakt van alcohol etc. dan verminderen werkkracht en weerstandsvermogen, eene algemeene verzwakking treedt in, die echter, door beter voedsel, betere hygienische toestanden etc. reeds in de volgende generatie gestuit wordt. Het phaenotype vertoont dus de schijnbaar erfelijke eigenschappen van den invloed der omgeving op het door onveranderlijke, erfelijke eigenschappen bepaald individu.

Met dit onderscheid tusschen erfelijke en schijnbaar erfelijke eigenschappen, van het hoogste gewicht ook voor de beoordeeling van het geestelijk leven, is in de anthropologie — daaronder dan begrepen de psychologie — tot heden nog maar zeer weinig rekening gehouden. Het uit elkaar houden van die twee is ook zeer moeilijk en vaak onmogelijk, vooral in de eerste tijden van een bepaald onderzoek; maar wie tot betrouwbare resultaten wil komen, die moet voortdurend van het bestaan dezer verschillen doordrongen zijn

en moeite doen ze zooveel mogelijk op te sporen en vast te stellen.

Onder de uitwendige omstandigheden, die voor onze OostIndische volken en voor alle menschen, die hier geboren worden, kunnen invloed uitoefenen, zoowel op het schijnbaar erfelijke, als op het in het leven verworven karakter, behoort allereerst het klimaat. Kohlbrugge wijst er op [1]) hoe verschillend echter die invloed werkt op Inheemschen, Europeanen en Chineezen. Het moet mogelijk zijn, om uit het zorgvuldig vaststellen van dien invloed, echte, zuivere raskenmerken te kunnen bepalen. Overigens zijn wij nog lang niet zoover, dat we het aandeel van omgeving, en bovenal van de opvoeding in de vroege jeugd op karakter en vermogen kennen. Sommigen schijnen het gewicht van deze in het geheel niet te beseffen. Zij weten bij ervaring, dat er onder Javanen bijv. schrandere koppen zijn, die en door karakter en door verstand de hoogste achting verdienen, ook als men den Europeeschen maatstaf aanlegt, en meenen, dat het geven van goed en langdurig onderwijs het geheele volk in korten tijd op een, we zullen zeggen West-Europeesch peil zal brengen. Kohlbrugge daarentegen meent in zijn aangehaald werk, blz. 127: „Het is een dwaasheid te meenen, dat schoolopvoeding van den javaan een europeaan zou kunnen maken, of hem met europeesche denkbeelden zou kunnen doordringen".

Nu moet men wel bedenken, dat dit in 1907 geschreven werd. Het tegenwoordig alom zichtbare feit, dat Javanen e.a., die goed onderwijs gehad hebben, wel geen Europeanen worden (waarom ook?), maar zich de Europeesche beschaving zeer goed eigen gemaakt hebben, en die ook aan hunne kinderen overleveren, zonder hunne eigen overgeleverde beschaving te verliezen, kon in 1907 nog niet geconstateerd worden. Toch moeten we ons er wel voor wachten de aangehaalde

[1]) J. H. F. Kohlbrugge, *Blikken in het zieleleven van den Javaan en zijn overheerschers*. Leiden 1907.

uitspraak zoo maar weg te werpen. De invloed die van de omgeving in de jeugd op een mensch is uitgegaan, bepaalt voor een gedeelte niet slechts het karakter in engeren zin, maar ook de intellectueele hoedanigheden. Treffend is wat wij in dit opzicht leeren uit het lot van kinderen, die in de prille jeugd verlaten of verdwaald waren, en alleen, of met een enkelen makker jaren lang door woud en bergen doolden, tot ze eindelijk werden gevangen, in de maatschappij gebracht en opgevoed [1]).

Deze ongelukkigen konden vele dingen nooit meer leeren, die ieder kind al vroeg kent. Zoo leerden ze nooit volkomen normaal spreken. En het is ook niet aan te nemen, dat alleen zwakzinnige kinderen op een of andere wijze buiten de samenleving geraakt zijn. Integendeel pleit het voor het intellect van een kind, als het op 3-6 jarigen leeftijd kans ziet geheel voor zichzelf te zorgen en zich zonder eenige menschelijke hulp in het leven te houden. Bij verwaarloosde kinderen treft men vaak niet alleen de veel onderzochte zedelijke tekortkomingen aan, maar ook „partieele domheid" [2]). Deze hoeft men niet steeds als erfgoed te beschouwen. Zonder eenigen twijfel kunnen intellectueele tekortkomingen, gedeeltelijke domheden, verklaard worden uit tekorten in de opvoeding.

Passen wij dit terstond toe op de Oostindische volkeren. Stellen wij, dat het waar is, wat veel beweerd wordt, dat Inlandsche leerlingen bij de verschillende inrichtingen van onderwijs gemiddeld aanmerkelijk achterstaan bij de Europeesche leerlingen van denzelfden leeftijd; ja stellen wij, dat de jongelieden van

[1]) A. Rauber, *Homo Sapiens Ferus*, Leipzig 1885, geeft een interessant overzicht van alle toen bekende gevallen. Alleen het, naar onze meening zoo uiterst leerzame geval van Kaspar Hauser, die trouwens niet rondzwierf, maar eenzaam opgesloten was, vindt men er niet in, zie hiervoor bijv.: Anselm Feuerbach, *Kaspar Hauser*. Ansbach 1832 (en latere uitgaven).

[2]) Men zie over „partieele domheid": Paul Dubois: *Ueber die Dummheit*. Genève 1916.

eene bepaalde volksgroep vrij wel ongeschikt bleken tot het ontvangen van middelbaar of hooger onderwijs, dan nog zou het kunnen zijn, dat deze domheid niet bij hun aanleg hoorde. Domheid — en stellig gedeeltelijke domheid, behoeft niet constitutioneel te zijn. Het zou in dat geval van groot belang zijn na te gaan of niet kinderen uit dezelfde groep er veel beter voor staan, als zij vroeg in eene, wij zeggen niet betere, maar meer ontwikkelde omgeving overgeplaatst worden. In eene stad als Batavia waar zoovele honderdtallen jongens en meisjes uit de meest uiteenloopende volken en kringen wonen om er school te gaan, is er prachtige gelegenheid tot studie en vergelijking, die vooral daarom zoo belangrijk is, daar men geene uitspraak over den aanleg van een volk kan doen, in de eerste plaats geene verwachtingen over de toekomst kan uitspreken, zonder de geletterden zoowel als de ongeletterden te hebben bestudeerd en vergeleken. En deze verwachtingen voor de toekomst bepalen de handelingen en maatregelen voor het heden.

* *

Er is sinds eeuwen over het karakter en den aanleg van de Indonesische volken in het algemeen en van de bewoners van Java in het bijzonder al heel wat geschreven. Als men het overzicht van Veth ziet t.a.p., dat tot ongeveer 1870 gaat, dan staat men verbaasd over het groote aantal schrijvers, dat er een oordeel over gegeven heeft; en Veth is nog lang niet volledig! Maar het eigenaardigste is nog wel het zoo sterk uiteenloopen van die beoordeelingen; als men nooit een Javaan gezien heeft en al die uitspraken leest, dan moet men zich wel afvragen: is de Javaan dom of schrander, edel of laaghartig, barmhartig of wreed? Het aantal beschrijvingen van de ziel der Javanen is na Veths boek sterk vermeerderd, maar dit verschil in oordeel is altijd min of meer blijven bestaan. Toch is het, vooral voor iemand, die op Java woont, niet zoo moeilijk het kaf van het koren te scheiden. Ja, we

mogen wel zeggen, dat we over de bekendste volken van den Archipel over een menigte van betrouwbare gegevens beschikken, die eigenlijk alleen nog maar wachten op wetenschappelijke bewerking.

Wie zich daartoe zal zetten, die heeft een massa stof en feiten; de beoordeelingen, die daaraan bij de schrijvers zijn vastgeknoopt, moet men om te beginnen slechts aanvaarden onder benefice van inventaris. Ook bij groote geleerden treft men, zoodra ze buiten hun vak gaan, en niet taal, zeden enz. maar zielen bestudeeren, de oppervlakkigste uitspraken. Prof. Brandstetter heeft een boekje geschreven over: Der Intellekt der Indonesischen Rasse [1]). Dit werkje is een bestrijding van 2 uitspraken. Het begint: J. Warneck hat das Wort gesprochen: „Die Bataken haben kein Farbensinn". Und von A. C. Kruyt stammt das Urteil: „Der Naturmensch — Es ist von dem Indonesier die Rede — kann sich nichts in abstracto denken." Brandstetter gaat dan uit het gebruik van allerlei woorden en zegswijzen aantoonen, dat beide uitspraken onjuist zijn. Eene niet aanbevelenswaardige methode. Wij hadden van de Soendaneezen gehoord, dat ze minder kleuren onderscheiden dan Europeanen. Een eenvoudig onderzoek van een aantal hunner toonde duidelijk, dat ze even goed kleuren konden zien, maar minder woorden hadden dan ze kleuren kenden — wat trouwens in iedere taal voorkomt, niet alleen in de Soendasche. Deze weg, die Warneck had moeten volgen, is veilig, de methode van Brandstetter niet. Zoo krijgen wij van zijne bestrijding van Kruyt den indruk, dat beiden gelijk hebben, maar onder „in abstracto" niet hetzelfde verstaan.

We kunnen zeggen: daar is reeds veel materiaal, goeddeels door scherpzinnige en geleerde menschen, die taal, land en volk kenden, samengebracht. Het wacht slechts op de handen, die het ordenen zullen. Pogingen tot wetenschappelijk psychologisch werk zijn

[1]) *Wir Menschen der Indonesischen Erde* III, Luzern 1923.

er de laatste jaren ook gedaan. Als we dit zeggen, denken we wel allereerst aan Dr. van Loon. Meer dan pogingen zijn zijne onderzoekingen niet geweest: ze brachten niet veel nieuws en hij gaf veel ergernis door te haastige conclusiën. Hoe weinig Dr. van Loon ook op de hoogte was van algemeen bekende feiten, bleek uit zijne verbazing, toen hij bij zijne enquête merkte, dat er ook in de desa niet weinig gevallen van latah voorkwamen! [1])

Psychologische methoden maken nog niet den psycholoog! Andere proeven in dezelfde richting zijn te onbelangrijk om te vermelden.

In een opzicht is Dr. van Loon gelukkig geweest: dat hij zich allereerst bepaald heeft tot onderzoek van het *gevoel*, dat aan het intellect voorafgaat en eerst gekend moest worden. En bovendien: psychologische theorieën en dogmata zaten hem niet in den weg. Als er, wat wel te hopen is, spoedig meer mannen gevonden worden, die mee werken aan den opbouw van de psychologie van Oostindische volken, dan kon dat wel eens anders worden. Lévy-Brühl heeft een ontzaglijken aanhang gekregen, juist onder hen, voor wie de psychologie een neven- of hulpwetenschap is. Het kort begrip van zijne opvatting staat haast ieder voor den geest. En heil kunnen we alleen verwachten van een onderzoek, dat het individu erkent en onderkent. De sociale kant van het zieleleven heeft rijkelijk zijn beurt gehad; de persoonlijkheid is er schier alles bij te kort geschoten. Eerst daarvan uitgaande zal men kunnen komen tot een diepere kennis, die niet bereikt kan worden zonder helder inzicht in het wezen van de erfelijkheid en wat daarmede samenhangt. Het tegelijkertijd aanwezig zijn van „primitieven" en in 't geheel niet primitieven in hetzelfde volk, ja in dezelfde familie, biedt een gelegenheid tot verrijking van de wetenschap als in Europa nergens bestaat. Natuurlijk zal men niet op ééne psycho-

---

[1]) Geneeskundig tijdschrift voor N.-Indië 1924 afl. 1.

logie van alle volken hier, noch voor alle bevolkingsgroepen tegelijk uit mogen gaan — iedere groep vertoont haar eigen karakter. Eerst wanneer de aard en de oorsprong daarvan zijn ontdekt, en zoover die ontdekt zijn, zal men door vergelijking het gemeenschappelijke kunnen opsporen.

Alle gedachte aan evolutie [1]), dus ook aan degeneratie, in biologischen zin, moet men daarbij van zich afwerpen. Wie ver van de beschaafde wereld, ergens in Nieuw-Guinea, eene zoo goed als naakte vrouw tegenkomt, die aan de eene borst een kind en aan de andere een die varkentje zoogt [2]), die mag het niet als onmogelijk voorstellen, dat de nakomelingen van dit kindje eenmaal tot de grootste geesten van het menschengeslacht gerekend worden. Maar dan zal dat nu al in dat volk moeten liggen; door eene evolutie kan het er niet in komen. Ook mag men niet à priori overtuigd zijn, dat het volk daar, als het eenmaal beschaafd is, in niets achter zal staan bij het Germaansche ras. De geschiedenis alleen zal het kunnen bewijzen — degelijk onderzoek kan er binnen wijde grenzen al heel wat van te weten komen. Verandering van de raseigenschappen kunnen alleen door kruising ontstaan; over den invloed van deze zijn hier ook stellig nog vruchtbare studiën te maken.

De lezer meene niet, dat het in een opstel als dit vrij overbodig is, met zooveel nadruk te wijzen op het ongeoorloofde van evolutie-verwachtingen. Deze toch leven nog zoozeer in de hoofden van de onderzoekers, dat er niet genoeg tegen gewaarschuwd kan worden. Ze leiden tot oppervlakkigheid: men meent een ver-

---

[1]) Fransche psychologen en ook wel andere gebruiken het woord vaak in twee beteekenissen door elkaar; ze spreken nl. ook van evolutie in den zin van verhooging der van het eene geslacht op het andere overgeleverde beschaving.

[2]) De conservator van de ethnographische afd. in het Museum van het Kon. Bataviaasch Genootschap, de heer CH. LE ROUX, deelde mij mede, dat dit voorkomt.

schijnsel verklaard te hebben, als men het op een „vroeger stadium van phylogenetische ontwikkeling" heeft teruggebracht. In waarheid is men geen stap verder. Een schrikkelijk voorbeeld hiervan levert Dr. van Loon in een bijdrage over „Oer-instinctieve reacties in het normale geestesleven" [1]). Het woord *oer* wijst al naar de evolutie. De Schr. neemt aan, dat instincten verloren kunnen gaan, of zich ontwikkelen, en beseft niet, dat hij hiermede een veelbesproken probleem aanroert, dat alleen langs den weg van het onderzoek, nooit door eene evolutietheorie, opgelost kan worden. Maar ook geleerden van beteekenis kunnen zich nog niet indenken, welke consequenties de huidige stand van het evolutievraagstuk meebrengt!

* *

Komen er hier werkers en zoekers, die zich van de hier geschetste verkeerdheden weten vrij te houden, en werkelijk wetenschappelijke menschen zijn, dan kunnen we in betrekkelijk weinig jaren eene psychologie bezitten van de volken van den Archipel, of ten minste die van de inheemsche bewoners van Java. Het werk zal moeten uitgaan van de psychologie van den Europeaan, de eenige die gegeven is, en van de vooronderstelling, dat welke de verschillen ook zullen blijken te zijn, de zielebouw van de menschen hier en die in Europa volkomen dezelfde is. Wie dit niet aanneemt, behoeft geen pogingen te doen, nogmaals: ongelijk gebouwde zielen zullen elkaar nooit kunnen verstaan. We kunnen ons houden aan de uitspraak, waarmede Kohlbrugge zijn boek besluit: „Is Indië zoo slecht? [2]) Ik zag blanke, bruine, gele en zwarte menschen, met belangstelling lees ik beschrijvingen van maatschappelijke toestanden in vroeger eeuwen, en mijn gevolgtrekking is „dat het wezen van den mensch

[1]) Tijdschrift: Mensch en Maatschappij, 1 Nov. 1929.

[2]) Hoofdstuk IV van: *Blikken in het zieleleven van den Javaan*, blz. 190.

overal hetzelfde is, maar dat de vormen en de schijn eindeloos vele gedaanten aannemen".

Is het dus voor de wetenschap en voor Indië zelf te hopen, dat het groote werk door vele bekwame en onderlegde lieden ter hand worde genomen, een omstandigheid, die den voortgang sterk zal tegenwerken is deze, dat de uit Europa overgekomenen Indië weer plegen te verlaten juist als zij tot volle rijpheid gaan komen. Een bekend Amsterdamsch hoogleeraar placht tot zijne studenten te zeggen: Wat een filosoof of een psycholoog voor zijn vijftigste jaar heeft geschreven, behoeven de heeren niet te lezen! En het was geen paradox, al dachten de studenten dat eerst.

Er is hier eene zeer schoone gelegenheid om een van de allergewichtigste wetenschappen, die van de menschelijke ziel, te verrijken. Wat ook in hooge mate practisch nut zal afwerpen. Men wacht nu eenmaal van de psychologie, dat zij voor de opvoeding en het onderwijs, voor handel en bedrijf en voor het geheele practische leven dadelijk toepasbare resultaten geeft. Deze verwachting heeft al tot heel wat teleurstelling en ook tot heel wat kwakzalverij geleid. Maar het is onloochenbaar, dat de psychologie, zoo zij er maar eenmaal is, even onmisbaar wordt voor de praktijk des levens, als de physiologie voor de geneeskunde, voor de therapie.

Menschenkennis en andere ervaring leiden ons bij den beschavingsarbeid in Indië. Al te vaak echter is het daarbij nog tasten en zoeken. De tijd is nog niet gekomen, waarop een wetenschappelijk oordeel over de gaven en dus over de toekomst van een volk van den Archipel kan worden gegeven — zelfs niet van de bewoners van Java, die het meest onderzocht zijn. Dit in het licht te stellen en te betoogen, dat wij tot een dergelijk oordeel eenmaal kunnen en moeten geraken, is het doel van dit opstel.

Het probleem van de Maleische Hikâyat Kalilah dan Daminah

DOOR

Dr. J. BRANDES [1]).

Waar, als bij de Maleische letterkunde, de stof zeer verspreid gezocht moet worden, en er betrekkelijk zoo weinig onderzoekingen over bijzondere onderwerpen hebben plaats gehad, daar is het zeker niet te verwonderen, dat hij die over het een of het andere onderwerp een eerste onderzoek instelt, bij verschillende details mistast; zulks is haast onvermijdelijk en schrijver dezes is dat dan ook niet ontgaan, toen hij zijn „Het onderzoek naar den oorsprong van de Maleische Hikâyat Kalila dan Damina ingeleid" schreef, dat verscheen in den feestbundel aangeboden aan Prof. Dr. M. J. de Goeje, 1891. Voortgezette studie bracht nog verschillende andere

---

[1]) Dit fragment van een vervolg op Dr. BRANDES' vroegere artikelen over de Hikajat Kalilah dan Daminah, aangetroffen in zijn wetenschappelijke nalatenschap (No. 148 van den inventaris in Not. Bat. Gen. XLIV) wordt hier gepubliceerd omdat het, hoewel uiteraard na meer dan 25 jaar in sommige opzichten verouderd, toch nog waarde heeft doordat het eenige belangrijke correcties geeft op de voorgaande artikelen. Brandes was blijkbaar van plan, in dit artikel een vergelijking van de voor hem bereikbare handschriften te geven; hiervan is echter slechts uitgewerkt een beschrijving van het Bataviasche handschrift, waarop blijkens een opschrift een dergelijke behandeling van het handschrift van Van der Tuuk had moeten volgen. De beschrijving van het eene handschrift is hier echter, als zijnde te fragmentarisch, weggelaten; het afgedrukte is dus alleen de inleiding van het artikel, met de tabel, waarvan de eerste druk in den Feestbundel de Goeje thans moeilijk verkrijgbaar is, terwijl de hier gebodene bovendien aanzienlijk verbeterd is. (*Red.*)

zaken aan het licht, die in genoemd opstel niet konden worden gezegd. Zij raakten intusschen niet de eigenlijke questie, waarop in dit opstel nu teruggekomen kan worden, omdat de bijkomstige zaken, die het onderzoek bont maakten, voor een groot deel niet meer, of slechts met enkele woorden, ter sprake behoeven te worden gebracht [1]).

Het kwam aan den dag dat de Maleische Hikâyat Kalilah dan Daminah voortgesproten was uit dien tak van de Pantjatantra-vertalingen, die zijn oorsprong neemt uit den Arabischen tekst van 'Abdullâh ibnu'l-Muqaffa', naar alle waarschijnlijkheid over den Perzischen van Naçrullâh 'Abdu'l-Hamîd, maar dat de tekst hybridisch was geworden onder den invloed van een Tamil-tekst, zooals 'Abdullâh ibn 'Abdi'l-Qâdir in het Maleisch vertaalde [2]) en dat er aan den tekst verscheidene verhalen toegevoegd zijn, van welke eensdeels de oorsprong niet kon worden getraceerd en anderdeels bleek dat zij direct of indirect ontleend waren aan de bewerking van Husain Wâ'iẓ van het boek; weer andere behooren tot het boek der 10 vizieren.

Dit alles kan men zien uit den indertijd gegeven tabel, die hier verbeterd en verrijkt, maar tevens ook vereenvoudigd, opnieuw gegeven wordt.

Een der belangrijkste wijzigingen is, dat de opgaven voor Husain Wâ'iẓ's bewerking (de Anwâr i Suhaili), en de Turksche vertaling daarvan (het Humâyûn-nâmah), zijn weggelaten, omdat het slechts aan een

---

[1]) Men zie „Nadere opmerkingen over de Maleische bewerkingen van de geschiedenis der 10 vizieren, Hikajat Golam (Hik. Zadabaktin, Hik. Azbak), Hik. Kalila dan Damina, en de daarvan te onderscheiden, bij de Maleiers voorhanden uiteenloopende Hikayats Baktiyar", Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XXXVIII; „De inhoud van de groote Hikayat Baktiyar volgens eene aanteekening van Dr. H. N. van der Tuuk", ibid. XLI, en „Iets over het Pagegaai-boek, zooals het bij de Maleiers voorkomt", ibid. XLI.

[2]) Hierbij zie men nog „Een paar bijzonderheden uit een handschrift van de Hikajat Kalila dan Damina", Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. XXXVI.

invoeging door den Europeeschen bewerker van de uitgave te wijten is, dat in den uitgegeven tekst [1]) op bladz. 184, 201 en 329 (2de ed. bl. 162, 176 en 288) de ingeschoven verhalen „De kat en de duiven", „De sultan van Kashmir" en „Het levenswater" te vinden zijn, voor welke naar de Anwâr i Suhaili verwezen moest worden, maar die niet in de Hdss. voorkomen, en dus niet behooren tot de eigenlijk gezegde Maleische redacties [2]). De tabel kon daardoor zeer vereenvoudigd en verkort worden. Toch bleven de drie genoemde verhaaltjes er op vermeld, omdat zij nu eenmaal in de uitgave te vinden zijn, en hun weglating allicht aanleiding tot verwarring geven kan.

Verrijkt werd zij door bijvoeging van de Bṛhatkathâmañjarî [3]) en Naçrullâh's tekst en verwijzingen op de bladzijde naar afschriften van een drietal handschriften, 1e een in het Bataviaasch Genootschap, Mal. hss. no 135, 2e een handschrift aangetroffen in de nalatenschap van Dr. van der Tuuk, thans te Leiden. Cod. 3195, en 3e het handschrift van Prof. Dr. J. H. de Hollander, thans in het bezit van Dr. C. Snouck Hurgronje [4]). Voorts werden ook, gemakshalve voor een ieder, de parallelle bladzijden aangegeven van de 2e ed. van Gonggrijp's Hikajat Kalila dan Damina, die in 1892 verscheen.

(Zie de tabel op blz. 176—185).

Het was indertijd een belangrijke fout dat voor het onderzoek werd uitgegaan van de uitgave. Het

[1]) *Hikajat Kalila dan Damina*, ed. J. R. P. F. GONGGRIJP, 1876, 2e ed. 1892.

[2]) Zie ook: *Catalogus van de Maleische en Sundaneesche handschriften der Leidsche Universiteits-bibliotheek* door Dr. H. H. JUYNBOLL, blz. 224. (*Red.*)

[3]) Ontleend aan de studie van L. VON MANKOWSKI, *Der Auszug aus dem Pañcatantra in Kshemendras Bṛhatkathâmañjari*, Leipzig 1892.

[4]) De afschriften bevinden zich thans in de bibliotheek van het Bat. Gen. en zijn genummerd Coll. Brandes 146 (afschr. van Bat. Gen. 135), 510 (afschrift van Leiden 3195) en 321 (afschrift van het hs. De Hollander). (*Red.*)

kon moeilijk anders, daar geen handschriften toegankelijk waren dan alleen het Bataviasche, dat zeer fragmentarisch is, en zoo den schijn hebbende van gebrekkig te zijn, niet als legger genomen kon worden. Gonggrijp's editie is bij nauwkeuriger toezien, wat plaats kon hebben toen ook de beide andere handschriften konden worden ingezien, juist zeer ongeschikt voor het nastreven van het doel dat beoogd werd. Niet alleen, dat de bewerker, zooals reeds gereleveerd werd, waar hem het beloop niet behoorlijk voorkwam, verhaaltjes in den tekst plaatste, die de handschriften, welke hij gebruikte, hem niet leverden, ook in het raamverhaal, zooals hij het in zijne bronnen vond, bracht hij belangrijke wijzigingen aan, en zonder twijfel zal hij ook elders nog wel veranderingen hebben gemaakt, waarvan hij niet, als van de toevoeging aan het einde, die noodig was om het boek een behoorlijk slot te geven, voldoende rekenschap gaf. Onjuist n.l. was de gevolgtrekking „daar op de punten waar het hier vooral op aankomt geen verschil wordt geconstateerd, moet verondersteld worden dat zij, hoewel hier en daar van elkander afwijkend, in hoofdzaken overeenstemmen". De handschriften — over A en B, Cod. 1729 en 1757 te Leiden, geeft de catalogus der Maleische en Sundaneesche handschriften der Leidsche Universiteits-bibliotheek van Dr. H. H. Juynboll, 1899, thans nieuw licht — stemmen in de hoofdzaken niet overeen, zonder dat dit door den heer Gonggrijp voldoende werd aangegeven. Maar daarmede is ook uitgewezen, dat er een andere weg dient te worden ingeslagen, om het probleem, dat desniettemin blijft bestaan, zuiver te stellen, n.l. die van eene vergelijking der handschriften onderling.

Men stuit daarbij op verschillende bezwaren. Een der moeilijkheden blijkt juist te zijn het bestaan der uitgave. Zooals boven reeds met een enkel woord te kennen werd gegeven, moet de stof zeer verspreid gezocht worden. In verschillende bibliotheken vindt men handschriften geborgen, maar het aantal in ieder dier boeke-

Pantjatantra				Kalila wa Dimna			Kalilah dan Daminah					
Bṛhatkathâm.	Kathâsarit-sâgara.	Zuid. red.	Tamil (Mal.)	Syrisch	'Abdullâh ib-nu'l Muqaffa'	Naçrullâh	Bat. Gen.	Van der Tuuk	De Hollander	Gonggrijp 1	Gonggrijp 2	
					I	+						Voorrede van Bahnud en die van Naçrullâh.
					II	+		1	1	1	1	Barzôye's zending.
						42		9	9	14	12	Inhoudsopgave.
					III	I						'Abdullâh ibnu'l-Muqaffa''s voorrede.
					1							De man met den gevonden schat.
					2	44		10	11	14	13	Het bot uit 't hoofd leeren van eenige zinnen.
								11	12	16	14	De blinde en de ziende die beiden omkomen.
					3							De man, die in slaap valt als men hem besteelt.
					4							De arme man, die bestolen wordt.
					5							De duif en hare jongen.
					6							De twee kooplieden, die elkander willen bestelen.
					7							De dief, die zich vergist.
					8							De drie zonen en de erfenis.
					9							De visscher en de schelp.
					+							Inhoudsopgave.
					IV	II			+	+	+	Barzôye's levensschets.
					1				12	17	15	De dief die met *sulem* bedrogen wordt.
									14	19	17	Thaif (Wîrawara).
					2							De vrouw en haar minnaar.
					3							De parelboorder, die als muzikant wordt gebruikt.
					4				16	23	20	De hond, die 't been in 't water laat vallen.
					5							De hond en het afgekloven been.
					6							De gier en het stuk vleesch.
									(16)	(23)	(21)	De ezel, die zijn ooren verliest.
					7				17			De parabel van het menschdom.

De kolom betrekking hebbende op den tekst van Naçrullâh is tot aan het derde hoofdstuk niet volledig ingevuld; daar deze tekst hier niet aanwezig is kon deze lacune niet aangevuld worden. Een + geeft het voorkomen van een hoofdstuk, een – het voorkomen van een ingevoegd verhaal of episode aan. Ter verduidelijking hebben wij de kolommen in drie groepen verdeeld (Voor-Indische redacties, Syrisch-Arabisch-Perzische en Maleische). De Romeinsche hoofdstukcijfers in de laatste kolom zijn ontleend aan Brandes' artikel in TBG 36 pag. 400. (*Red.*)

Pantjatantra				Kalila wa Dimna			Kalilah dan Daminah					
Bṛhatkathâm.	Kathâsarit-sâgara.	Zuid. red.	Tamil (Mal.)	Syrisch	'Abdullâh ibnu'l Muqaffa'	Naçrullâh	Bat. Gen.	Van der Tuuk	De Hollander	Gonggrijp 1	Gonggrijp 2	
		—	5						17	24	24	Raamverhaal Tamilred. Pantjatantra.
33	27	I	I	I	V	III	1	12	20	28	28	I. De stier en de leeuw.
34	28	1	10	3	31	69	2	17	24	34	31	1. De aap en de wig.
35	30	2	13		33	79	5	29	34	45	40	2. De jakhals en de trom.
		3	16	9	35	83	7	47	47	53	47	3. De bestolen brahmaan.
		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	*a.* De jakhals en de twee bokken.
				—	—	—	—	—	—	—	—	*b.* Het teruggeblazen vergift.
		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	*c.* De afgesneden neus.
35		4	26	12	36	90	11	56	57	66	58	4. De kraai en de slang.
36	31	5	32	12	37	91	11	57	58	67	59	*a.* De reiger en de krab.
36	32	6	27	14	38	94	14	18	25	78	69	5. De leeuw en de haas.
41	37	11	52	15	39	100	17	37	42	87	76	6. De drie visschen.
38	34	7	40	17	40							De kleerluis en de weegluis.
38												De blauwe jakhals.
39	35	8	44	21	42	114	23	70	73	102	90	7. Het kameel.
40	36	9	49	24	44	118	26	75	76	109	96	8. Het strandloopertje.
40	37	10	50	24	44	119	26	76	77	110	97	*a.* De ganzen en de schildpad.
		12	52									De vrouw en hare twee minnaars.
42												De sluwe jakhals.
43	39	13		28	46	125	30	82	84	122	107	9. De apen en de vogels.
44	40	14	58	28	46	126	30	84	85	123	108	10. De twee vrienden.
44	41	15	61	30		127	31	85	86	125	110	*a.* De reiger, de slang, de krab en de ichneumon.
45	41	16	63	31	47	130	32	89	88	128	112	11. Het opgegeten ijzer.
					VI	IV	33	87	89	130	114	I*a.* Vervolg van de stier en de leeuw.
					49	145	36	92	96	141	124	1. De schilder
					51	152	39	96	102	150	132	2. De quasi-arts.
					52							De terechtgewezene vrouw.
					54	159	41	97	106	157	138	3. De ganzenhoeder.

Pantjatantra				Kalila wa Dimna			Kalilah dan Daminah					
Bṛhatkathâm.	Kathâsarit-sagara	Zuid. red.	Tamil (Mal.)	Syrisch	'Abdullâh ibnu'l Muqaffa'	Naçrullâh	Bat. Gen.	Van der Tuuk	De Hollander	Gonggrijp 1	Gonggrijp 2	
45	48	II	II	II	VII	V	43	104	111	165	145	II. De kraai, de muis, het hert en de schildpad.
46	49	1	74	38	58	175	46	110	120	175	153	1. De muis en de twee monnikken.
47	50	2	76	39	59	176	46	111	121	177	155	*a.* De olieboonen.
47	50	3	76	39	59	177	47	111	122	178	156	*aa.* De vraatzuchtige jakhals.
										184	162	*De kat en de duiven* (door Gonggrijp ingevoegd).
49	64	III	III	VI	VIII	VI	lac.	121	132	194	170	III. De kraaien en de uilen.
										201	176	*De sultan van de Kashmir* (door Gonggrijp ingevoegd).
50	65	1	90									De ezel in 't tijgervel.
50	66	2	93	63	64	204	lac.	127	140	208	182	1. De haas en de olifanten.
51	67	3	95	65	65	208	lac.	131	145	215	188	2. De kat als rechter
52	68	4		67	66	213						De brahmaan, wien een geit ontstolen wordt.
53	69	5	102	69	67	216						De oude man, de jonge vrouw en de dief.
54	70	6	103	70	68	217						De booze geest en de dief.
			105									De koning die zijn vleesch geeft.
54	71	7	107	71	68	218	lac.	136	149	222	195	3. De timmerman en zijne vrouw.
55	72	8	109	72	69	222	lac.	139	153	228	200	4. De muis die huwen zal.
							47	140	154	231	203	5. De Pers, de Arabier en zijne vrouw.
									156			*a.* Ibrahim ibn Ishak.
									167			*b.* Ma'mun arrasjid.
									169	253	222	De kluizenaar en de muis.
56	74	9	112	73	70	227	49	156	174	260	228	6. De slang en de kikvorschen.
57												De gevangen vogels vliegen weg.
57	84	IV	IV	III	IX	VII	50	161	178	265	233	IV. De aap en het zeedier.
58												De gestrafte uiendief.
58	85	1	120	51	73	245	52	166	184	274	240	1. De ezel zonder hart of ooren.
60												De pottenbakker als krijgsman.

Pantjatantra				Kalila wa Dimna			Kalilah dan Daminah					
Bṛhatkathâm.	Kathâsarit-sâgara.	Zuid. red.	Tamil (Mal.)	Syrisch	'Abdullâh ib-nu'l Muqaffa'	Naçrullâh	Bat. Gen.	Van der Tuuk	De Hollander	Gonggrijp 1	Gonggrijp 2	
60 60 61	90	V 1 2	V 125 128 131	IV 53	X 75	VIII 250	lac. lac.	170 171	186 187	279 283	244 248	V. De trouwe wezel. 1. De plannenmaker. De twee moordenaars. Het leven door een boek gered.
				V	XI	IX	53	174	188	286	251	VI. De kat en de muis.
				VII	XII	X	56	178	192	292	256	VII. De vogel Punzah (Qebrah).
				VIII	XIII	XI	58	185	197	301	264	VIII. De jakhals kluizenaar.
					XV	XII	63	201	211	321	281	IX. De tijger en zijne jongen.
					XVI 92	XIII 308	64 (65)	204 (204)	212 (lac.)	325 (326)	285 (285)	X. De kluizenaar. De raaf die zich aanstelt.
				IX 101	XIV 88 —	XIV	65	205	lac.	326 329	286 288	XI. De koning droomt. *Het levenswater* (door Gonggrijp ingevoegd). De voorraadschuur der duiven. De apen en de linzen.
				X 116 117	(Hs.) (Hs.) (Hs.)				(16)	(23)	(21)	De kat de bel aanbinden. Het windgat. De ezel die zijne ooren verliest.
					XVII	XV	67	212	218	340	298	XII. De dankbare dieren.
					XVIII —	XVI	69	218		346	303	XIII. De vrienden. De schataanwijzende duiven.

Pantjatantra				Kalila wa Dimna			Kalilah dan Daminah					
Bṛhatkathâm.	Kathâsarit-sâgara.	Zuid. red.	Tamil (Mal.)	Syrisch	'Abdullâh ibnu'l Muqaffa'	Naçrullâh	Bat. Gen.	Van der Tuuk	De Hollander	Gonggrijp 1	Gonggrijp 2	
					XIX							De duif, de vos en de valk.
							70	222		351	308	De ongeduldige prins.
							74	234		368	322	De ongelukkige koopman.
							77	244		380	333	Abu Sabar.
							81	258		397	348	De koning van Yaman.
								267		408	357	De koning die zijn twee ministers doodt.
								270		412	361	1. De neushoornvogel en de musch.
								288		434	380	De koning van Abessinië.

rijen is niet groot, de variëteit dientengevolge niet belangrijk genoeg, en de editie is in ieders handen. Deze zal zoo doende door wien de zaak belang inboezemt, toch steeds worden nageslagen. Niet te verwijzen naar de uitgave kan voor de meesten zijn, hun den weg af te snijden tot eigen controle, er wel naar te verwijzen is gevaarlijk, omdat men er de controle op mist juist op de punten waar het hier op aankomt. De beste weg zou zeker zijn al de door den Heer Gonggrijp benutte handschriften zelf eerst te raadplegen, maar twee er van vindt men te Leiden, één te Brussel, één te Londen en een vijfde is in het bezit van Dr. Snouck Hurgronje.

Een andere moeilijkheid is dat de handschriften in vele opzichten juist zeer ver uiteen loopen, en tevens veeltijds gebrekkig zijn, doordat er verschillende gedeelten in ontbreken. Hiermede wordt niet zoozeer bedoeld, dat het eene handschrift meer bevat dan het andere, dan wel dat zij, ieder op zijn beurt, lacunen hebben, men hier dit en daar weer dat mist, wat eigentlijk niet had mogen ontbreken, zoodat men vermoedelijk eerst dan een goeden blik op het boek, zooals het bij de Maleiers gangbaar is of was, zal hebben, als men alle handschriften, die er bestaan, in de vergelijking zal hebben opgenomen. Zoo toch zal eerst kunnen blijken of de verhalen uit het boek der 10 vizieren er werkelijk slechts gedeeltelijk aan toegevoegd zijn, òf het verhaal van den Pers, den Arabier en zijne vrouw een integreerend bestanddeel van de Maleische Hikâyat Kalilah dan Daminah uitmaakt, òf „De brahmaan wien een geit ontstolen wordt", „De oude man, de jonge vrouw en de dief", en „De booze geest en de dief" inderdaad in alle handschriften ontbreken. De gebrekkigheid der handschriften in dezen zin maakt het beschrijven er van niet gemakkelijk, nu nauwkeurige opgaven in Gonggrijp's editie van wat in elk door hem gebruikt handschrift te vinden is, ontbreken [1]).

[1]) Hierna volgt de bovengenoemde beschrijving van het Bataviasche handschrift (*Red.*).

De Lima-pahalaä (Gorontalo): volksordening, adatrecht en bestuurspolitiek

door

Dr. B. J. HAGA.

Op het gebied van volksordening en adatrecht heeft de rechtskring Gorontalo altijd gestaan in het teeken van onbekendheid. In het „Adatrecht van Nederlandsch Indië" klaagt de schrijver op blz. 352 over de schaarschheid van de gegevens voor het adatrecht in dezen rechtskring en de sinds dien verschenen literatuur heeft deze leemte in onze kennis bij lange niet kunnen aanvullen [1]).

Het loont daarom de moeite om de tijdens een dienstreis naar Gorontalo [2]) in 1931 verzamelde gegevens [3]) betreffende de Lima-pahalaä, belangrijk deel van dezen rechtskring, te publiceeren.

De Lima-pahalaä, het bondgenootschap van de vijf Gorontalosche rijken, welke in 1889 bij het rechtstreeks bestuurd gebied werden ingelijfd, vormt eene staat-

[1]) In bijlage I is vermeld de geraadpleegde literatuur.

[2]) Vgl. de opgenomen kaart van de afdeeling Gorontalo; de daarop aangegeven districts- en onderdistricts-indeeling geeft den feitelijken toestand weer, en is derhalve in overeenstemming met de laatste kolom van bijlage II. Deze kaart dank ik aan de welwillende tusschenkomst van den Heer LE ROUX, Secretaris van het Bataviaasch Genootschap.

[3]) De tijdens deze dienstreis verzamelde gegevens dank ik in de eerste plaats aan het Europeesch en Inlandsch bestuur van Gorontalo, in het bijzonder aan den djogoegoe van Gorontalo, R. Monoarfo, dien van Bone, A. Wartebore en den marsaoleh t/b te Gorontalo: B. Oli I.

kundige en adatrechtelijke eenheid; sinds 1924 valt haar gebied samen met dat van de afdeeling Gorontalo [1]).

De vijf rijkjes, welke tezamen de Lima-pahalaä, het bondgenootschap hebben gevormd, waren oorspronkelijk Gorontalo, Limbotto, Bone (inclusief Soewawa en Bintaoena), Bolango en Attingola. Bij de opheffing van Bolango in 1862 werd Boalemo geacht de vacante plaats ingenomen te hebben.

Achtereenvolgens zal thans eerst het ontstaan en de ontwikkeling van de twee grootste rijkjes Gorontalo en Limbotto worden geschetst, waarna nog enkele bijzonderheden omtrent de kleinere rijkjes zullen volgen.

Evenals voor Ambon en de Oeliasers [2]), laten zich in eene beschrijving van de volksordening drie tijdperken onderkennen, nml. het nationale tijdperk, het tijdperk der Oostersche inmenging en dat der Westersche inmenging.

I. *Het nationale tijdperk.*

Oorspronkelijk was de bevolking van Gorontalo en Limbotto verdeeld in stammen, linoela's (later kaoems geheeten), aan wier hoofd olongia's (eerste, aanvoerder) stonden, welke ieder een eigen gebied bewoonden. De mij opgegeven namen van de stammen loopen zeer uiteen; ook is het niet duidelijk, welke de oorspronkelijke stammen zijn geweest, hoewel de bevolking op grond van sagen erkent van eenzelfde menschenpaar af te stammen [3]).

Exogamie was onbekend, zoodat deze dus ook niet de aanleiding tot de splitsing der stammen geweest kan zijn.

---

[1]) Bij St. 1924 No. 366 werd de onderafdeeling Bwool afgesplitst van de afdeeling Gorontalo en gevoegd bij Donggala; bij St. 1925 No. 262 werden de onderafdeelingen Gorontalo en Kwandang samengevoegd; sinds dien bestaat de afdeeling Gorontalo uit de onderafdeelingen Gorontalo en Boalemo.

[2]) F. D. HOLLEMAN, *Het adat-grondenrecht van Ambon en de Oeliasers.*

[3]) Ook de bevolking van Gorontalo en Limbotto erkent gemeenschappelijke stamouders te hebben.

Wat enkel als vaststaand kan worden aangenomen, is, dat de bevolking verdeeld was in onafhankelijke en een eigen gebied hebbende stammen, waarvan enkele de voornaamste waren, t.w. voor Gorontalo: Hoenginaä, Loepojo, Bilingata, Waboe, Biawaho, Padengo [1]) enz.; voor Limbotto: Tibawa, Doenggala, Boetayo en Timilito [2]).

Het zijn twee gebeurtenissen geweest, welke eene ingrijpende wijziging hebben gebracht in den stand van zaken, t.w. de vorming van de rijkjes Gorontalo en Limbotto, en het sluiten van het bondgenootschap van de Lima-pahalaä in het begin van de 17e eeuw. Over beide gebeurtenissen een enkel woord.

In Gorontalo was het de olongia van één van de kleinere stammen Holontalangi, t.w. Ilahoeda, die het rijk Holontalo wist te vormen en de eerste vorst ervan was. Hoewel volgens den oorspronkelijken opzet het vorstelijk gezag achtereenvolgens bekleed zou worden door de hoofden der vier voornaamste stammen, is het gebleven binnen de familie van Ilahoeda. De bestuursvorm was verre van autocratisch; het rijk was niet anders dan eene boven de stammen staande overkapping, zoodat het eene territoriale rechtsgemeenschap vormde met eene op het genealogisch verband rustende organisatie. Als gevolg van de vorming van het rijkje gingen de stammen meer en meer door elkaar wonen, zoodat zij geen afzonderlijk territoir meer hadden. Overigens kan men zeggen, dat de bestuursvorm dualistisch was. Eenerzijds werd de vorst bijgestaan door een rijksraad, bestaande uit de woeleja lo lipoe, d.z. de stutten of steunpilaren des lands, dat waren de hoofden van de vier voornaamste stammen: Hoenginaä, Loepojo, Bilanggata en Oewaboe.

Daartegenover stonden de hoofden van de voornaamsten der kleinere stammen, die te zamen zorgden voor

[1]) ROSENBERG, blz. 16; RIEDEL, blz. 103.

[2]) ROSENBERG, blz. 69; RIEDEL blz. 113 geeft andere namen.

de handhaving van de adat istiadat, ook middels rechtspraak, de regeling van feesten, en de verkiezing van den vorst. Zij hadden — tot dusver onbekend en gelukkig voorbeeld van Indonesische democratie — ook het recht tot ontslag van den vorst, indien hij zich misdroeg. Hun woordvoerders waren de baté baté's [1]) (oorspronkelijk boelomé), die den vorst bij de installatie toespraken, en hem zijne ontheffing duidelijk maakten door bij de sembah de handen uit elkaar te brengen.

De toespraak (toedjai) bij de installatie luidde als volgt:

hoeta-hoeta loito-eja	De grond is de grond van U, Toeankoe
Taloehoe-taloehoe-itoeja	Het water is het water van U, Toeankoe
doepato-doepoloi-toeja	De wind, de lucht is de wind, de lucht van U, Toeankoe
toeloe-toeloeloi loeja	Het vuur is het vuur van U, Toeankoe
tawoe-tawoeloi toeja	De menschen zijn de menschen van U, Toeankoe,

waaraan later onder invloed van Ejato (blz. 191) werd toegevoegd:

bai toeja dila poloeli hilawo:
Doch gij zult er geen misbruik van maken.

Een gelijksoortige organisatie had het rijk Limbotto. Ook hier werd de vorst bijgestaan door een rijksraad, bestaande uit de woelea lo lipoe, dat waren de hoofden van de zooeven reeds genoemde vier voornaamste stammen:

Tibawa, Doenggala, Boetayo en Timiloto.

Ook hier was de bestuursmacht verdeeld; aan den

[1]) De baté baté's in Gorontalo waren de hoofden van de stammen Tilotta en Patoenga (Panggoelo); de overige hoofden waren die van Tapa, Hoeangobatoe, Padengo, Biawaha, Dembe en Pagoejaman. Deze acht hoofden vergaderden tezamen en deelden hun beslissing of gevoelen mede bij monde van de baté [2].

eenen kant de vorst met de woelea lo lipoe, aan den anderen kant de hoofden van de voornaamsten der kleinere stammen [1]) met de twee baté baté's als woordvoerders.

Later heeft zich èn in Gorontalo èn in Limbotto ontwikkeld een twééhoofdig bestuur. Ieder landschap had twee radja's, de radja di atas en de radja di bawah, later ook wel geheeten Gouvernementsradja en negorijradja [2]). Waarschijnlijk is dit instituut, dat in 1856 afgeschaft werd, ontstaan als gevolg van oneenigheid bij de troonsopvolging.

De tweede belangrijke gebeurtenis is geweest het sluiten van het bondgenootschap van de Lima pahalaä in het begin van de 17e eeuw, geheeten de „djandji lo oedoelloewa limo lo pahalaä", dat is het verbond van de twee en van de vijf broeders. Dit verbond beoogde een eind te maken aan de voortdurende oorlogen tusschen Gorontalo en Limbotto. „Ter bezegeling van het „toen gesloten verbond zijn twee zware gouden ringen „in één gesmeed, en werd er overeengekomen dat zoolang „die ringen niet ontschakeld zouden zijn het gesloten „verbond zou worden gehandhaafd [3]).

Tot dit verbond van vrede en broederschap traden ook toe de kleinere, veel minder belangrijke rijkjes Attingola, Bolango en Bone (Soewawa-Bintaoena). Van

---

[1]) t.w. Hoengajo, Doenito, Botoe en Ipilo.
De bate''s waren van de stammen: Toenggoelo en Toengtoengijo.
De volgende adatspreuken zijn bekend:
Hoengajo wawoe Doenito
Mohingi oë molalita
d. w. z. Hoengajo en Doenito waken met kracht ervoor, opdat er niet op scherpe wijze gesproken wordt over het rijk, den vorst enz.
Botoe Jipilo.
Mohinggi oë moboelilo
d. w. z. Botoe en Jipilo waken met kracht ervoor, dat de adat istiadat gevolgd wordt.

[2]) ROSENBERG, bl. 18; RIEDEL, blz. 106.

[3]) VAN HOËVELL, blz. 28; ROSENBERG, blz. 71.

belang is, dat overeengekomen werd, dat men niet meer zou spreken van „Uw land" en „mijn land" maar van „ons land".

De djogoegoe van Gorontalo, Ejato, die het sluiten van het verbond had bewerkstelligd, werd kort daarop vorst over Gorontalo en Limbotto tezamen. Ook later hebben Gorontalo en Limbotto wel eens dezelfde vorst gehad. Door dit verbond is ontstaan eene staatkundige eenheid, als gevolg waarvan de afscheiding tusschen de vijf rijkjes in den loop der tijden aanmerkelijk is verflauwd.

II. *Het tijdperk der Oostersche inmenging.*

In deze periode stonden de Lima-pahalaä onder de overheersching en onderdrukking van Ternate, waaromtrent echter weinig positiefs kan worden medegedeeld. Volgens mededeeling zou uit dezen tijd dateeren de instelling van de ambten van djogoegoe (althans voor Gorontalo), van kapitan laoet, en de Ternataansche benaming voor woeleja lo lipoe, nml. marsaoleh en voor kamponghoofd, nml. kimalaka.

III. *Het tijdperk der Westersche inmenging.*

Aan de overheersching van Ternate werd een eind gemaakt door de Oost-Indische Compagnie.

Het was de toenmalige Gouverneur van de Molukken Padtbrugge, die in 1677 dwars door de Noordelijke arm van Celebes van een plaatsje aan de Noordkust (dicht bij het tegenwoordige Kwandang) te voet over de waterscheiding naar Limbotto en Gorontalo trok [1]) en daar voorbereidde het sluiten van het contract van 1681, waarbij door de vorsten en rijksgrooten van Gorontalo en Limbotto goedgekeurd werd de overdracht door Ternate van zijne rechten op Gorontalo en Limbotto, en waarbij zij verklaarden hunne landen als leenen van de O. I. C. te aanvaarden.

---

[1]) Zie over dezen tocht: Bijdragen Koninklijk Instituut, 1867.

De inmenging van de O. I. C. heeft tweeërlei gevolg gehad.

Vooreerst werd de vorstelijke macht autocratischer, doordat de invloed van de lagere volkshoofden onder leiding van de bate²'s onbekend bleef, en de Compagnie zich stelde achter den vorst. Bovendien kreeg de O. I. C. en later het Gouvernement het recht den vorst te erkennen, waarbij de Westersche begrippen van den overgang van de waardigheid van vader op zoon invloed uitoefenden.

In de tweede plaats werd ingevoerd de gedwongen goudleverantie [1]). Als gevolg hiervan vluchtten velen de bosschen in; anderen werden als slaaf verkocht, ten einde uit de opbrengst de op hen rustende verplichting tot goudleverantie te kunnen voldoen. Als gevolg hiervan werd de bevolking meer en meer onderling vermengd en werd de genealogische bond meer en meer verzwakt. Dit werd nog bevorderd, doordat de hoofden van de bevolking verplicht werden ter hoofdplaats te wonen ten einde beter te kunnen worden bereikt door de bevelen van Compagnie en Vorst [2]). Volgens Riedel werd de bevolking verdreven van hare verblijfplaatsen en tuinen, en genoodzaakt, vooral na de invoering van de gedwongen goudleverantie om te wonen in gehuchten van drie tot vijf huisgezinnen, grootendeels buiten het bereik hunner hoofden.

Het verdwijnen van de O. I. C. en het optreden van het Gouvernement bracht aanvankelijk slechts weinig verandering in den stand van zaken. Bij het contract van 1849 werd eindelijk de goudleverantie afgeschaft en vervangen door eene betaling in geld (voor Gorontalo f 20565.—), waarvan 10 °/₀ werd uitgekeerd aan den radja, de djogoegoe's en de mindere hoofden.

---

[1]) ROSENBERG, blz. 25, 84, 89; RIEDEL blz. 67.

[2]) RIEDEL, blz. 62 en 68; ROSENBERG, blz. 24. Destijds had ieder hoofd op de hoofdplaatsen Gorontalo en Limbotto een apart erf, babato genoemd.

Over de latere geschiedenis van de Lima pahalaä kan het volgende medegedeeld worden.

Vooreerst werd in 1856 overgegaan tot een territoriale indeeling, welke in de plaats trad van de bestaande genealogische organisatie. Dit was het werk van den uitnemenden Assistent-Resident Van Baak, die zelf daarover het volgende schrijft [1]).

„Toen schrijver dezes in 1858 [2]) Assistent-Resident „van Gorontalo werd, bestonden in het rijk Gorontalo „1 radja, 2 djogoegoe's, 2 kapitan laut, 4 woelea lo „lopoe's, 20 wala-apoeloe's en een honderdtal olongea's „en taoedaäs. Al deze hoofden hadden ieder hunne „eigen onderhoorigen, die over het geheele grondgebied „door elkander gemengd, verspreid woonden. Het zie- „lental zal 40.000 bedragen hebben, waarvan ongeveer „een derde in slavernij verkeerde. De ontgonnen grond „had eigenaars en de woeste grond behoorde aan het rijk „als vertegenwoordiger van het algemeen. Gemeenten, „dorpen, die grenzen hadden, bestonden niet. De ver- „warring was volkomen. Het gelukte den ondergeteeken- „de, om niet alleen in het rijk Gorontalo, maar ook in de „vier andere tot de afdeeling Gorontalo behoorende rijk- „jes, in een met al de radja's en rijksgrooten gehouden „plechtige vergadering, de slavernij geheel te doen „afschaffen. Tevens werd het rijk Gorontalo in een hon- „derdtal kampongs verdeeld, dezen zooveel doenlijk „politiegrenzen aangewezen en de in die kampongs „wonende personen onderworpen aan het gezag van „de kamponghoofden. In de andere, tot de afdeeling „Gorontalo behoorende rijkjes, heerschte dezelfde toe- „stand".

Bovendien werden in dat zelfde jaar de rijkjes Gorontalo en Limbotto ieder in vier districten verdeeld [3]); Limbotto werd verdeeld in Kwandang, Batoedaä, Tibawa en Pagoejaman; Gorontalo in Kota, Telega, Kabila en

---

[1]) Adatrechtbundel 17, blz. 112.

[2]) Vermoedelijk moet dit 1856 zijn.

[3]) ROSENBERG, blz. 15 e.v.

Tapa, terwijl de onderhoorigheid Pagoeat het 5e district vormde [1]).

De woelea lo lipoe, genoemd Marsaoleh, die tot dusver op de hoofdplaats waren gevestigd, kregen ieder een eigen district, dat wel genoemd werd naar den ouden stamnaam, die ook in hun „gelar" bleef voortleven [2]). Zij werden in het bestuur bijgestaan door de walaapoeloe, een soort tusschenhoofden tusschen hen en de kamponghoofden.

Ook de uit denzelfden tijd dateerende afschaffing van de slavernij bracht eene verandering in de volksordening. Zooals Gonggrijp [3]) mededeelt, bleven nà de afschaffing van de slavernij groote uitgestrektheden zeer goeden sawahgrond braak liggen, omdat de eigenaars de huurvoorwaarden voor de vrijgekomen slaven te zwaar maakten, als gevolg waarvan de laatsten de bergen introkken en daar door ladangbouw in hun levensonderhoud trachtten te voorzien. Ook deze omstandigheid had eene verdere vermenging van de bevolking ten gevolge.

De tweede belangrijke gebeurtenis is de beslissing van het Gouvernement in 1864 om het rechtstreeksch bestuur in te voeren.

---

[1]) Vgl. bijlage II, waarin de indeeling in districten en later in onderdistricten, en de aangebrachte wijzigingen in staatvorm zijn vermeld.

[2])

De woelea lo lipoe	Hoenginaä	kreeg het district	Kotta
„ „ „ „	Woewaboe	„ „ „	Kabila
„ „ „ „	Loepojo	„ „ „	Tapa
„ „ „ „	Bilinggata	„ „ „	Telaga
„ „ „ „	Tibawa	„ „ „	Tibawa
„ „ „ „	Timilito	„ „ „	Kwandang
„ „ „ „	Doenggala	„ „ „	Batoedaä
„ „ „ „	Boetaijo	„ „ „	Pagoejaman

Waarom een bepaald district aan een bepaalden woelea lo lipoe werd toegewezen, is niet duidelijk. Het is mogelijk, dat in het betrekkelijke district de meerderheid van zijn ouden stam was gevestigd. Evenmin is gebleken, op grond waarvan de loop der districtsgrenzen in 1856 vastgesteld is.

[3]) Koloniaal Tijdschrift 1915, blz. 1363.

Hoewel de invoering ervan voorshands opgeschort werd [1]), had deze beslissing tot gevolg, dat de vorsten bij hun aftreden of ontslag niet vervangen werden, en dat het zelfbestuur wel niet formeel, doch de facto overging op de districtshoofden, de oude woelea lo lipoe in de grootere rijken, en op den djogoegoe in de kleinere rijkjes. In de praktijk gingen ook de prerogatieven van den vorst op hen over. In verband hiermede kwam de rechtspraak aan de districtshoofden. Had elk rijkje vroeger één kadi (kalim), naast wien vier imams, toen werd voor ieder district één kalim met vier imams aangesteld. Vroeger was er in ieder rijk slechts één moskee, waar ingevolge voorschrift van den vorst Vrijdagdienst mocht worden gehouden, terwijl ook na de verdeeling in districten de districtshoofden bij godsdienstfeestelijkheden in bedoelde moskee bijeen kwamen. Doch nà de nietvervanging van den vorst gingen ook in dit opzicht de vorstelijke rechten *op de districtshoofden* over, die bepaalden, dat slechts in de moskee ter hoofdplaats van het district Vrijdagdienst mocht worden gehouden.

Limbotto ging inzake den overgang van de vorstelijke prerogatieven verder dan Gorontalo, want in ieder der vier districten van Limbotto werd één baté[2] aangesteld, en werden vier kamponghoofden aangewezen, die de op blz. 190 genoemde titels droegen van Hoengajo, Doenito, Botoe en Ipilo, die tezamen met den baté[2] de oude functies uitoefenden.

De omstandigheid, dat familieleden van de laatste vorsten aangesteld werden tot districtshoofden, versterkte het besef bij de bevolking, dat de oude vorstelijke waardigheid op hen overgegaan was.

Deze staat van zaken duurde tot *1889*, in welk jaar het rechtstreeksch bestuur werd ingevoerd. (St. 1889 No. 94 en No. 256). Over den toestand van Gorontalo in de periode van 1861—1889 handelt het zeer belangwek-

[1]) Over de geschiedenis van de invoering van het rechtstreeksch bestuur vgl. het advies HEYTING in bijlage III.

kende rapport van den toenmaligen Assistent-Resident Scherer (bijlage IV). Hieruit blijkt de merkwaardige rechtstoestand, waarin dit gebied toentertijd verkeerd heeft. Officieel was het zelfbesturend gebied doch zonder zelfbestuur, zelfs zonder een waarnemend zelfbestuur, althans in formeel opzicht. Zooals zooeven vermeld, werd het zelfbestuur echter de facto uitgeoefend door de districtshoofden, de oude woelea lo lipoe. In dezen staat van zaken, waarin derhalve geen autoriteit formeel bevoegd was tot het maken van regelingen, nam Scherer zelf de zaak ter hand om orde te scheppen, waar wanorde heerschte. Hij ontwierp de zgn. regelingen Scherer [1]), waarin allerlei belangrijke onderwerpen geregeld werden, zooals het districtsbestuur, het kampongbestuur, landbouw, de hoofdelijke belasting, de heerendienst, en de instelling van de zgn. Inlandsche weeskamer [2]).

Deze regelingen werden vastgesteld — merkwaardige constructie — door de gezamenlijke landsgrooten van de Lima pahalaä [3]); zij hebben tot grondslag gediend van de in 1889 bij de invoering van het rechtstreeksch bestuur vastgestelde ordonnanties. Tevens werden afgeschaft alle verdere heffingen en onverplichte diensten, welke in de regelingen waren opgenomen, mits door de bevolking voor bedoelde ontheffing betaald zou worden een vergoeding in geld. In de regeling betreffende de hoofdelijke belasting, welke in de plaats was getreden van de goudleverantie, werd nml. de oude hassil-belasting van f 5.— per gezin uitgebreid over de vrijgezellen, weduwnaren en aanzienlijke personen, welke tot dusver vrijgesteld waren. De meerdere opbrengst diende nu tot schadeloosstelling aan de hoogere volkshoofden, voor het gemis van de andere afgestane inkomsten en diensten.

---

[1]) Zie bijlage V.

[2]) Vgl. blz. 216 hieronder.

[3]) Bijlage V.

Door bedoelde maatregelen heeft Scherer, behalve dat de toestand van Gorontalo geordend en verbeterd werd, de invoering van het rechtstreeksch bestuur mogelijk gemaakt en voorbereid [1]). Bedoelde invoering, welke voor een goed deel tot dusver op geld was afgestuit, kostte het Gouvernement toen niets meer, aangezien de bovenbedoelde schadeloosstelling gehandhaafd bleef in den vorm van uit te betalen traktementen aan het Inlandsch bestuur, dat waren de oude volkshoofden. Dit is de verklaring van de omstandigheid, dat tot 1921 de traktementen van de districtshoofden en de onderdistrictshoofden wisselden van resp. *f* 65.— *f* 200.— en *f* 40.— *f* 50.— en afhankelijk waren van het ressort, waarin zij geplaatst waren, aangezien het bedrag van de schadeloosstelling afhankelijk was van de inkomsten, welke de hoofden omstreeks 1885 in werkelijkheid genoten.

Bij de invoering van het rechtstreeksch bestuur in 1889 werden alle maatregelen en voorstellen van Scherer bestendigd en gevolgd. De bij St. 1889 No. 96 en 1889 No. 250 vastgestelde ordonnanties in zake het hoofdgeld en den heerendienst zijn geheel gebaseerd op de betrekkelijke regelingen van Scherer. Slechts aan de kamponghoofden werd toegestaan jaarlijks 15 dagdiensten per jaar te vorderen, aangezien hunne inkomsten te gering bleken te zijn [2]).

De districtsorganisatie werd gehandhaafd, met dien verstande, dat de kleinere landschappen Attingola, Baolemo en Bone omgezet werden in zelfstandige districten [3]).

De marsaoleh's in Gorontalo en Limbotto en de djogoegoe's in de drie kleinere rijkjes bleven als districtshoofd gehandhaafd.

Ook aan het uitdrukkelijk verzoek van de bevolking tot behoud van de inheemsche rechtspraak werd gevolg

[1]) Bijlage VI.
[2]) Bijlage VI (vgl. ook bijl. III).
[3]) Bijlage II.

gegeven; van den rijksraad te Gorontalo [1]), inheemsche rechtbank, welke de zgn. kapitale misdrijven gepleegd door de inheemsche bevolking van de afdeeling Gorontalo (destijds ook omvattende de Tomini-bocht) berechtte, werd de berechting van bedoelde delicten, voor zooveel de bevolking van de Lima pahalaä betreft, afgescheiden en opgedragen aan een Gouvernementsrechtbank, de Groot Medjelis te Gorontalo (St. 1889 No. 95).

Attingola, dat zich eerst tegen de invoering van het rechtstreeksch bestuur verzet had, volgde in het zelfde jaar [2]). Gewezen moet worden op de motiveering van het verzoek daartoe van de bevolking. De hoofden spraken hun innig leedwezen en dat hunner bevolking uit, dat zij niet mochten deelen in de voordeelen, die een rechtstreeksch bestuur van het Gouvernement van Ned. Indië aanbood; zij beklaagden zich, dat zij steeds de vijfde vinger hadden uitgemaakt van het bondgenootschap der *lima pahalaä*, waartoe zij eeuwen hadden behoord en zich nu gevoelden als afgesneden van de gemeenschap; zij smeekten om weder vereenigd te worden met hunne broeders, met wie zij zich één gevoelden [3]) [4]).

Afgezien van de wijziging bij St. 1911 No. 286, welke feitelijk alleen bracht eene verandering in de Europeesche bestuursorganisatie (in de plaats van de twee onderafdeelingen Gorontalo en Limbotto werden ingesteld de onderafdeelingen Gorontalo, Boalemo en Kwandang) werd in het jaar 1920 weer eene belangrijke maatregel genomen. Tot dat jaar waren de districtshoofden de bestuurders bij uitnemendheid gebleven. Bij St. 1920 No. 452 werd nu ingevoerd een

---

[1]) Vgl. St. 1828 No. 67 en 1882 No. 28.

[2]) St. 1889 No. 256.

[3]) Bijlage VII.

[4]) Bij St. 1916 No. 206 werden de bij Kaidipan besar behoorende kampongs Imana en Gentoema, welke een enclave vormden binnen Attingola, gevoegd bij het rechtstreeks bestuurd gebied.

nieuwe districtsorganisatie [1]), hierop neerkomende, dat de vroegere districten gehandhaafd bleven als onderdistricten, doch dat hierboven als overkapping vijf districten [2]) werden ingesteld, waarvan één (Bone) samenvalt met een der oude rijkjes (Bone) doch de andere vier districten slechts ten deele. Gaat men nu na, wat de aanleiding heeft gevormd tot de invoering van het districtsbestuur, dan blijkt uit het reorganisatie-voorstel (Moolenburgh), dat eensdeels gestreefd werd naar eene grootere efficiency en beter gehalte van het Inlandsch bestuur, anderdeels in de richting van herstel van de oude zelfbesturende landschappen in den vorm van districten. Het blijkt echter, dat deze laatste gedachte slechts zeer onvolkomen is kunnen worden uitgevoerd.

Het voorstel Moolenburgh is aanvaard behoudens dat niet alle, doch drie van de districtshoofden ten behoeve van het door hen bestuurde onderdistrict een onderdistrictshoofd t/b kregen.

De vraag, welke nu rijst, is, of bedoelde reorganisatie een aanmerkelijke wijziging in den bestaanden toestand heeft gebracht.

Er trad op eene ombuiging van het gezag in de richting van de nieuwe districtshoofden (djogoegoes genoemd); de districtshoofden van Gorontalo, Limbotto en Bone werden als voortzetters van de oude vorsten beschouwd, klaarblijkelijk, omdat zij behoorden tot de families, welke in aanmerking kwamen voor de uitoefening van het vorstelijk gezag, en omdat het ressort van den djogoegoe van Gorontalo en Bone geheel en dat van den djogoegoe van Limbotto gedeeltelijk samenvalt met dat van de voormalige rijkjes van denzelfden naam; in de regeling van de inheemsche rechtspraak [3]) werden de districtshoofden aangewezen als laagste inheemsche rechters.

---

[1]) Bijlage II.

[2]) Gorontalo, Limbotto, Kwandang, Bone en Boalemo.

[3]) Bijlage VIII.

Bovendien werden de districtshoofden beschouwd als hoofden van den godsdienst.

Overigens echter bleven de vroegere districtshoofden — nieuwe onderdistrictshoofden — voor het grootste deel de eigenlijke bestuurders van het land.

De onderdistrictshoofden behielden hun titel van marsaoleh; de districtshoofden werden djogoegoe genoemd.

Wel is er thans bij de bestuursvoering te constateeren eene neiging om het zwaartepunt meer over te brengen naar de districtshoofden.

Overwogen wordt bijvoorbeeld om voor elk district in plaats van voor elk onderdistrict een Inlandsche weeskamer in te stellen; ook om voor elk district een kadi (kalim) aan te stellen in plaats van voor elk onderdistrict [1]).

Hieruit spreekt te meer de noodzaak, dat vastgesteld wordt, in welke richting de bestuurspolitiek in de toekomst gevoerd moet worden.

IV. *Over de kleinere rijkjes kan het volgende medegedeeld worden.*

Bolango [2]).

De bevolking van dit rijkje is oorspronkelijk afkomstig van Soewawa. De vorst van Bolaang Mongondow zou daar in het bosch een groep menschen aangetroffen hebben, welke hem volgden naar Mongondow, waar zij Bolango's werden genoemd. Een deel trok vandaar naar Gorontalo en vestigden zich in *Tapa;* een ander deel trok naar Attingola (zie aldaar).

---

[1]) In het district Gorontalo is dit denkbeeld reeds gedeeltelijk ten uitvoer gelegd; daar heeft men thans 1 kalim met 16 imams (4 in ieder district); de kalim is thans derhalve voorzitter van 4 Inl. weeskamers. In Bone heeft men ook 1 kalim voor het heele district, met een Inlandsche weeskamer (Bone pantai is geen officieel onderdistrict), welke op twee plaatsen zitting houdt, en twee moskees met totaal 8 imams.

[2]) Vgl ROSENBERG, blz. 16.
RIEDEL, blz. 63.

De in Tapa gevestigde bevolking wist tegenover Gorontalo een zekere zelfstandigheid te verkrijgen.

In 1829 werd het eerste contract gesloten met het Gouvernement.

In verband met de latere vestiging van talrijke Gorontaleezen in hun rijkje en de hieruit voortspruitende oneenigheid trokken de Bolangoers naar Bolaang Oeki.

Na de opheffing van Bolango in 1862 werd Boalemo beschouwd de vacante plaats in de Limapahalaä te hebben ingenomen.

Bone, Soewawa, Bintaoena [1]).

Oorspronkelijk was het land van Bone bevolkt door eene in 7 linoela's verdeelde bevolking, waarvan *Soewawa* de voornaamste was. In de vlakte werd het rijk Soewawa gesticht met den olongia van Soewawa als vorst. Hierop volgden twee instroomingen, t.w. eerst die van Bone (Zuid Celebes), later die van Bintaoena uit het rijkje Bintaoena (onderafdeeling Bolaang Mongondow). Zoo ontstonden drie onafhankelijke rijkjes: Bone, Soewawa en Bintaoena, die met de O. I. C. een gezamenlijk contract sloten. Ieder rijkje had een eigen vorst en twee marsaolehs met eigen adattitels.

Toen de vorst van Soewawa overleed, werd zijn rijk gesteld onder het gezag van den vorst van Bone; hetzelfde gebeurde met Bintaoena, zoodat er één rijk Bone overbleef.

Rosenberg (1865) vermeldt nog, dat er 5 kampongs door Bonereezen, 5 door Soewawareezen en 3 kampongs door Bintaoenareezen bewoond waren; van Hoëvell (1890) geeft op de door hem overgelegde kaart de grenzen van de drie gebiedsdeelen aan. Thans is echter de bevolking zoodanig vermengd, dat men niet meer weet, of men van Bone, Soewawa of Bintaoena afstamt. Wel uit zich thans het verlangen

[1]) ROSENBERG, blz. 102.
RIEDEL, blz. 48, 120.

bij de bevolking om niet enkel te spreken van Bone, doch van Bone-Soewawa. In verband hiermede is onlangs de naam van het district Bone gewijzigd in Soewawa, terwijl het aan de kust gelegen onderdistrict Bone Pantai den naam zal dragen van *Bone*.

De naam van baté² is in Bone niet bekend; de zelfde functie wordt uitgeoefend door den *woehoe*, die in Gorontalo en Limbotto de rechterhand en helper is van den baté².

De gelar van het tegenwoordige districtshoofd wordt gevormd door één van de namen van de zooeven genoemde zeven linoela's; het onderdistrictshoofd kan een der gelars van de vroegere zes marsaoleh's verkrijgen.

Attingola [1]).

(Zie verder onder Bolango).

Bij vestiging in Attingola was de bevolking verdeeld in drie linoela's:

1e. Tihengo — gelar Bolangodaä
2e. Moa — „ Doemaga
3e. Ottadjien — „ Attingola.

De linoela sub 1 leverde een soortgelijke functionaris als de baté² in Gorontalo — Limbotto, die na overleg aanwees, wie vorst zou zijn; de linoela sub 2 leverde den djogoegoe; de linoela sub 3 den vorst, die bijgestaan werd door drie woelea lo lipoe (uit de 3 linoela's).

De laatste vorst overleed ± 1870, waarna het bestuur gevoerd werd door den djogoegoe. Vanaf 1890 wordt Attingola bestuurd door volkshoofden van elders.

Boalemo [2]).

De bevolking is afkomstig uit Boalemo in Loewoek. Na veel omzwervingen (Bone, Batoedaä, Kotta, Pagoejaman) vestigde zij zich in het tegenwoordige onder-

---

[1]) RIEDEL, blz. 125.

[2]) RIEDEL, blz. 48, 123 en RIEDEL, *De oorsprong en de vestiging der Boalemoers op Noord-Celebes.*

district Boalemo. Later werd Boalemo door de O.I.C. en door het Gouvernement als zelfstandig rijkje erkend. Er waren 2 vorsten, t.w. de radja Biloehoe en de radja Pilolijanga. Uit deze twee hoofdlinoela's hebben zich een aantal kleinere linoela's afgesplitst. Naast den radja (olongia) had men een djogoegoe, twee woelea lo lipoe en een kapitan laoet.

Na het overlijden van den laatsten vorst (1879) bleven de vier marsaolehs over, die dus ieder een aantal linoela's onder zich hadden. Na het overlijden van deze marsaolehs werden zij niet meer vervangen.

V. *Tegenwoordige toestand, volksordening, Inlandsche rechtsgemeenschappen.*

Als gevolg van onder I en III geschetste omstandigheden, welke eene grondige vermenging van de bevolking hebben veroorzaakt, is van de vroegere adatinstellingen slechts weinig overgebleven. Het genealogisch verband is verdwenen; slechts enkele personen, en dan nog alleen in afgelegen streken, weten nog, tot welke linoela zij behooren. Ongetwijfeld heeft ook het heerschende ouderrecht daartoe medegewerkt [1]). Bedoelde dooreenmenging is ook oorzaak geweest, dat het kampongverband zwak is te noemen, en dat ook kampongfederaties vrijwel niet bestaan. Wel blijkt bij navraag, dat bepaalde dorpen de oudste zijn, doch zij nemen adatrechtelijk geen bijzondere plaats in; de bekende Sumatraansche figuur van het complex, bestaande uit moederdorp en bijdorpen, komt hier niet voor, wordt althans niet als zoodanig gevoeld.

Thans zal achtereenvolgens worden nagegaan, in hoever en in welk opzicht er thans nog van een adatverband onder de bevolking kan worden gesproken, en welke rechtsgemeenschappen in aanmerking komen voor eene erkenning als Inlandsche rechtsgemeenschap bij uitnemendheid.

---

[1]) Vernomen werd, dat de ambten van bijv. baté² en de gelars overgingen in manlijke linie, dus van vader op zoon.

De wenschelijkheid van erkenning van rechtsgemeenschappen spreekt voor zichzelf, aangezien zoodoende binnen de op de volksinzettingen gegronde vaste verbanden de bevolking en hare hoofden zooveel mogelijk — al zij het onder leiding en toezicht — gelegenheid en bevoegdheid krijgen om hare eigen plaatselijke belangen zelf te regelen en te behartigen.

Het wel eens vernomen argument, dat de bevolking daarvoor nog niet rijp zou zijn, lijkt mij niet juist.

De bevolking van Gorontalo is er zeer zeker niet minder rijp voor dan die van Sumatra; de invloed van de Minahasa doet zich hier bepaaldelijk gevoelen; het onderwijs is goed ontwikkeld.

De afdeeling Gorontalo, met totaal 186.000 zielen, telt: 78 volksscholen, 13 Gouv. scholen 2e klas, 2 vervolgscholen, 2 schakelscholen, 1 meisjeskopschool, 2 H.I.S., 1 H. C. S., 1 E. L. S. en 1 particuliere Chineesche school [1]).

Bij bovenbedoelde erkenning van rechtsgemeenschappen dienen zes mogelijkheden onder oogen te worden gezien.

Vooreerst het dorp.

Dat het dorp nimmer een krachtige eenheid is geweest, werd hierboven reeds vermeld; vermoedelijk zal het dit ook nimmer worden. Daarvoor is de adatrechtelijke basis te zwak, het zielental te gering (gemiddeld 900).

Wel heeft het dorp een eigen politie- en grondgebied, doch beschikkingsrecht ontbreekt, hoewel het dorps-

---

[1]) De invoer uit het buitenland in Gorontalo bedroeg:

in 1928	f	2.226.714.—
in 1929	„	2.368.765.—
1930	„	1.945.334.—
De uitvoer naar het buitenland:		
in 1928	f	6.520 123.—
1929	„	7.177.110.—
1930	„	7.931.430.—
Belastingaanslag		1930:
Gorontalo	f	137.454.80.—
Boalemo:	„	38.031.25.—

hoofd wel vergunning geeft tot ontginning. Ook heeft binnen het dorp wel eene minnelijke afdoening van zaken plaats, waarbij de kepala dapoer[1]) en de orang toea helpen. Eveneens heeft er overleg plaats tusschen dorpshoofd, kapala dapoer en oudsten bij oprichting van een school of langgar, en betreffende vordering en verdeeling van gemeentediensten. Dorpskassen ontbreken. De inkomsten van het dorpshoofd bestaan uit collecteloon, afkoop voor persoonlijke diensten ad *f* 1.50 (pinontol gelden) per dienstplichtige, en kleinere emolumenten[2]). Het Dorpshoofd, de taoe daä, hoewel gekozen door de dorpsingezetenen[3]), is meer tusschenpersoon tusschen den Marsaoleh en bevolking. Men is het er vrijwel steeds over eens geweest, dat het dorp voor rechtsgemeenschap bij uitnemendheid niet in aanmerking komt[4]). Niettemin is het gewenscht om de autonomie van het dorp te versterken en de regeling van eigen zaken zooveel mogelijk te bevorderen.

In de afdeeling Gorontalo is het nog wel eens voorgekomen, dat dorpen, welke voor het besturen door één kamponghoofd te groot werden geacht, gesplitst worden. De namen Boelontia Barat[5]) en Boelontia Timoer[5]) (Soemalata), Deme[6]) I en Deme[6]) II (Soemalata), Biloehoe barat[7]) en Biloehoe timoer[7]) (Batoedaä),

---

[1]) Wijkhoofden; in de vlakte heeft men 1 kapala dapoer op 50 gezinnen; in de bergen 1 op 20 à 30 gezinnen.

[2]) Van de „wang nikah" krijgt de kalim *f* 1.—, de huwelijkssluiter (imam) *f* 2.—, het kamponghoofd *f* 1.—, en de getuige, meestal de kasisi (dorpsgeestelijke) *f* 1.—

Indien het kamponghoofd op het huwelijksfeest komt, krijgt hij *f* 0.40. Indien een uitheemsche trouwt met een Inlandsche vrouw, dan ontvangt het kamponghoofd *f* 7.50 (makanan kampong).

[3]) De betrekkelijke gewestelijke voorschriften zijn opgenomen in bijlage IX.

[4]) Bijv. Assistent-Resident HOEKE in Adatrechtbundel 9, blz. 162.

[5]) totaal ± 1500 zielen.

[6]) „ ± 1400 „

[7]) „ ± 3560 „

Biloengata barat [1]) en Biloengata timoer [1]) (Bone pantai) wijzen op dit verschijnsel.

Het is duidelijk, dat het niet strekt ter verkrijging van krachtige dorpen, indien de dorpen, die een eenigszins grooter zielental verkrijgen, gesplitst worden. Hier is sprake van eene recente dorpenbondvorming, derhalve de stichting van nederzettingen vanuit een moederdorp. In dergelijke gevallen zou kunnen worden overwogen, of door de vorming van ondergemeenten in eene behoorlijke bestuursvoering zou kunnen worden voorzien.

In de tweede plaats de dorpenbonden of federaties. Het adatrecht kent deze niet, en tot kunstmatige vorming bestaat geen bepaalde aanleiding. Eene uitzondering zou kunnen vormen het onderdistrict Pagoeat, waar onderscheiden kunnen worden drie dorpencomplexen, vooreerst de Westelijke nederzettingen van de Tominiers: Papajato, Molosipat enz.; dan de oorspronkelijke bewoners van Pagoeat in Marissa [2]) enz. en in de 3e plaats Boemboelan en omgeving, waar in vroeger tijd Tominische vazallen door de vorsten van Gorontalo neergeplant zijn geworden [3]). Afgezien van Pagoeat, waarover later, kan derhalve van erkenning of vorming van dorpenbonden afgezien worden.

Niettemin bestaat er geen bezwaar om bij de erkenning van de onderdistricten als rechtsgemeenschappen

[1]) Totaal ± 4800 zielen.

[2]) De oorspronkelijke bevolking van Pagoeat was verdeeld in twee linoela's, t. w. Ponello en Boehoe, aan wier hoofd een olongia stond, benevens een djoegoegoe, een woelea lo lipoe en een walaupoeloe.

Bij de overheersching door Gorontalo werd een marsaoleh van daar te Pagoeat geplaatst. De twee olongia's en hunne gelars zijn langzamerhand verdwenen.

In deze afgelegen streek weet men nog ongeveer wie tot de ponellogroep en wie tot de Boekoegroep behoort. De kinderen volgen den stam van den vader. Men mag trouwen zoowel binnen als buiten de groep.

[3]) Nml. de 4 olongia's van Sidoean, Sipajo, Soginta en Boenoejo.

— waarover straks — indien de bevolking zich daartoe uitspreekt, groepen van kampongs als ondergemeenschappen te erkennen en daaraan een zekere autonomie afgeleid van die van het onderdistrict, te verleenen.

In de derde plaats het oude district, thans het nieuwe onderdistrict, dat de voornaamste band onder de bevolking vormt.

De bevolking van een onderdistrict vormt een eenheid; men zegt: ik ben iemand van Telaga, ik ben iemand van Batoedaä. Een bepaald beschikkingsrecht op den grond, in zeer vroegeren tijd berustend bij de linoela's [1]), later bij de zelfbesturen, bestaat eigenlijk niet meer; ieder mag vrij ontginnen behoudens vergunning van het kamponghoofd; ieder mag boschproducten inzamelen, doch voor houtkappen, behalve voor eigen gebruik, vraagt men vergunning aan den Controleur en betaalt hijo [2]).

Doch het bosch, de woeste grond noemt men hoeta lo lipoe, d. w. z. grond van het land, vertaalt deze term met „tanah district" en denkt daarbij aan het oude district [3]).

Ieder onderdistrict heeft zijn eigen Inlandsche weeskamer; al is het districtshoofd ook sinds 1927 de laagste inheemsche rechter, vrijwel alle zaken komen nog bij het onderdistrictshoofd, die een groot aantal minnelijk afdoet.

Ieder onderdistrict heeft zijn eigen kadi, bijgestaan door 4 (weer het heilige getal 4) imams, die in hun functie van huwelijkssluiter het onderdistrict in vier ressorten hebben verdeeld.

Het had zijn eigen bezittingen, zooals gebouwen enz.

---

1) ROSENBERG, blz. 24.

2) Ook in den vorstentijd werd hijo gevorderd. In 1917 besloot men tot heffing van deze retributie ten bate van de districtskas. Het is gebleken, dat ter zake eene regeling ontbreekt; als grondslag wordt gebruikt een destijds opgemaakt *ontwerp* boschbeschermingsordonnantie voor Manado.

3) Sterft iemand zonder erfgenaam na te laten, dan vervallen zijn bezittingen inclusief gronden aan de baital mal en worden door de Inlandsche weeskamer verkocht ten bate van de moskee-kas.

Ieder onderdistrict heeft één moskee (vgl. blz. 195) [1].

Doch het belangrijkste punt is, dat de onderdistrictshoofden, hoewel zij formeel Inlandsche ambtenaren zijn en derhalve door het Gouvernement aangesteld, ontslagen en bezoldigd worden, *volkshoofden* zijn. Wanneer een onderdistrictshoofd benoemd is, wordt hem in een adatbijeenkomst, bijgewoond door de voornaamste geslachten van de Limapahalaä bij monde van den baté² (derhalve in Gorontalo door den baté² van het district en in Limbotto door den baté² van het onderdistrict) een adattitel (gelar) verleend, ook indien hij uit een ander gebiedsdeel afkomstig mocht zijn. Het feest heeft plaats ten huize van den nieuwen marsaoleh; de kosten worden gedragen door de bevolking van het onderdistrict.

Verleend wordt dan een der vier hoogste adattitels van het betrokken rijkje, dat zijn de namen van de oorspronkelijke voornaamste stammen, (zie blz. 188 hierboven) [2], zoodat een Gorontalees, die onderdistrictshoofd wordt in Limbotto, de adattitel van Limbotto krijgt en deze behoudt, zoolang hij in Limbotto, al zij het in een ander onderdistrict, geplaatst blijft. Hieruit blijkt, dat thans een bepaalde adattitel niet gebonden is aan een bepaald onderdistrict, hoewel er toch wel een zekere voorkeur is blijven bestaan voor de op blz. 194 hierboven vermelde rangschikking, derhalve, dat bijv. de adattitel Hoenginaä bij voorkeur in het onderdistrict Kotta blijft, Oewaboe in Kabila enz.

De baté² spreekt den nieuw benoemden Marsaoleh (onderdistrictshoofd) aldus toe:

Op dezen dag zijt Gij verheven tot Marsaoleh (volgt de adattitel)

(deze zin wordt driemaal herhaald).

---

[1]) Alleen in het onderdistrict Pagoeat zijn 2 moskeeën, één te Sipajo en één te Pentadoe.

[2]) Ook bij de benoeming van een districtshoofd heeft een adatinstallatie plaats; daarbij wordt geen adattitel verleend; zijn adattitel is djogoegoe.

Daarop volgt dan het uitspreken van het formulier (toedjai) [1]):

„Maan van het rijk, maan van de vlakte
„steunpilaren van het land,
„vier geesel roeden
„op U lieden rust het vertrouwen van de massa,
„onderzoekers en toezichthouders,
„tevens lichtgevers
„openbaarders van het reine".

Hieruit blijkt duidelijk, hoe zeer de bevolking het onderdistrictshoofd, den marsaoleh als volkshoofd beschouwt en als voortzetter van de oude woelea lo lipoe en districtshoofden.

Er is echter één voorwaarde aan verbonden; het hoofd moet behooren tot de voorname geslachten. Daartoe behooren thans bijna alle districts- en onderdistrictshoofden. Als men voorzichtig navraag doet, dan blijkt van het bestaan van bezwaren om de enkele niet van „bangsa" zijnde bestuurshoofden den adattitel te geven en van eene mindere waardeering.

Ten slotte heeft men nog in Limbotto in ieder onderdistrict (en bovendien tot 1906 in Soemalata) een baté² en vier kamponghoofden met een bijzonderen adattitel [2]).

Die functies of titels zijn niet gebonden aan een bepaalde kampong; zoodra een functie of titel vaceert, wordt door den marsaoleh een kamponghoofd daarvoor

---

[1]) Hoelanggili hoelalata
Wolihi patoö data
Wopato paitoe boeata
Holo tapilangata
Latawoe dadata
Mahintoe mongolomato
Bali mopoöpatoto
Mopoeti odé hoeäto.

[2]) In Tibawa, Pagoejaman en Soemalata draagt de baté² de gelar van Toenggoelo; in Kwandang en Batoedaä die van Toentoengijo.

aangewezen; de gestelde eischen zijn afkomst, inzicht, kennis van adatrecht, etikette en afkomst (toeroenan).

Vroeger werden bedoelde baté[2] en kamponghoofden door de marsaoleh ook in rechts- en bestuurszaken geraadpleegd. Thans is hun bevoegdheid beperkt tot regeling van feestelijkheden, de handhaving van de adat istiadat, echter in sterk verminderde mate, en de aanbieding van den adattitel aan den marsaoleh.

Vroeger was de baté[2] geen kamponghoofd; thans wel.

Eindelijk moge nog even de aandacht worden gevestigd op het merkwaardige van de omstandigheid, dat het huidige onderdistrict het sterkste verband onder de bevolking is geworden. Want, zooals vermeld onder III, is het oude district een invoersel van het Westersche bestuur in 1856. Dat het district (huidige onderdistrict) de eenheid van de bestuursvoering geworden en gebleven is, laat zich verklaren uit de omstandigheid, dat daarbij aangepast is aan de adatorganisatie, dat de *Woelea lo lipoe*, de vier voornaamste stamhoofden, de steunpilaren van het rijk en de leden van den rijksraad omgezet zijn in territoriale hoofden, dat van 1861 tot 1889 de vorstelijke macht door hen is uitgeoefend, dat sinds 1889 voor hun functie steeds leden van de voorname geslachten zijn gebruikt, en dat der-

---

De kamponghoofden met hoogere gelar zijn thans:

Tibawa		*Soemalata*	
Hepoehoelawa	– Doenito	Woeboedo	– Doenito
Bolihoeanga	– Ipilo	–	– Ipilo
Doetoelanaä	– Hoengaja	–	– Hoengaja
Kajoemerah	– Botoe	Boelontiobarat	– Botoe.
Kwandang		*Batoedaä*	
Titidoe	– Doenito	Isimoe	– Doenita
Dambalo	– Ipilo	Pahoenga	– Ipilo
Moloea	– Hoengaja	Bongomene	– Hoengaja
Leboto	– Botoe	Iloeta	– Botoe

Pagoejaman

(vacant)	– Doenita
Bilotto	– Ipolo
Lakea	– Hoengaja
Dilonijohoe	– Botoe

halve de bevolking in hen nog ziet de voortzetters van de oude woelea lo lipoe, de voornaamste stamhoofden. Hierbij komt, dat het dorp geen krachtige rechtsgemeenschap was en is en dat dorpenbonden niet bestaan.

Na alles, wat hierboven over het onderdistrict is gezegd, behoeft het geen nader betoog, dat het zeer zeker in aanmerking komt voor erkenning als rechtsgemeenschap bij uitnemendheid, waarbij dan de tegenwoordige onderdistrictshoofden omgezet zullen moeten worden tot hoofden van de op bovenstaanden voet erkende rechtsgemeenschappen.

Het eenige vraagpunt is, of zulks ook zal moeten geschieden voor het onderdistrict Pagoeat, of dat daar de voorkeur moet worden gegeven aan de drie op blz. 206 genoemde kampongcomplexen.

Het is nml. een feit, dat Pagoeat altijd eene onderhoorigheid is geweest van Gorontalo; het daar geplaatste Gorontaleesche hoofd kreeg zijn adattitel uit Gorontalo. De vraag, welke nu rijst, is, of het Gorontaleesche onderdistrictshoofd in Pagoeat beschouwd wordt als volkshoofd, of min of meer als overheerscher, althans niet als eigen volkshoofd. Mijn persoonlijke indruk is, dat de band tusschen Pagoeat en Gorontalo reeds zoo lang bestaat, en dat de bevolking zich zoo sterk heeft vermengd met Gorontaleezen, dat ook het Gorontaleesche onderdistrictshoofd daar beschouwd wordt als volkshoofd. Is zulks juist, dan kan ook het geheele onderdistrict Pagoeat als Inlandsche rechtsgemeenschap worden erkend, zoo noodig gepaard gaande met de erkenning van de drie genoemde kampongcomplexen als ondergemeenschappen. Het voordeel zou dan verkregen worden, dat in geheel Gorontalo gelijksoortige Inlandsche rechtsgemeenschappen zouden kunnen worden erkend.

In de vierde plaats de oude zelfbesturen. Dit verband is echter zwak te noemen. In Bone en Attinggola

wordt dit verband nog het meeste gevoeld. De bevolking van Boalemo, steeds als minderwaardig beschouwd, is geheel met Gorontaleezen vermengd. En voor de twee belangrijkste rijkjes; Gorontalo en Limbotto geldt vooral dat als gevolg van het bondgenootschap de afscheiding tusschen de rijkjes meer en meer weggevallen is.

Men sprak van „ons" land; men sprak in één adem van Gorontalo—Limbotto, Limbotto—Gorontalo; lieden uit Gorontalo mochten vrijelijk ontginnen enz. in Limbotto en omgekeerd; adellijken uit Gorontalo konden verheven worden tot vorst en woelea lo lipoe in Limbotto en omgekeerd. Ook de geleidelijke verdwijning van de vorsten in overeenstemming met den wil van de voorname geslachten en van de bevolking, met het tusschenstadium van de uitoefening van de vorstelijke macht door de districtshoofden, heeft hiertoe meegewerkt. Bovendien zijn verschillende leden van de vorstelijke geslachten districts- en onderdistrictshoofden; er is derhalve geene tegenstelling tusschen het Gouvernement en de leden van voormalige zelfbesturen zooals in Djambi; het Gouvernement heeft de leden van de voorname geslachten altijd in eere gehouden; de bestuursvoering berust grootendeels in hunne handen; door hen wordt derhalve de herinnering aan het oude rijksverband niet levendig gehouden. Wel zijn er nog verschijnselen, welke op het oude landschapsverband wijzen, o.a. de bij Gorontalo en Limbotto behoorende adattitels van de marsaolehs en de verleening van bedoelden titel door de voorname geslachten van het betrokken landschap, hoewel de voormannen uit andere landschappen hierbij ook tegenwoordig zijn.

Tegen het denkbeeld van herstel van de oude zelfbesturen rijzen drie bezwaren. Vooreerst het reeds genoemde bezwaar, dat de afscheiding tusschen de twee voornaamste rijken Gorontalo en Limbotto grootendeels weggevallen is; men voelt zich daar niet meer als te behooren tot een der voormalige rijkjes.

In de tweede plaats bestaat er voor de twee voornaamste rijken Gorontalo en Limbotto geen bepaaldelijk aangewezen vorstengeslacht; er zijn een 4 à 5 families, welke voor bekleeding van de vorstelijke waardigheid in aanmerking zouden kunnen komen. Gevolg is, dat de eventueele aanwijzing van een zelfbestuurder allerlei twist, oneenigheid en naijver zou veroorzaken. Vernomen werd, dat de instemming van de bevolking en van de voorname geslachten met de invoering van het rechtstreeksch bestuur in 1889 verband heeft gehouden met de omstandigheid, dat de voorname geslachten elkaar de kroon niet gunden. Bovendien zijn in de voormalige rijkjes Boalemo en Attinggola geen geschikte candidaten voor zelfbestuurder aanwezig.

In de derde plaats is een herstel van de voormalige rijkjes uit een oogpunt van bestuursvoering niet gewenscht. Het tot het rijkje Limbotto behoorend onderdistrict Pagoejaman wordt nml. het beste vanuit Tilamoeta bestuurd, evenals de Gorontaleesche onderhoorigheid Pagoeat.

Tegen de erkenning van het huidige *district* als rechtsgemeenschap rijst vooreerst het bezwaar, dat het, afgezien van Bone, geen staatkundige eenheid vormt, alhoewel ook de districtshoofden beschouwd worden als volkshoofden en voortzetters van de oude vorstengeslachten, althans voor Gorontalo, Limbotto en Bone. Het district Kwandang bestaat uit het rijkje Attingola en het onderdistrict Kwandang van het rijkje Limbotto.

Het district Boalemo omvat het oude rijkje Boalemo, het onderdistrict Pagoeat van Gorontalo en het onderdistrict Pagoejaman van Limbotto. Het district Gorontalo valt samen met het oude rijk Gorontalo, behalve dat de oude onderhoorigheid Pagoeat er buiten valt.

Bovendien zouden de districten als rechtsgemeenschappen te dicht staan eenerzijds bij de onderdistricten, anderzijds bij de Lima Pahalaä.

Ten slotte de Lima pahalaä. Men voelt nog steeds het verband van de Lima pahalaä; men voelt zich een eenheid, en dit uit zich bijvoorbeeld ten opzichte van de immigreerende Minahassers en Javanen; het vormt een opzichzelf staand, door zelfbesturende landschappen ingesloten gebiedsdeel.

Om dezelfde redenen, welke geleid hebben tot de instelling van den Minahassaraad, en welke de grondslag vormen van het denkbeeld tot erkenning van groepsgemeenschappen, ware ook de Lima pahalaä als autonoom gebiedsdeel te erkennen.

Conclusie uit het vorenstaande is derhalve, dat de Lima pahalaä als autonoom gebiedsdeel en de huidige onderdistricten als Inlandsche rechtsgemeenschappen kunnen worden erkend, gepaard gaande met eene versterking van de autonomie van het dorp en, waar dit noodig en gewenscht is, met de erkenning van kamponggroepen als ondergemeenschappen.

Het tegenwoordig districtsbestuur kan worden gehandhaafd in den bestaanden vorm. Op dezelfde wijze als vier van de vijf districtshoofden thans tevens onderdistrictshoofd zijn, zullen zij in de toekomst voorshands ook waarnemend hoofd van een rechtsgemeenschap zijn. De toekomst van het districtsbestuur zal afhankelijk zijn van den verderen loop van de ontwikkeling.

VI. *Enkele aanteekeningen over het adatrecht van Gorontalo.*

Verwantschaps- en huwelijksrecht [1]).

Het verwantschapsrecht in Gorontalo is ouderrechtelijk; de kinderen behooren zoowel tot de familie van den man als van de vrouw.

familie = ilato
gezin = ngalaä

De grootte van den bruidschat (mas kawin, tonello), die de ouders van den jongen man voor het huwelijk

[1]) Vgl. RIEDEL, blz. 134 e.v.

geven aan de ouders van het meisje is afhankelijk van den stand van het meisje.

Voor de afstammelingen van den vorst bedroeg deze oorspronkelijk: 4 kati zilver + 4 slaven, thans 4 rijksdaalders en *f* 100.—; voor den middenstand (wali wali) 3 kati zilver + 2 slaven, thans 3 rijksdaalders + *f* 50.—; voor den lageren stand (toeango lipoe) en de slaven: 2 kati zilver + *f* 25 à *f* 30.—, thans 2 rijksdaalders + *f* 25 à *f* 30.—.

Ook het dienhuwelijk was en is bekend.

Er bestaat geen huwelijksverbod tusschen mannen van lager stand met vrouwen van hooger stand; schaking is *niet*, vluchthuwelijk is wèl bekend.

Indien de ouders van het meisje geen toestemming willen geven voor het huwelijk, dan staan twee wegen open. Vooreerst het vluchthuwelijk (totalo hoentalo), waarbij de imam optreedt als wali hakim. Bij aanklacht van de ouders kan het jonggehuwde paar gestraft worden.

De straf is afhankelijk van den stand van het meisje; voor den hoogsten stand bedraagt deze 60 realen (à *f* 1.60); voor den middenstand 40 realen (à *f* 1.60).

In de tweede plaats kan de jonge man de kamer van het meisje binnendringen; op aanklacht van de ouders kan hij dan gestraft worden wegens moölato; de boete is afhankelijk van den stand van het meisje; voor den hoogsten stand bedraagt deze *f* 25.—

Het huwelijk heeft plaats ten huize van de ouders van het meisje, waarbij een slamatan gehouden wordt; den volgenden dag gaan man en vrouw naar het huis van de ouders van den man, waar ook een slamatan gehouden wordt, doch daartoe dienen de ouders van den man „wang adat" (doedello) te geven aan de ouders van de vrouw, waarvan het bedrag weer afhankelijk is van den stand van het meisje; voor den hoogsten stand bedroeg deze één slaaf, thans *f* 25.—.

Vlak nà het huwelijk geven de ouders van de vrouw kleeren aan den man.

In de meeste gevallen trekt het jonge paar in bij de ouders van de vrouw; krijgt de man eigen middelen van bestaan, dan gaat hij wonen in een eigen huis.

De scheiding heeft plaats volgens de Mohamedaansche wet. De talik is niet bekend. Bij scheiding en bij overlijden wordt de boedel verdeeld door de Inlandsche Weeskamer; van het staande huwelijk verkregen goed krijgt de man 2/3 en de vrouw 1/3.

Bij scheiding blijven de kleinere kinderen bij de moeder; worden zij grooter, dan wordt hun gevraagd, bij wien zij willen blijven.

Adatdelicten.

Behalve de reeds bovengenoemde zijn bij de inheemsche rechtspraak de volgende adatdelicten bekend:

1e. *Zina,* geslachtelijke gemeenschap buiten het huwelijk;
2e. niet behoorlijk presteeren van den heerendienst;
3e. niet (tijdig) beplanten van de sawahs;
4e. niet volgen van de landsgebruiken (etikette) d. i. totalo lembango.

Grondenrecht.

Voor het grondenrecht, vgl. uitvoerig Adatrechtbundel 17, blz. 118 e.v. en Gonggrijp in Koloniaal Tijdschrift, 1915, deel II.

Tanah pasini, d. i. woeste grond, die aan iemand behoort.

Tanah hoeta lo lipoe, d. i. woeste grond, die aan het „land" behoort.

Het grondenprobleem in Gorontalo is van geheel ander karakter dan dat van de Minahasa, zooals door Holleman geschetst in Mededeelingen Afdeeling

---

[1]) Zie voor het instituut van de Inlandsche Weeskamer; Adatrechtbundel 29, blz. 2, en 31, blz. 78 en bijlage X.

Bestuurszaken der Buitengewesten, serie A No. 11. Onverdeelde boedels komen nml. niet voor; bij openvallen van een boedel wordt deze door de Inlandsche weeskamer dadelijk verdeeld. Art. 9 van het Agrarisch Reglement van Manado vindt geen toepassing.

Trouwens, het geheele Agrarische Reglement is vrijwel een doode letter. Vrijwel alle ontginning heeft plaats op grond van eene mondelinge vergunning van het kamponghoofd. Slechts in bijzondere gevallen, bijv. bij ontginning van groote complexen of door Inlanders van elders, vraagt men het Hoofd van plaatselijk bestuur de in art. 3(1) sub c van het Agrarisch Reglement bedoelde vergunning. De in art. 3(1) sub b bedoelde door het districtshoofd af te geven vergunningen zijn in de praktijk niet bekend.

De in art. 16 e.v. van het Agrarisch Reglement bedoelde grondhuurovereenkomsten worden nimmer gesloten.

Daaraan is ook geen behoefte, aangezien in Gorontalo algemeen voorkomt de verkoop van klapperboomen aan niet Inlanders zonder den grond. Dit vormt het eigenlijke agrarische probleem van Gorontalo. Het komt er dus op neer, dat verkoop van grond aan niet-Inlanders verboden is en dat de verhuur geregeld is in het Agrarisch Reglement, doch dat de verkoop van klapperboomen niet verboden noch geregeld is. Dergelijke verkoop heeft sinds tientallen jaren op groote schaal plaats gehad en schijnt niet in strijd met het adatrecht. Eene wettelijke voorziening komt dringend noodig voor, aangezien reeds talrijke zeer goede klapperboomen tegen veel te lage prijzen verkocht zijn.

VII. *De Rijkssieraden van Gorontalo.*

Over deze rijkssieraden handelt ondervolgende uit de Notulen van het Bataviaasch Genootschap [1]) overgenomen mededeeling:

---

[1]) Deel 27/28, 1889/1890, blz. 113, vergadering van 4 November 1890.

I. „Nadat de notulen der vorige vergadering zijn „goedgekeurd, worden de volgende besluiten en brieven „ter tafel gebracht:

a. „Het Gouvernements-besluit dd. 28 October No. 51 „houdende bepaling, dat de rijkssieraden van het voor-„malig landschap Gorontalo (Menado), bestaande uit „een piek, een rond schild van rotan gevlochten, een „katoenen oranje pajong, twee krissen met gouden „gevest en scheede en een zilveren kwispedoor, op „den voet van het besluit van 11 December 1858 No. 77 „(B. B. No. 3121) worden afgestaan aan het Gen. ter „bewaring in het Museum.

„Bij het besluit is in afschrift gevoegd een schrijven „van den Ass. Resident van Gorontalo o. a. inhoudende „het volgende:

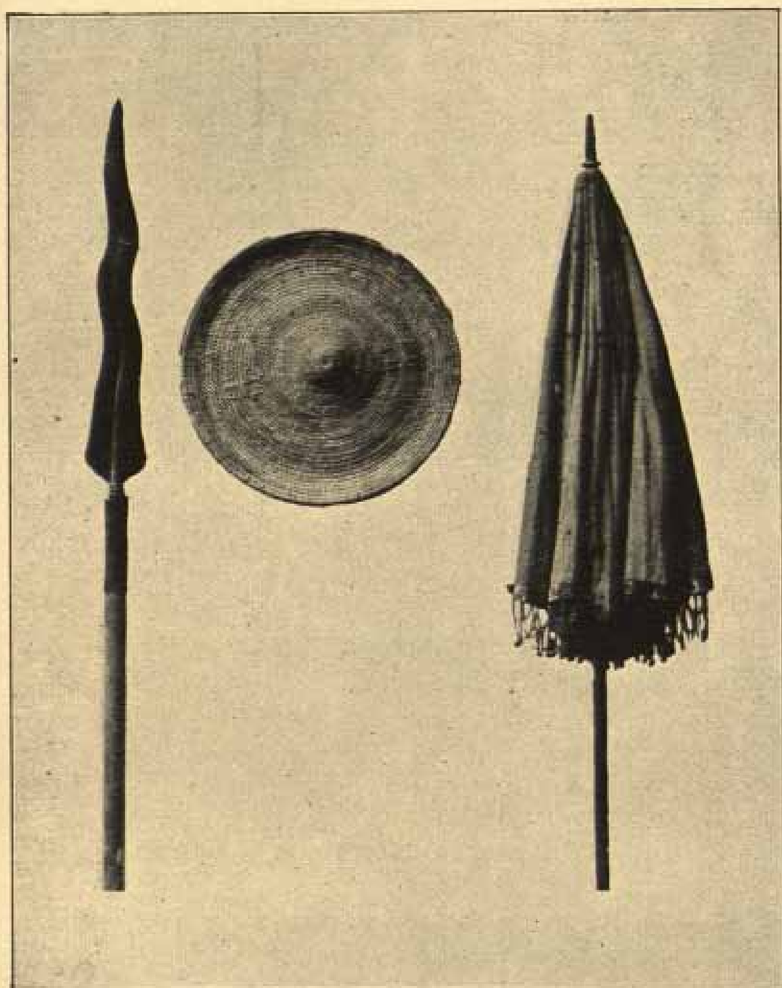
„De eigenlijke rijkssieraden van het rijk van Goron-„talo, waaraan door de bevolking een bijgeloovige „eerbied wordt gehecht, zoo zelfs dat het vertoonen „daarvan oudtijds voldoende was om oproer of verzet „in de geboorte te smoren, zijn:

a. „een piek, genaamd djoewelele;

b. „een rond schild, van rotan gevlochten, parise „geheeten.

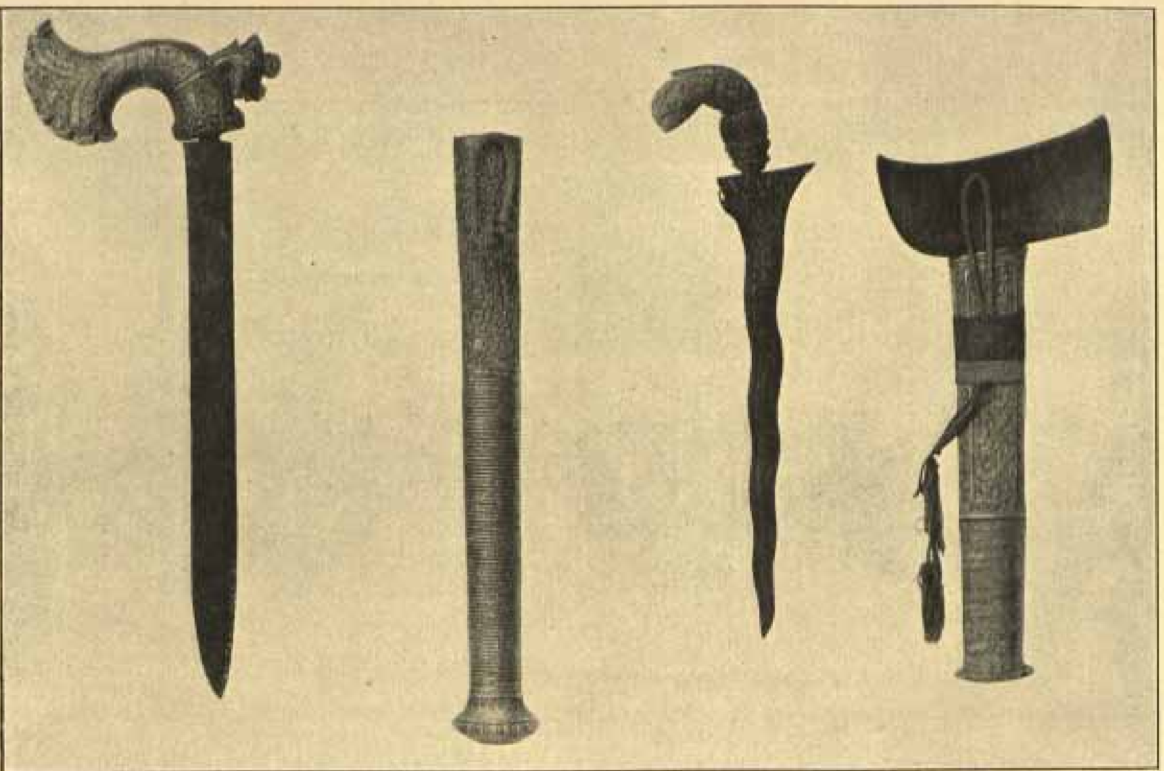
„Volgens de legende zou de piek het oudst en „afkomstig zijn van Goa.

„In den langdurigen strijd, die tusschen de rijken „Holontalo (Gorontalo) en Limoeto (Limbotto) in de „14e eeuw heeft gewoed, zocht eerstgenoemd rijk hulp „bij Goa, terwijl Limoeto, bij Ternate steun zocht. „Gorontalo bleef evenwel overwinnaar en Goa nam „als krijgsgevangenen mede, twee prinsessen genaamd „Entobango en Tiliaja en een prins genaamd Pomon-„tolo, allen van Limbotto. (Over de zonderlinge lot-„gevallen dezer vorstelijke personen in het rijk van „Goa, kan men nalezen Riedel in de bijdragen van „het koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Vol-„kenkunde, vierde volgreeks, Deel X, 4e stuk, blz. 501). „Later toen de vrede tusschen Limbotto en Gorontalo

Rijkssieraden van het voormalige rijk Gorontalo.

a. Piek, genaamd djoewelele;
b. Rond schild (parise);
c. Katoenen oranje pajoeng.

Rijkssieraden van het voormalige rijk van Gorontalo.

a. Dolk, recht lemmet met gekromde greep en gedreven gouden scheede, Boegineesch maaksel;
b. Kris, gevlamd lemmet, ivoren greep en gedreven gouden scheede-overtrek, Boegineesch maaksel.

„voor goed gesloten was en bezegeld door het doen „zinken van twee ineen gesmede gouden ringen in het „meer, ging zekere Gorontalees Mopatoe, olongia van „Hoentoelo tiopo (thans kampong Doetoelanaä) op „herhaald verzoek van Limbotto naar Goa, ten einde „te trachten de prinsessen uit hare gevangenschap te „verlossen.

„Te Goa aangekomen, vond hij dat land in rouw „en beroering; niet alleen dat er pestilentie heerschte, „maar ook had de Kraeng Goa een hevigen strijd te „voeren tegen een zijner vazallen, die in opstand was „en zich in eene onneembare verschansing had ver„sterkt. Mopatoe bedacht toen een krijgslist, liet eenige „geiten slachten en besmeerde zoowel zich zelven als „vijftig zijner gewapende volgelingen geheel met bloed. „Daarop liep hij op de benting toe, waarin de minister „zich verschanst had, schreeuwende: „dat men hem „„open zou doen, omdat hij hulp zocht tegen Kraeng „„Goa tegen wien hij zich zwaar had vergrepen".

„In de benting dacht men niet anders dan dat Mo„patoe amok gemaakt had onder de volgelingen van „Kraeng Goa en nu bescherming zocht in de benting. „Men opende hem dus de deur, waarop hij onmiddel„lijk den hoofdmuiteling den kop afsloeg en dien bij „den koning van Goa bracht. Door deze en andere „dappere daden wist hij zich de gunst van kraeng Goa „te verwerven, die hem niet alleen toestond de prin„sessen naar haar geboorteland terug te voeren, maar „hem tevens de piek djoewele ten geschenke gaf, die „aldus een der palladiën werd van het rijk van Gorontalo.

„Het schild parisé is van Ternate afkomstig en was „oudtijds van koper. Op den vorm afgaande komt het „mij voor dat het koperen schild van Portugeesch „maaksel moet geweest zijn. Zooals bekend is, geraakten „de Gorontalo-rijken in de 15e eeuw onder de supre„matie van Ternate. Primitief was de verhouding tus„schen Ternate en Gorontalo evenwel meer die van „bondgenooten of broeders. De sultan van Ternate

„was de oudere broeder van den vorst van Gorontalo. „Als teeken van dit verbond werd door den sultan „bedoeld schild geschonken. Het origineele koperen „schild ging evenwel verloren in den strijd, dien de „vorst Pongolioe te voeren had tegen Tabeloreesche „zeeroovers. Omdat men in de bewerking van koper „niet bedreven was, heeft men toen het schild volgens „het oude model in roran vervaardigd.

„Bij hoogst plechtige gelegenheden werden zoowel „de djoewelele als de parisé door den kapala soldadoe „voor den vorst uit gedragen. De andere rijkjes der „limalopahalaä hadden voor zoover bekend geen rijks- „sieraden".

Dank zij de vriendelijke hulp van den Heer Le Roux, Secretaris van het Bataviaasch Genootschap, worden de djoewelele, de parisé, de pajong en de twee krissen hierbij afgebeeld.

Vanuit Gorontalo wordt omtrent enkele dier rijkssieraden alsnog het volgende medegedeeld.

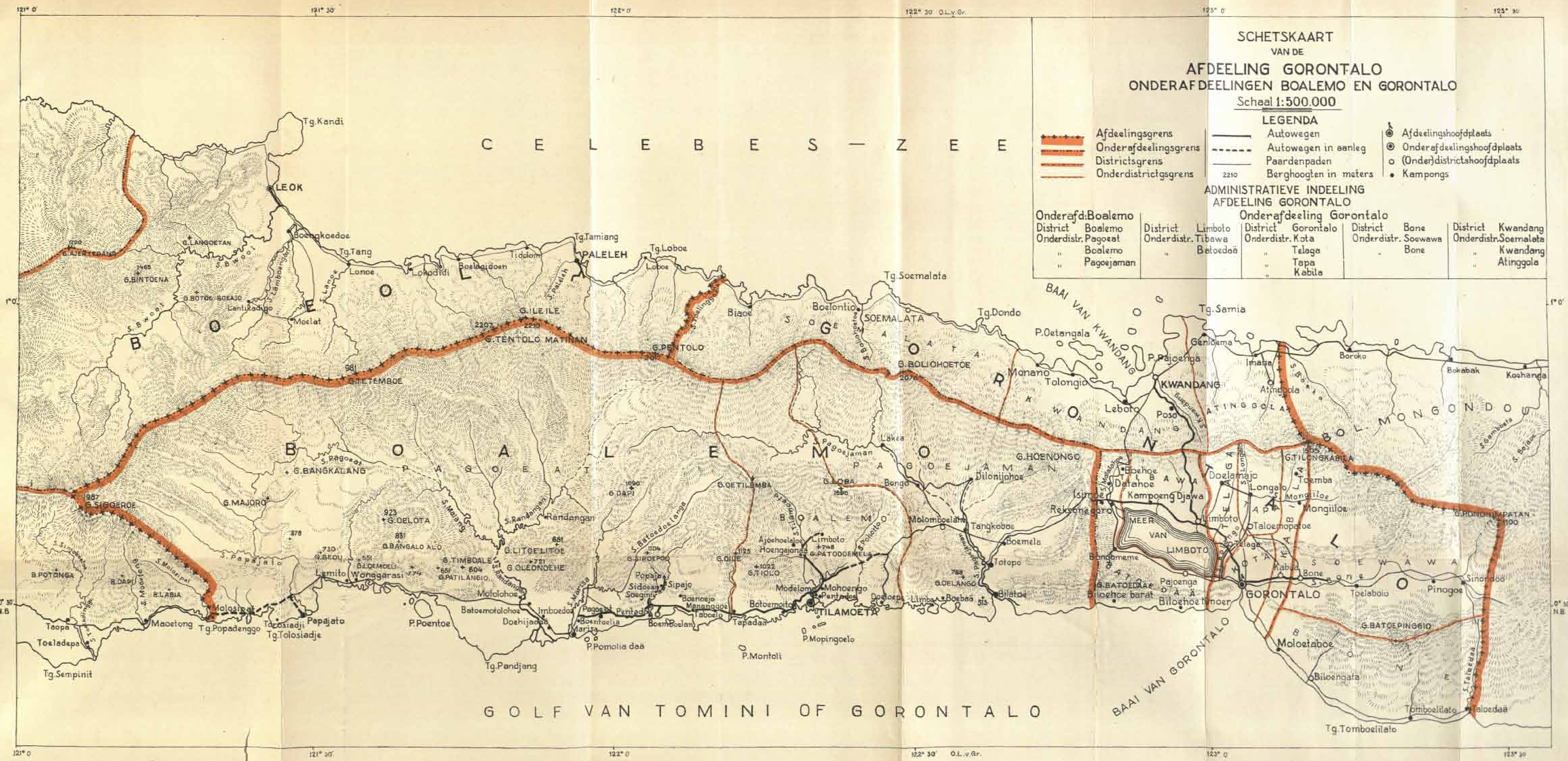
De kris (vgl. afb.) werd door de radja's gedragen bij officieele recepties bij den Assistent-Resident van Gorontalo of bij andere groote feestelijkheden, waarbij de uniform te pas kwam. Dit was vóór den Java-oorlog. Daarnà werd de sabel het wapen, dat door de Radja's bij de uniform gedragen werd, terwijl de kris bij officieele gelegenheden door volgelingen op zilveren schalen als een teeken van waardigheid werd gedragen, naast sirihdoozen etc.

De ponjaard (eloeto; vgl. afb.) werd door de radja's gedragen bij familiefeesten, waarbij de oude kleederdracht der Gorontaleezen werd gebruikt n.l. een gekleurde sitsen kabaai, een zelf geweven zijden broek met idem sarong.

Ook werd mededeeling gedaan van de opzending naar Batavia van een hoofdtooisel (de zgn. mahkota), die echter niet in het hierboven genoemde besluit is

vermeld en niet in het museum van het Bataviaasch Genootschap is aangetroffen. Deze mahkota zou hebben bestaan uit een driehoekige voorplaat, die spits uitloopt, vastgehecht aan een cylinderhoed, als men althans de randen daarvan wegdenkt, benevens aan weerszijden *twee vleugels* die de voorplaat omstuwen, eveneens aan den onderkant van den cylinder vastgehecht. Als gewoonlijk was dit alles bezet met zwarte pauwenveeren, diamanten en andere edelgesteenten. Bij de opzending van de zgn. „mahkota" naar Batavia werden de kleinoodiën door de naaste bloedverwanten van den radja van Gorontalo daarvan afgenomen, zoodat de kroon, zooals die in dien tijd werd opgezonden, weinig waarde meer had.

Weltevreden, Juni 1931.

SCHETSKAART
VAN DE
AFDEELING GORONTALO
ONDERAFDEELINGEN BOALEMO EN GORONTALO
Schaal 1:500.000
LEGENDA
Afdeelingsgrens
Onderafdeelingsgrens
Districtsgrens
Onderdistrictsgrens
Autowegen
Autowegen in aanleg
Paardenpaden
2210 Berghoogten in meters
Afdeelingshoofdplaats
Onderafdeelingshoofdplaats
(Onder)districtshoofdplaats
Kampongs
ADMINISTRATIEVE INDEELING
AFDEELING GORONTALO
Onderafd: Boalemo
District Boalemo
Onderdistr. Pagoeat
" Boalemo
" Pagoejaman
Onderafdeeling Gorontalo
District Limboto
Onderdistr. Tibawa
" Batoedaä
District Gorontalo
Onderdistr. Kota
" Telaga
" Tapa
" Kabila
District Bone
Onderdistr. Soewawa
" Bone
District Kwandang
Onderdistr. Soemalata
" Kwandang
" Atinggola
CELEBES - ZEE
GOLF VAN TOMINI OF GORONTALO
BAAI VAN KWANDANG
BAAI VAN GORONTALO
MEER VAN LIMBOTO
121° 0'
121° 30'
122° 0'
122° 30' O.L.v.Gr.
123° 0'
123° 30'
1° 0'
0° 30' N.B
BOALEMO
PAGOEAT
PAGOEJAMAN
GORONTALO
SOEMALATA
KWANDANG
ATINGGOLA
TIBAWA
TELAGA
TAPA
KABILA
KOTA
SOEWAWA
BONE
BOL. MONGONDOU
Tg.Kandi
LEOK
Boengkoedoe
G.LANGOETAN
G.AJERTERANG
G.SINTOENA
G.BOTOL BOEAJO
Lantikadigo
Moelat
Tg.Tang
Lonoe
Lokodidi
Boelaidoen
Tidolom
Tg.Tamiang
PALELEH
Tg.Loboe
Loboe
G.ILE ILE
G.TENTOLO MATINAN
G.PENTOLO
G.TETEMBOE
Biaoe
Boelontio
SOEMALATA
Tg.Soemalata
Tg.Dondo
P.Oetangala
Tg.Samia
Monano
Tolongio
Leboto
Poso
KWANDANG
P.Pajoenga
Imana
Atinggola
Boroko
Bokabak
Kohanda
G.BOLIOHOETOE
G.HOENONGO
G.TILONGKABILA
Toemba
Mongiiloe
G.BANGKALANG
G.MAJORO
G.SIGOEROE
G.OELOTA
G.BANGALO ALO
G.TIMBOALE
G.PATILANGIO
G.LITOE LITOE
G.OLEONDEHE
G.DAPI
G.OETILEMBA
G.LOBA
G.PATODOEMELA
G.TIOLO
G.OLIE
G.SIPOEPOE
Randangan
Lakea
Bongo
Dilonijohoe
Molombeelahe
Tangkoboe
Boemela
Totopo
G.OELANGO
Biloloe
Limba
Boebaa
Doeloepi
Isimoe
Reksonegoro
Boehoe
Datahoe
Kampoeng Djawa
Doelamajo
Longalo
Limboto
Telaga
Taloemopatoe
Kabila
Bone
Bongomeme
G.BATOEDAAE
Biloehoe barat
Pajoenga
Biloehoe timoer
GORONTALO
Toelaboio
Pinogoe
Sinondoe
G.PONOEMPATAN
G.BATOEPINGGIO
Moloetaboe
Biloengata
Tomboelilato
Taloedaä
Tg.Tomboelilato
B.POTONGA
B.DAPI
B.LABIA
Molosipat
Maoetong
Tg.Popadenggo
Toosiadji
Tg.Tolosiadje
Papajato
Toopa
Toeladepa
Tg.Sempinit
Lemito
Wonggarasi
Motolohoe
Batoemotolohoe
Doehijadaa
Imboedoe
Marisa
P.Poentoe
Boentoelia
Pagoeat
Pentadio
Popajo
Sipajo
Sidoean
Soeginte
Boenoejo
Manangggoe
Taboelo
Boemboelan
Tapadaa
Batoemoito
Modelomo
Mohoengo
Pentadoe
TILAMOETA
Ajoehoelalo
Hoengajonoe
Limboto
P.Pomolia daa
Tg.Pandjang
P.Montoli
P.Mopingoelo
S.Bwool
S.Pagoeat
S.Papajato
S.Randangan
S.Batoedoelanga
S.Paguyaman
S.Bone
2207
2210
2065
2076
1690
1565
1100
987
981
923
878
831
730
720
1465

Bijlage I.

Literatuurlijst.

PADTBRUGGE	Het journaal van PADTBRUGGE'S reis naar Noord-Celebes en de Noordereilanden; Bijdr. Kon. Instituut 1867.
REINWARDT:	Reis naar het Oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel in het jaar 1821; blz. 503–539.
VON ROSENBERG:	Reistogten in de afdeeling Gorontalo, 1865.
J. G. F. RIEDEL:	De landschappen Holontalo, Limoeto, Boné, Boalemo en Kattinggola of Andagilé; T. B. G. 19 (1870).
	De oorsprong en de vestiging der Boalemoers op Noord-Celebes.
	De volksoverleveringen betreffende de voormalige gedaante van Noord-Celebes en den oorsprong zijner bewoners.

NOTULEN Directievergadering Bataviaasch Genootschap van 4 November 1890 (deel 27/28, 1889/1890, blz. 113).

G. W. W. E. VAN HOËVELL:	De assistent-residentie Gorontalo; T. A. G., 1891.
G. F. E. GONGGRIJP:	Gorontalo; Koloniaal Tijdschrift 1915, II.
ADATRECHTBUNDEL:	No. 9 blz. 5, 162, 167. 10 „ 365 17 „ 112 22 „ 376 25 „ 271 29 „ 2 31 „ 69 e. v.

STAAT, AANGEVENDE DE ADMINISTRATIEVE INDEELING SINDS 1856 [1]).

Indeeling 1856		Indeeling in afdeelingen 1864	Indeeling St. 1889 No. 94		Indeeling St. 1911 No. 286		Districts-indeeling 1920		Feitelijke toestand	
landschappen	distr:		distr:	onderafd:	distr:	onderafd.	distr:	onderdistr:	onderafd.	onderdistr:
Kattinggola			Attingola		Attingola	Kwandang	Kwandang	Attingola	Goron-	Attingola
		Kwandang	Kwandang		Kwandang			Kwandang	talo	Kwandang
	Kwandang									Soemalata
	Batoedaä		Pagoejaman	Limbotto	Pagoejaman			Pagoejaman		Pagoe-
Limoeto	Tibawa	Limoeto	Boalemo		Boalemo	Boalemo	Boalemo	Boalemo	Boalemo	jaman [1])
	Pagoejaman		Pagoeat		Pagoeat			Pagoeat		Boalemo
Boalemo		Pahoeato (Pagoeat)	Batoedaä							Pagoeat
	Pahoeato		Tibawa		Batoedaä			Batoedaä		Batoedaä
	Kotta		Kotta		Tibawa		Limbotto	Tibawa		Tibawa
Holontalo	Telaga	Holontalo	Telaga		Kotta			Kotta		Kotta
	Tapa		Tapa		Telaga	Goron- talo		Telaga		Telaga
	Kabila		Kabila		Tapa		Gorontalo	Tapa	Goron-	Tapa
	Bone	Bone	Bone	Gorontalo	Kabila			Kabila	talo	Kabila
Bone	Soewawoe		met Soewa-		Bone		Bone			Bone [2])
	Bintaoena		woe en Bin-							Bone-
			taoena als							pantai [3])
			onderdis-							
			tricten.							

[1]) De namen van dezelfde administratieve eenheden zijn zooveel mogelijk op een lijn geplaatst, alleen die van de districten van 1856 en van 1889 zijn voor een deel enkele regels versprongen.

[1]) Vacant.
[2]) Onlangs veranderd in „Soewawa".
[3]) Onlangs veranderd in „Bone".

Bijlage III.

Consideratiën en advies omtrent het onder rechtstreeksch bestuur brengen der Gorontalosche Landschappen.

Gouvernements Besluit ddo. 3 December 1886 No. 17/c, genomen naar aanleiding der missives van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur ddo. 30 November 1886 No. 7158 en van den Resident van Menado ddo. 18 October 1886 No. 1800 en houdende o.a. opdracht aan den Hoofdinspecteur voor de Koffiecultuur J. HEYTING om, na plaatselijk onderzoek en bespreking met de betrokken ambtenaren te dienen van consideratiën en advies, omtrent het onder rechtstreeksch bestuur brengen der *Gorontalosche Landschappen.*

Consideratiën en advies van den Hoofdinspecteur voor de Koffiecultuur

J. HEYTING.

Het onder rechtstreeksch bestuur brengen der Gorontalosche landschappen is een vraagstuk, door de Regeering reeds aanhangig gemaakt in 1861, toen bij brief van den 1sten Gouvernements-Secretaris van 5 April 1861 L^a L^2 geheim de Resident van Menado uitgenoodigd werd de noodige ophelderingen te geven nopens het voorkomende in het kort verslag dier residentie over de maand Juni 1860, blijkens hetwelk de Gorontalosche hoofden het verzoek hadden gedaan, om onder gouvernements rechtstreeksch bestuur gesteld te worden.

Aan die uitnoodiging voldeed de Resident bij schrijven ddo. 12 Mei 1861 No. 701 geheim en bood tevens de rekesten aan van de radja's en rijksgrooten van Gorontalo, Limbotto en Boalemo, houdende verzoek de contracten te vernietigen of te ontbinden en onder 's Gouvernements rechtstreeksch bestuur gesteld te worden, evenals Java, zooals de radja van Boalemo zich uitdrukte.

's Residents voorstellen werden in handen gesteld van den Gouverneur der Moluksche eilanden (Andree Wiltens), die in zijn schrijven van 17 November 1863 aan Z. E. den Gouverneur-Generaal berichtte, dat in eene algemeene vergadering op den 24 Augustus 1863 te Gorontalo gehouden, de radja's en rijksgrooten eenstemmig aan hem, Gouverneur, verklaard hebben, dat het hun wensch was onder onmiddelijk gouvernementsgezag te komen.

Hierop volgde een voorstel ddo. 22 Februari 1864 No. 16 van den Indischen landvoogd aan den Minister van Koloniën, om des Konings machtiging te vragen tot het ontbinden van de met de radja's en rijksgrooten van Gorontalo, Limbotto, Bone, Attingola en Boalemo gesloten contracten en die rijkjes onder rechtstreeksch bestuur van het gouvernement te brengen.

De verlangde koninklijke machtiging werd verleend, blijkens een kabinetsrescript van 26 Mei 1864 No. 28 (referte missive van den Minister van Koloniën van 1 Januari 1864 Lett. A[a2] No. 36/594/1), maar toen na langdurige correspondentiën met de betrokken autoriteiten eindelijk onder dagteekening van 14 Februari 1870 No. 175[a]/38 van wege het Indische bestuur voorstellen werden gedaan, betreffende de inrichting van het burgerlijk bestuur en het rechtswezen in de Gorontalosche landschappen, vond de Minister van Koloniën ze niet aannemelijk (vide Ministerieele missive van 25 Juni 1870 Lett. A[a2] No. 31/893) omdat de aanbevolen organisatie de begrooting met een vaste uitgaaf van ruim ƒ25.000 zou verhoogen zonder dat daarvoor, althans met voldoende zekerheid en binnen een aan te wijzen tijd, viel te rekenen op een evenredige vermeerdering van inkomsten.

Later evenwel kwam de Minister tot een ander inzicht en bij kabinetsrescript van 21 October 1872 No. 13 (vide Indisch besluit ddo. 30 November 1872 No. 2) werd 's Konings machtiging verleend tot een nieuwe organisatie der afdeeling Gorontalo, kostende ƒ51380 's jaars.

Aan dit Kabinetsrescript werd echter geen uitvoering gegeven, omdat het den resident van Menado bleek, dat de maatregel, 13 jaren geleden door de radja's en rijksgrooten dringend gevraagd, later in 1873 bij de toenmalige machthebbers niet meer zoo algemeen gewild was.

Toen het den Minister kort daarop, tengevolge van gevoerde correspondentie duidelijk werd, dat alles beproefd was, om de hoofden w.o. den radja van Gorontalo voor die bestuursmaatregel te winnen, verzocht hij die gedragslijn te laten varen, daar hij als beginsel wenschte aangenomen te zien, dat het onder rechtstreeksch gezag brengen alleen zou geschieden met onvoorwaardelijke en volledige toestemming der betrokken hoofden (Ministerieele dépêche dd. 27 Mei 1875 No. 50/1025).

In afwachting dat het Koninklijk Kabinetsrescript van 26 Mei 1864 No. 58 tot uitvoering zou komen waren sedert dien tijd in de

Gorontalosche landen geen nieuwe radja's bij overlijden meer aangesteld zoodat, toen op 16 April 1878 de laatste hunner, nl. die van *Gorontalo*, kwam te sterven, het bestuur dier landen geheel berustte bij de districtshoofden (marsaolees) daar ook de hoogere rijksgrooten zooals de djogoegoe's en kapiteins laoet geleidelijk zonder vervanging bijna allen waren overleden of ontslagen. Alleen de Djoegoegoe van Gorontalo was nog in functie en had eenigen invloed.

Naar aanleiding van die omstandigheid vroeg de resident SWAVING machtiging om den Djoegoegoe te polsen, omtrent het denkbeeld tot het brengen onder direct bestuur dier landen.

Dat voorstel werd den inmiddels opgetreden resident MATTHES gezonden om prae-advies, die daarop het voorstel van 1872 als dringend urgent met eenige wijziging in de toen voorgestelde organisatie herhaalde.

Nadat nog breedvoerig was gecorrespondeerd, om dien bestuursmaatregel te doen samen gaan met een herziening van de hassilbelasting, waarvoor het Departement van Financiën een conceptordonnantie aanbood, deed de Regeering in Januari 1883 het voorstel, om alsnog 's Konings machtiging te vragen tot het geven van uitvoering aan Z. Majesteits vroegere Kabinetsrescript.

De Minister vond geen vrijheid om op den voet dier voorstellen een voordracht aan den Koning te doen. De redenen zijn van staatkundigen en financiëelen aard. De overgelegde stukken hebben den Minister niet de overtuiging geschonken dat voor de inlijving der bedoelde landschappen de dringende noodzakelijkheid bestaat zonder welke uitbreiding van bestuur Z. E. in 't algemeen minder wenschelijk voorkomt. (Dépêche ddo. 6 Juni 1883 L.A.[3] No. 23/1189).

Bij schrijven van 30 November 1885 No. 6473 kwam de resident van Menado terug op de urgentie, om de zelfbesturende rijkjes der Gorontalosche landschappen onder rechtstreeksch beheer te brengen.

Van uit het standpunt der bevolking noemt de resident de invoering van rechtstreeksch bestuur urgent. Het zou een einde maken aan vele verkeerdheden. Bezwaren oppert hij echter tegen de regeling, bedoeld bij Gouvernementsbesluit van 1883.

De bezoldiging der inlandsche hoofden is te gering; ze bedraagt slechts de helft of een derde van hetgeen nu door de hoofden genoten wordt.

Wanneer echter het aantal en de bezoldiging van het inlandsch personeel wordt vastgesteld overeenkomstig den aangeboden staat (zie voorstel SCHERER), dan durft hij met vertrouwen een goeden uitslag voorspellen al zou de invoering direct plaats hebben. De eenige klasse van personen, die daarbij zullen verliezen zijn de aanverwanten van vroegere hoofden en grooten, die hun wettige of niet wettige privilegiën zullen moeten missen. Zij zijn te weinig talrijk, dat hun ontevredenheid ernstige gevolgen zou kunnen hebben.

Op financiëel gebied beschouwd, laat de resident volgen, zal de Regeering in de eerste jaren belangrijk moeten bijpassen, doch wanneer alles goed geregeld zal zijn en de landbouw zich zal hebben hersteld, dan bestaat de overtuiging, dat de afdeeling Gorontalo productief zal worden voor het gouvernement.

Door den Directeur van Binnenlandsch-Bestuur uitgenoodigd eenige toelichtingen te verstrekken en een meer afgerond voorstel in te dienen, bood de resident een uitgewerkt rapport aan van den Assistent-resident van Gorontalo (SCHERER), omtrent den toestand zijner afdeeling met betrekking tot de invoering daarin van direct bestuur.

Dit rapport, gedagteekend 24 Mei 1886 [1]), bevat uitvoerige mededeelingen omtrent land en volk en herhaalt de klachten over vexatiën der hoofden, waarvan reeds zoovele jaarverslagen en andere schriftelijke berichten der plaatselijke ambtenaren sedert meer dan 30 jaren getuigen.

Verder meldt de assistent-resident daarin hoe hij, niet langer werkeloos toeschouwer kunnende blijven van al het verkeerde en verderfelijke dat hij vond, in overeenstemming met den wensch van hoofden en bevolking maatregelen getroffen heeft die daarin verbetering moeten brengen en waardoor tevens het rechtstreeksch bestuur is voorbereid.

Het mag niet onaangeteekend blijven dat de assistent-resident met de regeling zijn bevoegdheid te buiten ging, maar hij heeft daardoor de invoering van ons rechtstreeksch bestuur vergemakkelijkt en met zijn regelingen aangetoond hoe nuttig niet alleen, maar ook hoe noodzakelijk in het belang van land en volk een andere orde van zaken is.

Een ambitieus ambtenaar doet wel eens meer dan hij mag, doch wanneer de machtsoverschrijding in de goede richting ligt, verdient hij eer den lof dan de afkeuring der Regeering.

Bij het doorloopen van de verzameling atoerans [2]) bij het rapport overgelegd ontmoet men o.a. een proclamatie der rijksgrooten, verder een conversie van arbeid, den hoofden verschuldigd, in geld; daarna een kampong regeling o.a. voorschrijvende, dat het kamponghoofd gekozen wordt door den marsaolee en den walaapoeloeh, dat hij een aanstelling krijgt van den Controleur, hetgeen ook het geval zal zijn met den Kapala-dapoer.

De kampongschrijver en de kasisi worden met medeweten van den marsaolee gekozen door het kamponghoofd en ontvangen mede een aanstelling van den Controleur.

Het aantal der Kapala's-dapoer en kasisi's eener kampong is afhankelijk van de talrijkheid harer bevolking.

Voorts eene regeling omtrent de bewerking van sawah's en tuinen, omtrent aanplantingen en onderhoud van wegen, die in haar eerste

[1]) Opgenomen als bijlage IV van dit opstel.
[2]) Opgenomen als bijlage V van dit opstel.

gedeelte instructiën voor de districtshoofden bevat en in haar tweede gedeelte eenige verplichtingen van de bevolking omschrijft, zooals b.v. dat ieder werkbaar man, die een eigen woning of erf bezit, verplicht is 50 klapperboomen aan te planten en te verzorgen, terwijl de bewoner van een huis verplicht is 12 kippen te onderhouden en, waar de gelegenheid gunstig is, ook eenden.

Ook een regeling der heerendiensten en een omtrent de verdeeling der nalatenschappen en civiele vorderingen kwam tot stand, een en ander in strijd met art. 57 en 78 Regeeringsreglement.

Eene districtsregeling stelt vast, dat de resident den marsaolee benoemt en deze, in overleg met den controleur en de kamponghoofden en oudsten den walaapoeloe kiest, die echter zijne aanstelling van den assistent-resident ontvangt. Van dezen ambtenaar ontvangen ook priesters, katlims, imams hunne aanstelling – zie art. 124 Regeeringsreglement.

Kortom, veel werd geregeld, maar ook dikwerf in strijd met algemeene voorschriften. Veel zal derhalve wijziging moeten ondergaan, zoodra de invoering van het rechtstreeksch bestuur een feit zal zijn.

De Assistent-Resident stelt zich voor de Gorontalosche landschappen te verdeelen in twee onderafdeelingen *Gorontalo* en *Limbotto*; de eerste met zeven, de tweede met vijf districten. Ze worden bestuurd door controleurs; aan het hoofd der districten staan marsaolees, wien walaapoeloehs (onderdistrictshoofden) zijn toegevoegd.

De kosten daarvan worden geraamd op f 51780.–

Op den voorgrond wordt gesteld dat de bevolking blijve in het genot harer eigene rechtspleging als het eenige doch dringende verzoek van de hoofden aan de Regeering.

Voor de afschaffing der aan de hoofden verschuldigde persoonlijke diensten en andere gedwongen leveringen betaalt de bevolking een geldelijke vergoeding, die, samengesmolten met de reeds geheven wordende hassilbelasting, geconverteerd wordt in een hoofdelijke belasting ad f 5.– 's jaars, verschuldigd door alle mannelijke personen, behoorende tot de inheemsche bevolking, die een leeftijd hebben bereikt van 18 jaren.

Bij een belastingschuldige mannelijke bevolking van 13130 zielen – zie staat B van het rapport – bedragen de inkomsten f 65650.–

Worden deze verminderd met 10 % wegens collecteloon, derhalve met f 6565.– en met de kosten van het bestuur ad f 51780.– of te zamen met f 58345.–, dan blijft een surplus van f 7305.–

Volgens deze berekening zouden dus de kosten van het bestuur uit de belastingen kunnen worden gevonden.

Het surplus echter moet nog worden verminderd met de uitgaven wegens reiskosten en huishuurindemniteit, zoodat, wordt de belasting ongeveer geheel opgebracht, de uitgaven door de inkomsten zullen worden gedekt.

Neemt de bevolking toe – en dat is volgens den heer SCHERER zeker te verwachten – dan stijgt de hassil van zelf, zoodat een bate in het verschiet ligt.

Het ontwerp „Regeling der hoofdelijke belasting" volgt op den voet het indertijd door het departement van Financiën ontworpen concept, met dit onderscheid, dat instede van een inkomstenbelasting met een minimum van f 1.– voor allen een belasting van f 5.– wordt voorgesteld. Bovendien zijn bij wijze van politieken maatregel in het ontwerp vrijgesteld, zoons en kleinzoons van in functie zijnde ambtenaren, geestelijken enz.

Het ontwerp „Regeling der Heerendiensten" is met kleine wijzigingen overgenomen van het Gouvernements Besluit van 20 September 1881, staatsblad No. 193, regelende de persoonlijke diensten in de *Minahassa*.

De tegenwoordige resident van Menado (Jhr. VAN DER WIJCK) is gedurende de jaren 1864 en 1865 ambtenaar geweest in de Gorontalosche landschappen waarvan hier sprake is, en die hij als toen in alle richtingen bereisd heeft voor eene opname van de sterkte der bevolking en van den veestapel en van de belangrijkheid der verschillende aanplantingen van klapper, cacao, koffie enz.

In 1884 keerde ZHEdG. naar Gorontalo terug als assistent-resident en kreeg aldaar zijn benoeming tot resident van Menado in Maart 1885.

Wel mag die resident daarom bevoegd geacht worden onderwerpelijke toestanden te kunnen beoordeelen; toch was ZHEdG. huiverig de voorstellen van den inmiddels tot resident van Sumatra's Oostkust bevorderden assistent-resident SCHERER tot de zijne te maken alvorens den nieuwen assistent-resident daarop gehoord te hebben (missive resident Menado ddo. 18 October 1886 No. 1810).

Aan dezen ambtenaar moest echter eenige tijd gegeven worden, om zich met zijne afdeeling bekend te maken, waardoor ik op 10 April jl. mijn reis naar Gorontalo aanvaardde, vóórdat de assistent-resident noch de resident onderwerpelijk geadviseerd hadden.

Het was mij zeer aangenaam en voor eene grondige behandeling dezer aangelegenheid bijzonder dienstig, dat de resident mij aanbood de reis naar en door de Gorontalosche landschappen gezamenlijk te doen.

Wij vertrokken den 10en April per gouvernementsstoomer *Havik* van Menado naar het op de Noordkust gelegen buiten de Gorontalosche landschappen behoorende onafhankelijke rijk *Kaidipan*, welks vorst zich tegenover den controleur van Limbotto zou uitgelaten hebben, dat hij wel onder rechtstreeksch bestuur zou willen komen.

Aangezien het rijkje *Attingola* (behoorende tot de Gorontalosche landschappen) door *Kaidipan* geënclaveerd wordt en daarmede in onophoudelijke twisten over grenskwestiën verkeert, terwijl het klein van omvang en zielental, dus onbelangrijk is, zoude een recht-

streeksch bestuur van Attingola zonder Kaidipan der Regeering meer last dan nut veroorzaken en daarom minder wenschelijk wezen.

De Radja van Kaidipan door den Resident terzake gepolsd gaf slechts twijfelachtige antwoorden en besloot met het kenbaar maken van zijn voornemen, om den resident binnen een paar maanden een meer beslist antwoord mede te deelen, wanneer hij te Menado zijn hassil over 1886 zou komen betalen.

Van Kaidipan stevende de *Havik* naar Attingola. We troffen in dit landschap een zeer verwaarloosden toestand aan.

Er was geen weg van het strand naar de eenige palen binnenlandsch gelegen hoofdplaats (standplaats van den marsaolee) zoodat we, om die te bereiken, door rawahvelden en plassen tot aan ons middenlijf in het water moesten loopen. Wat we van land en volk zagen gaf duidelijk verval en verarming te kennen, terwijl de hoofden ons mededeelden, dat gedurende 1886 door volksverhuizing het getal gezinnen van 140 tot 100 verminderde. Aan de door den assistent-resident SCHERER beraamde maatregelen omtrent aanleg van kampongs, wegen enz. had men nog niet het minste begin van uitvoering gegeven. De hoofden (marsaolee en walaapoeloeh) erkenden daartoe hun onmacht tegenover de bevolking, die slechts al te bereid was zich naar elders te verplaatsen.

Ondervraagd naar zijn gevoelen omtrent het onder rechtstreeksch bestuur brengen van het landschap Attingola, antwoordde de marsaolee met alles genoegen te zullen nemen, mits men Attingola niet meer besture van uit Gorontalo maar van uit Menado, waarmede dit landschap langs den zeeweg meer verkeer heeft dan over land met Gorontalo. Hij beweerde dat binnen weinige jaren in Attingola niemand meer zou blijven dan de hoofden, indien de Regeering niet toegaf aan het verlangen om vanuit Menado bestuurd te worden. De reden van dat verlangen moet behalve in het gemakkelijk verkeer met Menado ook gezocht worden in de voortdurende grenskwestiën met het rijk Kaidipan, dat onder direct toezicht van den resident staat.

Wanneer nu Attingola mede onder Menado ressorteert, dus zich rechtstreeks tot den resident kan wenden, vermeenen de hoofden, dat ze tegenover Kaidipan in betere conditie dan thans zullen komen.

Ontegenzeggelijk is het, dat geographisch Attingola een beter geheel maakt met de rijken Bolaang-Mongondo, Bolaang Oekie, Bolaang-Itam en Kaidipan van de Noordkust, dan met de Gorontalosche landschappen.

Het zal dus ook in dezelfde bestuurshand moeten komen als bedoelde rijken, zoodra die onder direct gezag geraken, waarvan thans echter nog geen sprake is.

Maar Attingola als een afzonderlijk district doen ressorteeren onder Menado, of liever onder de Minahassa, waarvan het door 4

zelfbesturende rijken gescheiden is, dat is niet doenlijk. Buitendien is dit landschap zoo klein van omvang en zoo weinig bevolkt, dat het de bestuurskosten nimmer kan goedmaken. In de omstandigheden moet naar mijn inzien besloten worden Attingola voorloopig te laten zooals het thans is – n.l. een rijkje onder zelfbestuur, niet van een radja maar van een door den resident benoemden marsaolee (districtshoofd) en dat de volgens contracten bedongen hassil van f 5.– per gezin (dapoer) jaarlijks aan het Nederlandsche gouvernement moet afdragen.

Wat er van dit landschap worden zal, moet de tijd leeren; wellicht, dat het door volksverloop ontvolkt, in de toekomst tot het rijk van Kaidipan zal gaan behooren.

Na afloop van het bezoek te Attingola, bracht de Havik ons naar het district Kwandang, waar we een tocht in het binnenland maakten en ook naar de goudmijnen van Sumelatta gingen, thans vergezeld van den assistent-resident van Gorontalo en den controleur van Limbotto die ons te Kwandang hadden opgewacht.

De talrijke nieuw aangelegde erven en huizen, verzameld tot verschillende vrij groote kampongs; de breede goed getraceerde wegen van jongen datum en nog niet geheel voltooid, zijn hier kenbare gevolgen der tijdens het bestuur van den heer SCHERER beraamde maatregelen tot verbetering van den toestand der bevolking.

Behalve de aanplantingen op erven troffen we weinig bouwvelden aan, omdat de bewoners van Kwandang zich sedert de laatste jaren meer en meer erneren met het inzamelen van boschproducten (damar en rottan) die gereeden aftrek vinden bij Europeesche, Chineesche en inl. opkoopers.

Ook de copra (gedroogde klapper) wordt in toenemende mate uitgevoerd.

Daar het westwaarts van Kwandang gelegen rijk Bwool niet in ons reisplan begrepen was, konden we de Noordkust verlaten en ons per Havik doen brengen naar de Zuidkust, meer speciaal de districten Pagoejaman, Boalemo en Pagoewat, welke districten grootendeels slechts langs de kusten en laaglanden bewoond, dieper in het gebergte bezwaarlijk voor niet-inlanders te bereizen zijn.

Pagoejaman en vooral Boalemo ondervinden reeds zeer duidelijk den gunstigen invloed der bovenvermelde maatregelen van den heer SCHERER. Minder konden we zulks opmerken in het district Pagoewat, omdat de bevolking aldaar zich grootendeels in de bosschen ophoudt voor het inzamelen van damar en rottan.

Daarna bezochten we vanuit Gorontalo de districten Kotta Batoedaa – Limbotto (Tibawah) – Telaga – Tapa – Kabila – Boné (met Soewawa) en Bintaoena.

Die districten liggen meer in het bereik van de te Gorontalo en Limbotto gevestigde Europeesche ambtenaren, en zijn van oudsher zwaarder bevolkt geweest dan de overige landschappen. Wegen en

kampongs bestaan hier dus reeds langer, doch blijkbaar waren ze kortelings belangrijk verbeterd en uitgebreid; talrijke nieuwe erven en woningen worden of waren aangelegd, jonge klapperplantsoenen zag men overal in den grond, en op de hellingen der achter de kampongs rijzende bergen verwijlde het oog op afwisselende plekken van droge bouwvelden (ladangs).

Een tegenstelling met dit beeld van beginnende welvaart en beschaving, leverden Soewawa en Bintaoena. [1]) In beide streken schijnt het inlandsche bestuur nog niet krachtig genoeg om de gewenschte verbeteringen tot stand te brengen.

Een ander feit, dat mijn aandacht trok, waren de vele verlaten sawahvelden en onbruikbaar geworden waterleidingen.

Men deelde mij mede, dat ze meerendeels behoorden aan de lieden van de bangsa (adel), die hun leidingen en sawahs vroeger in verplichten arbeid lieten bewerken door den minderen man, doch thans daartoe niet meer in de gelegenheid zijn, wegens de afschaffing der gedwongen persoonlijke diensten aan hoofden en bangsa.

Om die sawahs niet voortdurend onbebouwd te laten liggen, moeten verdere maatregelen genomen worden; bv. dat de bangsa ze aan den minderen man afstaat tegen een jaarlijksch percentage van het product.

Vooruitgang van den landbouw kan echter moeilijk gepaard gaan met het bedrijf van verzamelen van boschproducten, omdat de bevolking daartoe maanden lang en dagreizen ver zich diep in het bosch begeeft en intusschen den tijd der bewerking van bouwvelden laat verloren gaan.

Buitendien, een volk, dat zich gewend heeft in de bosschen te zwerven, verliest allen lust tot geregelden veldarbeid.

De cijfers van uitvoer wijzen op een aanmerkelijke toename van verzamelde boschproducten. Men vindt toch voor de hoofdplaats Gorontalo, waar de producten van de Zuidelijke rijken met prauwen en scheepjes bijeen gebracht worden voor verdere verscheping naar Europa – Britsch-Indië – China en Makassar, een uitvoer in *1872* van:

13765 pikols gom damar, ter waarde van. . . . . . f 68825.–
5900 pikols rottan, ter waarde van . . . . „ 32450.–
in *1886* van:
35979 pikols gom damar, waard. . . . . „ 503701.–
9055 pikols rottan, waard. . . . . „ 45279.–

Daartegenover is de uitvoer van landbouwproducten in *1872* bedragende:

2117 pikols cacao, ter waarde van . . . . f 105850.–
630 pikols koffie, ter waarde van. . . . . „ 18900.–

---

[1]) *Soewawa*, een vroeger district, sedert 1885 bij Bone ingelijfd.
Bintaoena, een districtje van 4 kampongs en 1159 zielen, bestuurd door een afgeleefden marsaolee, die rijp is voor eervol ontslag.

in *1886* verminderd tot
1185 pikols cacao, ter waarde van. . . . . „ 47400.—
203 pikols koffie, ter waarde van. . . . . „ 3460.—
en de invoer van rijst ad 120 pikols in 1872 ter waarde van „ 740.—
vermeerderd tot 20804 pikols in 1886 ter waarde van. „ 104021.—

Bovenstaande cijfers doen duidelijk het verband zien, dat er bestaat tusschen de toenemende massa's verzamelde boschproducten en afnemende oogsten van den inlandschen landbouw. Aangezien nu de verzameling van boschproducten immers slechts van tijdelijken aard kan zijn — het volk steeds dieper de bosschen injaagt en aan geregelden arbeid ontwent — vestiging van kampongs onmogelijk maakt en dientengevolge aanleg van wegen, presteeren van heerendiensten en inning van belasting bemoeilijkt — is een gewenschte toestand nooit te verkrijgen waar en zoolang de bevolking haar bestaan in de bosschen zoekt. Alleen landbouw brengt voortdurende welvaart aan en doet een gezeten volk ontstaan. Dáárheen moet dus het onophoudelijke streven van de ambtenaren wezen en dit doel is alleen te bereiken door het invoeren van een rechtstreeksch gouvernements bestuur in de Gorontalosche landschappen.

Wil de landbouw bloeien en de bevolking onbezwaard in geregelde kampongs vestigen, dan moet ze zeker zijn van haren tijd en bezittingen — dus niet bloot gesteld wezen aan onbeperkte dienstprestatie en gedwongen leveringen ten behoeve harer hoofden. Maar die hoofden vonden daarin vroeger hun levensonderhoud; kunnen ze niet meer gebruik maken van den arbeid en de bezittingen hunner onderhoorigen, dan moet hun op andere wijze een bestaan verzekerd worden.

De eenige weg daartoe is een vaste geldelijke bezoldiging, voldoende om met hun gezin behoorlijk te kunnen leven.

Daarom heeft de heer SCHERER, gelijktijdig met de afschaffing der persoonlijke (pinontol) diensten, de hassilbelasting, vroeger alleen verschuldigd door de hoofden der huisgezinnen (dapoers), uitgebreid tot alle mannelijke personen die den ouderdom van 18 jaren hebben bereikt, ten einde uit den vermeerderden opbrengst der hassil de bezoldiging der hoofden te kunnen bekostigen.

Verleden jaar bedroeg de aanslag . . . . f 59514.—
waarvan hassil voor het gouvernement . . . . „ 29475.—

het meerdere ad . . . f 30039.—

werd aan de hoofden uitbetaald als vergoeding der afgeschafte pinontol diensten.

Op eene vergadering [1]) der Europeesche ambtenaren en inlandsche hoofden den 26en April jl. te Gorontalo gehouden onder presidium

[1]) Deze vergadering is eerst belegd nadat ik met den resident de geheele afdeeling was rond geweest, dus de toestanden zooveel mogelijk had opgenomen. De notulen daarvan worden als bijlage aangeboden.

van den resident en door mij bijgewoond verklaarden de hoofden, dat ze met de door den heer SCHERER getroffen regelingen tevreden waren en de bestendiging daarvan in de toekomst verlangden.

Alleen wenschten ze de financieele positie der kamponghoofden te verbeteren door hun het recht toe te kennen op eenige dagdiensten der bevolking voor de bewerking hunner bouwvelden en voor huiselijken arbeid.

Aan hun wensch werd voldaan, uit overweging, dat ook op Java (het meest geregelde gedeelte onzer O. I. Bezittingen) de pantjendiensten ten behoeve der dessa- en kamponghoofden nog bestaan en wel zullen blijven bestaan zoolang 's Lands financiën de geldelijke bezoldiging dezer gemeentehoofden niet gedoogen.

Dientengevolge is bepaald geworden dat de kamponghoofden beschikken kunnen over 15 dagdiensten per jaar van elken dienstplichtige.

Deze beschikking over 15 dagen gedwongen arbeid der bevolking zal met de procenten der hassilbelasting de eenige inkomst der kamponghoofden wezen.

Wat betreft het percentage der hassilbelasting, zulks blijft bepaald op 10 % zooals tot heden gebruikelijk volgens de contracten [1]) — alleen met het onderscheid, dat vroeger alle hoofden daarvan genoten, terwijl thans alleen de gemeentehoofden de hassilprocenten onder elkaar verdeelen, nl. de kamponghoofden 6/10 en de kepala dapoer 4/10.

Een ander bezwaar [2]), staande vergadering geopperd, was de maandelijksche inning en betaling van den hassil. Zulks geeft volgens de hoofden, veel werk en verzochten ze liever 4 of 3 maandelijks te mogen afbetalen.

Tot het laatste werd besloten.

Uit de besprekingen met de hoofden tijdens mijn verblijf en tochten door de Gorontalosche landschappen kreeg ik den algemeenen indruk, dat ze met alles, wat van bestuurswege geregeld

---

[1]) Artikel 6 der op 12 September 1849 met de verschillende Gorontalosche rijken gesloten contracten luidt als volgt:

„Tot aanmoediging en als een blijk van 's Gouvernements belangstelling (sic!) „in de meerdere welvaart van het rijk zal een tiende gedeelte van de bovengenoemde „belasting aan de radja's, rijksgrooten en mindere hoofden worden toegekend naar „den volgenden maatstaf: voor den radja 4/20; djogoegoe 1/20; marsaolees 2/20; walaapoeloehs 6/20; kimelaha's (kamponghoofden) 7/20."

[2]) Apropos van bezwaren tegen de nieuwe regeling verdient het volgende feit aanteekening.

Terwijl de *Havik* bij de kust van Boalemo geankerd lag, kwamen de twee marsaolees van dat district ons 's avonds een bezoek aan boord brengen. We bespraken de nieuwe regeling, waarmede beiden zich wel ingenomen betuigden, doch de oudste hunner, een zeer bejaarde man, meldde als een ongunstig gevolg van die regeling, dat de padioogst van 1886 dadelijk na de nieuwe regeling mislukt was wegens beschadiging door vogels; terwijl ook de oogst van 1885 minder slaagde alleen op het gerucht, dat er een nieuwe regeling zou komen. Met dergelijke bezwaren valt het moeilijk rekening te houden.

is of zal worden, genoegen nemen, mits de Regeering een spoedig einde make aan den onzekeren toestand dezer landen, sedert in 1861 de kwestie van rechtstreeksch bestuur voor het eerst te berde werd gebracht.

Van af dien tijd tot nu toe weten hoofden en bevolking niet waaraan ze zich te houden hebben. Eén voor één ontvielen hun de hoogste hoofden (radja's, djogoegoe's, Kapitans laut) die niet meer vervangen mochten worden. Het inlandsche gezag kwam daardoor op losse schroeven en verloor geleidelijk zijn invloed op de bevolking, terwijl de onbeambte bangsa (adel), niet meer in toom gehouden door hoogwaardigheidsbekleeders, zich meer en meer deed gelden.

Nu eens vernamen hoofden en bevolking dat Nederlands Koning besloten had tot rechtstreeksch bestuur (over de Gorontalosche landschappen); dan weder, dat daarvan voorloopig niets kon komen wegens bezwaren van financieelen aard.

Het vertrouwen in het Nederlandsche gouvernement is door zijne twijfelende [1]) houding geschokt. Waarom 25 jaren lang bedacht, wanneer een volk zijn verlangen naar een geregeld bestuur zoo onbewimpeld heeft te kennen gegeven als in 1861 geschiedde. Welk grooter bewijs van onzen goeden wil kunnen we geven, dan vrijwillig ons recht van beschikking over den arbeid der bevolking te aten varen in het belang van den minderen man, zooals we deden in 1885 onder leiding van den assistent-resident SCHERER. Zoo denken en zóó spreken de meeste inlandsche hoofden.

En ik voeg daarbij – hetgeen die hoofden niet durven uitspreken, maar wellicht denken – wat heeft de Regeering aan de Gorontalosche landschappen in ruil gegeven voor al het goud en voor den hassil sedert jaren aan Haar opgebracht?

Alléén de fnuiking der zeerooverij! doch dat deed de Regeering niet speciaal voor de inheemsche bevolking, maar meer is haar eigen belang en daartoe zedelijk verplicht door naburige zeemogendheden.

Overigens waren de gouvernementsambtenaren uitsluitend werkzaam als tolgaarders, minder als beschavers en weldoeners der bevolking; ze waren daartoe niet in de gelegenheid, zoowel ten gevolge van het inlandsche zelfbestuur als wegens onvoldoende reismiddelen.

Na het bovengestelde zal het reeds duidelijk wezen, dat ik met den heer SCHERER de urgentie der spoedige invoering van gouvernements rechtstreeksch bestuur in de Gorontalosche landschappen volkomen beaam.

In beginsel is tot zoodanig bestuur reeds besloten bij het Koninklijk Kabinetsrescript van 26 Mei 1864 No. 58 en ten overvloede werd de noodzakelijkheid ervan nogmaals betoogd in het schrijven van

---

1) Eerbied voor de Regeering verbiedt mij het woord „krenterig" te bezigen.

Z. E. den Gouverneur-Generaal aan Z. E. den Minister van Koloniën dd. 26 Januari 1883 No. 45.

Dit mag dus geen punt van kwestie meer wezen, maar wel moet ik wijzen op de urgentie eener *spoedige* invoering van het rechtstreeksch bestuur, omdat de huidige toestand onwettig en onhoudbaar is.

Wegens ontstentenis van radja's, djogoegoes en Kapitans Laut (de hoogste waardigheidsbekleeders van het rijk) bestaat er geen rijksbestuur meer, maar zijn alleen overgebleven districtsbesturen, door geen banden, zooals vroeger, vereenigd tot de van oudsher bekende rijken Gorontalo, Limbotto, Bone, Boalemo en Attingola. In plaats van deze vijf rijken vindt men thans 13 districten: Kotta – Telaga – Kabila – Tapa – Bone met Soewawa – Bintaoena – Boalemo – Pagoewat – Tilawah – Batoeda'a – Pagoejaman – Kwandang en Attingola, die alléén met elkaar gemeen hebben de herinnering aan het vroeger bondgenootschap van de Limo-lo-pahala'a en het bewustzijn, dat ze gezamenlijk behooren tot de assistent-residentie Gorontalo.

De districten zouden zich tot evenveel radjaschappen gevormd hebben, indien het Europeesch gezag zich niet geleidelijk meer en meer had doen gelden, hoewel daartoe onbevoegd.

Zoo wordt jaarlijks het bedrag van den hassil vastgesteld naar het aantal gezinnen, geheel in strijd met de contracten van 12 September 1849 [1]), waarbij met opheffing der goudleverantie wordt overeengekomen, dat de

rijken Gorontalo	f	20565.–;
Limbotto	„	5005.–;
Bone	„	2045.–;
Boalemo	„	1220.–;
Attingola	„	210.–;
Bolango [2])	„	415.–.
Gezamenlijk	f	29450.–

aan hassil jaarlijks zullen opbrengen.

Het Europeesch bestuur hield zich niet aan dat bedrag, maar liet herhaaldelijk het aantal betaalbare huisgezinnen opnemen, die ad f 5.– per gezin o.a. in 1863 werden aangeslagen voor een totaal bedrag van f 60470, waarvan echter bij slot van rekening niet meer dan f 16555 geïnd zijn.

De gedurig voorkomende achterstanden van de hassilbelasting en de wetenschap, dat het door den kleinen man betaalde geld gedeeltelijk verdween in de handen van de hoogere hoofden, deed de Europeesche ambtenaren besluiten den hassil niet meer door tusschenkomst dier hoogere hoofden, maar onmiddellijk van de kamponghoofden te ontvangen.

1) De laatstgeslotene terzake van hassilbelasting.

2) Het rijkje Bolango is door volksverhuizing geheel te niet gegaan.

Die maatregel, hoewel genomen met goede bedoelingen en bekroond door gunstige resultaten is toch in strijd met de contracten, die bepalen, dat de radjas en rijksgrooten (niet de kamponghoofden) den hassil zullen opbrengen [1]).

Een andere inbreuk op de contracten en op het inlandsch zelfbestuur is de aanstelling van districtshoofden (marsaolees) en onderdistrictshoofden (walaapoeloehs) door het Europeesche bestuur. In art. 4 van de betrekkelijke contracten immers behoudt het Nederlandsche gouvernement zich alleen het recht voor tot verkiezing en aanstelling van radja's, maar laat het ontzetten en aanstellen der eerste ambtenaren van staat, waaronder de districtshoofden, aan het inlandsch bestuur over, mits onder voorafgaande toestemming en goedvinden van het gouvernement. Aanstelling en ontslag van districtshoofden door Europeesche ambtenaren ligt dus niet in de bedoeling van de contracten, nog veel minder die van de onderdistrictshoofden.

Zoo zijn de contracten in den loop der jaren krachteloos gemaakt, niet door de inlandsche vorsten of hunne rijksgrooten, maar door het Nederlandsche gouvernement en zijne ambtenaren; en steeds namen eerstgenoemde daarmede genoegen. Ze zijn zelfs bereid verder te gaan en de contracten geheel in te trekken, indien de Regeering het rechtstreeksch bestuur op zich wil nemen en een einde maken aan den tegenwoordigen onbestemden stand van zaken.

De assistent-resident SCHERER deed een flinken stap in die richting. Hij was er wel niet toe bevoegd, maar zijn initiatief maakt den overgang nu gemakkelijker voor het gouvernement dat slechts met eenige afwijkingen te bestendigen heeft, wat hij beraamde en begon.

Hetgeen thans de Europeesche ambtenaren doen, nl. belastingen heffen — districten intrekken — inlandsche hoofden ontslaan en aanstellen — heerendiensten vorderen en regelen — last geven tot samentrekken van kampongs, tot bouwen van woningen, planten van allerlei boomen, aanleg van wegen, enz. dit alles is onwettig, zoolang geen rechtstreeksch bestuur is ingevoerd en de bestaande maar krachtelooze contracten niet zijn vernietigd.

Teruggaan tot den vroegeren toestand is niet mogelijk. Een beschaafde Europeesche regeering mag er niet aan denken, eene bevolking, welke de ambtenaren door den drang der omstandigheden aan de willekeur van inlandsch zelfbestuur hebben onttrokken weder aan die willekeur op te offeren.

Het initiatief door een energieken, beleidvollen en der bevolking goedgezinden assistent-resident (SCHERER) genomen, mag niet genegeerd worden. Op den ingeslagen weg moet het gouvernement

---

[1]) In de onafhankelijke rijken buiten de Gorontalosche landschappen brengen de radja's en rijksgrooten dan ook jaarlijks hun schatting zelven bij den resident en houden zij zich strikt aan het bij contract bepaalde bedrag.

voortgaan, al zijn daartoe eenige uitgaven noodig, die in den eersten tijd niet geheel, maar later des te ruimer door baten zullen gedekt worden.

Want met den resident van Menado en den assistent-resident van Gorontalo ben ik eens, dat de opbrengst van de hassil in den aanvang meermalen teleurstelling zal geven. De bevolking verkeert in een tijdperk van overgang. Het verzamelen van boschproducten verschaft haar thans het geld voor den hassil maar dat bedrijf moet ze geleidelijk verlaten en zich in den landbouw een nieuw middel van bestaan scheppen, dat natuurlijk niet onmiddellijk ten volle rendeert, althans haar nog geen contant geld in handen brengt. De aanleg van nieuwe kampongs, erven, woningen, leidingen en wegen vordert veel werk, waarvoor ze gelegenheid vindt, nu haar arbeidskrachten niet meer voor persoonlijke diensten ten behoeve der hoofden in beslag genomen worden.

Buitendien is f 5.— per werkbare man een vrij zware belasting. Naar een dagloon van twintig centen moeten de belastingschuldigen 7 % van hun jaarlijksch inkomen betalen en onder hen zijn jonge lieden begrepen die nog geen vast middel van bestaan hebben.

Toch zou ik geen klassenverdeeling, volgens het ontwerp van den Directeur van Financiën, willen zien, omdat men daarvoor nog geen billijken maatstaf kan treffen en den weg opent tot allerlei onbillijkheden en vexatiën van wege inlandsche hoofden.

Bedraagt de aanslag gelijkelijk f 5, dan weet een ieder, wat hij betalen moet en dat meerdere heffing onwettig is.

Evenmin acht ik vermindering van den aanslag b.v. tot f 4 of tot f 3.— per werkbaren man dienstig, omdat in de toekomst f 5.— niet te zwaar zal zijn en het gouvernement met een lageren aanslag beginnende, later bij verhooging de bevolking zal ontstemmen.

Men houde dus de aanslag op f 5, maar geve tijdelijke vrijstelling aan personen, die bezig zijn nieuwe erven en woonhuizen behoorlijk aan te leggen en van het jonge plantsoen nog geen voldoend profijt hebben.

Zoodanige vrijstelling moet telkenmale voor een vol jaar verleend worden, doch niet langer dan drie jaren duren.

Ook voor den aanleg van nieuwe sawahs zou vrijstelling van hassil gedurende 3 jaren wenschelijk zijn, evenals omtrent de landrente op Java bepaald is.

Op dergelijke wijze kunnen de Gorontaleesche boschzwervers gevormd worden tot landbouwers en vervult de Regeering haar duren plicht jegens een volk, waarvan ze jarenlang, zonder wederdienst, goud en geld [1]) genoten heeft.

---

[1]) Het bedrag daarvan achte men niet gering. Sedert 1850, toen de goudleverantie ophield, tot en met 1886 is er aan hassilbelasting f 794642 in 's land kas gevloeid; achterstand hier niet onder begrepen.

Tot zooverre met mijn schrijven gevorderd, ontving ik ten inzage het advies van den assistent-resident van Gorontalo ddo. heden No. 21/XXXIII, dat mij aanleiding geeft mijn verder schrijven te bekorten, daar ik met den inhoud geheel instem en dus gemakshalve de vrijheid neem daarnaar te refereeren.

Genoemde assistent-resident stelt voor sub:

1e. het direct bestuur in te voeren in de vier Gorontaleesche rijken Gorontalo – Limbotto – Bone en Boalemo, overeenkomstig bijlage H. (rapport SCHERER) doch met weglating van Attingola.

Conform mijn breedvoerige aanteekeningen terzake sluit ik mij hierbij geheel aan.

2e. het rijkje Attingola, onder het bestuur van een marsaolee, te brengen onder het toezicht van den resident van Menado, op denzelfden voet als zulks voor de andere rijkjes ter Noordkust het geval is.

Ik zou ze liever Landschappen noemen, daar ze wegens ontstentenis van radja' en rijksgrooten sedert lang eigenlijk geen rijken meer zijn.

Ook dit punt behandelde ik reeds hierboven in gelijken zin.

3e. het Europeesche bestuur te regelen overeenkomstig bijlage J. (rapport SCHERER).

Deze organisatie acht ik eerder te zuinig dan te weelderig ontworpen.

Een aspirant-Controleur moet toegevoegd worden aan den controleur van Gorontalo, die in zijn uitgestrekte afdeeling over zee reizende, meermalen wekenlang afwezig is en alsdan een vervanger ter hoofdplaats noodig heeft voor de magistratuur, de bijwoning der zittingen van de inlandsche rechtbanken en het dagelijksche contrôlewerk.

Zoodra twee ambtenaren in de afdeeling Gorontalo werkzaam zijn, kunnen ze beurtelings de afgelegen districten bereizen, die thans wegens de zeldzaamheid der bezoeken van den Controleur het minst den invloed der nieuwe regelingen ondervinden.

Ook het bureau van den assistent-resident moet, naar mijn meening, beter van personeel voorzien worden, ten einde hem in de gelegenheid te stellen, bij langdurige dienstreizen, het kasbeheer en het kantoorwerk in vertrouwde handen achter te laten. Daartoe is noodig een commies op f 150.–, dan wel een eerste klerk op f 120.– 's maands en verder klerkengelden ad f 80.–, dus te zamen f 230.– of f 200.–, 's maands, terwijl de assistent-resident thans uit bescheidenheid, omdat het hem persoonlijk geldt, niet meer dan f 125.– 's maands vraagt.

4e. het inlandsch bestuur te regelen volgens bijlage A. (Advies VAN HOËVELL.)

Voorloopig kan volstaan worden met de indeeling in 11 districten, welk getal echter later door vereeniging van *Kotta* met *Telaga* –

Kabila met *Tapa* – *Boalemo* met *Pogoewat* en *Tibawa* met *Batoedaa* tot 7 te verminderen is, naar gelang de gelegenheid zich daartoe voordoet bij overlijden of ontslag van de betrokken districtshoofden.

Dat het getal hoofden reeds aanmerkelijk beperkt werd, blijkt uit de opgave van 1 djogoegoe – 2 marsaolees (districtshoofden) en 9 walaapoeloehs (onderdistrictshoofden) die wegens intrekking hunner betrekking tot persoonlijke toelagen worden voorgesteld, terwijl al van vroeger zoovele hoofden bij overlijden en ontslag niet vervangen zijn [1]).

Om niet al te veel hoofden te ontslaan en daardoor lastige ontevredenheid op te wekken, moet de verdere inkrimping van hun aantal aan den loop der omstandigheden en der jaren worden overgelaten. Het is echter zeker, dat het bedrag van f 2640 's maands voor inlandsch bestuurspersoneel met den tijd moet verminderen, evenals de som van f 305.– 's maands, thans voor personeele toelagen uitgetrokken.

5e. de heffing der hoofdelijke belasting te regelen overeenkomstig bijlage L (rapport SCHERER).

De regeling der hoofdelijke belasting is reeds verleden jaar met goed gevolg toegepast en acht ik voor de omstandigheden wel geschikt.

Ik teeken echter aan, dat de 10% der belasting verdeeld worden over de kapala's kampong (6/10) en de kapala's dapoer (4/10) en dat aan de kapala's kampong buitendien 15 dagdiensten per werkbare man zijn toegestaan.

De aanslag (hetzij al dan niet wettig) der hassilbelasting bedroeg

in 1886	f 62660
waarvan betaald	f 59514

Volgens voorstel bedragen de kosten van het Europeesch bestuurs-

personeel	f 21480
Inlandsche idem	f 31680
personeele toelage	f 3660
totaal	f 56820
voordeelig verschil	f 1694

waaruit echter reiskosten, verloven, pensioenen enz. betaald moeten worden, dus niet geheel voldoende.

6e. de heerendiensten te regelen overeenkomstig bijlage M. (rapport SCHERER).

Gevolgd naar de heerendienstregeling der Minahassa (staatsblad 1881 No. 193) bestaat bij mij daarentegen geen bezwaar.

Wellicht zal het dienstig wezen een artikel hierbij te voegen luidende:

„Persoonlijke gedwongen diensten ten behoeve van inlandsche „hoofden zijn uitdrukkelijk verboden, behalve die aan de kam„ponghoofden, nader bij plaatselijke regeling te bepalen".

1) Elk rijk had vroeger 2 radja's – 2 djogoegoes – 2 kapiteins laut en talrijke districtshoofden.

Ten slotte formuleer ik, overéénkomstig het advies van den assistent-resident VAN HOËVELL nog een voorstel sub:

7e. aan de rechtspleging onder de inheemsche bevolking wordt voorloopig niets veranderd, behalve de opheffing van den Rijksraad in de vroegere rijken Gorontalo—Bone—Limbotto en Boalemo, en de instelling, volgens ontwerp bijlage B (advies VAN HOËVELL), van een grooten Madjelis voor de inheemsche bevolking dier streken, terwijl het district Attingola in den vervolge ressorteert onder den rijksraad te Menado.

Het zal wel geen toelichting behoeven, dat dit voorstel wordt gedaan naar aanleiding van het dringend verzoek der hoofden dat de rechtspleging blijve bestaan zooals zij thans is.

Gorontalo, 30 April 1887.
De Hoofdinspecteur v/d Koffiecultuur,
J. HEYTING.

Proces-verbaal

van het verhandelde in eene vergadering, gehouden onder voorzitterschap van den Resident van Menado en in tegenwoordigheid van den Hoofd-Inspecteur der kultures, den Assistent-Resident van Gorontalo en de in de afdeeling bescheiden controleurs met de rijksgrooten der rijken van Gorontalo, Limbotto, Bone en Attingola te Gorontalo op Dinsdag den 26sten April 1887.

De Resident spreekt ongeveer als volgt tot de hoofden:

„Ik heet U allen welkom in deze vergadering. Sints mijn vertrek „in 1865 van Pagoeat, waar ik als ambtenaar ter beschikking „diende, zijn de Gorontaleesche landschappen sterk achteruit„gegaan. Bij mijn optreden als Assistent-Resident van Gorontalo „in den aanvang van 1884 vond ik de bevolking verarmd en „zwervend in de bosschen, en van den eertijds zoo bloeienden „landbouw was weinig overgebleven. De Assistent-Resident „SCHERER heeft getracht aan dien onhoudbaren toestand een „einde te maken. Vele nieuwe regelingen, ten doel hebbende „land en volk uit den staat van verval en armoede op te beuren, „stelde hij U voor, welke regelingen door U allen in een plechtige „vergadering den 6den November 1885 werden goedgekeurd en „aangenomen.

„Vijftien maanden ruim hebben thans die nieuwe regelingen „gewerkt en het valt niet te ontkennen, dat waar ik thans de „verschillende districten heb bezocht, veel goeds valt op te „merken, veel, dat op een beteren toestand, op vooruitgang „wijst. Goed aangelegde wegen, nieuwe en zindelijke woningen, „welke de kleine man zich heeft gebouwd, jonge klapperaan-

„plant, dat alles getuigt dat Ge in het afgeloopen jaar de „pogingen door het bestuur ter verbetering beproefd, krachtig „hebt gesteund. Voor die medewerking mijnen dank!

„Mogelijk evenwel dat de nieuwe regelingen nog wijziging of „aanvulling behoeven.

„Daarom heb ik U allen heden bijeengeroepen om mij eerlijk „en naar innige overtuiging te antwoorden op de volgende vragen:

1e. „Hebt Gij of de bevolking eenige bezwaren in te brengen tegen „de nieuwe regelingen?

2e. „Is de tegenwoordige heffing der belasting niet te drukkend voor „de bevolking?

De Rijksbestierder van Gorontalo antwoordt dat de invoering der nieuwe atoerans niet alleen tot geen moeilijkheid heeft aanleiding gegeven, doch dat de hoofden en de bevolking er zeer mede zijn ingenomen, zooals ten duidelijkste blijken kan uit hetgeen in zoo korten tijd ter verbetering is gedaan. Alleen de inkomsten der kamponghoofden en kapala dapoer dienen nog geregeld te worden. De taoedaäs (kamponghoofden) hebben thans geen pinontolplichtigen (huis- en wachtdienstplichtigen) meer en hunne tuinen worden niet meer in heerendienst bewerkt. Het aandeel, dat zij van de hassil-procenten ontvangen is bij lange niet toereikend om in hun onderhoud te voorzien.

De Resident zegt dat aan dit bezwaar zal worden tegemoet gekomen door aan de kamponghoofden toe te kennen een zeker aantal dagdiensten per jaar van ieder heerendienstplichtige in hunne kampong.

De Hoofdinspecteur deelt mede, dat de in de afdeeling geplaatste controleurs uit vreeze dat de aan de kamponghoofden toe te kennen dagdiensten door de districts- en onderdistrictshoofden ten eigen nutte zouden gebezigd worden, hem eene andere regeling der inkomsten van de taoedaä's hadden voorgesteld en wel den aanleg van 5 negorijvelden of tuinen, welke door de kampongbewoners in heerendienst ten bate van het kamponghoofd zouden bewerkt worden.

De Assistent-Resident verklaart zich tegen dat voorstel. Moet elk werkbaar man een vast aantal dagen per jaar voor zijn kamponghoofd in heerendienst uitkomen dan weet de bevolking waaraan zich te houden. Hij vreest, dat voor de bewerking dier negorijvelden meer arbeid zou geëischt worden den noodig was.

De Hoofdinspecteur vermeent dat het wenschelijk zoude zijn, indien de kapala dapoer, in stede van door het districtshoofd, door de kampongbevolking werden gekozen.

Nadat echter uit de statistiek gebleken is, dat iedere kampong gemiddeld slechts eene kapala dapoer telt, komt de Hoofd-Inspecteur van zijne meening terug.

De Resident stelt alsnu voor boven de weinige voordeelen in de nieuwe regelingen omschreven, nog toe te kennen:

A. aan de kamponghoofden:
  1e. van ieder heerendienstplichtige in de kampong 15 dagdiensten per jaar;
  2e. 6 % van de hassilbelasting;
B. aan de kapala dapoer
  4 % van de hassilbelasting
  Dit voorstel bij de districtshoofden, met uitsluiting van die van Attinggola, in omvraag gebracht zijnde wordt met algemeene stemmen goedgekeurd.

De Assistent-Resident vraagt of de Marsaole's (districtshoofden) voldoende contrôle zullen kunnen uitoefenen, dat de kamponghoofden van ieder heerendienstplichtige niet meer vorderen den 15 dagdiensten per jaar.

Het districtshoofd van Telaga antwoordt hierop, dat de kleine man ongetwijfeld wel zal komen klagen, indien het kamponghoofd meer durft eischen dan hem wettig is toegekend.

Thans wordt bij de hoofden, met uitzondering van die van Attinggola, in omvraag gebracht het eerste der door den Resident gestelde vraagpunten, namelijk of de hoofden of de bevolking eenige bezwaren hebben tegen de nieuwe regelingen, waarop allen beurtelings erkennen dat die zeer gunstig werken en geene moeilijkheden opleveren.

De Resident zegt: „voorheen betaalde alleen het hoofd van het „huisgezin hassilbelasting; nu moet elk werkbaar man betalen. „Is dat niet te drukkend?"

De districtshoofden van Kota, Telaga, Kabila, Tapa, Bone, Tebawa en Batoedaä antwoorden, elk voor zijn district dat de tegenwoordige heffing niet drukkend is, wijl de bevolking van alle andere opbrengsten in geld, arbeid of natura aan de hoofden is vrijgesteld.

De Marsaole van Tebawa verklaart bovendien dat de nieuwe atoerans der bevolking ten zegen zijn.

Het districtshoofd van Pagoeyama oppert het bezwaar, dat indien in een gezin drie of meer volwassen zoons en een oude vader zijn, die zonen ook voor hun vader moeten betalen.

De Hoofd-Inspecteur merkt aan, dat zulks volstrekt niet in de bedoeling der hassilregeling ligt, daar ouden en gebrekkigen uitdrukkelijk zijn vrijgesteld.

Op de vraag van den Resident aan het districtshoofd van Batoedaä, waarom de vergoeding over het vorig jaar in zijn district niet geheel is aangezuiverd, antwoordt deze, dat de bevolking door de inzameling van damar en rotan verloopen is, dat nog niet allen zijn teruggekeerd en enkelen nog steeds met achterlating van hunne vrouwen, in de damarbosschen verblijf houden. Eerst langzamerhand zal die toestand anders en beter worden.

De Walaapoeloe (onderdistrictshoofd) van Kwandang zegt, dat de bezwaren welke de hoofden in Kwandang tegen de nieuwe hassilregeling hebben, bereids zijn blootgelegd in een schrijven aan den

Resident van Menado. Het volksverloop naar de omliggende rijkjes vermindert niet.

De Hoofd-Inspecteur is van oordeel dat dat heen en weertrekken naar de omliggende rijkjes, een kwaal van oude dagteekening, langzamerhand zal afnemen indien de hoofden krachtig optreden voor het wel-zijn der bevolking.

De Assistent-Resident kan zich wel voorstellen, dat de nieuwe hassilregeling bij de hoofden in het Kwandangsche niet dien bijval vindt, welke in andere districten daaraan is te beurtgevallen. Immers sedert tal van jaren brengt de bevolking van Kwandang hare hassil niet in geld op, doch levert elke belastingplichtige aan het districtshoofd een picol damar, waarmede dan de belasting ad f 5.— is aangezuiverd. Het districtshoofd verkoopt die damar tegen f 12.— à f 13.— de picol, en maakt dus met die wijze van belastingheffing een nietonaardige winst. Hij heeft er derhalve groot financieel belang bij, dat de oude toestand gehandhaafd worde. De Assistent-Resident vraagt de walaäpoeloe, wat deze beter acht, de oude dan wel de nieuwe regeling.

De walaäpoeloe zegt niet voor zijne meening te durven uitkomen tegenover de aanwezige districtshoofden, hij is slechts onderdistrictshoofd.

De Assistent-Resident deelt hem hierop mede, dat nu het districtshoofd van Kwandang eervol ontslagen is en dus niet ter vergadering is opgeroepen, de walaäpoeloe als vervanger van den Marsaole optreedt en derhalve vrijelijk zijn gevoelen mag uiten.

„Indien dit het geval is" zegt de walaäpoeloe „dan vereenig ik mij volkomen met het door de hier aanwezige districtshoofden uitgesproken oordeel".

Op verzoek van den Resident geeft de Assistent-Resident aan het districtshoofd van Attinggola te kennen, dat zijn advies omtrent de nieuwe regelingen niet is ingewonnen, wijl bij het bezoek aan zijn district duidelijk gebleken is, dat hij hoegenaamd niets heeft uitgevoerd in het belang van zijn land en onderhoorigen.

Niettegenstaande Attinggola zoowel als Kaidipan kennisgave hadden ontvangen van de komst van den Resident en den Hoofd-Inspecteur met het stoomschip „Havik", was er van de hoofden van Attinggola niemand aanwezig om de heeren te ontvangen of den weg te wijzen; te Kaidipan daarentegen was alles voor de ontvangst gereed. Ten slotte deelt de Assistent-Resident den verzamelden hoofden mede dat Attinggola verzocht heeft zich te mogen afscheiden van de Lima-lo-pahalaä (de Gorontaleesche landschappen) en direct onder Menado te staan.

Niets meer aan de orde zijnde, dankt de Resident de hoofden voor hunne trouwe opkomst en geeft den wensch te kennen, dat zij op den thans ingeslagen weg krachtig zullen voortgaan en sluit hierop de vergadering.

Bijlage IV.

Rapport

omtrent den toestand der Afdeeling Gorontalo met betrekking tot de invoering van direct bestuur in die afdeeling opgemaakt naar aanleiding van de missive van den Directeur van Binnenlandsch Bestuur ddo. 6 Februari 1886 no. 943.

Punt 1. De afdeeling Gorontalo bestaat uit:

Het rijk van *Gorontalo*
" " " *Bone*
" " " *Boalemo*
" " " *Limbotto*
" " " *Attinggola*

benevens de eilanden in de baai van *Tomini* en de landschappen aan die bocht gelegen.

Door gebrek aan communicatie-middelen zijn echter deze landschappen en eilanden zoo goed als onafhankelijk. Zij brengen geen hassil op, regelen zelf hunne zaken, voeren oorlog en sluiten vrede zonder dat het Gouvernement er zich mee bemoeit. Wij kunnen ze dus voorloopig gerust buiten beschouwing laten.

De bovengenoemde vijf rijkjes waartoe wij ons meer speciaal zullen bepalen, worden ook gezamenlijk genoemd het bondgenootschap der lima pahalaa, dat wil zeggen: „de vijf gebroeders".

De overlevering meldt dat na langdurige oorlogen in de 17e eeuw tusschen deze rijkjes, waarbij *Gorontalo* en *Limbotto* (de aanzienlijkste hunner) steeds vijandig tegenover elkaar stonden het eindelijk moeten gelukken den vrede tot stand te brengen.

Ter bezegeling van het toen gesloten verbond zijn twee zware gouden ringen in elkander geschakeld en werd overeengekomen, dat zoolang die ringen niet ontschakeld zouden zijn het gesloten verbond ook zoude stand houden.

Daarop heeft men deze ringen des nachts met veel plechtigheid op de diepste plaats van *Limbotto* doen zinken.

Sedert dien tijd is de vrede tusschen de betrokken rijkjes niet meer verstoord. Bij redevoeringen van de zijde der inlandsche hoofden worden altijd *Gorontalo en Limbotto* in eenen adem genoemd als een teeken van de wederzijdsche onverbrekelijke, goede verstandhouding.

Het rijk Gorontalo is verdeeld in 5 districten: *Kotta, Telaga, Tapa, Kabila* en *Pagoeat.*

Het rijk van Limbotto in 4 districten: *Tibawa, Kwandang, Batoedaä* en *Pagoeijama.*

Het rijk van *Bone*, in 3 districten: *Bone, Soeawa* en *Bintaoena.* De rijkjes van *Attinggola* en *Boalemo* zijn zoo klein, dat er van eene onderverdeeling in districten geen sprake kan zijn.

Het bestuur over deze rijkjes werd gevoerd door een Radja. Somtijds vond men er zelfs twee, genaamd Radja di Atas en Radja di bawa of Radja Negrie en Radja Gouvernement. De een was voor de aanraking met het gouvernement, de andere bemoeide zich meer met de binnenlandsche aangelegenheden. Zij werden gekozen door het Rijksbestuur in overleg met den vertegenwoordiger van het Gouvernement uit de bestaande vorstelijke familiën en in het bestuur bijgestaan door een raad van rijksgrooten.

Dit waren een of twee Djogoegoes (rijksbestuurders), een of twee kapitan laut (oppersten der krijgsmacht en van de politie), den Kadlim of opperpriester en de marsaoleh's of districtshoofden.

De Radjas en rijksgrooten mochten ingevolge de contracten niet dan met voorkennis en toestemming van het Gouvernement worden aangesteld en ontslagen.

Het desbetreffende artikel van het contract luidt als volgt:

De Radjas en Rijksgrooten van .... erkennen het recht van het Nederlandsch-Indische Gouvernement in de verkiezing en aanstelling van opvolgers tot het radjaschap van .... bij voorkomende vacature, gelijk ook, dat geen der eerste ambtenaren van staat voerende deti tulatures van Djogoegoe, Kapitan laut en wolija-lalipo (marsaoleh), zullen mogen ontzet of aangesteld worden zonder vooraf gaande toestemming en goedvinden van het Gouvernement.

Onder de districtshoofden stonden de walaapoeloe's of onderdistrictshoofden gewoonlijk 2 à 3 in elk district en uit de aanzienlijke geslachten gekozen. Deze werden door den Radja benoemd na overleg met de Marsaolehs en den Djogoegoe.

In elke kampong vond men een kamponghoofd. Deze droegen verschillende namen, zooals *Taoedaa* (Grootman), *Olangia* (vorst-opperhoofd), *Kimalaha* (een dergelijk woord van Ternataansche oorsprong) enz.

Zij werden door de districtshoofden met voorkennis en goedkeuring van den Radja benoemd en ontslagen.

Onder de kamponghoofden stonden de kapala-dapoer, oorspronkelijk een soort familiehoofden, later meer met onderkamponghoofden te vergelijken. Zij hadden gemeenlijk het toezicht over 20 dapoers (huisgezinnen).

Aan het hoofd der politie stonden de marsaoleh's, elk in hun district. Zij werden bijgestaan door majoors, wier aantal vrij groot was en door kapala soldadoes, een soort onbezoldigde politie-agenten

tevens voorvechters of spitsafbijters als er iets te doen was.

Aan het Hoofd der geestelijkheid stond de kadlim, bijgestaan door 4 Imams in elk district en door een onbepaald aantal kasisis.

Deze laatsten droegen bij feestelijke gelegenheden een tulband en waren meer speciaal verplicht de missigit te onderhouden en op Vrijdag aldaar in genoegzamen getale te verschijnen opdat de godsdienstoefening plaats konde vinden.

Het sacramenteele getal bij die gelegenheden is 40.

Dit wat de administratieve indeeling betreft. De rechtspraak was geregeld als volgt:

Groote misdrijven werden berecht door den Rijksraad, samengesteld uit den Assistent-Resident als voorzitter en de Radjas en Rijksgrooten als leden. –

Omtrent samenstelling en bevoegdheid wordt verwezen naar het Reglement regelende het rechtswezen in de residentie Manado opgenomen in staatsblad 1882 no. 28.

Geringere misdrijven werden berecht door den Madjelis, bestaande uit eenige districtshoofden, voorgezeten door den Radja of Djogoegoe.

Ook werden voor deze rechtbank alle civiele kwestiën behandeld. Deze rechtbank doet in eerste en hoogste instantie uitspraak.

Hooger beroep van hare vonnissen bestaat niet.

De Marsaolehs deden voorts, elk in zijn eigen district, de aldaar voorgevallen kleine zaken af en legden straffen op bestaande in geldboete en in dwangarbeid voor ten hoogste drie maanden. Langzamerhand is de rechtsmacht der districtshoofden door den invloed van het Europeesch bestuur ingekrompen en kort na het optreden van den Resident DE MUNNICK, bepaalde deze dat de kontroleur de zittingen der Madjelis zoude bijwonen om daardoor de geregelde en juiste afdoening van zaken te bevorderen.

Kwesties over boedelverdeeling en nalatenschappen werden uitgemaakt door den marsaoleh van het district bijgestaan door de 4 Imams.

Van hunne uitspraak werd somtijds geappelleerd bij de madjelis doch in den regel berustte men, daar de leden van de Madjelis bijna allen in nauwe familie-relaties tot elkaar stonden en er dus voor armen en verdrukten weinig hoop bestond, dat de Madjelis de uitspraak van een zijner leden zoude wijzigen of vernietigen.

Van de bevoegdheid tot het opleggen van geldboete werd door het districtshoofd in overleg met de zooeven genoemde Imams een zeer ruim gebruik gemaakt, waar het gold den een of ander eenigszins gegoeden inlander van een deel zijner bezittingen te ontlasten.

De man werd eenvoudig beschuldigd van overspel en zonder vorm van proces veroordeeld tot betaling eener geldboete van 40 reijaal (f 64.–) Bij niet voldoening werden zijne sawahs verpand of hem zijne karbouwen ontnomen.

Het belastingstelsel was als volgt geregeld.

Elk hoofd van een huisgezin betaalde f 5.– belasting 's jaars in

geld of in stofgoud. De aanslag was dus hoofdelijk en werd gehouden door de Marsaoleh's, elk in zijn eigen district.

Deze toestand was zooals vele anderen hier wel niet contractueel doch zij is ingevoerd tijdens de Heer RIEDEL alhier Assistent-Resident was, en werkt tot op heden.

Eene behoorlijke regeling der heerendiensten bestond niet.

Als er wegen of bruggen moesten worden hersteld, werd het noodige volk door den marsaoleh opgeroepen. Die het dichtst in de buurt woonden hadden het meest dienst te presteeren; vèrafgelegen gehuchten en kampongs waren hier in den regel vrij van.

De onbetaalde diensten door de bevolking aan de hoofden te presteeren heb ik nergens beschreven gevonden. Volgens mondelinge berichten bestonden zij in het volgende:

Voor huiselijke diensten (pinontoldiensten) kwamen per dag uit in het rijk van Gorontalo

voor den Radja	24	mannen
„ elken marsaoleh	12	„
„ den Djogoegoe	16	„
„ „ Kapitan laut	4	„
„ elke walaapoeloe	6	„
„ „ kamponghoofd	2	„

voor wacht- en soeroehandiensten had per dag

de Radja	16	„
„ Djogoegoe	8	„
„ Kapitan laut	24	„
elke marsaoleh	8	„
„ walaapoeloe	2	„

In de andere rijkjes, die minder bevolking telden, waren deze getallen iets minder, doch altijd nog groot genoeg om gevoegd bij al het andere een zwaren druk voor de bevolking uit te maken.

De heerendienstplichtigen voor deze diensten bleven gedurende 7 achtereen volgende dagen op hunnen post.

In de laatste jaren konden zij worden afgekocht. Per 7 dagen betaalde men daarvoor f 1.—, gemiddeld bedroeg de afkoopsom per heerendienstplichtige 's jaars f 6.— à f 8.—

Ook was de bevolking verplicht de sawahs harer hoofden te bewerken en het product te oogsten en binnen te brengen.

De uitgestrektheid van de aldus te bewerken sawahvelden werd berekend in pantango's van circa 625 vierkante vadem elk en was geregeld als volgt:

De Radja had recht	op	80	pantango
„ Djagoegoe	„	40	„
Elke mansaoleh	„	40	„
De Kapitan laut	„	20	„
Elke walaäpoeloe	„	20	„
Elk kamponghoofd	„	5	„

Bij de bewerking der sawahs leverden de hoofden de zaadpadi, doch de bevolking moest de noodige karbouwen om te ploegen zelf mee brengen.

Daar de hoofden hunne sawahs 't eerst lieten bewerken waren de karbouwen der bevolking gedeeltelijk reeds moede en afgewerkt en kon de kleine man somtijds zijn eigen sawahs er niet meer mee beploegen.

In den laatsten tijd werd deze arbeid ook wel door de bevolking afgekocht en werd daarvoor f 9 à 10 per pantango betaald.

Men zal zeggen dat dit alles reeds meer dan genoeg was, maar toch hielden hiermede de verplichtingen der bevolking bij lange na niet op.

Behalve den sawah arbeid moest de bevolking ook nog het werk in de miloetuinen der hoofden verrichten.

Gemiddeld werden daarvoor van werkbaar man 10 dagdiensten per jaar gevorderd.

Het spreekt van zelf, dat als de Radja of de marsaoleh een nieuw huis wilde hebben of als hunne woning herstelling behoefde de noodige arbeidskrachten en materialen om niet door de bevolking werden geleverd.

In logische volgorde komen nu de heffingen door de hoofden in geld en in natura.

I. Heffingen in geld.

a. Passar rechten.

Het recht om op de verschillende passers eene belasting te heffen bedragende circa 1 % van de waarde van het verkochte werd vroeger door de Radjas, later door de marsaolehs verpacht.

De opbrengst was zeer verschillend en bedroeg o.a. circa f 1000 's jaars voor den marsaoleh van Telaga; voor de anderen was het veel minder.

Dat hierbij veel willekeur en knevelarij plaats vond zal wel niet vermeld behoeven te worden.

b. Rechten op de vischvangst.

Voor het zetten van elke Seroh in het meer van Limbotto werd maandelijks f 0.25 betaald.

De collecteurs (eenige majoors) moesten 's maands een zeker bedrag aan de marsaolehs uitkeeren, het meerdere was voor hen.

c. Rechten bij de verdeeling eens boedels van een overledene.

Bij de verdeeling eens boedels onder de erfgenamen eischten de hoofden 1/10 van de waarde. Aanvankelijk werden deze gelden in de negorij-kas gestort, doch bij het verdwijnen dier kassen, kwam de opbrengst in handen van den marsaoleh, de walaäpoeloes en de Imams van het district. Allengs is deze belasting in knevelarij ontaard, doordien de taxatie der nagelaten goederen zoo hoog mogelijk wordt opgedreven, ten einde op die wijze het den hoofden aankomende deel te vergrooten. Niet zelden gebeurt het,

dat de erfgenamen om die kosten te kunnen voldoen, hetgeen in contanten moet geschieden, verplicht zijn hunne karbouwen, sawahs of tuinen tegen geringen prijs te verkoopen of te verpanden.

d. Heffingen bij feesten enz. onder het volk.

Voor de vergunning tot het geven van een huiselijk feest wordt door den kleinen man aan zijn districtshoofd 80 cents, aan den walaäpoeloe 40 cents en aan het kamponghoofd 20 cents betaald. Gelijk bedrag moet door de erfgenamen bij eene begrafenis worden voldaan.

e. Heffing bij feesten, door de Hoofden gegeven.

Bij feesten ten huize van den Marsaoleh of den walaäpoeloe is iedere kampong verplicht een reaal, f 1.60, als tegemoetkoming bij te dragen, terwijl de benoodigde spijzen, olie, brandhout enz. om niet moeten worden verstrekt.

f. Rechten bij koop en verkoop.

Bij verkoop van grond, paarden of karbouwen moet 1/10 van den koopprijs aan den marsaoleh of den walaäpoeloe worden voldaan, welke van de transactie een schriftelijk bewijs afgeeft. Deze belasting was vroeger veel minder.

II. Heffingen in natura.

a. Hassil padie.

Overeenkomstig den adat is de sawahbewerker bij geslaagden aanplant verplicht van de opbrengst van 1 patango sawah 7 gantang padie als hassil af te staan, ongeveer 1/10 van de bruto opbrengst. Dit werd tusschen den Radja, den djagoegoe en den marsaoleh verdeeld. Langzamerhand hebben de marsaolehs dit alles tot zich getrokken.

b. Hassil Djagong.

Van elken uitgezaaiden gantang djagoeng moeten 150 vruchten als hassil worden opgebracht (1/10 ongeveer van den oogst) welke onder den marsaoleh en den walaapoeloe zoodanig wordt verdeeld, dat het aandeel van den eersten het dubbel bedraagt van dat van den tweeden..

c. Hassil van de klapperboomen.

Van elken vruchtdragenden klapperboom wordt 4 duiten 's jaars als hassil geheven, welke belasting thans met uitzondering van een gering aan den djagoegoe gelaten deel geheel in handen der districtshoofden komt.

Voorts had men nog allerlei geringe heffingen, te veel om op te noemen, zooals hassil op suikerriet, op pinang, op sirih, op kalk, op matten, op gezaagde planken etc. etc.

Nat hetgeen hier vooraf is vermeld zal het wel geen verwondering baren, dat toen ik in Maart 1885 het bestuur dezer afdeeling overnam, en mij door informaties te nemen en door te reizen op de hoogte van den toestand trachtte te stellen, de resultaten van dat onderzoek geenszins gunstig konden worden genoemd.

De politieke toestand bood een tooneel aan van zeer groote verwarring. Sedert ongeveer 30 jaren is het de bedoeling der Regeering geweest het zelfbestuur dezer rijkjes door direkt bestuur te vervangen.

Dit was en is ten minste „le secret de tout le monde".

Om zulks zonder schokken te doen plaats vinden heeft het Gouvernement de Radjas, naarmate zij door den dood aan den dienst kwamen te ontvallen, niet meer vervangen.

Op zich zelf was dit zeer goed, mits men te gelijkertijd maatregelen hadde genomen, dat de functiën van den Radja, als hoofd van het bestuur, door iemand anders, bv. door den controleur der afdeeling werden waargenomen.

Dit is echter niet geschied.

Waren sommige Assistent-Residenten voor meerdere inmenging der controleurs in de bestuursaangelegenheden gestemd, andere beschouwden, en dat niet ten onrechte, zich zelven en de controleurs slechts als politieke agenten, die zich van alle inmenging in de bestuurszaken hadden te onthouden, en alleen moesten toezien dat de contractueele verplichtingen der verschillende rijkjes jegens het Gouvernement behoorlijk werden nageleefd.

Het noodzakelijk gevolg daarvan is geweest dat de marsaolehs, vroeger door de Radja's in toom gehouden, na hun verdwijnen zich langzamerhand van alle rechten en inkomsten dier radjas hebben meester gemaakt.

Per slot van rekening was dus de bevolking er slechter aan toe dan vroeger.

Nu de radjas, de eenige personen die de marsaolehs op de vingers konden zien, verdwenen waren, was zij met gebonden handen en voeten overgeleverd aan de willekeur der marsaolehs, meest allen van vorstelijke afkomst, en dus bij het volk zeer in aanzien staande. —

Die marsaolehs zag men dan ook op de meest absolute wijze over tijd, arbeid en een gedeelte der eigendommen hunner onderhoorigen beschikken.

Rijst, djagong, klappers en andere dagelijksche benoodigdheden werden door velen hunner om niet of om lagen prijs van de bevolking gevorderd.

Had een marsaoleh volk noodig voor een of ander hij riep op wie hem goeddacht, zonder dat het bestuur zich in het minst daarin mengde.

Iets wat naar eene billijke regeling of verdeeling van heerendiensten zweemde was niet te vinden. Familie en vrienden van districts- en kamponghoofden wisten alles te ontduiken; zij die zich niet alles wilden laten welgevallen verlieten het land of gingen op verafgelegen plekken, op de bergen en in de bosschen, buiten het bereik der hoofden wonen.

De grootste druk van heerendiensten, leveringen in arbeid en in

natura rustte dus op hen, die in de vlakte van Gorontalo woonden. Hoe verderfelijk zulk een toestand werken moest zal hier wel niet in het breede behoeven te worden aangetoond. Gedeeltelijk verlaten kampongs, vervallen huizen en verwaarloosde erven en velden was alles wat ik op mijne reizen te zien kreeg; de onmiddellijke nabijheid van de hoofdplaatsen Gorontalo en Limbotto uitgezonderd.

Met het belastingstelsel, als men het zoo noemen wil, was het al niet beter gesteld.

De aanslag geschiedde door de districtshoofden buiten contrôle der Europeesche ambtenaren, die ingevolge de vigeerende contracten daarmede geene bemoeienis hadden.

Het gevolg was dat natuurlijk alle familieleden en vriendjes van districts- en kamponghoofden van die belasting waren vrij gesteld.

Somtijds gaf men er een glimp aan en maakte hen majoor, kapala dapoer, kapala soldadoe of kasisi.

Het aantal dier lieden was dan ook buitensporig groot; dikwijls vindt men in de kampongs meer hoofden enz. dan heerendienstplichtigen à l'instar van het leger der negerrepubliek Haiti dat naar men zegt, meer generaals dan soldaten telt.

Zoo vond ik den toestand toen ik het bestuur overnam. Men zal moeten erkennen, dat die niet schitterend was en dat er dringend voorzieningen moesten getroffen worden.

Of de radjas moesten hersteld worden om de aanmatigingen der marsaolehs en anderen tegen te gaan, of er moesten de noodige regelingen worden getroffen om de verplichtingen der bevolking tegenover hare hoofden te omschrijven, te bepalen en zoo mogelijk te vereenvoudigen.

Zoo kon het niet blijven, wilde men niet langzamerhand het land al dieper en dieper ten verval zien neigen.

Om echter met eenige zekerheid te werk te kunnen gaan moest ik eerst meer betrouwbare gegevens omtrent de hoegrootheid der bevolking hebben dan tot nu toe door de hoofden werden verstrekt.

Ik heb daartoe een zielentelling doen houden en de daarvan op gemaakte registers ingericht volgens de modellen in Palembang, Benkoelen en de Lampongs gebruikelijk.

Van eene kampong voeg ik den zielenstaat als model hierbij (bijl. A). De uitkomsten dier telling, die in October 1885 was afgeloopen vindt men vermeld in bijgaanden verzamelstaat (bijl. B). Vervolgens besprak ik met de hoofden de maatregelen die zouden kunnen genomen worden om alhier een beteren toestand in het leven te roepen.

Allen waren van oordeel, dat om iets duurzaams tot stand te brengen hoofden en bevolking behoefte hadden aan een leiddraad, die ze ten allen tijde konden raadplegen.

Vaste beschreven of onbeschreven atoerans of adats, die in andere streken, zooals de Minahassa, Sumatra's Westkust, Palembang,

Benkoelen en de Lampongs zulk een goede uitwerking hebben gehad bestonden hier nagenoeg niet. Het was dus noodig die op te stellen. Voornamelijk behoorden de volgende onderwerpen te worden beschreven of geregeld, namelijk „Inrichting van het districts- en kampongbestuur"; „Inrichting van kampongs en huizen; onderhoud van wegen en bruggen en andere heerendiensten, hassil enz. enz.

Wat enkele dezer onderwerpen aangaat, b. v. het districtsbestuur, waarvan de regeling, de bevoegdheid der hoofden te bovengaat, spreekt het van zelf, dat men zich bepaald heeft tot het eenvoudig neerschrijven van den bestaanden toestand.

In overleg met de hoofden en oudsten heb ik toen de atoerans vervaardigd waarvan eene vertaling hierbij gaat (bij C). [1]

De bedoeling was ze te beschouwen als proeven.

Eens in het jaar zoude eene groote vergadering worden gehouden en daarin hunne werking besproken en tot de noodige wijzigingen besloten worden. Op die wijze zou men binnen kort een goed stel vaste atoerans kunnen verkrijgen.

Dat zij soms in kleinigheden afdalen en misschien op menigeen den indruk maken van te veel te willen regelen, wil ik gaarne aannemen. Vooral zij, die met den toestand in de binnenlanden onbekend zijn zullen zoo denken.

Toch zijn dergelijke atoerans, beschreven of onbeschreven, in den eersten tijd noodig; en overal waar thans een geregelde toestand heerscht zooals in de streken, die ik zooeven noemde, bestaan zij en worden nog steeds gehandhaafd. Wat meer is, de gedachtenis der Residenten of Assistent-Residenten die ze hebben vervaardigd of gecodificeerd wordt door de bevolking nog steeds in eere gehouden. Zoo noem ik de Residenten VAN OPHUYZEN en PRUYS VAN DER HOEVEN voor Palembang, WALLAND voor de Lampongs en Benkoelen, JANSEN voor de Minahassa. Want orde en regelmaat ontstaan niet spontaan. Zij moeten wel degelijk geschapen worden en aan de handhaving ervan moet aanhoudende zorg en oplettendheid worden ten koste gelegd.

En hij die bedenkt, dat ook in Europa in de middeleeuwen de staat of het bestuur zich in vele zaken mengde, die nu gerust aan het persoonlijk initiatief kunnen worden overgelaten, zal het niet alleen rationeel maar ook noodzakelijk vinden, dat bij een toestand, als die van Gorontalo thans is, met de politiek van laisser faire, laisser aller worde gebroken.

Mochten ook deze argumenten de ongeloovigen niet kunnen overtuigen, een reisje eerst door de Minahassa en later door Gorontalo zou hen zich spoedig aan mijne zijde doen scharen.

---

[1] Opgenomen als bijlage V van dit opstel; de bij dit rapport behoorende bijlagen zijn niet afgedrukt.

Hadden zij daar alles bebouwd gezien, de bevolking tevreden en beschaafd, de woningen net en zindelijk, hier zouden zij meerendeels slechts een arme bevolking, gedeeltelijk verlaten kampongs, ingestorte huizen en verwaarloosde aanplantingen hebben aangetroffen. En zeker zouden zij mij bijvallen als zij hadden bespeurd, dat veel reeds een ander aanzien begint te krijgen, hoewel de nieuwe atoerans nog slechts zeer kort (5 maanden) hebben gewerkt.

Heeft de bevolking eenmaal den plooi van orde en netheid aangenomen, dan spreekt het vanzelf, dat een groot gedeelte dezer inmenging komt te vervallen.

Ook wordt er op gewezen, dat er geene straffen zijn bepaald bij contraventie van hetgeen in die atoerans staat voorgeschreven. Zij zijn dus slechts een leiddraad, waaraan hoofden en bevolking zich vanzelf zullen houden als zij blijken goed te zijn.

De grootste hinderpaal tegen de ontwikkeling der bevolking bestond echter in de beschikking, die de voorname hoofden over arbeid en eigendom der bevolking hadden. Ook de vrijstelling van alle aanzienlijken van hassil en heerendienst werkte zeer ongunstig, want zoodoende moest het geringe volk, den geheelen druk van beiden verduren (vgl. DE HOLLANDER uitgaaf 1884 blad 241 boven).

Het wenschelijkst en het meest uitvoerbaar was m.i. alle leveringen aan de hoofden te converteeren in geld, zooals zulks reeds met enkele diensten plaats had. Om te weten of zulks voor beide partijen aannemelijk was moest ook hier weder een onderzoek naar de inkomsten der hoofden voorafgaan.

Dit onderzoek aan de controleurs opgedragen, gaf de resultaten vermeld in den hierbij gevoegden staat (bijl. D).

Met een oogopslag zal men zien, dat deze inkomsten dus vrij aanzienlijk waren. Het bleek evenwel bij bespreking dat zij hier en daar wel wat konden worden verminderd, daar alles waarop de hoofden aanspraak hadden nimmer geheel en al werd opgebracht en ook de hoofden zoo voortdurend in de weer moesten wezen om te zorgen, dat het hun toekomende binnen kwam; dat zij zich gaarne met minder wilden tevreden stellen mits dat geregeld ontvangen werd en niet in allerlei vorm en met zeer geringe bedragen tegelijk aan de bevolking moest worden afhandig gemaakt.

Ook konden de hoofden alles niet zelf innen en moesten disoeroehans en mindere hoofden gebruiken, men kan dus nagaan dat er, vulgair uitgedrukt, veel aan den strijkstok bleef hangen.

Het resultaat van deze besprekingen was dat de hoofden zich zouden tevreden stellen met eene maandelijksche schadeloosstelling, zooals die in bijgaanden staat (bijl. E). is opgegeven en als de bevolking die wilde opbrengen in ruil daarvoor haar zouden ontheffen van alle leveringen in geld, arbeid en natura, onder welken vorm ook tot nu toe van haar gevorderd.

Nu was het uit de gehouden volkstelling gebleken dat een groot

aantal personen van de hassil belasting waren vrijgesteld. Gedeeltelijk grondde zich deze vrijstelling op het bepaalde bij de contracten (jonggezellen en weduwnaars geen hoofden van huisgezinnen) gedeeltelijk op overoud gebruik (adellijken, aanzienlijken en allen die een titel droegen betrekking hebbende op districts- of dorpsbestuur).

Konden zij bewogen worden ook f 5.– 's jaars bij te dragen, waarin niets onbillijks gelegen was, dan zou men kunnen rekenen op een bedrag van circa f 34000 's jaars waaruit deze vergoedingen zouden kunnen worden bestreden.

Ofschoon de hoofden der huisgezinnen bij deze regeling het meest zouden profiteeren zoo was zij toch voor de aanzienlijken niet geheel zonder nut of voordeel. De vrijstelling van de betaling van hassiltanah en hassil klapa bedroeg voor velen hunner meer dan f 5.– en bovendien zouden de rijken in de eerste plaats gewin hebben van het meerdere vertier, dat door een betere orde van zaken zekerlijk zou ontstaan.

Besprekingen door mij en de controleurs met de bevolking gehouden gaven tot resultaten dat het meerendeel ten zeerste voor deze regeling was gestemd. Ook de hoofden, het onhoudbare van den tegenwoordigen toestand erkennende, waren ten volle bereid alles te doen, wat in hunne macht was om land en volk uit zijn toestand van verval op te heffen. Zeker van de algemeene instemming besloot ik dus mijne medewerking te verleenen tot het tot stand komen eener regeling, die in alle opzichten zegenrijke gevolgen zou hebben en waarbij ook 't Gouvernement niet anders dan profiteeren kon.

Den 1en November 1885 werd door mij een groote vergadering belegd van alle hoofden en geestelijken van de afdeeling Gorontalo en werd bij die gelegenheid het noodige besproken en op schrift gesteld.

Den volgenden dag werden deze regelingen enz. in eene groote openbare vergadering aan de hoofden en eene groote menigte volk bij wijze van proclamatie (bijl. F.) voorgelezen en door allen met de meeste voldoening ontvangen.

En hoewel kort daarna de cholera te Gorontalo uitbrak en circa 4000 zielen, waaronder nagenoeg 600 werkbare mannen, wegroofde heeft zulks geen invloed op de stemming der bevolking uitgeoefend. Zeker zou dit wel het geval zijn geweest als die regelingen maar het minste hadden behelsd, waarmede hoofden en bevolking zich minder goed konden vereenigen. Ieder die den inlander kent, kan gemakkelijk bevroeden, hoe gereedelijk deze ramp dan zou zijn geëxploiteerd en hoelicht het aan den ontevredene zou gevallen zijn onrust en tegenkanting onder de bevolking op te wekken.

Niets van dit alles is gebeurd; schoon door de cholera geteisterd bracht de bevolking zoowel de Gouvernements hassil als de bijdragen voor de hoofden geregeld op.

Met de hassil ging het zelfs exceptioneel gunstig; terwijl op ultimo Mei 1885 nog onbetaald was f 18957.50 bleef er op ultimo Mei 1886 nog slechts f 5665.50 te innen.

Met voldoening kan ik dus terugzien op hetgeen door de hoofden onder leiding van mij en de alhier geplaatste controleurs G. A. SEDEE en A. VAN SENDEN, die mij met den meesten ijver ter zijde hebben gestaan, is tot stand gebracht. Het bezwaart mij alleen, dat ik bij de beantwoording van punt I mij zelf zoo dikwijls handelend heb moeten opvoeren. Mijne verontschuldiging is evenwel, dat ik zulks moest doen om een duidelijke voorstelling te geven van den feitelijken toestand.

Punt II. Eene schetskaart, gevende een algemeen overzicht van de ligging der 5 vorenbesproken rijkjes en van hunne administratieve indeeling wordt hierbij overgelegd (bijl. C.) Zij is vervaardigd op de schaal 1:420000.

Bij invoering van direkt bestuur kan die indeeling onveranderd behouden blijven. Alleen zou het wenschelijk zijn Bone, Soewawa en Bintaoena langzamerhand onder een districtshoofd te brengen en misschien Attinggola, een onbeduidend rijkje, bij Kwandang te voegen.

Bone en Soewawa zijn thans reeds tijdelijk bij wijze van proef onder een marsaoleh gebracht.

Punt III. Dewijl in punt I het voornaamste reeds is behandeld kan ik bij de behandeling van dit en de volgende punten kort zijn.

De grootte der landschappen en van hunne onderdeelen blijkt uit de bijgevoegde kaart; de talrijkheid der bevolking en hare verspreiding uit den bevolkingsstaat (bijl. L).

Zooals ik reeds in den aanvang zeide kunnen de landen aan de Tomini-bocht en de eilandjes daarin gelegen, ofschoon tot Gorontalo behoorende, voor het oogenblik gerust buiten beschouwing blijven.

Door de weinige communicatie (in jaren is er geen ambtenaar geweest omdat er geen stoomer disponibel was) is onze invloed daar gelijk nul en zal zulks ook vooreerst wel blijven.

Geheel anders is de toestand in de rijkjes uitmakende de lima Pahalaa: Gorontalo, Bone, Boalemo, Limbotto en Attinggola.

Behalve Boalemo en Attinggola en twee districten van Limbotto: Pagoeijama en Kwandang liggen deze rijkjes allen in de groote vlakte van Gorontalo.

Deze vlakte is op zich zelf reeds eene merkwaardigheid. Ofschoon aan alle kanten door bergen van minstens 1000 voet hoogte omringd en van de zee afgesloten, bedraagt hare hoogte niet meer dan circa 75 voet boven de oppervlakte der zee.

Hier en daar heeft eene rivier dezen bergketen, die vooral aan de Zuidkust aan den voet niet meer dan 1500 meters breed is, doorbroken en zich door het hooge gebergte een nauwe sleuf gemaakt waar door zij in zee vloeit.

De vlakte van Gorontalo is over het algemeen vruchtbaar en wordt door enkele grootere en tal van kleinere riviertjes en beekjes doorsneden zoodat een groote uitgestrektheid ervan in sawahs kan worden herschapen; voornamelijk ook omdat de oevers der rivieren gemiddeld niet meer dan 1 meter boven den waterspiegel verheven zijn.

Waterleidingen kunnen dus met het meeste gemak worden aangelegd.

Het klimaat is gematigd; komt dit eensdeels doordat de vlakte aan alle zijden door hooge bergen is omringd waarvan 's nachts een koele bergwind komt neerstrijken ook de zeewind draagt daartoe het zijne bij.

Door de nauwe openingen, door de rivieren in den bergketen die de vlakte van de zee afsluit, gegroefd, dringt de zeewind van Juni tot en met November met eene op andere plaatsen van Nederlandsch-Indië ongekende kracht en al is dat soms hinderlijk, de hitte, vooral op de hoofdplaats Gorontalo, wordt er zeer door getemperd.

Des morgens wijst de thermometer veelal beneden de 70° Fahrenheit en klimt in den Oostmoesson overdag zelden tot 85°. In den westmoesson en vooral in de kentering is het iets warmer.

Het voornaamste voedingsmiddel der bevolking is djagong (miloe), die in tuinen in de vlakte en ladangs op het gebergte verbouwd wordt. Er wordt 2 à 3 maal 's jaars op hetzelfde stuk grond geplant; de tuinen in de vlakte worden omgeploegd; op het gebergte bepaalt men zich tot openkappen en branden. Uitvoer van miloe bestaat niet, omdat de vrucht, die veelal te jong geoogst wordt zeer spoedig door kleine kevers (kaboeboe of boeboeg) wordt aangetast.

Rijst wordt in de vlakte verbouwd; de gevolgde werkwijze is slecht; er wordt veel te dicht opeen geplant om dusdoende bevrijd te zijn van wieden. De opbrengst der sawahs is dan ook niet groot en uitvoer heeft er niet plaats. Klappers zijn er in menigte aanwezig. Veel van het produkt wordt tot copra bereid en uitgevoerd. De uitvoer bedraagt 's jaars circa 9000 picols ter waarde van f 28000.–

Rottan wordt veel verzameld en is van vrij goede kwaliteit. De uitvoer 's jaars bedraagt ongeveer 2000 picols ter waarde van f 11000.–

Dammar (Gom-copal) is het voornaamste handelsartikel. Het meeste komt echter uit de rijkjes aan de bocht gelegen. De uitvoer van Gorontalo bedraagt 's jaars circa 21000 picols ter waarde van f 350000.–

Verder worden nog uitgevoerd verfbast (mangkoedoe), wat koffie, was, kaneel, cacao, alles echter in minder beduidende hoeveelheden.

De bevolking schijnt te bestaan uit een kern van Gorontaleezen (Alfoeren) en uit verschillende bijmengsels. Zoo beweren de bewoners van Bone dat zij uit het rijk van Bone (Gouvernement van Celebes) afkomstig zijn en treft men bovendien verschillende kampongs aan, wier bevolking in vroeger tijd uit de rijkjes in de bocht herwaarts

is komen verhuizen, hetzij gedwongen, ten gevolge van krijgstochten der Gorontaleezen, hetzij vrijwillig, doordat zij bv. bij huwelijken van de dochters hunner vorsten deze naar hare nieuwe woonplaatsen volgden.

Over kleeding, levenswijze enz. zij het mij ter bekorting verder vergund te verwijzen naar „DE HOLLANDER" uitgave 1884 bladz. 184 en vlg. en 237 en vlg. waar ongeveer alles is vermeld wat op ethnologisch gebied van Gorontalo te zeggen valt.

Slechts enkele zaken verdienen nadere vermelding of rectificatie. Zoo behoort men zeker het goede karakter der Gorontaleezen te doen uitkomen. Moord en doodslag zijn zeldzaamheden, diefstallen eveneens. De veiligheid van personen en goederen is dan ook zoo groot als men kan verlangen. Hoewel huisraad en veldvruchten voor ieder bereikbaar zijn en het vee, vooral de paarden, vrij in de vlakte rondloopt, hoort men zelden of nooit dat er eene ontvreemding heeft plaats gehad.

Bovendien zijn in de laatste jaren geene zaken voor den Rijksraad, die over groote misdrijven rechtspreekt, voorgekomen.

Dan zijn ook de adellijken niet geheel zooals zij in „DE HOLLANDER" worden afgeschilderd (blz. 240 regel 2 v.o) uitgave 1884. Dat zij van den arbeid van den kleinen man leefden is begrijpelijk, vooral omdat zij dat ongestraft en ongecontroleerd doen konden.

Doch hun gereedelijk nakomen van de thans door de hoofden gemaakte regelingen strekt ten duidelijkste tot bewijs, dat ook deze klasse voor een verstandig betoog geenszins doof is en dat zij bovendien het nut inziet, dat eveneens voor haar uit de toepassing dier regelingen voortvloeit.

Punt IV. Het antwoord op de bij punt 4 gestelde vraag is een volmondig: ja. De sedert 1 Januari 1886 bestaande staat van zaken komt toch bijna geheel met direct bestuur overeen en hoofden en bevolking zijn er volkomen mee tevreden.

Het eenige wat er dus nog ontbreekt is dat de Regeering een gedeelte der thans vigeerende regelingen, misschien met geringe wijzigingen overneme en sanctionneere.

Hadden de feiten dus al met klem gesproken het zou mij zeker niet aan argumenten ontbreken om de wenschelijkheid dier invoering op het voetspoor van zoovelen mijner voorgangers aan te toonen. Dat het geringe volk dit moest wenschen behoeft geen betoog, als men bedenkt, dat daarmee noodzakelijk de ontheffing moest gepaard gaan van de vele diensten en leveringen hierboven gespecificeerd.

Maar dat ook de hoofden en aanzienlijken het nut van dezen maatregel inzagen blijkt uit de rekesten, door enkele marsaolehs o. a. die van Talaga en Kabila reeds jaren geleden ingediend en waarbij om invoering van het direct bestuur is gevraagd, ten einde daardoor het land weder tot bloei te brengen, als ook uit het ant-

woord door den kadlim van het district Kotta aan den Raad van Indië Mr. TH. DER KINDEREN gegeven tijdens ZHEdGestr: verblijf te Gorontalo.

Hij verklaarde, naar men mij mededeelde, aan dien Hoofd-ambtenaar, dat de invoering van direct bestuur wel een nadeel zou zijn voor hoofden en aanzienlijken, maar zulk een zegen voor de bevolking, dat hij er op moest aandringen al was die invoering ook tegen zijn eigen belang

Punt V. Tot de invoering van direct bestuur is niet veel meer noodig dan het sanctionneeren door de Regeering van een gedeelte der Regelingen thans reeds door de Hoofden en de bevolking onderling getroffen.

Men kan de te nemen maatregelen specificeeren als volgt:

a. Regeling van de Indeeling der Ass. residentie
b „ „ het Europeesch bestuur
c. „ „ „ Inlandsch „
d. „ „ de Hassilbelasting
e. „ „ „ Heerendiensten door de bevolking te presteeren.

Schema's van elk dezer regelingen worden onder de bijlagen dezes aangetroffen (bijl. H. J. K. L. en N).

Meer behoeft er m. i. niet geregeld te worden.

Bij dit alles stel ik evenwel op den voorgrond dat de rechtstoestand der bevolking onveranderd blijve en zij in het genot harer eigen rechtspleging worde gelaten. Dit is het eenige doch dringende verzoek der hoofden aan de Regeering. Bovendien valt hier nog zooveel te ordenen en daarvoor is zooveel dagelijksch toezicht van de weinige hier geplaatste Europeesche ambtenaren noodig, dat het niet aangaat hen met meer schrijfwerk dan thans te belasten willen niet de uitkomsten van de invoering van direct bestuur beneden de verwachtingen blijven.

Zelfs heeft de controleur van Gorontalo, thans reeds als griffier van den landraad, en van het residentiegerecht zooveel te doen, dat gevoegd bij de groote aan zijne zorgen vertrouwde onderafdeeling Gorontalo-Bone, hij voor het loopend werk dikwijls door den door mij noodig geachten aspirant-controleur zal moeten worden bijgestaan.

In afwijking van hetgeen vroeger door mijne voorgangers is voorgesteld acht ik een afzonderlijk controleur voor Pagoeat onnoodig.

Die afdeeling is van te weinig beteekenis en heeft een te gering zielental, dan dat een daar bescheiden Europeesch ambtenaar een passenden werkkring vinden zou.

Beter acht ik het die afdeeling te stellen onder het bestuur van den Controleur ter hoofdplaats, wijl Pagoeat vroeger een deel uitmaakte van het rijk van Gorontalo.

Het moge rationeeler schijnen Pagoeat onder de contrôle-afdeeling Limbotto te brengen, omdat de werkzaamheden van den daar

geplaatsten ambtenaar dit beter gedoogen dan die van zijnen ambtgenoot te Gorontalo, zeker is het, dat de inlijving van Pagoeat bij Limbotto door de hoofden van Gorontalo met zooveel weerzin zou worden gezien, dat ik dergelijke inlijving ten sterkste moet ontraden. Wordt den Assistent-Resident van Gorontalo een ambtenaar ter beschikking of een aspirant-controleur toegevoegd niet bestemd voor de schrijftafel maar tot het helpen nagaan of de nieuwe regelingen in de kampongs behoorlijk worden nageleefd, of de hassilbelasting richtig en tijdig wordt geïnd en dergelijke werkzaamheden meer, dan acht ik het Europeesch bestuur in deze afdeeling talrijk genoeg voor den arbeid en de bemoeienis welke het gevolg zullen zijn van de invoering van het direct bestuur.

Een overzicht der geldelijke gevolgen van dezen maatregel vindt men hier beneden.

De kosten van de tegenwoordige organisatie zijn:

Europeesch bestuur vide bijl. N.	f 18964.–
Inlandsch bestuur	nihil
Totaal	f 18964.–
De hassilaanslag over 1886 bedraagt	„ 29275.–
Verponding	„ 232.50
Totaal	f 29507.50
Verschil	„ 10543.50

De kosten van de voorgestelde organisatie zijn:

Europeesch bestuur vide bijl J.	„ 21480.–
Inlandsch „ „ „ K.	„ 30300.–
Totaal	f 51780.–
De hassilaanslag over 1886 bedraagt	„ 29275.–
De vergoeding aan de hoofden door de bevolking over 1886 op te brengen en die bij invoering van direct bestuur in hassil wordt geconverteerd bedraagt onzuiver	f 38355.–
Totaal	f 67530.–
Approximatieve opbrengst der verponding	„ 2000.–
Totaal	f 69630.–
Verschil	„ 17850.–
Hier gaat af 10% collecteloon	„ 3835 50
. . . .	f 14014.50
Tegenwoordige organisatie	„ 10543.50
Verschil in het voordeel der nieuwe organisatie . . .	f 3471.–

Punt VI. Behalve de kwestie van directe en indirecte voordeelen, die ik hierna zal behandelen is er hier m.i. nog iets hoogers in het spel, dat den doorslag moet geven, namelijk de verplichting, die het Gouvernement tegenover de Inlandsche bevolking van Gorontalo heeft.

Sedert ruim 30 jaren is die bevolking steeds wachtende op invoering van direct bestuur, als ik mij niet vergis zijn de verhandelingen daarover reeds in 1856 begonnen.

De Radja's zijn langzamerhand allen verdwenen en alles is reeds lang voor de invoering van direct bestuur gereed.

Zoo ooit dan is nu de periode van handelen daar, wil men door langer toeven de bevolking niet geheel moedeloos maken.

Anders dient het oude wanbestuur maar weder te worden ingesteld en moeten nieuwe radja's worden verkozen en bevestigd want een toestand als thans tusschen hangen en wurgen voert tot ondergang des lands.

Na al hetgeen hierboven is gezegd twijfel ik echter of iemand den moed zal hebben weder tot dit laatste over te gaan.

Voor de directe voordeelen heb ik de eer ter bekorting te verwijzen naar het hier voorafgaande, „overzicht der geldelijke gevolgen enz."

Daaruit blijkt dat het Gouvernement al dadelijk op een meerdere uitkomst kan rekenen van f 3471.— 's jaars.

Ook laat het zich wel aanzien dat als deze afdeeling eens een poosje geregeld is bestuurd en niet zooals in de laatste jaren door zware epidemiën wordt bezocht (pokken 1883 — 1884, cholera 1885 — 1886) de uitgeweken bevolking langzamerhand zal terugkomen en de hoofdelijke belasting dus steeds zal stijgen.

Is het direct bestuur hier eenmaal ingevoerd dan zal men hier voorzeker ook particuliere landbouwondernemingen of mijnontginningen zien gevestigd worden, want al moet het land in vruchtbaarheid voor de Minahassa onder doen goud is er allerwege en in groote hoeveelheden aanwezig en gemakkelijk te verkrijgen; hetzij men het in het gebergte zelf wil opsporen, hetzij men zich bepale tot het wasschen van stroomgoud.

Op grond van het voorafgaande heb ik derhalve de eer te adviseeren:

1e. invoering van direct bestuur in de vijf rijkjes uitmakende de eigenlijke afdeeling Gorontalo overeenkomstig bijl: H;

2e. tot regeling van het Europeesch bestuur aldaar overeenkomstig bijl: I.

3e. tot regeling van het Inlandsch bestuur aldaar overeenkomstig bijl: K.

4e. tot regeling van de hoofdelijke belasting aldaar overeenkomstig bijl: L.

5e. tot regeling van de Heerendiensten aldaar overeenkomstig bijl: M.

Gorontalo, 24 Mei 1886.

De Assistent Resident.
G. SCHERER.

Vertaling der proclamatie en der zgn. regelingen „Scherer" vastgesteld den 2en November 1885.

—

Wij ondergeteekenden, Rijksgrooten van de rijken van Gorontalo, Limbotto, Bone, Boalemo in Attinggola.

Overwegende,

Dat de kampongs in de afdeeling Gorontalo in achterlijken staat verkeeren, dat vele huizen bouwvallig zijn, dat de grond door den kleinen man niet naar behooren wordt bewerkt en dat de bevolking verloopt omdat velen hun levensonderhoud elders gaan zoeken;

Dat die achteruitgang naar onze meening vooral daaraan is te wijten, dat de oude regelingen niet meer worden opgevolgd en in onbruik zijn geraakt, omdat ze niet behoorlijk in geschrifte waren gesteld en dat de onbetaalde diensten der bevolking ten onzen behoeve (pinontol), zoomede de belastingen op de landbouwproducten en andere heffingen ten onzen faveure den kleinen man veel te drukkend zijn.

Dat wijders die lasten thans veel te ongelijk over de bevolking zijn verdeeld, zoodat de lieden welke in de nabijheid der hoofden wonen, die lasten wel moeten dragen, terwijl anderen, die in het gebergte wonen of op zeer verren afstand, in den regel daarvan verschoond blijven, waardoor vele lieden om dien druk te ontgaan hunne kampongs verlaten en zich met der woon op het gebergte vestigen.

Dat de bevolking niet in welvaart kan toenemen, zoolang geene billijke regelingen zijn getroffen, den druk op de bevolking niet is verlicht en gelijkmatig over allen is verdeeld geworden.

Hebben in eene plechtige vergadering gehouden met den Assistent Resident van Gorontalo en den Controleur van Gorontalo besloten:

1o. Vast te stellen de hieraan geannexeerde regelingen rakende de districten, de kampongs, de landbouw, de rechtszaken, de heerendiensten en de belastingen en die in werking te brengen den 1sten Januari 1886.

2o. En opdat het blijke, dat het lot der bevolking ons ter harte gaat, ontheffen wij uit geheel vrijen wil de bevolking van alle belasting op het landbouwproduct, op de vischvangst, op de passers, van alle onbetaalde diensten ten onzen behoeve en van alle andere lasten, hoe ook genaamd, welke niet in de nieuwe regelingen zijn opgenomen, mits de bevolking voor die ontheffing aan ieder onzer eene vergoeding in geld uitkeere,

zooals op bijgaanden staat is vermeld, een en ander ingaande den 1sten Januari 1886.

3o. Wij beloven en nemen ons ernstig voor, dat de thans door ons vastgestelde regelingen naar behooren zullen worden opgevolgd en gehandhaafd opdat Gorontalo spoedig uit zijn achterlijken toestand gerake.

Aldus overeengekomen en vastgesteld den 2en November 1885, den 24sten dag van de maand Moeharam van het jaar 1303.

Districtsregeling vastgesteld in de vergadering der rijksgrooten van Gorontalo, Limbotto, Bone, Boalemo en Attinggola, gehouden te Gorontalo den 2den November 1885.

Artikel 1.

Aan het hoofd van elk district staat een districtshoofd, den titel voerende van Marsaole.

Hij wordt benoemd door den Resident van Manado.

Artikel 2.

In elk district staan een of meer onderdistrictshoofden, den titel voerende van walaapoeloe, het districtshoofd ter zijde en zijn hem in het bestuur behulpzaam. Zij worden door dezen verkozen in overleg met den Controleur en de kamponghoofden en oudsten en ontvangen hunne aanstelling van den Assistent-Resident.

Artikel 3.

In elk district is een Kadlim, bijgestaan door 4 Imams. Zij worden verkozen door het districtshoofd, de onderdistrictshoofden en de kamponghoofden en oudsten van het district, in overleg met den Controleur. Zij ontvangen hunne aanstelling van den Assistent-Resident.

Artikel 4.

Zes majoors als politiehoofden betrekken beurtelings gedurende zeven dagen de wacht in de nabijheid van de woning van het districtshoofd. Zij worden door dezen gekozen en ontvangen een bewijs van aanstelling van den Controleur.

Artikel 5.

In elk district zijn naar behoeven een zeker aantal kapala soldadoe's onder de bevelen van den Marsaoleh, den Walaapoeloe en de Majoors, bestemd voor politiediensten. Ze betrekken beurtelings de wacht bij den Marsaoleh en den Walaäpoeloe zeven dagen lang.

Gekozen door het districtshoofd, ontvangen zij eene aanstelling van den Controleur.

Artikel 6.

Ten dienste van den Marsaoleh is in ieder district een districtsschrijver. Hij wordt door het districtshoofd benoemd en ontvangt een bewijs dier benoeming van den Controleur.

Uit de vier districten (Kotta, Telaga, Tapa en Kabila) betrekken beurtelings gedurende zeven dagen lang twee kapala soldadoe's de wacht bij den Djogoegoe.

Regeling van eenige kampongbelangen.

Artikel 1.

De bevolking moet zooveel doenlijk in geregelde kampongs vereenigd wonen, gelegen aan de groote wegen of de districtswegen. Het is een ieder verboden zijn vast verblijf te kiezen in het bosch of op het gebergte.

Artikel 2.

Ieder gehuwd man moet in de kampong eene behoorlijke woning hebben van houten stijlen voorzien, en een goed ompaggerden tuin. De weg strekkende langs zijn erf moet door hem in goeden staat worden gehouden.

Artikel 3.

Iedere kampong wordt bestuurd door een hoofd onder den titel van taoedaä. Hij wordt gekozen door het districtshoofd in overleg met het onderdistrictshoofd en de oudsten der kampong en ontvangt zijne aanstelling van den Controleur.

Artikel 4.

In elke kampong zijn naar behoeven een of meer kapala dapoer, welke het kamponghoofd ter zijde staan. Zij worden door dezen gekozen in overleg met de oudsten der kampong en met goedvinden van het districtshoofd. Zij ontvangen hun bewijs van aanstelling van den Controleur.

Artikel 5.

In elke kampong is een kampongschrijver belast met de bijhouding der hassil en bevolkingsstaten.

Hij wordt verkozen door het kamponghoofd in overleg met de oudsten der kampong en met goedvinden van het districtshoofd. Het bewijs van benoeming wordt door den Controleur afgegeven

Artikel 6.

In elke kampong zijn een of meer geestelijken naar behoeven. Zij moeten op dezelfde wijze gekozen als de kapala dapoer en ontvangen van den Controleur een bewijs van aanstelling.

Artikel 7.

Het aantal kapala dapoer en geestelijken wordt geregeld naar het aantal werkbare mannen in de kampong als volgt:
beneden 75 werkbare mannen:
1 kapala dapoer
1 geestelijke (Kasisi)
van 75 tot 150 werkbare mannen:
2 kapala dapoer
2 geestelijken.
van 150 tot 250 werkbare mannen:
3 kapala dapoer
3 geestelijken.
boven 250 werkbare mannen:
4 kapala dapoer
4 geestelijken.

Regeling omtrent de bewerking van sawah's en van tuinen, omtrent de aanplantingen, het onderhoud van wegen enz.

Artikel 1.

De districtshoofden, onderdistrictshoofden en hoofden der kampongs dragen zorg, dat de bezitters van sawahs en tuinen deze elk jaar bewerken of doen bewerken.

Artikel 2.

Indien in eenig district geen voldoende hoeveelheid rijstvelden aanwezig is of indien de waterleidingen geen voldoende hoeveelheid water opleveren, dan zoekt het districtshoofd in overleg met de kamponghoofden naar geschikten grond tot het aanleggen van nieuwe rijstvelden of doet de waterleidingen tot de vereischte diepte door de betrokken kampongs uitdiepen.

Artikel 3.

Indien een padiveld gedurende drie achtereenvolgende jaren niet wordt bewerkt, wordt het weder als woeste grond beschouwd. Zij, die genegen zijn dien grond weder te bewerken, doen hun daartoe strekkend verzoek aan het districtshoofd; deze brengt het over aan

den Controleur, welke na onderzoek den grond al of niet den aanvrager toewijst. Van die toewijzing wordt door hem aan den nieuwen bezitter een bewijs afgegeven.

Op gelijke wijze wordt gehandeld met erven en tuinen hetzij in of buiten de kampong gelegen.

Artikel 4.

Wanneer de tijd voor het uitdiepen der waterleidingen, het bewerken der padivelden en tuinen of voor het snijden der padi is gekomen, waken de in art. 3 genoemde hoofden, dat die arbeid zooveel mogelijk door de geheele bevolking tegelijk geschiede en niemand achterlijk blijve; gedurende dien tijd worden de niet dwingend noodige werkzaamheden aan wegen en bruggen gestaakt.

Artikel 5.

Opdat de bevolking langzamerhand in het bezit kome van contant geld, wordt meergenoemden hoofden aanbevolen zorg te dragen, dat door de bevolking vooral die producten worden aangeplant, welke in den handel gereeden aftrek vinden.

In de eerste plaats is ieder werkbaar man, welke een eigen woning en erf bezit, verplicht 50 klapperboomen aan te planten en te verzorgen.

Voorts kunnen op daartoe geschikte gronden worden aangekweekt: cacao-, koffie- en katoenheesters en verder alle andere producten, welke in den handel gezocht worden.

Artikel 6.

De bewoner van een huis is verplicht niet minder dan 12 kippen te onderhouden en waar de gelegenheid gunstig is ook eenden.

Artikel 7.

Eenmaal per maand onderzoekt het kamponghoofd den toestand van het aan zijne kampong toegelegd deel der wegen, en draagt zorg, dat de minste beschadiging ten spoedigste door zijn kampongvolk worde hersteld.

Artikel 8.

Insgelijks is het onderdistrictshoofd verplicht minstens eenmaal per maand het onder zijn toezicht staande gedeelte van de wegen te onderzoeken en bij beschadiging den kamponghoofden te gelasten de wegen weder in goeden staat te brengen.

Artikel 9.

Eindelijk zal ook het districtshoofd eenmaal per maand de wegen en bruggen en andere werken in zijn district nagaan en zorg dragen, dat eventueele schade zoo spoedig mogelijk worde hersteld. Van zijne bevinding brengt hij verslag uit aan den Controleur.

Hassil-regeling en regeling der vergoeding aan de Hoofden.

—

Artikel 1.

Ieder inwoner, welke niet krachtens de ondervolgende artikelen vrijstelling geniet en de ouderdom van 18 jaar heeft bereikt, betaalt of eene hoofdelijke belasting of eene vergoeding ten behoeve der hoofden, van ƒ 5.— per jaar.

Artikel 2.

Die belasting of die vergoeding kan in termijnen worden voldaan, mits elke termijn niet minder dan ƒ 0.50 bedrage.

Artikel 3.

Uitgezonderd de „kapala soldadoe", welke hassil- of vergoedingplichtig zijn, zijn alle personen voorzien van een bewijs van aanstelling, hetzij van den Resident van Manado, hetzij van den Assistent Resident van Gorontalo, dan wel den Controleur der onderafdeeling, van de betaling der hassilbelasting en der vergoeding vrijgesteld.

Artikel 4.

Wijders zijn vrijgesteld:

1o. de echte kinderen, schoonkinderen, broeders en neven van den djogoegoe, den Kaptein laut en het districtshoofd, zoolang die in functie zijn;

2o. de echte zoons van het onderdistrictshoofd, zoolang die in functie is;

3o. de echte zoons van den Kadlim en de districtsimams, zoolang die in functie zijn;

4o. de echte zoons van het kamponghoofd, zoolang zij in dezelfde kampong wonen, waar hun vader hoofd en nog in functie is.

5o. de echte kinderen, schoon- en kleinkinderen van de in de verschillende rijken der afdeeling Gorontalo laatst geregeerd hebbende vorsten;

6o. De disricts- en onderdistrictshoofden, Kadlims, Imams en Kamponghoofden, welke na meer dan tienjarigen dienst eervol zijn ontslagen;

7o. Ouden en gebrekkigen.

Alle in art. 4 opgenoemde personen kunnen op aanvrage een bewijs van vrijstelling erlangen van den betrokken Controleur.

———

Regeling der heerendiensten.

—

Artikel 1.

De heerendiensten bestaan uit:

1o. Het vervoer van Gouvernementsreizigers en goederen zoomede het vervoer van hoofden met hunne goederen, reizende in dienst.

2o. het daarstellen en onderhouden van wegen, bruggen, waterleidingen, inlandsche scholen, pasanggrahans en andere werken ten bate van het district.

Artikel 2.

Ambtenaren en andere Europeanen in 's Lands dienst hebben, in dienst reizende, aanspraak op zooveel koelies als hun door het Gouvernement zijn toegekend.

Bij reizen over land wordt aan elken koelie per paal f 0.02 ½ betaald en bij reizen ter zee (in prauwen of bolotto's) per prauw en per dag f 0.35 zonder-, of f 0.25 met voeding.

Artikel 3.

Inlandsche schrijvers ten kantore van den Assistent Resident of den Controleur zoomede de districtsschrijvers hebben, in dienst reizend, kosteloozen aanspraak op koelies.

Deze koelies worden, voor een gelijk aantal dagen als hun diensten gevorderd zijn, van andere heerendiensten vrijgesteld.

Artikel 4.

De Inlandsche hoofden alsook de inlandsche schrijvers en de districtsschrijvers hebben bij reizen te land kosteloozen aanspraak op het volgende aantal koelies:

1o. de Djogoegoe en de Marsaoleh's: 4 man

2o. „ Kaptein laut en de Walaapoeloe's: 3 man

3o. „ inlandsche schrijvers, de districtsschrijvers en de kampong-hoofden: 2 man.

Artikel 5.

Bij reizen over zee per prauw of bolotto mogen de hoofden niet meer dan het ondervolgend aantal koelies vorderen:

1o. de Djogoegoe en de Marsaole's: 8 man

2o. „ Kaptein Laut en de Walaapoeloe's: 5 man

3o. „ inlandsche schrijvers, de districtsschrijvers en de kampong-hoofden : 4 man.

Artikel 6.

Alle werkbare mannen, welke den leeftijd van 18 jaar bereikt hebben, zijn tot heerendienst verplicht.

Artikel 7.

Buiten de personen van eene akte van aanstelling voorzien, hetzij van den Resident van Menado, hetzij van den Assistent Resident of den Controleur zijn nog de navolgende categoriën van personen van het presteeren van heerendienst vrijgesteld:

1o. Zij die wegens ouderdom of ziekte van de hassilbetaling zijn ontheven;
2o. de wettige zoons, schoonzoons, broeders en neven van den djogoegoe, den Kaptein Laut en het districtshoofd, zoolang die in functie zijn;
3o. de wettige zoons van de in dienst zijnde walaapoeloe's;
4o. de wettige zoons van het in dienst zijnde kamponghoofd, zoolang ze in dezelfde kampong wonen als hun vader;
5o. de zoons, schoon- en kleinzoons van de in de verschillende rijken laatst geregeerd hebbende radja's, mits deze een bewijs van vrijstelling aanvragen bij de Controleurs;
6o. De districts-, onderdistricts-, en kamponghoofden welke na meer dan tienjarigen dienst eervol zijn ontslagen;
7o. de wettige zoons van den Kadlim en de Imams der onderscheidene districten.

Artikel 8.

Het maximum aantal huis- en stalbedienden in dienst bij Europeanen, Vreemde Oosterlingen en aanzienlijke Inlanders van persoonlijken dienst vrijgesteld bedraagt:

voor Europeanen:	5	personen
„ den Djogoegoe en den Marsaole	5	„
„ den Kadlim:	4	„
„ den Kaptein Laut en den Walaapoeloeh	3	„
„ den Imam.	2	„
„ Vreemde Oosterlingen	2	„
„ andere aanzienlijke inlanders ter beoordeeling van den Controleur.	2	„
„ de Christenen, de Inlandsche onderwijzers en den dokter djawa	1	persoon

Artikel 9.

Personen, werkzaam op landbouwondernemingen kunnen de op hen rustende verplichting van persoonlijken dienst afkoopen tegen betaling van f 0.25 per maand.

Regeling omtrent verdeeling van nalatenschappen en civiele vorderingen.

Artikel 1.

Komt een kampongbewoner te overlijden, dan zal diens nalatenschap onder de erfgenamen worden verdeeld ten overstaan van het kamponghoofd en den kampongpriester (Kasisi).

Kan langs dezen weg geene minnelijke verdeeling tot stand gebracht worden, dan wordt de zaak beslist door de sjarat, bestaande uit den Kadlim en de 4 Imams van het district.

Van de sjarat-vonnissen wordt hooger beroep bij den Madjelis toegelaten.

Artikel 2.

Schuldzaken en alle andere civiele kwestiën in de kampong worden zoo mogelijk door het kamponghoofd in der minne tusschen partijen geregeld.

Slaagt deze er niet in partijen tot een vergelijk te brengen, dan wordt de zaak aan de beslissing van het districtshoofd onderworpen, van wiens uitspraak men in hooger beroep kan komen bij den Madjelis.

Artikel 3.

Aan de sjarat zal door de erfgenamen voor de verdeeling der nalatenschap worden uitgekeerd vijf ten honderd van de geschatte waarde der nalatenschap, welk bedrag zal verdeeld worden onder de leden, welke de zaak hebben beslist.

De schatting zal plaats hebben door de leden van de sjarat en de betrokken erfgenamen.

Indien deze zich door de schatting bezwaard gevoelen, kunnen ze de tusschenkomst van den Madjelis inroepen, welke dan de taxatie zal verrichten.

Het bedrag ad vijf ten honderd der sjarat toekomende zal niet eerder mogen gevorderd worden, dan nadat de nalatenschap behoorlijk is verdeeld. Indien 14 dagen na de verdeeling de erfgenamen dat bedrag niet hebben uitgekeerd, zal de sjarat zijne vordering tegen de erfgenamen bij den Madjelis aanhangig kunnen maken.

Bijlage VI.

DEPARTEMENT
van
BINNENLANDSCH BESTUUR

—

No. 4938.

—

Bijlagen: div.

BATAVIA, 29 Augustus 1887.

Bij renvooi van den Gouvernements Secretaris van 31 December 1885 no. 23565 werd, ten fine van consideratiën en advies, in mijn handen gesteld de missive van den resident van Manado ddo. 30 November te voren no. 6473 bevattende in voldoening aan de missive van den Gouvernements Secretaris van 14 Mei te voren no. 746 mededeeling van zijn inzichten nopens de urgentie om de zelfbesturende rijkjes der afdeeling Gorontalo (residentie Manado) onder rechtstreeksch bestuur te brengen.

De inhoud van dat schrijven bleek mij echter in geenen deele voldoende volledig en stelde mij niet in staat aangaande de wenschelijkheid en noodzakelijkheid der invoering van rechtstreeksch bestuur aldaar een gemotiveerd oordeel uit te spreken, zoodat ik, bij brief van 6 Februari 1886 no. 943 waarvan ik de eer had Uwer Excellentie bij missive van gelijke dagteekening en hetzelfde nummer een afschrift aan te bieden, den Resident uitnoodigde meer omstandig en gemotiveerd dan in bovengenoemd schrijven het geval was de noodzakelijkheid en wenschelijkheid der inlijving, die hij bleek voor te staan aan te toonen.

Hoewel ik kort daarop bij gelegenheid dat de tot resident van Sumatra's Oostkust benoemde assistent-resident van Gorontalo, G. A. SCHERER op zijn reize derwaarts Batavia passeerde in het bezit kwam van een afschrift van zijn aan den Resident van Manado ingediend rapport [1]), aangaande den toestand der Gorontalosche landschappen en van hetgeen door hem was verricht om daarin verbetering te brengen, stelde ik Uwer Excellentie bij brief van 30

Aan

Zijne Excellentie den Gouverneur
Generaal van Nederlandsch Indië.

---

[1]) Opgenomen als bijlage IV van dit opstel.

November 1886 No. 7158 voor, om den sedert afgetreden Hoofd-Inspecteur voor de koffiecultuur J. HEYTING op te dragen, bij gelegenheid zijner reize naar Manado in het belang van de koffiecultuur te gelijker tijd te doen dienen van consideratiën en advies omtrent het onder rechtstreeksch bestuur brengen der Gorontalosche landschappen overeenkomstig welk voorstel Uwe Excellentie beschikte bij Haar besluit van 3 December 1886 No. 7/C.

Aan die opdracht voldeed de Hoofd-ambtenaar HEYTING bij zijn hierbij overgelegd advies van 30 April [1]), mij vergezeld van het hiervoren aangehaald rapport van den assistent-resident van Gorontalo G. A. SCHERER, gedagteekend 24 Mei 1886 en van het hierover mede handelend schrijven van 30 April 1887 No. 21/XXXIII van den tegenwoordigen assistent-resident van Gorontalo aangeboden bij missive van den resident van Manado van 12 Mei d. a. v. No. 869, alle welke stukken hierbij mede worden aangeboden.

Het zal Uw Excellentie uit die stukken blijken dat zoowel de resident van Manado als de toenmalige en de tegenwoordige assistent-resident van Gorontalo, de Heeren G. A. SCHERER en G. W. W. C. BARON VAN HOËVELL, van oordeel zijn dat met het brengen onder rechtstreeksch bestuur der Gorontalosche landschappen niet langer kan worden gedraald en ook de Hoofdambtenaar J. HEYTING in zijn hierboven aangehaald advies de urgentie daarvan betoogt.

Gaandeweg zijn sedert het jaar 1864 toen krachtens machtiging des Konings – Gouvernements-besluit van 4 September 1864 No. 17 – werd besloten om de met de radjas en rijksgrooten van Gorontalo, Lembotto, Boni, Attinggola en Boalemo gesloten contracten te ontbinden en die landschappen te brengen onder ons rechtstreeksch bestuur zoowel de radjas als rijksgrooten, met uitzondering van één djoegoegoe te Gorontalo, aan het bestuur dier rijkjes ontvallen en met het oog op de voorgenomen inlijving niet meer door anderen vervangen.

Dientengevolge kwam de macht in handen van de verschillende vroeger onder het gezag der vorsten dienende Marsaoleh's, (districtshoofden) waardoor eenheid van bestuur in de verschillende rijkjes geheel en al werd gemist en de bevolking meer en meer werd overgeleverd aan de willekeur dier hoofden, die van het plein pouvoir waaraan zij niet gewoon waren, een ruim gebruik maakten om de bevolking op allerlei wijze te knevelen.

De gevolgen daarvan door den Assistent-Resident SCHERER geschetst in de eerste twintig bladzijden van zijn vorenaangehaald rapport konden natuurlijk niet uitblijven.

Met dien ambtenaar ben ik het dan ook volkomen eens, dat die toestand zoo niet kan voortduren.

---

[1]) Opgenomen als bijlage III van dit opstel.

Herstel van het vorstenbestuur van voorheen dan wel rechtstreeksch bestuur door Europeesche ambtenaren moet geacht worden in hooge mate urgent te zijn, wil men die streken, zoowel door den goeden aard van haar bewoners als door vruchtbaarheid van den bodem, aardrijkskundige ligging en klimaat zoo vatbaar om tot welvaart gebracht te worden, niet herscheppen in een volslagen woesternij.

In beginsel gekant tegen elke uitbreiding van de bestuurstaak in onze bezittingen zoolang in verband tot de krachten, waarover kan worden beschikt nog zulk een groot arbeidsveld braak ligt in streken, waar ons bestuur gevestigd is, zou ik zeker mijn stem verheffen tegen de inlijving dier landschappen wanneer niet, gedurende ruim vijf- en twintig jaren, die maatregel was voorbereid door de radja's en rijksgrooten bij overlijden niet meer te doen vervangen en door meerdere inmenging van onze ambtenaren in den gang van zaken in die staatjes als met het oog op het daaraan gelaten eigenbestuur wel strikt noodig was.

Was zulks niet het geval, dan zou ik aan rechtstreeksch bestuur om hiervoren aangehaalde reden evenmin mijn stem geven als ik zulks zou doen voor de inlijving van de overige op de Noordkust van Celebes gelegen en alle andere staatjes in onze Nederlandsch Indische bezittingen aan wie het zelfbestuur gelaten is, al zij het ook – en men mag er zeker van zijn dat het zoo is – dat de bevolking in die landschappen niet van beter conditie is dan de inheemsche bevolking der *Gorontalosche landschappen* en welvaart voor het meerendeel ook daar evenmin valt waar te nemen als in de onderwerpelijk bedoelde staatjes.

Nu echter die inlijving zelfs zóó danig is voorbereid dat de eenige uitbreiding die het Europeesch bestuur daarvoor heeft te ondergaan bestaat in de plaatsing van één Aspirant-Controleur meer in die streken en overigens de geheele maatregel neerkomt op het toeleggen van bezoldiging van het inlandsch districtsbestuur en het daaraan toegevoegd personeel, nu acht ik mij, met de overtuiging uit de verschillende rapporten verkregen, dat die inlijving door volk en hoofden ernstig wordt gewenscht, onbezwaard in het onderhavig geval mijn stem aan die voorstellen te geven.

Destemeer ben ik daartoe geneigd, nu de Assistent-Resident (thans Resident) SCHERER aan de invoering van ons rechtstreeksch bestuur reeds zoodanige voorbereiding heeft gegeven, dat na de ontbinding der gesloten overeenkomsten, nog slechts regeling van het belastingwezen en der heerendiensten noodig is om dat bestuur volledig zijn beslag te doen krijgen.

Zooals Uw Excellentie op bladzijde 29 van het rapport van dien ambtenaar zal blijken werd door hem op 1 November 1885 een groote vergadering belegd van alle hoofden en geestelijken van *Gorontalo*, bij welke gelegenheid door de hoofden afstand werd gedaan van alle heffingen in geld, arbeid en natura en verder ver-

schillende onderwerpen van bestuur werden besproken en geregeld. Daarvan werd den daarop volgenden dag op een groote vergadering aan hoofden en bevolking bij proclamatie – waarvan afschrift onder Lr. F. der bijlagen van het rapport is overgelegd – mededeeling gedaan en bleken allen met de getroffen regeling ten zeerste ingenomen [1]).

Wel zullen deze voorloopige regelingen voorkomende onder Lr. C. der bijlagen van meergenoemd rapport bij invoering van ons bestuur niet alle kunnen worden behouden, omdat sommige daarin voorkomende voorschriften strijden met de artikelen 57, 70, 71, 78 en 124 van het Reglement op het beleid der Regeering en zeker heeft de Assistent-Resident SCHERER door hierin geheel op eigen gezag te handelen zijn bevoegdheid vèr overschreden, doch het kan niet ontkend worden, dat de door hem genomen maatregelen bevolking en hoofden zijn ten goede gekomen en orde en regelmaat in het bestuur hebben voorbereid.

Ik kan mij daarom dan ook zeer goed vereenigen met het vergoelijkend oordeel daarover door den Hoofdambtenaar J. HEYTING op bladzijde *acht* van zijn meergenoemd advies uitgesproken en dat te meer, omdat verbetering van de toestanden dier rijkjes dringend noodzakelijk was en met het verkrijgen van machtiging om naar zijn inzichten der verbeteringen tot stand te brengen een zeer geruimen tijd zou zijn gemoeid geweest, daar de resident van Manado die machtiging zeker niet zonder de goedkeuring van Uw Excellentie zou hebben verleend.

Alvorens nu de voorstellen van den toenmaligen Assistent-Resident SCHERER omtrent de regeling en bezoldiging van het Europeesch en het Inlandsch bestuur, zoomede de daarover uitgebrachte adviezen zoowel van den resident van Manado als van den tegenwoordigen assistent-resident van Gorontalo en van den hoofdambtenaar J. HEYTING in beschouwing te nemen verdienen hier voor zeker vermelding de verschillende oorzaken die er toe hebben geleid, dat ondanks de verkregen machtiging van Zijne Majesteit den Koning sedert het jaar 1864 tot dusver de ontbinding van de met de verschillende rijkjes uitmakende de *Gorontalosche landschappen* gesloten contracten niet heeft plaats gehad en gevolgelijk invoering van het rechtstreeksch bestuur achterwege is gebleven.

In de eerste plaats heeft het voorname bezwaar gewogen dat aan die inlijving verbonden was een jaarlijksche uitgaaf van f 51380 (één-en-vijftig duizend drie honderd tachtig gulden) – Gouvernementsbesluit van 30 November 1872 no. 2 – ongerekend de schadeloosstelling ten behoeve van de nog in leven zijnde radjas in 1864 bedragende f 4860.– (vier duizend acht honderd zestig gulden), 's jaars (referte aan het besluit van 4 September 1864 No. 17).

[1]) Opgenomen als bijlage V van dit opstel.

Alleen in dat geval zou volgens het gevoelen van den toenmaligen Minister van Koloniën, FRANSEN VAN DE PUTTE tegen die inlijving geen bedenking bestaan, wanneer gelijktijdig de middelen zouden kunnen worden aangewezen tot bestrijding der hiervoren bedoelde kosten van bestuur.

Daarom was het de taak der Europeesche ambtenaren om het Inlandsch bestuur dier staatjes in die richting te leiden ten einde naar mate dat met beteren uitslag werd bekroond des te spoediger zou kunnen worden overgegaan tot de invoering der gewenschte voor een ordelijke maatschappij berekende organisatie.

Nadat intusschen met aandrang op de voorstellen tot inlijving door het Indisch bestuur was teruggekomen werd, blijkens ministerieele dépêche van 3 October 1872 L. A. Az No. 31/1510 – van den inhoud waarvan aanteekening werd gehouden bij het hierboven reeds genoemd besluit van 30 November 1872 No. 2 –, bij Kabinets rescript van Zijne Majesteit den Koning van 21 September te voren No. 12 machtiging verleend om wanneer de daarvoor benoodigde fondsen ad f 51380.– op de begrooting van 1873 zouden zijn toegestaan aan bovenbedoelden maatregel uitvoering te geven.

Hoewel nu sedert die fondsen door den wetgever werden toegestaan, stuitte echter de uitvoering van den voorgenomen maatregel voornamelijk af op de oppositie van de zijde van den toenmaligen radja van Gorontalo waarbij ook andere radja's en rijksgrooten die vroeger zelfs het verzoek tot die inlijving hadden gedaan, zich aansloten en die van dien aard was, dat de resident van Manado het niet staatkundig meende om ondanks die weerstrevende houding dier radja's toch tot invoering van direct bestuur over te gaan.

Intusschen bleven de fondsen, jaarlijks op de begrooting uitgetrokken, ter beschikking van het Indisch bestuur tot het jaar 1878, toen ze werden afgevoerd, nadat de Minister van Koloniën in de door het indisch bestuur met den resident van Menado gevoerde correspondentie over de invoering van het direct bestuur, aanleiding vond er op te wijzen, dat het motief voor de Koninklijke machtiging tot invoering van ons rechtstreeksch bestuur in de *Gorontalosche landschappen* was ontleend aan de door de hoofden te kennen gegeven wenschen om van hun zelfbestuur ontheven te worden, zoodat Zijn Excellentie met nadruk meende te moeten waarschuwen tegen het aanvoeren van de overweging welke hij in die correspondentie had ontmoet, dat „een einde moest worden „gemaakt aan het wanbestuur en de afpersingen der inlandsche „hoofden en aan de afdeeling *Gorontalo* door inlijving de gelegen- „heid moest worden gegeven om tot ontwikkeling en welvaart te „geraken".

Ook in 1883 werd bij ministerieele dépêche van 6 Juni La. A3 no. 23/1189 – van den inhoud waarvan aanteekening werd gehouden bij het besluit van 14 Juli daaraan volgende no 8 – een nader voor-

stel tot inlijving om redenen zoowel van politieken als van financieelen aard teruggewezen.

De overtuiging der dringende noodzakelijkheid van den maatregel, zonder welke een uitbreiding van 's Gouvernements rechtstreeksch bestuur minder gewenscht moest worden geacht, bestond naar de meening van den toenmaligen Minister van Koloniën VAN BLOEMEN WAANDERS in geenen deele, hetgeen vooral daaruit bleek doordien zich zelfs eenige der betrokken hoofden tegen die inlijving hadden verklaard terwijl voorts de moeilijkheid, die bij de inning der hoofdelijke belasting werd ondervonden illusiën buitensloot omtrent de mogelijkheid om de kosten van de ontworpen bestuursregeling door de inkomsten te dekken.

Toetst men nu de voorstellen van den Assistent-Resident SCHERER tot inlijving der *Gorontalosche landschappen* aan de hiervoren geciteerde motieven, welke dien maatregel tot dusver hebben tegengehouden, dan komt het mij voor dat thans daaraan niets meer in den weg staat.

De invoering toch van rechtstreeksch bestuur is, na de tot stand gebrachte regelingen van verschillende onderwerpen van bestuur, waaraan de inlandsche hoofden dier onafhankelijke rijkjes zelve hebben medegewerkt, geheel terug gebracht tot een quaestie van vorm die door de hoofden eer gewenscht dan tegengewerkt zal worden, omdat daarvan afhankelijk is een vaste bezoldiging naar rede van hun tegenwoordige inkomsten, die thans zeer wisselvallig zijn, daar zij een evenredig deel ontvangen van de geïnde hassilbelasting na aftrek van het den lande aankomend bedrag van f 29450.

De kosten van de door den Assistent-Resident SCHERER voorgestelde organisatie van het bestuur bedragen.

Europeesch bestuur	*f* 21480.–
Inlandsch „	„ 30300.–
Daarbij is geomiteerd te rekenen op reiskosten voor den Assistent-Resident, twee Controleurs en één Aspirant-Controleur à *f* 50.– 's maands.	*f* 2400.–
of een totaal bedrag van	*f* 54180.–
De hassilbelasting wordt door den ambtenaar SCHERER geraamd te zullen bedragen	*f* 67630.–
verponding ±	„ 2000.–
Totaal	*f* 69630.–
waarvan afgaat 10 %	„ 6763.–

collecteloon zoodat ongeveer netto zal worden ontvangen een bedrag van *f* 62867.– of ruim *f* 8000.– meer dan met inbegrip van de uitgaven die thans voor het bestuur reeds gedaan worden de reorganisatie kosten zal.

Het blijkt intusschen uit de hiervoren aangehaalde missives van den resident van *Manado* en den Assistent-Resident van *Gorontalo*

zoomede uit het meerbedoeld advies van den hoofdambtenaar J. HEYTING dat dezen zich met de voorstellen van den Assistent-Resident SCHERER niet in alle opzichten kunnen vereenigen.

Eendrachtig wordt erkend dat de getroffen maatregelen boven allen lof verheven uitstekend werken en nu reeds de gunstige gevolgen daarvan, zoowel wat betreft het aanleggen van geregelde kampongs, den bouw van goede woningen, het beplanten der erven, het aanleggen van verbindingswegen enz. duidelijk waarneembaar zijn, hetgeen vooral het geval is in de rijkjes *Gorontalo*, *Limbotto* en *Boalemo*, doch in mindere mate in *Bone*, dat zich van oudsher als eenigszins recalcitrant heeft gekenmerkt.

Dat wordt intusschen geen reden geacht om dat rijkje uit te sluiten van rechtstreeksch bestuur, daar voor lijdelijk of openlijk verzet geen vrees behoeft te bestaan en die stille tegenkanting zonder fout door beleidvol optreden zal worden overwonnen.

Dat wordt echter wel geacht het geval te zijn met *Attinggola*, dat slechts 600 zielen telt en geheel en al geënclaveerd door het onafhankelijke *Kaidipan* nog te veel den invloed ondervindt van dit en andere rijkjes ter noordkust om in aanmerking te komen voor direct bestuur.

Zooals dan ook blijkt uit het proces-verbaal [1]) van de vergadering gehouden onder voorzitterschap van den resident van *Manado*, in tegenwoordigheid van den toenmaligen Hoofdinspecteur voor de koffiecultuur J. HEYTING en den Assistent-Resident van *Gorontalo*, heeft *Attinggola* het verzoek gedaan zich af te scheiden van *„de Lima la Pahaläa"* en in den vervolge te mogen staan onder direct toezicht van *Manado*.

In verband tot de middelen van gemeenschap waarover dat rijkje beschikt en zijn ligging in het onafhankelijke Kaidipan kan ik mij zeer goed vereenigen met het gevoelen van den assistent-resident van *Gorontalo*, waarbij zich aansluit het advies van den gewezen hoofdinspecteur der koffiecultuur J. HEYTING, om overeenkomstig het hierboven bedoeld verzoek *Attinggola* te brengen onder toezicht van den resident van Manado en onder dezelfde verhouding als zulks met andere rijkjes ter Noordkust het geval is, doch met dit verschil dat in plaats van een *radja*, een *marsaoleh* aldaar het bestuur voert.

Ten aanzien van de geldelijke gevolgen die de inlijving zal na zich slepen meent de assistent-resident van *Gorontalo*, dat men daarvan in den eersten tijd geen te groote verwachtingen mag koesteren. Wel werd gedurende het jaar 1886 aan belasting een som van f 59514.— opgebracht maar daaruit mag naar zijn inzien niet worden afgeleid dat de richtige opbrengst eener som van f 60.000.— die de organisatie van ons bestuur op dien voet à peu-

---

[1]) Vgl. de bijlage aan het slot van bijlage III van dit opstel.

près kosten zal, voor de eerstvolgende jaren zou zijn verzekerd.

Hoewel ook de resident van Manado zoomede de gewezen hoofdinspecteur der koffiecultuur J. HEYTING als hun gevoelen laten gelden, dat vooral gedurende de eerste jaren het te voorzien is dat de vestiging van ons bestuur met geldelijke opofferingen zal gepaard gaan en laatstgenoemde daarenboven voorstelt tijdelijke vrijstelling te verleenen van het betalen van hassilbelasting aan diegenen die bezig zijn nieuwe erven en woonhuizen aan te leggen, waarmede ik mij zeer goed kan vereenigen, komt het mij nochtans voor, dat bij goede zorgen van bestuurszijde die opofferingen niet groot kunnen zijn, wanneer men in aanmerking neemt, dat reeds onder het bestuur van den assistent-resident SCHERER de belangrijke som van ruim f 59000.– aan belasting werd opgebracht welk bedrag de kosten van het direct bestuur reeds zeer nabijkomt.

Wat nu aangaat de organisatie van het Europeesch bestuur waarover de resident van *Manado* in gebreke blijft zijn oordeel uit te spreken, kan ik mij evenals de gewezen hoofdinspecteur voor de koffiecultuur, J. HEYTING wel vereenigen met het voorstel van den assistent-resident SCHERER voorkomende onder L. J. der bijlagen behoorende bij het meerder aangehaald rapport.

Een bedrag van f 1500.– aan klerkengeld acht ik echter ruim voldoende zoodat ik mij niet vereenig met het gevoelen van den gewezen hoofdinspecteur vd. dat de formatie van dat bureau waarvoor thans slechts is toegestaan een som van f 1260.– 's jaars aan klerkengeld, zou moeten bestaan uit één derden commies op f 150.– 's maands of minstens één eersten klerk op f 120.– 's maands benevens een som van f 80.– 's maands aan klerkengeld bovendien.

Uit den aard der zaak zal er tengevolge van ons direct bestuur in den eersten tijd vooral meer arbeid zijn voor den Assistent-Resident buiten – dan op zijn bureau. Buitendien zal hij behalve één controleur ter hoofdplaats één aspirant-controleur te zijner beschikking hebben zoodat steeds één dezer ambtenaren hem bij afwezen zal kunnen vervangen, zoodat ik de noodzakelijkheid niet inzie om op het assistent-residentie bureau te *Gorontalo* een derden commies in dienst te stellen.

Het door den assistent-resident SCHERER aangegeven bedrag van f 1500.– voor klerkengelden zal ook m.i. voldoende zijn.

Evenzeer komt mij de uitgetrokken som van f 300.– 's jaars voor schrijfbehoeften niet noodig voor.

De Resident van Manado heeft de beschikking voor zijn gewest over een som van f 1350 's jaars voor schrijfbehoeften.

Daarvan behoort ook het bureau van den Assistent-Resident van *Gorontalo* te worden voorzien hetgeen tot dusver dan ook heeft plaats gehad en waarin geen verandering behoeft te komen door invoering van rechtstreeksch bestuur, welke maatregel niet tenge-

volge kan hebben dat meer aan schrijfmateriaal zal noodig zijn dan tot nog toe het geval is geweest.

Intusschen behoort bij de kosten van dat bestuur nog gerekend te worden op de den ambtenaren van het binnenlandsch bestuur toekomende reiskosten ad f 50.— 's maands voor den Assistent-Resident, twee Controleurs en één Aspirant-Controleur zoodat de gezamenlijke kosten zullen bedragen

één Assistent-Resident	f 600.—	f 7200.—
twee Controleurs	„ 300.—	„ 7200.—
een asp. idem	„ 225.—	„ 2700.—
klerkengeld		1500.—
3 inl. schrijvers	„ 25.—	„ 900.—
14 oppassers	„ 10.—	„ 1680.—
reiskosten	„ 200.—	„ 2400.—
huishuur 2 Controleurs	„ 50.—	„ 1200.—
		f 24780.—

(Vier en twintig duizend zeven honderd tachtig gulden) 's jaars tegen een som van f 21144.— (één en twintig duizend één honderd vier en veertig gulden) 's jaars, dat thans het Europeesch bestuur in de afdeeling *Gorontalo* kost.

Wat de organisatie van het Inlandsch districtsbestuur aangaat, waaromtrent de resident van *Manado* mede zijn advies schuldig blijft, komt het mij voor dat de inrichting daarvan, zooals de tegenwoordige Assistent-Resident van *Gorontalo* die voorstelt, te verkiezen is boven het voorstel van den Assistent-Resident SCHERER.

Terwijl de laatste slechts de bezoldiging beoogt van de thans in functie zijnde districts- en onderdistrictshoofden en dus overigens de toestand van het inlandsch bestuur zal blijven zooals dat thans bestaat, komt de inrichting bij het voorstel van den tegenwoordigen Assistent-Resident van *Gorontalo* hierop neer, dat een elftal districts- en onderdistrictshoofden, die voor het bestuur niet noodig zijn, buiten dienst zullen worden gesteld onder toekenning van een personeele toelage, terwijl aan de overige districts- en onderdistrictshoofden zullen worden toegevoegd, aan de eersten één schrijver benevens twee politiedienaren, aan de laatsten één politiedienaar.

Dat personeel zal in niet geringe mate ten goede komen aan het districtsbestuur, dat zich daardoor zal zien in staat gesteld orde en veiligheid te handhaven en zijn bevelen te doen overbrengen door het geheele district wanneer omstandigheden persoonlijke bemoeiïng verhinderen.

Ook de gewezen hoofdinspecteur HEYTING schenkt, blijkens zijn meergenoemd advies, boven het voorstel van den Assistent-Resident SCHERER de voorkeur aan dat van den tegenwoordigen Assistent-Resident van *Gorontalo*, terwijl hij evenals rapporteur zich kan vereenigen met de verdeeling van de afdeeling *Gorontalo* in twee

Contrôle-afdeelingen zooals dat op den hierbijgaanden staat Bijlage A IB is aangegeven, namelijk:

1e. *Gorontalo* bestaande uit de districten *Kotta*, *Telaga*, *Kabila*, *Fapa*, *Bone*, *Soeawa Bintaoema*, *Boalemo* en *Pagoeat*.

2e. Limbotto bestaande uit de districten *Tibawa*, *Batoedaa*, *Pagoejaman* en *Kwandang*.

De kosten van dat bestuur bedragen zooals uit den bedoelden staat kan blijken volgens het voorstel van den toenmaligen Assistent-Resident SCHERER f 29400.– 's jaars waaronder echter een bedrag van f 1800.– aan personeele toelagen terwijl zulks, het voorstel van den tegenwoordigen Assistent-Resident van *Gorontalo* volgende, zou beloopen een som van f 35340.– 's jaars waaronder f 3660.– aan personeele toelagen.

Trekt men dus de posten voor Europeesch en Inlandsch bestuur te zamen, daarbij voor zooveel het Inlandsch bestuur betreft volgende het laatstbedoelde voorstel, dan blijkt het dat de organisatie bij het invoeren van rechtstreeksch bestuur in de Gorontalosche landschappen met uitzondering van *Attinggola* zal te staan komen:

voor het Europeesch bestuur op	f 24780.–
„ „ Inlandsch „ „	„ 35940.–
of te zamen op een som van	f 60720.–

(zestig duizend zeven honderd twintig gulden) 's jaars, terwijl bij de raming der middelen jaarlijks op ongeveer een zelfde bedrag kan gerekend worden, dat wellicht gedurende de eerste jaren eenige duizenden guldens daar beneden kan blijven, doch waartegenover staat dat de verwachting kan worden gekoesterd dat binnen een niet te ver verwijderd tijdperk die uitgaven door de inkomsten zullen worden overtroffen terwijl de uitgaven nog verminderen zullen bij het uitsterven van de personen, die in aanmerking komen voor de toe te kennen personeele toelagen.

Met de ontwerpen tot regeling der hoofdelijke belasting en der heerendiensten, voorkomende onder L en M der bijlagen van het rapport van den Assistent-Resident SCHERER, kan ik mij zeer goed vereenigen met dien verstande echter, dat overeenkomstig het advies van den gewezen hoofdinspecteur van de koffiecultuur J. HEYTING aan artikel 2 van eerstgenoemd ontwerp een vijfde alinea wordt toegevoegd luidende:

„e. personen die zich in de afdeeling *Gorontalo* vestigen en door „het aanleggen van woonerf en het bouwen van een huis het voor-„nemen aan den dag leggen daar te blijven.

„Deze vrijstelling geschiedt telkens voor een voljaar doch is „vatbaar voor verlenging tot een maximum van drie jaren, een en „ander ter beoordeeling van het hoofd van plaatselijk bestuur", terwijl voor zooveel geldt het laatstbedoelde ontwerp de tweede alinea van artikel 6 wordt aangevuld als volgt:

„Elke vordering van dien aard zoomede alle persoonlijke diensten

ten behoeve van de inlandsche hoofden niet vallende in het vorig artikel zijn onvoorwaardelijk verboden".

Terwijl ik verder evenals de hoofdambtenaar HEYTING, blijkens zijn overgelegd advies, mijn goedkeuring kan hechten, aan het door den tegenwoordigen Assistent-Resident van *Gorontalo*, bij missive van 30 April 1887 no. 21/XXXIII, gedaan voorstel om bij eventueele invoering van direct bestuur tot opheffing van den rijksraad, ingesteld bij de ordonnantie van 6 Februari 1882 (Staatsblad no. 28) en tot vestiging over te gaan van een rechtbank voor die afdeeling onder den naam van „groote madjelis" waarvoor een ontwerp dat voorstel is vergezellende en ik mij voorbehoud tot regeling der verschillende onderwerpen t. z. t. de noodige voorstellen te doen, heb ik de eer Uwe Excellentie voor te stellen:

De machtiging van het opperbestuur te vragen:

a. om alsnog uitvoering te mogen geven aan het kabinetsrescript van Z. M. den Koning van 28 Mei 1864 no. 88 en mitsdien met uitzondering van *Attinggola* te mogen overgaan tot de ontbinding der met de radjas en rijksgrooten van *Gorontalo*, *Limbotto*, *Bone* en *Boalemo* gesloten contracten;

b. om met intrekking van de thans op de begrooting van Nederlandsch-Indië voorkomende posten voor personeel in de afdeeling Gorontalo (residentie Manado) zooals die voorkomen op den hierbij overgelegden staat B IB bij de begrooting op te brengen:

een Assistent-Resident	f 600.–	f 7200.–
twee controleurs	„ 300.–	„ 7200.–
een aspirant-controleur	„ 225.–	„ 2700.–
klerkengelden		„ 1500.–
3 Inlandsche schrijvers	„ 25.–	„ 900.–
14 oppassers	„ 10.–	„ 1680.–
reiskosten	„ 50.–	„ 2400.–
huishuur indemniteit 2 Contr.	„ 50.–	„ 1200.–
11 districtshoofden		„ 20100.–
9 onderdistrictshoofden		„ 4680.–
11 Inl. schrijvers . . . . à	„ 25.–	„ 3180.–
31 oppassers . . . . à	„ 10.–	„ 3720.–
		f 56460.–

(zes en vijftig duizend vierhonderd zestig gulden) 's jaars;

c. wegens verlies van inkomsten toe te kennen aan den Djoegoegoe en den kapitan laut van Gorontalo een jaarlijksche schadeloosstelling respectievelijk van f 1200.– en f 600.– of te zamen *één duizend acht honderd gulden*, zoomede aan twee districtshoofden en negen onderdistrictshoofden te zamen, die buiten dienst gesteld zullen worden, een bedrag van f 2460.– (*twee duizend vier honderd en zestig gulden*) s' jaars;

d. bij eventueele invoering van het rechtstreeksch bestuur in de Gorontalosche landschappen over te gaan tot de invoering eener hoofdelijke belasting op de grondslagen van het hiervoren besproken ontwerp voorkomende onder L. L. der bijlagen van het rapport van den gewezen Assistent-Resident van *Gorontalo* SCHERER.

De Directeur van
Binnenlandsch Bestuur,
VAN VLEUTEN.

Bijlage VII.

DEPARTEMENT
van
BINNENLANDSCH BESTUUR.

No. 6077.

Bijlagen: 8.

Batavia, den 7en November 1889.

Bij het renvooi van den Gouvernements Secretaris ddo. 29 Juli jl. No. 14243, werd ten fine van consideratiën en advies in mijn handen gesteld de met de bijlagen hierbij weder aangeboden missive van den Resident van *Menado*, ddo. 7 Juli te voren La. I [1]), houdende het voorstel tot toepasselijk verklaring van het besluit van 17 April 1889 No. 9 (staatsblad No's. 94, 95 en 96) op het landschap *Attingola*, afdeeling *Gorontalo*.

Alvorens aan die opdracht te voldoen, heb ik het niet ondienstig geacht vooraf ter zake het gevoelen in te winnen van den gewezen Hoofdinspecteur voor de koffiecultuur, thans Resident der *Preanger-Regentschappen*, J. HEYTING en zulks in verband tot de omstandigheid, dat de jongste bestuursorganisatie van de afdeeling *Gorontalo* op diens advies is ingevoerd.

Uit het naar aanleiding daarvan van genoemden Hoofdambtenaar ontvangen, Uwer Excellentie hierbij aangeboden schrijven ddo. 12 dezer Lett. A [2]) blijkt, dat de heer HEYTING met het oog op de vele verbeteringen die in *Attinggola*, sedert zijn bezoek aan dat landschap in 1887, zijn tot stand gebracht, er thans geen bezwaar inziet dat ook dat rijkje, nu de hoofden en bevolking zulks uitdrukkelijk verzoeken, onder rechtstreeksch bestuur wordt gebracht.

Hij wijst er echter op, dat de vroeger door hem tegen de inlijving van Attingola geopperde bezwaren, door de gunstiger omstandigheden, waarin het in de laatste paar jaren ten opzichte van bestuur en communicatie-middelen is geraakt, niet geheel zijn opgeheven.

Wordt tot die inlijving besloten, dan zal nl. volgens meergenoemden adviseur de geënclaveerde ligging van dat landschap binnen het zelfbesturende *Kaidipan* al spoedig aanleiding geven tot conflicten tusschen ons bestuur en laatstgenoemd rijk, daar wij, is *Attingola* een Gouvernements district geworden, ons niet meer zullen kunnen

Aan
Zijne Excellentie
den Gouverneur-Generaal.

---

1) Hier achter afgedrukt.
2) Niet afgedrukt.

onthouden van inmenging in de herhaaldelijk tusschen dat landschap en Kaidipan voorkomende grensgeschillen [1]).

„Die conflicten en andere veelvuldige aanrakingen zullen, zegt de „heer HEYTING, geleidelijk de Regeering in de noodzakelijkheid „brengen het zelfbestuur van *Kaidipan*, hetzij met of zonder goed- „vinden van den Vorst, op te heffen en dat rijk, evenals thans de „*Gorontalosche* landschappen tot Gouvernements gebied te verklaren. „Ook de aangrenzende rijken *Bolaäng Mongondo, Bolaäng Oekie* „en *Bolaäng Itam*, zullen niet lang daarna den zelfden weg moeten „volgen, zoodat ik voorzie, de toepassing van het Gouvernements „besluit van 17 April 1889 No. 9, leiden zal tot het onder recht- „streeksch Europeesch beheer brengen der vorenbedoelde thans nog „zelfbesturende rijken op de Zuidkust".

Met betrekking tot de vroeger veelvuldig voorkomende grenskwestiën tusschen *Kaidipan* en *Attingola* zij hier aangeteekend dat, nu daarvan, noch in het voorstel van den Resident van *Menado*, noch in het daarbij overgelegd schrijven van den assistent-Resident van *Gorontalo*, met een enkel woord wordt gerept, het gevaar van daaruit voort te vloeien verwikkelingen met eerstgenoemd rijk, mij voorkomt niet groot te zijn.

Maar ook al ware het te verwachten, dat bij inlijving van het landschap *Attingola* conflicten tusschen het Europeesch bestuur en *Kaidipan* om de evenvermelde reden niet zouden uitblijven, dan zou zulks naar mijn meening nog geen motief zijn, om daarom af te zien van een maatregel, die reeds door de Regeering als nuttig en noodig is erkend en tot de invoering waarvan de vereischte Koninklijke machtiging bereids is verkregen.

Dat verder, zooals de heer HEYTING voorziet, de annexatie van *Attingola* tot de geleidelijke opheffing van het zelfbestuur van *Kaidipan, Bolaäng Mongondo, Bolaäng Oeki* en *Bolaäng Itam* zal leiden, acht ook ik niet onwaarschijnlijk, maar zulk een resultaat is m. i. eerder te hopen dan te vreezen.

Wordt toch die voorzegging van den heer HEYTING vervuld, dan zal niet alleen een beter afgerond Gouvernements gebied worden verkregen, waardoor de bestuurstaak in die streken gemakkelijker en met meer succes zal zijn te volbrengen, maar ook de bevolking van genoemde rijken zal alsdan een betere toekomst tegemoet gaan.

Door zijne ligging is *Attingola* aangewezen om een deel uit te maken van de onderafdeeling *Limbotto*, waardoor de bestuurstaak van den aldaar geplaatsten Controleur bij het binnenlandsch-bestuur niet zóódanig zal worden verzwaard, dat het Europeesch bestuurspersoneel eenige uitbreiding zal behoeven te ondergaan, terwijl de uitgaven voor het in dienst te stellen inlandsch personeel betrekkelijk

---

[1]) De hierbedoelde enclaves van Kaidipan binnen het landschap Attingola zijn bij St. 1916 No. 206 gevoegd bij het rechtstreeks bestuurd gebied.

zóó gering zijn, dat daarop de vreedzame inlijving van meergenoemd landschap niet kan afstuiten.

Met 's Residents voorstel om dat personeel te doen bestaan uit:
een districtshoofd (Marsaoleh) op f 65.— 's maands.
een onderdistrictshoofd (Walaäpoeloe) op f 25.— 's maands
een districtsschrijver . . . . „ „ 20.— „ en
drie oppassers ieder op f 10.— of te zamen „ 30.— „
kan ik mij wel vereenigen.

Wel is het voorgestelde tractement van het districtshoofd, in vergelijking met de bezoldigingen van de districtshoofden, in dienst gesteld bij het hiervoren aangehaald besluit van 17 April 1889 No. 9, gering, doch het staat niet buiten verhouding tot het gewicht zijner taak als men in aanmerking neemt, dat *Attingola* een landschap is dat slechts eenige honderden zielen telt.

Overtuigd dat Uwe Excellentie, nu hoofden en bevolking van *Attingola* uitdrukkelijk verzoeken onder rechtstreeksch bestuur te worden gebracht, wel aan dat verlangen zal willen voldoen, heeft de Resident, op hun dringend verzoek en onder Uwer Excellentie's nadere goedkeuring, het voorgeschrevene bij artikel 4 van meergenoemd besluit van 17 April 1889 No. 9 (Staatsblad No. 94) voorloopig buiten werking gesteld en hen veroorloofd zich, evenals voordien, rechtstreeks te wenden tot den Assistent-Resident van *Gorontalo* door bemiddeling van den Controleur van *Limbotto*.

Vermits die maatregel moet worden aangemerkt als een voorbereiding tot de gewenschte inlijving, bestaat mijnerzijds tegen het verleenen der gevraagde goedkeuring geen bezwaar.

Het voorstel van den Resident alzoo in zijn geheel ondersteunende, heb ik de eer Uwer Excellentie in overweging te geven een beschikking te nemen overeenkomstig het hierbij overgelegd Concept besluit.

De Directeur van
Binnenlandsch Bestuur,
KUNEMAN.

Afschrift.

La. 1.
Bijlagen 2.

GORONTALO, 7 Juli 1889.

In de vergadering met de hoofden der voormalige leenrijkjes *Gorontalo, Limbotto, Bone, Boalemo* en *Attingola*, den 4den dezer ter hoofdplaats *Gorontalo* gehouden, drukten de Marsaoleh en andere hoofden van laatstgenoemd rijkje hun innig leedwezen en dat hunner bevolking uit, dat zij niet mogen deelen in de voordeelen, die een rechtstreeksch bestuur van het gouvernement van N. I. aanbiedt en het rijkje *Attingola* niet begrepen is in het besluit van Uwe Excellentie van 17 April 1889 No. 9 (Staatsblad No. 94).

Zij beklaagden zich dat zij steeds de vijfde vinger hadden uitgemaakt van het bondgenootschap der *lima pahalaä*, waartoe zij eeuwen hebben behoord en zich nu gevoelden als afgesneden van de gemeenschap.

Uit naam van het geheele volk smeekten zij mij op aandoenlijke wijze, om hun voorspraak te zijn bij Uwe Excellentie en weder vereenigd te worden met hunne broeders, met wie zij zich één gevoelen.

De nu ontslagen en verwijderde Marsaoleh AHIJA gehoorzamende aan verkeerde inblazingen, is de oorzaak geweest, dat de hoofdinspecteur HEYTING en de resident van *Menado* bij hun bezoek te *Attingola* den 11den April 1887 den indruk hebben gekregen, dat *Attingola* liever zich afscheidde van het bondgenootschap en vanuit *Menado* direct door den resident wenschte bestuurd te worden.

Zijn eerzuchtig streven was zich tot radja te doen verheffen en op kosten der bevolking te leven, waartoe hij steun bij den radja van *Bolang Mongondau* vond. Omdat zijn oog alleen op het eigen belang was gevestigd en niet op de ontwikkeling van het landschap en de welvaart der bevolking had hij alles verwaarloosd en geen der voorschriften van den toenmaligen assistent-resident SCHERER opgevolgd.

De toestand is nu echter geheel anders geworden.

Op eigen initiatief heeft de bevolking van *Attingola* de regelingen van den assistent-resident SCHERER ingevoerd, in de hoop daardoor waardig gekeurd te worden weder in het bondgenootschap te worden opgenomen.

Aan

Zijne Excellentie
den Gouverneur-Generaal.

Allen zijn genegen de bevelen van den Controleur van *Limbotto* op te volgen en zich te onderwerpen aan alle regelingen, die nu of later mochten worden uitgevaardigd.

Hun hoofdplaats is door een betrekkelijk goeden weg met *Tapa* en verder met *Limbotto* verbonden, welke plaats in één, hoogstens twee dagen is te bereiken, terwijl de gemeenschap met *Menado* slechts gebrekkig is en meestal vijf of zes dagen vordert.

Dit alles werd bevestigd door den Controleur van *Limbotto* en den assistent-resident van *Gorontalo*. Laatste had mij reeds bijgaand aan hem gericht verzoekschrift aangeboden, vergezeld van zijn geleidelijst ddo. 1 dezer no. 21/XXXIII, waarvan ik de eer heb hierbij een afschrift over te leggen.

Ik kan mij geheel met de beschouwingen in het voorstel van ZEdelGestr. vereenigen, doch heb geene bevoegdheid gevonden reeds dadelijk *„onder nadere goedkeuring"* tot de afkondiging van het rechtstreeksch bestuur over het landschap *Attingola* over te gaan.

Wel heb ik, *„onder nadere goedkeuring van Uwe Excellentie"* op dringend verzoek van de hoofden van *Attingola* het voorgeschrevene bij Staatsblad 1889 no. 94 ten vierde voorloopig buiten werking gesteld en hen veroorloofd zich, evenals tot nu toe, rechtstreeks te wenden tot den assistent-resident van *Gorontalo* door bemiddeling van den controleur van *Limbotto*, niet twijfelende of Uwe Excellentie zal, nu hoofden en bevolking van Attingola zoo uitdrukkelijk verzoeken onder rechtstreeksch bestuur te worden gebracht, gebruik maken van de machtiging des Konings, bij gouvernementsbesluit van 17 April jl. no. 9 verleend.

Ik heb daarom de eer in overweging te geven en voor te stellen.

Krachtens machtiging des Konings het besluit van 17 April 1889 no. 9, vervat in de staatsbladen nos. 94, 95 en 96, ook van toepassing te verklaren op het landschap *Attingola*, met intrekking van de bepaling vervat in staatsblad 1889 no. 94 ten vierde, dat de bemoeienissen van het landschap *Attingola*, thans behoorende tot de afdeeling *Gorontalo* voortaan zullen worden onderhouden door den resident van *Manado*.

In het landschap *Attingola* in dienst te stellen:

Een districtshoofd (Marsaoleh) op *65 gulden* 's maands;
Een onderdistrictshoofd (Walaäpoeloe) op *25 gulden* 's maands;
Een districtsschrijver op *20 gulden* 's maands;
Drie oppassers op *30 gulden* 's maands;
d. i. totaal *140 gulden* 's maands;
en:

Het landschap *Attingola* te voegen bij de onderafdeeling *Limbotto*.

De Resident

Afschrift.

No. 21/XXXIII.
Bijlage 1. GORONTALO, 1 Juli 1889.

De toestand in het rijkje *Attingola* is sedert April 1887 belangrijk gewijzigd. Was er toen eene partij, die ijverde tegen de invoering van direct bestuur, waardoor deze maatregel voorloopig moest ontraden worden, thans evenwel is de invloed van die partij geheel en al gebroken.

De toenmalige marsaoleh AHIJA genaamd, gehoor gevende aan de inblazingen van Radja BOLANG MONGONDO, had het eerzuchtig streven zich tot Radja te doen verheffen en het oude Radjabestuur met al zijne „misbruiken en knevelarijen" weder te doen herleven. Toen evenwel in 't begin van 1888 deze knevelarijen zoo hoog liepen dat de rust er dreigde verstoord te worden, hij eigener autoriteit hoofden aanstelde en ontsloeg, was het noodig tusschen beiden te komen.

Het ontslag en de verwijdering van Marsaoleh AHIJA en zijne trawanten had toen plaats, en nadat de eerste ontslagen en de grootste raddraaiers genaamd HAROEN, TOENGKOE DIJO en SANGSAK DAMOPOLIE door de madjelis met verbanning waren gestraft, kwam er een geheele omkeer in den stand van zaken.

De tegenwoordige Marsaoleh BABA VAN GOBEL die „the right man on the right place" toont te zijn, heeft alles op den voet van de in de andere *Gorontalo*-rijkjes ingevoerde regelingen gebracht en *Attingola* is thans een der goede districten van de afdeeling *Gorontalo* geworden. De hassilbelasting wordt geregeld opgebracht, wat vroeger nimmer plaats vond en meer en meer begint alles in orde te komen.

Voor eene afscheiding van *Attingola* van de andere *Gorontalo*-rijken bestaat dan ook nu geen grond meer. Zooals UHEdG. uit inliggend rekest blijken zal, is de publieke opinie daar in dit opzicht geheel gekeerd, en zou men het daar betreuren zoo dit rijkje niet in alle opzichten dezelfde lotgevallen mocht deelen der andere rijkjes van de „lima-pahalaä" „waarvan het steeds een deel uitmaakte".

Aangezien de machtiging des Konings bereids verkregen is, blijkens Gouvernementsbesluit ddo. 17 April jl. No. 9 ten vierde, om wanneer de omstandigheden gunstig bevonden worden ook in *Attingola* direct bestuur in te voeren, zoo kunnen er geen bezwaren meer bestaan daartoe al dadelijk over te gaan, en zou langer uitstel niet anders dan schadelijk kunnen zijn en een ongunstigen indruk maken.

In verband hiermede heb ik de eer UHEdG. voor te stellen onder nadere goedkeuring van Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal ook *Attingola* in de afkondiging van direct bestuur te doen deelen, het een deel te laten uitmaken van de onderafdeeling *Limbotto* zooals tot dusverre het geval was en aldaar in dienst te stellen:

een districtshoofd (marsaoleh) op		f 65.–	's maands
een onderdistrictshoofd (Walaapoeloe)	op	„ 25.–	„
een districtsschrijver	op	„ 20.–	„
drie oppassers	op	„ 30.–	„
Totaal		f 140.–	„

Te minder bezwaar kan er bestaan tegen deze kleine vermeerdering van uitgaven, daar over het bedrag van *f 305.–* voor personeele toelagen bij bovengenoemd besluit toegestaan slechts tot een bedrag van *f 240.–* wordt beschikt, aangezien enkele personen, zoo door overlijden als door oneervol ontslag, daarvoor niet meer in aanmerking komen.

De vermeerdering van uitgaven zal dus slechts *f 75.–* 's maands of *f 900.–* 's jaars bedragen. Aangezien de geraamde hassilaanslag in *Attingola* evenwel *f 855.–* bedraagt zal slechts een bedrag van *f 45.–* of *f 4.–* 's maands behooren te worden bijgepast, een bedrag zoo luttel dat daarop toch zeer zeker niet de vreedzame inlijving van een geheel rijkje mag afstuiten.

De Assistent Resident,
(w. g.) VAN HOËVELL

Afschrift.

Barang disampeikan apalah kiranja soerat ini, deri kami kapala-kapala di district Attingola datang kahadapan Bangsawan toewan Assistent Resident jang moelija jang dengan senangnja semajam di negeri Gorontalo.

—

Bahwasanja maka menoeroet warta kadengaran, telah sampeilah poetoesannja jang dipertoewan Gouvernemen Generaal bahoewa district kami (Attingola) nanti ditjereikan deri pada pahalaän-pahalaän Gorontalo, adalah chabar itoe sabarang chabar jang terlaloe menjoesahkan hati kami kapala-kapala di Attingola dan djoega anak-anak bala.

1e. Adapon tanah Gorontalo deri doeloe kalanja dibahagikan dalam lima pahalaan (saanakan) jang mana salah soewatoe deri padanja district Attingola adanja.

Laksana tangan manoesija terbahagi dalam lima djari tetapi satoe djoega pohonnja; demikienlah adanja ada pembahagian tanah kamei sebagei bersoedara adanja.

Akan tetapi sekarang apabila tertjereilah district itoe dari pada soedaranja, boekankah mengetjilkan atau menghinakan kaoem district terseboet.

2e. Adapon jang sekarang ini senanglah kami semoewa di district Attingola menoeroet parentahnja toewan Controleur afdeeling Limbotto-Kwandang; mana titahnja dilakoekan dilain-lain district apabila di datangkan di negeri kami kami kapala-kapala toeroetlah; terlebih poela sedang moelailah anak-anak bala mengarti bahoewa Gouvernement boekannja hendak mentjelakakan marika itoe hanja terlebih hendak mengoentoengkan dan membaiki kakidoepan anak-anak bala.

3e. Apabila diperiksa tanah Attingola adalah doedoeknja ditengah-tengah karadjaan jang didijami oleh bangsa jang lebih gelap dari kami dimana terbit banjak kali hoeroe hara, jaitoe bangsa kaidipan.

Maka terlaloe berat dalam hati kami kapala-kapala apabila djadi barang perkara dalam district kami, mengirim chabar dahoeloe kabendar, Manado, jang sakira-kira toedjoeh, delapan hari pelajaran dengan perahoe, jang apabila dibandingkan dengan perdjalanan ka Limbotto bersalahan lima, anam hari adanja.

4e. Lagipon hal hendak tjerei dari afdeeling Limbotto boekannja atas permintaan kapala-kapala negeri di Attingola hanja menoeroet

kahendaknja sendiri deri Ahija, bekas Marsaoleh jang sekarang kerana perboewatannja hendak melawan Gouvernement telah didjaoehkan deri Attingola.

Maka dengan karendahan hati kami kapala-kapala di Attingola datanglah kahadapan toewan Bangsawan moelija sambil bermohon, kiranja district Attingola djangan ditjereikan deri pada soedara saja, hanja tinggallah kami mendjoendjoeng parentahnja toewan Controleur Limbotto-Kwandang.

Haraplah kami nanti beroleh kasehan deri toewan Bangsawan moelija, dan demikian tinggallah district kami dalam lindoengan bangsawan toewan moelija dengan damei senang, santausa salama lamanja.

Tapa, 28 Juni 1889.

Dari kami kapala-kapala jang bermohon
Marsaoleh (w.g.) GOBOL
Walaäpoeloe (w.g.)

Kapala kampoeng: Kalim kapala Agama

Tojontam: XXX;
Honsa: XXX;
Mopoeti: XXX;
Dotoeloeng: XXX;
Hoesaini: XXX;
Takowa: XXX.

Uittreksel
uit het Register der Besluiten van den Resident van Manado.

No. 393. MANADO, 15 Augustus 1927.

De Resident van Manado,

Gelezen het schrijven van den Directeur van Justitie ddo 16 Juni 1927 no. A 14/1/23, de mededeeling inhoudende dat de voorgestelde regeling der Inheemsche rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied bij de Regeering in overweging is, maar de afdoening dezer aangelegenheid nog wel eenigen tijd zal vorderen.

Overwegende dat bij Staatsblad 1918 no. 541 zooals dat sedert gewijzigd is, slechts bepalingen in het leven geroepen zijn, om personen behoorende tot de inheemsche bevolking van en wonende of verblijfhoudende binnen de voormalige rijken Gorontalo, Bone, Limbotto en Boalemo, het voormalige leenrijk Attinggola en het gebied der tot het landschap Kaidipang-Besar behoord hebbende negorijen Imana en Centoema (afdeeling Gorontalo) terecht te stellen voor den grooten Madjelis indien zij beschuldigd worden van binnen dat rechtsgebied te hebben gepleegd eenig misdrijf, waarop gevangenisstraf van ten hoogste negen jaar of een zwaardere straf is gesteld.

Overwegende dat in afwachting van de bij de eerste alinea in uitzicht gestelde regeling, de noodzakelijkheid gebleken is tijdelijk aanvullende bepalingen in het leven te roepen voor de rechtspleging onder de inheemsche bevolking van het hierboven omschreven rechtsgebied ingeval zij eene burgerlijke rechtsvordering wenscht in te stellen of terecht moet staan voor misdrijven, overtredingen, waaronder ook te verstaan adatvergrijpen, waarop lichtere straffen gesteld zijn dan die voor welke zij voor den grooten Madjelis terecht moeten staan.

Herlezen het dezerzijdsch telegram aan den Directeur van Justitie ddo. 27 Juli 1927 en het van dien Departementschef ontvangen telegrafisch antwoord ddo. 29 Juli 1927 no. 992: het laatste de mededeeling inhoudende dat tegen eene regeling bij Residentsbesluit geen bezwaar bestaat.

Heeft besloten:

Voorloopig vast te stellen de navolgende aanvullende bepalingen omtrent het rechtswezen voor de inheemsche bevolking in het rechtstreeksch Gouvernementsgebied binnen de afdeeling Gorontalo in afwachting, dat deze materie nader zal geregeld worden bij ordonnantie.

Artikel 1.

Behoudens de bevoegdheid van den grooten Madjelis wordt de rechtspraak uitgeoefend door:

a. het districtshoofd en bij belet of ontstentenis van dezen door zijn vervanger als alleensprekend rechter (districtsgerecht).

b. de kleine Madjelis.

Artikel 2.

De alleensprekend rechter, die steeds zal worden bijgestaan door het kamponghoofd van den gedaagde, en van den eischer of van den beklaagde neemt *binnen de grenzen van zijn gebied* kennis van:
1e *a.* Alle burgerlijke rechtsvorderingen ingesteld tegen personen, behoorende tot de eigenlijke bevolking en niet vallende onder de competentie van een anderen rechter, waarvan de waarde in geschil niet meer bedraagt dan f 100.– (een honderd gulden).
b. De vonnissen van den alleensprekend rechter (districtsgerecht in burgerlijke zaken) zijn vatbaar voor hooger beroep op den kleinen Madjelis, wanneer de waarde in geschil meer bedraagt dan f 20.–
2e. *a.* Alle overtredingen begaan door personen behoorende tot de eigenlijke bevolking en niet vallende onder de competentie van een anderen rechter, waartegen geen zwaardere straf is bedreigd dan de hechtenis van ten hoogste drie maanden of geldboete van ten hoogste vijf honderd gulden met of zonder verbeurd verklaring van bepaalde voorwerpen en dergelijke kleine vergrijpen welke volgens de adat strafbaar zijn.
b. de misdrijven bedoeld in de artikelen 315, 352, eerste lid, 364, 373, 379, 384, 407 eerste lid van 482 van het Wetboek van Strafrecht van Nederlandsch Indië.
c. adatovertredingen.

Artikel 3.

De alleensprekend rechter houdt zoo dikwijls de belangen der rechtzoekenden of der Justitie zulks vorderen zitting in de verschillende kampongs van zijn ressort tot afdoening der zaken waarvan de kennisneming aan hem is voorbehouden.

Indien het betrokken onderafdeelingshoofd zulks wenschelijk acht kan hij in bepaalde gevallen met goedkeuring van den afdeelingschef als voorzitter van het districtsgerecht optreden.

De Europeesche ambtenaren zullen bij die uitoefening van de rechtspraak door de districtsgerechten voor zooveel noodig leiding geven aan den alleensprekend rechter.

Artikel 4.

1. De vonnissen der districtsgerechten worden ingeschreven in registers volgens de aan dit besluit gehechte modellen A. en B.

2. De registers worden maandelijks afgesloten en door tusschenkomst van het onderafdeelings- en afdeelingshoofd, nadat deze daarop zoodanige bemerkingen zullen hebben gesteld ten aanzien van de behandeling der zaken en de opgelegde straffen, als zij nuttig en noodig oordeelen, in originali ingediend aan den Resident, die ze na ze desgewenscht ook van zijne op- en aanmerkingen te hebben voorzien, door tusschenkomst van het afdeelings- en onderafdeelingshoofd aan het districtsgerecht terugzendt.

De bemerkingen kunnen echter niet leiden tot wijziging van de gedane uitspraak.

De vonnissen van den alleensprekend rechter mogen terstond ten uitvoer worden gelegd. Overigens gelden ten aanzien dezer vonnissen de bepalingen in het Rechtsreglement Buitenbezittingen Staatsblad 1927 No. 227 ten aanzien van de Magistraatvonnissen.

Artikel 5.

1. De kleine Madjelis is gevestigd op de Hoofdplaats der onderafdeeling en houdt zitting op die hoofdplaats of op zoodanige andere binnen haar rechtsgebied – dat is de onderafdeeling – gelegen plaatsen als zij noodig zal oordeelen.

2. De hoofden der onderafdeelingen zullen optreden als voorzitter van den kleinen Madjelis binnen hun ressort.

3. Alszoodanig geven zij leiding aan die rechtbank en hebben zij een raadgevenden stem.

4. Indien het betrokken afdeelingshoofd zulks noodig oordeelt kan hij als voorzitter der rechtbank optreden.

Artikel 6.

1. Tot het wettig houden van den kleinen Madjelis wordt vereischt de tegenwoordigheid van Voorzitter en tenminste drie leden, van een Inlandsche Officier van Justitie, als het strafzaken betreft (en van den Ambtenaar belast met de werkzaamheden van Griffier); ambtshalve zijn leden van den Madjelis de districts- en onderdistrictshoofden.

Tot lid kunnen ook benoemd worden op voorstel van den onderafdeelingschef door tusschenkomst van den afdeelingschef door den Resident per besluit op zegel, gepensionneerde Inlandsche hoofden, te goeder naam en faam bekendstaande particuliere personen en bij uitstek geschikte en invloedrijke kamponghoofden.

2. Zoo noodig kan de rechtbank de zittingen doen bijwonen door een Christelijken, Mohammedaanschen of anderen raadsman, die eene raadgevende stem heeft. Zij kan zich overigens in alle gevallen waarin zulks noodig mocht blijken, deskundigen toevoegen.

Artikel 7.

1. Voor den kleinen Madjelis worden terechtgesteld personen, behoorende tot de Inheemsche bevolking van en wonende of verblijfhoudende binnen de betrokken onderafdeeling, beschuldigd van binnen dat rechtsgebied te hebben gepleegd eenig misdrijf of overtreding ook adatovertreding, niet behoorende tot de competentie van een andere rechtbank.

2. Bij de uitoefening der in het voorgaande artikel bedoelde rechtsmacht worden voor zoover het geen adatvergrijpen betreft zooveel mogelijk de bepalingen van het Rechtsreglement Buitenbezittingen Staatsblad 1927 no. 227 gevolgd.

Bij straftoemeting wordt zooveel mogelijk rekening gehouden met de bepalingen van het Wetboek van Strafrecht.

Artikel 8.

1. Aan de rechtsmacht van den kleinen Madjelis zijn onderworpen alle burgerlijke rechtsvorderingen ingesteld tegen de in artikel 7 sub 1 genoemde inheemsche bevolking en niet vallende onder de bevoegdheid van eenen anderen rechter.

2. Bij verschil van meening omtrent de bevoegdheid tusschen een districtsgerecht en den kleinen Madjelis, dan wel tusschen de rechtbanken van verschillende onderafdeelingen, zal de beslissing worden ingeroepen van het Afdeelingshoofd, indien de onderafdeelingen tot dezelfde afdeeling behooren, anders van den Resident van Manado.

Artikel 9.

1. Voor wat den vorm der rechtspleging in burgerlijke zaken aangaat, worden zooveel mogelijk gevolgd de bepalingen van het Rechtsreglement Buitenbezittingen Staatsblad 1927 no. 227, met dien verstande, dat wanneer eischer of gedaagde slechts niet in zijn rechten is verkort, het verzuim van eenige formaliteit niet kan leiden tot nietigheid van het vonnis wanneer dit behoorlijk in het daarvoor bestemde register is ingeschreven.

2. Bij de behandeling van burgerlijke zaken mogen de rechters niet lijdelijk blijven.

3. In burgerlijke gedingen kunnen partijen zich door een gemachtigde doen vertegenwoordigen. Zoowel in burgerlijke als in strafzaken kunnen beklaagden en partijen zich door een advocaat of zaakgelastigde doen bijstaan.

4. Bij aldien vervolgingen worden ingesteld terzake van feiten waartegen, hoe zeer deze volgens de adat strafbaar zijn volgens onze wettelijke bepalingen geen straf wordt bedreigd of die volgens de adat een zoo ernstig karakter dragen, dat oplegging van de in die wettelijke bepalingen bedreigde straf het beleedigd rechtsgevoel der bevolking niet zal bevredigen, zal de rechter met uitzondering van lijfstraffen alsmede het inroepen van Godsoordeelen als bewijsmiddel zoodanige straffen en vergoedingen opleggen als hij volgens de adat zal vermeenen te behooren te doen.

Artikel 10.

1. De vonnissen van den kleinen Madjelis houdende eene veroordeeling tot een vrijheidsstraf of tot geldboete mogen niet worden ten uitvoer gelegd, dan nadat het Hoofd van Gewestelijk Bestuur in de gelegenheid zal zijn gesteld daarin zoodanige wijzigingen ten voordeele van den veroordeelde te brengen als hem billijk en rechtvaardig voorkomen.

2. Indien het Hoofd van Gewestelijk Bestuur zulks in het belang van de rechtsbedeeling noodig acht kan hij het vonnis vernietigen en eene nieuwe behandeling van de zaak gelasten door den kleinen Madjelis met denzelfden of anderen voorzitter en met dezelfde of andere, dan wel meer leden dan die welke het eerste vonnis heeft gewezen.

3. De Voorzitter van den kleinen Madjelis is verplicht om partijen bij de uitspraak in burgerlijke zaken in kennis te stellen met haar bevoegdheid om binnen veertien dagen na van de uitspraak kennis genomen te hebben, den wensch daartoe aan den Voorzitter der Rechtbank te kennen te geven, dat het vonnis niet ten uitvoer zal worden gelegd dan na bekrachtiging door het Hoofd van Gewestelijk Bestuur, dat bevoegd is het vonnis te vernietigen en een nieuwe behandeling te gelasten door de rechtbank met een zelfden of anderen Voorzitter en met anderen of meer leden dan die welke het eerste vonnis heeft gewezen. Deze bekendmaking met het antwoord van partijen daarop wordt op het register bekend gesteld.

Artikel 11.

Ten aanzien van gratieverzoeken gelden de bepalingen van het Rechtsreglement Buitenbezittingen, met dien verstande dat gratieverzoeken ten aanzien van vonnissen door het districtsgerecht en den kleinen Madjelis uitgesproken binnen 14 dagen moeten worden ingediend.

Artikel 12.

Burgerlijke vorderingen waarin een bepaald duidelijk omschreven eisch zal dienen te worden gesteld, worden aanhangig gemaakt door een mondeling of schriftelijk verzoek aan den alleensprekenden rechter of aan den voorzitter van den kleinen Madjelis, die hiervan aanteekening doet houden.

In civiele zaken wordt eene waarborgsom (oewang medja) gestort door eischer ten bedrage van 5 % voor de eerste f 1000.— der schuldvordering, 4 % voor de tweede f 1000.—, 3 % voor de derde f 1000.— en 2 % voor elk volgend bedrag.

Wanneer de eisch afgewezen wordt heeft eischer geen recht om die gestorte waarborgsom terug te vorderen. Wordt de eisch toegewezen dan zal gedaagde veroordeeld worden om aan eischer een bedrag gelijk aan het gestorte bedrag terug te betalen.

De rechtbank is bevoegd om wanneer het haar billijk en noodig voorkomt, hetgeen uitdrukkelijk met de motieven daartoe in het vonnis wordt bekend gesteld, die bedragen te verminderen.

De aangebrachte zaken worden naar volgorde van inkomst ingeschreven in een register, en behandeld naar volgorde der aanbrenging. Van de gedane stortingen en van afdoening wordt in dat zelfde register aanteekening gehouden.

Onvermogenden zullen op vertoon van een door het Hoofd van Plaatselijk Bestuur afgegeven bewijs van onvermogen kosteloos mogen procedeeren.

De leden krijgen zoowel in burgerlijke als in strafzaken *f* 3.— zittinggeld en zoo noodig palengeld te betalen uit de onderafdeelingskas, waarin de zoogenaamde „Oewang medja" gestort wordt.

Artikel 13.

De Voorzitter van den kleinen Madjelis is belast met het bijhouden der registers van de behandelde burgerlijke en strafzaken volgens de bij dit besluit gevoegde modellen C en D.

In deze registers moeten kort maar duidelijk worden aangeteekend in strafzaken de tenlastelegging, waarbij ingeval verwezen wordt naar het Wetboek van strafrecht speciaal aandacht moet worden geschonken aan de elementen van het misdrijf; in civiele zaken de eisch zuiver omschreven alsmede van de gronden waarop deze berust, de verklaringen van partijen, beklaagden, getuigen en deskundigen, voorts c. q. de adviezen van den Inlandschen Officier van Justitie, van den raadsman en van den voorzitter en ten slotte de uitspraak welke laatste in strafzaken, waarbij een veroordeelend vonnis wordt uitgesproken, slechts vermeldt de overwegingen waarop het vonnis berust, de omschrijving van het misdrijf of de overtreding waaraan de veroordeelden zijn schuldig bevonden, met eventueele aanhaling van de betrekkelijke wetsartikelen, of de adatgronden waarop de veroordeeling berust zoomede de aan den veroordeelde opgelegde straffen in burgerlijke zaken, ook op wien de kosten van het geding zullen worden verhaald benevens bedrag daarvan.

Wat den vorm der rechtspleging aangaat behoort zooveel mogelijk gevolgd te worden het Rechtsreglement Buitenbezittingen Staatsblad 1927 no. 227. Preventieven kunnen op de wijze omschreven bij

artikel 692 e.v. van bovengenoemd Rechtsreglement op borgstelling vrijgelaten worden.

Het vonnis wordt door den Voorzitter opgemaakt en ingeschreven in de Nederlandsche en Maleische taal met eene door den Voorzitter daaronder geschreven en onderteekende verklaring „voor de opmaking".

Alle Registers en afgedane strafzaken ook die welke vrijspraken bevatten, worden binnen een maand na de uitspraak evenals de registers na door het betrokken afdeelingshoofd voorzien te zijn van raad in originali aan den Resident ingediend, die daarop zoodanige bemerkingen vermag te maken, of wijzigingen aan te brengen in het voordeel van de beklaagden als hem in het belang der rechtsbedeeling nuttig en noodig voorkomt.

Op het register wordt aangeteekend of beklaagde of partijen berusten in de uitspraak dan wel of zij appèl of verzet aanteekenen. De redenen waarop het hooger beroep berust moeten aan beklaagden of partijen worden afgevraagd en in het register worden vermeld.

Na behandeling door den Resident worden de registers met bijbehoorende vonnissen aan den betrokken voorzitter door tusschenkomst van het Afdeelingshoofd teruggezonden ter ten uitvoerlegging en bewaring in het archief.

Artikel 15.

Dit besluit treedt in werking op den 1sten September 1927.

Bijlage IX.

Uittreksel

uit het Register der Besluiten van den Resident van Manado.

No. 348 Manado, 30 September 1896.

De Resident van Manado

Overwegende dat het hem gebleken is, dat verkiezingen van negorijhoofden (Taoedaä) in het onder rechtstreeksch bestuur gebrachte gedeelte van de Assistent-Residentie Gorontalo niet altijd op dezelfde wijze geschieden;

dat het hem daarom wenschelijk voorkomt deze aangelegenheid te regelen;

Heeft besloten:

Te bepalen:

Artikel 1.

Wanneer eene betrekking van dorpshoofd (Taoedaä) is opengevallen en bijzondere omstandigheden of redenen, ter beoordeeling van den Assistent Resident van Gorontalo geene aanstelling van een nieuw dorpshoofd van bestuurswege zonder voorafgaande verkiezing wenschelijk doen achten, wordt door het districtshoofd na overleg met den betrokken controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, binnen den tijd van twee maanden eene bijeenkomst ter verkiezing van een ander hoofd belegd, waartoe alle kiesgerechtigden worden opgeroepen.

Mocht het einde van den termijn van 2 maanden in den poeasatijd vallen dan kan die termijn tot 14 dagen na het einde der poeasa verlengd worden.

Kiesgerechtigden zijn:

Alle mannelijke ingezetenen der betrokken negorij, die den vollen leeftijd van 18 jaren bereikt hebben en op het grondgebied der negorij gevestigd zijn, met uitzondering van:

1e. de 1e en 2e in functie zijnde districtshoofden.

2e. de personen bedoeld bij art. 1 § 3 sub 1 van Stbl. 1895 No. 95.

Personen, die dwangarbeid buiten den ketting dan wel eene zwaardere straf hebben ondergaan, mogen niet als kiezer optreden.

Artikel 2.

Die bijeenkomst heeft plaats binnen den kring der betrokken gemeente, ten overstaan eener commissie, bestaande uit den controleur

of den aan hem toegevoegden aspirant controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, in wiens afdeeling en het districtshoofd in wiens district de gemeente gelegen is.

De Assistent Resident van Gorontalo is bevoegd, om in bijzondere gevallen, machtiging te verleenen tot het houden der bijeenkomst buiten den kring der gemeente, mits zij in elk geval gehouden worde binnen het onderdistrict waarin de gemeente gelegen is.

De datum der verkiezing moet minstens een maand tevoren door aanplakking en rondklinking in de betrokken negorij en daarna elke zeven dagen nog eens door rondklinking in de negorij bekend gemaakt worden.

Artikel 3.

De verkiezing geschiedt bij volstrekte meerderheid van stemmen. Ingeval geen volstrekte meerderheid verkregen is, wordt onverwijld tot eene nadere verkiezing overgegaan. Wie bij deze verkiezing de meeste stemmen heeft verkregen, wordt als gekozen beschouwd. Bij staking van stemmen wordt van hen, op wie de meeste stemmen zijn uitgebracht, diegene als gekozen beschouwd, die naar het oordeel der commissie de meeste waarborgen van geschiktheid aanbiedt.

Ieder kiesgerechtigde moet zelf zijn stem uitbrengen en stemmingen ingevolge mondelinge of schriftelijke machtiging moeten dientengevolge ongeldig verklaard worden.

Die als gekozen beschouwd wordt, treedt vanaf het oogenblik der verkiezing op als negorijhoofd (Taoedaä).

Artikel 4.

Van de verkiezing wordt door de commissie een proces-verbaal opgemaakt bevattende den naam en het zielental der gemeente, het getal van de ter verkiezing opgekomen kiesgerechtigden, de namen, het beroep en den vermoedelijken leeftijd der in aanmerking gebrachte personen, het aantal der op ieder van hen uitgebrachte stemmen en al hetgeen verder strekken kan tot beoordeeling der verkiezing.

Dit proces-verbaal wordt binnen veertien dagen na de verkiezing ingezonden aan den Assistent Resident van Gorontalo.

Artikel 5.

De Assistent Resident van Gorontalo beslist binnen eene maand omtrent de goedkeuring der gehouden verkiezing.

Artikel 6.

De Assistent Resident van Gorontalo weigert zijne goedkeuring:

a. wanneer uit het proces-verbaal of bij onderzoek van ingeleverde klachten blijken mocht, dat de verkiezing, niet overeenkomstig de voorschriften dezer verordening heeft plaats gehad;

b. wanneer de gekozene schuift of uit hoofde van zijn gedrag,

ziels- of lichaamsgebreken ongeschikt is voor het ambt van dorpshoofd (Taoedaä).

c. wanneer de gekozene vroeger wegens wangedrag als dorpshoofd (Taoedaä) of uit 's Lands dienst is ontslagen of indien hij dwangarbeid buiten den ketting dan wel eene zwaardere straf heeft ondergaan.

d. wanneer de gekozene tot ten arbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon veroordeeld is geweest ter zake van diefstal of van feiten als omschreven in de §§ I en II van de derde afdeeling van hoofdstuk II en in art. 350 van het Wetboek van Strafrecht voor Inlanders.

e. wanneer om bijzondere redenen ter beoordeeling van den Assistent-Resident van Gorontalo de aanstelling van den gekozene niet raadzaam geacht wordt.

Artikel 7.

Indien de keuze niet wordt goedgekeurd, wordt hiervan dadelijk aan de betrokken ambtenaren kennis gegeven.

Binnen een maand na ontvangst der kennisgeving bij het districtshoofd wordt eene nieuwe verkiezing gehouden, op de zelfde wijze als in de art. 1—3 is bepaald, en indien de verkiezing zou vallen binnen den poeasatijd binnen een maand na het eindigen van dezen.

Bij die verkiezing zijn de stemmen, uitgebracht op den persoon, wiens keuze niet is goedgekeurd van onwaarde.

De kiesgerechtigden worden aan dit voorschrift herinnerd, zoowel bij de oproeping tot de bijeenkomst als voor den aanvang der verkiezing.

Wordt dan toch weder iemand gekozen, die volgens de bepalingen van art. 6 niet als dorpshoofd mag optreden dan is de Assistent-Resident van Gorontalo bevoegd een nieuw dorpshoofd van bestuurswege zonder verdere verkiezing aan te stellen.

Afschrift dezes verleend aan den Assistent Resident van Gorontalo tot inlichting.

Stemt overeen met voors. Register
De Gewestelijk Secretaris
(w. g.) onleesbaar.

Uittreksel

uit het Register der Besluiten van den Resident van Manado.

No. 667. Manado, 5 November 1898.

De Resident van Manado.

Overwegende, dat de voorschriften van het dezerzijdsch besluit ddo. 30 September 1896 No. 348 verandering en aanvulling behoeven;

Heeft besloten:

Met intrekking van dezerz. besluit van 30 September 1896 No. 348 te bepalen:

Artikel I.

Wanneer eene betrekking van dorpshoofd (Taoedaä) is opengevallen en bijzondere omstandigheden of redenen, ter beoordeeling van den Assistent Resident van Gorontalo geene aanstelling van een nieuw dorpshoofd van bestuurswege zonder voorafgaande verkiezing wenschelijk doen achten, wordt door het districtshoofd, na overleg met den betrokken Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur, binnen den tijd van twee maanden eene bijeenkomst ter verkiezing van een ander hoofd belegd, waartoe alle kiesgerechtigden worden opgeroepen.

Mocht het einde van den termijn van twee maanden in den poeasatijd vallen dan kan die termijn tot 14 dagen na het einde der poeasa verlengd worden.

Kiesgerechtigden zijn:

Alle mannelijke ingezetenen der betrokken negorij, die den vollen leeftijd van 18 jaren bereikt hebben en op het grondgebied der negorij gevestigd zijn met uitzondering van:

1e. de 1e en 2e in functie zijnde districtshoofden.

2e. de personen bedoeld bij art. 1 § 3 sub 1 van Stbld. 1895 No. 95.

Personen, die dwangarbeid buiten den ketting dan wel eene zwaardere straf hebben ondergaan, mogen niet als kiezer optreden.

Artikel II.

Die bijeenkomst heeft plaats binnen den kring der betrokken gemeente, ten overstaan eener commissie, bestaande uit den Controleur of den aan hem toegevoegden aspirant controleur bij het

Binnenlandsch Bestuur, in wiens afdeeling en het districtshoofd, in wiens district de gemeente gelegen is.

De Assistent Resident van Gorontalo is bevoegd om in bijzondere gevallen, machtiging te verleenen tot het houden der bijeenkomst buiten den kring der gemeente, mits zij in elk geval gehouden worde binnen het onderdistrict waarin de gemeente gelegen is.

De datum der verkiezing moet minstens eene maand te voren door aanplakking en rondklinking in de betrokken negorij en daarna elke zeven dagen nog eens door rondklinking in de negorij bekend gemaakt worden.

Artikel III.

De verkiezing geschiedt bij volstrekte meerderheid van stemmen. Ingeval geen volstrekte meerderheid verkregen is, wordt onverwijld tot eene nadere verkiezing overgegaan.

Wie bij deze verkiezing de meeste stemmen heeft verkregen, wordt als gekozen beschouwd. Bij staking van stemmen wordt van hen, op wie de meeste stemmen zijn uitgebracht, diegene als gekozen beschouwd, die naar het oordeel der commissie de meeste waarborgen van geschiktheid aanbiedt.

Ieder kiesgerechtigde moet zelf zijn stem uitbrengen en stemmingen ingevolge mondelinge of schriftelijke machtiging moeten dientengevolge ongeldig verklaard worden.

Die als gekozen beschouwd wordt, treedt vanaf het oogenblik der verkiezing op als wd. negorijhoofd (Taoedaä).

Artikel IV.

Van de verkiezing wordt door de Commissie een proces-verbaal opgemaakt bevattende den naam en het zielental der gemeente, het getal van de ter verkiezing opgekomen kiesgerechtigden, de namen, het beroep en den vermoedelijken leeftijd der in aanmerking gebrachte personen, het aantal der op ieder van hen uitgebrachte stemmen en al hetgeen verder strekken kan tot beoordeeling der verkiezing.

Dit proces-verbaal wordt binnen veertien dagen na de verkiezing ingezonden aan den Assistent Resident van Gorontalo.

Artikel V.

De Assistent Resident van Gorontalo beslist binnen eene maand omtrent de goedkeuring der gehouden verkiezing.

Artikel VI.

De Assistent Resident van Gorontalo weigert zijne goedkeuring:

a. wanneer uit het proces-verbaal of bij onderzoek van ingeleverde klachten blijken mocht, dat de verkiezing niet overeenkomstig de voorschriften dezer verordening heeft plaats gehad.

b. wanneer de gekozene schuift of uit hoofde van zijn gedrag, ziels- of lichaamsgebreken ongeschikt is voor het ambt van dorpshoofd (Taoedaä).

c. wanneer de gekozene vroeger wegens wangedrag als dorpshoofd (Taoedaä) of uit 's Lands dienst is ontslagen of indien hij dwangarbeid buiten den ketting, dan wel eene zwaardere straf heeft ondergaan.

d. wanneer de gekozene tot ten arbeid stelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon veroordeeld is geweest ter zake van diefstal of van feiten als omschreven in de §§ I en II van de derde afdeeling van Hoofdstuk II en in art. 350 van het Wetboek van Strafrecht voor Inlanders.

e. Wanneer om bijzondere redenen ter beoordeeling van den Assistent-Resident van Gorontalo de aanstelling van den gekozene, niet raadzaam wordt geacht.

Artikel VII.

Indien de keuze niet wordt goedgekeurd, wordt hiervan dadelijk aan de betrokken ambtenaren kennis gegeven

Binnen eene maand na ontvangst der kennisgeving bij het districtshoofd wordt eene nieuwe verkiezing gehouden, op dezelfde wijze als in de art. I-III is bepaald en indien de verkiezing zou vallen binnen den poeasatijd binnen eene maand na het eindigen van dezen.

Bij die verkiezing zijn de stemmen, uitgebracht op den persoon, wiens keuze niet is goedgekeurd van onwaarde.

De kiesgerechtigden worden aan dit voorschrift herinnerd, zoowel bij de oproeping tot de bijeenkomst, als voor den aanvang der verkiezing.

Wordt dan toch weder iemand gekozen, die volgens de bepalingen van art. VI niet als dorpshoofd mag optreden dan is de Assistent Resident van Gorontalo bevoegd een nieuw dorpshoofd van Bestuurswege zonder verdere verklaring aan te stellen.

Afschrift dezes verleend aan den Assistent Resident van Gorontalo tot inlichting.

Stemt overeen met voors. Register
De Gewestelijk Secretaris
(w. g.) onleesbaar.

Uittreksel

uit het Register der Besluiten van den Resident van Manado.

—

No. 1286. Manado, den 29sten October 1901.

De Resident van Manado.

Overwegende, dat de voorschriften van het dezerzijdsch besluit van 5 November 1898 No. 667 aanvulling behoeven.

Heeft besloten:

Alsnog te bepalen dat niet tot Taoedaä (kamponghoofd) mogen worden verkozen personen die nog niet den vollen leeftijd van 20 jaren bereikt hebben.

Afschrift dezes verleend aan den Assistent Resident van Gorontalo tot inlichting.

Stemt overeen met voorzegd Besluit
De Gewestelijk Secretaris
(w. g.) BROERS.

Bijlage van de Memorie van Overgave van den Assistent-Resident Greve (Januari 1930).

Weeskamers.

Door den Marsaoleh ter beschikking, B. Oli I en den Administratief Ambtenaar, K. Rijpstra werd de ondervolgende nota op mijn last ingediend:

A. Geschiedenis.

Op grond van de hier ter beschikking staande bescheiden en de mondelinge inlichtingen die van de leden van de Inl. Weeskamer te Gorontalo en de Kalims van Batoedaä, van Tapa en van Kabila werden verkregen op samenkomsten resp. op 4 en 5 November, gehouden in het Controleurskantoor, kan omtrent de geschiedenis van de Inl. Weeskamer worden medegedeeld, dat dit instituut, dat hier in deze streken als boedelberedderaar optreedt, voortbouwde op de regeling van de beredderіng van opengevallen nalatenschappen in den Radjatijd. Vóór het overlijden van den laatsten radja in 1878, was het recht om bij elke te verdeelen nalatenschap als boedelberedderaar op te treden aan den Radja voorbehouden, welke daarvoor algemeen 10% van de opengevallen nalatenschap opeischte. De Radja evenwel droeg meestal zijn bevoegdheid over aan een zijner ondergeschikten, een Djogoegoe of Marsaoleh, die dan op zijn beurt weer den kalim van de betrokken plaats aanwees, wijl deze, daar immers hoofdzakelijk volgens de kitabs werd berecht, hiervoor de aangewezen persoon was; de kalim besliste dan, welke beslissing door den Radja werd bekrachtigd. De inkomsten van de Weeskamer werden verdeeld onder den Radja en de Rijksgrooten eenerzijds en de kalim en mindere geestelijken anderzijds.

Na 1878 bleef het landschap onder de Rijksgrooten tot 1885, toen het rechtstreeksch bestuur werd ingevoerd. In dien tusschentijd matigden de Marsaoleh's zich de rechten aan van den Radja inzake boedelbereddering. Zij stelden in ieder district een imam aan, uitsluitend voor de bereddering van boedels en de inning van de belastingen, de zoogenaamde „imam district", die in hoogste instantie besliste. Hij hield een register aan, waaruit hij afschriften verleende aan de erfgenamen, omtrent zijn belissing aangaande ieders aandeel.

Intensieve bemoeienis van het Gouvernement inzake belastingen leidde tot afschaffing van den „imam district". Toen hij verdween, verdween tevens de beredderaar van de nalatenschap, en werd de

instelling van een nieuw lichaam urgent. Met de invoering van het rechtstreeksch bestuur werd daarop de tegenwoordige Weeskamer ingesteld door den toenmaligen Assistent-Resident SCHERER, die daarvoor de hierbij in afschrift gevoegde regeling opstelde (Bijl. *a*) in een vergadering van de hoofden en de Mohammedaansche Godsdienstbeambten.

Tot 1909 bleef deze regeling zonder meer officieel van kracht, hoewel in werkelijkheid de voorschriften slechts gedeeltelijk werden gevolgd.

Bij brief van den Resident van Manado van 25 Augustus 1909 No. 5077 werd aan den Assistent-Resident van Gorontalo de opdracht gegeven nauwkeurig onderzoek in te stellen naar wat de toenmalige Controleur van Gorontalo in zijn brief van 10 Augustus 1909 No. 777/3 de „Weeskamer" had genoemd. Na bekomen inlichtingen van de onderafdeelingshoofden antwoordde de Assistent-Resident van Gorontalo omtrent de geschiedenis van de Weeskamer als boven is aangegeven, terwijl hij vermeldde, dat de regeling SCHERER, hoewel in naam nog altijd bestaande, feitelijk niet meer werd toegepast, door de vele inbreuken op die regeling, welke in den loop van den tijd waren ingeslopen.

Zoo werd b.v. 7½% commissieloon door de leden van de Weeskamer genoten in plaats van de voorgeschreven 5%. De meerdere 2½ % werd opgebracht onder den naam van „djakat" in wezen dus een vrijwillige godsdienstige belasting, welke hier evenwel als vaste bijdrage aan de boedelberedderaars werd toegewezen, doch op onwettigen grondslag berustte.

De Weeskamer behoorde verder slechts een boedel te verdeelen, wanneer er geen minnelijke verdeeling mogelijk was gebleken. Daar de Weeskamer echter voordeel had van elke verdeeling, was het langzamerhand gewoonte geworden, dat elke opengevallen boedel door de Weeskamer werd geregeld.

Het voorgeschreven overleg met de erfgenamen werd ook wel eens overbodig geacht.

Verder kwam meestal slechts 1 imam van het betrokken district om de zaak te regelen met het kamponghoofd in plaats van alle 4 imams, zooals voorgeschreven was. Ook bemoeide de Weeskamer zich met andere zaken dan boedelscheidingen. De bevolking had over bovenstaande inbreuken herhaaldelijk geklaagd bij het Europeesch bestuur. De toenmalige Assistent-Resident HOEKE adviseerde daarom de regeling van 1885 weer in eere te herstellen, waarmee tenslotte door den Resident van Manado werd accoord gegaan, na advies van Dr. G. A. J. HAZEU, indertijd adviseur voor Inl. Zaken. Op 2 Februari 1910 werd daarop door den Assistent-Resident in een vergadering van hoofden en godsdienstbeambten te Gorontalo een en ander uitgelegd en de regeling van Scherer weer van kracht verklaard.

Een dergelijke vergadering werd op 19 Maart 1910 in Kwandang gehouden.

Deze toestand bleef bestaan tot 1914.

20 Juli 1914 werd een vergadering belegd door den heer KALFF, Assistent-Resident van Gorontalo, ter regeling van de voordeelen, die de Weeskamer voor haar bemoeiingen zou kunnen eischen. Als uitslag van die vergadering werd de hierbij als bijlage *b* gevoegde regeling opgesteld. Voor dezen was de regeling voor de verschillende plaatsen verschillend (zie bijlage *c*).

Na een vergadering op 23 November 1915 te hebben gehouden met de betrokkenen werd door den heer KALFF op 8 December 1915 in verband met de Weeskamer nog een kleine regeling getroffen omtrent het recht van de Weeskamer om de verdeeling van een boedel te bewerkstelligen (zie bijlage *d*). De bestaande praktijk inzake de bevoegdheid van de Weeskamer werd toen gesanctioneerd. Van 1915–1925 werd geen bijzondere aandacht aan de Weeskamer geschonken. In genoemd jaar evenwel (bij de brief van 3 Juni) vroeg de Commissie tot bijstand van het adatrecht o.a. ook inlichtingen over de Weeskamer, waarop evenals in 1909 een onderzoek naar dit instituut werd ingesteld. De toenmalige toestand werd beschreven op den grondslag van de herstelde regeling van 1885 en de aanvullende regelingen van 1914 en 1915. Ook nu nog zijn dit de regelingen op papier, doch evenals in 1909 en 1925 wijkt de feitelijke toestand er wel van af.

Tegenwoordige toestand.

De tegenwoordige toestand is als volgt:

De Weeskamer is voor elk district samengesteld uit den Kalim, 4 imams, 4 saradaäs en 2 mindere geestelijken (kasisi's) welke godsdienstbeambten ambtshalve zitting hebben.

De Kalim heeft de leiding. Hij beslist op de adviezen der imams, die deze opmaken aan de hand van de voorschriften van de kitabs, terwijl soms ook de adat in aanmerking wordt genomen (nl. in het geval dat de echtgenoote van een overledene zich onder de erfgenamen bevindt, die volgens de kitabs slechts 1/8 deel zou krijgen. In dit geval, dat voorzoover kon worden nagegaan het eenige is, waarbij de adat wordt gevolgd, wordt aan de vrouw één derde deel toegewezen).

De mindere geestelijken zorgen onder leiding van den betrokken imam voor de voorbereiding en de uitvoering van de zaken, die bij de Weeskamer worden voorgebracht en verschaffen eventueel de noodige inlichtingen.

Het betrokken kamponghoofd is ter zitting eveneens aanwezig als vertegenwoordiger van het Bestuur om zoonoodig van voorlichting te dienen. Een der imams (ook wel eens een buitenstaander) voert de pen.

De Weeskamer verdeelt officieel alleen een opengevallen boedel, wanneer er oneenigheid omtrent de verdeeling bestaat onder de

erfgenamen. Wordt een boedelzaak aangebracht, dan stelt de Kalim een dag vast, waarop de verdeeling zal worden beslist en de betrokkenen worden door tusschenkomst van de kamponghoofden opgeroepen om op den vastgestelden dag voor de Weeskamer te verschijnen. Een vaste regeling omtrent het houden van een zitting is er niet, doch gewoonlijk wordt er wekelijks 1 zitting gehouden. De saradaïs en de kasisi's vormen dan meestal, staande de zitting, een commissie voor de inventarisatie en taxatie van den boedel. Het onderzoek naar de rechtmatigheid van den eisch en naar de grootte van het aandeel, dat aan elk der erfgenamen moet worden toegewezen, geschiedt op dezelfde wijze als in gewone civiele zaken.

Wanneer de inventarisatie en taxatie alreeds is geschied en de getuigen zijn gehoord, wordt de verdeeling aan de hand van een verdeelingsschema (zie bijlage *e*), op de manier zooals boven is aangegeven, vastgesteld. Van deze verdeeling wordt aanteekening gehouden in een register, waaruit een afschrift wordt verstrekt aan de betrokkenen voor zoover dat hun eigen aandeel betreft. Dit afschrift doet dienst als bewijs.

Van het verhandelde ter terechtzitting wordt geen proces-verbaal of relaas opgemaakt. Behandelt de Weeskamer een zaak gelegen in verschillende districten dan beslist de Kalim van het district, waar de erflater domicilie heeft.

Is een zaak zeer ingewikkeld, b.v. door dat de bestanddeelen van den boedel verspreid liggen, of wel de erfgenamen in verschillende plaatsen gevestigd zijn, dan worden alle godsdienstbeambten en de betrokken kepala's kampong eventueel op bevel van den Assistent-Resident of Controleur, opgeroepen teneinde gemeenschappelijk in die aangelegenheid een beschikking te treffen.

Blijkt na de beslissing van de Weeskamer dat een of meer erfgenamen zich niet met de vastgestelde verdeeling kunnen vereenigen, dan bestaat er gelegenheid tot appèl op de kleine Madjelis. Daar de Weeskamer bij eenparigheid van stemmen beslist is er geen beroep op de kleine Madjelis op eische van b.v. een der imams. De Kleine Madjelis beslist in hoogste instantie volgens de procedure, die in civiele zaken wordt gevolgd, behoudens dat de beslissing evenals bij de Weeskamer, geschiedt op grond van de kitabs met in achtneming van de adat.

Voor hun bemoeiïngen inzake het beredderen van de boedels ontvangen de leden der Weeskamer 5 % van de opengevallen nalatenschap, welke 5 % onder de leden behoorde te worden verdeeld volgens het schema zooals dat is vastgesteld in 1915 (zie bijlage *b*).

Deze verdeeling wordt evenwel niet gevolgd in de praktijk. Volgens de regeling zooals die met onderling goedvinden van de Weeskamer is vastgesteld, gaat er eerst 10 % in de kas van de Mesigit, vervolgens wordt er 10 % aan den aanwezig zijnde Kepala Kampong gegeven, terwijl eventueel aan den imam-pennevoerder

5 % wordt toegewezen. De overblijvende 75 % wordt dan onder de leden van de Weeskamer verdeeld op de wijze als voor de in 1915 voorgeschreven rest van 90 % was aangegeven.

Verder toucheeren de leden van de Weeskamer ook bij een minnelijke verdeeling een zeker percentage van den boedel. De leden treden hierbij als getuigen op en de kalims gronden hun recht op dit percentage (hoewel ontvangst van eenig bedrag voor het regelen van een boedel bij minnelijke schikking indertijd (1910) uitdrukkelijk werd verboden), op de omstandigheid, dat elke boedelverdeeling geregistreerd wordt en dat zij uit dien hoofde toch eenige werkzaamheden hebben verricht.

De leden van de Kleine Madjelis genieten geen percentage voor hun werkzaamheden inzake appèl op de beslissing van de Weeskamer.

Opmerkingen over de tegenwoordige praktijk van de Weeskamer.

Zooveel mogelijk wordt door de Weeskamer getracht om ingeval een boedel openvalt, deze door haar te doen verdeelen. Op die manier tracht de Weeskamer de verdeeling van alle boedels, ook van die welke niet bij haar ter regeling worden aangebracht, aan zich te trekken, uit hoofde van de voordeelen, die daaraan voor haar zijn verbonden, waardoor het gevaar bestaat dat de vrije wil van de erfgenamen kan worden beknot. Een ander bezwaar in dezen is dat die talrijke verdeelingen tot te groote versnippering van bezit kunnen leiden.

Ook is het voorgekomen, dat ten gevolge van slordige Weeskamer-administratie geschillen ontstonden, nadat de Weeskamer een verdeeling had bewerkstelligd.

In enkele gevallen eischte de Weeskamer haar loon op, doch liet de verdeeling verder rusten of achteraan komen. Verder valt het op dat haast alle kalims en imams dezer afdeeling in goeden doen verkeeren, hoewel de meesten hunner van huis uit toch niet tot de welgestelden behooren. Daar de inkomsten uit hun ambt, niet den staat die zij voeren, voldoende kunnen verklaren zou men kunnen vermoeden, dat ze hun gegoedheid aan onwettige voordeelen hebben te danken.

In dit verband is het van belang op te merken, dat de Djogoegoe's en Marsaoleh's sinds ze niet meer financiëel bij de verdeeling van nalatenschappen waren geïnteresseerd, weinig of geen belangstelling meer hebben getoond inzake het beredderen van boedels, zoodat de Mohammedaansche godsdienst-beambten zich alleen op de nalatenschappen werpen, hetwelk lang niet altijd tot rechtstreeksch voordeel van de betrokkenen moet worden geacht. Contrôle op de gestie van de Weeskamer geschiedt voor zoover bleek, alleen door de behandeling van het appèl voor de Kleine Madjelis.

Bijlage *a*.

Regeling
omtrent verdeeling van nalatenschappen en civiele vorderingen.

Artikel 1.

Komt een kampongbewoner te overlijden, dan zal diens nalatenschap onder de erfgenamen worden verdeeld ten overstaan van het kamponghoofd en de kampongpriesters (kasisis).

Kan langs dezen weg geen minnelijke verdeeling tot stand gebracht worden dan wordt de zaak beslist door den sjarat bestaande uit den Kadlim en de 4 Imans van het district. Van de sjaratvonnissen wordt hooger beroep bij den Madjelis toegelaten.

Artikel 2.

Schuldzaken en alle andere civiele kwesties in de kampong worden zoo mogelijk door het kamponghoofd in der minne tusschen partijen geregeld.

Slaagt deze er niet in partijen tot een vergelijk te brengen dan wordt de zaak aan de beslissing van het districtshoofd onderworpen van wiens uitspraak men in hooger beroep kan komen bij den Madjelis.

Artikel 3.

Aan den sjarat zal door de erfgenamen voor de verdeeling der nalatenschap worden uitgekeerd vijf ten honderd van de geschatte waarde der nalatenschap welk bedrag zal verdeeld worden onder de leden welke de zaak hebben beslist.

De schatting zal plaats hebben door de leden van den sjarat en de betrokken erfgenamen. Indien deze zich door de schatting bezwaard gevoelen, kunnen ze de tusschenkomst van den Madjelis inroepen welke dan de taxatie zal verrichten.

Het bedrag ad vijf ten honderd den sjarat toekomende zal niet eerder mogen gevorderd worden dan nadat de nalatenschap behoorlijk is verdeeld. Indien veertien dagen na verdeeling de erfgenamen dat bedrag niet hebben uitgekeerd, zal de sjarat zijne vordering tegen de erfgenamen bij den Madjelis aanhangig maken.

Bijlage *b*.

Perhimpoenan diboeat hari Selasa 25 hb. Mei 1915 oleh toean Gezaghebber dan toean² Marsaoleh Pagoeat, Boalemo dan Walaapoeloe Pagoeat.

Dibitjarakan dari hal oepah Weeskamer dan bagaimana itoe dibahagi antara anggota Weeskamer.

Disegenap onderafdeeling Boalemo maka oepah Weeskamer itoe lima persen dari pada harga taksiran barang² harta peninggalan.

Dari pada 5 % jang terseboet itoe diambil 10 % (sepersepoeloeh) bagi kas masigit.

Jang ketinggalan (sembilan persepoeloeh) itoe dibahagi lima, jang dari padanja: Kadli dapat 2 bahagian; 3 bahagian, jang lain itoe dibahagi poela atas enam bahagian, jang dari padanja:

Imam dapat 3 bahagian
Seraädaä dapat 2 bahagian dan
Kasisi² dapat 1 bahagian

(jang 1 bahagian ini dibahagian in dibahagi rata antara Kasisi²).

Bijlage *c*.

STAAT van verdeeling procent (5 %) van de Weeskamer vóór 1915.

Pagoeat	Boalemo	Pagoejaman
Kadlim ½ van 5 %	kadlim ⅓ van 5 %	Kadlim ⅓ van 5%
Imam ½ van 5 %	Imam en kasisi ⅓ van 5 %	Imam en kasisi's
	Kamponghoofd ⅓ van 5 %	⅔ van 5 %

Bijlage *d*.

Tanggal 23 November 1915 telah dibitjarakan diperhimpoenan jang diboeat dikantoor politie dan dikepalai oleh toean Assistent-Resident.

I. Fatsal tanah² rimba jang diberikan kepada orang-orang tiada lebih dari 5 (lima) bahoe, djikalau tanah itoe ditanamnja kelapa jang mendjadi poesaka kemoedian hari; dan jang memberi itoelah kepala district, serta memberi satoe soerat keterangan tanah itoe dengan betoel dan kabesaran tanah itoe.

II. Tanah, djika itoe diboeat sadja boeat tanamkan djagong dan lain-lain dan lagi sadja dipakai satoe atau doea tahoen, maka kepala kampong sadja boleh memberi keloeasan kepada orang jang pakai tanah itoe.

Bijlage *e*.

Fatsal Weeskamer.

I. Weeskamer ada hak boeat mengoeroes pembahagian harta dari doea laki isteri ja'ni baik ada hidoep atau mati.

Djika ada hidoep maka menoeroet mintaän dari pada kedoea laki isteri serta tjotjok atau setoedjoe hati dari kedoeanja boeat berbahagi boedel atau kepoenjaannja itoe salah satoe dari doea laki bini jang minta berbahagi, maka madjelis jang adalah berkoeasa boeat mengoeroes halnja itoe, djika kedoeanja tiada bersetoedjoe.

II. Bapa boleh memboeat testament (soerat wasiat atas hartanja bagi anaknja djika tiada berlawanan atau setoedjoe dengan hal hoekoem agama Islam, maka itoe diterima baik.

Tetapi djika soerat testament itoe tiada adil, maka soerat wasiat itoe madjelis adalah berhak boeat tiadakan atau boeat matikan itoe.

Anak jang diangkat atau anak jang diakoe sadja sama sekali tiada dapat makan dari poesaka itoe, ketjoeali ia atau anak itoe jang diangkat mendapat hiba atau pengasihan.

Verslag over de aankoopen van Javaansche Handschriften

gedaan voor rekening van het Kon. Bataviaasch Genootschap door Ir. J. L. MOENS te Jogja en Dr. Th. G. Th. PIGEAUD te Solo in de jaren 1929 en 1930.

Vooraf gaan eenige algemeene opmerkingen over Javaansche handschriften en het aankoopen daarvan. Bij het beantwoorden van de vraag of een aangeboden handschrift verdiende aangekocht te worden, is voor zoover doenlijk onderzocht of de tekst erin vervat wellicht reeds in druk verschenen was. Was dit het geval, dan is van den aankoop afgezien, tenzij bijzondere omstandigheden, zooals eigenaardig schrift, illustraties, min of meer belangrijke afwijkingen van den gedrukten tekst, deden besluiten toch tot den aankoop over te gaan. Helaas was het niet mogelijk te onderzoeken, telkens wanneer een handschrift te koop werd aangeboden, of een overeenkomstige tekst wellicht reeds aanwezig was in 's Genootschaps handschriftenverzameling. Immers in de inventaris-lijst dier verzameling zijn bijna alleen de opgegeven namen der teksten genoemd, en op de namen alleen kan men volstrekt niet afgaan bij het identificeeren van Javaansche handschriften. Immers teksten en onderdeelen van teksten uit verschillende handschriften kunnen verschillende namen dragen, al zijn zij ook gelijkluidend, en omgekeerd kunnen teksten, die denzelfden naam dragen, verschillen van inhoud.

Onder toezicht van Dr. Pigeaud zijn van de meeste van de aangekochte handschriften inhoudsopgaven, van enkele ook een uittreksel gemaakt. Dit is echter slechts als een voorloopige katalogiseering te beschouwen, daar, zooals te begrijpen is, zijn eigenlijke werkzaamheden Dr. Pigeaud niet voldoenden tijd en gelegenheid hebben gelaten om persoonlijk een grondig onderzoek naar den inhoud der handschriften in te stellen. Al moet een en ander nog nader gecontroleerd worden, toch heeft deze voorloopige beschrijving wellicht nut, ook bij de bewerking van een volledigen wetenschappelijken katalogus van 's Genootschaps handschriften. Onder inhoudsopgave (volgens de methode van Dr. Brandes) wordt verstaan, bij teksten in dichtmaat een nummerlijst van de zangen, met opgave van de gebruikte dichtmaat en van het aantal strofen in iederen zang, en met een afschrift van de eerste en de laatste strofe van iederen zang. Dit is het eenige zekere middel om teksten of gedeelten van teksten in dichtmaat te herkennen. Teksten in proza zijn zoozeer in de minderheid onder de voortbrengselen der nieuwere Javaansche letterkunde, dat een overeenkomstige methode van identifikatie daarbij nauwelijks noodig is. Onder uittreksel is te verstaan een weergave van den inhoud van den tekst. De uittreksels van de aangekochte handschriften zijn vervaardigd op het kantoor van Dr. Pigeaud, en in het Javaansch.

Inzonderheid in 1930, en in Soerakarta, is het gelukt ettelijke handschriften en handschriftjes te koopen, welke betrekking hebben op de ouderwetsch-Javaansche religieus-wijsgeerige bespiegeling en mystiek. Van veel belang zijn ook de laatste der hier genoemde, door Ir. Moens in Jogja aangekochte handschriften, albums met platen, zooals het Genootschap er reeds eenige meer door zijn bemiddeling in bezit heeft gekregen.

Aangaande de herkomst van de handschriften worde hier nog het volgende aangeteekend.

De handschriften „aankoop Ir. Moens", ook die, gekocht in 1929, zijn alle uit Jogja afkomstig, die van de

„aankoop Th. P." 1929, alle uit Sala, behalve, zooals ook blijkt uit het verslag, de nummers 18 t/m 21, welke uit Jogja herkomstig zijn. Over 1930 zijn de handschriften „aankoop Ir. Moens" weer alle uit Jogja, die „aankoop Th. P." alle uit Sala, tenzij anders blijkt uit de beschrijving.

Bovendien is bij deze laatste aangeteekend van wien de handschriften gekocht zijn. Vaak, ja bijna steeds, zijn dit echter tusschenpersonen; zooals altijd maakt men, ook en vooral bij den handel, in de ouderwetsch-Inheemsche samenleving veel gebruik van tusschenpersonen, ja verscheidene schakels van tusschenpersonen, zoodat de eerste verkooper of opdrachtgever, op den achtergrond geraakt, bij den laatsten geheel onbekend kan zijn. Ook worden er wel handschriften gevonden bij handelaars in oude vodden (*prombèngan*) en onder de verjaarde panden bij de in Soerakarta overtalrijke Javaansche pandhuizen (*pagaḍèjan*); in deze gevallen is een opgave van den naam van een oorspronkelijken eigenaar natuurlijk in het geheel niet te verwachten. Eenige zekerheid omtrent den eersten eigenaar heeft men alleen bij die handschriften, waar men in het handschrift zelf aanteekeningen daaromtrent vindt; waar dit het geval is, is het ook in het onderstaande verslag vermeld.

Een, al zij het ten koste van niet weinig tijd, geld en inspanning verkregen nauwkeurige opgave van de herkomst van ieder aangekocht handschrift zou alleen dan de moeite loonen, wanneer aangetoond werd, dat het betrokken handschrift een autograaf van een bekend auteur zou zijn. De kans dat het gelukt dit aan te toonen is echter zoo goed als uitgesloten, vooreerst al omdat van zeer vele Javaansche geschriften, vooral van die betreffende religieuze bespiegeling, zooals er vele aangekocht zijn, volstrekt geen naam van een auteur bekend is, omdat de geschriften voortdurend afgeschreven worden en vooral werden, door beroepsschrijvers (*tjarik's*), en omdat latere bezitters en liefhebbers zich

niet zelden gerechtigd achtten als mede-auteurs op te treden, stukken in te voegen of bij te maken enz. Het auteurschap van voortbrengselen der nieuwere Javaansche letterkunde staat slechts min of meer vast voor enkele der grootste werken, vooral behoorende tot het mythologisch-historische en het zedekundige genre, en voor enkele der allerjongste, en ook van die werken is het zeer te betwijfelen of de vorm en de omvang waarin wij ze kennen, hun ook door hunne auteurs, gegeven zijn.

In de hoogst enkele gevallen, dat kenteekenen van het handschrift zelf (aanteekeningen erin of het schrift) waarschijnlijk maken, dat het herkomstig is van buiten de Vorstenlanden, vindt men dit vermeld in het onderstaande verslag; anders mag men veilig aannemen, dat alle in Jogja en Sala gekochte handschriften ook uit die steden of uit de omgeving herkomstig zijn. Het zal in vroeger tijd waarschijnlijk wel veel meer voorgekomen zijn, dat handschriften uit de Vorstenlanden naar het overige van het Javaansche land gebracht werden, dan omgekeerd; dit laatste zou al te licht opgevat zijn als uilen naar Athene brengen.

Wat betreft de herkomst van de handschriften uit de steden zelf of uit haar omgeving, in de enkele gevallen dat een oorspronkelijke of een laatste eigenaar in een der dorpen of landstadjes buiten de hoofdsteden vermoed zou kunnen worden, maakt dit geen verschil met afkomst uit de stad zelf. Immers het apanagestelsel van vroeger dagen, dat zoo goed als alle groepen, die tot de hoogere standen en de meer ontwikkelden te rekenen waren, in de hofstad samentrok, en ook een belangrijk deel van de boeren voor de verplichte bezoeken en dienstverrichtingen bij hun landheeren en in den Kraton geregeld in de stad bracht, heeft ertoe geleid dat in de Vorstenlanden, waarschijnlijk meer dan in andere gewesten van het Javaansche land, de beide groote steden, als *nagara*, zoowel in het maatschappelijke als in het geestelijke, een groot over-

wicht hebben boven het platte land, de *dèsa*. Wat men in de Vorstenlanden aan geschreven letterkunde op het platte land vindt, komt zoo goed als altijd uit de hoofdstad of is van een handschrift daar afgeschreven.

Hieronder volgen nog eenige aanteekeningen over de albums met platen, op initiatief van Ir. Moens in Jogja vervaardigd en voor het Genootschap aangekocht.

Er is geen lang betoog noodig om het belang, dat deze albums hebben voor het wetenschappelijk onderzoek, aan te toonen. Vooreerst leggen zij kunstvormen, gewoonten en toestanden vast, niet alleen door de platen maar ook door de vaak uitvoerige Javaansche toelichtingen, welke bijna alle op het punt staan te verdwijnen of groot gevaar loopen in verval te geraken ten gevolge van den invloed van den modernen tijd. Reeds daarom zouden deze verzamelingen waard zijn aangekocht te worden. Om een voorbeeld te noemen, wat betreft het album met straat- of kampoeng-vertooningen is gebleken, dat in Sala en ook in Jogja zelf sommige daarin genoemde vertooningen niet meer te vinden zijn; slechts de erbij gebruikte benoodigdheden konden uit een hoop ouden rommel te voorschijn gehaald worden.

Behalve als vastlegging van het oude zijn deze albums echter nog bijzonder te waardeeren, omdat zij, steeds betrouwbaar blijvende, vermoedelijk tevens de volledigheid, ieder wat betreft het daarin behandelde onderwerp, vrij dicht benaderen. Dit hebben zij voor op sommige kleine bundels teekeningen of platen, in enkele verzamelingen te vinden; die geven nooit meer dan eenige voorbeelden ter kenschetsing. Deze betrouwbaarheid en volledigheid hebben de Jogjasche albums bereikt, doordat Ir. Moens eenige oude Jogjaneezen, abdi Dalem's, gevonden heeft, die in staat en bereid waren die teekeningen te maken. Waarschijnlijk sluit hun vaardigheid in het teekenen aan bij de kunst van het verluchten van handschriften met plaatjes in zoogenaamden Djaka-

Tingkir-stijl (d. w. z. natuurgetrouw, niet in wajangstijl), welke in Jogja gevonden wordt (werd). In Jogja vindt men daardoor wel geïllustreerde Javaansche handschriften; in Sala uiterst zelden. Deze in de Jogjasche kunsttraditie wortelende teekenvaardigheid heeft Ir. Moens bij zijn teekenaars in verband weten te brengen met de uitgebreide kennis van oude Jogjasche dingen en toestanden die zij bezaten als in den dienst vergrijsde abdi Dalem's, wier weinig omvangrijke en inspannende bezigheden hun ruim den tijd lieten om kennis te nemen van alles wat er in de stad en den Kraton te zien en te hooren viel.

Ir. Moens heeft gemeend zooveel mogelijk gebruik te moeten maken van deze zeldzaam voorkomende gelegenheid, teekeningen met toelichtingen betreffende volkenkundig belangrijke zaken te krijgen van de menschen, tot wier levend kultuurbezit deze zaken nog behooren. Daardoor is het mogelijk een goed denkbeeld te krijgen, vooral ook van het volksleven in deze ouderwetsche samenleving der Javaansche Vorstenlanden, die veel van haar kenmerkende eigenaardigheden staat te verliezen. Daarom heeft Ir. Moens zijn teekenaars aan het werk gehouden, en hen achtereenvolgens verscheidene dergelijke albums met platen laten maken.

Hier volgt de voorloopige beschrijving van de handschriften, aangekocht door Ir. Moens.

M. 1. *Aankoop Ir. Moens, K. B. G. no. 1* (Jogjakarta). **Serat Déwaroetji Moerochitasari,** katoeroen sangking serat Babad Poerwa ing Karaton Dalem Ngajogjakarta Adiningrat, jasan Dalem Ingkang Sinoehoen Kangdjeng Soeltan Amangkoeboewana Sénapati-ingalaga ingkang kaping V.

Deze tekst, die volgens den titel berust op een Kratonhandschrift, verschilt eenigszins, hoewel niet veel, van den gedrukten tekst van dit belangrijke geschrift. Het belang van dit handschrift ligt echter vooral hierin, dat het zeer rijk geïllustreerd is met niet minder dan 17 platen van de grootte van een dubbel vel, behalve nog de versieringen van de titel-bladzijde en van het slot. De illustraties zijn in wajangstijl en, hoewel nieuw, niet onverdienstelijk. In meer dan

een opzicht is een teekening als bij voorbeeld de negende, tusschen bldz. 52 en 53, voorstellende Radén Djanaka met zijn poenakawan's voor Bagawan Majangkara, het beschouwen waard. De inhoudsopgave van dit handschrift vindt men in den bundel bijlagen. [1])

M. 2. *Aankoop Ir. Moens, K. B. G. no.* 2 (Jogjakarta). Dit merkwaardige Jogjasche handschrift, waaraan helaas in het begin en aantal bladzijden ontbreken, bevat 1e de legendarische geschiedenis van Praboe Soewélatjala van Menḍang Kamoelan, die de zoon was van Praboe Angling Drija en de kleinzoon van Praboe Angling Darma, wiens geschiedenis ook het onderwerp uitmaakt van een bekend Javaansch geschrift. Het tweede gedeelte bevat een geschiedenis van Soeltan Agoeng van Mataram, maar geheel mythologisch, met als kern zijn huwelijk met de Ratoe Lara Kidoel en zijn verovering van de wereld. Verschillende uit de Javaansche mythologie bekende figuren worden met hem gelijk gesteld. Voor de kennis van oude Javaansche opvattingen is deze tekst niet zonder belang. Het handschrift is goed geschreven, maar op slecht papier, eenige beginpagina's zijn versierd, echter niet zeer fraai. De inhoudsopgave en een uittreksel vindt men in den bundel bijlagen.

M. 3. *Aankoop Ir. Moens, K. B. G. no. 3* (Jogjakarta). **Serat Anbia**, getiteld (achteraan): Poenika serat Anbia, kagoenganipoen Radén Béi Pantjadipoera, Penatoes ing ḍoesoen Koripan (Srandakan) Bantoel, poesaka saking Radén Toemenggoeng Martanagara III. Het handschrift is in groot formaat 25×39 cM. Het bevat een bijzonder volledigen tekst van de geschiedenis der Profeten, van de Schepping af tot en met Moehammad. De tekst komt gedeeltelijk overeen met andere bekende handschriften, waarvan de inhoud is na te gaan met behulp van Dr. Brandes' „Beschrijving der handschriften in de nalatenschap van Dr. van der Tuuk". Van ons handschrift komen de Zangen 6 (Doerma) t/m 51 (Asmaradana) overeen (afgaande op de beginstrofen) met de Z. 18 t/m 63 van de in de Beschrijving genoemde S. Anbia C (no. 94, deel I blz. 79, thans Cod. Or. Leiden 4043, Juynboll's Suppl. Cat. II blz. 36) door Dr. van der Tuuk voorzien van de aanteekeningen: Afschrift van de Ambija van wijlen den Sultan V van Djokjakarta, thans in het bezit van diens oudste dochter Radén Ajoe Goesti Gandakoesoema".

Met de S. Anbia D van Dr. Brandes' Beschrijving (no. 95,

[1]) De bijlagen met de inhoudsopgaven der handschriften zijn bij dit verslag niet opgenomen, doch berusten ter Bibliotheek.

deel I blz. 81, thans Cod. Or. Leiden 4044, Juynboll's Suppl. Cat. II blz. 38) heeft ons handschrift gemeen [1]):
Z. 5 t/m Z. 17 met Z. 6 (Doerma) t/m Z. 18 (Asmaradana);
Z. 29 t/m Z. 33 met Z. 21 (Maskoemambang) t/m Z. 25 (Smaradana);
Z. 36 t/m Z. 47 met Z. 27 (Doerma) t/m Z. 38 (Ḍanḍanggoela);
Z. 50 t/m Z. 55 met Z. 41 (Pangkoer) t/m Z. 46 (Pangkoer);
Z. 58 t/m Z. 62 met Z. 53 (Doerma) t/m Z. 57 (Kinanṭi);
Z. 75 en 76 met Z. 119 en 120 (Sinom en Ḍanḍanggoela).
Met den onder den naam S. Tapel Adam gedrukten tekst van de geschiedenis der Profeten heeft ons handschrift maar betrekkelijk weinig gemeen: de gedrukte tekst is ook veel korter. Hier komen overeen:
Z. 5 t/m Z. 11, met Z. 6 (Doerma) t/m Z. 12 (Doerma);
Z. 27 t/m Z. 37, met Z. 27 (Doerma) t/m Z. 37 (Sinom);
Z. 39 t/m Z. 43, met Z. 42 (Midjil) t/m Z. 46 (Pangkoer).
Een gesteendrukte uitgave van de Lajang Anbija, met Arabische letters uitgegeven door al Moetba' al Moehammadi te Bombay in 1328 H. (1910 A. D.), in het bezit van Dr. Pigeaud, verschilt, vooral in het gedeelte dat de geschiedenis van Moehammad behandelt, weer herhaaldelijk van de reeds beschreven teksten: het heeft geen zin dit hier ook na te gaan. Het aangekochte handschrift is met groote zorg geschreven met zeer fijn schrift. Het is niet eigenlijk gedateerd, maar men vindt erin de jaartallen 1737 en 1739 AJ (1810 en 1812 A. D.). Dit is een vrij hoogen ouderdom voor een Javaansch handschrift op papier. De inhoudsopgave vindt men in den bundel bijlagen.

M. 4. *Aankoop Ir. Moens, K. B. G. no. 4* (Jogjakarta). **S. Darma-gandoel** of **Kalamwadi.** Achterin ook de **S. Wéḍatama.** Het is in 4° met duidelijke letter geschreven, met een paar versierde titelpagina's. Dit is dus een verzameling van eenige van de in den nieuweren tijd meest bekend geworden geschriften, die in wereldbeschouwing en moraal streven naar een standpunt, dat zij als zuiver Javaansch beschouwen. Daartoe nemen zij stelling tegenover wat hun nieuw, vreemd, niet eigen voorkomt in het Javaansche denken, in de eerste plaats tegenover den orthodoxen Islam. Er bestaan twee uitgaven van de S. Darma-Ganḍoel, die onderling niet overeenkomen; ook is er een boek getiteld Kalam-wadi gepubliceerd. Deze teksten vertoonen echter alle drie nog verschillen met het aangekochte handschrift. Bekend mag heeten, dat eenige jaren geleden van Indo-Chineesche zijde

1) Hier en in de vergelijkingslijsten in het vervolg wordt eerst het ter vergelijking aangehaalde, vreemde handschrift genoemd, dan het te behandelen eigene, aangekochte.

bezwaar is gemaakt tegen de verspreiding van een der uitgaven van de S. Darma-Gaṇḍoel, omdat daarin ook over die bevolkingsgroep op minder vleiende wijze gesproken wordt. De inhoudsopgave van dezen tekst vindt men in den bundel bijlagen.

M. 5. *Aankoop Ir. Moens, K. B. G. no. 5.* (Bali). **Toetoer** (Sastrasoeksma), handschrift op lontar, Balineesch Javaansch. Inhoud allerhande van het bekende soort bespiegelingen betreffende de onderlinge verhoudingen van alle dingen in het heelal, levende en niet levende, stoffelijke en niet stoffelijke. Bevat 52 beschreven bladen, lang 37,5 cM., met schutplankjes.

M. 6. *Aankoop Ir. Moens, K. B. G. no. 6,* Jogja 1930. Dit handschrift bevat een aantal onder deskundige leiding verzamelde teksten die betrekking hebben op de zeden en gebruiken, de galakleeding, de préséance en de titulatuur van den hoogsten adel aan het Jogjasche Soeltanshof. Een verzameling dezer teksten is niet zonder belang, alleen al omdat de meeste van dergelijke stukken, of de daarop berustende beschrijvingen in het Nederlandsch, op Soerakarta betrekking hebben. De Kratons van Soerakarta en Jogjakarta troffen niet zelden regelingen die, al zij het in kleinigheden, met opzet van elkaar verschilden.

M. 7. *Aankoop Ir. Moens, K. B. G. no. 7,* Jogja 1930. Dit handschrift bevat een tekst van de **S. Ardjoenasasrabahoe,** maar afwijkend van die uitgegeven door het Genootschap en onlangs heruitgegeven door het Kantoor voor de Volkslectuur. Overeen komen van dezen gedrukten tekst met handschrift no. 7: Zang 10 (Sinom) t/m Z. 32 (Danḍanggoela) = Z. 19 t/m Z 41, verder Zang 38 (Smaradana) t/m Z. 40 (Doerma) = Z. 43 t/m Z. 45, Zang 43 (Pangkoer) en 44 (Sinom) = Z. 51 en 52; Zang 47 (Pangkoer) t/m Z. 69 (Sinom) = Z. 54 t/m Z. 76; Zang 73 (Kinanṭi) t/m 82 (Pangkoer) = Z. 77 t/m Z. 86 (einde), De gedrukte tekst verhaalt de geschiedenis dus nog een eind verder dan HS. no. 7; dit HS. bevat echter in de eerste zangen een verhaal van de groote mythische figuur Watoegoenoeng, terwijl de gedrukte tekst begint met de geschiedenis van de schepping en de afstamming van het geslacht der Goden, in den zin van de S. Paramajoga en de S. Poestaka Radja van R. Ng. Ranggawarsita. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

M. 8 *Aankoop Ir. Moens, K. B. G. no. 8,* Jogja 1930. Dit handschrift bevat een Salasilah, Stamboom, van het Jogjasche geslacht Danoeredja, waartoe de Rijksbestuurder van Jogjakarta Pangéran Arja Adipati Danoeredja behoort. Als titel vindt men: **Tjarijos Salasilah para Loeloehoer.** De stamboom is,

zooals de oude Javaansche geschiedbeschouwing dat medebrengt, verdeeld in tweeën. De eene zijde leidt volgens dezen tekst de afkomst af van min of meer legendarische of historische figuren uit den Javaanschen voortijd, in dit geval van Praboe Ardjakoesoema of Sri Pamoengkas van Padjadjaran Soenḍa Rowang en van den Gezant Gods. De andere zijde begint met Nabi Adam, en verhaalt de mythische geschiedenis van het geslacht der Goden, van de Panḍawa's en van hun opvolgers tot op Praboe Soewélatjala van Menḍangkamoelan. De laatst vermelde zijde van den stamboom wordt in dit handschrift Pangiwa (Linksch) genoemd, de eerstgenoemde Panengen (Rechtsch). In deze Rechterzijde zijn vrij uitvoerige stukken opgenomen, de geschiedenis, vooral van het Zuid-Westen van het Javaansche land (Banjoemas) en de Soenḍalanden betreffende. Zooals dat ook van andere groote Salasilah's is aan te nemen, is deze samengesteld uit geslachtslijsten en familieoverleveringen van verschillende herkomst; overzichtelijkheid en samenhang ontbreken soms geheel. Blijkbaar heeft men bij het opstellen van dezen Stamboom de oude verdeeling niet alleen gezien als een scheiding tusschen de geslachten der Profeten en Heiligen (Rechtsch) en die der Goden en Vorsten (Linksch), maar ook tusschen de afstammelingen van Padjadjaran (West-Java, Soenḍalanden) en van Ngastina, Pamenang, Pengging en Menḍangkamoelan (Midden en Oost-Java), een opvatting die in de meest bekende Javaansche Salasilah's naar ons weten nog niet aangewezen is. In een soort voorwoord wordt medegedeeld, dat de Babad Pakoewan Padjadjaran (waarvan blijkbaar bij het opstellen van den stamboom gebruik is gemaakt) afkomstig was van Adipati Wirahadegdaha, boepati van Soenḍa-Prajangan tanah Banḍoeng („daarom waren er nog veel Soendaneesche woorden in"), en dat de Stamboom aangeboden is door Raden Adipati Danoeredja, den 5den Rijksbestuurder van Jogja, onder de Soeltans Amangkoeboewana V, VI en VII. Opmerkenswaardig is de laatste van de titels van dezen Rijksbestuurder, die later den naam Pangéran Arja Djoeroe kreeg: „Lit sangking poréspondén ing kenoetsekap, rat pan inḍi kantor palis Batawi Nederlanḍen", waaruit men zou kunnen opmaken dat hij correspondeerend lid van het Genootschap is geweest. Wat de Raad van Indië en het Kantoor Palis (Paleis Daendels, Waterlooplein) daarmee te maken hebben, is echter niet duidelijk, noch aan wien deze stamboom is aangeboden. Blijkens een handschrift is dit afschrift gemaakt door Dén Rija Prajadirdja, abdi Dalem rija Wadana Srati, Penanḍon, Ngajoegjakarta, op bevel van Goesti Kangdjeng Ratoe Sasi, en klaargekomen

is 1899. Er moet nog een vervolg op dezen in vele opzichten merkwaardigen tekst bestaan, zooals aan het eind ook vermeld wordt; daarin moet staan het slot van de geschiedenis der geslachten, die tot de Linker Zijde van den Stamboom behooren.

M. 9. *Aankoop Ir. Moens, K. B. G. no. 9,* Jogja 1930. Dit handschrift bevat, evenals no. 6, een aantal door een deskundige verzamelde teksten van Soeltanspranatans, die regelen geven voor de orde bij officieele plechtigheden, zooals bruiloften, en voor de kleeding die toegestaan is aan of verplicht voor de verschillende groepen van des Soeltans verwanten en dienaren. Vooral deze laatste lijst is niet zonder belang, omdat daaraan de namen en rangen van zeer vele van de talrijke groepen abdi Dalem's van den Jogjaschen Kraton ontleend kunnen worden.

M. 10. *Aankoop Ir. Moens, K. B. G. no. 10,* Jogja 1930. Dit handschrift is een album met platen voorzien van toelichtingen, zooals het Genootschap er reeds meer door bemiddeling van Ir. Moens in bezit heeft gekregen, t. w. in 1929 een album met platen van wajang-figuren (Goden enz.) en in 1930 drie albums, één van den Jogjaschen Garebeg-optocht, één van de begrafenis van een Soeltan en één van het volkstooneelspel Anḍé-anḍé Loemoet e. a., alle vier afzonderlijk aangekocht, en vallende buiten de aankoopen, waarover dit verslag handelt. Hs. no. 10 is ongetwijfeld een van de belangrijkste; het bevat niet minder dan 83 platen met onderschriften en beschrijvenden tekst van straat- of kampoeng-vertooningen van rondtrekkende speellieden, van Chineesche zwaardslikkers tot den ouden Javaanschen paarddans (Koeda Képang) toe. Bovendien zijn er platen en beschrijvingen aan toegevoegd van eenige andere voorstellingen of muziek- en dans-uitvoeringen, niet door rondtrekkende speellieden gegeven, n. m. van die welke thuis behooren in de omgeving van of ontleend zijn aan de godsdienstige gemeente, den kaoemstand, zooals slawatan, pradjandjén enz. Deze platen zijn gemaakt door Dén Mangoensoewarna en Ng. Djagaradana; de verklaringen zijn van M. Djajahatmadja, sinds dien overleden, allen te Jogjakarta. Verscheidene van de beschreven vertooningen en voorstellingen komen nu reeds niet meer voor, en het is te voorzien dat de moderne tijd, als overal elders, zoo ook hier, nog tal van andere zal doen verdwijnen. Daarom behoeft het belang van zulk een verzameling, gemaakt door oude lieden, die zelf nog dat alles gezien hebben, hier niet verder uiteengezet te worden.

M. 11. *Aankoop Ir. Moens, K. B. G. No. 11*, Jogja 1930. Dit handschrift is een Kawi-Javaansche woordenlijst, zooals men er wel meer vindt, het werk van ouderwetsche Javaansche taalminnaars. In dergelijke woordenlijsten nam men de woorden op, die men ontmoette in moeilijke teksten, hetzij inderdaad vóór-Moslimsche, hetzij geschreven in een den Midden-Javaanschen lezer vreemd voorkomend dialekt. Deze woorden werden opgenomen, zooals men hen ontmoette, zonder herleiding tot stamvormen, zooals de Europeesche Javaansche taalbeoefening dat heeft ingevoerd; de beteekenis, vaak slechts uit den kontekst opgemaakt, werd er zonder meer achter gevoegd. Op dergelijke wijze, of uit samenvoeging van op dergelijke wijze samengestelde lijsten, moet het bekende Kawi-Javaansche woordenboek van den Heer Winter, dat onlangs herdrukt is, ook tot stand zijn gekomen. Dit handschrift No. 11 is uit Jogja afkomstig, terwijl de meeste van dergelijke lijsten in Sala gemaakt zijn; het is ook vrij uitgebreid. Er ontbreekt nog in, wat allerminst een verlies is, een werkwijze, die soms door de samenstellers van dergelijke lijsten werd gevolgd in hun pogen om meer systeem en volledigheid in hun arbeid te brengen, n. m. het opzetten van een theoretisch schema van woorden, om dan later te trachten daarvan de beteekenissen te vinden. Men zet bijv. op een schema van woorden, bestaande uit tweemaal dezelfde medeklinker met klinker, gerangschikt volgens het Javaansche alfabet: haha, nana, tjatja, rara, kaka, dada, tata, sasa, wawa, lala, papa, enz. vervolgens hoehoe, noenoe enz. hihi, nini enz. hehe, nene enz. tracht dan van elk dezer woorden de beteekenis of beteekenissen te bepalen. Het kan wel bijna niet anders of men raakt hierbij verward in een kunstmatige woordenmakerij.

M. 12. *Aankoop Ir. Moens, K. B. G. no. 12*, Jogja 1930. Dit handschrift is een dergelijk album met platen, van een bepaalde groep wajang-figuren als het Genootschap reeds in 1929 door bemiddeling van Ir. Moens heeft aangekocht. Dit handschrift, no. 12, bevat platen van wajang-figuren, welke voor een gedeelte dierlijke vormen vertoonen (dierkoppen, dierenlichamen enz.). Ir. Moens heeft het reeds ter hand gesteld aan Prof. Djajadiningrat.

Verder heeft het K. B. G. door bemiddeling van Ir. Moens nog in bezit gekregen:

1. een album met jongensspelen met den bijbehoorenden tekst.

2. een album met meisjesspelen met de liedjes (beide Jogjakarta). Herhaaldelijk is er de laatste jaren gewezen op de wenschelijkheid, thans, nu het nog tijd is, zooveel mogelijk vast te leggen van deze spelen, die, zooals overal elders het geval is geweest, ook hier te lande snel dreigen te verdwijnen, alleen al door het schoolgaan van de jeugd. Verscheidene verzamelingen zijn er dan ook reeds gemaakt (o.a. door het Java-Instituut), eenige zijn er ook uitgegeven (door het Kantoor voor de Volkslectuur en door de Theosofische uitgeverij Widyapoestaka). Deze Jogjasche verzameling zal de bestaande echter daarin overtreffen, dat het, door de platen, den met deze spelen niet vertrouwden lezer gemakkelijk gemaakt wordt zich er een denkbeeld van te maken.

Voorts heeft Ir. Moens laten vervaardigen een album met teekeningen en bijbehoorende toelichtingen van:

3. Javaansche dobbelspelen (Jogjakarta). Men weet dat de ouderwetsche Javaansche gezelligheid bijkans ontelbare wijzen kende van wedden en dobbelen, van het aloude hanenkloppen, dat aan vele regels gebonden, met ceremonieel omgeven was, tot eenvoudig kruis-of-munt toe. Thans zijn verscheidene dezer spelen om verschillende redenen van hoogerhand verboden, andere zijn of geraken uit de mode. Het vastleggen van deze oude spelen is daarom zeker niet zonder belang.

Aansluitende bij het album met platen van een Garebeg-optocht, heeft Ir. Moens verder laten teekenen:

4 en 5. twee albums met platen van een ouderwetsche bruiloft van eenige leden van verschillenden rang van het Soeltansgeslacht (beide Jogjakarta). Men weet dat het Javaansche adathuwelijk, de „ontmoeting", in dit geval niet in den Kraton plaats mag hebben maar in de Kapatihan; bruid en bruidegom trekken (trokken), na eenige ceremoniën in den Kraton, dan in schitterenden optocht, vergezeld door een schier eindelooze stoet van abdi Dalem's van alle rangen, naar de Kapatihan. Achter de bruiden in draagstoelen, de bruidegoms te paard, volgen (volgden) o.a. ook, mede gedragen op draagbaren, de benoodigdheden van het ouderwetsche Javaansche huishouden, thans voor een gedeelte nog slechts als symbolen gebruikt. Ook ziet men in de Kapatihan de bruidsbedden (krobongan, patanèn) opgesteld, verschillend in verband met den graad van verwantschap, waarin het bruidspaar den Soeltan bestaat. Een fraai exemplaar van zulk een bruidsbed bezit het Genootschap in

zijn Volkenkundige Verzameling. In deze platen-albums vindt men ook een plaats ingeruimd aan de soembangan's, de feestbijdragen bij de bruiloft, gezonden door den Kraton van Soerakarta.

Een van de laatste albums, die Ir. Moens heeft laten maken, is:

6. Een boek met den tekst en illustreerende platen van de geschiedenis van Konṭol Sèwoe, een Jogja'sch, overigens weinig bekend sprookje.

7. Een boek met den tekst en illustreerende platen van het verhaal van Bagoes Soekra van Panḍan Djaplak, dat een niet zeer bekende verklaring geeft van de herkomst van Ki Blorong en Nini Blorong, de wezens die, in de gedaante van waterslangen, rijkdom kunnen schenken, volgens het volksgeloof (Jogjakarta).

8. Een boek met platen (Jogjakarta) betreffende: (a) de tjèmbèngan (optocht met mommerijen) naar de Goenoeng Gamping bij Jogja, elk jaar in Sapar. Prof. Ter Haar heeft van deze merkwaardige plechtigheid een beschrijving gegeven in Djåwå II, blz. 30–32. Verder vindt men in dit boek (b) een aantal platen betrekking hebbende op het brengen van offers naar vereerde plekken en heilige graven, met nauwkeurige opgave, waaruit die offers moeten bestaan. Vervolgens (c): de gebruiken die in acht worden (werden) genomen bij het bereiken van de puberteit door een meisje (taraban); (d): een groot aantal kleinere teekeningen van de verschillende offers, die bij allerlei gelegenheden behooren en (e): eenige teekeningen betrekking hebbende op een gewoonte om bij maansverduistering, die men toeschrijft aan het opgeslokt worden van de maan door den ditya Kala Rao, in het rijstblok te stampen (gedjogan). Op deze antieke wijze van muziek maken hebben de Heer en Mevrouw Brandts Buys meermalen de aandacht gevestigd (o. a. in een opstel over Oude Klanken in Djåwå V, blz. 16). De tekst van dit boek is zeer uitgebreid door de vele nauwkeurige beschrijvingen der offers, die er in voorkomen. Eenigszins uitgebreide opgaven hiervan wat betreft Midden-Java ontbreken tot nu toe; thans kan deze Javaansche offerwetenschap geplaatst worden naast de ongetwijfeld nog veel omvangrijker Balineesche, waarvan ook reeds vrij nauwkeurige beschrijvingen bestaan.

9. Een boek met beschrijvingen van eenige plechtigheden in den Kraton (Jogjakarta): (a) de viering van den verjaardag van de troonsbestijging van den Soeltan, waarbij o. a. vier

dunne staafjes van goud, zilver, roodkoper en ijzer, nauwkeurig op de lengte van Z. H. afgesneden (pandjenengann Dalem), in een plechtigen optocht van binnen uit den Kraton naar de pagelaran worden gevoerd; (b): de laboeh-plechtigheden, d. w. z. het offeren van kleeren, ook bij gelegenheid van de verjaring der troonsbestijging, naar de Lawoe, Dlepih (in het Wanagiri'sche), de Merapi en het Zuiderstrand; (c): de plechtigheden bij het besnijden van jongens en meisjes van Vorstelijken bloede; (d): de optocht zooals die (vroeger, voor den tijd van de automobielen) te zien was wanneer de Soeltan den Kraton verliet om met het hof naar de pasanggrahan Ngambarbinangoen te gaan, voor Rebo wekasan (de laatste Woensdag in Sapar) of Padoesan (de groote reiniging voor de Vasten) of naar de pasanggrahan Ngambarroekma; (e): de dracht van de pradjoerit poetri, vrouwelijke gezanten van aanzienlijke geboorte, die de Soeltans vroeger wel naar Soerakarta en elders stuurden, gekleed in een pradjoeritan kostuum.

10. Een boek met beschrijvingen en platen (Jogjakarta) van (a) den optocht, zooals die vroeger te zien was wanneer in tijden van pestilentie de Soeltan de Kangdjeng Kjahi's Toenggoel Woeloeng en Slamet, twee poesaka-vaandels van den Kraton, een plechtigen ommegang door de stad liet maken, 's nachts, met groot gevolg, verlicht door flambouwen, en onder het slaan op de teteg (een draagbare bedoeg); (b) nog een groot aantal kleine teekeningen van offers, die bij deze plechtigheid behooren.

11. Een handschrift op palmblad (Bali) van het Bismaparwa, proza, oud-Javaansch; een nieuw Balineesch afschrift.

Thans volgt de voorloopige beschrijving van de handschriften, aangekocht door Dr. PIGEAUD.

P. 1. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 1.* **S. Anbija-Manikmaja.** (Soerakarta). Dit is, zooals uit den titel reeds blijkt, een Javaansch-mythologische tekst. Men vindt hierin niet de geschiedenis der Profeten van de Schepping tot Moehammad, zooals zij uitvoerig te lezen staat in de groote teksten van de S. Anbija (zie boven aankoop Ir. Moens K. B. G. no. 3), maar een soort geslachtsregister, beginnende met de Tjahja Noer, vóór de Schepping, in den geest van de S. Paramajoga van R. Ng. Ranggawarsita, waarmede deze tekst trouwens ook vele bijzonderheden gemeen heeft. Zoo is ook de S. Manikmaja, met de geschiedenis van Déwi Sri en Radén

Sadana en de rijstmythe, aan dit verhaal vastgeknoopt: de geheele tekst gaat, evenals het groote werk van R. Ng. Ranggawarsita, uit van de gedachte aan klassifikatie, indeeling van al het bestaande in twee groepen. De inhoudsopgave en een uittreksel vindt men in den bundel bijlagen.

P. 2. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 2.* **S. Babad Padjadjaran** doemoegi S. Siti Djenar (Soerakarta). Dit is een van de tallooze, telkens weer in meerdere of mindere mate onderling verschillende teksten van de geschiedenis der Javaansche vorstendommen, volgens Javaansche opvatting. Van de teksten die de oudere geschiedenis behandelen, zooals de aangekochte, is nog zeer weinig uitgegeven; letterlijke overeenkomst van geheele zangen met reeds gedrukte geschriften is niet vastgesteld. Vooral deze teksten zijn van belang voor de kennis van oude Javaansche voorstellingen en gedachten, immers daarin vindt men het meest oude mythologische verhalen, aan bepaalde plaatsen verbonden, verwerkt. De inhoudsopgave vindt men in den bundel bijlagen.

P. 3. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 3* (Soerakarta). Dit handschrift moet men rekenen tot de primbon's, aanteekenboeken, daar er tal van verschillende zaken in opgenomen zijn. Het begin vormt de S. Katoeranggan (de eerste bladzijden ontbreken), waarover meer beneden onder no. 6. Daarop volgen een groot aantal stukken van geneeskundigen aard, met radjah's, teekeningen waaraan men kracht toekent. Het laatste gedeelte wordt gevormd door teksten over de woekoe's, dus wichelarij. Van belang zijn ook de later bijgeschreven aanteekeningen op de oorspronkelijk leeg gelaten schutbladen. Zoo vindt men op de laatste bladzijden van het handschrift een Nawala van den Soesoehoenan van Soerakarta van 1729 A. J. (1802 A. D.) over de rechtspraak, van bijna precies denzelfden inhoud als die, uitgegeven door Dr. Soeripta als bijlage IX van zijn proefschrift (Vorstenlandsche Wetboeken), uit de nalatenschap van Dr. Rouffaer. Dit handschrift is over het algemeen goed geschreven in ouderwetsch staand schrift. Het is voor een Javaansch handschrift vrij oud: aan het eind van de S. Katoeranggan, op blz. 74, vindt men een kolofon met het jaartal 1707 A. J. (1780 A. D.). Dit jaartal zal wel slaan, zooals altijd, op het schrijven, niet op den tekst van de Katoeranggan. De daarop volgende stukken in het handschrift zijn er dan in volgende jaren, wellicht door volgende geslachten, bijgeschreven, van daar dat men daarin latere jaartallen vindt.

Aankoop Th. P., K.B.G. no 4 t/m 7 en 9 t/m 11. Deze handschriften, in twee pakken aangeboden en gekocht, hebben blijkbaar deel uitgemaakt van de bescheiden boekenschat van menschen, op wier opvattingen moderne gedachten nog weinig invloed hadden gehad. Zij vormen in zekere mate een geheel. Uiterlijk hebben zij ook dit gemeen, dat zij alle, behalve no. 9, geschreven zijn op boombastpapier, wat men in Sala noemt *dloewang kemplong* of *dloewang Panaraga*. Men weet dat deze stof reeds sinds tal van jaren op Java nog slechts op enkele plaatsen in geringe hoeveelheden gemaakt, en thans als regel nooit meer voor gewoon schrijfmateriaal gebruikt wordt.

P. 4. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 4* (Soerakarta). Arabische gebeden en formulieren met aanteekeningen in het Javaansch, wanneer hen te gebruiken, in Arabische letters. Ofschoon het Arabisch niet feilloos is, is het Javaansch, natuurlijk ook met Arabische letters geschreven, toch nog minder fraai. Dit handschrift schrijft herhaaldelijk op het gehoor af *temoeten* voor *toemoenten* en *manika* voor *poenika*. Aan het einde van het handschrift staat een Soeloek beginnende met de woorden: Lannapsahoe, pakat ngarapa rabahoe in Javaansche letters, 21 strofen Poetjoeng, met het jaartal 1817 A.J. (1887 A.D.). Het boek is in 8°. Een overzicht van den inhoud vindt men in den bundel bijlagen.

P. 5. *Aankoop Th. P., K.B.G. no. 5* (Soerakarta). Een slecht te lezen handschrift, bevattende o.a. een tekst van de **Soeloek Sèh Tékawerdi,** niet eensluidend met den gedrukten tekst, die trouwens veel korter is. Voorts nog eenige andere teksten van bespiegelenden aard en piwoelang's (zie de inhoudsopgave). Dit handschrift bevat ook een redaktie van de bekende Pralambang Nagari van Praboe Djajabaja. In 8°. De inhoudsopgave vindt men in den bundel bijlagen.

P. 6. *Aankoop Th P., K. B. G no. 6* (Soerakarta). Een, niet geheel volledige, tekst van de **S. Katoeranggan,** het Paardenboek. Dit geschrift, dat reeds vrij lang geleden samengesteld moet zijn, vóór den tijd van Soerakarta, niet onwaarschijnlijk zelfs ten tijde van den Kraton van Mataram (het is ook nog grootendeels in proza), is een verzameling van, volgens oude Javaansche opvattingen, nuttige kennis betreffende het paard als rijdier. Men vindt er in: de opsomming van de bekende „teekens", de min of meer magisch getinte kunstgrepen die men moet toepassen om het dier te dresseeren en het de vrij moeilijke bewegingen te leeren, die de Javaansche hooge rijschool kent, en de middelen die men moet aanwenden

als het ziek is. Zooals zoo vaak, heeft men ook den inhoud van dezen tekst tot uitgangspunt gemaakt van wijsgeerige bespiegelingen. De taal en de spelling van de S. Katoeranggan en ook die van het aangekochte handschrift zijn oud; het handschrift is bovendien geschreven in een eigenaardig ouderwetsch soort schrift, dat wel Kartasoera-schrift genoemd wordt.

P. 7. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 7* (Soerakarta). Een Arabische kitab (grammatisch) met interlineaire Javaansche glossen, alles natuurlijk in Arabisch schrift Zooals meer voorkomt, is ook in dit handschrift niet het minst belangwekkend wat naderhand op de oorspronkelijk onbeschreven gelaten bladzijden aan het begin en het eind van het boek geschreven is door den eersten of door latere eigenaars. Hierin vindt men eenige concepten van brieven uit de 40er jaren van de vorige eeuw (A.D.) van mantri's geḍong kiwa en tengen, die rapporteeren omtrent hun opgedragen werkzaamheden, en een *pisahid wara-wara*, brief van aangifte, gericht aan den R. T. Amongpradja, over een moordzaak.

P. 8. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 8* (Soerakarta). **S. Babad Sigaloeh.** Dit is weer een van de babad-teksten, die de oudere geschiedenis volgens Javaansche opvatting behandelen, evenals de boven vermelde S. Babad Padjadjaran. Met dit handschrift heeft het hier behandelde (no. 8) het volgende gemeen:

Z. 1 t/m Z. 8	Z. 16 (Smaradana) t/m Z. 23 (Smaradana)
Z. 13 t/m Z. 38	Z. 25 (Sinom) t/m Z. 50 (Smaradana)
Z. 40 t/m Z. 48	Z. 51 (Pangkoer) t/m Z. 59 (Pangkoer).

Het aangekochte handschrift (no. 8) bezit dus nog een 15 zangen, voorafgaande aan de S. Babad Padjadjaran (no. 2). Daarin wordt verhaald van R. Bandjaran en van de Ratoe Pageḍongan, figuren die ook uit volksverhalen of sprookjes bekend zijn, en van den grooten krijgstocht naar het Westen, waaraan vele vorsten van Oost-Java en ook van Bali deelgenomen zouden hebben. De inhoudsopgave vindt men in den bundel bijlagen.

Aankoop Th. P., K. B. G. no. 9 t/m no. 11. Deze drie handschriften vormden het tweede van de pakken waarvan boven sprake was; no. 10 en 11 zijn op boombastpapier.

P. 9. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 9* (Soerakarta). Een kleine primbon in Arabische letters, bevattende uitlegging van de beteekenis van voorteekenen (alamat), naar het voorkomt zeer uitgebreid.

P. 10. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 10* (Soerakarta.) Dit handschrift, op boombastpapier geschreven, bevat vooreerst de bekende

S. Papali van Ki Ageng Séla, en verder nog verscheidene zedekundige teksten, waaronder de **S. Woelangrèh** en de **S.Sewaka.** In het laatste gedeelte komen minder bekende, maar daarom niet minder interessante stukken voor, waaronder één over de Genii (lelembat) van Java en over de empoe's (krissen-smeden). Het handschrift is goed geschreven en over het algemeen goed bewaard. De inhoudsopgave en een uittreksel vindt men in de bundel bijlagen.

P. 11. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 11* (Soerakarta). **S. Tadjoesalatin** van Imam Bohari, fragment. Dit bekende werk heeft in vroeger tijd ook op Java groote verspreiding gehad als godsdienstig-moralistische lektuur. Het bij dit pak gevonden handschrift is vooral merkwaardig om zijn kloeke letter, waarin het met groote zorgvuldigheid is geschreven. Het fragment bevat Z. 12 t/m Z. 28 van den gedrukten tekst van dit geschrift.

Aankoop Th. P., K. B. G no. 12 en 13. Deze twee handschriften verraden dadelijk, dat zij van dezelfde herkomst zijn: zij zijn ook tegelijk gekocht.

P. 12. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 12* (Soerakarta) bevat:
1e. een tekst van het Gaṭo-lotjo-verhaal, maar anders dan de uitgave, welke veel langer is (in dichtmaat);
2e. een fragment, verhalende een episode uit de geschiedenis van de Vier Rijken (Kaḍiri enz.) volgens Javaansche opvatting (in dichtmaat);
3e. verschillende soeloek's, als: S. Maripat, S. Sèh Samsoe Tabarit, S. Martabat sanga, S. Malang Soemirang, de Moesawaratan der Wali's, de soeloek der vogels enz., ook een stuk over de Anasir (de Vier Elementen), de S Woedjil, S. Loewang, S. Lingloeng, S. Asmara e. d. Dit H. S. is blijkbaar het eigendom geweest van Wiradikrama, abdi Dalem djadjar minoeman ing Kasepoehan; men vindt het jaartal 1817 A. J. (1887 A. D.) Een opgave van den inhoud is bij den bundel bijlagen gevoegd.

P. 13. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 13* (Soerakarta). **S. Kalimataja,** proza (de gedrukte tekst is in dichtmaat), begint in de geschiedenis van Praboe Dipajana. De S. Kalimataja is, evenals de Poestaka Radja Poerwa, Madya en Woesana, een van die werken, geschreven door of in den geest van R. Ng Ranggawarsita, welke pogen het geheel der Javaansche overleveringen omtrent oude tijden samen te vatten en chronologisch te ordenen.

P. 14. *Aankoop Th. P., K. B. G. no 14* (Soerakarta). **S. Sèh Siti Djenar,** bevat de geschiedenis van den bekenden leeraar.

Deze tekst komt niet overeen met de gedrukte uitgave: hij begint reeds bij Brawidjaja, en is vrij uitgebreid in zijn uiteenzettingen van de houding tegen over den godsdienst, die de juiste is te achten. De inhoudsopgave vindt men in den bundel bijlagen.

P. 15. *Aankoop Th. P., K.B.G. no. 15* (Soerakarta). **S. Babad Gijanti,** op boombast-papier, vrij onduidelijk geschreven. Deze tekst heeft slechts enkele zangen gemeen met den gedrukten Babad Kartasoera (Pratélan I blz. 124). n m :

deel I Z. 1 t/m Z. 8.	Z. 2 t/m Z. 9.
deel II Z. 3 t/m Z. 6.	Z. 27 t/m Z. 30

De inhoudsopgave met uittreksel vindt men in den bundel bijlagen.

P. 16. *Aankoop Th. P., K.B.G no. 16* (Soerakarta). **S. Babad Mataram.** Deze tekst stemt meer overeen met den gedrukten tekst van de Babad Gijanti (Pratélan II blz. 5), maar toch zijn er nog vrij wat verschillen. De zangen die overeenstemmen zijn:

deel I Z. 4 t/m Z. 17.	Z. 2 t/m Z. 15.
deel I Z. 19 t/m Z. 23.	Z. 16 t/m Z. 20.
deel II Z. 1 t/m Z. 21.	Z. 23 t/m Z. 43.
deel III Z. 1.	Z. 44.
deel III Z. 2 t m Z. 26.	Z. 46 t/m Z. 60.
deel IV Z. 1.	Z. 61.

De inhoudsopgave vindt men in den bundel bijlagen.

P. 17. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 17* (Soerakarta). Een primbon op boombastpapier, bevattende tal van soeloek's en piwoelang's door verschillende handen, maar over het algemeen duidelijk geschreven. De vroegste van de aanteekeningen omtrent geboorten en sterfgevallen in de familie van den bezitter, die, zooals vaak, in dit handschrift op de oorspronkelijk onbeschreven bladzijden geplaatst zijn (men denke aan een familie-bijbel) draagt een datum in A. J. 1741. (A. D. 1813). Voor en na die aanteekeningen vindt men nog eenige al zeer weinig Moslimsch gekleurde gebeden om voorspoed en eenige bezweringen. De inhoudsopgave vindt men in den bundel bijlagen.

P. 18. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 18* (Jogjakarta). **S. Lokapala.** Dit handschrift, dat de geschiedenis van Ngalengka en Praboe Rawana behandelt, geheel tot het einde, de terugkeer van Sri Rama in Ngajodya, is een van de vormen, waarin het beroemde oude Rama-verhaal in de Javaansche letterkunde voorkomt. Deze redaktie van de S. Lokapala

verschilt doorloopend van den gedrukten tekst: zij is, zooals uit de laatste strofen blijkt, afkomstig uit Jogjakarta, Pakoe-alaman. In Jogja verheugen zich de Rama- en apenverhalen ook thans nog in zeer groote populariteit. De inhoudsopgave vindt men in den bundel bijlagen.

P. 19. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 19* (Jogjakarta). Piwoelang's uit Jogja. Dit handschrift bevat vooreerst de bekende S. Woelang Rèh, overeenkomende met de uitgave. Daarop volgt echter een lang verhaal van R. Djajèngtilam, den zoon van Praboe Tadjoel Ngaripin van Bandar Alim, dat blijkbaar gerekend moet worden tot hetzelfde genre als waartoe de Ménak-(Djajèngrana) en Asmarasoepi-verhalen behooren. Het loopt uit op een piwoelang èstri. Het handschrift is in een zeer klein, loopend schrift geschreven, maar toch voldoende zorgvuldig. Het is, ook naar den inhoud te oordeelen, bestemd geweest voor een Kaoeman-boekerij. De inhoudsopgave en een uittreksel vindt men in den bundel bijlagen.

P. 20-21. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 20 en 21* (Jogjakarta). Deze twee handschriften zijn afkomstig uit den Kraton van Jogja. Zij bevatten wajangverhalen in dichtmaat overgezet, volgens Jogjasche opvatting: de poëzie is bijzonder verzorgd. Men heeft hier, wat elders zelden voorkomt, elken zang het geheele boek door evenveel strofen gegeven. De inhoudsopgave en een uittreksel vindt men in den bundel bijlagen.

P. 22. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 22* (Soerakarta). Primbon gekocht van v. d. Gracht, Jan. 1930. Op boombastpapier in klein folio, waarschijnlijk eens eigendom van een afstammeling van den Kjahi Ngabèhi Nalatroena, die volgens een aanteekening in dit handschrift op bladz. 43 in A. J. 1692. (A. D. 1766) geboren zou zijn en volgens een dergelijke notitie op bladz. 9 in A. J. 1752 (A.D. 1824) overleden. De inhoud is, zooals gewoonlijk bij deze soort geschriften, en dit maakt hen juist vaak zoo belangrijk, velerlei, van de meest huiselijke aanteekeningen tot teksten die de bezitter van het boek als uitspraken van diepe wijsheid heeft willen bewaren. Van den inhoud worde hier slechts vermeld als het meest belangwekkende, behalve vele stukken over bezweringen: eenige teksten op het gebied van de Moslimsche Wet en hare toepassing (beginnende op bldz. 48), groote stukken over wichelarij, gevolgd door beschouwingen over de indeeling der tijden in Tirta, Doepara, Karta en Sengara, waar zich dan weer bij aansluit de bekende Papali van Ki Ageng Séséla en een Djangka van Praboe Djajabaja.

Ook vindt men nog eenige soeloek's of gedeelten daarvan, zooals de S. Poerwadaksina, de S. Sèh Tékawerdi, de S. Tjabolèk, en stukken over de Javaansche bespiegelende wijsbegeerte in den vorm van gesprekken, vaak raadselgesprekken, tusschen bekende figuren uit de wajang-mythologie, zooals Dasamoeka, Koembakarna en Wibisana, Dasamoeka en Manonbawa, Mintaraga en Resi Padya. Aan de andere zijde van het handschrift vindt men onder de wichelarij-teksten, die dat gedeelte van het boek innemen, een stuk over wichelarij in verband met den aard der hemellichamen. Men weet dat eigenlijke sterren-wichelarij onder de zoo overtalrijke methoden van wichelen van de oude Javaansche beschaving slechts een geringe plaats inneemt. Een beknopt uittreksel, bevattende volledige opgave van de onderwerpen waarover men in dit handschrift stukken vindt, is opgenomen in den bundel bijlagen.

P. 23. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 23* (Soerakarta). Primbon gekocht van Pringgasapoetra, Jan. 1930. Zeer goed geschreven en bewaard, op de band: Boekoe Tarèk. Gedeeltelijk met Arabisch schrift. Bevat ook eenige Arabische teksten. De inhoud is Moslimsche, niet al te zeer Javanistisch gekleurde mystiek. Een beknopt uittreksel, bevattende volledige opgave van de onderwerpen waarover men in dit handschrift stukken vindt, is opgenomen in den bundel bijlagen.

P. 24. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 24* (Soerakarta). Primbon gekocht van v.d. Gracht, Jan. 1930. Goed geschreven, bevat o.a. eenige pranatan's van rechtskundigen aard. 'n Opgave van de behandelde onderwerpen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 25. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 25* (Soerakarta). Primbon gekocht van Resaatmadja, Jan. 1930. Op boombastpapier, gedeeltelijk Arabische tekst met interlineaire glossen, gedeeltelijk in ouderwetsch Javaansch: ook het Javaansche schrift is oud. Bovendien pleit voor den (betrekkelijken) ouderdom van dit handschrift dat het geheel in proza is. Een opgave van de behandelde onderwerpen is opgenomen in den bundel bijlagen.

P. 26. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 26* (Soerakarta), gekocht van Djagakoesoema, Jan. 1930. Een bundel **Rerepèn pangli-poer tjipta,** losse gedichten, vaak gelegenheids-gedichten, niet lang geleden gemaakt, maar nog steeds in den napoedjanggan-stijl. Een opgave van den inhoud van dezen bundel vindt men in de bijlagen.

P. 27. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 27* (Soerakarta), gekocht van Pringgasapoetra, Jan. 1930. Op boombastpapier, zeer ouderwetsche taal en ouderwetsch schrift, geheel in proza. Waarschijnlijk ook een vrij oud handschrift, wellicht nog uit de 18e eeuw. *Wedjangan*, onderwijzingen van de Wali's over den waren aard van den Islam: begint met Pangéran Bonang. Een opgave van den inhoud vindt men in den bundel bijlagen

P. 28. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 28* (Soerakarta) gekocht van Apsari, Jan. 1930. **S. Toendjoeng toewoeh ing séla,** door Martadiprana, een bewerking in poëzie van een lakon van denzelfden naam van de Wajang Madya van P. A. A. Mangkoenegara IV. Deze lakon heeft tot onderwerp een verhaal behoorende tot de verhalenkring van Praboe Anglingdarma. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 29. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 29*, gekocht Jan. 1930. (Soerakarta). Op boombastpapier, 40, door verschillende handen geschreven. Dit handschrift is een dergelijke primbon als het onder nummer 22 beschrevene. Nummer 29 is waarschijnlijk eens het eigendom geweest van M. Ng. Martalaja, die blijkens een aanteekening in Arabisch schrift op blz. 415 van dit handschrift geboren zou zijn in A. J. 1731, d. i. A. D. 1804. Behalve de talrijke kleinere aanteekeningen over persoonlijke zaken, o.a. processen, bevat dit handschrift grootere teksten van zedekundigen aard (*piwoelang*), voor een gedeelte met aanhaling van voorbeelden uit de Javaansche geschiedenis, teksten over wichelarij en tijdrekenkunde (*pawoekon*), de recepten voor de spijzen, te gebruiken, om tal van personen en zaken te vereeren (*moemoelé*), van den Gezant Gods of tot wapen en kris, geweer en kanon toe, niet te vergeten alle Soenan's, Wali's en vele plaatselijk vereerde heiligen. Vervolgens bevat het weer zedekundige teksten, zooals de Soeloek Soedjana, de Pepali van Ki Ageng Séséla, om dan over te gaan tot verhandelingen over katten en verschillende vogels, en wat voor geluk of ongeluk deze kunnen aanbrengen. Zeker niet zonder belang is in dit handschrift een vrij groot stuk, zeer fraai geschreven, dat voorbeelden van een aantal zoogenaamde „groote maten" geeft. De onderwerpen, o.a. uit de Javaansche geschiedenis, bewijzen duidelijk dat deze strofen behooren tot de nieuwere Javaansche dichtkunst. Deze bedient zich, zooals men weet, behalve van de Matjapat versmaten, ook, al zij het minder vaak, van de „groote maten". De grootere teksten die in de rest van het handschrift vervat zijn, behandelen bijna

alle onderwerpen van bespiegelenden aard. Men vindt de Soeloek's Bajan Maot, Siroel Oestat; een tekst over de Martabat, de Soeloek Samsoe Tabarit, en dergelijke stukken; ook uit de Bajan Mani, de Djohar Moekin, de Mani Arki, e. a. Eigenaardig is een vrij uitvoerig stuk over Iblis, den Booze en zijn verleidingen, en de samenspraak van den Abesi en den pengoeloe, gedeeltelijk in vragen. Tot slot van de grootere teksten komt een Djangka van Java, met de Djajabaja voorspellingen. Een opgave van den inhoud vindt men in den bundel bijlagen.

P. 30. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 30* (Soerakarta), gekocht Jan. 1930. Een tekst van de **Babad Gijanti.** Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 31. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 31* (Soerakarta), gekocht Jan. 1930. Een tekst van de **Babad Mataram.** Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 32. *Aankoop Th. P., K. B. G. No. 32* (Soerakarta), gekocht Jan. 1930. Een primbon, keurig geschreven, met teekeningen, bevattende uitsluitend mystieke bespiegelingen en onderwijzingen. Dit handschrift dateert blijkens een in de band gewerkte versiering uit 1913 en is het eigendom geweest van Bradjakoesoema. Een opgave van den inhoud vindt men in den bundel bijlagen.

P. 33. *Aankoop Th. P., K. B. G. No. 33* (Soerakarta), gekocht Jan. 1930, van R. M. Ng. Soemahatmaka. Dit handschrift bevat de **S. Pandji Soerjawisésa,** blijkens de eerste strofen een poëtische bewerking van een verhaal uit de S. Poestaka Radja van R. Ng. Ranggawarsita. Volgens de sandi-asma (de beginletters der regels van de eerste strofe, achter elkaar gelezen) zou dit gedicht ook het werk zijn van Ranggawarsita, en geschreven (volgens de tjandra sangkala) in A. J. 1792, d. i. A. D. 1863, hetgeen zeker niet onmogelijk is te achten. Het verhaal zou spelen in de 12de eeuw, in het laatst van den tijd van de Vier Rijken (Djanggala, Kaḍiri, Ngoerawan en Singasari), volgens de tijdrekenkunde van de S. Poestaka Radja. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 34. *Aankoop Th. P., K. B. G. No. 34* (Soerakarta), gekocht van Sinoe, Jan. 1930. Dit handschrift in 8° bevat de **S. Parikesit Grogol,** welk verhaal geacht moet worden te behooren, blijkens een aanteekening aan het begin, bij de S. Kalimataja, die de geschiedenis volgens Javaansche opvatting verhaalt van het geslacht der Panḍawa's na de Bratajoeda. Dit hand-

schrift is het eigendom geweest van Sastraredja, later geheeten R. Loerah Sastrapratama. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 35. *Aankoop Th. P., K. B. G. No. 35* (Soerakarta), gekocht van Sinoe, Jan 1930. Dit handschrift bevat twee teksten van bespiegelenden aard. De eerste is samengesteld uit tal van verschillende stukken; men herkent Malang Soemirang (door Dr. Drewes uitgegeven in Djåwå VII blz. 107, hier Marang Soemirang), Pandji Moerdaningkoeng. Verder vindt men genoemd als titels Kitab Asraring takbir, Kitab Akja, Kitab Bajan noengkat, Kitab Kodrad Sadiman, en Dèwi Soedjinah. Het schrift van dezen tekst is zgn. Pasisir-schrift. De tweede tekst (helaas ontbreekt het begin) behandelt het bekende verhaal van den overgang van den laatsten Bra Widjaja van Madjapahit tot den Islam, tegen den zin in van de panakawan's (hier zooveel als geleidegeesten) van zijn geslacht, Sabdapalon en Najagènggong. Dit verhaal is klaarblijkelijk in verband te brengen met het streven, dat meer is op te merken in de Javaansche geschiedbeschouwing, om het voor-Moslimsche en het Moslimsche op Java aan elkaar te verbinden Hierbij vindt men aangeteekend den naam Soeloek Djirim. Een overzicht van de zangen van dit handschrift vindt men in den bundel bijlagen.

P. 36. *Aankoop Th. P., K. B. G. No. 36* (Soerakarta), gekocht Jan. 1930 van Soeranta. Dit handschrift op boombastpapier bevat weer een tekst betreffende paarden en hun eigenschappen (*katoeranggan*), gedeeltelijk in dichtmaat, gedeeltelijk in proza. Een overzicht van den inhoud vindt men in den bundel bijlagen.

P. 37. *Aankoop Th. P., K. B. G. no.* 37 (Soerakarta), gekocht Jan. 1930. Een gedeelte van de **Poestaka Radja,** beginnende met het jaar 800 soerjasangkala (volgens de eigen tijdrekening van dit werk) met Praboe Gendrajana van Ngastina, een der opvolgers van de Paṇḍawa's, en slechts een 10 tal jaren behandelende, met vermelding o.a. van de Kratons van Widarba, Koeningan en Mamenang. De gedrukte tekst van de Poestaka Radja gaat slechts tot het jaar 712 soerjasangkala.

P. 38. *Aankoop Th. P., K. B. G. no.* 38. (Soerakarta), gekocht van Pringgasapoetra, Jan. 1930. Een bundel teksten van bespiegelenden aard, blijkens de bladzijde-nummers het overblijfsel uit een grooter handschrift. Men vindt, behalve kleinere stukken, de Sadat Koerès (in proza), gedeelten uit de S. Karimataja, het laatste gedeelte van de geschiedenis der Paṇḍawa's en hun familie, uitgekozen met het oog op hun

wijsgeerigen zin, de Soeloek Loewang, en meer dergelijke stukken, zooals het gesprek van den Abesi met den pengoeloe. Vervolgens nog de Pepali van Ki Ageng Séséla en de Moesawaratan para Wali (de leeringen der heiligen van Java). Een opgave van den inhoud van dit handschrift vindt men in den bundel bijlagen.

P. 39. *Aankoop Th. P., K. B. G. no.* 39 (Soerakarta), gekocht van Pringgasapoetra, Jan. 1930. Evenals het vorige handschrift een bundel teksten van bespiegelenden aard. Men vindt: de Soeloek Sèh Soetabarit, Martabat sanga, Salsilahing goeroe, Anasir, Tegesé bismilah sarta patékah, Sipat kalih dasa, Paèsan wahja djatmika, Martabat pitoe, Djatining salat, Soedjinah, Sastra Arab, Kang aran tapa, Boemi pitoe, Sèh Tékawerdi, Bajan mani, Djohar moengkin. Een opgave van den inhoud vindt men in den bundel bijlagen.

P. 40. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 40* (Soerakarta), gekocht van Pringgasapoetra, Jan. 1930. Evenals de overige handschriften een bundel teksten van bespiegelenden aard. Men vindt de Soeloek Rasoel, een stuk uit de S. Kramaléja, de Moesawaratan, enz. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen. Dit handschrift heeft, blijkens een versiering op den band, toebehoord aan den reeds bovengenoemden Bradjakoesoema: dit is waarschijnlijk ook wel van de nummers 38 en 39 aan te nemen.

P. 41. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 41* (Soerakarta), gekocht van Sinoe, Jan. 1930 Dit handschrift, waarvan het slot helaas ontbreekt, bevat de **S. Walisana**, een tekst dien men tot de babad-letterkunde zou kunnen rekenen, en die de geschiedenis der Wali's behandelt, hun strijd tegen Madjapahit, de veroordeeling van Sèh Lemah Bang en Pangéran Panggoeng, de Soeloek Malang Soemirang enz. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 42. *Aankoop Th P., K. B. G. no.* 42 (Soerakarta), gekocht van v.d. Gracht, 30 Jan 1930. Dit handschrift bevat een poëtische bewerking van de bekende Pandji-lakon **Dèwi Angrèni,** volgens het bovenschrift te beschouwen als behoorende bij de Babad Prambanan. Blijkens de sandi-asma is het gedicht het werk van R. M Senoe(?), en volgens de tjandrasangkala is het geschreven in A. J. 1827 d. i. A. D. 1897. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 43. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 43* (Soerakarta), gekocht Jan. 1930. Dit handschrift bevat een aantal zedekundige gedichten, gemaakt in de omgeving van Soenan Pakoeboewana

IX. Men vindt er in het jaartal A. J. 1805 (A. D. 1876); aan het eind van het eerste, grootste gedeelte wordt als schrijfster genoemd een vrouwelijke poedjangga Adisara. De teksten worden genoemd, blijkens een aangehechte aanteekening, Woelang Dalem kaping IX, Pantjawisaja en Woelang Poetra. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 44. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 44* (Soerakarta), gekocht Febr. 1930. Dit handschrift bevat twee verhalen in dichtmaat: **Asmarakanḍi** of **Djatikoesoema** en **Djaka Semangoen.** Beide behooren tot de groep min of meer fantastische avonturenverhalen, ridderromans, waarschijnlijk van Indisch-Perzischen oorsprong, die door den Islam in deze landen bekend en geliefd zijn geworden. De meest bekende van dergelijke verhalen cycli is die van Wong Agoeng Ménak; in sommige is hier en daar heel wat van de Javaansche opvattingen en voorstellingen binnengeslopen. Een overzicht over de zangen en een uittreksel uit de verhalen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 45. *Aankoop Th. P., K. B. C. no. 45* (Soerakarta), gekocht Febr. 1930, van R. M. Ng. Soemahatmaka. Dit handschrift bevat een stuk getiteld Pambekanipoen para Nata, de Karakters der Vorsten van Java, van Abijasa (Dipajana) af, die van A. J. 665–686 geregeerd zou hebben, tot Soenan Mangkoerat II, die van A. J. 1601–'03 in Mataram heerschte, en van A. J. 1603–1627 in Kartasoera. Die karakters worden beschreven met een aantal vaste termen, welke ontleend zijn aan de wijsgeerige bespiegeling. Deze tekst mag men waarschijnlijk wel rangschikken naast werken als de Poestaka Radja; beide willen de overgeleverde Javanistische wijsheid compileeren, systematiseeren en zoo noodig aanvullen. Een tweede tekst vervat in dit handschrift noemt zich een uittreksel uit de Poestaka Radja Wasana, het laatste vervolg op de Poestaka Radja Poerwa. Deze tekst bevat een verhaal van Windoesana, den adjar van de Merbaboe en zijn zoon Djaka Banḍoeng of Windoedaka, die trouwde met een dochter van den Vorst van Pengging. Ten slotte vindt men nog een lijst recepten voor de *moemoelé*-maaltijden.

P. 46. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 46* (Soerakarta), gekocht Febr. 1930. Dit handschrift, groot formaat op boombastpapier, bevat twee teksten, de eerste een uitgebreide Babad-tekst van den tijd van den Kraton van Padjang tot op dien van Troenadjaja, de tweede een stuk Ménak-verhaal. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 47. *Aankoop Th. P., K.B.G. no. 47* (Soerakarta), gekocht van Sinoe, Febr. Dit handschrift bevat een **Sadjarah Noengsa Djawa** van Nabi Adam af tot in de verhalen van de Wajang Poerwa. Het eerste stuk, een inleiding van een zevental zangen komt overeen met de S. Sasrabahoe, uitgegeven door Palmer van den Broek. In het begin daarvan vindt men ook vermeld, dat de tekst is opgesteld op last van Pangéran Adipati Poeroebaja van Soerakarta in de barisan Pidjènan in A. H. 1245, A. J. 1757 d. i. A. D. 1829. Hierbij sluit aan een tekst die overeenkomt met het grootste gedeelte van de S. Partakrama (ook reeds uitgegeven), t/m Z. 23 van het tweede deel. Ook bevat dit handschrift nog een stuk van de S. Karimataja, die de geschiedenis volgens Javaansche opvatting verhaalt na de Bratajoeda, tot de Parikesit Grogol. Uit de sandi-asma is op te maken, dat R. M. P. Jasakoesoema zich als schrijver aandient, den last volvoerende van P. A. A. Mangkoenagara IV; het jaartal is A. J. 1787 d. i. A. D. 1858. Het zou een bewerking zijn van een Kawi-gedicht van Empoe Panoeloeh. Deze tekst komt gedeeltelijk overeen met gedrukte teksten van de S. Kalimataja, te beginnen met een achttal zangen in het laatste gedeelte van een eerste deel van dien tekst (niet vermeld in de Pratélan, deel II blz. 255), en verder Z. 4 (Doerma) t/m Z. 47 (Midjil) van deel I van den tekst, zooals opgegeven in de Pratélan: Z. 12 t/m Z. 56 van dit handschrift. De teksten in dit handschrift opgenomen bevatten dus groote stukken, die ook in de uitgaven dier verhalen voorkomen. Het is te beschouwen als een voorbeeld van het voorkomen naast elkaar van nu eens afwijkende, dan weer vele zangen gelijkluidende teksten; waarschijnlijk de vrucht van den arbeid van latere afschrijvers tevens mede-auteurs. Of de gedrukte teksten of deze handschriften een meer oorspronkelijke vorm van het werk geven is vaak moeilijk na te gaan. Het is bekend dat de uitgevers van Javaansche teksten zooals deze zich zelden eenige moeite hebben gegeven om door vergelijking van handschriften den meest betrouwbaren tekst te vinden. Een overzicht van de zangen van dit handschrift vindt men in den bundel bijlagen.

P. 48. *Aankoop Th. P., K.B.G. No. 48* (Jogjakarta), gekocht door bemiddeling van Ir. Moens, Febr. 1930, uit Jogja. Dit handschrift bevat weer een **Sadjarah Tanah Djawi,** beginnende met Nabi Adam, maar nu uitloopende op de geschiedenis van Sri Rama. Het is blijkens de tjandrasangkala geschreven (afgeschreven) in A. J. 1830 d. i. A. D. 1900 voor Panèwoe Sinomprawira, abdi Dalem loerah gerdji (kleermaker) te

Jogja. Bij nadere beschouwing blijkt dit handschrift echter te bestaan uit een aaneenvoeging van de S. Ardjoena Sasrabahoe en de S. Rama, beide in redakties die bijna volkomen overeenstemmen met de uitgaven dier teksten. Hier heeft men dus weer een voorbeeld van de wijze, waarop Javaansche teksten worden behandeld, het tegengestelde van de erkenning van auteursrecht. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen [1]).

P. 49. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 49* (Soerakarta), gekocht van Sinoe, Febr. 1930. Dit handschrift bevat een tekst van de **S. Amad Moehammad,** helaas zonder het begin en het eind. De S. Amad Moehammad behoort weer tot de groep Moslimsche avonturen-verhalen of ridderromans vol fantastische wederwaardigheden; het verhaal komt, zooals vele andere van dat genre, ook in verscheidene andere talen van den Archipel voor. Het handschrift is, blijkens een aanteekening voorin, geschreven in A. J. 1811, d. i. A. D. 1881, voor Resadiwirja in kampoeng Gandèkan, Sala. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 50. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 50* (Soerakarta), gekocht van Apsari, Febr. 1930. Dit handschrift in 4° op boombastpapier is weer een primbon met gevarieerden inhoud. De hoofdzaak is echter tijdrekenkunde en wichelarij met berekening van goede en slechte dagen. Men vindt ook een groot aantal adji's, mantra's, donga's, djimat's, èsmoe's enz. Van sommige wordt een naam opgegeven, bijv. de èsmoe Tjotjak idjo, de groene tjotjak (een vogel), en de oorsprong, bijv. van Soenan Giri, over Soeltan Padjang overgegaan op Soenan Mangkoerat Mas. Van eenig belang is ook een stuk dat mantra's bevat, te gebruiken bij de verschillende bewerkingen van de sawah. Het oudste jaartal aangetroffen in een familie-aanteekening is A. J. 1796, d. i. A. D. 1867. Een overzicht over den inhoud van dit handschrift vindt men in den bundel bijlagen.

P. 51. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 51* (Soerakarta), gekocht van Sinoe, Febr. 1930. Dit handschrift is een bundeltje primbon-aanteekeningen, grootendeels van bespiegelenden aard, beginnende met de uiteenzettingen van de leeringen der Wali's, ieder afzonderlijk, in proza. In het tweede gedeelte vindt men een van die verhandelingen over den oorsprong van het leven, de vereeniging der geslachten, de ontwikke-

[1]) De voorloopige beschrijving van no. 47 en 48 is gegrond op aanwijzingen van den Conservator der Handschriften van het Genootschap R. Ng. Dr. Poerbatjaraka.

ling vóór de geboorte enz., die blijkbaar groote belangstelling hebben gehad, zooals zij dat veelal nog hebben. In het derde gedeelte vindt men weer een verzameling mantra's e.d. Een overzicht van den inhoud van dit handschrift vindt men in den bundel bijlagen.

P. 52. *Aankoop Th P., K. B. G. no. 52* (Soerakarta), gekocht van Sinoe, Febr. 1930. Dit handschrift bestaat, evenals het vorige, uit een bundeltje primbon-aanteekeningen, grootendeels van tijdrekenkundigen aard. Vooraf gaan voorbeelden van een aantal zgn. groote maten. De bezweringen en d. g. ontbreken natuurlijk niet. De jaartallen, in dit handschrift aangetroffen, zijn uit de 70-er jaren van de vorige eeuw. Een overzicht van den inhoud vindt men in den bundel bijlagen.

P. 53. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 53* (Soerakarta), gekocht van Sinoe, Febr. 1930. Dit handschrift bevat teksten van bespiegelenden aard. Vooreerst de Soeloek Aspija, die tot onderwerp heeft de onderwijzingen aan Soenan Pakoeboewana IV Bagoes van Kjahi Amat Djamkasari (of Djamsari), Kjahi Minhat van Gaboetan (Gaboedan) en Sajid Aspija, den goeroe van P. A. A. Mangkoenagara (I ?). Volgens de sandi asma is deze tekst opgesteld (afgeschreven) door R. M. Atmasoetirta in A. J. 1842 d. i. A. D. 1911. Blijkbaar bevat hij overleveringen over plaatselijk bekende persoonlijkheden, ook al zijn hun wederwaardigheden eenigszins verdicht. Om een inzicht te krijgen in het geestelijk leven van de hoogste standen van het Soerakarta van de 18e eeuw zijn deze en dergelijke teksten niet zonder belang. Als tweede stuk vindt men in dit handschrift de Moesawaratan der Wali's. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 54. *Aankoop Th. P., K.B.G. no. 54*, gekocht van Sinoe, Febr. 1930. Dit handschrift bevat een tekst van het Rama-verhaal, overeenkomende met die, waarover eenige mededeelingen zijn gedaan in een opstel over den Dood van Indradjid (Djåwå VI). Waarschijnlijk is deze tekst vrij oud, en oorspronkelijk opgesteld in Oost-Java, althans niet in de Vorstenlanden. Op den band van dit handschrift is aangeteekend de naam Roeslam, désa Karangasem, ḍoekoeh Pangarakan, Batang. In het boek zelf staat de handteekening Amat en de datum 19 Mei 1887, Grogolan. Het is zeker niet onmogelijk te achten dat dit handschrift uit de Westelijke Pasisir stamt, ook al is het in Sala gekocht. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 55. *Aankoop Th., P., K. B. G. no. 55* (Soerakarta), gekocht van Mandrasastra, Febr. 1930. Dit handschrift bevat vooreerst een tekst van de Tapel Adam, van het eerste begin van de schepping af tot op de geschiedenis van Nabi Moesa. De tweede tekst, in dit handschrift vervat, bestaat uit stukken uit het leven van Nabi Moehammad; het laatste daarvan beschrijft zijn overlijden. Vervolgens vindt men moralistische stukken uit de S. Nawawi, voornamelijk over de plichten van Vorsten. Een uittreksel uit den inhoud van dit handschrift vindt men in den bundel bijlagen.

P. 56. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 56* (Soerakarta), gekocht van Mangoenprawira, Maart 1930. Dit handschrift bevat teksten van geschiedkundigen aard volgens Javaansche opvatting n. m. lijsten met jaartallen van Vorsten (van Baṭara Goeroe af) en hun patihs, van de pengoeloe's sinds den Kraton van Demak, van de Wali's en de Gouverneurs-Generaal van Batavia, van Pieter Both, A. D. 1610 af; deze laatste lijst klaarblijkelijk overgenomen uit een Hollandsche bron. Verder vindt men de bekende S. Wadoe Adji en een soort agrarische geschiedenis van Java, n.m. een opsomming van de beschikkingen der Vorsten, met de jaartallen, van Praboe Djajabaja van Kaḍiri af, over de verdeeling der gronden. Blijkens de inleiding moet deze tekst gerekend worden tot dezelfde groep als waartoe de Poestaka Radja behoort; hij loopt uit op de karja-berekening van de Soenan's tot op Soenan Pakoeboewana VII. Een overzicht van den inhoud van dit handschrift vindt men in den bundel bijlagen.

P. 57. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 57* (Soerakarta) gekocht Maart 1930. Dit handschrift bevat een fantastisch verhaal, de lotgevallen van **Tjekroek Troena,** een jonge man die zijn geluk zoekt en door middel van asketische oefeningen in aanraking komt met de Djin's, de geniën en door hen met een Vorst van Roem, die hem ten slotte tot Boepati anom maakt. Het begin bevat, naar het schijnt, satirisch bedoelde beschrijvingen van verschillende toestanden en beroepen in het hedendaagsche Java. Van de meest gewone verhalen van het type van de Uilespiegelvertellingen wijkt deze geschiedenis in zoover af, dat Tjekroek Troena voorgesteld wordt als lang niet dom; dit komt echter wel meer voor. Van elders is ons deze naam nog niet bekend. Een uittreksel uit het verhaal vindt men in den bundel bijlagen. Op den band vindt men aangeteekend het jaartal A. J. 1847, d. i. A. D. 1916.

P. 58. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 58* (Soerakarta), gekocht van Sinoe, Maart 1930. Dit handschrift bevat een vrij aanzienlijk

aantal teksten van bespiegelenden aard. Men vindt: de Moesawaratan, een soeloek Poedji, de soeloek Lonṭang, de soeloek Bajan-mani, Djohar-moengkin, Bajan-maot, Siroeloestad, Masalah wijosing pati, Wedjangé para goeroe, Wedjangé Soenan Giri, Woelang's, soeloek Wali koetoek (Samsoe Tabarit), Martabat sanga, soeloek Djebèng sikkarkara (pitedah kasampoernan), Nganasir. Aan het slot vindt men, zooals meer voorkomt een verzameling sadat's, geloofsbelijdenissen, waarschijnlijk in gebruik nauwverwant aan bezweringen. Men vindt o.a. een sadat Ratoe Adil, een sadat masgoemawang (?), nog een sadat Ratoe Adil en een sadat Panatagama. Een overzicht van den inhoud vindt men in den bundel bijlagen.

P. 59. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 59* (Soerakarta), gekocht April 1930, te zamen met het volgende handschrift, beide op boombastpapier. Dit handschrift, no. 59, bevat slechts een stuk Menak-verhaal. Een overzicht van de zangen vindt men in den bundel bijlagen.

P. 60. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 60* (Soerakarta), gekocht April 1930, te zamen met het vorige handschrift, beide op boombastpapier. Dit handschrift, No. 60, is weer een primbon, van gemengden inhoud. Behalve de stukken betreffende tijdrekenkunde en wichelarij, die in geen enkelen eenigszins uitgebreiden primbon ontbreken, vindt men hier voornamelijk piwoelang's, onderwijzingen van zedekundigen aard, zooals die van Soenan Giri, de Woelang Rèh, een piwoelang èstri in verband met de Ménak-verhalen (gericht tot Dèwi Moeninggar), en andere dergelijke, zooals die van Moertasijah. Na verscheidene kleinere aanteekeningen komt weer een zedekundig stuk over Vorsten, een samenspraak van Sajid Asma (?) en Ibnoe Arif, en een onderwijzing gericht tot Soedjana, gevolgd door nog eenige andere. Het vroegste jaartal in een familie-aanteekening gevonden in dit handschrift is A. J. 1754, d.i. A. D. 1826. Helaas is dit handschrift voor een groot gedeelte zeer moeilijk te lezen. Een overzicht van den inhoud vindt men in den bundel bijlagen.

P. 61. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 61* (Soerakarta), gekocht van R. M. Tanḍasoepoetra uit de boekerij Tanḍanagaran, April 1930. Dit handschrift bevat een tekst van de **Bratajoeda** in Kawi Miring. Hieronder moet verstaan worden een dichtvorm, die zich bedient van de zoogenaamde groote maten, maar van een van het hedendaagsche Javaansche dichtertaaleigen niet zeer verschillend idioom. Gedichten in Kawi Miring zijn dus niet in zoogenaamd oud-Javaansch; ze zijn

voor hedendaagsche ter tale kundige Javanen van de oude school dan ook nog te begrijpen. Tot nu toe is er nog geen enkele tekst in Kawi Miring gedrukt. De tekst in dit handschrift vervat draagt in tjandra sangkala aan het begin het jaartal A. J. 1736, d. i. A. D. 1809. Een overzicht over de zangen vindt men in den bundel.

P. 62. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 62* (Soerakarta), gekocht van R. M. Ng. Soemahatmaka, April 1930. Dit handschrift is een tekst van de bekende **S. Bimasoetji,** ook in Kawi Miring, evenals het vorige handschrift. Aan het eind van dit handschrift (no. 62) vindt men een opgave van de zangen en een verkorten inhoud.

P. 63. *Aankoop Th. P., K. B. G. no. 63* (Soerakarta), gekocht van Sinoe, Mei 1930. Dit handschrift bevat weer een vrij groot aantal kleinere teksten van zedekundigen en bespiegelenden aard. De eerste en grootste is een reeks onderwijzingen van een Sèh Abdoelsalam aan zijn zoons of leerlingen, waaronder vooral opmerkelijk zijn eenige stukken die de beteekenis van den Javaanschen dans, de muziek en de wajang als uitdrukkingen van diepe waarheden uiteenzetten. In de overige stukken is wellicht van eenig belang een onderwijzing van een Sèh Kalamwadi aan zijn vrouw Pardjiwati over het wezen en de plichten der vrouw en aan zijn dienaar Dermagoenḍoel over het oude rijk Kaḍiri en zijn overblijfselen, uitloopende op een djangka van Djajabaja. Men herinnert zich dat de hier bedoelde namen Kalamwadi en Darmaganḍoel meer voorkomen in verband met die soort van op bespiegeling berustende geschiedbeschouwing en staatkunde, waartoe de zoogenaamde „Voorspellingen van Djajabaja" behooren. Een opgave van de in dit handschrift opgenomen teksten vindt men in den bundel bijlagen.

Tenslotte zij hier aangeteekend, dat enkele van de in het bovenstaande genoemde handschriften reeds uitgeleend zijn, n.m.: aankoop Ir. Moens no. 2, en aankoop Dr. Pigeaud no. 2.

Van de boeken met platen, in dit verslag beschreven, bevindt aankoop Ir. Moens 1930, no. 12, platen van wajangfiguren met dierlijke vormen, zich reeds in Batavia. Zoo ook de boven, onder no. 10, blz 325, vermelde. De rest van de in het bovenstaande vermelde handschriften berusten nog bij Dr. Pigeaud te

Jogjakarta. De bundels met de inhoudsopgaven en uittreksels zijn echter aangeboden aan de Directie en berusten bij den Conservator van 's Genootschaps handschriftenverzameling, R. Ng. Dr. Poerbatjaraka.

(w. g.) J. L. MOENS.
Th. PIGEAUD.

Verslagen

van de

Afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde

van het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap
= van Kunsten en Wetenschappen =

III

1930

De in de Afdeeling gedane mededeelingen worden thans, voor zoover de auteurs daartoe toestemming geven, in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde opgenomen; de leden der Afdeeling, die niet op dit Tijdschrift geabonneerd zijn, ontvangen losse overdrukken van deze artikelen. Het is daardoor niet meer noodig, de mededeelingen bij het jaarverslag af te drukken. Daarom is de titel van deze reeks, te voren „Verslagen en Mededeelingen", thans gewijzigd in „Verslagen" van de Afdeeling T. L. en V. De nummering der deeltjes loopt echter door.

INHOUD

Verslag

van de werkzaamheden der Afdeeling gedurende het jaar 1930.

Het herboren Genootschap (als men de reorganisatie van 1926 tenminste een wedergeboorte mag noemen en niet veeleer een verjongingskuur) schijnt de periode der kinderziekten nu al weer te boven te zijn. De Afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde mag althans als geconsolideerd beschouwd worden. Zoowel de adviseerende als de wetenschappelijke werkzaamheden hadden geregeld voortgang.

De bezwaren voortvloeiend uit het meer ambtelijk dan wetenschappelijk milieu te Batavia zullen misschien wel nooit geheel te overwinnen zijn. Ze uiten zich voornamelijk in een zekere matheid van het wetenschappelijk leven, dat immer door ambtelijke plichten benauwd wordt, en in de moeilijkheden die zich voordoen als men een gevraagd advies in sneller tempo dan de ambtelijke slakkengang wil trachten tot stand te brengen.

Een bijzonderen ijver hebben de Bataviasche leden der Afdeeling aan den dag gelegd bij de bespreking der Literaire-faculteitsplannen, waarover twee avonden achtereen vergaderd werd. Het tot stand komen van deze faculteit zou voor de door de Afdeeling vertegenwoordigde wetenschappen van zulk uitnemend belang zijn, dat deze uitvoerigheid alleszins gerechtvaardigd scheen. Helaas zijn de vooruitzichten voor de verwezenlijking der plannen op het moment van het afsluiten van dit verslag niet zeer rooskleurig.

De consolidatie der Afdeeling kan blijken uit het feit, dat de Directie thans gunstig beschikt heeft op haar verzoek, de redactie van het Tijdschrift voor Indische

Taal-, Land- en Volkenkunde aan de Afdeeling toe te vertrouwen.

Van administratieve zorgen is de secretaris der Afdeeling thans, dank zij de voortreffelijk werkende Administratie des Genootschaps, geheel ontheven.

Het contact dat verkregen werd met de Afdeeling Adatrecht, welke de leden der Afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde twee maal op hare vergaderingen uitnoodigde, werd ten zeerste op prijs gesteld.

Bestuur.

In de samenstelling van het bestuur kwam geen verandering. Het werd weder gevormd door:

Prof. R. A. Dr. H. Djajadiningrat, voorzitter.

Dr. F. D. K. Bosch, ondervoorzitter.

Dr. P. Voorhoeve, secretaris-penningmeester.

Leden.

Tot werkend lid des Genootschaps in de Afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde werden benoemd Mej. Dr. M. C. H. Amshoff, Dr. R. W. van Diffelen, Prof. Dr. E. C. Godée Molsbergen, Dr. K. A. H. Hidding en Dr. C. Hooykaas.

Mevrouw W. Fruin-Mees bedankte voor het lidmaatschap.

Financiën.

Op de begrooting des Genootschap was voor de Afdeeling een bedrag van *f* 1000.— uitgetrokken. Hiervan werd besteed *f* 646.88, nl. *f* 420.— voor het Blambanganonderzoek, *f* 76.60 voor overdrukken van de in het Tijdschrift gepubliceerde Verslagen en Mededeelingen, deel I en II, en *f* 150.28 voor administratiekosten (roneografeeren, porti enz.).

Vergaderingen.

Er werden 7 gewone vergaderingen gehouden, nl. op 18 Januari, 7 Maart, 2 Mei, 18 Juni (voortgezet op

19 Juni), 1 Augustus, 10 October en 3 December. De vergaderingen werden gemiddeld bijgewoond door 12 à 13 leden. Tweemaal werden de leden in de gelegenheid gesteld tot het bijwonen van een vergadering van de Afdeeling Adatrecht, de eerste maal tot het hooren van een voordracht van den heer J. F. Schut over het adatrecht van Boeroe, de tweede maal voor een lezing van Dr. B. Haga over adatrecht der Bataklanden. Op 17 December hield het lid der Afdeeling Mr. J. Kunst, ambtenaar voor het musicologisch onderzoek, een voordracht over zijn reis naar Nias voor de leden der Directie en van de Afdeelingen Taal-, Land- en Volkenkunde en Adatrecht.

Wetenschappelijke mededeelingen.

In de 17de vergadering deed de heer Gobée eenige voorloopige mededeelingen over het *gowokan* (huwelijksexamen) en het *toenggon*-huwelijk in het Regentschap Bandjarnegara, naar inlichtingen verkregen van R. Prawoto, patih van dit regentschap. Een uitvoeriger artikel over dit onderwerp van de hand van den heer Prawoto verschijnt in dezelfde aflevering van het Tijdschrift als dit verslag (LXXI, afl. 1/2).

In de 18de vergadering vertelde Mr. Prins over „Straffen in den Compagniestijd". Spr. betoogde dat, wanneer men de dienaren en de toestanden in den tijd der Oost-Indische Compagnie, zooals deze door de geschiedschrijvers worden beschreven, vergelijkt met de werkelijkheid (d. i. met de archieven), men vrijwel altijd tot de conclusie komt, dat zij beter waren, dan die historici ons willen doen gelooven. Dat is niet het geval met de straffen; deze blijken altijd barbaarscher te zijn geweest, dan men in de geschiedboeken leest. Deze barbaarsche straffen waren niet slechts op papier voorgeschreven, maar werden inderdaad in practijk gebracht.

In de 21ste vergadering deed Dr. Drewes een mededeeling over de Soeloek Sèh Samsoe Tabarit. Dit stuk is in het Tijdschrift (deel LXX, afl. 2/3) gepubliceerd.

Dr. Crucq besprak de grafsteen van Johan van Riebeeck. Een artikel van zijn hand over dit onderwerp is verschenen in het Tijdschrift (deel LXX, afl. 2/3).

In de 22ste vergadering verdedigde Dr. Hooykaas de hypothese, dat het Oudjavaansche verhaal van Kunjarakarna zou samenhangen met een door den Russischen folklorist Andrejev uitvoerig besproken verhaal, waarvan een 250-tal Europeesche varianten uit de 19de en 20ste eeuw bekend zijn, doch geen Oostersche parallellen. Tevens onderwierp spr. daarbij de methode der Finsche folkloristiek aan kritiek. Het referaat verschijnt in hetzelfde Tijdschriftnummer als dit verslag (LXXI, afl. 1/2).

In de 23ste vergadering deed Dr. Crucq eenige epigrafische mededeelingen, nl.:

a. Ontcijfering van de Arabische inscripties in den Kraton Kasepoehan te Cheribon op paneelen met houtsnijwerk versierd.

b. De inscripties op de kanonnen te Banten, Batavia en Solo, gepubliceerd in het Tijdschrift (deel LXX, afl. 2/3).

c. De inscriptie op de padrao, afgebeeld in het Platen Album bij De Haan, Oud Batavia (plaat E 1). Uit het voorkomen van den naam Serrao concludeert spr., dat deze steen niet de te Batavia opgerichte kan zijn; wellicht is ze uit de Molukken hierheen overgebracht.

d. Enkele onleesbare woorden op het avondmaalszilver te Depok.

Andere behandelde onderwerpen.

De onderwerpen, welke ook reeds vroeger in de Afdeeling besproken werden, zijn hieronder aangeduid met hetzelfde cijfer als in de vorige verslagen; de nieuwe onderwerpen beginnen bij no. 45.

1. *Tijdschrift.*

Vroeger ging elk stuk, dat voor het door het Genootschap uitgegeven Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde aangeboden werd, in rondlezing bij de Directieleden. Toen deze werkwijze te tijdroovend

werd, benoemde de Directie voor elk stuk een commissie van advies. Ook deze methode voldeed niet, waarna de redactiecommissie ingesteld werd. Ten slotte werd de redactie van alle uitgaven des Genootschap aan één redacteur opgedragen, in welke functie Dr. G. W. J. Drewes benoemd werd. Deze bracht in de 18de vergadering der Afdeeling den inhoud van het Tijdschrift ter sprake. Hij achtte dien onbevredigend, en stelde voor, nogmaals aan de Directie te verzoeken, de redactie van het Tijdschrift aan de Afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde op te dragen. Aldus werd besloten.

Op dit verzoek werd door de Directie gunstig beslist; bij haar schrijven d.d. 2 April 1930 no. 271 droeg zij de Afdeeling op, de redactie van het Tijdschrift te voeren op de wijze die der Afdeeling goeddunkt. Hiermede was tevens beslist, dat het tijdschrift gewijd zal blijven aan de Indische Taal-, Land- en Volkenkunde en niet den geheelen kring der kultuurwetenschappen, welke het Genootschap na de reorganisatie bestrijkt, zal omvatten.

De Afdeeling benoemde voor de redactie van het Tijdschrift een eindredacteur en drie subcommissies. Als eindredacteur werd de algemeene redacteur der Genootschapsuitgaven, Dr. G. W. J. Drewes, aangewezen. Voor de werkwijze der redactie werden de volgende regels vastgesteld:

Naar buiten treedt slechts de eindredacteur op, wiens naam en adres ook op den omslag van het tijdschrift vermeld zullen worden. Deze zal het advies inwinnen van drie subcommissies, welke om te beginnen als volgt worden samengesteld:

Dr. Bosch en Dr. Crucq voor de Archaeologie en Geschiedenis.

Prof. Holleman en de heer Le Roux voor Land- en Volkenkunde.

Prof. Djajadiningrat en Dr. Voorhoeve voor Taal- en Letterkunde.

De eindredacteur verdeelt de ontvangen artikelen over de drie subcommissies met opgave van den termijn,

binnen welke ze, voorzien van advies, weder bij hem moeten zijn ingediend. De subcommissie schrijft òf zelf een advies, òf zij roept daartoe de hulp in van een der leden van de Afdeeling, die zich daartoe bereid verklaard hebben, dit laatste uitteraard speciaal bij artikelen over onderwerpen, waarvan een der afdeelingsleden een bijzondere studie heeft gemaakt. In het laatste geval gaat het advies ter goedkeuring naar de subcommissie, welke zoo noodig nader van beschouwing dient, en zorg draagt dat de artikelen binnen den gestelden termijn bij den eindredacteur terug zijn.

In geval van afwezigheid of verhindering van een der commissieleden wijst de eindredacteur een lid der Afdeeling aan om advies uit te brengen.

In geval van meeningsverschil onder de praeadviseurs beslist de geheele commissie.

Verzending der artikelen geschiedt steeds per expeditieboek of per aangeteekend schrijven.

In de praktijk is reeds gebleken, dat de subcommissies weder te langzaam werken, zoodat de eindredacteur gewoonlijk gebruik maakt van zijn bevoegdheid, om een lid der afdeeling om advies te vragen.

Omtrent den inhoud van het tijdschrift moest met leedwezen geconstateerd worden, dat het T. B. G. van sommige auteurs slechts die artikelen ontvangt, die uitteraard slechts weinig belangstelling kunnen inboezemen, terwijl artikelen die meer lezers boeien kunnen aan andere periodieken worden afgestaan. De eindredacteur tracht zooveel mogelijk dit euvel te bestrijden. Hij koestert voornemens, den inhoud van het tijdschrift actueeler en waardevoller te maken, o.a. door geregelde oriënteerende boekbesprekingen.

4. Blambanganonderzoek.

De Afdeeling verleende weder haar steun aan het onderzoek van taal, ethnografie en geschiedenis van Blambangan onder leiding van Dr. Pigeaud. Het verslag

over het in het afgeloopen jaar verrichte vindt men hierachter als Bijlage 2.

6. *Pakpaksch.*

Van den heer J. C. Ligtvoet, controleur B. B. te Sidikalang, werd een ingevulde woordenlijst van Holle in het Pakpaksch ontvangen, aangevuld met vroeger reeds door hem verzamelde gegevens over deze taal. Uit de lijst blijkt, dat het Simsimsch dialect, waarin ze gesteld is, slechts zeer weinig verschilt van het Dairi-Bataksch, waarover Van der Tuuk gegevens heeft gepubliceerd. In de inleiding van de woordenlijst wordt medegedeeld, dat de Pakpaksche taal onderverdeeld is in:

Kata Boang (Boven-Singkel)	± 10.000 zielen
Kata Simsim (stroomgebied Lae Ordi en Lae Kombi)	± 10.000 zielen
Kata Kĕpas (Kĕpas en Pĕgagan, stroomgebied Lae Rĕnoen en Lae Simbĕlĕn)	± 10.000 zielen
Kata Dairi (Boven-Baroes, Kĕlasan)	± 5.000 zielen
Totaal	± 35.000 zielen.

Het meest zuiver is de kata Simsim; de kata Boang staat onder invloed van Singkel, Kĕpas van Karo, Simaloengoen en Toba, en Dairi eveneens van Toba.

Een kaartje van het Pakpaksche taalgebied met de verdeeling der dialecten is bij de woordenlijst gevoegd.

8. *Opera posthuma.*

Onder dezen titel valt thans helaas ook de Boeroesche Grammatica van den heer J. F. Schut. Deze bekwame onderzoeker is kort na zijn gedwongen terugkeer naar Nederland waar hij zijn grammatica had willen voltooien, overleden. Wat met zijn werk zal geschieden is der Afdeeling nog niet bekend.

De Lettineesche taalstudiën van wijlen Prof. Jonker zijn door Dr. Voorhoeve persklaar gemaakt en worden thans in Holland gedrukt als deel der Verhandelingen, onder toezicht van Mevrouw Jonker en Prof.

Van Ronkel [1]). Het zijn een onvoltooide schets van de klankleer, een aantal teksten met vertaling en aanteekeningen, en een woordenlijst van het Lettineesch en Moasch. De Soembawareesche teksten met vertaling hoopt Dr. Voorhoeve spoedig in het Tijdschrift te kunnen publiceeren.

18. *Leenen van handschriften uit Leiden.*

Door bemiddeling der Afdeeling werden de gegevens over het Sawoeneesch en het Laoraneesch uit de nalatenschap van Prof. Jonker van de Leidsche Universiteitsbibliotheek te leen ontvangen ten behoeve van Dr. L. Onvlee, die ze te Batavia zal komen raadplegen.

23. *Bibliotheca Javanica.*

In het begin van het jaar verscheen, zooals reeds in het vorige verslag vermeld is, het eerste deel van deze serie, de Rangga Lawe, uitgegeven door Prof. Dr. C. C. Berg. Thans zijn twee deelen ter perse, nl. de Smaradahana uitgegeven door Dr. Poerbatjaraka en de Tantri Kāmandaka, uitgegeven door Dr. C. Hooykaas.

26. *Woordenlijst van Holle.*

De blanco-woordenlijst is door Dr. Esser voor herdruk gereed gemaakt; de herziene tekst wordt thans door een commissie uit de Afdeeling beoordeeld.

29. *Verslagen.*

De Afdeeling ontving geregeld ter kennisname de kwartaalverslagen aan den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van den heer Schwartz, belast met de samenstelling van een Balineesch-Nederlandsch woor-

---

[1]) Voor het afdrukken van dit verslag werd bericht ontvangen, dat Mevrouw JONKER op 28 Maart 1931 is overleden. Zij heeft dus de voltooiïng van dit werk van Prof. JONKER, waarvoor zij zich veel moeite en kosten getroost had, niet meer mogen beleven. De druk zal echter toch voortgang hebben.

denboek en van de taalambtenaren Dr. Th. Pigeaud, Dr. S. J. Esser, en Dr. A. A. Cense, en ook de halfjaarlijksche verslagen van den heer P. Drabbe, belast met volkenkundige studiën op de Tanèmbar- en Babareilanden en van de afgevaardigden van het Nederlandsch Bijbelgenootschap Dr. H. van der Veen en Dr. L. Onvlee. De verslagen gaven somtijds aanleiding tot correspondentie met den Directeur van O. en E. of met de taalambtenaren over het daarin vermelde. Een passage uit een verslag van Dr. Onvlee, handelend over het verwantschapssysteem op Soemba, werd, met toestemming van den Directeur van O. en E., in het Tijdschrift afgedrukt (deel LXX, afl. 2/3). Vermelding verdient hier het in bewerking nemen van een beknopt Javaansch-Nederlandsch en Nederlandsch-Javaansch Woordenboek naast het groote woordenboek door Dr. Pigeaud en de door denzelfden geleerde op zich genomen vervaardiging van een overzicht der nieuwere Javaansche Letterkunde; verder het voltooien voor den druk van de Bare'e Spraakkunst door Dr. Esser. Voor de spelling van het Balineesch zie beneden no. 51. Aan het derde kwartaalverslag van Dr. Esser moge hier nog het volgende ontleend worden:

„Het is misschien niet ondienstig ..... op te geven, welke zaken uit de wetenschappelijke nalatenschap van Dr. Adriani thans naar mijn meening nog over zijn, die op den duur voor uitgave in aanmerking komen (zooals UHEdGestr. bekend zal zijn is Mevr. Adriani thans bezig aan een uitgave van de belangrijkste Bare'e-prozaverhalen); het zijn de volgende:

a. een aantal priesteressenzangen, grootendeels vertaald, met een groote hoeveelheid aanteekeningen, waaruit een beschrijving van de eigenaardige taal waarin zij zijn gesteld kan worden geput.

b. een verzameling poëtische letterkunde van allerlei aard in het Bare'e benevens een collectie raadsels.

c. een aantal, meerendeels kleine, verhalen in het Parigisch, die Dr. Adriani op zijn doorreis naar Java

in Mei '26 had willen doornemen en verbeteren (er is ook nog een woordenlijst van deze taal, maar deze bevat betrekkelijk slechts weinig woorden en is blijkbaar niet bijgehouden).

d. Koelawische samenspraken, met vertaling en aanteekeningen, benevens een fragment van een beschrijving van de voornaamste karaktertrekken van deze taal, en een, waarschijnlijk eveneens niet voltooide, schets van de taal te midden harer verwanten".

34. *Dajaksch woordenboek.*

Het afschrift van het manuscript Kĕnja-Dajaksch woordenboek van Dr. Elshout kwam gereed, doch kon nog niet gecollationneerd worden.

37. *Mandailingsch woordenboek.*

Door de welwillende medewerking van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst ontving de Afdeeling twee afschriften van het Mandailing-Bataksche woordenboek van Van Ophuysen, dat in de Universiteitsbibliotheek te Leiden berust. Een exemplaar werd in de Handschriftenverzameling des Genootschaps opgenomen. Het tweede exemplaar werd gezonden aan den heer H. J. Eggink te Pargaroetan, die een Angkola-Bataksch woordenboek vervaardigd heeft.

Van den heer Eggink werd bericht ontvangen, dat het wenschelijk voorkomt, de Mandailingsche woorden, voorzoover nieuw, in het Angkola-Bataksche woordenboek op te nemen onder bronvermelding.

42. *Handschriftencatalogus.*

Dr. Poerbatjaraka hield de Afdeeling regelmatig op de hoogte van de vorderingen van den Javaanschen handschriftencatalogus. Onder het werk worden thans door hem ook lexicografische gegevens aangeteekend, die aan Dr. Pigeaud gezonden worden voor het woordenboek. Bij besluit van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van 27 Februari 1930 no. 3807/D werd

aan Dr. Poerbatjaraka een hulpkracht ter beschikking gesteld voor het excerpeeren der handschriften. De alfabetische titellijst der handschriften is bijna gereed. Behalve deze lijst heeft de Directie besloten, ook een lijst van de nieuw verworven handschriften in alle talen te doen publiceeren, aansluitend bij de laatste gegevens welke omtrent verwerving van handschriften in de Notulen zijn opgenomen. Hierin zullen ook opgenomen worden de door Ir. Moens en Dr. Pigeaud aangekochte handschriften, waarover men de volgende paragraaf zie.

Dr. Drewes deelde mede, dat door het kantoor voor de Volkslectuur inhoudsopgaven zijn samengesteld van de Soendaneesche handschriften des Genootschaps. Samenstelling van een catalogus waarin deze excerpten zullen worden opgenomen werd in het vooruitzicht gesteld.

43. *Aankoop handschriften.*

Door Ir. Moens en Dr. Pigeaud werden in 1929 en 1930 een groot aantal Javaansche handschriften voor het Genootschap aangekocht.

Naar aanleiding van het eerste ingediende verslag over de aankoopen verzocht de Afdeeling, zoo mogelijk de herkomst der handschriften nog iets uitvoeriger aan te duiden, hetgeen in het volgende verslag geschied is. Beide verslagen zullen op verzoek der Afdeeling gedrukt worden; aan de Directie werd geadviseerd, deze aankoopen, waardoor de collectie des Genootschap vele waardevolle aanwinsten verkrijgt, te doen voortzetten.

44. *Werk over Nieuw-Javaansche letterkunde.*

De Afdeeling betuigde adhaesie aan het plan van het Departement van O. en E. om Dr. Pigeaud een werk over de nieuwere Javaansche letterkunde te doen samenstellen. Zie no. 29.

45. *Literaire faculteit.*

Op voorstel der Afdeeling betuigde de Directie aan de Regeering haar instemming met het voornemen tot

oprichting eener literaire faculteit. Na het verschijnen der Nota van het Departement van Onderwijs over dit onderwerp brachten de leden der Afdeeling Kats, Poerbatjaraka en Voorhoeve hieromtrent een praeadvies uit, dat in de 20ste vergadering ampel besproken werd. Daar de door praeadviseurs geopperde bedenkingen tegen het ontwerp van het Departement in de vergadering nagenoeg geen bijval vonden is het zeer te betreuren, dat door een indiscretie van een der leden een (bovendien nog tendentieus samengesteld) excerpt van het prae-advies in de pers terecht kwam. Het resultaat der besprekingen kan als volgt samengevat worden:

Vooropgesteld moet worden, dat de Afdeeling een spoedig tot stand komen van de literaire faculteit van het grootste belang acht. Als zij op enkele ondergeschikte punten wijziging in de in de Nota van het Departement uiteengezette plannen wenschelijk acht doet dit niets af aan hare groote waardeering voor de voortvarendheid, waarmede de voorbereiding der faculteit door het Departement ter hand is genomen en aan de verwachtingen, welke zij voor den bloei der door haar beoefende wetenschappen van het tot stand komen der faculteit koestert.

Betreffende de verhouding van faculteit en wetenschappelijke bureaux is de Afdeeling van meening, dat deze moet bestaan in samenwerking in organisatorisch verband. Zij acht daarom de uitdrukking der Nota (pag. 33), dat de faculteit zich bepalen zal tot raadgevende leiding der bureaux, minder gelukkig gekozen, daar leiding verantwoordelijkheid veronderstelt, en, ook volgens de Nota, de chefs der bureaux voor de werkzaamheden verantwoordelijk zullen blijven. Vele leden meenden, dat de persoonlijke band tusschen faculteit en bureaux te vormen door het opdragen van een buitengewoon hoogleeraarschap aan de dienstchefs niet in het belang van het werk der bureaux zou zijn, wanneer daardoor de geschiktheid als docent een pri-

maire eisch bij de benoeming der dienstchefs zou worden, en wanneer de aanvaarding van zulk een opdracht voor den betrokken dienstchef verplicht zou worden gesteld. Een lid was echter van meening, dat van samenwerking tusschen faculteit en bureaux zonder dezen persoonlijken band geen sprake zal kunnen zijn.

De Afdeeling spreekt de hoop uit, dat de concentratie van de toekomstige Universiteit op één plaats (welke dit dan ook zij) als ideaal voor oogen gehouden zal worden, al ziet zij voor het oogenblik de noodzakelijkheid van splitsing in een Bataviasche en een Bandoengsche hoogeschool in.

Enkele leden hadden gaarne gezien, dat als taak der Literaire Faculteit ook ware aangegeven het medewerken tot het universitair karakter der hoogeschool door het geven van colleges omnibus facultatibus; anderen achtten dit punt van ondergeschikt belang.

Het praeadvies was tot de conclusie gekomen dat, indien geen strengere toelatingseischen tot de faculteit gesteld worden, dan in de Nota is uiteengezet, de faculteit aan velen harer alumni slechts teleurstelling zal brengen. Dit standpunt werd echter door de vergadering niet gedeeld. Een voorstel om een taalkundig staatsexamen te verzoeken voor abiturienten van wiskundige middelbare scholen werd verworpen met 9 stemmen tegen 1 en 2 stemmen blanco. Verscheidene leden achtten wijziging van het leerplan der A. M. S. Afd. A I wenschelijk, in dien geest, dat door een dieper ingaan op sommige vakken het onderwijs meer algemeen vormende waarde zou krijgen. Er werd twijfel uitgesproken of het onderwijs op de basis van het bestaande leerplan de leerlingen voldoende voorbereidt voor het volgen van hooger onderwijs.

Met betrekking tot het studieplan werd door enkele leden gewezen op het ontbreken van elke klassieke vorming in de studie der historici, voor zoover zij deze niet op de middelbare school gekregen hebben. Een voorstel om voor deze groep Arabisch of Sanskrit

verplicht te stellen werd echter verworpen met 8 stemmen tegen 3 en 1 stem blanco. Een voorstel om, waar voor de historici dit novum van een letterenstudie zonder klassieke vorming geschapen is, hetzelfde te doen voor de ethnologen, en voor deze dus een afzonderlijk candidaatsexamen in te stellen, werd met dezelfde stemmenverhouding verworpen.

Met algemeene stemmen sprak de vergadering de wenschelijkheid uit om de mogelijkheid te openen, bij het doctoraal-examen in de Indonesische taal- en letterkunde, linguistische richting, als hoofdvak te kiezen een andere Indonesische taal dan het Javaansch of Maleisch.

Met 10 tegen 2 stemmen werd het voorstel aangenomen, als wensch uit te spreken, dat bij het doctoraal-examen in de Indonesische taal- en letterkunde steeds Javaansch en Maleisch beide geëischt zullen worden, zij het ook als bijvakken, wegens het algemeen maatschappelijk en cultureel belang dezer talen.

De beide leden welke tegen dit voorstel stemden waren van meening, dat slechts één dezer talen, dus òf het Javaansch òf het Maleisch geëischt moet worden, zoodat dus de vervanging door een ander vak niet alleen voor het Maleisch (Nota pag. 27) maar ook voor het Javaansch mogelijk zou moeten zijn.

Met algemeene stemmen werd aangenomen het voorstel om de wenschelijkheid uit te spreken, dat waar het Javaansch bijvak is, daaronder niet zal vallen het Oud-Javaansch, behalve voor Archaeologen.

In het praeadvies werd betoogd, dat de opleiding van taalonderwijzers voor de normaalscholen beter aan een daarvoor opzettelijk ingericht instituut dan aan de hoogeschool kan plaats hebben, en niet het karakter van een M. O. opleiding moet hebben.

Deze opvatting vond geen algemeene instemming bij de vergadering. Velen meenden, dat door bij de aanwijzing van de candidaten voor de middelbare studie rekening te houden met de speciale eischen die het

onderwijs aan de normaalscholen stelt, de in het prae-advies genoemde bezwaren ondervangen kunnen worden.

Instemming vond de opmerking van het prae-advies, dat voor de middelbare opleiding de aanstelling van inheemsche hulpleeraren noodzakelijk zal zijn.

Uit practische overwegingen (de behoeften van het onderwijs) acht de vergadering het noodzakelijk, dat bij elke middelbare acte het Maleisch als vak voorkomt.

Algemeen werd het wenschelijk geacht, dat naast de vast aangewezenen ook anderen de middelbare opleiding zullen kunnen volgen. Tal van voorbeelden van personen, buiten het onderwijs staande, die toch het bezit van een middelbare acte in een der inheemsche talen als bewijs van hun bekwaamheid daarin op prijs zouden stellen, zijn den leden der Afdeeling bekend. Verwacht werd, dat ook door personen uit den kring van Missie en Zending en van het particulier onderwijs van deze mogelijkheid gebruik gemaakt zal worden.

Noode heeft de Afdeeling onder de vakken, waaromtrent de mogelijkheid geopend wordt te overwegen, in hoeverre het wenschelijk zal zijn aan de literaire faculteit gelegenheid te creëeren tot het behalen van een middelbare acte (Nota pag. 25) de Geschiedenis gemist.

Een voorstel van een der leden om aan de faculteit voor zoover mogelijk de gelegenheid te openen voor het afleggen van examens volgens het Nederlandsch Academisch Statuut werd verworpen met 9 stemmen tegen 1 en 1 stem blanco.

Een lid vestigde de aandacht op een tegenstrijdigheid in de Nota ten aanzien van de studie voor epigraaf. Op pag. 27 wordt gezegd, dat de meest geëigende opleiding voor hem is de taalvergelijkend-linguistische richting met vergelijkende taalkunde als hoofdvak, op pag. 28 wordt een andere (dus minder geëigende?) mogelijkheid geopend, met archaeologie als hoofdvak en vergelijkende taalkunde als bijvak. Over het belang van de vergelijkende taalkunde speciaal voor den epigraaf bestond in de vergadering geen eenstemmigheid.

Als algemeene opmerking werd in de vergadering nog te berde gebracht dat aan den eisch van gelijkwaardigheid der studie met die in Holland èn door de geringere vooropleiding der studenten èn door de onvolledige bezetting der faculteit, voorloopig nog niet in allen deele zal worden voldaan. Het vertrouwen werd uitgesproken, dat er naar zal worden gestreefd om op den duur dit verschil te overbruggen.

46. *Bibliotheek Baumgarten.*

Daar de Afdeeling vernomen had, dat de familie Baumgarten bereid zou zijn, haar groote bibliotheek aan het Genootschap in bruikleen af te staan, vroeg zij hieromtrent de meening van den Bibliothecaris. Deze achtte echter de gestelde voorwaarde, dat de bibliotheek in haar geheel aanvaard en afzonderlijk gehouden moest worden te bezwaarlijk.

47. *Catalogus Sriwedari.*

De Afdeeling vroeg aan het bestuur van het museum Sriwedari te Solo, of een volledige catalogus gepubliceerd zou kunnen worden; eenige toezegging hieromtrent werd echter niet verkregen.

48. *Herdenking Dr. Brandes.*

Vele leden der Afdeeling woonden de kranslegging op het graf van Dr. Brandes bij op 26 Juni, ter herdenking van zijn overlijden vóór vijfentwintig jaar. De voorzitter der Directie, de heer Welter, voerde hierbij het woord. De artikelen van Brandes, verschenen in het Tijdschrift en de Notulen, werden voor deze gelegenheid gebundeld verkrijgbaar gesteld in vier deelen; een vijfde (aanvullings-) deeltje is in voorbereiding.

49. *Sasaksche dialecten.*

De heer L. C. Heyting, correspondent der Afdeeling te Praja, Lombok, deed mededeeling van zijn voornemen om gegevens over de Sasaksche dialecten te verzamelen,

welke, naar hij had opgemerkt, op sommige punten groote onderlinge verschillen vertoonen, zoodat men bijv. voor „neen" heeft: endi' (algemeen), èdda' (Poedjoet, Midden-Lombok), sora' (Blanting, Oost-Lombok), sia' (Beboeroeng, Oost-Lombok), ia' (Sembaloen, Oost-Lombok).

50. *Verzameling gedrukten.*

Op verzoek der Afdeeling richtte de Directie aan den Directeur van Onderwijs een verzoek om medewerking tot het verkrijgen van een exemplaar van alles wat in inheemsche talen in druk verschijnt voor de bibliotheek van het Genootschap.

51. *Spelling Balineesch.*

Op voorstel der Afdeeling werd aan den heer Schwartz door den Directeur van O. en E. opgedragen, een officieel spellingssyteem voor het Balineesch te ontwerpen. Het ingediende ontwerp werd, na bespreking in de vergadering en nadat de heer Schwartz in overleg met de door de Afdeeling aangewezen prae-adviseurs Dr. Crucq en Dr. Hooykaas enkele onderdeelen nog iets uitvoeriger geredigeerd had, aan den Directeur van O. en E. voor vaststelling aanbevolen.

52. *Herdruk Hindoe-Javaansche Geschiedenis.*

Gunstig advies werd uitgebracht inzake de toekenning van subsidie door het Land aan een herziene uitgave van Prof. Krom's Hindoe-Javaansche Geschiedenis.

53. *Loetoeng Kasaroeng.*

De door Pleyte uitgegeven tekst van het Soendasche pantoengeschrift Loetoeng Kasaroeng is door den heer Soeriadiradja, door vergelijking met het handschrift, van tal van fouten gezuiverd. De Afdeeling verleende haar bemiddeling voor het aanvragen van de Leidsche handschriften van dit werk, opdat deze alsnog vergeleken kunnen worden. Omtrent een heruitgave door het Genootschap kon nog geen beslissing genomen worden.

54. *Woordenlijsten Sumatraansche dialecten.*

Van het Departement ontving de Afdeeling een aantal woordenlijsten van Sumatraansche dialecten, door onderwijzers en schoolopzieners samengesteld op initiatief van den heer Ph. Quanjer, Inspecteur van het Inlandsch Onderwijs te Fort de Kock. Tot het einde van dit jaar werden ontvangen lijsten van de taal der Oeloe's en Loeboe's in Mandailing, en enkele lijsten uit Kerintji.

55. *Bataviaasch Dialecticon.*

Op aanbeveling van Prof. van Ronkel en in overleg met den auteur besloot de redacteur, het door den heer H. A. von Dewall samengesteld Bataviaasch Dialecticon in de Verhandelingen te publiceeren, zoodra de financiën zulks zullen toelaten.

56. *Hooger-Onderwijs-Commissie.*

In verband met de in de Departementale Nota over de Literaire Faculteit ontwikkelde denkbeelden aangaande de toekomstige ontwikkeling van het Hooger Onderwijs in Nederlandsch-Indië stelde, op voorstel van de Rechtsgeleerde Faculteit, de Directie van het Genootschap samen met den Natuurwetenschappelijken Raad een commissie in om die denkbeelden in beschouwing te nemen. Voor de Afdeeling had daarin zitting Dr. Voorhoeve en later, toen deze verhinderd was, Dr. Drewes.

57. *Taalkaart.*

De heer Le Roux en Dr. Esser deden mededeeling van hun voornemen, om volgens de nieuwste gegevens een taalkaart van den Archipel samen te stellen.

58. *Aanvulling bibliotheek.*

Een systematische aanvulling der Bibliotheek van het Genootschap op het gebied der Taal-, Land- en Volkenkunde werd algemeen wenschelijk geacht, doch

ondervindt thans veel bezwaren. Van de oprichting der Literaire faculteit wordt in dit opzicht verbetering verwacht.

59. *Ontvangen boeken.*

De Afdeeling ontving boeken ten geschenke van de heeren P. de Kat Angelino en J. W. Wesseldijk. De boeken werden in de bibliotheek van het Genootschap geplaatst.

60. *Toba-Bataksch woordenboek.*

Na gunstig advies van de Afdeeling ontving Dr. J. Warneck van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst de toezegging, dat een herziene herdruk van zijn Toba-bataksch-deutsches Wörterbuch, omgewerkt tot een Toba-Bataksch-Nederlandsch woordenboek, weder op 's Lands kosten gedrukt zal kunnen worden en dat daarvoor een honorarium zal toegekend worden voldoende om de kosten van de bewerking in het Nederlandsch te bestrijden.

De secretaris,
P. VOORHOEVE.

Naamlijst der leden, oud-leden en correspondenten van de Afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde.

(Bijgewerkt tot 1 Juli 1931).

Leden.

Dr. F. D. K. Bosch, p/a Oudheidkundige Dienst, Museumlaan 2, Batavia C.
J. S. Brandts Buys, Poerwasariweg, Soerakarta.
Dr. K. C. Crucq, p/a Oudheidkundige Dienst, Museumlaan 2, Batavia C.
Dr. R. W. van Diffelen, p/a Alg. Secretarie, Buitenzorg.
Prof. R. A. Dr. H. Djajadiningrat, Kebon Sirihpark 115, Batavia C.
Dr. G. W. J. Drewes, Kramatlaan 6, Batavia C.
Dr. J. Ph. Duyvendak, Poerwasariweg, Soerakarta.
Dr. J. M. Elshout (met verlof).
Dr. B. J. Esser, Poerbolinggo.
Dr. S. J. Esser, Huize Klein Zwitserland, Padalarang.
E. Gobée, Kramat 61, Batavia C.
Prof. Dr. E. C. Godée Molsbergen, Tjikini 2b, Batavia C.
Dr. K. A. H. Hidding, Koningin Wilhelminalaan 10, Meester Cornelis.
Prof. Mr. F. D. Holleman, Mampangweg 80, Batavia C.
Dr. C. Hooykaas, Lammerslaan 13, Meester Cornelis.
Dr. P. van Hulstijn, Bidara Tjina 72, Meester Cornelis.
P. de Kat Angelino, Gang Scott 14, Batavia C.
J. Kats (met verlof).
Dr. H. Kraemer, Villapark, Soerakarta.
Mr. J. Kunst, Dagoweg 95, Bandoeng.
Mevr. Dr. M. C. H. Loeff-Amshoff, Parkhotel, Batavia C.
Ir. H. Maclaine Pont, Poste restante, Modjokerto.

W. Middendorp, Laan de Bruin Kops 11, Batavia C.
Ir. J. L. Moens (met verlof).
A. Mühlenfeld, Van Heutzboulevard 3, Batavia C.
L. van Oosterzee, Koningspl. Zuid 11, Batavia C.
H. Overbeck, p/a firma Behn Meyer & Co, Soerabaja.
Dr. Th. G. Th. Pigeaud, Gondolajoe 14, Jogjakarta.
Dr. G. F. Pijper, Van Heutzboulevard 3 pav., Batavia C.
R. Ng. Dr. Poerbatjaraka, Gg. Karet 9, Tanah Abang, Batavia C.
Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins, Laan Canne 34, Batavia C.
C. C. F. M. le Roux, p/a Museum, Koningsplein West 12, Batavia C.
Prof. Dr. B. J. O. Schrieke, Parapattan 44, Batavia C.
H. J. E. F. Schwartz, Buitenzorg.
Dr. P. V. van Stein Callenfels, Ponorogo.
Dr. W. F. Stutterheim (met verlof).
Dr. P. Voorhoeve, Kramatlaan 12, Batavia C.
Dr. L. de Vries, Lombokweg 44, Batavia C.

Oud-leden.

Prof. Dr. C. C. Berg, Rijnsburgerweg 95, Leiden.
Mevr. W. Fruin-Mees, Laan de Riemer 20, Batavia C.
Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Statenlaan 60, Den Haag.

Correspondenten.

Dr. A. A. Cense, Makassar.
W. Ph. Coolhaas, Bindjai, S. O. K.
P. Drabbe, Saumlaki, Tanèmbar.
W. Dunnebier (met verlof).
H. J. Friedericy (met verlof).
H. Geurtjens, Okaba, Zuid Nieuw-Guinee.
Dr. R. Goris, Bangli, Bali.
F. J. F. van Hasselt, Middenweg, Depok.
L. C. Heyting, Waingapoe, Soemba.
A. Hueting (met verlof).
H. J. Jansen, Dènpasar, Zuid-Bali.
Dr. V. E. Korn, Dènpasar, Zuid-Bali.

Dr. Alb. C. Kruyt, Pendolo, Poso, Midden-Celebes.
P. Middelkoop, Kapan via Koepang, Timor.
J. H. Neumann, Raja, Kaban Djahe, Karolanden, S. O. K.
Dr. L. Onvlee, Waikaboebak, West-Soemba.
J. Scholte, Hoofd der Mulo-school, Tondano.
Dr. K. G. F. Steller, Groot-Sangihe.
Jhr. B. C. C. M. M. van Suchtelen, Bandjarmasin.
Dr. H. van der Veen, Rante Pao, Z. O. Celebes.
J. W. Wesseldijk, Napoe, Poso, Midden-Celebes.
P. Wink, Karangasem, Bali.

Verslag over het Blambangan-onderzoek in 1930.

—

Zooals ik in mijn verslag over de werkzaamheden gedurende het jaar 1929 medegedeeld heb, is het mij mogen gelukken een eenigermate voldoende ontwikkeld Banjoewangiër te vinden, een onderwijzer, die in staat en bereid is, de lijsten dialektische Oost-Javaansche woorden, welke ik langzamerhand verzameld heb, te bewerken. Deze lijsten heb ik samengesteld, behalve uit enkele kleinere verzamelingen Banjoewangische woorden en uit eigen aanteekeningen, uit de woorden die Dr. van der Tuuk in zijn Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek heeft opgenomen met de aanteekening Bjw., d. w. z. Banjoewangi'sch. Al deze woorden heb ik, reeds eenigen tijd geleden, tezamen met die, voorzien van eenige andere aanteekening, zorgvuldig uit de vier deelen van Dr. van der Tuuk's Woordenboek laten uitschiften, bladzijde voor bladzijde. Het is mij gebleken, dat deze reeds Dr. van der Tuuk bekende woorden een groot gedeelte van het meest kenmerkende Banjoewangische taaleigen omvatten. Alleen is het gebruik van de woorden niet altijd geheel volledig opgegeven. Daarentegen geeft Dr. van der Tuuk een vrij groot aantal woorden, die te beschouwen zijn als technische termen van de zeevisscherij. Dit maakt het waarschijnlijk, dat Dr. van der Tuuk zijn kennis van Banjoewangi'sch voornamelijk op heeft gedaan van Banjoewangiërs die Bali bezochten als handelaars of visschers.

De bewerking, die mijn medewerker in Banjoewangi deze lijsten dialektische woorden doet ondergaan, is dezelfde, als die welke toegepast wordt op de bouw-

stoffen voor het nieuwe Javaansche Woordenboek. Zooals het te verwachten is, in verband met den verren afstand, die ons scheidt, gaat het werk echter langzaam. Hierbij voeg ik eenige voorbeelden van wat deze arbeid oplevert; daaruit kan men zich althans eenigermate een denkbeeld vormen van het bijzondere van het Banjoewangi'sche taaleigen.

Garoeh.
Pohoeng oetawa téla dikela sanadjan wis mateng ora bisa empoek (marga ilang paṭiné), sabab wit oetawa goḍongé tilas kapangan kéwan.
Sawi = pohoeng.
Sabrang = téla.
Sabrang ikai garoeh, ambekané wis mateng, magih atos bjain.
Ambekané = sanadjan.
Magih = isih.
Bjain = baé.

Ené, saka temboeng gawanen maréné, kawantjah dadi ené.
Ené anoenisoen = gawanen réné doewèkkoe.

Oeni = I. soewara, II. maoe.
I. Oeniné manoek.
II. Oeni bengi hoen 'ndeleng gandroeng, moelihé djak akèhan.
Djak akèhan = bareng wong akèh.

'ngGagasi, gagas. — I. Mikir barang kang bakal dilakoni of kang wis kelakon.
II. 'nDjoepoeki gogrokan pari ing sawah oetawa ngeni kekarèning pari kang mentas diderepi kari sidji loro.
Isoen kambi emak maoe 'nggagasi olih teloeng bentèl, dadi gagasé wis ridjig kabèh, sing ana kang kari sidji-sidjia.
Emak = embok.
Ridjig = resik.
Gampoeng ngoko, gambrès krama = ngeni.
Pitoengan pari:
Djalang = woelèn.
Bentèl = gèḍèng.
Ringgi of saringgi = 5 bentèl.
Welèn of sawelèn = 6 ringgi.
Antjing of santjing = 12 ringgi = 2 welèn.
Agem of sagem = 24 of 25 ringgi = 2 antjing = 4 welèn.

Sroenṭoel, njroenṭoel = I. Wong loemakoe rerikatan ora 'ndeleng kiwa tengen. — II. Weroeh-weroeh teka of tekané tanpa nganggo kabar.
Laré ikaoe lakoené njroenṭoel bjain, ditjeloek-tjeloek sing gelem ngroengokaken. — Laré ngoko, botjah krama.

Deze arbeid is natuurlijk van zeer veel belang ook voor de samenstelling van het groote Javaansche Woordenboek; daaraan komt zij ook reeds nu ten goede. Bovendien zou het, mocht ik dit onderzoek van het Banjoewangi'sche taaleigen tot een goed einde kunnen brengen, ten slotte mogelijk zijn een Banjoewangi'sch dialecticon uit te geven. Voor tot zulk een uitgave te besluiten, zoude het echter, dunkt mij, goed zijn te overwegen, dat het K. Bataviaasch Genootschap nog een aanzienlijke en belangrijke verzameling beschrijvingen van Javaansche dialekten bezit, het resultaat van de dialekten-prijsvraag van 1912/1913, waarvan er niet dan een enkele uitgegeven is. De belangrijke gegevens, te vinden in deze beschrijvingen, heb ik, dat spreekt van zelf, dankbaar aanvaard en gevoegd bij de verzameling bouwstoffen voor het Javaansche Woordenboek. Voor een uitgave zouden deze beschrijvingen, wegens hun oudere rechten echter, dunkt mij, eerder in aanmerking komen dan die van het Banjoewangi'sche dialekt. Misschien zijn de tijdsomstandigheden thans evenwel minder geschikt om deze uitgave van Javaansche dialectica voort te zetten.

Hier wil ik nog, al zij het misschien ten overvloede, de aandacht vestigen op een gebrek in vele van de beschrijvingen van talen en dialekten, niet alleen van Java, maar ook, voor zoover mij bekend, van andere eilanden, n.m. dat er weinig of somtijds zelfs in het geheel geen aandacht wordt besteed aan de klankleer. Om bij de beschrijvingen van het Javaansch en van de Javaansche dialekten te blijven, enkele daarvan, ook van die, samengesteld door Javaansche inzenders van de bovengenoemde prijsvraag-antwoorden bevatten wel pogingen om uit te drukken, wat men aan belangrijks heeft meenen te kunnen opmerken op het gebied van de klankleer. Sommigen hebben zich daarvoor ook vrij wat moeite gegeven, bijvoorbeeld bij de beschrijving van een taal als het Madoereesch en dialekten als dat van Rembang en ook dat van

Banjoewangi, met opvallende bijzonderheden in klank, uitspraak en accent. Men is er echter zelden, zoo ooit, in geslaagd een duidelijk beeld te geven van het klankstelsel van zulk een dialekt, zoo dat vast komt te staan, waarin dit afwijkt van die van andere dialekten en verwante talen. En dit is toch een belangrijk bestanddeel van wat men gewoon is onder wetenschappelijk dialekten-onderzoek te verstaan, zeker niet minder belangrijk dan het zuiver lexikografische verzamelen van woorden, die in de eene landstreek wel, in de andere niet gebruikt worden.

Om een eenigermate bevredigende beschrijving van een klankstelsel te geven is echter de hulp van een wetenschappelijk systeem van onderzoek noodig. Waar dit tot nu toe nog zoo goed als steeds ontbroken heeft bij de beschrijving van het Javaansch en zijn dialekten, is het niet te verwonderen, dat in dit opzicht het resultaat van het onderzoek van deze taal, evenals dat van verscheidene andere belangrijke talen van den Archipel gezegd kan worden, nog ten achter staat bij wat men elders vindt. Evenwel, pas wanneer men, in het bezit van talenkennis, toegerust is met een wetenschappelijk systeem van onderzoek, zooals boven vermeld, is er kans dat men deze gaping in onze kennis van de talen en dialekten van deze gewesten kan aanvullen. Waar ik zulk een systeem nog niet beheersch, zal ik mij bij mijn onderzoek van het Banjoewangi'sche dialekt zoowel als van de andere dialekten van Java en van het Javaansch als geheel moeten bepalen bij de lexikografie, en voorloopig mijn oor alleen te luisteren leggen ter vermeerdering van mijn eigen kennis, daar ik nog niet over de middelen beschik die aan anderen op duidelijke wijze mede te deelen.

In mijn vorig verslag heb ik ook melding gemaakt van de Geschiedenis van Tawang Aloen. Het is mij thans mogen gelukken een tweeden tekst van dit geschrift te bemachtigen; nu zoude ik dus een uitgave

kunnen bewerken. Ik vrees echter dat, hoewel er hoofdzakelijk nog slechts een inleiding bij deze uitgave te schrijven zou zijn, drukke werkzaamheden in verband met mijn verhuizing naar Jogjakarta mij de volgende maanden zullen verhinderen dit werk ter hand te nemen.

Gedurende de eenige reis, die ik dit jaar naar Banjoewangi heb kunnen maken, ingevolge het Besluit van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst van 17 October 1930 no 41926/F, heb ik meer dan voorheen vriendelijke hulp, die in Banjoewangi nooit ontbrak, ook in Djember mogen genieten. In Banjoewangi kon ik ook eenige wetenswaardigheden achterhalen, die mij bij een vorige gelegenheid ontgaan waren of verborgen gehouden. Zoo werden mij opmerkenswaardige mededeelingen gedaan over de vertooningen, wajang-koelit en andere, te houden bij de jaarlijksche desa-feesten. Ook gelukte het mij de wajang takoel te zien te krijgen, waarvan het bestaan gemeld werd aan Dr. Serrurier, blijkens een mededeeling in zijn werk over de Wajang Poerwa (uitgave 1896, bldz. 229). Inderdaad dient dit wajang-stel ook thans nog voor het ngloekat (dialektisch voor ngroewat), d. i. bezweren van onheil. Een volgende keer zal er wellicht nog beter gelegenheid zijn nauwkeurig na te gaan, wat men zich daarbij denkt. Ook eenige Javaansche handschriften, echter niet van zeer buitengewone teksten, mocht ik ontvangen. Bij een volgend verslag over de aanwinsten van de handschriftenverzameling van het K. Bataviaasch Genootschap zal ik daar een beschrijving van geven.

De Taalambtenaar,
TH. PIGEAUD.

Soerakarta, 23 Januari 1931.

BOEKBESPREKING.

De periodieke uitgaven van de Kirtya LIEFRINCK-VAN DER TUUK [1]).

Bijna drie jaren geleden, 2 Juni 1928, heeft de toenmalige Resident van het gewest Bali en Lombok, L. J. J. Caron, te Singaradja een instituut in het leven geroepen ter bescherming van het Balische cultuurbezit bij uitnemendheid: de lontargeschriften. De tien onderafdeelingen offerden elk ƒ 5000.—, terwijl de Regeering toezegde dat de stichting zou kunnen mededeelen in de opbrengsten van de groote loterijen tot een bedrag van eveneens ƒ 50.000.—, waarvan nu reeds minstens ƒ 26.000.— is ontvangen. Er kwam (hoe wordt niet vermeld) een gebouw, dat in September door den G. G. geopend werd, met eenige vertrekken voor den dienst, een bibliotheekzaal en een speciaal uit beton en ijzer gebouwde lontar-zaal. De nieuwbenoemde hoogleeraar in het Javaansch te Leiden kreeg kort daarna opdracht om een maandlang het lontarbezit te ordenen en stelde met groote voortvarendheid een werkplan op voor 1929, in samenwerking met Dr. Goris, die juist toen als adjunct-oudheidkundige op Bali geplaatst werd, als adviseur der stichting optrad, en zich de uitvoering toevertrouwd zag. In dien tijd bleken er op het kleine Bali, dat menigeen aanzag voor gedraineerd van handschriften door Van der Tuuk, nog duizenden kropak's te zijn, waaronder verscheidene van welker inhoud men zelfs geen vermoeden had, echter van het grootste belang voor historie, godsdienstgeschiedenis, letterkunde en nog veel meer. Men had hier dus de gelukkige coïncidentie van een uitgebreide en rijke stof, geldmiddelen om deze te bewerken en een gegradueerd man, wiens liefste wensch altijd geweest was, op Bali werkzaam te zijn.

[1]) Opmerkingen gemaakt op de 25ste vergadering van de Afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde, 15 April 1931.

Vele verwachtingen zullen in dien tijd uitgesproken zijn, verscheidene toezeggingen werden ook gedaan, zoodat de tijd wel gekomen is om eens een bespreking te wijden aan het gepresteerde, hetgeen tot dusverre nog niet is gebeurd, mij althans niet bekend geworden is. Belangstelling en waardeering te wekken voor het vele goede is mijn doel; ook het aangeven van wenschelijkheden en het wijzen op fouten.

Men heeft geenszins stilgezeten: als boekuitgaven verschenen de twee deelen van Dr. Stutterheim's Oudheden van Pèdjèng, terwijl Dr. Berg hier zijn Kidung Pamañcangah uitgaf. Het ligt evenwel niet in mijn bedoeling een critische behandeling te geven van deze werken, die door de uitgevers zelf als belangrijk zijn gequalificeerd. Hier wil ik me bepalen tot het lontar-onderzoek, zooals dit blijkt uit de „Mededeelingen" en het nieuwe maandblad „Bhāwa-nāgara", waarbij opzet en uitvoering dezer periodieken van zelf ter sprake komen. Tegelijk met het eerste deel van het Pèdjèng-rapport verscheen namelijk Aflevering I van de Mededeelingen van de Kirtya Liefrinck-van der Tuuk, gedateerd 1 October 1929, onder redactie van R. Goris (Singaradja) en W. F. Stutterheim (Solo). Men kon zich op alle publicaties abonneeren voor de uitermate geringe som van *f* 2.50 's jaars, die dus minder is een tegemoetkoming in de onkosten der uitgaven dan wel een geldelijk criterium voor belangstelling, om te voorkomen dat deze uitgaven als zooveel ander gratis drukwerk terstond weer van de prullemand naar den papiermolen zouden gaan.

Aflevering I, VIII en 63 bladzijden druks met vier bladzijden afbeeldingen op kunstdrukpapier, wekte door haar verschijnen en inhoud groote verwachtingen. Het voorbericht van de redactie stelde verscheidene publicaties in uitzicht, beloofde op gezette tijden omtrent den stand van het lontar-onderzoek mededeelingen te doen. Hieraan zouden toegevoegd worden mededeelingen van anderen aard, van te geringen omvang om een afzonderlijke publicatie loonend te maken. De lijst der curatoren vermeldt den Resident (Voorzitter), met den Gewestelijk Secretaris (Secretaris-Penningmeester) en Goesti Poetoe Djlantik als Dagelijksch Bestuur, terwijl van ieder der onderafdeelingen één persoon als curator zitting nam. Dan

volgen eenige gegevens omtrent de Lontar-Stichting, haar ontstaan en werkzaamheid, en een Rapport van 10 November 1928, uitgebracht door Dr. C. C. Berg en Dr. R. Goris, verdeeld in I Stand van Zaken en II Voorstellen. Verder zijn opgenomen de Statuten, een Voorloopig overzicht der op Bali aanwezige literatuurschat, geteekend: Mei 1929, de Adj.-Bibliothecaris Njoman Kadjeng, en eenige der boven aangekondigde artikeltjes, door Dr. R. Goris, Dr. Th. Pigeaud en Dr. W. F. Stutterheim.

Teneinde een voorstelling te gewinnen van de aanwezige handschriften, werden aan de districten der onderafdeelingen lijsten gezonden ter invulling van de titels en het aantal der aldaar aanwezige exemplaren. Niet minder dan 4000 titels kwamen hierop voor, terwijl het aanwezige aantal wellicht op het dubbele mag geschat worden, daar menigmaal de bedoeling niet goed werd begrepen of de registratie minder goed verliep. Zoo goed en zoo kwaad als het ging werden de hieruit resulteerende 1000 verschillende titels in rubrieken verdeeld volgens de indeelingsprincipes van de Baliërs. Op het voorloopig karakter dezer indeeling werd de nadruk gelegd, doch men moet betreuren dat in de 5 maanden, verloopen tusschen het opmaken en het in druk verschijnen, geen gelegenheid is gevonden deze titels nader te verifieeren.

Dit bleef weggelegd voor Afl. 2, 1 Maart 1930, die niet minder dan 7 bladzijden bevat met wijzigingen en aanvullingen tegen 20 bladzijden van de voorloopige lijst. Tezijnertijd zouden deze in een meer definitieve lijst worden verwerkt; voor deze in December 1929 gedane belofte blijkt (April 1931) de tijd nog niet aangebroken te zijn. — Voorts bevat Afl. 2 een staat van het lontarbezit der Kirtya in chronologische volgorde, eveneens uit Dec. '29, met niet minder dan 250 titels, voor het meerendeel copieën. Hieronder vindt men zoowel bekende als vroeger onbekende titels, maar men zoekt vergeefs naar de criteria die ertoe geleid hebben, te beginnen met het afschrijven van juist deze lontars. Evenmin wordt vermeld of er gelegenheid geweest is onder de soms talrijke exemplaren van eenzelfde geschrift een keus te doen alvorens tot copiëeren werd overgegaan. In deze zaken uit de

school te klappen ware voor de belangstellenden toch van meer belang geweest dan de volgorde te weten waarin de werken in het bezit der Kirtya geraakten; dit maakt het alleen maar moeilijk vinden voor wie kennis wil maken met één der 1000 genoemde geschriften, en nu wil nagaan of dit soms al in het bezit der Kirtya is, maar dan de lijst van 1—250 moet doorkijken.

De nieuwste staat van het lontar-bezit, bijgewerkt tot Augustus 1930, is afgedrukt in het eerste nummer van het Balische Maandblad Bhāwa-nāgara, in welks redactie zoowel Dr. Goris als Njoman Kadjeng zitting hebben, een April-verrassing van 1931. Het aantal blijkt nu gestegen te zijn tot 476, hetgeen weer een groote stap voorwaarts lijkt. De volgorde is hier alphabetisch, hetgeen zeer toe te juichen is, en alle opzoeken vergemakkelijkt; verder zijn verscheidene titels op een andere manier in het latijnsche letterschrift overgebracht. Maar bovendien worden de geschriften nu menigmaal anders genoemd, bv. Sipta māyā çūnya heet nu Sipta çūnya tan pamaya, of Kāṇḍa ĕmpat laré tegen Kāṇḍa ĕmpat. Dergelijke onnauwkeurigheden worden moeilijk vermeden bij het opmaken van een titellijst als de eerste, maar wanneer het zooals hier gaat om een paar honderd titels slechts van geschriften die men in zijn eigen bezit heeft, dan moeten dergelijke onnauwkeurigheden daar toch liever niet meer in voorkomen. Bovendien zoekt men een kleine twintig titels van vroeger vergeefs in de nieuwste lijst; zijn deze afschriften verdwenen of omgedoopt? Het ware niet onbelangwekkend geweest dit te vermelden.

Dit gebrek aan nauwkeurigheid maakt eenigszins huiverig; wanneer zoo gemakkelijk te verifieeren zaken als deze blijkbaar geheel worden overgelaten aan nog niet geheel voor hun taak berekende schrijvers, hoe moeten dan de afschriften zelf er wel uitzien? Over de keuze der origineelen vernemen we niets, en al evenmin of er wel voldoende gecollationneerd wordt. Er is geen aanleiding om aan te nemen dat een Balisch copiïst minder willekeurig te werk gaat dan een ander, en wanneer bij de werkzaamheden van administratieven aard het studieus milieu van het gebouw van de

Kirtya zelf reeds minder bevorderlijk blijkt te zijn voor de nauwkeurigheid, hoe zal dan wel de vrucht zijn van het afschrijven in de kampongs? Het door de Kirtya meegedeelde wekt dan ook sterk den indruk, dat geregelde leiding en meer contrôle dan in het begin heeft kunnen uitgeoefend worden, het resultaat der werkzaamheden nog aanmerkelijk ten goede kan komen.

Heb ik het wel begrepen, dan worden de kropak's in het algemeen weer afgeschreven op lontarblad. Dit moge nu aanvankelijk den Balinees nog aangenamer zijn, maar men vraagt zich toch af: waartoe eigenlijk niet op papier? Dit is toch gemakkelijker werk en beter te lezen! Ideaal ware m. i., althans voor den Westerschen belangstellende, dat een deel van den tijd dien Dr. Goris bereidwillig beschikbaar stelt om zijn assistenten de beginselen van het Sanskrit te leeren, werd gebezigd om hen in de geheimen van het machineschrijven in te wijden, zoodat bij het copiëeren van een lontar een uitstekend leesbaar iets tot stand kwam. Bovendien zou hiermee niet weinig tijd en geld bespaard kunnen worden; immers de nu voor de Kirtya gemaakte afschriften blijven daar berusten en een belangstellende moet op zijn kosten een volgend afschrift laten vervaardigen (met kans op nieuwe schrijffouten). Bij tikken kan men meteen doorslagen maken voor Leiden, Batavia en verkoop aan particulieren; heeft dit niet zeer veel voor? Wel komt deze afschrijfmethode aanvankelijk op aanschaf van schrijfmachines en eenig tijdverlies te staan, maar dit wordt ingehaald en werpt dan rijk resultaat af. Tenslotte vergemakkelijkt een dergelijke werkwijze de persoonlijke contrôle door steekproeven van den wetenschappelijken adviseur zelf in hooge mate.

Is er tot dusverre voornamelijk gesproken over het lontaronderzoek zelf, ook aan de mededeelingen hieromtrent valt nog wel het een en ander te verbeteren. Het zal den aandachtigen lezer niet ontgaan zijn, dat tusschen het opmaken van een lijst en het publiceeren hiervan respectievelijk 5, 3 en 8 maanden verliepen, niet weinig. Dit klemt temeer daar de Mededeelingen op gezette tijden, bv. kwartaalsgewijze, zouden verschijnen, en haar inhoud al naarmate de

vorderingen van het lontaronderzoek belangrijk of omvangrijk zou zijn. Ook bestond het voornemen, het reeds gecatalogiseerde — waarvoor een m. i. uitstekende grondslag werd aangenomen, zijnde een combinatie van de methoden van Brandes en Juynboll — geregeld in de Mededeelingen op te nemen. Niets hiervan in de verloopen 16 maanden; niets blijkt er van belangrijkheid, omvang of ook maar aanvang. Het ware boosaardig de redacteurs aan hun onvoorzichtige toezegging te houden, en hun overgang van langzaamheid in nalatigheid is zeer wel verklaarbaar, maar in sterker mate dan twee jaar geleden is men nu gerechtigd, ja verplicht, zich af te vragen: waartoe dit eigen orgaan, of eigenlijk: dit aanloopje ertoe? Wat het mee te deelen had — belangwekkend, o zeker — blijkt nòch zoo omvangrijk nòch zoo pressant te zijn, dat hiervoor een nieuw orgaan behoefde gecreëerd te worden. En dan is alle versplintering uit den booze te achten; ten koste van hoeveel redactioneele en administratieve inspanning bereikt men een lezerskring, die persé kleiner is dan degene die men zonder eenige moeite bereikt door zich aan te sluiten bij een bestaand en erkend tijdschrift! Het gaat toch blijkbaar ook de krachten der redacteuren te boven, alle aanvankelijk enthousiasme ten spijt, dit naar omvang of inhoud in de rij der bestaande periodieken te doen plaatsnemen of ook maar te doen verschijnen. Voor Djåwå, nu 10 jaar oud, blijkt plaats geweest te zijn — maar dat had ook een voldoende groot gebied en een doelstelling. Juist Djåwå kan in dit verband m.i. zoo goed genoemd worden, omdat ook dit van een instelling uitgaand orgaan wel voor landzaten in de eerste plaats bedoeld is geweest, en mede door hen is gevuld en geredigeerd. Maar voor deze Mededeelingen bestaat toch eigenlijk geen andere reden dan een m.i. te ver gaand particularisme, althans er wordt geen enkele reden voor afzonderlijke publicatie genoemd, en op een aanbod tot plaatsruimte van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap slechts geantwoord, dat het Curatorium het toch beter achtte onder eigen vlag te zeilen, te meer waar de middelen het toelieten een eigen scheepje van stapel te laten loopen. Och ja, maar als men nu geen voldoende be-

manning, geen vertrekuur en zelfs geen lading meer heeft, dan kan van zeilen toch niet meer worden gesproken!

Tenslotte het geschrift Bhāwanāgara, maandblad gewijd aan de cultuur van Bali en Lombok, verschenen zonder vermelding van maand, jaar of nummer. Het is de bedoeling, dat dit een Balineesch tijdschriftje zal zijn, maar het is . . . . . . Maleisch. Voor het Maleisch is een spelling vastgesteld, waaraan nieuwlichters onder Maleiers zich natuurlijk zonder veel bezwaar onttrekken kunnen, maar waaraan de Baliërs zich toch maar liever houden moesten, daar voor hen het Maleisch een vreemde taal is. De redactie veronderstelt dat Naciketas wordt uitgesproken als Natjikétas, hoewel ze den bewerker toch niet aanduidt met Cokorda enz. en God Jama wel niet naar analogie als Djama wil uitgesproken hooren.

Evenmin wordt voor het Balisch gebruik gemaakt van de spelling zoo als die in overleg met geletterde Balineezen en de redacteuren zelf is opgemaakt. Opgenomen wordt een artikel over dialectische woorden op Noesa Penida, waarbij de redactie uitdrukkelijk haar incompetentie betuigt. Maar zóó kan een redactie haar taak toch niet opvatten! De eerste 8 bladzijden van de 40 gaan heen met Maleische en Balische inleiding, de laatste 9 met een 8 maand verouderd verslag over de lontars, het overblijvende is o.a. gevuld met een artikeltje over maker, naam en prijs van Salversan, met een redactioneel: voorkomen is beter dan genezen. Het komt mij voor, dat een artikel van dit soort: populair-wetenschappelijk en westersch-medisch, hier minder op zijn plaats is. De verdere inhoud moge meer belangwekkend zijn, dit debuut in permanent falset — zooals we een voor Bali en in het Balisch bedoeld blad mogen noemen dat zich van het Maleisch bedient — is weinig hoopvol [1]). Of het dringend beroep op de lezers om medewerking voldoende resultaat zal hebben, meen ik te moeten betwijfelen. De liefhebberij voor iets impliceert nog geenszins het vermogen hierover te schrijven, en is men hiertoe in staat, dan heeft veelal de samenleving reeds te zeer beslag gelegd op een

[1]) Nrs. 1 en 2, 1 Juni en 1 Juli 1931, elk 16 bladzijden dik, half Maleisch, half Balisch, half litterair-Balisch en half populair-wetenschappelijk, blijven in denzelfden geest.

dergelijk persoon dan dat hem nog de tijd rest om te schrijven. Ik verwacht dan ook weinig contribuanten, en nog minder getrouwe betalers, al is de f 2.50 per jaar weer zeer weinig. Juist deze geringe contributie en het feit dat deze debutante de middelen der Kirtya achter zich heeft om nog herhaalde malen voor het publiek te verschijnen, nopen mij, hier terstond ernstig tegen voortzetting te waarschuwen. Reeds nu met het risico te dragen voor het eerste nummer houdt de Kirtya zich nauwelijks meer aan het door haar in de statuten ten doel gestelde. Het staat te vreezen dat voortzetting van dit ondernemen ten koste van honderden guldens per nummer haar hiervan zal doen afwijken door aantasting van haar kapitaal. „Bezint eer gij begint"; voorafgaand overleg met journalisten en uitgevers had dezen misgreep kunnen voorkomen; op het oogenblik herinnere men zich de aloude wijsheid van „Beter ten halve gekeerd dan ten heele gedwaald".

* *

Men versta mij wel: het is geenszins mijn bedoeling hier de staf te breken over eenig persoon of streven. Allerminst ook de Kirtya als zoodanig in miscrediet te willen brengen; integendeel meen ik dat multum et multa mag verwacht worden van deze instelling, die onder zulke waarlijk buitengewoon gunstige omstandigheden verkeert en in deze luttele jaren reeds zooveel werk verzet heeft. Maar ik acht het geboden om alle waardeering hiervoor ten spijt toch ook een ernstige waarschuwing te doen hooren tegen een deel van de werkwijze en de manier waarop hiervan getuigd wordt.

Meester-Cornelis, 12 April 1931.

C. HOOYKAAS.

Dr N. ADRIANI, I. *Schets van Leven en Arbeid*, door Dr H. KRAEMER, II. *Zooals wij hem zien uit zijn brieven*, gerangschikt en verduidelijkt door Mej. A. E. ADRIANI. Amsterdam, H. J. Paris, 1930.

In „Eltheto", Maandschrift der Nederlandsche Christen Studenten Vereeniging, 84ste Jrg., No. 7 (April 1930), bl. 194—197, schreef Mr. A. de Graaf, onder den ondertitel „Dr. Nico Adriani", een „Portret", dat men eerder een schets, een vluchtige penkrabbel zou kunnen noemen, daar het niet veel meer geeft dan eenige impressies van een boezemvriend, waaruit iemand die Dr. Adriani niet gekend heeft zich al heel weinig voorstelling van hem kan vormen. En thans komt Dr. H. Kraemer met een „schets van leven en arbeid" van den ontslapene in 86 bladzijden en een voorbericht, die mij door niets zoo juist gekarakteriseerd schijnt als door het woord „portret", een schilderstuk welks trekken ongemeen verlevendigd worden door een groot aantal brieffragmenten, die door de goede zorgen van Mej. Adriani aan Kraemer's „schets" zijn toegevoegd. Deze geeft een werkelijk beeld, dat zich niet bepaalt tot de trekken van de persoon zelf, maar tevens het milieu, de sfeer teekent waaruit zij is voortgekomen en haar op het tooneel van haar leven en werkzaamheid die positie tracht te geven die zij daarin heeft ingenomen en nog steeds inneemt.

Toch geeft Kraemer's boek, naar hij zelf in het voorbericht opmerkt, geen werkelijke biografie. Het geeft geen antwoord op de vraag „wie was Adriani?", maar op de vraag „wie was Adriani voor ons?" Dit is geen critiek, want de laatste vraag heeft zeker evenveel recht van bestaan als de eerste, maar zij leidt tot een minder algemeene, een beperktere, een meer subjectieve beantwoording. Wie de „wij" zijn voor wie

Kraemer heeft geschreven blijkt niet alleen uit het geheele boek, maar wordt in het voorbericht uitdrukkelijk meegedeeld: het zijn in de eerste plaats de kringen van de N. C. S. V., en voorts wat daarmee samenhangt aan georganiseerd of ongeorganiseerd Christendom en Zendingsleven.

Dat dit zoo is is allerminst een nadeel: het werk zal ook door velen buiten die kringen worden gewaardeerd als een bijzonder mooi en verheffend geschrift. Er gaat, om het zoo eens uit te drukken, een prediking van uit, niet het minst van de brieven die het tweede gedeelte vullen. „Preeken deed hij graag en hij deed het voortreffelijk" zegt Kraemer op bl. 89. Maar Adriani's beste preek was toch zijn eigen leven, en de invloed die er van uitgaat zal alleen aan hem voorbijgaan die zich zóózeer vereenzelvigt met zijn opvattingen dat hij wat groot en echt is maar uit een beginsel voortkomt dat hij niet deelt, alleen uit dien hoofde niet naar waarde kan schatten. Adriani heeft twee eigenschappen die op zich zelf niet ongewoon zijn, nl. vroomheid en originaliteit, op een zeldzame wijze vereenigd, en Kraemer plaatst in het juiste licht hoe hij daardoor nieuwe wegen heeft gewezen, beginselen geformuleerd en vooral perspectieven geopend die van het grootste belang zijn. Hij heeft door woord en daad den eenig juisten weg gewezen voor de assimilatie van de Westersche cultuur (met inbegrip van den godsdienst) in de Oostersche wereld, de eenige wijze waarop het „all influence is immoral" van Wilde zijn geldigheid verliest, omdat hier het Westersche het Inheemsche niet verkracht maar er organisch aan wordt ingevoegd en er als het ware de apotheose van vormt. Adriani was een van de weinigen die voelden dat het Christendom niet bestaat uit een stel *dingen*, maar een *zuurdeesem* moet zijn, die al het eigene in stand laat en het toch een *wezenlijke* verandering doet ondergaan. Om het met Adriani's eigen woorden te zeggen: „Men zou gaan zeggen: de taal is meer dan 't volk, maar het mooie is, dat er ook meer in de menschen zit dan er uit komt en dit wordt door den invloed der Evangelie-prediking" (en men kan er gerust bijvoegen: en door dien van de uit het Christendom voortvloeiende, door Adriani in practijk gebrachte houding tegenover den

medemensch en al zijn levensuitingen, als taal, godsdienst, maatschappelijke instellingen, enz.) „duidelijk" [1]).

Wie dat goed tot zich heeft doen spreken en vervuld is geworden van de juistheid er van, dien zal het wellicht voor de toekomst bang om het hart worden als hij beseft dat die weg slechts voor een heel klein gedeelte door de Zending en nog veel minder door het Gouvernement bewandeld wordt, om van andere lichamen nu maar niet te spreken. Is het daarom alleen dat er op deze landen dikwijls iets schijnt te liggen als een vloek? Dat het anders en beter *zou gekund hebben en nog zou kunnen* heeft Adriani aangetoond, en daarin ligt voor mij zijn grootste beteekenis. Zulke menschen als Adriani hebben wij in Holland, maar vooral in het nuchtere Indië te weinig, en de ontwikkeling van het moderne leven is niet bepaald geschikt om hen aan te kweeken. Alleen in de eenzaamheid van het binnenland kunnen zij zich ontwikkelen, en de waarde die Adriani aan zijn levenservaringen voor de vorming van zijn innerlijk leven hechtte is zeker niet in de laatste plaats uit dit gezichtspunt te verstaan, zooals ook de belangrijke plaats die hij in onze samenleving innam voor een groot deel berustte op de zeldzaamheid van zijn persoonlijkheid. Hij vertegenwoordigde een geheel eigen type en was in zijn soort uniek.

Naast zijn originaliteit en zijn diepzinnigheid (beide door Kraemer op uitstekende wijze in 't licht gesteld) zou ik als derde belangrijke eigenschap van Adriani willen noemen: zijn moed tot de daad. Hij heeft niet alleen nieuwe wegen gevonden en gewezen, maar hij heeft ze ook ingeslagen. Het is gemakkelijk en, vooral voor een wetenschappelijk man, zeer verleidelijk om zich te vergenoegen met een critische, would-be „überlegen" houding en van dat hooge standpunt uit critiek te oefenen op wat anderen doen, zonder zelf iets werkelijk nieuws voor den dag te brengen. Adriani wist even goed als ieder ander dat het afdalen in de onontgonnen wildernis en het openen van nieuwe wegen onvermijdelijk samen moeten gaan met het maken van fouten, maar dat schrikte hem niet af. Hij had den moed om fouten te begaan.

[1]) bl. 172.

Dit moet steeds in het oog worden gehouden bij hetgeen beneden volgen zal.

Want men kan zonder voorbehoud van meening zijn dat het boek uitstekende kwaliteiten heeft en toch betreuren dat het is geworden zooals het is. Het heeft groote deugden, maar ook groote gebreken, die voor een belangrijk deel hiertoe terug te brengen zijn dat Kraemer hetgeen hij beschrijft niet voldoende heeft geplaatst in het raam van het milieu waarin het zich heeft afgespeeld. Daardoor krijgt de levensschets, van het oogenblik van aankomst in Celebes af, iets abstracts, iets in de lucht hangends, iets levenloos ten slotte, voortkomende uit het feit dat Adriani's daden en uitingen niet voldoende worden gezien als organisch samenhangende met en voortvloeiende uit de omstandigheden van zijn levensloop. Erger nog: doordat de Schrijver zich heeft begeven op een terrein dat hij niet in alle opzichten beheerscht, is de voorstelling komen te lijden aan ernstige fouten. Om tot ons eerste beeld terug te keeren: de trekken van het portret zijn wel sprekend, maar zij zijn niet gelijkend. De physiognomie van het beeld wijkt in verschillende opzichten af van die van de afgebeelde werkelijkheid.

Dat dit zoo is, is ongetwijfeld voor het grootste deel toe te schrijven aan het feit dat Kraemer Posso niet kent en Adriani niet heeft kunnen gadeslaan te midden van zijn werk. Naar het mij voorkomt is een verlof, waarbij men in het vaderland als gast vertoeft en geheel leeft buiten de omstandigheden en verhoudingen van zijn gewone werk, niet de aangewezen gelegenheid om iemand geheel te leeren kennen. In elk geval is voor een adaequate beoordeeling van Adriani's persoon en beteekenis een onmisbaar vereischte dat men zijn werk en de resultaten door en door kent en zich een oordeel kan vormen over de waarde er van. Nu kan Kraemer het ongetwijfeld niet helpen dat hij aan dit vereischte niet kon voldoen. Maar . . . . . er waren andere menschen die de lacunes van zijn kennis in dit opzicht konden aanvullen, en dezen zijn niet of onvoldoende geraadpleegd. En ook al was zijn tekortschieten in dezen geheel te verontschuldigen, dan heeft men

nog het recht en zelfs den plicht om die correcties aan te brengen die men in staat is te geven. Hoe weinig Kraemer de werkelijkheid van het leven in het Possosche kent, blijkt al dadelijk uit kleinigheden, bv. wanneer hij op bl. 20 spreekt over „tochten over *onzichtbare* [1]) boschpaadjes" of „door rivierbeddingen vol *scherpe* [1]) steenen". Die „onzichtbare" boschpaadjes zullen dat wel alleen voor den vreemdeling zijn geweest, maar niet voor den gids die hem ongetwijfeld vergezelde om te zorgen dat hij in het bosch niet verdwaalde! En de steenen in rivierbeddingen zijn meestal niet scherp (al kan dit wel eens een enkele maal het geval zijn), maar rond („rolsteenen"), waarmee ik intusschen natuurlijk niet wil zeggen dat het loopen met bloote voeten over een steenig stuk weg voor de voetzool een aangename gewaarwording beteekent. Het uitweiden in zijn brieven over de eigenaardige bezwaren, aan het loopen in de binnenlanden verbonden, bewijst dat Adriani geen „woudlooper" was. In werkelijkheid is het loopen op bloote voeten iets waar men gauw aan went en dat, wanneer men er eenmaal aan gewend is, heel wat aangenamer en practischer is in de wildernis dan het gebruik van schoenen. Maar Adriani heeft naar het schijnt de bekoring van het woudloopen nooit gevoeld.

Dergelijke kleine trekjes zijn belangrijk, omdat ze samenhangen met de neiging van Kraemer om alles in het leven van Adriani als bijzonder, belangrijk en groot te zien. Kraemer heeft overdreven, en dit heeft aan het boek veel meer schade gedaan dan een paar onjuistheden op zich zelf hadden kunnen uitwerken. Te meer omdat er bij die overdrijvingen vele zijn die ieder bij eenig nadenken zelf moet voelen en waarvan het dus des te raadselachtiger is dat Kraemer er toe kwam om ze neer te schrijven. Zoo leest men op bl. 27, over de Tontemboansche werken: „Op de titelbladen der boeken staat alleen de naam van Schwarz. Adriani vond het in zijn bescheidenheid niet noodig den zijnen er bij te voegen . . . . Zijn naam had er behooren te staan, want de geheele systematiseering, de vermeerdering en de weten-

---

[1]) Cursiveering van mij.

schappelijke verklaring van het materiaal, kortom datgene waardoor het bruikbaar en vruchtbaar werd, stamt van hem." Ik neem aan dat de derde volzin van dit citaat ietwat ongelukkig geformuleerd is, en de Schrijver niet bedoeld heeft te zeggen dat de naam van Schwarz er *niet* had behooren te staan, maar dat *beide* namen op het titelblad hadden moeten worden afgedrukt. Maar wat dan volgt, nl. dat de systematiseering en wetenschappelijke verklaring van Adriani datgene zou zijn waardoor het werk van Schwarz bruikbaar en vruchtbaar is geworden, is toch zeker niet te handhaven. Een omvangrijke collectie met zorg en nauwkeurigheid bijeengebrachte taalgegevens, zooals Schwarz die van het Tontemboansch had opgeteekend, is altijd „vruchtbaar en bruikbaar", en het zou er in de Indonesische linguistiek vrij wat beter uitzien wanneer alle beschikbare gegevens diezelfde mate van betrouwbaarheid en uitvoerigheid bezaten. Maar Kraemer is zoozeer vervuld van de behoefte om Adriani te verheffen dat hij er zelfs niet tegen opziet om dat te doen ten koste van Schwarz, wat in 't geheel niet noodig was geweest, want men kan zeer goed Schwarz de eer geven die hem toekomt en toch het volle licht laten vallen op het feit dat zijn werk aanzienlijk in bruikbaarheid en omvang is toegenomen door Adriani's medewerking (dat ook Schwarz zelf aan het persklaar maken van zijn geschriften ijverig heeft meegeholpen blijkt uit de Inleiding op het Tontemboansch-Nederlandsch Woordenboek en de Voorrede voor de Tontemboansche Teksten). Op bl. 25 staat: „Adriani was een man, die zich altijd zeer hechtte aan menschen en plaatsen, daarom hield hij niet van reizen. Toch is het zijn lot geweest dit zeer veel te moeten doen", en op bl. 74 wordt dit nog eens herhaald. Termen als „veel" en „weinig" zijn zeer betrekkelijk, maar dat Adriani, althans voor iemand in de Buitengewesten, „veel" reizen heeft gedaan laat zich toch moeilijk volhouden! Heeft de Schrijver zich wel eens voor oogen gesteld wat een Zendeling in de Buitengewesten, vooral als zijn ressort een omvang heeft als de meeste ressorten in Midden-Celebes, jaarlijks heeft af te reizen? Iets wat zich daarmee laat vergelijken heeft Adriani alleen gedaan in de

allereerste jaren van zijn verblijf in Posso, toen hij Kruyt hielp bij het zendingswerk en dus geregeld rondgangen deed langs de verschillende dorpen in de Posso-vallei; in zijn latere jaren was hij echter juist bijzonder hokvast, waartoe zijn gezondheidstoestand hem trouwens noopte. Aan grootere reizen zijn, behalve dan die door den geheelen Archipel in 1899—1900 en die naar Halmahera in 1910, alleen eenige oriëntatie-reizen in Midden-Celebes te noemen. In de z.g.n. „Berglandschappen" van de onderafdeeling Posso is hij nooit geweest. Zelfs van het gebied van de Bare'e-taal heeft hij sommige streken in 't geheel niet, vele andere slechts éénmaal in zijn leven bezocht. Men plaatse daar eens het aantal kilometers naast dat door iemand als Kruyt al bijna 40 jaren lang jaarlijks is en nog steeds wordt afgelegd!

Een ander voorbeeld van noodelooze en schadelijke overdrijving levert bl. 46: „In oogenblikken van afwezigheid door de koorts sprak hij Bare'e als een laatste bewijs hoe innig één hij was geworden met zijn Toradja's." Hoe kan iemand die ook maar eenigszins thuis is in de moderne psychologische literatuur een dergelijke uitlating vastknoopen aan het ijlen van een koortslijder, dat op zich zelf niet eens zou behoeven te bewijzen dat de taal die hij ijlde zijn geest sterk bezighield, en zeker niets zegt over zijn verhouding tot de sprekers van die taal, hoe waar het overigens moge zijn dat zijn leven met dat der Toradjas innig was samengeweven? Op bl. 78 maakt de Schrijver, naar aanleiding van een verzuchting, door Adriani geslaakt over het gevoel van eenzaamheid en verlegenheid, dat hem onder de Inlanders niet eerder verliet dan nadat hij zich aan hen eenigszins verstaanbaar kon maken, de opmerking: „Zoo kan ongetwijfeld alleen een man spreken, die exceptioneel begaafd is op taalgebied". Stellig zal een niet-taalman niet dien aandrang gevoelen om de slagboomen uit den weg te ruimen, maar volgens welke logica moet uit een dergelijk voor de hand liggend gevoel van vereenzaming onder een volk waarmee men geen communicatiemiddel heeft tot „exceptioneele begaafdheid op taalgebied" worden besloten? En wat voor „pikants" is er aan de bijzonderheid dat Maleisch *kantjil* „dwerghert" en Bare'e *nggasi*,

tangkasi „spookaap" etymologisch dezelfde woorden zijn [1]), een afleiding die trouwens niet meer dan een voortbouwen was op wat reeds door Jonker [2]) en Snouck Hurgronje [3]) over de oorspronkelijke beteekenis van *kantjil* was meegedeeld?

Op bl. 33 is Adriani „beter dan iemand" in staat geweest de verbeteringen, door het Nederlandsch gezag in Posso bewerkt, te waardeeren. Op bl. 27 wordt de nadruk gelegd op het „groot stuk zelfverloochening" dat er voor Adriani stak in het bewerken van den taalarbeid van Schwarz op het gebied van het Tontemboansch, en die hierin bestond dat hij zich moest getroosten om intermedieeringswerk te verrichten en een levende taal te bestudeeren als ware zij een doode (ook dit is niet geheel juist, want op bl. 125 en uit mededeelingen in de verschillende geschriften op het gebied van het Tontemboansch blijkt dat hij wel degelijk gelegenheid vond om zich te oefenen in het spreken van de taal en allerlei voor het Woordenboek opdeed van intelligente en kundige Minahassers). Ongetwijfeld was dat element er ook in aanwezig (in *alle* opzichten naar zijn zin en idee te kunnen werken is iets wat wel zeer zelden zal voorkomen), en het is ook zeker niet mijn bedoeling om aan Adriani's zelfverloochening te kort te doen, maar is er aan den anderen kant voor een taalbeoefenaar wel iets mooiers te bedenken dan te kunnen en te mogen werken in een dergelijke weelde van taalmateriaal, en dat alles niet eerst moeizaam bijeen te moeten zamelen, maar te kunnen genieten van de gegevens die een ander heeft aangedragen en die te ordenen en tot een geheel te maken, terwijl men toch de levende bronnen bij de hand heeft om onzekerheden op te lossen? Is het niet juist een van de schaduwzijden van de taalbeoefening te velde dat men zoo enorm veel tijd en moeite moet besteden aan het verzamelen van betrouwbare gegevens, en is derhalve het opvangen van de taal uit den mond der menschen (volgens Kraemer de eenige methode die Adriani respectabel vond) niet juist te beschouwen als een noodzakelijk kwaad (geheel

---

[1]) bl. 79 v.

[2]) Bimaneesch-Hollandsch Woordenboek s. v. *kantji*, II.

[3]) The Achehnese, II, p. 158, nt. 1.

afgezien van de vraag of de individueele taalbeoefenaar het als een genot dan wel als een last voelt), een werkje dat wel is waar ook volgens wetenschappelijke methode moet geschieden maar dat met taalwetenschap als zoodanig toch heel weinig heeft uit te staan? Dat Kraemer onder die zelfverloochening van Adriani ook noemt het geduld dat hij moest hebben met de door ouderdom verzwakte krachten van Schwarz, op wiens mededeelingen hij daardoor wel eens wat lang moest wachten, is weer een van die onbegrijpelijkheden waarvan er zoo vele het boek ontsieren. Op bl. 51 zegt Kraemer: „Hij heeft . . . . . een vaardigheid in het spreken van de taal, het Bare'e, verworven, zooals zelden of nooit een Europeaan bereikt heeft". Wanneer men deze uitlating letterlijk opvat, dus alleen op het Bare'e laat slaan, is er zeer weinig mee gezegd, en wanneer het spreken van een Indonesische taal in het algemeen bedoeld wordt is zij niet te bewijzen. Wat daarop volgt over „meesterschap in het beheerschen der primitieve litteraire vormen" schijnt ook op een misverstand te berusten: vierregelige *kajori*'s kan iedereen maken die een beetje met de taal op de hoogte is; het genre is over 't algemeen (want er is ook wel wat goeds bij) het best met onze Sinterklaaspoëzie te vergelijken. Maar misschien begrijp ik den Schrijver verkeerd en bedoelt hij met „beheerschen"alle en maar „kennen". Aan de „zelfoverwinning" die Adriani volgens bl. 28 noodig zou hebben gehad om met de Inlanders mee te leven en van het „verbarricadeerde Europeesche leven aan de andere zijde van de kloof" afstand te doen, zal Kraemer waarschijnlijk zelf niet gelooven. Hij wil het hier weer te mooi maken en komt daardoor met zich zelf in strijd, want op bl. 30 noemt hij Adriani juist een „*hoetan*-mensch" (een term die overigens ook tot misvatting aanleiding kan geven, want het binnenland van Midden-Celebes bestaat niet uitsluitend uit *hoetan*!).

Eenigszins eigenaardig is het om te lezen hoe de wensch van de Possosche bevolking om Adriani's stoffelijk overschot in het midden van haar kerkhof te begraven, zoodat ieder in den dood zoo dicht mogelijk bij hem kon zijn, en de motieven die daarvoor werden opgegeven („het zou ons eens van

hulp kunnen zijn in den Dag des Oordeels", „wij kunnen niet bidden, maar hij kan voor ons bidden", „hij is altijd onze vader geweest, laat hij het nu ook nog zijn") door Kraemer worden beschouwd als „een ontroerende vereeniging van naïef egoïsme en diepe hulde" [1]). Natuurlijk is dit laatste op zich zelf wel juist, maar er had toch bij vermeld moeten worden dat men hier vooral te maken heeft met uitingen van den magischen of animistischen gedachtengang van de Toradjas, zooals die ook blijkt uit 't verhaal dat de menschen in Koekoe deden, die een paar dagen na Adriani's dood op het kerkhof een lichtglans beweerden te hebben gezien, welke afkomstig zou zijn van de ziel van den ontslapene die de dooden van zijn vroegere woonplaats (Adriani had vele jaren in Koekoe gewoond) een bezoek kwam brengen.

Het boven aangevoerde geeft duidelijk blijk van een kijk op het onderwerp die onvoldoende door de werkelijkheid wordt gedekt. Kraemer ziet, ook al ontkent hij dit op bl. 10, met vereering tegen Adriani op, en dit heeft zonder twijfel zijn goede reden, maar dat neemt niet weg dat dit toch niet het juiste standpunt is om van daaruit een persoon adaequaat te beschrijven. Daarvoor is noodig dat men door haar heenziet (wat eerbied en piëteit zeker niet behoeft uit te sluiten). Dit doet Kraemer niet en daarom is hij, niettegenstaande de critische noten die hij hier en daar plaatst, niet voldoende ontkomen aan de oncritische, tot *legendenvorming* geneigde bewondering van de groote massa. De publieke opinie heeft waarschijnlijk op den Schrijver veel grooter invloed uitgeoefend dan hij zich bewust is.

Het sterkst komt dit uit in het derde hoofdstuk, waar Adriani wordt geschetst als man van wetenschap. In dit hoofdstuk zijn ook de meeste fouten in de realia ingeslopen. De verhandeling over de Merauke-taal is niet in het derde deel van „De Bare'e-sprekende Toradja's" verschenen, maar in „De Zuidwest Nieuw-Guinea-expeditie van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, 1904/5" [2]). De „absoluut-afwij-

[1]) bl. 46 v.

[2]) bl. 77; de „Lijst van de geschriften van Dr. N. Adriani" door Mej. A. E. Adriani heeft een betere, hoewel toch niet geheel exacte opgave.

kende talengroep van Halmaheira" [1]) wordt alleen op het Noordelijk deel van dat eiland (en bijbehoorende eilandjes) gesproken. Daar men hier met een volstrekt andere taalfamilie te doen heeft, is het minder juist om te zeggen dat deze talen „een geheel aparte plaats in het geheel der Austronesische talen in(nemen)" of dat Van der Veen „de plaats dezer afwijkende talen-enclave in Indonesië" heeft bepaald. De 16 woordenlijsten van Halmahera-talen waarvan op bl. 74 wordt gesproken zijn wel aanwezig, maar niet alle door Adriani zelf opgeteekend. De opmerkingen over de generalisaties van Brandes [2]) zijn ook niet geheel exact: het schrappen van diens indeeling van de Indonesische talen in een Westelijke en een Oostelijke afdeeling is feitelijk het werk van Jonker, en de verdeeling van de Toradjasche talen in Westelijke en Oostelijke heeft Adriani, op denzelfden grond als Brandes, in verzachten vorm overgenomen, hoewel er naar andere criteria een andere en waarschijnlijk betere indeeling valt te maken. In ieder geval schijnt mij de uitval aan het adres van Brandes (nog daargelaten dat zijn hypothesen volstrekt niet zooveel stouter waren dan sommige door Adriani voorgeslagene) ongemotiveerd: de waarde van een onderscheiding valt niet met het feit dat er grensgevallen zijn, en in elk geval blijven zijn criteria, wel verre van „ongegrond" te zijn zooals Kraemer zegt, niet onbelangrijke verschilpunten, welker waarde toeneemt wanneer men zich op het standpunt stelt dat de Indonesische talen zijn ontstaan uit vermengingen van verschillende elementen. Afgaan op één enkel criterium voor indeeling is natuurlijk altijd verkeerd, maar men kan moeilijk van iemand vergen dat hij rekening houdt met materiaal dat er niet is, en Kraemer zal toch wel niet het nut willen ontkennen van werkhypothesen, ook al blijken die later tegen de feiten niet bestand? In elk geval heeft hij, zooals beneden nog nader zal worden betoogd, aan Adriani's critiek op Brandes een overdreven waarde gehecht.

Evenmin kan ik het met Kraemer eens zijn wanneer hij wèl spreekt van „het groote driemanschap Van der Tuuk

[1]) bl. 77, 40.
[2]) bl. 74–76.

Brandes en Adriani" [1]) maar den naam van Jonker zelfs in 't geheel niet noemt. Ook voor Matthes heeft Kraemer wel te weinig waardeering, evenals voor het Maleisch als „venster" om de Indonesische talen door te „bezien" [2]); uit fonetisch oogpunt vormt het in elk geval een zeer bruikbaar criterium voor de taalvergelijking. En de op bl. 73 geciteerde meening van Adriani dat men de Filippijnsche talen tot uitgangspunt voor een werkelijk wetenschappelijke Maleisch-Polynesische taalvergelijking moet nemen (een meening die samenhing met zijn o.a. op bl. 72 duidelijk aan den dag tredende overschatting van de Filippijnsche talen in het algemeen en de Minahassische in het bijzonder, welke overschatting weer voortkwam uit de te groote spraakkunstige beteekenis die hij aan de affixen toekende), is toch niet waarschijnlijk. De Filippijnsche talen vormen veeleer slechts één tak van den Maleisch-Polynesischen taalstam, die zich wel rijk, maar tevens eenzijdig heeft ontwikkeld en waarin belangrijke verschijnselen, die elders een groote rol spelen, geheel ontbreken.

Een paar onjuistheden uit de andere hoofdstukken mogen hier meteen worden rechtgezet. Op bl. 15 wordt gesproken van de H.O.wet van 1878; dit moet zijn 1876 [3]). Op bl. 16 wordt de grens van de Filippijnsche talen op Celebes niet geheel juist opgegeven. Men kan de Minahassische talen zeer goed tot de Filippijnsche rekenen, maar dan toch niet tot de „eigenlijke Filippijnsche" (bl. 72). En wat verstaat de Schrijver onder het „verkeerde" van den geestelijken inhoud van een woord (bl. 52) en onder „gezuiverde" litteraire vormen (bl. 54)? De aanteekeningen op bl. 214 en 215, die o.a. vertellen dat V. d. Tuuk in 1862 naar Bali werd gezonden en een woordenboek en een spraakkunst in het Balineesch schreef, en dat de Toradjas alleen het binnenland van Midden-Celebes bewonen, zijn zeker niet door Kraemer geschreven.

[1]) bl. 70.

[2]) bl. 73.

[3]) Deze vergissing komt ook voor in het artikel „Dr. Nicolaus Adriani" in afl. 20 van den tweeden druk der Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, waaruit valt op te maken dat het van dezelfde hand is; het vertoont dan ook dezelfde schaduwzijden als het boek, alleen in nog sterker mate.

Ter karakteriseering van Kraemer's opvatting over Adriani als man van wetenschap ontleen ik aan bl. 71—72 de volgende citaten, om die vervolgens te bespreken: „Wanneer men Adriani en Van der Tuuk met elkaar vergelijkt, dan treft het ons, dat er in Van der Tuuk een vermeteler zwaai zat. Adriani is voorzichtiger; voor een ontginner is hij menigmaal te voorzichtig, in dezen zin dat hij veel achterhield van zijn kennis en vermoedens. Door zijn waarheidszin en nauwkeurigheidsbehoefte leefde hij n.l. zeer sterk onder den indruk hoe kleine [??], nieuwe gegevens een hypothese telkens deden wankelen of verdwijnen. Dat schenkt zijn werk zulk een hoogen graad van betrouwbaarheid, maar tevens oefende het een temperenden invloed uit op de stimuleerende kracht, die van de vermetelheid van groote pioniers pleegt uit te gaan en hun vaak groote fouten verontschuldigt. Deze voorzichtigheid, deze gevoeligheid voor de contrôle en de kritiek die steeds van nieuw toestroomend materiaal uitgaat, deze groote wetenschappelijke deugden zijn ongetwijfeld naast de eindelooze stoornissen, die het leven in zijn arbeidsgang bracht, de oorzaak dat Adriani steeds meer de definitieve afsluiting van zijn groote wetenschappelijke werk, de Grammatica en het Woordenboek van het Bare'e, uitstelde. — Het karakteristieke in Adriani's wetenschappelijke persoonlijkheid lijkt mij de combinatie van groote b e p e r k i n g en wijde o m v a t t i n g op het terrein der taalkundige studiën........ Speculatief was hij in het geheel niet, en ofschoon hij juist een meester was in het helder, nauwkeurig en samenhangend karakteriseeren van een taal of talencomplex, een systematicus was hij evenmin, in den zin van ontwerper van constructieve theorieën, welker sterke zijde is dat zij de feiten het ware relief geven en welker zwakke zijde is dat zij even zoovele feiten verminken of verdonkeremanen. Men kan eerder bij hem spreken van een afkeer van het speculatieve en systematische. Zijn blik en belangstelling reikte op talengebied van Madagascar tot en met Melanesië, maar als het terrein waar hij zich zeker voelde (zijn aangeboren bescheidenheid zou hem hier doen schrijven: „zeker"), gold hem het gebied der Filippijnsche talen en der talen van Celebes tot aan het Zuidelijk deel van dat grillig-gevormde eiland".

Nu is om te beginnen dit laatste niet juist: Adriani was zeker in de bekendste talen van Zuid-Celebes (Boegineesch enz.) veel beter thuis dan in verreweg de meeste, zoo niet alle, die op de Filippijnen worden gesproken en dan bv. in de Tominische, waar immers practisch vrijwel niets van bekend is. Voorts bewijst Kraemer aan de nagedachtenis van Adriani geen dienst door hem toe te schrijven dat hij zich „zeker" (of zelfs zeker zonder aanhalingsteekens) voelde op een gebied van meer dan 120 talen, daargelaten nog de onbekendheid van de meeste er van. Wel is het waar dat hij (vooral in het begin van zijn loopbaan) meermalen te haastig was in zijn conclusies ten opzichte van de talen van Celebes, die wel met het Bare'e en andere hem goed bekende talen verwant zijn, maar daarom toch in menig opzicht eigen trekken vertoonen. Ook Adriani heeft moeten ervaren dat de Indonesische talen bedrieglijk zijn, en dat dikwijls idiomen die in woordenschat, klankstelsel en andere uiterlijke eigenaardigheden zeer veel gemeen hebben toch in grammaticaal opzicht sterk van elkander afwijken, zoodat men maar al te gemakkelijk fouten maakt wanneer men uit de eene taal conclusies gaat trekken ten opzichte van een andere. Het is stellig niet juist (en feitelijk ook niet te rijmen met wat Kraemer over Adriani's gevoel van „zekerheid" op een groot gebied zegt) dat voorzichtigheid een kenmerk van Adriani's wetenschappelijke werkzaamheid was. Vooral in zijn eersten tijd heeft hij dikwijls op grond van zeer weinige en bovendien lang niet zuivere gegevens dingen laten drukken die hij later liefst geheel vergeten zag. Maar een voorzichtig geleerde is hij toch nooit geworden, en dat dit zoo is hangt naar mijn meening nauw samen met het feit dat hij, ook en vooral in zijn taalbeschouwing, een kind was van zijn tijd. Het kan wel niet anders of hij moet in gedachten zijn uitgegaan van een grond- of oertaal waaruit practisch ongeveer alles wat de Austronesische talen thans te zien geven is voortgekomen; een dergelijke opvatting reduceert de immense taalwerkelijkheid tot een relatief eenvoudig schema, en leidt licht tot de meening dat men met behulp van zijn kennis van die grondtaal eigenlijk alles begrijpen kan wat de individueele afstam-

melingen aan wezenlijke trekken bevatten. De ervaring leert echter dat dit niet opgaat en dat men, om zich „zeker" te kunnen voelen in een Indonesische taal (in den zin waarin Kraemer dat bedoelt), er heel wat dieper in moet zijn doorgedrongen dan met behulp van een ingevulde „Lijst van Holle" mogelijk is, waaruit niet veel méér valt op te maken dan de voornaamste klankverschijnselen, het voorkomen van zekere affixen, eenige pronomina en telwoorden en een klein gedeelte van den woordenschat, een en ander met de fouten die bij het invullen practisch onvermijdelijk zijn. Zelfs van de meeste talen van Midden-Celebes was tot voor kort niet veel meer bekend dan dat, en dat weinige was dan nog verre van betrouwbaar, zoodat het ook uit dien hoofde niet te verwonderen is dat bv. de in de opstellen over het Morisch gegeven grammaticale opmerkingen en verklaringen voor een groot deel foutief zijn gebleken. Het is zeer te betreuren dat Kraemer de legende bestendigt en propageert dat Adriani „de tallooze talen en taaltjes van Midden-Celebes" natuurlijk niet geheel, maar dan toch in haar hoofdtrekken beheerschte, want het voortbestaan van die legende doet niet anders dan het zoo schadelijke „jurare in verba magistri" in de hand werken, wat bij Adriani, die weinig waarde hechtte aan *preciese* omschrijvingen en exacte definities en bij wien men dus juist *niet* bij den Wortlaut moet blijven staan, maar door moet dringen tot de bedoeling, zoo mogelijk nog minder op zijn plaats is dan bij menig ander geleerde. Kraemer's beschouwing van het eerste gedeelte van het derde deel van „De Bare'e-sprekende Toradja's" is geheel die van een leek, zooals misschien het duidelijkst blijkt uit de volgende passage: „Toch wist hij . . . . meestal nog juiste taalschetsen te geven, *blijkens* de beschrijving van de door hem behandelde gebieden in zijn groote . . . . werk." [1]) De schijn bedriegt in dit opzicht maar al te gemakkelijk, en wetenschappelijkheid in de methode van behandeling heeft met intrinsieke juistheid weinig te maken.

In dit licht bezien krijgen ook de „wijde omvatting" en de „groote beperking" waarvan Kraemer spreekt een ander aspect.

[1]) bl. 76; cursiveering van mij.

Hij noemt ze „het karakteristieke in Adriani's wetenschappelijke persoonlijkheid", wat de gedachte kan wekken dat hij bedoelt dat ze daaruit organisch voortvloeiden. M. i. zijn zij geheel uit het historisch verloop van Adriani's leven te verklaren en zou hij, wanneer hij van te voren had geweten tot welke resultaten hij zou komen, zijn werk anders hebben opgezet. Maar in het begin heeft hij zich de zaak te eenvoudig voorgesteld en niet gedacht dat het zóóveel zou kosten om zelfs maar één volk en zijn taal grondig te leeren kennen. Het is m. i. een van de groote schaduwzijden van Adriani's werkzaamheid dat hij wèl bv. aan het Mentawaisch en het Karosch zijn tijd heeft gegeven, maar de talen van Midden-Celebes, waarin hij het toch betrekkelijk gemakkelijk zoo ver had kunnen brengen dat hij er betrouwbare oriëntatie over had kunnen geven en het werk van de Zendelingen in de talen van Mori en de Berglandschappen in den werkelijken zin des woords had kunnen leiden, aan anderen overgelaten. Daardoor kwamen feitelijk pas in de allerlaatste jaren van zijn leven betere en overvloediger gegevens over deze talen los, wat weer tallooze veranderingen in de Bare'e-Spraakkunst en in de woordafleidingen van het Woordenboek, die met behulp van de oude, voorloopige gegevens waren samengesteld, met zich bracht. En zelfs het Bare'e is van de talrijke andere werkzaamheden van Adriani (waaronder er ook waren waarvan men zich afvraagt of zij het offer wel waard zijn geweest) min of meer de dupe geworden, want wel is er zeer veel bijeengebracht, maar het werk kan, op lexicografisch en vooral op grammaticaal gebied, toch nog lang niet als „af" worden beschouwd. Het Woordenboek, dat bijna 1000 vrij ruim gedrukte bladzijden telt, en dikwijls wel wat erg uitvoerig met voorbeelden is geïllustreerd, is, hoeveel er ook in moge staan, toch lang niet compleet, en aan de ± 500 bladzijden van de grammatica (waarbij er ook heel wat zijn welke met woordafleidingen zijn gevuld, die feitelijk niet in een spraakkunst thuis hooren) zou men, zonder nog in kleinigheden te vervallen, gemakkelijk 100 andere toe kunnen voegen waarin niet-opgemerkte verschijnselen behandeld en onjuiste of althans zeer aanvechtbare theorieën onder het oog gezien werden.

Een ander misverstand dat in bovenstaand citaat blijkt is dat Adriani niet speculatief zou zijn geweest. Op taalkundig, en wel speciaal op etymologisch gebied was hij dit juist in hooge mate, zoozeer zelfs dat hij menigmaal alle voorzichtigheid uit het oog verloor en woordafleidingen opstelde die door geen vaste klankcorrespondenties worden gesteund en derhalve in de lucht hangen [1]). Blijkbaar was Adriani's „uitpakken" over den samenhang van woorden en overgangen, „waardoor een psychische wereld vol leven en beweging, vol innigheid en intimiteit voor den luisteraar openging" (bl. 76), voor Kraemer een zóó groot genot dat hij ten opzichte daarvan nimmer een critische houding heeft aangenomen, want anders zou hij toch wel eens bespeurd hebben hoeveel daarin wel interessant en mooi gevonden, maar op de keper beschouwd toch heel weinig waarschijnlijk was. De neiging tot onvoorzichtig, ja soms roekeloos etymologiseeren werd nog in de hand gewerkt

[1]) Een karakteristiek voorbeeld levert de afleiding van het toen nog door Adriani „Mamoedjoesch" genoemde woord *oehaka* „wortel" op bl. 147 van dl. III van „De Bare'e-sprekende Toradja's" (en van hetzelfde woord in het Mandarsch op bl. 156). Dat hij voor de afleiding van dit woord niet dacht aan Mal. *akar*, uit **wakar* (vgl. Boelisch *waa*, uit **waka*, l. c. p. 316) is wel bevreemdend, vooral omdat juist de *h* in deze talen zoo dikwijls uit *w* is ontstaan (l. c. p. 148, 159), maar ten slotte nog begrijpelijk. Geheel ongemotiveerd en onbegrijpelijk is echter de gelijkstelling met Mal. *oerat* enz., waarvoor niet minder dan 6 hulphypothesen noodig zijn, t. w.: 1. dat de *h* hier den R-G-H-klank vertegenwoordigt (waarvoor wel in het „Mamoedjoesch" eenige voorbeelden worden gegeven, maar in het Mandarsch niet); 2. dat de vorm een door een vocaal klinkend gemaakten sluiter heeft (waarvoor in het „Mamoedjoesch" verder geen voorbeelden konden worden gegeven); 3. dat deze sluiter (*k*) uit een *g* is ontstaan; 4. dat deze *g* den oorspronkelijken sluiter *r* vertegenwoordigt (hiervoor wordt verwezen naar Oud-Jav. *woekir*, Mal. *boekit*, maar het Oud-Jav. equivalent van *oerat* is niet *wwar* maar *wwad*, Nieuw-Jav. *wod*); 5. dat *oehaka* een bijvorm is van den eveneens voorkomenden regelmatigen vorm *oera* (ook *oeha*) „pees"; 6. dat deze differentiatie in den vorm samenhangt met een splitsing in tweeën van de beteekenis van het woord *oerat* enz. (welk begrip ongetwijfeld zeer ruim is en zich ook, bv. in het Oud-Javaansch en het Maleisch, tot de beteekenis „wortel" uitstrekt; waarschijnlijk duidt het woord in 't algemeen „draad of lijn die door iets heen loopt" aan).

door de omstandigheid dat het Bare'e en de meeste van zijn naaste verwanten alle eindmedeklinkers hebben afgeworpen. Wanneer dergelijke afleidingen een woord tot een hypothetische „oorspronkelijke" of „eigenlijke" beteekenis herleiden zijn zij gemeenlijk uitgesproken *intellectualistisch*, in dier voege dat zij geen of te weinig rekening houden met het concrete, aan de „Empfindung" gebonden karakter van de begrippen der Bare'e-taal; zij maken daardoor dikwijls een hollen, oppervlakkigen indruk, vooral wanneer zij gepaard gaan met een (eveneens natuurlijk hypothetische) reductie van den betrokken vorm tot een anderen. Zulke op zandgrond gebouwde woordafleidingen komen in het Woordenboek en in de Spraakkunst van het Bare'e in menigte voor en vormen een groote schaduwzijde van beide boeken. Ik geloof dan ook niet dat Adriani „veel achterhield van zijn kennis en vermoedens". Hij sprak er integendeel zóóveel van uit dat hij menigmaal met zich zelf in strijd kwam, van welke omstandigheid hij zich echter niet bewust was, daar hij niet de behoefte had om de resultaten van zijn werk retrospectief te overzien en tot een sluitend geheel te maken (tevens blijkt hieruit, zooals beneden nader zal worden uiteengezet, dat het centrum van zijn belangstelling elders lag). Zijn boeken maken daardoor onmiskenbaar een ongerijpten, onverwerkten indruk, die ook uitkomt in de soms nogal sterk uiteenloopende mate van belangstelling die aan de verschillende onderwerpen ten deel valt.

Met de voorzichtigheid van Adriani verdwijnt tevens Kraemer's bezwaar tegen den „temperenden invloed" daarvan „op de stimuleerende kracht, die van de vermetelheid van groote pioniers pleegt uit te gaan en hun vaak groote fouten verontschuldigt". Ik geloof dat men den stimuleerenden invloed van Adriani's pioniersarbeid, die over den geheelen Archipel merkbaar is, gerust als zeer hoog mag beschouwen, en dat wat Kraemer op bl. 70 van Brandes zegt: „Hij viel daarom vanzelf ten offer aan het onvermijdelijke gevaar met gegevens te moeten werken van menschen die menigmaal heel weinig besef hadden van wat nauwkeurige waarneming en registreering is. Zijn conclusies waren dikwijls gedurfd . . . . , doch door dien durf werkte hij stimuleerend

en bevruchtend", geheel op Adriani van toepassing is. En „de contrôle der steeds toevloeiende kennis der levende taalwerkelijkheid" had hij wel in veel hooger mate dan Brandes, maar men moet toch niet vergeten dat dit alleen voor het Bare'e en in de Minahassa voor het Tontemboansch gold, want voor de andere talen moest hij het toch weer in hoofdzaak van de gegevens van anderen hebben. Wel had hij zelf ook het een en ander verzameld van de talen van Midden-Celebes buiten het Bare'e, maar dit was van de meeste toch maar heel weinig, en veel te weinig „critisch-gezuiverd" om er conclusies van andere dan zeer algemeene strekking op te baseeren, zooals de taalgeografische waarvan boven reeds sprake is geweest. Wanneer Kraemer zegt dat hij tot die conclusies kwam door zijn „gedetailleerde en fijne" of „intieme kennis der talen en dialecten van Midden-Celebes" (bl. 74 v.), dan is dit zeer overdreven, en alleen toe te schrijven aan Kraemer's onbekendheid met het onderwerp. Voor dergelijke vaststellingen kan men met een oppervlakkige bekendheid met de betrokken talen volstaan, trouwens van het Banggaisch (waarvan Brandes' rubriceering immers juist door Adriani gecorrigeerd werd) is onze kennis zeer gering.

Wat de redenen betreft die hem zijn groote boeken over het Bare'e steeds meer deden uitstellen, ongetwijfeld heeft Kraemer hierin gelijk dat Adriani zeer gevoelig was voor de kritiek die van het nieuw toestroomende materiaal op de bereikte resultaten uitging (de Schrijver noemt dit een groote wetenschappelijke deugd; men zou het ook de conditio sine qua non van alle waarlijk wetenschappelijk werk kunnen noemen). Maar hij verliest uit het oog dat juist uit dat toestroomende materiaal, dus langs experimenteelen weg, bij Adriani de juiste overtuiging ontstond en groeide dat hij van de taal nog lang niet voldoende had verzameld en het aanwezige nog lang niet betrouwbaar genoeg was om de uitgave te rechtvaardigen, en dat dáárin (en in de bij de gegeven omstandigheden zeer begrijpelijke behoefte om zoo volledig mogelijk te zijn) in hoofdzaak de verklaring van dat uitstel is te zoeken. Inderdaad is het Woordenboek voor een aanzienlijk deel en de Spraakkunst bijna geheel een product

van na 1919 (wanneer men tenminste gecorrigeerde gegevens en beschrijvingen ook als nieuw mag aanmerken).

Uit het bovenstaande zal den lezer reeds gebleken zijn dat ik niet met den Schrijver mee kan gaan wanneer hij zegt dat „een hooge graad van betrouwbaarheid" een karakteristieke eigenschap van Adriani's geschriften uitmaakt. En dat ook nog om andere redenen. In de eerste plaats kenmerkte de wijze waarop hij zijn gegevens inwon, opschreef, bewaarde en in anderen vorm overbracht zich door een zekere nonchalance, waardoor meermalen fouten inslopen. Voorts schrijft Kraemer dat Adriani een fijn gehoor had [1]) en dat is ongetwijfeld ook juist, maar neemt toch niet weg dat men in zijn oudere artikelen en tekstuitgaven dikwijls stuit op verkeerd gespelde woorden, ongetwijfeld grootendeels een gevolg van onduidelijke uitspraak van de menschen uit wier mond hij de taal opving (voor de verwante talen geldt dit uit den aard der zaak in nog sterker mate, zooals trouwens ook van andere zijde meermalen is opgemerkt, ook in vroeger tijd). Bij de thans door Mevrouw Adriani ondernomen uitgave van de in handschrift aanwezige prozateksten is dit ook een groot bezwaar. Adriani's werk was pionierswerk, zoodat het ook niet zoozeer te verwonderen is dat hij in de meeste grammaticale verschijnselen van het Bare'e eigenlijk pas na zijn laatste verlof het ware inzicht heeft gekregen; hij was trouwens ook niet in de eerste plaats een grammaticus, daarvoor was hij te weinig systematisch en ook te weinig critisch aangelegd. Aan wat vóór dien tijd op het gebied van het Bare'e en de andere talen van Midden-Celebes verschenen is, vooral uit zijn eerste periode, moest eigenlijk zoo weinig mogelijk ontleend worden, daar de kans steeds groot is dat men een onjuist gegeven citeert, te meer omdat een deel van het feitenmateriaal van allerlei menschen (zendelingen, ambtenaren, enz.) afkomstig is, die vaak te weinig onder den indruk waren van „de moeilijkheid om werkelijk kritisch-gezuiverde gegevens te krijgen, wanneer men land, volk en taal niet reeds behoorlijk

---

[1]) bl. 77.

kent" [1]) of ook die moeilijkheid wel zagen maar hun voorloopige resultaten toch niet achter wilden houden. Het ligt dan ook in de rede dat van een boek als „De Bare'e-sprekende Toradja's", Dl. III, eerste gedeelte, alleen de algemeene resultaten (de taalgeografische indeeling, de gevonden klankregels, enz.) betrouwbaar zijn, en die nog alleen in hoofdzaak, maar niet (zooals buitenstaanders dikwijls meenen) de détails. Wanneer Kraemer zegt: „Vele keeren spreekt Adriani het in zijn brieven uit: Beter geen gegevens dan slechte en onbetrouwbare" [2]), dan moet daarbij worden bedacht dat hij zich eerst gaandeweg aan dien stelregel is gaan houden, m. a. w. het primaire belang er van pas heeft leeren zien door de pijnlijke ervaringen die hij met zulk slecht materiaal had opgedaan. En het strekt hem tot hooge eer dat hij, toen hij eenmaal had ingezien dat zijn eigen gegevens onvoldoende en in menig opzicht onjuist waren, zich daar niet bij heeft neergelegd, maar opnieuw naar Posso heeft willen reizen om ze te verbeteren en aan te vullen en eerst daarna tot publiceeren over te gaan. Het zal wel niemand verwonderen die zich voor oogen stelt welk een last eenmaal gemaakte en dus in het onderbewustzijn vastzittende fouten kunnen veroorzaken, dat hij in die zuiveringswerkzaamheid niet geheel geslaagd is en er dus in het Woordenboek en wellicht ook in de Spraakkunst nog wel het een en ander voorkomt dat op oude, onzuivere gegevens teruggaat. Wie tot zich laat doordringen wat een werk en een inspanning er noodig zijn geweest om uit dien rijstebrijberg van gegevens van uiteenloopend gehalte een bruikbaar geheel te scheppen, heeft eens en voorgoed begrepen welk een enorme beteekenis voor iemands werk de *methode* heeft. De wijze waarop Adriani zijn gegevens verzamelde, nl. door de taal op te vangen uit den mond van ieder die maar binnen zijn gehoor kwam en bij alle denkbare gelegenheden, is ongetwijfeld eenerzijds voortreffelijk, maar men moet dan ook terdege contrôle oefenen dat men goed gehoord en goed begrepen heeft en . . . . goede taal heeft opgevangen. Maar

---

[1]) bl. 76.

[2]) bl. 77.

Adriani was, evenals in andere opzichten, ook wel eens wat oncritisch in de keuze van zijn bronnen; de Toradjas vertellen zelf dat hij, als hij iets weten wilde, ieder die maar toevallig langs kwam (kinderen, vreemdelingen, enz.) aanklampte om inlichtingen. Nu behoeft dat bij een goede contrôle geen bezwaar te zijn, maar in de practijk is die methode voor de beoefening van talen als het Bare'e toch te tijdroovend. Veel beter resultaat geeft het systematisch werken met vaste en dus getrainde medewerkers, wier inlichtingen men dan in de practijk van het leven dagelijks toetsen en aanvullen kan. Die medewerkers moeten natuurlijk de taal goed kennen, maar ook goed kunnen uitleggen, want de ervaring leert (en de geschiedenis van Adriani's levenswerk illustreert het ten duidelijkste) dat men zelden geheel bevredigende antwoorden krijgt wanneer men zijn vragen richt tot willekeurige personen, die gewoonlijk moeite hebben om ze te begrijpen en juist door het stellen van een vraag in een psychischen toestand geraken die voor een goede beantwoording belemmerend is. Ongetwijfeld loopt men op die wijze kans dat belangrijke stukken van de taal buiten den gezichtskring van den onderzoeker blijven, maar bij de systeemlooze werkwijze is dat nog minder te vermijden en men kan dit gevaar zooveel mogelijk beperken door onder allerlei levensomstandigheden zich onder de menschen te begeven, zijn ooren goed den kost te geven, en wat men opvangt dan weer „kritisch-gezuiverd" te krijgen door besprekingen met medewerkers. Door op deze wijze te werk te gaan krijgt men veel meer materiaal binnen en vermeerdert men dus het rendement van zijn arbeid en tijd zonder dat men over het resultaat ontevreden behoeft te zijn, want voor „van Dale's" van de Indische talen, althans van de kleinere, is de tijd nog niet gekomen. Hier kwamen bij Adriani „de eindelooze stoornissen, die het leven in zijn arbeidsgang bracht" als belangrijke factor bij, zoodat, toen hij tegen het eind van zijn leven eindelijk kon beginnen aan de systematische bewerking van het ruwe en onverwerkte materiaal, dit zich zóó bleek te hebben opgehoopt, zoozeer verspreid stond en van zóó verschillende waarde was, dat een overzicht bijkans onmogelijk was geworden. Het is

dan ook niet te verwonderen dat in het Woordenboek allerlei uitdrukkingen die toch wel ergens waren genoteerd (bv. in aanteekeningen bij kladden van verhalen) achterwege zijn gebleven, zooals ook omgekeerd bij de laatste revisie van de stof met Toradjasche autoriteiten verschillende dingen zijn geschrapt die toch wel degelijk goed waren opgeteekend, maar die aan die autoriteiten onbekend waren, wat niet vreemd is wanneer men bedenkt dat iedere spreker slechts een gedeelte van zijn taal kan kennen en dat er tal van verschilpunten tusschen de dialecten en zelfs tusschen de afzonderlijke dorpen bestaan waarvan de kennis uit den aard der zaak dikwijls beperkt is. Allerlei woorden en uitdrukkingen uit de geschriften van Kruyt en zelfs uit Adriani's eigen oudere geschriften zoekt men in het Woordenboek tevergeefs, door het gebrek aan systematische bewerking en door een zekere alleszins begrijpelijke haast om den eindpaal te bereiken, die hem ook veel détailwerk tot de laatste revisie deed uitstellen. Van de Spraakkunst geldt hetzelfde in nog hooger mate: hieraan moest in 1923 feitelijk nog begonnen worden, tal van grammaticale kwesties waren nog niet onderzocht, gebrek aan tijd en aangeboren „afkeer van het systematische" beletten het overzicht, en wanneer Kraemer dan ook schrijft dat „al dit onuitgegevene" (waaronder ook de literatuurschat behoort) „..... *ongetwijfeld* door zijn eigen initiatief verschenen (zou) zijn, wanneer de dood hem niet zoo onverwachts [? ?] had weggerukt" [1]), schijnt mij dat in werkelijkheid juist zeer twijfelachtig toe, in aanmerking genomen het feit dat Adriani in 1926 nog een jaar voor de afwerking van het Woordenboek had vastgesteld [2]) (dergelijke ramingen werden bij hem, evenals trouwens bij vele andere wetenschappelijke werkers, gewoonlijk ver overschreden) en dat hij de grammatica zelfs *van voren af aan geheel nieuw had willen schrijven*. Of hij al dat werk met zijn reeds verzwakte krachten en zijn vele andere bezigheden nog overeenkomstig zijn ideeën klaar zou hebben gekregen is op zijn zachtst gezegd zeer quaestieus. Men ziet intusschen hoe ver de populaire dwaling dat Adriani

[1]) bl. 80; cursiveering van mij.
[2]) bl. 45.

juist lang genoeg geleefd heeft om zijn groote werken nog „af" te krijgen, van de waarheid verwijderd is, al is haar ontstaan zeer begrijpelijk en kan zij zich zelfs met een zeker recht op zijn eigen uitspraken beroepen.

Het bovenstaande is zeker allerminst bedoeld om de verdiensten van Adriani voor de wetenschap te verkleinen. Hij heeft een massa aan het licht gebracht, zooals misschien wel het best blijkt wanneer men zich aan de hand van de taalkaart van Celebes van 1894 voor oogen stelt wat er bij het begin van zijn loopbaan van Midden- en Noord-Celebes op taalkundig gebied bekend was. Zijn verzameling Bare'e-letterkunde is zeker uniek [1]). Maar Kraemer geeft een beslist onjuiste voorstelling van zaken, die wel is waar begrijpelijk is van iemand die het land, de talen en de geschriften in quaestie niet, resp. niet voldoende kent, maar niettemin correctie noodig maakt. Zelfs een zoo markante trek van Adriani als zijn onpractische aard, die zulk een grooten invloed op zijn levenswerk heeft gehad, noemt Kraemer in 't geheel niet. En onpractisch was Adriani in de hoogste mate. Van bevoegde zijde werd mij medegedeeld dat Adriani het in den eersten tijd van zijn verblijf in Posso als een soort minderwaardige verwijfdheid beschouwde om onder een klamboe te slapen. Geen wonder dat hij, nog voor er één jaar verstreken was, door koortsen geplaagd werd en naar de Minahassa de wijk moest nemen [2])! Wie in practische zaken met hem te maken had werd onvermijdelijk teleurgesteld. Op bl. 45 wordt verteld van een jong student, doctorandus in de Indische letteren, die naar Indië kwam om zich onder Adriani's leiding in de taalstudie van Midden-Celebes in te werken en een dissertatie te maken; het werkplan dat Adriani voor hem had opgesteld was op onvoldoende kennis van zaken gebaseerd en practisch onuitvoerbaar. Zelfs zijn eigen leven is aan dat gebrek aan practisch inzicht ten offer gevallen; nog steeds is het mij onbegrijpelijk dat niemand uit zijn naaste omgeving is opgekomen tegen het gewaagde denkbeeld om, terwijl hij pas een zware ziekte achter den

[1]) bl. 79.
[2]) bl. 20.

rug had (begin 1926) en zijn hart reeds zóó verzwakt was dat hij het heuveltje waarop zijn huis in Taripa lag nog slechts met moeite kon bestijgen [1]), den ganschen langen weg van Taripa naar Pendolo en terug en van Taripa via het Pebatoland naar Posso (in totaal ± 200 K.M.) *te voet* af te leggen, waarmee hij zich immers aan het ernstigste levensgevaar blootstelde. Waren er dan geen sterke armen te vinden die den geliefden weldoener tegen een behoorlijk loon hadden willen *dragen?* [2])

Men heeft er Adriani wel een verwijt van gemaakt dat zijn groote werken zoo lang op zich lieten wachten. In zijn laatste levensjaren heeft dat hem zeer sterk gedeprimeerd, een depressie waarin hij telkens weer verviel, hoe men ook zijn best deed om hem er uit op te beuren. En dit is niet te verwonderen wanneer men in het oog houdt dat er een element van waarheid school in dat verwijt en dat Adriani genoeg zelfkennis bezat om dat te voelen. Niet dat hij te kort geschoten zou zijn in werkprestatie, want, al zal een

---

[1]) „Adriani . . . leefde steeds van sago en vloeibaar voedsel en voelde zich naar omstandigheden vrij goed" zegt Kraemer op bl. 45, maar dit is niet bepaald juist. Trouwens, reeds in 1925 gold: „Loopen bekwam hem niet goed meer, en als hij nog eens een enkelen keer een tocht wilde ondernemen, moest het met de grootste voorzichtigheid geschieden", zooals Mej. Adriani op bl. 153 opmerkt.

[2]) Bij den tocht door het Pebato-land werd zelfs alle voorzichtigheid uit het oog verloren. Den 20sten April bleef Adriani tot ver na middernacht naar het reizingen (*moraego*) in Kasigoentjoe kijken en luisteren. Den volgenden morgen liep hij eerst naar Sanio en bleef daar tot na den middag. Hoewel men hem, met het oog op den dreigenden regen, aanried om daar te blijven slapen ging hij toch om ca. 1 uur, dus op het heetst van den dag, op weg, om dien dag Posso en zijn vrouw nog te bereiken. De afstand van Sanio tot Posso bedraagt 17 K.M. langs het „Strand" (d.w.z. de kust, niet het „strand", zooals Kraemer op bl. 19 zegt). Bij Mapane (ongeveer 11 K.M. van Posso) begon het te regenen, maar Adriani dacht er niet over om in dat dorp te blijven of een prauw te nemen, maar liep door, zoodat hij het grootste gedeelte van den tocht in den tropischen regen moest afleggen. Doornat en uitgeput kwam hij aan. Den volgenden dag, toen de koorts die hem ten grave zou sleepen reeds was opgekomen, schreef hij nog in een brief: „Wij zijn wel" . . . .

werkdag als Kraemer op bl. 27—28 vermeldt ongetwijfeld tot het rijk der legende behooren, het staat vast dat Adriani steeds zeer hard gewerkt heeft en dat, wanneer hij in Posso niet zoo rustig werken kon, dit kwam omdat hij den omgang met de menschen, het steeds klaar staan voor ieder die hem noodig had of wenschte te spreken, en het meedoen aan het gemeentewerk (preeken enz.) als een deel van zijn taak beschouwde. Maar zeker wel omdat hij zich bewust was dat hij bij een meer practische werkmethode meer zou hebben kunnen bereiken. Boven is reeds gewezen op de (niet het minst uit een oogpunt van tijdverlies) noodlottige gevolgen van de werkwijze „eerst verkeerd en dan pas goed", van het opteekenen van en werken met allerlei inexacte gegevens, die iemand tot het einde zijner dagen blijven vervolgen en ten slotte tot een chaos leiden, omdat ieder oogenblik de vraag moet opkomen: is dit gegeven gecontroleerd of niet? is het uit een betrouwbare of uit een onbetrouwbare bron? Het opteekenen van de bron van een notitie levert een buitengewoon gemak op, omdat iedere inlichtingen-gever zijn spreekbijzonderheden en zijn eigenaardige zwakheden heeft, die men pas op den duur leert kennen, maar waar men terdege rekening mee moet houden. Ook het eerst afwerken van het Woordenboek en dan pas van de Spraakkunst lijkt mij minder practisch. In de eerste plaats is een Woordenboek nooit af, omdat men alle dagen weer nieuwe uitdrukkingen hoort, en in de tweede plaats vermijdt men bij de omgekeerde volgorde dat er in het Woordenboek grammaticale fouten blijven zitten, terwijl men tevens gemakkelijker attent wordt op eventueele omissies in de Spraakkunst, wanneer grammaticale verschijnselen die men verzuimd heeft op te teekenen in voorbeelden in het Woordenboek voorkomen. Ook de verhalenschat kan het best vóór het Woordenboek worden bewerkt, omdat daarin allicht woorden en uitdrukkingen voorkomen waarmee het Woordenboek kan worden aangevuld.

In andere opzichten werkte Adriani al evenzeer onpractisch. Hij nam bv. nooit een vrijen dag en vacantie bestond voor hem niet. Nu was in sommige perioden zijn leven afwisselend genoeg en het ontbrak hem ook zeker niet aan frischheid

van geest, maar dat neemt toch niet weg dat hij in 't laatst van zijn leven (en vermoedelijk ook bij het schrijven van „De Bare'e-sprekende Toradja's") onder een druk werkte die niet na heeft gelaten zijn stempel te drukken op het resultaat. Ook schijnt het mij geen goede tactiek om zoo zijn geheele leven aan één en hetzelfde onderwerp te blijven. Wanneer de Spraakkunst en het Woordenboek van het Bare'e wat vroeger waren verschenen (en dit had zeer goed gekund wanneer Adriani zich eerder daarop had geconcentreerd en ander werk afgesneden) dan zou er misschien minder in zijn opgenomen, maar daar zouden zeer groote voordeelen tegenover hebben gestaan, niet het minst voor hem zelf, die zich dan vrijer gevoeld en zijn laatste levensjaren niet zoo onder depressie en pessimisme geleden zou hebben. In dit opzicht was het nog een geluk dat hij den voortvarenden Kruyt naast zich had, die o.a. heeft doorgezet dat „De Bare'e-sprekende Toradja's" in 1912—14 verschenen zijn. Adriani's eigen idee was, naar hij mij zelf heeft meegedeeld, het boek nog een jaar of tien uit te stellen.

In de wijze waarop hij voor zijn denkbeelden propaganda maakte zien wij hetzelfde verschijnsel, zooals beneden nog nader zal blijken. Op bl. 42 wordt wel vermeld dat hij in 1913 den *wensch* uitsprak dat zijn werk op Celebes nog eens mocht worden voortgezet en hij zijn opvolger den weg mocht kunnen banen, maar van volgehouden pogingen om dien wensch vervuld te krijgen blijkt nergens. Hetzelfde geldt van de bestudeering der Minahassische talen, welker noodzakelijkheid toch zoo dikwijls door hem is betoogd. Zelfs moet gezegd worden dat hij op de beoefening van de landstalen door de zendelingen op Midden-Celebes behalve bevorderend ook wel belemmerend inwerkte, o.a. door hun, terwijl zij nog geen ervaring van taalbeschrijving hadden, veel te moeilijke onderwerpen, bv. zulke subtiele zaken als Telwoorden en Voornaamwoorden, of moeilijk onder woorden en regels te brengen verschijnselen als Woordherhaling en Reduplicatie, ter behandeling op te geven. Het verdient dunkt mij, aanbeveling met wat grijpbaarder onderdeelen van de spraakkunst, bv. de functie van een bepaald affix, of met het opteekenen van verhalen te beginnen.

Wanneer wij dit alles weten komt ook de uitspraak van Kruyt: „Het leven heeft hem teleurgesteld" [1]) in een nieuw licht te staan. Er is naar aanleiding van deze uitlating een soort polemiek ontstaan die m.i. voortkwam uit een verschillende interpretatie van den term „het leven". Ongetwijfeld was voor Adriani het leven der ziel het voornaamste, en men zou hem al zeer slecht kennen wanneer men niet wist dat hij alle levenservaringen, maar speciaal de smartelijke, verwerkte tot bouwsteenen om zijn innerlijk leven mee op te bouwen. Zoo werd dus elke teleurstelling en tegenslag *in laatste instantie* tot iets positiefs. Maar in de geciteerde uitspraak was „het leven" m.i. bedoeld in uitwendigen zin [2]) en dan was zij zeker volkomen juist. Ik zou zelfs nog verder willen gaan en Adriani een bij uitstek tragische figuur willen noemen. Die tragiek bleek vooral op het eind van zijn leven, toen hij zich zeer goed bewust was dat zijn levensarbeid op alle voorname punten tot een teleurstelling had geleid, toen hij het gevoel van onbevredigdheid met zijn eigen werk nauwelijks meer baas kon worden, en toen hij zich afpijnde om nog allerlei bijzonderheden in zijn Woordenboek op te nemen, omdat hij die nu eenmaal van de menschen hoorde en zich niet kon onttrekken aan den drang om ook dàt nog „onder dak" te brengen (er zou zich immers nooit meer iemand aan het Bare'e wijden?), maar daarbij de voltooiing van zijn levenswerk steeds verder terug zag wijken in een nevelig verschiet (men leze in dit verband de brieven die over het uit handen geven van zijn werk spreken) [3]). En

[1]) Mededeelingen, Tijdschrift voor Zendingswetenschap, 70ste deel (1926), bl. 208.

[2]) Zooals zij later ook door Kruyt is verklaard, al beperkte hij zich daarbij meer tot de teleurstelling die Adriani ondervond doordat hij de menschen zoo zelden mee kon krijgen in de richting der door hem nagestreefde idealen, en de ontwikkeling die de dingen namen zoo weinig strookte met wat hij goed en wenschelijk achtte.

[3]) Fijn gevoeld is die tragiek door den Heer W. L. Steinhart, Zendeling op de Batoe-eilanden, in zijn uitnemend artikel in *De Opwekker* van April 1931. Alleen was het niet de Bijbelvertaling (waarmee hij potentieel reeds „klaar" was gekomen), maar het wetenschappelijke werk dat hem te zwaar was geworden en te veel van zijn hartebloed had gekost (t.a.p. bl. 121).

waarlijk tragisch was zijn levenseinde, toen hij, voelende dat het zoo niet meer ging, zich los wilde rukken uit zijn Possosche omgeving om in Soekaboemi rust te vinden (al zag hij ook daar weer als onvermijdelijke toekomst dat allerlei menschen beslag op hem zouden leggen voor dingen die hij niet meer aan kon en die hij toch niet zou vermogen af te wijzen), maar zich toch niet los *kon* rukken en op een laatste reis om overal nog even te zijn en afscheid te nemen de koude vatte die hem ten grave zou sleepen. „Adriani ..... was rijp om te sterven" zegt Kraemer [1]), en ik geloof terecht: hij stierf omdat hij innerlijk aan den dood toe was, omdat zijn verschijningsvorm in dit leven zich had uitgewerkt. Dit is ten slotte ook de overtuiging die ons met zijn dood kan verzoenen. Maar de tragiek van zijn levenseinde bestond hierin dat het desondanks toch niet „natuurlijk" was: het was veeleer een ondergaan in den strijd des levens.

Slechts op één gevolg van Adriani's levenservaringen wil ik hier nog wijzen, omdat de invloed er van naar ik meen groot is geweest en nog is. Het is zijn reeds boven vermelde pessimisme. Want het staat voor mij vast dat zijn sombere blik op de toekomst van de Indische talen en op die van de bestudeering daarvan ten nauwste samenhing met de teleurstellende ervaringen waarvan boven sprake was. Onder de vele brieven en uitlatingen van Adriani die in het boek zijn opgenomen is het, meen ik, niet mogelijk er ook maar één aan te wijzen die in dit opzicht van een optimistische toekomstverwachting spreekt, zoodat dan ook niets begrijpelijker is dan de reactie die men allerwege van buitenstaanders, vooral uit de Zendingswereld, kan vernemen: „ik begrijp niet hoe het mogelijk is dat Adriani zich zooveel moeite kon geven voor een taal waarvan hij zelf dacht dat zij zou uitsterven" [2]). Om slechts één citaat te geven: „Ik geloof dat hetgeen wij Europeanen werkelijk nog kunnen doen, is: een zoo mogelijk volledige spraakkunstige beschrijving geven van de Indische talen en eene zoo volledig mogelijke verzameling letterkunde

[1]) bl. 46.
[2]) Zie o.a. bl. 46, 168.

. . . . *Wat zij in de praktijk van het dagelijksch verkeer nog voor nut kunnen doen*, kunnen wij niet bepalen en we kunnen er ook niet veel invloed op uitoefenen. De politieke en de economische omstandigheden maken dit uit, en daartegen kunnen wij niet op." [1]) Hier zien wij Adriani, den grooten geloovige, als een klein-geloovige, wanhopende aan de zegepraal. Zelfs voor de Europeesche talen zag hij een donkere toekomst: zij gaan een verengelsching tegemoet [2]) (het Engelsch was niet bepaald een lievelingstaal van hem). Adriani diende een goede zaak, maar hij *geloofde* er niet aan. Is het wonder dat hij weinig succes had? Hoeveel schade dit pessimisme aan de talen en aan haar beoefening beide heeft toegebracht laat zich slechts gissen. En toch is er naar mijn meening zoo weinig reden voor, *als maar degenen die er het nauwst bij betrokken zijn het frapper toujours in toepassing brengen*. Het is waar dat de cultureele belangen van de Buitengewesten dikwijls stiefmoederlijk behandeld worden, maar is de reden daarvan niet *ook* te zoeken in het feit dat degenen die voor die belangen staan zich te weinig daarvoor in de bres stellen en te gauw hun pogingen om tot verbetering te komen opgeven? Dat deze overwegingen ook op Adriani van toepassing kunnen worden geacht blijkt wel hieruit dat hij ook dáár pessimist was waar de feiten juist tot optimisme aanleiding moesten geven, zooals bv. ten opzichte van de mogelijkheid van het uitsterven der Bare'e-sprekers; het is toch wel duidelijk dat wanneer de cijfers uitwijzen dat een aantal stammen achteruitgaan, andere gelijkblijven en weer andere in aantal toenemen, het uitstervingsproces tot staan moet komen zoodra eerstgenoemde van den aardbodem zullen zijn verdwenen.

Dit pessimisme van Adriani hing ook samen met een anderen trek. Of hierbij invloed van de eenzaamheid, die immers ten slotte contra naturam is en in haar destructieve werking op de psyche niet mag worden onderschat, in het spel was of niet, zeker is dat Adriani sterk den indruk maakte van zich te voelen als een eenling, als de stem eens roependen

[1]) bl. 179; cursiveering van mij.
[2]) bl. 182.

in de woestijn, als een Elia op den Horeb, die meende dat hij de laatste was die was overgebleven, doch de 7000 niet zag die de knie voor Baäl niet gebogen hadden. Hij scheen in ernst te meenen (en dit heeft er krachtig toe meegewerkt om hem de afsluiting van zijn groote Bare'e-boeken steeds meer te doen uitstellen) dat hij de eenige was die zich ooit met het Bare'e zou bezighouden en dat de beoefening van deze taal derhalve stond of viel met wat hij er over zeide. Zooals het in een van zijn laatste brieven staat: „Ik heb nu een Woordenboek en een Grammatica gemaakt van een taal, die veel kans heeft uit te sterven. Dit werk is niet eens bevredigend geschied. *Daarbij komt de kwellende gedachte, dat zulk een werk om de weinige belangstelling, die er voor kan zijn, maar ééns gedrukt wordt en dus voor goed geschreven is. Het is onherroepelijk.*" [1])

Hoeveel reëeler, echter, levender worden de trekken van Adriani's beeld wanneer wij hem niet als een soort uit den hemel gevallen wezen zien, maar hem begrijpen in zijn historische ontwikkeling. Hoeveel meer reliëf krijgen ook de uitlatingen in zijn brieven (vooral die van bl. 186—213) en elders, wanneer we niet maar alleen in abstracto zeggen dat zijn inzichten het product waren van zijn ervaringen, maar in concreto van iedere uitlating kunnen aangeven of althans vermoeden *welke* ervaring er achter staat. De telkens in zijn brieven terugkeerende uitspraak dat hij geworden was wat hij was door zijn werk, moet samengenomen worden met die andere, eveneens telkens en telkens onder woorden gebrachte overtuiging dat (om met een brief uit zijn 24ste levensjaar te spreken) „men alleen van smart en lijden iets leert en dat het oude beeld van ‚loutering en beproeving als door vuur' in allen deele waar is" [2]). En hoe doet ons deze diepere, wijl reëelere opvatting van Adriani's leven afzien van alle pogingen om zijn werkelijke beteekenis dáár te zoeken waar zij niet te vinden is. Kraemer heeft niet begrepen dat het waarheid was die Adriani uitsprak toen hij zeide dat niet

[1]) bl. 46; cursiveering van mij.
[2]) bl. 187 v.

zijn werk belangrijk was maar dat wat hij er door geworden was. Adriani was belangrijk, niet om wat hij deed, maar om wat hij was. Om het godsdienstig uit te drukken: Gods kracht wordt in zwakheid volbracht. Als men Adriani's brieven leest zooals zij gelezen willen worden, dan spreken zij in dit opzicht een taal die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat.

Is het alleen maar toeval dat de Schrijver de boven aangeduide factoren, vooral de karakteristieke trekken van Adriani's laatste levensjaren, niet heeft begrepen, of is daaraan ook de gevolgde *methode* schuld? M. i. het laatste. Als wetenschappelijk man had Kraemer kunnen weten en moeten bedenken dat de werkelijkheid *altijd anders* is dan de voorstelling die men er zich op grond van mondelinge of schriftelijke mededeelingen, die niet anders kunnen doen dan het onbekende tot het bekende reduceeren, uit de verte van kan vormen. En dat bezwaar geldt in dit geval wel heel sterk, omdat het grootste gedeelte van het wetenschappelijke terrein waarop Adriani's levenswerk zich heeft afgespeeld, voor den Schrijver geheel of zoo goed als geheel terra incognita is. Ware het anders, hij zou begrepen hebben dat alleen al zijn voorstelling van de mate waarin Adriani in zijn wetenschappelijk werk geslaagd zou zijn tot de normale onmogelijkheden behoort. De gebruikelijke onderschatting van de Buitengewesten schijnt ook hier een woordje mee te spreken. Wanneer de Schrijver uit *ervaring* de enorme moeilijkheden kende die verbonden zijn aan het correct en adaequaat beschrijven van het cultuurbezit van zelfs maar één volkje, hij zou zich althans bewust zijn geweest van den valstrik waarin hij nu, met beminnelijke, immers uit ware piëteit en uitmuntende bedoelingen voortspruitende ingenuïteit, gevangen is geraakt. Want de beoefening van de Bare'e-taal maakte, naar van algemeene bekendheid is, slechts een betrekkelijk klein deel uit van het wetenschappelijke werk dat Adriani in het Posso-land verrichtte. Met zeer veel talen heeft hij zich bemoeid en daarbij was hij nog, zooals hij het zelf uitdrukt, op taalgebied het „Bureau voor de Buitenbe-

zittingen" [1]) (daarmee op voor het Gouvernement zeer goedkoope wijze in een behoefte voorziende waarvan de definitieve vervulling thans helaas opnieuw voor onbepaalden tijd is moeten worden uitgesteld). Een dergelijke combinatie van werkzaamheden is duidelijk te zwaar gebleken voor één mensch. Waar de Schrijver den bodem van de werkelijkheid verlaat, waar hij zijn beeld op moet bouwen uit berichten en analogieën, daar glijdt hij telkens ongemerkt over in het bovenmenschelijke, het legendarische.

Doch ook reeds alleen met de beschikbare middelen zou de Schrijver een in menig opzicht bevredigender resultaat hebben kunnen bereiken. De moderne psychologie leert toch wel heel duidelijk dat de „differentiatie", het wijden van alle aandacht aan één bepaalde psychische functie, onontkoombaar leiden moet tot een mindere ontwikkeling van de andere. Wanneer Kraemer Adriani (m. i. terecht) beschrijft als een gevoelsnatuur [2]) van het geïntroverteerde type [3]), dan is daarmee een gezichtspunt gegeven dat eensdeels heel wat van zijn eigenaardigheden op bevredigende wijze kan verklaren (bevredigend ook voor andere typen, die immers dikwijls zooveel moeite hadden om den rechten kijk op hem te behouden) [4]), en anderdeels een uitstekend uitgangspunt zou hebben kunnen vormen om op de schaduwzijden te wijzen zonder daarmee ook zelfs maar den schijn te wekken van op Adriani's verdiensten te willen afdingen; integendeel: hoe grooter de *défauts* waren gebleken, hoe sterker ook de bijbehoorende *qualités* hadden kunnen uitkomen, de positieve eigenschappen die aan iemands leven beteekenis geven maar welker sterke ontwikkeling vanzelf een mindere differentiatie van andere functies insluit. Op die wijze zou hij tevens de schaduwzijden die hij wèl noemt begrijpelijk en daarmee acceptabel hebben gemaakt. Een duidelijke illustratie leveren de bladzijden 35-39, waar de Schrijver verhaalt van een door Adriani gehouden lezing

[1]) bl. 149.

[2]) bl. 89.

[3]) bl. 83.

[4]) bl. 82; het woord „behouden" is hier eenigszins vreemd; had de auteur soms eerst geschreven „verkrijgen"?

waarbij hij bij de vergadering het misverstand wekte dat de Zending zich naar zijn meening van Java zou moeten terugtrekken, en daarop reageerde door te verklaren „dat hij ter weerlegging van dit misverstand onmiddellijk bereid was als Zendeling onder de Soendaneezen te gaan werken" [1]). Kraemer merkt hierbij op dat dit antwoord „in weerwil van (zijn) duidelijkheid dat misverstand bij velen niet weggevaagd" heeft. Ik ben bang dat voor de hoorders maar één ding duidelijk was, nl. dat de uitvoering van zulk een denkbeeld toch geheel uitgesloten was, waarmee de mogelijkheid van het wegvagen van welk misverstand ook aan de repliek ontviel. Voor dit voor Adriani m. i. zeer karakteristieke voorval voert de auteur het een en ander ter verklaring aan dat, hoezeer het op zich zelf in hoofdzaak juist moge wezen, toch niet veel meer doet dan het gebeurde omschrijven in stede van het te verduidelijken. Adriani's negatie van de gevoelens der vergadering bij die gelegenheid moet onbegrijpelijk blijven voor ieder die er geen rekening mee houdt dat bij den geïntroverteerde het uitspinnen van de eigen denkbeelden hoofdzaak, de buitenwereld, het object van secundaire beteekenis is, en hij aan de practische uitwerking zijner ideeën en de wijze waarop zij verwezenlijkt zouden moeten worden nauwelijks aandacht schenkt. Introversie sluit immers in, neen *beteekent* dat de subjectieve factor in de subject-object-verhouding de voornaamste is en de objectieve daaraan ondergeschikt wordt gemaakt, zoodat, hoezeer ook overigens de buitenwereld het voorwerp van de werkzaamheid van den geïntroverteerde moge zijn, het uitgangspunt en het einddoel toch steeds in het subject liggen [2]).

Adriani's grootste beteekenis lag niet in zijn daden maar in zijn ideeën, en de theorie speelde bij hem steeds een grooter rol dan de feiten, wat in zijn taalkundige geschriften, vooral de oudere, al bijzonder duidelijk uitkomt. Wie dit goed beseft

---

[1]) bl. 37.

[2]) Jung, *Psychologische Typen*, bl. 545 (aan welken auteur de termen geïntroverteerd en geëxtraverteerd zijn ontleend); de lectuur van dit boek is zeer verhelderend en het is te betreuren dat de auteur het niet als leidraad voor het boven omschreven doel heeft aangewend.

zal vanzelf zijn theorieën op de juiste waarde weten te schatten: niet als abstraheerende samenvattingen, als verhelderende formules moeten zij worden gewaardeerd, maar in zich zelf, om haar eigen intrinsieke waarde, dus in laatste instantie om het „plus", de subjectieve bijdrage, onmisbaar voor het totstandkomen van alle kennis, maar bij den geïntroverteerde van veel meer beteekenis dan bij den geëxtraverteerde. De geïntroverteerde doet dus principieel steeds aan de feiten te kort, maar men mag nimmer vergeten dat van den geëxtraverteerde precies het omgekeerde geldt en men dus critisch moet staan tegenover *beider* uitingen, en . . . . dat het er, ook in de wetenschap, even slecht zou uitzien zonder vertegenwoordigers van het eerste type als bij een tekort aan het andere. Blinde vereering van een der beide typen (die ik natuurlijk allerminst aan den Schrijver wil toedichten) is echter altijd verkeerd, omdat zij met de menschelijke beperktheid, de onvermijdelijke eenzijdigheid van ieder die zich in een bepaalde richting heeft ontwikkeld, geen rekening houdt.

Veel komt hier intusschen aan op de *mate* waarin de bedoelde eigenschappen aanwezig zijn. Adriani was (ongetwijfeld mede door den invloed der omstandigheden) *sterk* geïntroverteerd en dus kwam bij hem de objectieve factor ook *sterk* op den achtergrond. Men kan bij hem spreken van een eigenaardige neiging om op zich zelf juiste inzichten zóó ver uit te spinnen dat zij de grens waarbinnen zij golden kwamen te overschrijden. Eveneens van een zeker eigenaardig gebrek aan logica, voor het constateeren waarvan men geen taalkundige geschriften behoeft te raadplegen, maar kan volstaan met de lectuur van de brieven in het tweede gedeelte van het boek. Ook het gebrek aan tact in het verkeer met sommige menschen, waarover Kruyt zeer terecht spreekt [1]), is uit dit gezichtspunt het best te verklaren. Geheel overeenkomstig Jung's beschrijving [2]) kon hij, ondanks alle vriendelijkheid en toewijding in den omgang, tegenover bepaalde personen een, hem zelf vermoedelijk steeds onbewuste, afwerende of kleineerende houding aannemen, die er niet toe bijdroeg om bij hen een

[1]) t. a. p. bl. 209.

[2]) Psychologische Typen, bl. 550 v.

juist begrip omtrent zijn persoon te doen ontstaan. Bepaalde menschen-typen stonden hem nu eenmaal, zooals Kraemer opmerkt [1]), niet aan, omdat zij bij den opbouw van zijn innerlijk leven geen rol speelden of wel daarmee in strijd kwamen. In het eerste geval kwamen dezulken somtijds te voelen dat zij te veel waren, in het laatste kon Adriani zelfs, om wederom Kraemer's eigen woorden over te nemen [1]), liefdeloos zijn in zijn oordeel. Het merkwaardige verschil in zijn houding tegenover de Europeanen in Indië en tegenover de Inlanders [1]) lijkt mij geheel hieruit te verklaren dat de laatste groep in haar geheel een essentieele factor was voor dat innerlijk leven, terwijl dat van de eerste niet dan in uitzonderingsgevallen gold. Daarom konden om zoo te zeggen de Inlanders geen kwaad bij hem doen en de Europeanen-in-Indië (de zooeven genoemde uitzonderingen daargelaten) geen goed. Niet alleen dat hij bepaalde typen niet begreep [2]), maar hij kon er ook niet mee opschieten en Kraemer heeft zich vermoedelijk nimmer gerealiseerd wat daar in de practijk licht uit kon voortkomen en ook inderdaad *is* voortgekomen. Om slechts één ding te noemen: dat Adriani nooit (of althans nooit ten volle) tot een positieve opvatting van de verhouding van Bestuur eenerzijds en Wetenschap en Zending andererzijds, en van de daarin opgesloten mogelijkheden is gekomen, is zeker wel hieraan toe te schrijven. Hij vond aan ons Bestuur (en dat zeker niet ten onrechte) heel wat af te keuren en dat gevoel bracht hem, al was hij niet blind voor de voordeelen die het Nederlandsch gezag had gebracht, in een toestand van constant lijdelijk verzet tegen door hem als onrechtvaardig gevoelde voorschriften. Wie meende dat, ondanks die omstandigheid, een bevolking die zich aan de voorschriften niet stoort deswege toch te laken is, leed aan rassenwaan.

Dat het moeilijk was met hem van meening te verschillen is al evenzeer uit zijn geïntroverteerden aard te verklaren: zijn belangstelling was geconcentreerd op de inhouden van zijn innerlijk, en een aanval op zijn overtuigingen trof hem dus onmiddellijk in het hart.

---

[1]) bl. 82.
[2]) bl. 83.

Bij de lectuur van Kraemer's boek zal zich ongetwijfeld bij verreweg de meeste lezers de indruk hebben gevestigd dat men bij Adriani moet spreken van een zekere egocentriciteit (dit woord niet in ongunstigen zin genomen) in zijn geestelijk leven. Kraemer begint met een aanhaling uit een zijner brieven: „Al je lotgevallen zijn alleen belangrijk om wat ze van je gemaakt hebben, en verder zijn ze.... zonder beteekenis", en hij eindigt op bl. 92 met iets soortgelijks. Uitlatingen van dezen aard uit het boek bijeen te lezen is al zeer gemakkelijk, en het is niet onbegrijpelijk en ook niet geheel ten onrechte dat velen zich daaraan hebben gestooten. Want het is zonder meer duidelijk (ik vermoed althans niet dat er velen zullen zijn die het zullen bestrijden) dat uitspraken als hier geciteerd in haar absoluutheid te eenzijdig en onjuist zijn. Want ook wanneer men de dingen sub specie aeternitatis beschouwt is het werk van ieder die sociaal-nuttigen arbeid verricht, a fortiori dat van hem die in den dienst van hoogere levenswaarden staat, niet alleen belangrijk om wat hij er door wordt, maar heeft het ook een waarde in zich zelf, die te hooger zal zijn naar mate er meer toewijding en talent aan is ten koste gelegd. Zoo zou men ook, naar aanleiding van deze en vele andere uitlatingen, kunnen opmerken dat het in den godsdienst (althans in het Christendom) in laatste instantie niet gaat om het lot van den mensch, maar om God. Maar het lijkt mij bepaald onjuist om uit dergelijke citaten af te leiden dat Adriani voor dezen kant van de dingen geen oog had; het is veeleer alleen toe te schrijven aan zijn geïntroverteerden aard dat de andere kant in zijn gedachten op den voorgrond stond. Wat intusschen meebracht dat een zekere overschatting van de waarde van den enkeling bij hem niet te ontkennen valt.

In dit verband moeten wij dunkt mij ook zijn boven ter sprake gekomen pessimisme op wetenschappelijk gebied plaatsen. Zijn geïntroverteerde instelling belette hem om zijn werk te zien in wijder verband. Hij bleef bij zich zelf staan, en verzuimde te zien dat zijn werk niet belangrijk was om wat het op zich zelf was, maar alleen als onderdeel van een groot, organisch geheel, waarvan de beteekenis en de glorie

mede die zijn van zijn kleinste en nietigste deeltje. Hij beschouwde (boven is er reeds op gewezen) „de taal" (zooals hij het Bare'e noemde) als iets heelemaal alleen voor hem, waar niemand anders zich voor interesseerde noch ooit zou interesseeren, zoodat wat hij er over zeide het laatste en het eenige was. En deze visie was zóó gewoon bij hem geworden dat hij ten langen leste niet beter wist of het hoorde zoo. In dit licht bezien wordt het eerst zoo wonderlijke feit dat hij zelfs aan zijn eigen werk niet geloofde begrijpelijk.

Wat in het bovenstaande is aangevoerd zijn niet maar individueele eigenaardigheden zooals ieder mensch die heeft, die op den een meer indruk maken dan op den ander, maar die voor de bepaling van iemands beteekenis geen gewicht in de schaal leggen en in een korte schets als die van Kraemer zeker kunnen worden gemist. Het zijn trekken die in Adriani's leven belangrijke gevolgen hebben gehad en waarvan het ontbreken in Kraemer's boek maakt dat zijn teekening van Adriani's persoon aandoet als een van die geschilderde portretten waaraan men, telkens wanneer men er den blik op laat rusten, iets zou willen veranderen, totdat men ten slotte maar liever vermijdt er naar te kijken, om het beeld dat men in zijn binnenste heeft bewaard niet te vertroebelen. Daar komt bij dat ik overtuigd ben dat, waar Kraemer ons Adriani ten voorbeeld stelt, hij door een minder eenzijdige beschrijving ook voor de practijk meer nut zou hebben gesticht. De lezer meene echter niet dat ik mij zou verbeelden dat uit de combinatie van Kraemer's beschrijving met wat ik boven aan correcties en aanvullingen heb gegeven een in groote trekken volledig beeld van de persoon en de beteekenis van Adriani zou zijn op te bouwen. Wat deze laatste betreft behoeft er wel niet aan te worden herinnerd dat over de blijvende beteekenis van een persoon eerst na verloop van decenniën kan worden geoordeeld. Zoo lijkt het mij bv. volslagen onmogelijk om thans reeds onder woorden te brengen hoe groot de invloed van Adriani op de Toradjas is geweest. Waarschijnlijk zal deze grooter blijken dan hij thans schijnt, omdat de Inlanders zeker méér van hem hebben begrepen

dan naar buiten blijkt (tusschen begrijpen en onder woorden brengen is de weg dan ook lang en moeilijk) en omdat naturen als Adriani in de diepte en de verte werken en niet op korten afstand. En dan zijn er, hoeveel ook uit zijn geïntroverteerde instelling kan worden afgeleid, toch verschillende dingen in Adriani's leven geweest die daarin alléén m.i. geen bevredigende verklaring kunnen vinden. In zijn boven aangehaalde boek „Psychologische Typen" stelt Jung duidelijk in het licht dat de mindere „Energiebesetzung", het onttrekken van een groote hoeveelheid psychische energie aan bepaalde functies die de onvermijdelijke schaduwzijde vormt van het sterk ontwikkelen van een of meer andere, gemakkelijk in onderdrukking en zelfs in verdringing naar het onderbewustzijn kan overgaan. Het schijnt mij toe dat iets dergelijks ook bij Adriani het geval was. Er was aan zijn theoretiseerende werkzaamheid, vooral en in steeds stijgende mate op ouderen leeftijd, iets krampachtigs, iets dwangmatigs eigen dat, gevoegd bij zekere verschijnselen van „Abwehreinstellung" (zooals prikkelbaarheid e.a.), een en ander voor zoover niet op vermoeidheid berustende, sterk in die richting wijst. Wat dit precies geweest kan zijn is iets dat ik mij niet in staat acht te ontsluieren. Was het de ongetwijfeld bij hem sterk ontwikkelde functie der „Empfindung", gevoegd bij den krachtigen invloed dien de tachtigers in zijn jeugd op hem hebben geoefend, die door de bewuste doelstelling van zijn leven werd onderdrukt en hem nu onderbewust in den weg zat, zoodat wij in „de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie" de verklaring zouden vinden voor het steeds wisselend gelaat zijner etymologieën? [1]) Of was het alleen maar de met het primaat van de gevoelsfunctie noodzakelijk gepaard gaande minder sterke bewustzijnscontrôle over het denken waardoor dit van ieder verschijnsel dat hij in de taal tegenkwam een (gewoonlijk telkens weer anders uitvallende) „verklaring" eischte [2])?

---

[1]) Vgl. Jung, bl. 542.

[2]) In merkwaardige tegenstelling hiermee staat het onmiskenbare feit dat Adriani zeer weinig belangstelling had voor historische en cultuurhistorische vraagstukken. Hoe alles (maatschappij, godsdienst, enz.) zoo geworden was als het was op Midden-Celebes, welke

Ik acht mij niet competent om dit uit te maken en nog minder om het ontstaan van een dergelijk proces uit het verloop van Adriani's leven te verklaren. Aan vermoedens zonder voldoende zekerheid heeft men niets. Ik volsta dus hier met er op te wijzen dat de boven aangevoerde psychologische factoren naar mijn meening door Adriani's eventueelen biograaf niet veronachtzaamd zullen mogen worden. Ook zijn maagzweer [1]), immers zoo dikwijls een verschijnsel van nerveuzen oorsprong, verdient in dit verband aandacht, en ten slotte zal de invloed dien zijn echtgenoote (ongetwijfeld de psychisch-sterkere in het echtverbond) in Adriani's leven heeft uitgeoefend een veel grooter plaats moeten innemen in zulk een biografie dan in Kraemer's „Schets" het geval is.

Nog één belangrijk punt wil ik ter sprake brengen. Volgens Kraemer was Adriani mysticus. Hij omschrijft dit op bl. 93 als volgt: „Het mystieke in hem was, dat alles, de dingen, de menschen, de machten, de werkelijkheden des levens, in eerste instantie door hem gezien werden in God, in hun verbondenheid en gegrondheid met en in God, in hun beteekenis als openbaringen, heenwijzend tot God. Voor zijn naar God

---

de geschiedenis was van de verschillende stammen, welke oorlogen, verhuizingen, splitsingen en samensmeltingen van stammen en volken er hadden plaats gehad, het scheen hem weinig of geen belang in te boezemen. Wanneer hij schreef over onderwerpen als Animisme, priestertaal, landbouw, maatschappelijke instellingen, enz. enz., roerde hij dergelijke vragen niet aan, omdat hij dan vrij was in de behandeling der stof en zijn eigen aard kon volgen. Maar als taalbeoefenaar werkte hij onder dwang, in casu den dwang van de opvatting (die hij zich blijkbaar in zijn studententijd had verworven) dat etymologiseeren, uitgaan van de „grondbeteekenis" of den „oervorm" een integreerend deel van de taalbeschrijving uitmaakt.

[1]) Op bl. 42 schijnt Kraemer de meening toegedaan dat Adriani zoowel aan niersteenen als aan een maagzweer geleden heeft. Als ik wel ben ingelicht heeft Kruyt het bij het rechte eind waar hij (t.a.p. bl. 205) schrijft dat men de kwaal oorspronkelijk in de nieren localiseerde, maar dat in 1914 in Holland pas bleek dat het in werkelijkheid een maagzweer was. Dat de eerste teekenen van deze kwaal zich eerst in Tjitjoeroeg openbaarden is ook niet juist. Zooals door Kruyt en ook door Mej. Adriani (zie bl. 131) wordt medegedeeld waren de verschijnselen al gedurende zijn eerste verlof begonnen.

zoekenden blik werd het ondoorzichtige een transparant, waardoor het licht Gods scheen. Zulk een houding is wezenlijk-mystisch." Het schijnt mij toe dat Kraemer hierin wat ver gaat; volgens die omschrijving moet hij ongeveer *alle godsdienstige ervaring* met den naam mystiek bestempelen, wat (al mogen sommige theologen hem daarin zijn voorgegaan) niet tot helderheid van begrippen bijdraagt. Het Christelijk geloofsleven bevat steeds (behalve misschien bij hyper-cerebrale typen) een mystiek element, dat er een wezenlijk bestanddeel van uitmaakt, maar daarmee is men toch nog niet op het terrein van wat meestal onder „mystiek" verstaan wordt. Even eerder geeft Kraemer ook nog deze definitie van Adriani als mysticus: in zijn godsdienstig leven uit de eerste hand levende en niet uit de tweede. Maar op deze wijze zijn de profeten ook als mystici aan te merken, wat toch gewoonlijk niet gedaan wordt. Zou de Schrijver soms ook hier het slachtoffer zijn geworden van zijn behoefte om alles aan Adriani als buitengewoon en bijzonder te zien? Want het is toch niet misplaatst om er aan te herinneren dat een innige vroomheid als Adriani te zien gaf misschien wel in de wetenschap betrekkelijk zeldzaam is, maar daarentegen in kerkelijk-godsdienstige kringen, vooral onder de eenvoudigen van geest, zeer veel wordt aangetroffen, en zich op ongeveer dezelfde wijze uit. Wat Kraemer „mystiek" noemt is eenvoudig *levend Christendom*, waarvoor steeds en overal „het ondoorzichtige een transparant is, waardoor het licht Gods schijnt".

Veel beter lijkt mij die andere omschrijving van Kraemer van Adriani's innerlijk leven: „Het voltrok zich tusschen twee polen: een rusten en leven in God, en een ernstig, onverbiddelijk zedelijk-godsdienstig strijden om te worden wat hij zijn moest." Het was juist dit *ethische*, deze opvatting van het leven als *taak*, dat m. i. het karakteristieke van Adriani's godsdienstigheid uitmaakte. Hij onderscheidde zich hierdoor dat hij (het leven van den man van wetenschap is immers rijk en gevarieerd) *meer* ervaringen had dan anderen, en deze ervaringen niet naast zich neerzette, niet „in schijn-heroiek ontvluchtte" [1]), maar ze verwerkte tot bouwsteenen voor

[1]) bl. 45.

den opbouw van zijn zieleleven. Dit behoorde zóó geheel bij hem dat men zich meermalen niet aan den indruk kan onttrekken dat hij zulke ervaringen opzettelijk zocht, dat hij zijn leven moeilijker maakte dan het behoefde te zijn. „ . . . . . alleen zijn nooit-opdrogende bron van opgewektheid en humor heeft de toeschouwers steeds in den waan gebracht, dat hij, wat hij toevallig deed, altijd het allerliefste deed. Achter deze opgewektheid verborg zich echter een hooge, mannelijke opvatting van plicht" zegt Kraemer op bl. 25, maar ik geloof dat die schijn toch meer met de werkelijkheid strookte dan Kraemer wel schijnt te denken. Hij had er een behoefte aan om dingen te doen die hij „niet prettig" vond. Ik meen dat dit ook licht kan werpen op dien anderen trek, die wel niemand die Adriani heeft gekend zal zijn ontgaan, nl. dat hij „geen neen kon zeggen". Deze eigenaardigheid heeft een veel grooter invloed op zijn leven gehad dan velen wel vermoeden, trouwens het incidenteele, het uit de omstandigheden opkomende heeft den gang van zijn leven veel meer beheerscht dan Kraemer doet uitkomen. Wie Kraemer leest kan zich, ondanks veel wat in andere richting wijst, toch niet aan den indruk onttrekken dat het werk van Adriani in groote lijnen zich afwikkelde naar een vooropgezet plan, dat alleen „door omstandigheden" wel eens wijzigingen onderging [1]). In werkelijkheid werden er wel plannen gemaakt, maar kwam van de uitvoering meestal maar weinig. Hoe sterk hij zich nog op het eind van zijn leven, toen alle plannen zich toch hadden geconcentreerd op dat eene: het afmaken van zijn levenswerk, door incidenteele factoren liet leiden blijkt wel het sterkst uit zijn artikel over de Mentawai-taal [2]), dat hij op verzoek van Kruyt [3]) heeft gemaakt of zou hebben gemaakt, want van een formeel verzoek tot het maken van een spraakkunstige schets van den kant van Kruyt kan feitelijk niet gesproken worden; in werkelijkheid heeft het zich bepaald tot den (in casu met wat meer aandrang dan in andere gevallen uitgesproken) wensch (te begrijpen uit

[1]) bl. 34.
[2]) Postuum verschenen in B. K. I., dl. 84.
[3]) bl. 148.

Kruyt's volkenkundige studies over de Mentawaiers [1]) en de theoretische conclusies die daaruit te trekken waren) dat Adriani van den taalkundigen kant licht over dat volk zou verspreiden. Het is mij nog steeds onbegrijpelijk hoe Adriani er toe komen kon om aan dien wensch gehoor te geven, en met het allergebrekkigste materiaal dat ter beschikking stond een schets te maken die ongetwijfeld ons inzicht in de taal wel wat verder heeft gebracht, maar die op grond van de foutieve gegevens die er in zijn verwerkt ook in haar conclusies helaas verre van betrouwbaar moet worden genoemd. Aan den anderen kant deed hij ook de dingen vaak weer niet wanneer ze hem niet gevraagd werden. Het is hoogst eigenaardig om bij Kruyt [2]) over de Bijbelvertaling (zijn lievelingswerk volgens bl. 48) het volgende te lezen: „Adriani begreep al spoedig, dat de Toradja's voorloopig nog niets aan een bijbelvertaling hadden, en daarom maakte hij hiermede geen haast. Ook de zendelingen waren dit met hem eens, maar zij drongen toch steeds aan op de vertaling van het Nieuwe Testament, al zou het handschrift dan ook niet dadelijk gedrukt worden. Het is ons altijd onbekend gebleven, waarom Adriani niet meer spoed achter dit werk heeft gezet. . . . . . meermalen werd er op gewezen, dat Adriani van zijn werk kon worden afgeroepen, en niemand zou dan het onvoltooide werk kunnen afmaken. Wel is waar had Adriani velerlei arbeid, maar wij meenden dat dit vertaalwerk vóór moest gaan. Zoo is het dan gebeurd, dat de meeste Paulinische brieven bij zijn dood nog onvertaald waren", terwijl Adriani zelf in 1924 schrijft: „Ik wil deze maand en de volgende besteden aan het vertalen van het Evangelie van Johannes, waarom Kruyt mij heeft verzocht. Hij wilde eerst de hoofdstukken 9—17 hebben" enz. [3]) Wel is het juist wat Kraemer op dezelfde bladzijde schrijft: „Dat niet meer gereed gekomen is, heeft hem zelf het meest gesmart. De vertaling van den Bijbel lag hem bijzonder na aan het hart. Hij was er voortdurend mee bezig in zijn gedachten,

---

[1]) T. B. G., dl. 62.
[2]) t. a. p. bl. 207 v.
[3]) bl. 53; vgl. ook bl. 173 en elders.

en voelde in de laatste jaren van zijn leven dat h e t kon en dat h ij het kon. Op zijn programma voor zijn verblijf op Java . . . . stond bovenaan het N. T. geheel af te maken, omdat allerlei andere werkzaamheden hem van dit zeer begeerde hadden afgehouden", maar het is niettemin een feit dat hij met de vertaling van een bepaald Bijbelboek wachtte tot het hem werd verzocht en eerst met de vertaling van het Nieuwe Testament (behalve dan de vier reeds eerder vertaalde boeken) begonnen is toen de Conferentie der Zendelingen op Midden-Celebes hem dat in een van zijn laatste levensjaren uitdrukkelijk vroeg. Daar toen zijn aandacht grootendeels in beslag werd genomen door Woordenboek, Spraakkunst en priestertaal, die „af" moesten zijn voordat hij naar Java vertrok, is deze vertaling onvoltooid gebleven.

„Het hoofdkenmerk van zijn wezen was gelegen in gericht en beheerscht gevoel." Deze reeds eerder aangehaalde uitspraak van Kraemer lijkt mij bijzonder juist, en ook op zijn godsdienstig leven volkomen van toepassing. Men doet niet te kort aan zijn „rusten en leven in God" door te zeggen dat zijn leven grootendeels werd beheerscht door gevoelens, die hem tot *beginselen* waren. Hier ligt voor mij de kern van zijn psychologie. Een van die beginselen, dat reeds in de brieven uit zijn studententijd telkens terugkeert, was de overtuiging dat geestelijke vooruitgang en geluk alleen uit lijden en verdriet voortkomen. Een ander was dat hij er in de eerste plaats was voor de Inlanders, wat o.a. meebracht dat hij steeds klaar stond voor iederen Toradja enz. die een beroep op hem kwam doen of hem wilde spreken. Werd hem dit te druk, dan kon hij zich daar niet anders aan onttrekken dan door te verhuizen. Zoo in 1903, toen de menschen het hem in Sonder te lastig maakten en hij dus naar Lansot verhuisde [1]). En evenzoo in 1926, want de eigenlijke reden (althans de beslissende) waarom Adriani Taripa verliet en naar Java wilde gaan was dat hij in Soekaboemi eindelijk eens rustig

[1]) bl. 125. Overigens heeft hij juist in de Minahassa noodgedwongen betrekkelijk weinig omgang met de menschen gehad, waarover hij zich wel beklaagt (o.a. bl. 124: „Het blijft mij hinderen, dat ik den tijd niet heb alles te doen, zooals mijne opvatting dat meebrengt"),

hoopte te kunnen werken. Een derde beginsel was dat hij steeds (behalve dan in gevallen als vermeld op bl. 82-83 van Kraemer's boek) het goede in de menschen naar voren bracht, ook al vond hij dikwijls in zijn hart heel wat op iemand aan te merken; hij zag daarbij te veel over het hoofd dat bij de beoordeeling van daden en houdingen ook de *uitwendige omstandigheden* een belangrijk woord hebben mee te spreken, wat, gevoegd bij de eenzijdigheid die het noodzakelijk gevolg is van het alleen noemen van het goede met verzwijging van het minder goede en onjuiste, aan zijn mededeelingen over personen vaak een scheef en misleidend karakter gaf. In eigenaardige tegenstelling tot deze waardeerende en ondanks-alles-handhavende neiging van Adriani stond zijn felle en dikwijls onbillijke critiek op vakgenooten; dat hij bv. in zijn veroordeeling van mannen als Riedel en De Clercq te ver is gegaan staat voor mij vast [1]). Een vierde beginsel was dat hij „dienaar" van de Zending was, wat voor hem meebracht dat hij doen moest wat de Zendelingen van hem vroegen. Ook in zijn dienen van de Inlanders kwam dit uit. Ik verschil bepaald met den Schrijver van meening waar hij aan Adriani „zeldzaam diepe paedagogische inzichten" en een „groote gave

---

maar wat er toch m.i. toe heeft geleid dat juist die tijd als de beste van zijn leven moet worden beschouwd. Hij werd toen door de omstandigheden genoopt tot datgene wat voor hem het allermoeilijkste was en naar het scheen steeds meer werd naarmate hij ouder werd, nl. tot „onthechting".

[1]) Daarbij bleef hij meermalen zelfs niet vrij van onjuistheden. Op bl. 255 van „De Talen der To Boengkoe en To Mori" (Med. Ned. Zend. Gen. XLIV (1900), bl. 249 vv.) leest men: „Op bl. 141 van zijn boek „Bijdragen . . . . Ternate" verbetert de Heer F. S. A. de Clercq het Woordenlijstje [van het Boengkoesch] van Bosscher en Matthijsen met eene onnauwkeurigheid, die hij een ander zwaar zou hebben aangerekend; zoo heeft hij ook *f* gehoord, waar de To Boengkoe *w* uitspreken. Ik zal dus hier zijne verbeteringen nog een weinig bijwerken." Ongelukkigerwijze is in het Boengkoesch wel degelijk een *f* aanwezig, ontstaan uit een dentilabiale *v* (gewoonlijk, op het voetspoor van Adriani, *w* gespeld), die verder naar het Noorden die wijziging nog niet heeft ondergaan. Aan de verbeteringen die op verschillende plaatsen op De Clercq's opgaven worden gegeven is trouwens gewoonlijk nog wel het een en ander te corrigeeren, en dat geldt ook in dit geval.

om enkelingen paedagogisch te leiden en te raden"[1]) toekent en van oordeel is dat hij „een groot psycholoog was"[2]). Naar mijn ervaring begreep hij alleen hen die ongeveer met zijn type overeenkwamen en had hij ongetwijfeld de gave om voor zulke menschen als hij zelf was een geestelijk leidsman te zijn, maar was zijn houding tegenover anderen meermalen van een merkwaardige hulpeloosheid. Wel had hij een paedagogische behoefte, in den vorm van een sterke neiging om te „vaderen", maar dit ging hem niet altijd even goed af. Of daarom Kraemer's oordeel dat hij geen goed zendeling zou geweest zijn [1]) gerechtvaardigd kan worden genoemd, waag ik te betwijfelen. Naar den practischen kant zeer zeker, maar voor een zendeling is toch de practische kant van zijn werk niet het voornaamste en Adriani was een geboren „dominee" (in den goeden zin des woords). Deze trek van „zielverzorger" was m.i. een van de meest sprekende van Adriani's geestelijke physiognomie, en Kraemer laat dan ook niet na daar op te wijzen, zonder hem echter in alle opzichten te geven wat hem toekomt. De neiging tot „vaderen", die zich al in zijn studententijd sterk deed gelden [3]), is naar mijn meening in dit verband te zien, evenals het onmiskenbaar-didactisch karakter van vele zijner wetenschappelijke geschriften (Adriani behoorde dunkt mij tot die menschen die steeds in hun gedachten een auditorium voor zich hebben aan hetwelk zij hun denkbeelden uiteenzetten). Voorts had hij een buitengewoon meegaanden, inschikkelijken aard (behalve dan waar het beginselen als boven beschreven gold), en dat is in de Zending, waar nu eenmaal „in 't gareel loopen" het parool is, een zeer voornaam ding. In elk geval zou hij een beter zendeling zijn geweest dan een helaas niet zoo heel klein percentage van de zendelingen en missionarissen, bij wie het „zieltjes winnen" (hoe was hem dit een gruwel!) op den voorgrond staat. Een andere vraag is echter of hij in de Zending tot zijn recht

---

[1]) bl. 83.

[2]) bl. 38.

[3]) Zie bv. de merkwaardige brieven op bl. 186 vv.

zou zijn gekomen en zijn talenten zou hebben kunnen ontplooien.

Laten de bezwaren die tegen het werk van Kraemer kunnen worden ingebracht ons echter niet de oogen doen sluiten voor het vele goede dat er in staat. Als bijzonder mooi noem ik bv. de bladzijden 84—86, en verder de brieven, waarvan de keuze, de inleiding en de toelichting door Mej. Adriani allen lof verdienen (een paar kleine vlekjes daargelaten). Laat ons hopen dat Kraemer nog eens een tweeden druk van zijn boek in het licht zal geven, waarin al die wijzigingen zijn aangebracht die in het licht der feiten noodzakelijk zijn. Dan zal het zeker op uitstekende wijze aan zijn doel beantwoorden.

S. J. ESSER.

Kern Institute — Leyden, Annual Bibliography of Indian Archaeology, for the year 1926, published with the aid of the Government of Netherlands India, Leyden: E. J. BRILL Ltd. — 1928.
Id. 1927, publ. 1929; Id. 1928 published with the aid of the Government of Netherlands India and with the support of the Imperial Government of India, 1930; Id. 1929, publ. 1931.

Ook al beweegt men zich slechts op een welomschreven veld van onderzoek, dan nog blijft het moeilijk op de hoogte te blijven van de studies die er verschijnen. Of dit nu komt, doordat de groote monografieën zoo kostbaar en schaars te krijg zijn, of doordat er elk jaar nog ettelijke periodieken aan de toch al zoo talrijke toegevoegd worden, dan wel dat schrijvers van artikels niet altijd de juiste plaats kiezen voor hun mededeelingen, in ieder geval heeft de Orientalist telkens het onaangenaam bewustzijn niet georiënteerd te zijn. Een ephemere verschijning van Scherman's Orientalische Bibliographie vermag hier niets aan te verbeteren; fonds- en antiquariaats-catalogi van groote firma's kunnen slechts boektitels geven en dan natuurlijk nog slechts in reclame-stijl. Vandaar de groote waardeering, die in ruime kringen gekoesterd wordt voor de nu reeds vier maal verschenen Annual Bibliography of Indian Archaeology, welke ook tijdschriftartikelen edg. opneemt, kritisch waardeert, de aandacht vestigt op boekbesprekingen, enz. Door zich te beperken tot een speciaal gebied kan men de stof meester blijven, zoodat de gebruikers verzekerd zijn van de voortzetting van dit werk, dat een niet gering deel van zijn waarde altijd zal blijven danken aan zijn geregeld verschijnen.

Dit beperkte gebied, nl. der Indische Archaeologie, omvat niet alleen Britsch-Indië, het eigenlijke gebied der Indische bouwkunst, maar ook de gebieden waar deze zich heeft doen gelden, in de eerste plaats Ceylon, Achter-Indië en Indonesië, en vervolgens de naburige landen als Iran, Mesopotamië, Turan, Tibet en Afghanistan, benevens het Verre Oosten: China, Japan, Korea. Het grootste deel wordt uitgemaakt door Britsch-Indië, waarbij de stof in tienen verdeeld wordt: archaeologie en algemeene kunstgeschiedenis, architectuur en sculptuur, schilderkunst, iconographie, palaeographie, epigraphie, chronologie, oude geschiedenis, oude geographie, munt- en penningkunde. Voor het nu verschenen deel, dat in 1931 is en gedrukt, waarvan het materiaal in 1930 verzameld en verwerkt is, bestaande uit studies van 1929, zijn niet minder dan 116 tijdschriften geëxcerpeerd; het totaal der behandelde artikelen is 731.

Het valt niet te ontkennen dat de Britsch-Indische archaeologen met dit werk nog het meeste gebaat zijn; zij getuigen dan ook in warme bewoordingen van hun waardeering, terwijl het Gouvernement, in navolging van het Nederlandsch-Indische, een ruime subsidie verleent. Toch meene men niet, dat wij hier het werk op ons genomen hebben dat anderen hadden moeten doen. Voor de Britsch-Indische archaeologen was het nog wel mogelijk, op de hoogte te blijven van de in Britsch-Indië verschijnende vakliteratuur, maar juist voor ons niet, wanneer niet een speciale instelling zich daarmee belast. En het is voor ons van belang op de hoogte te blijven dier literatuur, immers het is een bekend feit dat voor vruchtbare bestudeering van het grootste deel der bouwkunst hier en veel van de cultuur, de Hindoe-Javaansche, kennis van het moederland en van de andere randgebieden onontbeerlijk is. Nog niet zoo lang geleden heeft Sylvain Lévi bij zijn bezoek aan Barabuḍur en Bali dit nog eens met voorbeelden uit de praktijk bewezen.

De Bibliographie van het Instituut Kern is niet alleen nuttig maar ook aantrekkelijk en wel doordat de eerste vellen druks zijn ingeruimd aan een overzicht nopens de belangrijkste resultaten van den arbeid op onderscheiden ter-

reinen, als Indo-China, Ceylon, Baluchistan, Iran. Een aantal uitstekende foto's verduidelijken dit. Juist dit jaar heeft Indonesië een primeur, in zooverre Sylvain Lévi na eenige korte opmerkingen in het Verslag van het zesde congres van het Oostersch Genootschap in Nederland, 1929, pag. 7—8, hier de gelegenheid vond om aan de hand van fotografieën breedvoeriger in te gaan op de reliefs van den bedolven voet van Barabuḍur.

C. H.

Het Hondenoffer in Midden-Celebes

door

Dr. ALB. C. KRUYT.

Inleiding.

Wanneer wij van een offer spreken, hechten wij daaraan de beteekenis van een geschenk, een gave, die de mensch in verschillende omstandigheden van het leven aan de hoogere machten aanbiedt om daarmee een goeden oogst, vermeerdering van den veestapel, kinderen, herstel van ziekte, afwering van dreigende gevaren en derg. te verkrijgen. Een offer bij natuurvolken moet dus dienen om de hulp en medewerking in te roepen van goden en geesten, ten einde zich voorspoed in het leven te verzekeren. Van de dieren die als offer geslacht worden, wordt het bloed aangewend om eigen levenskracht te vermeerderen, en een deel van het lichaam, veelal de lever, wordt den ongezienen machten aangeboden.

Of de beteekenis van gave, geschenk aan hoogere machten de oorspronkelijke bedoeling van het offer is geweest, mag betwijfeld worden. Wij vinden toch deze bloedige offers ook bij volken, die de natuurkrachten nog niet, of slechts in geringe mate als persoonlijke wezens opvatten. Vermoedelijk zal bij het dooden van een dier het storten van diens bloed de hoofdzaak zijn geweest, met de bedoeling om met de hierdoor vrij komende levenskracht dreigende invloeden te neutraliseeren of te paralyseeren, of om afgenomen weerstandsvermogen van het lichaam, zich openbarende in

ziekzijn, te herstellen. In den laatsten zin is het dus het offer zelf, dat rechtstreeks iets bewerkt, en dit niet doet door tusschenkomst van hoogere wezens.

In dezen zin ook hebben wij het woord „offer" op te vatten, wanneer wij spreken over het hondenoffer, zooals dit nog op Midden-Celebes gevonden wordt. Als wij de gegevens, die over dit onderwerp zijn samengebracht, nagaan, merken wij aanstonds op, dat in dit opzicht een groot verschil bestaat bij de clangroepen, die in Midden-Celebes wonen. Bij de To Mori en de Oost-toradjagroep komt het hondenoffer slechts onder een paar bepaalde omstandigheden van het leven voor, terwijl bij de Sa'dan-toradja's en de clans van de West-toradjagroep in nagenoeg alle levensomstandigheden van eenige beteekenis een hond wordt gedood. Het verschil tusschen de laatste twee groepen is, dat bij de Sa'dan-toradja's veel van de offergedachte verdwenen is, omdat hondevleesch daar tot de lekkernijen behoort, zoodat het soms lijkt, dat honden geslacht worden om de gasten bij een plechtigheid van vleeschspijs te voorzien.

Bij de West-toradjagroep heeft het hondenoffer het zuiverst zijn eigen karakter bewaard; daar weet men ook nog te zeggen, waarom men den hond doodt.

Vóór alles is noodig, dat alle gegevens omtrent het hondenoffer in Midden-Celebes, voor zoover ze mij bekend zijn geworden, worden medegedeeld. Enkele ervan heb ik reeds gegeven in mijn opstel „Measa" (Bijdragen 76, 1920, bl. 48—76). Toen ik dat stuk schreef, wist ik nog niet, dat het hondenoffer zulk een groote rol in Midden-Celebes speelt.

Vooraf moet ik nog een opmerking maken over de voorloopige verdeeling in groepen van de bewoners van Midden-Celebes, welke verdeeling ik bij een andere gelegenheid nader zal toelichten. Wanneer we de kustbevolking uitschakelen, vallen de bewoners van Midden-Celebes tot vier hoofdgroepen terug te brengen: 1. de Oost-toradjagroep; 2. de West-toradjagroep;

3. de Zuid-toradjagroep, en 4. de To Mori. De eerste hoofdgroep vertoont veel meer eenheid dan de tweede. Ze kan worden onderverdeeld in de Posogroep, de Poe'oe mbotogroep, en de Wana-groep. De kringen van de tweede hoofdgroep heb ik aangegeven met: Loregroep, Rampi-groep, Koro-groep, Koelawi-groep, Pakoeli-groep, Sigi-groep, Pakawa-groep en Kaili-groep. De landschappen Parigi en Saoesoe moeten tot laatstgenoemden kring worden gerekend. De Zuid-toradjagroep is te verdeelen in de Sa'dan-toradja's, die van de Masoepoe- en Mamasa-rivieren, de Toradja's van Mamoedjoe, de To Rongkong en de To Raa (Masamba). Het gebied der To Mori valt te onderscheiden in Beneden-Mori, Boven-Mori en Noeha.

Wat de gegevens van de Zuid-toradjagroep betreft, heb ik veel te danken aan de Heeren H. Pol, die in Rembon, Bittoeang, Rano, Palesang en Oeloe Saloe onderzoek heeft gedaan, en Dr. H. van der Veen, die een door mij opgestelde vragenlijst aan eenige onderwijzers ter beantwoording heeft gegeven, en de ingekomen antwoorden van aanteekeningen heeft voorzien. Deze gegevens betreffen dus Toradja's van de Sa'dangroep. Voor het Mamasasche heeft Ds. A. Bikker zijn Inlandsche voorgangers aan het onderzoeken gezet. Ook hem dank ik hiervoor. De Heer J. Ritsema heeft persoonlijk een onderzoek ingesteld naar het voorkomen van het hondenoffer bij de Bare'e-toradja's boven Wotoe, die tot de Poe'oe mboto-groep behooren, en bij de To Noeha in de merenstreek van Malili. Het gevondene heeft hij aan mij afgestaan, waarvoor ik hem hierbij dank.

Door tusschenkomst van den Heer H. van der Klift kreeg ik enkele gegevens van de Tolaki boven Kolaka. De Heer J. Schuurmans te Lamboeia bezorgde mij eenige merkwaardige gegevens van hemzelf en van enkele inheemsche onderwijzers over de bewoners van Kandari en Noord Kolaka (Sanggona). In Poleang en Roembia schijnt het hondenoffer niet voor te komen Aan deze medewerkers mijn hartelijken dank. Door

persoonlijk onderzoek kwam ik nog een en ander te weten omtrent de bewoners van den Banggai-archipel. Ofschoon de bewoners van Z. O. Celebes en de Banggaiers niet tot de inwoners van Midden-Celebes zijn te rekenen, heb ik deze gegevens toch in dit opstel opgenomen om ze onderdak te brengen, daar mij het bestaan van het hondenoffer in andere streken van Celebes niet bekend is geworden. Vroeger moet dit vrij algemeen zijn geweest, bijvoorbeeld onder Makassaren en Boegineezen, zooals blijkt uit plaatsnamen als Pantoenoe asoe „Waar honden geroosterd worden", die in verschillende streken worden gevonden.

Het Hondenoffer bij Zwangerschap en Geboorte.

In Midden-Celebes is het verband, dat men zich denkt te bestaan tusschen het betalen van bruidsschat en kinderen krijgen, heel duidelijk. In enkele kringen der West-toradjagroep wordt de bruidsschat pas gegeven, als de vrouw 7 maanden zwanger is; bij andere eerst, als het kind ter wereld is gekomen. Het overreiken van den bruidsschat gaat gepaard met een plechtigheid, die den naam draagt van *mobaoe, mebaoeni, mantoenoe baoe. Baoe* heeft in Midden-Celebes nu eens de beteekenis van „visch", zooals bij de meeste Bare'e sprekers; dan die van „varken", zooals in Poe'oe mboto, en de meeste kringen der West-toradjagroep. Bij de To Pakawa duidt men er een buffel mee aan. Het woord vinden we terug in de benaming *baoela*, d. i. *baoe* met het achtervoegsel *-a*, waarmee de Posoërs een buffel aanduiden. Met *baoe* zal men dus wel in het algemeen „vleesch" hebben bedoeld. *Mobaoe* beteekent dus „vleesch (varken, hond, hoenders) verschaffen of offeren"; *mebaoeni* „iemand of iets van vleesch voorzien"; *mantoenoe baoe* „vleesch (varken, hond, hoenders) roosteren".

Bij het *mobaoe* nu wordt veelal een hond gedood, en waar men dit niet doet, kan meestal nog nagegaan worden, dat het vroeger gebruik is geweest.

Koro-groep.

In *Banasoe* wordt een hond zevenmaal om een vrouw getrokken, wier ure nabij is; dit geschiedt van links naar rechts. Vooraf wordt de hond toegesproken: „Wanneer ge ziet, dat een ziekte dreigt, breng die dan weg, opdat N. N. (de naam van de vrouw) voorspoedig bevalle". Daarna wordt het dier met een stuk hout doodgeslagen. Vervolgens snijdt men het lijf open, haalt er de lever uit; een deel ervan wordt geroosterd, en dit legt men samen met een zwaard, een speer, een hakmes en 7 lappen katoen op den grond neer, waarbij de leider der plechtigheid spreekt: „Dit is voor u, doodenzielen *(rate)*, komt N. N. niet hinderen, opdat ze voorspoedig bevalle". Een poos daarna beweegt de voorganger er een stuk geklopte boomschors (foeja) of een stuk bamboe tweemaal zevenmaal over de neergelegde voorwerpen heen, waarbij hij zegt: „De ziel ervan *(kaoena)* zij voor u, de materie *(wotona)* blijve bij ons". Dan worden de wapenen en het katoen weggenomen, en in huis gebracht. De buik van de zwangere wordt met het bloed ingesmeerd. Het kreng wordt in de wildernis geworpen. Bij de West-toradja-groep mag het niet in den grond begraven worden, want dit zou ten gevolge hebben, dat een watervloed het land teisterde. Geen ander dier wordt bij deze gelegenheid geslacht, zoodat het uitsluitend om den hond te doen is.

In *Siwongi* neemt iemand bij dezelfde gelegenheid, als pas is genoemd, den snoet van een hond in de hand, en spreekt hem aldus toe: „Gij hond, zijt giftig (bijterig), en door u houd ik in het leven het kind in de moederschoot, opdat dit voorspoedig ter wereld kome". Als dan het dier met een stuk hout is dood-geslagen, wordt de buik opengesneden, en worden hart en lever onderzocht, zooals men dit ook doet bij hoenders, om te zien of men op voorspoed mag rekenen. Met de ingewanden van het dier strijkt men over den buik van de zwangere vrouw. Het kreng wordt verweg

in de wildernis in den tak van een arenpalm geklemd. Dit hondenoffer wordt gebracht, als de vrouw zwanger is van het eerste, het vierde, het zevende, het tiende kind; voor de tusschenliggende kinderen gebeurt het niet.

Heel wat meer werk maakt men van deze plechtigheid in *Pili,* want daarbij moeten ook een buffel en een varken het leven laten, als het een voorname vrouw geldt. Deze beide dieren dienen dan tot *ratinoewoei* „om leven toe te voegen (aan de zwangere)". De hond die gedood wordt, wordt eerst zevenmaal om de vrouw heen getrokken; met zijn bloed worden buik en voorhoofd van de vrouw aangestreken. Bij het doodsteken van den buffel houdt de zwangere den man vast, die dit doet. Van het vleesch van buffel en varken wordt een feestmaaltijd aangericht. Met het hondelijf wordt gedaan als boven beschreven is.

Te *Onoe* heeft de plechtigheid plaats als het kind er al is. Men zegt daar *mobaoe rate ana* „vleesch voor doodenzielen verschaffen ten behoeve van het kind". Dit gebeurt op een feest dat voor den jongen wereldburger wordt aangericht, en dat *pohompoi* „het neerkomen op (de aarde van den jonggeboorne)" heet. Moeder en kind zitten daarbij op het woonerf, met het gelaat naar het Oosten gericht; een hakmes is voor haar neergelegd. Dan wordt een hond zevenmaal om haar heengetrokken van links naar rechts, en daarbij zegt men: „Dit is uw *tinoewoei* (dat wat leven geeft), en die neemt weg alle ziekten en kwalen". Den hond wordt de kop afgehakt; ook de pooten scheidt men van het lichaam. Aan kop en pooten wordt een pakje rijst toegevoegd, en dit alles werpt men naar het Westen „voor de doodenzielen *(rate)*". Hierna heeft nog het *ratinoewoei manoe* „met een hoen leven (aan iemand) toevoegen". Uit de lever en het hart van het dier tracht men op te maken of moeder en kind voorspoed is beschoren.

Ten slotte noem ik van de Koro-streek het dorp *Towoni.* Hier heeft het *mebaoe* (zoo zegt men in plaats

van *mobaoe*) plaats als de vrouw 2 à 3 maanden zwanger is. Vooraf wordt een hoen geslacht, waarvan het hart wordt onderzocht. Voorspelt dit goed, dan wordt ook de hond gedood. Men zegt, dat dit een offer is aan de doodenzielen *(rate)*. Of de hond ziekte en onheil „wegbracht", wist men niet te zeggen.

Aan den benedenloop van de *Lariang* (zoo heet de rivier, die bij haar oorsprong Tawaelia, in haar middenloop Koro heet), wonen Toradja's, die alleen bij de Korogroep zijn in te deelen. Wanneer bij hen een vrouw 2 à 3 maanden zwanger is, heeft eenzelfde plechtigheid plaats, als boven reeds enkele malen beschreven is. Hier noemt men dit *moloemba*, een algemeen bij de West-toradja's gebruikt woord voor het brengen van een hondenoffer. De leider van de plechtigheid, een man of een vrouw, loopt dan zevenmaal om de zwangere heen, met een hoen in den arm, en een hond met zich voorttrekkende. De hond wordt eerst toegesproken, waarbij men hem opdraagt alle ziekte en onheil weg te brengen. Nadat men het dier gedood heeft, wordt het weggeworpen. Het hoen wordt geslacht om leven aan moeder en kind toe te voeren, *ratinoewoei*; het hart van den vogel wordt onderzocht om na te gaan of voorspoed hun deel zal zijn. Het *mebaoe rate* „ten behoeve van de doodenzielen offeren" heeft eerst plaats, als het kind er is. Hiervoor gebruikt men dan een geit, die zeer waarschijnlijk in de plaats van een hond is gekomen onder Mohammedaanschen invloed. De geit wordt zevenmaal om man, vrouw en kind getrokken. Een deel van het hart van het offerdier wordt aan de doodenzielen gegeven door dit naar het Westen te werpen.

Koelawi-groep.

In de dorpen, die zich in de Koelawi-kom bevinden, heb ik het hondenoffer bij zwangerschap en geboorte niet aangetroffen. Het *mebaoe* heeft hier evengoed plaats als in de andere kringen, maar een hond wordt er niet meer voor gebruikt. Voor dit dier is evenals

in Lariang onder Mohammedaanschen invloed een schaap of een geit in de plaats gekomen, twee diersoorten, die eerst na de intrede van den Islam in deze streken zijn ingevoerd.

Alleen in *Tamoengkoe lowi*, op het gebergte dat de kom in het Westen afsluit, vond ik het volgende: Wanneer een echtpaar kinderloos blijft, gaat de man naar zijn ouderlijke woning terug. Als hij daar een dag of drie is geweest, wordt hij weer feestelijk naar het huis van zijn vrouw geleid, alsof het een jong bruidspaar geldt. Bij deze gelegenheid wordt dan een buffel of een varken geslacht om leven aan het echtpaar te schenken (*ratinoewoei*). Wanneer daarna de vrouw inderdaad zwanger wordt, wordt een hond voor haar gedood. Den kop van het dier laat men in de rivier afdrijven. Onder gewone omstandigheden wordt het hondenoffer bij zwangerschap niet gebracht.

Pakoeli-groep.

Op den tweeden dag van het feest, dat in dezen kring gehouden wordt bij het overreiken van den bruidsschat, dat hier *mantoenoe baoe* „varken roosteren" heet, en dat geschiedt als de vrouw zwanger is van haar eerste kind, heeft het volgende plaats. De vrouw, voor wie de bruidsschat is gebracht, is mooi aangedaan in een fraai weefsel, dat den naam draagt van *sineko*. Ze heeft een rijk versierden zonnehoed op het hoofd, waaromheen een *mbesa* (een oud doek uit de Compagnie's tijd) gewonden is. Als zetel is voor haar neergezet een bekervormig stampblok, zooals deze hier gebruikt worden; daarop is een platte steen gelegd, die weer is toegedekt met een lap ruwe foeja, *sasa*, zooals die alleen gebruikt wordt voor het drogen van rijst, en als deken; verder zijn erop neergelegd: een bijl, *silagoeri*-kruid, en *karambaoe*, een hard soort gras dat graag door paarden wordt gegeten. Op dezen zetel zet zich de zwangere vrouw neer, met het gelaat naar het Oosten gewend. Een hond heeft men met twee

touwen gebonden, een om den hals, en een om het achterlijf; het eerste wordt door een priester, het tweede door den echtgenoot der vrouw vastgehouden. Deze twee trekken het dier zevenmaal om de vrouw heen. Daarna wordt het dier een eindweg naar het Oosten gebracht, en daar wordt het door een broer of neef van de vrouw den kop afgehakt; gelukt dit niet met één slag, dan moet de plechtigheid na drie dagen nog eens herhaald worden. Van het bloed dat aan het zwaard kleeft, waarmee de slag is gedaan, wordt iets op het voorhoofd van de vrouw gestreken. Kop en lichaam van den hond worden weggeworpen.

In het dorp *Pakoeli* heeft het hondenoffer bij zwangerschap op dezelfde wijze plaats als in Palolo, dat tot de Sigi-groep behoort. De plechtigheid heet hier *mebaoeni* (in Palolo *mobaoe*). Wanneer de bruidsschat is gebracht, en op een mat in de woning der vrouw is geplaatst, worden op het voorerf een hond en een varken gebonden neergelegd. De zwangere vrouw plaatst den rechtervoet op beide dieren; daarna wordt de hond gedood door hem den kop af te slaan; deze wordt naar het Noorden geworpen, terwijl het lichaam naar het Zuiden wordt gegooid. Vroeger, verzekerde men mij, werd het vleesch van den hond gegeten. Het varken wordt doodgestoken. Wordt bij deze gelegenheid ook een buffel voor de vrouw geslacht om haar leven toe te voeren, *ratinoewoei*, dan moet ze eerst zevenmaal om het dier heen loopen.

Sigi-groep.

Met de Sigi-groep komen wij bij West-toradja's die grootendeels nominaal tot den Islam zijn overgegaan. Het hondenoffer is in gewone omstandigheden bij het *mobaoe*, waarbij de bruidsschat wordt overgereikt, dat hier plaats heeft, nadat het kind geboren is, afgeschaft. Maar zoodra er iets ongewoons of verontrustends plaats heeft, zien we het weer toegepast. Wanneer in *Bora* meermalen een kind van een echtpaar gestorven

is, wordt de huwelijksplechtigheid nog eens overgedaan om fouten te herstellen, die de eerste maal mochten zijn begaan. Of als men dit niet doet, heeft een plechtigheid plaats, die *mobaoe kondi* heet, waarbij een varken en een hond worden gedood.

Bij het *mobaoe* in het goed Mohammedaansche *Biromaroe* wordt in de plaats van een varken een geit geslacht; alleen wanneer het kind ziekelijk is, en men bang is het te zullen verliezen, wordt een hond gedood. Waar gevaar dreigt, volgt men dus de oude adat.

In *Raranggonaoe* geven man en vrouw elkaar een geit bij het *mebaoe rate*, vroeger een hond. Het dier wordt gedood en met het bloed worden moeder en kind aangestreken.

Te *Sidondo* wordt het *mobaoe* alleen gehouden, wanneer aan een echtpaar zijn eersteling is geschonken. Men zegt hier, dat de plechtigheid moet dienen om het kind sterk te maken. Behalve een buffel, een geit of een schaap, welk dier geslacht wordt om aan de gasten vleeschspijs voor te kunnen zetten, wordt ook een hond gedood. Een familielid van den man en een bloedverwant van de vrouw houden het dier bij de voor- en de achterpooten gestrekt over een liggenden pisangstam. De vader van het kind geeft het hakmes aan een man, die den hond met één slag doormidden hakt. De helften van het dier worden op den grond geworpen, en daarbij worden ook gelegd 2 doorgehakte pisangvruchten en wat zout. Het wordt een eerstgeborene min of meer als een schande aangerekend, wanneer deze plechtigheid niet voor hem heeft plaatsgehad.

Kaili-groep.

Bij de Kaili-groep, waarvan de leden allen tot het Mohammedanisme zijn overgegaan, heb ik slechts een voorbeeld gevonden van het hondenoffer voor moeder en (of) kind. Het is van *Kaleke*. Nu en dan heeft hier namelijk een feestelijkheid plaats voor kinderen van

3 tot 7 jaar, die *nobalia noloemba asoe* heet. Hierbij is een kleine hond met de voorpooten aan den voet van de huistrap gebonden. Het touw waarmee de achterpooten aaneen zijn gesnoerd, wordt in huis door moeders en kinderen vastgehouden; want men doet dit gewoonlijk voor enkele gezinnen tegelijk. Het lijf van den hond wordt over een stuk pisangstam gelegd. Dan spreekt de *boele,* d. i. degeen, die bij de sjamanenfeesten op de trom slaat, den hond toe, *mogane*; hij draagt het dier op alle ziekte en onheil naar Oelaja en Boendjilalaki te brengen; dit zijn twee bergtoppen, die worden gehouden voor de woonplaatsen van machtige geesten. Na het uitspreken van zijn opdracht, hakt de trommelslager den hond in tweeën; het achtereind werpt men den kant uit van Oelaja in het Noorden, het kopstuk naar Boendjilalaki in het Zuiden. Voor elk kind moet deze plechtigheid eenmaal zijn verricht.

Pakawa-groep.

In *Domboe, Rondingo* en *Tamodo* wordt het *mobaoe* soms pas 7 maanden na de geboorte van het kind gehouden. Hierbij onderscheidt men *wati bose* en *wati kodi* „groote en kleine overlevering of adat". Zij wier voorouders gewoon waren bij het *mobaoe* een geit te slachten, moeten dit bij die gelegenheid altijd doen; dit is de „groote adat". Zij wier voorouders hierbij een varken of een hoen gebruikten, doen dit altijd; dit is de „kleine adat". Nu kunnen de voorouders bij het *mobaoe* nimmer een geit hebben geslacht, daar deze dieren nog niet zoo lang geleden zijn ingevoerd. We kunnen veilig aannemen, dat het eertijds een hond was, die bij „de groote adat" werd gedood.

Onder de *To ri bingge* heeft in de zevende maand van de zwangerschap een plechtigheid plaats, die *potosoe manoe* „hoen-steken" heet, omdat hierbij een hoen met een els wordt doodgestoken. Bij deze gelegenheid wordt ook een hond gedood, maar bizonderheden hiervan ben ik niet te weten kunnen komen.

Te *Pantoenoe asoe* „waar honden geroosterd zijn" heeft het *mobaoe wajo* (*wajo* is hier hetzelfde als *rate*, doodenziel) plaats als het eerste kind geboren is. Dan doodt de moeder een varken en een geit, die gegeven zijn door de familie van den man. Een hoen wordt geslacht om moeder en kind „leven te bezorgen", *ratinoewoei*. Hier wist men nog te zeggen, dat eertijds een hond bij het mebaoe werd gedood [1]).

Voordat we overgaan tot het bespreken van het hondenoffer in een andere phase van het menschenleven, moet ik nog enkele gevallen noemen, die buiten het *mobaoe* liggen, en toch betrekking hebben op zwangerschap en geboorte. Ik teekende ze alle op van de Koro-groep; bij andere groepen vond ik slechts een enkel geval.

Een gewoonte, die bij nagenoeg alle clans van de West-toradjagroep bestaat is, dat alle vrouwen voor wie de mogelijkheid om kinderen te krijgen nog niet is uitgesloten, in de rivier gaan baden, wanneer een vrouw in het kraambed komt te sterven. Maar alleen bij de inwoners van het dorp *Moa* wordt bij die gelegenheid een hond gedood. Wanneer de vrouwen klaar zijn met baden, loopen ze achter elkaar tusschen de helften van een gespleten bamboestaak door, die in den vorm van een omgekeerde V in den grond is geplant. De laatste van de rij heeft haar baadje uitgedaan. Zoodra

[1]) De leden van de Pakawa-groep zijn nog Heiden, zoodat het bevreemding wekt, dat zij den hond door de geit hebben vervangen. Dit volkje heeft echter jarenlang onder de Mohammedaansche Hoofden van Paloe en Kaleke gestaan, zoodat zij in uiterlijke zaken zeker den invloed van den Islam hebben ondergaan. Maar de bedoelde verandering behoeft niet hieraan te worden toegeschreven. Geiten vermenigvuldigen zich zeer voorspoedig, zonder dat men eenige zorg aan hen hoeft te besteden. Het fokken van honden gaat niet zoo voorspoedig; meermalen breekt een ziekte onder deze dieren uit, die een groote opruiming onder hen houdt. Bovendien zijn honden van groot belang voor de jacht, zoodat men niet graag een opoffert. Dit alles te zamen kan er toe hebben geleid, dat men geiten is gaan offeren in plaats van honden.

ook zij onder den gespleten bamboe is doorgegaan, slaat een man een hond, die aan den bamboe is vastgebonden met een hakmes in één slag den kop af. Het lijf van het dier werpt hij dan over de vrouw zonder baadje heen, nadat ze eerst haar baadje over het hoofd naar achter heeft gegooid. Men doet zóó, opdat deze vrouwen niet hetzelfde lot zullen ondergaan als haar gestorven seksegenoot.

Dan heb ik van *Kantewoe* opgeteekend, dat als een pasgeboren kind voortdurend huilt (*meroeë* heet dit), men zegt, dat het vraagt om het leven toe te voeren, *ratinoewoei*. Daarvoor gebruikt men dan een hond, die na gedood te zijn in de rivier wordt geworpen.

In *Siwongi* wordt ook een hond gedood, wanneer een kind sterk op een zijner ouders lijkt, waaruit men het gevolg trekt, dat een van beiden spoedig moet sterven (deze onderlinge gelijkenis is *metoela*, Poso *measa* „onheilbrengend"). Dan heeft het *mopaoera dike* „het door middel van een hond laten terugtrekken (van het dreigende onheil)" plaats: een hond wordt den kop afgeslagen, en met diens bloed worden alle leden van het gezin aangestreken. Den hond laat men in de rivier afdrijven.

Nog een voorbeeld uit *Pakoeli*. Als men hier het feest voor een kind viert om diens levensgeest aan het lichaam te bevestigen, wordt een hond gedood door lieden die de „adat of overlevering van Paloe (*wati Paloe*) volgen". Die dit niet doen, snijden het oor of de staart van een varken af, en strijken het bloed op het voorhoofd van het kind. Uit deze aanteekening blijkt, dat in Paloe, dat nu goed Mohammedaansch is, en waar ik geen spoor meer van een hondenoffer gevonden heb, eertijds het dooden van honden met een godsdienstig oogmerk gebruikelijk was.

Zuid-Oost Celebes.

In Noord-Kolaka en Noord-Kandari wordt een hond gedood, als een vrouw een zware bevalling heeft en

het kind niet wil komen. Aan den hond wordt medegedeeld, dat er misschien tegen de adat gezondigd is, zoo niet door de persoon in kwestie, dan misschien door haar vader of grootvader. En dan gaat men verder: „Jij, ziekte, ga over op den hond. Jij, hond, breng al de warmte weg. Breng het naar de bodem der zee naar Sangia. Zonde tegen de adat, donkerheid der wereld, het niet gedroomde (d. w. z. wat niet in overeenstemming is met de in den droom gegeven opdrachten van Sangia), zelfs strijd tusschen familie in de tweede graad, strijd tusschen volle broers en zusters, het kruisen der snelzwaarden en lansen, waar daarop het verkoelingsoffer volgt, daar is het verkoeld, daar is het door het bloed weggenomen" (de vertaling van deze formule en die welke nog volgen is van den heer J. Schuurmans).

In alle gevallen, waarin op Zuid-Oost Celebes een hond gedood is, wordt het kreng begraven; op dit heele schiereiland wordt geen hondevleesch meer gegeten. Het brengen van dit hondenoffer heet op ZO Celebes *mosehe dahoe*, een verkoelingsoffer brengen met een hond; of *mosoela dahoe*, een hond met één slag den kop afslaan.

Samenvatting.

Wanneer wij de motieven, die men voor het hondenoffer bij gelegenheid van zwangerschap en geboorte opgeeft, samenvatten, dan zien we, dat het in de eerste plaats de doodenzielen, *rate*, *wajo*, geldt. In de tweede plaats wordt den hond opgedragen om ziekte en onheil weg te brengen. Bij enkele gevallen vinden we meegedeeld, dat het gedoode dier „leven aan iemand moet toevoegen", of diens leven moet bevestigen, *ratinoewoei*. Meestal wordt met dit doel naast den hond een hoen of een varken geslacht.

Wat de wijze betreft, waarop de hond gedood wordt, gewoonlijk wordt hem den kop afgehakt; zelfdzamer wordt hij met een knuppel doodgeslagen. Ofschoon verscheidene clans van de West-toradjagroep gewend

zijn hondevleesch te eten, wordt een hond die voor het *mobaoe* is gedood volgens de opgaven in de wildernis, of nog vaker in de rivier geworpen.

Van een eigenlijk opdragen van het offer aan de doodenzielen is slechts een enkele maal sprake; het offer wordt hun als het ware toegeworpen.

Zooals uit dit overzicht blijkt, vinden wij het hondenoffer bij zwangerschap en geboorte alleen toegepast bij de Toradja's van de Westgroep.

Het Hondenoffer bij Huwelijk.

Wanneer wij onder de gebruiken bij het huwelijk zoeken, vinden we slechts één voorbeeld van hondenoffer bij het gewone huwelijk, en wel in *Poe'oe mboto*, van welke streek de bewoners tot de Oost-toradjagroep behooren; in dezen kring komt het hondenoffer overigens weinig voor. Ik deelde het geval reeds mede in mijn opstel „Measa" in de Bijdragen, dl. 76, 1920, bl. 63—64.

In *Poe'oe mboto* dan wordt voor de tweede, vierde zesde dochter uit één gezin het magische deel van den bruidsschat niet bij haar huwelijk gegeven, maar voor haar wordt een hond gedood. Aan den vooravond van den huwelijksdag komt men namelijk samen tot het houden van een maaltijd in de woning der bruid. Een hond, onverschillig wat voor een, is op het erf vast gebonden. Een van de familieleden wordt aangewezen om het dier te dooden. Hij hakt het den kop af, en legt dien aan den voet van de trap der woning van de bruid. Haar familie moet doen, alsof ze er niets van bemerkt.

Wanneer de kop op de aangegeven plaats ligt, gaat een van de oudere familieleden der bruid naar beneden. Hij trapt als bij toeval op den kop, en roept uit: „Wie heeft me daar varkensdrek voor het huis neergelegd!" Niemand mag hierop antwoorden. In enkele plaatsen van Poe'oe mboto wordt de kop boven aan de trap opgehangen (soms in bladscheede van sago- of pinangpalm verpakt), en raakt iemand hem met de hand aan.

De uitwerking is dezelfde als boven. Wat verder bij de huwelijksvoltrekking plaats heeft, verschilt wel van de gebruiken die in acht genomen worden bij het huwelijk van de eerste, derde, vijfde dochter uit dat gezin, maar dit houdt geen verband met het hondenoffer, en doet hier dus niets terzake. Alleen moet nog vermeld worden wat in het aangehaalde opstel verzuimd is, namelijk dat de bruid ook met het bloed van den hond wordt aangestreken. Dit moet echter naar de uitdrukkelijke verzekering der menschen niet dienen om „leven" aan de bruid toe te voegen, *ratinoewoei*.

Vinden wij dus slechts één voorbeeld van het dooden van een hond bij gelegenheid van een gewoon huwelijk, veelvuldig wordt dit gedaan bij een huwelijk, waarvan de adat de voltrekking eigenlijk verbiedt. Algemeen vinden wij het hondenoffer bij dergelijke gelegenheden toegepast bij de leden van de West-toradjagroep. In alle kringen van deze groep is het huwelijk tusschen volle neef en nicht verboden. Ook neef en nicht in verderen verwantschapsgraad mochten oorspronkelijk niet met elkaar huwen, maar op den langen duur is het toegestaan, mits de kwade gevolgen van zulk een verbintenis worden weggenomen door een zoenoffer. Bij dit zoenoffer moet ook steeds een hond het leven laten; en waar dit niet meer het geval is, treedt de geit, die dan geslacht wordt, vermoedelijk in de plaats van den hond.

Koro-groep.

Wanneer in *Pili* achterneef en -nicht in den echt zijn verbonden, begeven alle deelnemers aan de plechtigheid zich naar de rivier met een buffel, een hond en een hoen. Deze dieren worden in het water geslacht, zoodat hun bloed door den stroom wordt meegevoerd; in dat water baadt zich het echtpaar benedenstrooms. De koppen van de drie dieren laat men in de rivier afdrijven; zoo ook het lichaam van den hond. Het vleesch van buffel en hoen wordt voor den feestmaaltijd toebereid.

In *Banasoe* doet men het eenigszins anders. Daar moet het echtpaar ook in het met buffelbloed vermengde water baden, maar vooraf trekt men den hond om het dorp heen. Daarna stampt men met een bamboekoker op den grond, en zegt: „Gij hond, moet alle onheil en ziekte meenemen naar het Westen! Wij slachten een buffel!" Dan slaat men het dier met een stuk hout in den nek dood en laat het kreng in de rivier afdrijven.

In *Towoni* zijn het een wit hoen en een hond, die bij zulk een bizonder huwelijk worden gedood; beide laat men in de rivier afdrijven.

Had er bloedschande plaats gehad, die niet te vergeven was, zooals omgang tusschen ouder en kind, broer en zuster, dan werden de schuldigen doodgeslagen. Daarna werd een hond vastgebonden; een oude van dagen droeg het dier op om alle kwaad, dat uit de bloedschande mocht voortkomen „weg te brengen". Vervolgens sloeg men het dier dood; het kreng werd samen met de lijken der schuldigen begraven (dit teekende ik op van *Onoe*).

Koelawi-groep.

In gevallen waarin het huwelijk tusschen verwanten te verzoenen is, wordt het *mokalaboe* toegepast, waarvan ik een geval te *Toro* opteekende. Om het echtpaar te reinigen wordt een buffel geslacht, en om de smet, die door dit huwelijk ook de andere inwoners van het dorp aankleeft, weg te nemen, moet een hoen het leven laten. Maar buitendien wordt ook nog een hond gedood. Dit dier en het hoen worden niet gegeten, maar men laat ze in de rivier afdrijven. Eerst dàn is men er gerust op, dat zulk een huwelijk geen kwade uitwerking op de natuur zal hebben, zich openbarende in groote droogte of abnormalen regenval.

Pakawa-groep.

Alles wat ik opteekende te *Kaboejoe, To ri bingge, Pantoenoe asoe* en *Ri Io,* die alle tot den Pakawa-kring behooren, komt op hetzelfde neer. Om een huwelijk

tusschen achterneef en -nicht mogelijk te maken worden een hond en een varken en een hoen (soms alleen een hond met een van de laatstgenoemde dieren) gedood en afgedreven.

Alleen wat er in zulke gevallen in Pakawa zelf gebeurt, wil ik uitvoeriger mededeelen. Wanneer het een geval geldt van een toelaatbaar huwelijk tusschen verwanten (waarmee men hier heel streng is, want eerst neef en nicht in de zesde graad staat men zonder meer toe met elkaar te huwen), moet een geit dienen om het kwaad dat er uit voort kan komen, weg te nemen. Een weinig hoofdhaar van het echtpaar wordt het dier in den bek gestopt, waarna men het den kop afslaat, en alles laat afdrijven; deed men dit niet, dan zou de rijst mislukken. Deze handeling heet *motamba* „beleggen, opzetten, het lappen of in orde brengen van een onregelmatigheid in de adat".

Wanneer echter werkelijke bloedschande verzoend moet worden, bevoorbeeld als iemand zich met broers of zusters kind heeft afgegeven, dan wordt het paar naar het water gebracht. Daarheen brengt men ook een hond, een kat, een klein varken en een geitje. Al deze dieren worden met den buik tegen eenzelfde stuk pisangstam gebonden, zoodanig dat de halzen der dieren zich op dezelfde hoogte bevinden. Dan roept iemand: „Dit is het kwaad van NN. en NN. (de namen der beide schuldigen), waarvoor wij deze dieren doodhakken, opdat er geen onheil uit voortkome, eenmaal, tweemaal. . . . . „ zevenmaal! „Waarna al de saamgebonden dieren met één hevigen slag worden doorgehakt, en vervolgens in de rivier geworpen. Deze handeling heet *nilaboe.* De twee schuldigen worden van elkaar gescheiden; eerst wanneer blijkt dat ze hun verhouding niet willen opgeven, worden ze gedood.

De vrees voor de gevolgen van bloedschande is zóó groot, dat zelfs in het goed Mohammedaansche *Tawaili* tot nu toe een hond wordt gedood om het gevreesde kwaad af te wenden.

Die vrees heeft ook het aanzijn gegeven aan het algemeen voorkomende gebruik om voordat men tot het planten van de rijst overgaat „de zonde" of „het kwaad" af te laten drijven. Daarmee worden dan bedoeld overtredingen op seksueel gebied, die niet openbaar zijn geworden, en die dus niet afzonderlijk zijn verzoend.

Slechts één geval heb ik gevonden, waar bij deze adathandeling een hond gedood wordt en wel in *Rampi*. De plechtigheid wordt gehouden bij de woning van het Hoofd, waar de menschen zich verzameld hebben. Op den dag van het feest (want soms belooft men bij het begin van het akkerwerk er een groot feest van te maken, wanneer de goden den oogst doen gelukken) worden allerlei kruiden in een regenmatje gewikkeld aan den voet van de trap gelegd. Aan de trap is een hond gebonden met een touw om den nek. Als alles gereed is, klimt een priester de trap af, en hakt den kop van den hond met één slag af. Zijn bloed laat men op de verzamelde kruiden druipen. Dan gaat een man vóór en een ander achter de woning staan, en deze werpen elkaar den hondekop toe; het komt er niet op aan of de kop wordt opgevangen, dan wel of hij op den grond valt. Daarna begeeft men zich in optocht naar de rivier, waarheen het lijf van den hond wordt meegesleurd; dit laat men in het water afdrijven. De kop van het dier wordt nu op een langen bamboestaak gezet, die tot aan den top, waar de kop is, over de lengte in tweeën gespleten is; de einden van de beide helften worden van elkaar getrokken in den grond geplant, zoodat er een poort ontstaat in den vorm van een omgekeerde V. De kruiden zijn in drie bossen verdeeld; aan de beide beenen van de poort is een bos neergelegd, en de derde is aan den bamboe opgehangen. Aan een anderen bamboe staak zijn zooveel lapjes foeja gebonden, als er deelnemers aan de plechtigheid zijn. Deze bamboe prijkt met zijn bladeren terwijl de staak, waarop de hondekop gezet is, van bladeren

is ontdaan. Nu gaan alle aanwezigen zich in de rivier baden, waarna ze zich handen en gelaat met curcuma inwrijven. Vervolgens neemt elk een steen in iedere hand, en zóó loopen allen in een lange rij achter elkaar onder de bamboepoort door; zoodra zij die door zijn, laten ze beide steenen vallen, waarmee ze ook de smetstof van het kwaad kwijtraken. Weer in het dorp teruggekeerd worden buffels, varkens en hoenders geslacht, en wordt er feest gevierd.

Zuid-toradja-groep.

Van de Zuid-toradjagroep heb ik slechts één geval opgeteekend en wel van de *Sa'dan-toradja's* te *Tandoeng*. Hier heet de plechtigheid voor het wegdoen van de gevolgen van bloedschande, evenals bij de Oost-toradjagroep *ma'ramboe langi'* „den hemel verdonkeren", nl. door wolken, opdat niet de meest gevreesde straf voor overspel en bloedschande, een langdurige droogte, de menschen treffe. In Tandoeng dan wordt bij het *ma'ramboe langi'* een hond gedood. Het vleesch van dit dier wordt niet gegeten of verbrand, maar toch zegt men, dat „de geur zijner haren" naar den Hemelheer opstijgt, wat doet vermoeden, dat het dier eertijds verbrand of geroosterd werd.

Ofschoon dit geval op zichzelf staat, zullen we beneden toch zien dat het verzoenen van een overtreding der verbodsbepalingen bij den landbouw ook *ma'ramboe langi'* heet, en dat de gewoonte om hierbij een hond te dooden algemeen is. Vermoedelijk is dus het gebruik om een hond bij bloedschande te dooden vroeger ook meer algemeen geweest.

Zuidoost-Celebes.

In Zuid-Kandari wordt in een geval bij een huwelijk een hond gedood, wanneer namelijk een man hertrouwt met een vrouw, van wie hij gescheiden is, en die vrouw na de scheiding met een ander man gehuwd is geweest.

Samenvatting.

Wanneer het motief voor het hondenoffer in huwelijksaangelegenheden wordt aangegeven, is de bedoeling om het kwaad, dat uit een ongeoorloofde seksueele verhouding kan voortkomen „weg te brengen". Wij komen later nog terug op de hoedanigheden van den hond, die hem als „wegbrenger" eigenen. Tot een vervanger van de schuldigen, die in hun plaats wordt gedood, kan hij nooit worden. In *Onoe* wordt het gedoode dier zelfs samen met de lijken der incestueuzen begraven. Wanneer de hond door een ander beest als offerdier vervangen wordt, komt men er gemakkelijk toe dit dier te gaan beschouwen als degeen, die gedood wordt in de plaats van de schuldigen. Het duidelijkst zien we dit in hetgeen ik van *Pakawa* opteekende: Bij lichtere gevallen van bloedschande is men er toe gekomen om een geit in de plaats van een hond te stellen. Maar aangezien dit dier alle eigenschappen van een „wegbrenger" van kwaad of onheil mist, is men het gaan beschouwen als een plaatsvervanger van de schuldigen. Dit blijkt duidelijk uit de omstandigheid, dat men de geit met dezen wil vereenzelvigen door haar hoofdhaar van de schuldigen in den bek te stoppen. Op dezen weg voortgaande zijn ook andere dieren, die samen met den hond worden gedood (buffel, varken, hoen) opgevat als plaatsvervangers van de schuldigen.

Een man te *Moengkoe tana* vertelde den heer Ritsema, dat het gebruik bij de *Poe'oe mboto-groep* om bij het huwelijk een hond te slachten zijn ontstaan te danken had aan het feit, dat eens een echtpaar twee zoons en twee dochters kreeg. De oudste zoon trouwde met de jongste dochter; de beide andere kinderen huwden ook met elkaar. Op grond van deze overlevering zou het hondenoffer in *Poe'oe mboto* dus hebben gediend om de gevolgen van bloedschande weg te doen. Dan zou dit hondenoffer dezelfde beteekenis hebben, als dat bij de West-toradjagroep in dergelijke gevallen.

Het magisch karakter van dit hondenoffer blijkt nog uit iets anders: de bruidsschat bij de Oost-toradjagroep bestaat in de eerste plaats uit 7 voorwerpen, die alle van magische beteekenis zijn. Behalve die 7 geeft men dan nog 10, 20, 30 „stuks" (voorwerpen), wat de economische bruidsschat genoemd zou kunnen worden. Geeft men nu 17 (7 + 10), 27 (7 + 20) enz. stuks als bruidsschat, dan blijft de hond in sommige plaatsen van *Poe'oe mboto* achterwege. Geeft men 10, 20 enz. stuks, dan moet een hond worden gedood. De hond treedt dus in de plaats van het magisch deel van den bruidsschat. Hieruit blijkt, dat hij alle kwaad dat bij het huwelijk zou kunnen ontstaan, moet wegnemen.

Het Hondenoffer bij Ziekte.

In tijden van ziekte en sterfgevallen hebben in verscheidene deelen van Midden-Celebes hondenoffers plaats. Wij vinden dit dan ook bij groepen waar het hondenoffer voor een groot deel verdwenen is, als het er ooit bestaan heeft. Wij beginnen ons overzicht van de feiten weer bij de

West-toradja-groep.

De plechtigheid van het dooden van een hond bij ziekte heet in deze groep algemeen *noloemba, moloemba.*

Lore-groep.

Van de distrikten van het landschap Lore schijnt men in *Napoe* het hondenoffer niet te kennen. Wanneer in *Besoa* veel ziekte heerscht, treedt een dappere voorvechter op als leider van het *mopaoera* „laten terugtrekken (van de ziekte)". Zoo'n dapper man heet *pinowali.* Onder dezen naam verstaat men ook de geest van een dapper voorvader, die overleden is, en die in den oorlog meetrekt met zijn nakomelingen. *Wali* is een geest, die zich in iemand, hier den voorvechter, incarneert; *pinowali* is „wat tot een *wali*-incarnatie van een geest geworden is". Deze *pinowali*

nu trekt een hond aan een touw met zich voort, steeds de ziekte roepende, zooals men ook honden met zich meelokt. Zoo begeeft hij zich naar de plek waar de rivier haar water in den hoofdstroom, de Torire, ontlast. Daar wordt het dier gedood door het den kop af te hakken. Die kop wordt op een bamboestaak geplaatst met geopende kaken naar den hemel gericht; het lijf wordt aan de stellage opgehangen, waarop men een offer legt, waarmee de ziekte bewogen wordt heen te gaan. Soms laat men hierbij ook een klein vaartuigje in het water afdrijven, waarmee de ziekte wordt gedacht te vertrekken. Anderen echter beweren dat dit niet oorspronkelijk adat van Besoa is, maar overgenomen van de bewoners van het strand.

Wanneer er in *Besoa* een zieke is, die men heeft opgegeven, wordt wel als laatste redmiddel een hond gedood, waarvan het vleesch in een bamboe wordt gestoofd. Men laat den zieke dan van dit vleesch eten tot hij weer beter of gestorven is. Meer dan één persoon in Besoa vertelde mij, dat hij aan zoo'n hondenoffer het leven te danken had gehad.

Op gelijke wijze als pas beschreven is om een ziekte weg te brengen, gaat men ook in *Bada* te werk. Hier treedt als leider van de plechtigheid op een persoon, wiens werk het is om telkenmale als er iets verkeerds in het dorp is gebeurd, dit kwaad de rivier af te doen drijven. De zieken en zwakken verzamelen zich aan den oever der rivier. Dan trekt de voorganger een hond om de groep heen, roept Alatala aan om de ziekte weg te nemen, en hakt het dier dan den kop af, die op een bamboestaak wordt geplaatst met de kaken opengesperd ten hemel gericht; het lichaam van het dier laat men in de rivier afdrijven. Geen offer van rijst en ei, zelfs geen sirih-pinang wordt daarbij den goden aangeboden; de aanroeping tot Alatala is blijkens den naam voor het Opperwezen er later bij gekomen; het is eenig en alleen te doen om het dooden van den hond.

Rampi-groep.

In Rampi wordt meermalen een hond voor een zieke gedood; de kop van het dier wordt dan bovenop een langen bamboestaak gestoken met hemelwaarts gerichte geopende kaken, en naast de woning van den kranke in den grond geplant, zóó dat de kop boven de nok van het huis uitsteekt. Het lijf van den hond wordt weggeworpen, en aan den zieke worden medicijnen toegediend. Komt er verbetering in den toestand, dan wordt na 7 dagen een offerfeest gevierd, waarbij zoo mogelijk een buffel wordt geslacht, anders een varken.

Soms heeft het dooden van een hond met meer omhaal plaats. Er wordt dan een poortje bij de trap der woning opgericht, bestaande uit 2 overeind staande paaltjes, met een dwarshout er boven; aan dit dwarshout worden kruiden opgehangen. Dan slaat iemand een hond dood met een stuk hout, waarna hij het dier den kop afsnijdt. Deze kop wordt zevenmaal over de nok van het huis heen geworpen. Dan gaat men met romp en kop van den hond naar het water, waarheen ook de zieke wordt gebracht. De hond wordt in laag water gelegd, en met dit water wordt de zieke besprenkeld, tweemaal naar links om hem heengaande, en zevenmaal naar rechts. De deelgenooten aan de plechtigheid wasschen zich het gelaat met het water, waarin de hond ligt. Hierna laat men het lijf van het dier afdrijven, en de kop wordt op de gebruikelijke wijze op de punt van een gespleten bamboestaak gestoken, waarvan de helften uit elkaar getrokken in den grond worden geplant als een omgekeerde V; dit gebeurt aan den oever der rivier. Daarna moet de zieke nog het eind van een rotan in de hand nemen, waarvan het andere eind door een man wordt vastgehouden. De leider spreekt: „Zooals ik de rotan doorsnijd, wordt ook de ziekte van u afgesneden". Dan hakt hij de lijn door; de eene helft wordt in de rivier geworpen, de andere helft op het land gelegd. Ten slotte keert de zieke naar huis terug, waarbij hij zich tusschen de beide helften van

den bamboe door wringt. Thuisgekomen wordt een buffel geslacht en een offermaaltijd aangericht, waarvan ook de goden hun deel krijgen.

Koro-groep.

Van de clans die tot de Koro-groep behooren, zijn veel gegevens voor handen. Wanneer in *Towoeloe* iemand zwaar ziek ligt, en toch niet kan sterven, meent men dat zijn door Alatala vastgestelde ure nog niet gekomen is, maar dat een booze geest hem te pakken heeft. Dan wordt een hond zevenmaal om hem heen geleid, en vervolgens gedood. Soms maakt in diezelfde plaats een priesteres uit, dat een kind door een doodenziel is ziekgemaakt. De priesteres bekijkt de kleine zieke, en roept dan uit: „Het wil dat een hond voor hem gedood wordt!" Dan wordt zoo'n dier zevenmaal om het kind heen geleid, en daarna doodgeslagen; van het bloed smeert men wat op het voorhoofd van den kranke, en daarna gooit men het kreng weg naar het Westen. Ten slotte wordt een hoen geslacht om „leven" aan het kind toe te voeren, *ratinoewoei*.

Als in *Karangana* een voornaam persoon ernstig ziek is, en men vreest dat hij zal sterven, wordt een hond voor hem gedood aan het water. Van het bloed strijkt men den zieke op het voorhoofd, en den hond laat men in zijn geheel de rivier afdrijven.

In *Gimpoe* heeft hetzelfde plaats; hier strijkt men het bloed van den hond op de plek, waar de zieke het meest pijn heeft. Op den dag volgende op dien van het dooden van den hond, tracht men dan door wrijven het vermeende vergif, dat dien mensch ziek maakt, uit het lichaam te verwijderen (*mopalali*).

In *Siwongi* zijn het alleen lieden die door een *topeoele* zijn ziek gemaakt, die men door het dooden van een hond tracht te genezen. *Topeoele* is een booze geest, maar ook een mensch, die door de hulp van zoo'n geest aan zwarte kunst doet. In zoo'n geval laat

een sjamaan zich bezielen door een *anitoe warani*, een oorlogsgeest, en in bezielden toestand trekt hij een hond zevenmaal om den patiënt heen, waarbij hij spreekt: „Hoor, *topeoele*, hier is een hond, dien ik je geef als teerkost op den weg. Ga nu heen!" Dan slaat hij het dier met één slag den kop af. Voorhoofd en voeten van den patiënt worden met het bloed van den hond ingesmeerd. De hond wordt met kop en al in de rivier gegooid.

Heerscht er in *Kantewoe* een ziekte die meerdere menschen heeft aangetast, dan wordt, wanneer het aantal besmetten afneemt, midden in het dorp een hond gedood. Het doode dier wordt aan een touw naar het eind van het dorp gesleept; hier wordt een poortje opgericht, waaraan magisch krachtige bladeren zijn opgehangen als van de *kaoe ntjala, mompo, mpeleli*; naast het poortje wordt een stok gezet met een lapje foeja, *ninia*, als offer eraan. Dan wordt de kop van het dier afgehakt, en bovenop een bamboestaak gestoken, die in den grond wordt geplant; van het bloed van het dier smeert men aan de bladeren, die aan het poortje zijn gehangen.

Koelawi-groep.

In *Lemo, Toro* en *Tamoengkoe lowi* wordt een hond gedood, als men vermoedt, dat iemand door zwarte kunst, door onzichtbaar vergif, is ziek gemaakt. In Lemo doet men het ook als iemand ziek is gemaakt door To i Koeloe, een geest, die mede ten oorlog trekt, en aan de menschen de overwinning schenkt. De hond wordt in zulke gevallen zevenmaal om den patiënt heen getrokken en dan gedood. In Tamoengkoe lowi probeert men eerst den zieke te genezen door een offer aan de geesten van rijst, ei en kippelever, waarbij ook een poppetje wordt aangeboden in ruil voor den kranke. Helpt dit niet, dan gaat men er vaak toe over een hond te dooden. Het doode dier wordt bij zulke gelegenheden in de wildernis weggeworpen.

Alleen wanneer het is gedood om een ziekte uit het dorp te drijven, die reeds enkele slachtoffers heeft gemaakt, wordt het kreng in zijn geheel midden op den weg opgehangen.

Pakoeli-groep.

Wanneer in *Pakoeli* een echtpaar enkele malen een kind heeft moeten verliezen, haalt men er een priesteres bij, die de moeder tracht te ontdoen van den toover of het vergif, waardoor men meent, dat haar kinderen worden gedood. Bij zoo'n gelegenheid wordt een hond gedood, nadat de moeder driemaal over het dier is heengestapt. Is er een smetstof in het dorp gekomen, die velen ziek maakt, dan wordt eveneens een hond gedood, wiens kop bovenop een staak wordt gezet, die op een viersprong is geplant. Vooraf wordt het dier opgedragen om de ziekte weg te jagen.

In *Bangga*, dat ik tot deze groep reken, gaat men op dezelfde wijze te werk.

Sigi-groep.

Wanneer men in *Bora* alle middelen heeft uitgeput om een ziek kind te genezen, draagt men het zevenmaal om een hond heen. Daarna wordt het dier over een stuk pisangstam gelegd, en hakt men het met één slag den kop af. Van het bloed wordt het kind op het voorhoofd gestreken. Het lijf en de kop van het dier worden een eind ver weg in de wildernis geworpen, samen met twee pisangvruchten, en een stuk kokosvleesch, dat om den hals van het dier is gebonden. Door het voeren met kokosvleesch meent men een jachthond dapper te maken.

Als er in *Palolo* veel zieken zijn, wordt een hond vastgebonden, en daar loopen de zieken driemaal omheen, waarna het dier wordt gedood.

In *Biromaroe* geschiedt hetzelfde; alleen wordt hier het kind niet om den zieke heen gedragen, maar het houdt een touw vast, dat aan het dier is gebonden.

De hond wordt daarna op een stuk pisangstam in tweeën gehakt. Van het bloed wordt het kind op het voorhoofd gestreken. Het kopgedeelte wordt den kant van de zee uit gedragen, en daarbij worden een pisang en een stukje gemberwortel gelegd. Dit laatste moet weer dienen om den hond dapper te maken. De hond wordt vooraf toegesproken en hem wordt opgedragen de ziekte weg te brengen.

Op dezelfde wijze gaat men in *Raranggonaoe* te werk.

Kaili-groep.

In den Kaili-kring teekende ik te *Kawatoena* op, dat een hond wordt gedood voor iemand, wiens lichaam overdekt is met zweren; deze zweren zouden veroorzaakt worden door een smetstof, die in het lichaam wordt gebracht door den geest van To ri Poeloe, met welke benaming een machtig opperhoofd uit den ouden tijd wordt aangeduid. De hond wordt voor de woning van den besmette op den grond gelegd, en de zieke houdt het touw vast, waarmee het dier is gebonden. De hond wordt toegesproken: „Als gij, To ri Poeloe, deze ziekte hebt veroorzaakt, hier dood ik een hond voor u; ik dood dezen hond; dat ik er geen nadeelige gevolgen van moge ondervinden. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7". Dan wordt het dier den kop afgeslagen. Van zijn bloed wordt den zieke wat op het voorhoofd gestreken; het lijf wordt den kant van de zee op geworpen; den kop gooit men naar de bergen.

Rate nTo ri Poeloe „de ziel van To ri Poeloe" is het, van wie men te *Tatanga* gelooft, dat ze kinderen ziek maakt. Doet zich zulk een geval voor, dan wordt een hond op een stuk pisangstam gebonden, terwijl de zieke het touw vasthoudt, dat om den nek van het dier is bevestigd. Tal van geesten, *anitoe*, worden aangeroepen om te helpen de ziekte weg te nemen; daarna wordt de kop afgehakt. Deze wordt op een staak gestoken, die op een viersprong wordt geplant, terwijl het lijf een anderen kant uit eveneens aan een bamboe wordt opgehangen.

In de geheel geïslamiseerde landschappen *Tawaili* en *Parigi* worden tot op heden nog honden gedood in bepaalde ziektegevallen. In Parigi vooral bij zware koortsaanvallen. Gebeurt zoo iets bij een persoon voor de eerste maal, dan hakt men alleen den staart van den hond af; maar herhalen de aanvallen zich, dan gaat men er toe over den hond te dooden. Het dier wordt daartoe met repen blad van den *lanoe*- palm (Corypha Gebanga) over den buik en den hals vastgebonden, en een van die bladrepen houdt de zieke vast, waarna het beest middendoor wordt gehakt. Beide helften worden in de wildernis geworpen, het komt er niet op aan waarheen.

Pakawa-groep.

Wanneer in de *Pakawa*-streek in engeren zin een kind buik- en hoofdpijn heeft, en veel moet drinken, zegt men dat de *anitoe asoe* „hondengeest" het ziek gemaakt heeft. Men beweert, dat zoo iets vooral gebeurt, wanneer een heldere ster bij de maan staat; als dan een vrouw, die moeder is, den volgenden dag naar den akker gaat, wordt haar kind door *anitoe asoe* ziek gemaakt. Men gaat er echter slechts zelden toe over voor zulk een ziektegeval een hond te dooden; daarvoor zijn deze dieren een te kostbaar bezit voor de bergbewoners; meestal vergenoegt men zich er mee een snee in het oor van het dier te geven, en het uit de wond druipende bloed op het voorhoofd van het zieke kind te strijken.

In *Ri Io* is men gewend een hond te dooden, als een dorp door een besmettelijke ziekte geteisterd wordt. In *Kaboejoe* gaat men hiertoe pas over, wanneer alle andere middelen tevergeefs zijn beproefd.

Zuid-Toradja-groep.

Van deze groep teekende ik zelf iets op uit het *Galoempangsche* in *Mamoedjoe*. In het dorp *Tambing* bv. wordt meermalen in geval van ziekte een hond gedood, Dan wordt een kwast van *totosik*-bladeren gemaakt. die in het bloed van het dier wordt gedompeld, waar-

mee dan het heele lichaam van den kranke wordt besprenkeld, zelfs zijn lippen en zijn tong. Men zegt dit te doen om de ziekte uit het lichaam te halen.

In *Baoe* heet het dooden van een hond voor een zieke *dipa'tambai* „om ermee op te lappen", te herstellen, namelijk den zieke (wij zijn dit woord al eerder tegengekomen). Zoo iets doet men altijd in het bosch, waarheen de zieke gebracht wordt. Hier wordt zijn heele lichaam eerst beklopt met *laloendoeng*-kruid, en terwijl men dit doet, wrijft een ander lippen en tong van den kranke zoo stevig met *bajo*-bladeren, dat het bloed eruit komt. Dan wordt de hond doodgeslagen, en de kop van den romp gescheiden; niets van het dier wordt goden of geesten aangeboden; de kop wordt weggeworpen; het vleesch van het lijf wordt gekookt voor den maaltijd.

Waar het dooden van honden bij de Zuid-toradjagroep zoo'n gewone zaak is, mogen we wel aannemen, dat de reden, waarom ik niet meer gegevens heb kunnen vinden, gezocht moet worden in de omstandigheid, dat men later hoenders en varkens is gaan slachten, waar eertijds een hond het leven moest laten.

Van de Toradja's der *Sa'dan-*, *Masoepoe-*, *Mamasa-* en *Rongkong*-rivieren zijn geen speciale gevallen opgeteekend van een behandeling van zieken, waarbij een hond wordt gedood; maar in al deze kringen van de Zuid-toradjagroep worden op bepaalde tijden het *maboea'* en *meraoek* gevierd, twee feesten, die moeten dienen om in het algemeen voorspoed te verkrijgen en de gezondheid te bevorderen (Zie J. Kruyt, De Boea' en eenige andere feesten der Toradja's van Rante pao en Makale, T. B. G. 60). Bij beide gelegenheden moet minstens één hond het leven laten.

Uit de aanteekeningen van Inheemsche voorgangers bij de Mamasagroep blijkt, dat in speciale ziektegevallen een hond wordt gedood, namelijk in die gevallen, waarin de ziekte wordt toegeschreven aan een zwaar vergrijp tegen de adat. In 't bijzonder wordt genoemd

het verkoopen van een familielid in den ouden tijd. Een sleepende ziekte, waartegen geen middelen helpen, wordt als het gevolg van zulk een daad genoemd. Dan probeert men het met *mantoenoe soele* „het hart roosteren". Daartoe komen de dorpsgenooten samen op een grasveld; men houdt er spiegelgevechten, en men stelt zich aan alsof men ten oorlog wil trekken. Dan komt een Hoofd *(tomakaka)*, die een hond voorttrekt, en een hoen in den arm houdt. De *tomakaka* vraagt aan de menschen: „Waarom zijt ge hier samengekomen, en maakt ge een leven alsof ge wildet gaan vechten?" Dan antwoordt een uit de menigte: „Wij willen N. N. dooden, omdat hij zich zwaar heeft bezondigd door zijn broer te verkoopen". De *tomakaka* zegt weer: „Doodt hem niet; hier is een hond, dien ik meegebracht heb; doodt dezen in zijn plaats". Dan springen eenigen op het Hoofd toe en slaan om strijd den hond dood. Het hoen wordt aan de goden geofferd.

Mori-groep. *Boven-Mori*-groep.

Bij de To Oeloe Oewoi, die nu zijn samengebracht in het dorp *Doloepo* gebeurt het soms, dat er veel menschen in de kampoeng sterven en dat de priesteres uitmaakt, dat dit komt, doordat het dorp vervloekt is door den vijand. Dan besluit men een einde aan de plaag te maken. Daartoe neemt een voorvechter een vetten hond, en hij kookt rijst in bladeren gepakt in een bamboe. Is alles klaar, dan gaat hij met eenige gezellen naar het eind van het dorp op den weg naar den vijand toe. Daar wordt een offertafeltje opgericht, waarop de rijst, een ei, sirih-pinang worden gelegd; de hond wordt aan den voet ervan vastgebonden. Daarna knielt de voorvechter bij den hond neer en spreekt: „Gij, hond, die de benteng van den vijand ziet, en die de vervloeking van den vijand hebt gehoord, gij moet dien vloek terugbrengen". Nadat hij zoo gesproken heeft, hakt hij het dier dood; het kreng wordt weggeworpen. Dan pruimt men van de neergelegde sirih-pinang, en als

het speeksel dat hierdoor opgewekt wordt, mooi rood is, zal de plaag ophouden.

In *Matangkoro* bij de clan der To Molongkoeni, vond ik het volgende: Wanneer er iemand is die al lang lijdende is, en op wien alle geneeswijzen gefaald hebben, gaat men ertoe over een plechtigheid te vieren, die den naam draagt van *metaoeka* „wegdragen". Hiertoe verzamelt men zich in den dorpstempel, onder aanvoering van een ouden voorvechter. Een jongere krijger, die pas eenmaal een mensch heeft gedood, moet ook dienst doen. De zieken worden in den tempel gebracht (gewoonlijk heeft deze plechtigheid voor meerdere kranken plaats), en houden zich aan den jongen strijder vast. Zóó voor den ouden voorvechter staande, raakt deze de *hoengka*, d. i. het schelpensnoer, dat iedere dappere op het oorlogspad om den hals heeft hangen, van den jongen man aan, opdat deze geen slechte gevolgen zal ondervinden van hetgeen hij gaat doen (*boento*-worden, zooals dit heet), en de zieken zullen herstellen. Zoodra de oude den jongen voorvechter heeft aangeraakt, springt deze vooruit, trekt zijn zwaard, en hakt een hond dood, die in den tempel is vastgebonden. Dan grijpt hij het kreng bij de achterpooten, en trekt het dier viermaal het gebouw rond. Dit heet *morea lobo* „den tempel bebloeden", opdat de daar verzamelden gezond en sterk zullen worden. Daarna doet de jonge strijder het schelpensnoer af, en allen keeren naar huis terug.

Algemeen is ook de gewoonte in Mori om een hond te dooden, die over een zieke is heengesprongen. Men zegt zóó te doen om te voorkomen, dat hij dit nog eens zal doen; want gebeurde dit, dan zou de kans op herstel voor den zieke verkeken zijn. Hetzelfde doet men, als een hond over een liggende vrouw, die zwanger is, springt; deed hij dit een tweede maal, zoo beweert men, dan zou òf het kind òf de moeder bij de bevalling sterven.

Bij de Noeha-groep komt het hondenoffer, volgens mededeeling van den heer Ritsema, bij ziekten nu en

dan ook voor. Bijvoorbeeld als iemand aan een ziekte lijdt, waarvan men denkt, dat hij die van zijn ouders of grootouders heeft overgeërfd. Bij het dooden van den hond moet de leider van de plechtigheid oppassen, dat hij niet door het bloed van het dier bespat wordt, want dit zou beteekenen, dat er spoedig een doode te betreuren zou zijn.

Een andere plechtigheid tot het genezen van ziekte is het *mekilala*. De geneesheer legt dan een knoop in de uiteinden van vier lange grasbladeren, strijkt er viermaal mee over het hoofd van den zieke en legt er dan weer een knoop in (de ziektekiem wordt vastgeknoopt). Daarna draait de dokter de bladeren tot een ring, en legt deze met vier rijstkorrels in water. Met dit water wordt de zieke viermaal besprenkeld. Ten slotte wordt een hond gedood op den weg naar de begraafplaats. De ziekte wordt dus ondersteld door smetstof van de dooden veroorzaakt te zijn.

Dit doet men ook als de buik van een zwangere vrouw steeds koud aanvoelt, of als ze telkens ziek is. Zoo werd te Angkona een hond gedood voor iemand die al langen tijd aan vuile wonden leed. De rechtervoorpoot van het dier werd in een bamboekoker gesloten, en deze werd in huis bewaard als talisman (*tinangki*). Zoo doet men ook voor een kinderloos echtpaar. Kinderloosheid wordt toegeschreven aan een overtreding van een der echtelieden tegen de adat. Een hond wordt dan op een pisangstam uitgestrekt, waarna de medicijnman (*sesewatoe*) het dier toespreekt: „Nu dood ik een hond met geen andere bedoeling dan om gezondheid voor dezen mensch te zoeken. Ik heb al een varken doodgestoken, ik heb al een hoen geroosterd, en ik heb al bij het dakvenster de geesten toegesproken". Dan doodt hij den hond, en de rechtervoorpoot wordt weer bewaard.

Zuidoost-Celebes.

In heel Kolaka en Kandari is men gewend een hond te dooden om een zieke te genezen. De leider van de

plechtigheid drukt een sirihblad met pinang en kalk eerst op den linker dan op den rechter voorpoot van een hond. In de toespraak tot het dier worden „alle vloek en warmte", „alles wat verzwakt en ziek maakt" op het dier geladen, en hem wordt gezegd het te brengen naar „het binnenste der aarde", in de „diepe kolken".

Vooral als men meent, dat iemand door zwarte kunst is ziek gemaakt, doet men dit. Het wordt in de bezweringsformule die erbij wordt uitgesproken, aldus uitgedrukt: „Als het is door de lucht van een mensch, door een vloek, door de lijnen van de hand of het noodlot, glibberig is het bloed, glibberig deze formule" (d. w. z. al het kwaad zal er op afglijden).

Het dooden van een hond voor een zieke moet tevens dienen als orakel om te weten of de ziekte een „echte" ziekte is, een natuurlijke oorzaak heeft, dan wel door zwarte kunst is bewerkstelligd. Wanneer namelijk het dier na het afhakken van den kop den linkervoorpoot uitslaat, is het eerste het geval; slaat het den rechtervoorpoot uit, dan heeft het laatste plaats gehad.

Wanneer de zieke daartoe in staat is, raakt hij den hond aan, terwijl deze gedood wordt. Heeft hij daartoe niet meer de kracht, dan wordt van het bloed op zijn hals gesmeerd. In Noord-Kolaka spreekt de leider daarbij: „Ik bestrijk u met dit bloed. Ik gebruik het als zoenoffer, waar vervloeking den dood wil brengen. Het zal zijn als het wegvegen van een stofje uit het oog, als het afvegen van vuil".

Bij de Tolaki van Kolaka wordt voor een zieke een hond naar de rivier gebracht. Daar heeft men een vloertje van hout gemaakt. Op het benedeneinde ervan staat de leider; op het boveneind is een pisangstam gelegd, waarop een hond is uitgestrekt. De zieke zit naast den dokter. Deze neemt wat sirih-pinang en kalk, en legt dit op den hond. Hij spreekt het dier toe: „Hier geef ik je, hond, sirih-pinang, opdat de zieke beter zal worden; gij moet de ziekte doen verdwijnen;

gij moet met de ziekte hard wegloopen". Als hij dit gezegd heeft, hakt hij het dier den kop af. De hond wordt met kop en al in de rivier geworpen, of als deze er te klein voor is, in den grond begraven. Deze handeling heet *mosehe.*

Bij de bewoners van den Banggai-archipel worden de meeste ziekten toegeschreven aan de machinaties van den medemensch: deze bereidt vergif dat langs magischen weg in het lichaam van een ander komt; of deze spreekt booze woorden, die een verderfelijken invloed hebben op het physiek van den ander, en derg. Om dit kwaad uit den zieke te verwijderen, opdat hij beter zal worden, wordt een hond geslacht. Dit gebeurt op een plek op het woonerf, dichtbij den voet van de trap, waar twee stukken hout, of Dracaena-stengels in den grond zijn gestoken. Daar woont Balani (Mal. *bĕrani* „dapper"), de bewaker, beschermer van de bewoners van het huis. Als de hond gedood wordt, wordt deze huisgeest toegesproken: „Gij zijt de weg, waarlangs het magisch gif (*doti*) in huis is gekomen (gij hebt ons niet beschermd); neem uw deel (de hond), en doe het kwaad weggaan". Soms wordt de hond rechtstreeks toegesproken, en hem wordt opgedragen het kwaad „terug te brengen".

Bij alle handelingen, waaruit zich een verderf en ziekte brengende kracht emaneert, naar de voorstellingen dezer menschen, als het plegen van bloedschande of overspel, de geboorte van tweelingen, het sterven van een kraamvrouw, het verschijnen van een regenboog onder bepaalde omstandigheden, wordt een hond geslacht om het kwaad weg te brengen. Ook als men is teruggekeerd van het dooden van iemand die aan zwarte kunst doet, wordt een hond gedood, opdat het „kwaad" van den gedoode de moordenaars niet volge.

In Balantak op den vasten wal van Celebes wordt ook een hond gedood om magisch vergif (*doti*) weg te brengen. Als men hier een vogelgeluid verneemt, dat kwaad voortbrengt, wordt eveneens een hond geslacht.

Samenvatting.

Nu wij alle beschikbare gegevens voor het dooden van honden voor zieken bijeen hebben gebracht, kunnen wij hieruit eenige gevolgtrekkingen maken. Honden worden voornamelijk, zoo niet uitsluitend gedood, ingeval men de ziekte veroorzaakt acht door geheim vergif (dat algemeen in Midden-Celebes *doti*, in het Bare'e ook *kantoe* heet) of door een smetstof die velen ziek maakt.

De zieke wordt in contact gebracht met den hond door het dier om den patient heen te voeren, of hem over het dier heen te laten stappen, door hem om het offer heen te voeren, of hem een touw vast te doen houden, dat aan den hond is bevestigd. De bedoeling ervan komt hier en daar duidelijk aan den dag: het vergif of de smetstof wordt op den hond overgebracht, en die moet hij „wegbrengen".

Uit verscheidene gegevens blijkt, dat men zich dit „wegbrengen" of wegjagen als een gevecht voorstelt, waarbij dapperheid te pas komt; veelal is het een voorvechter, die de handeling leidt; het toevoegen van kokosvleesch en gember, zooals wij in een paar gevallen hebben aangetroffen, moet dienen om de dapperheid dezer dieren te verhoogen.

Nog minder dan in het vorige hoofdstuk is in dit deel sprake van een offer in den zin van een geschenk, een gave.

Aan de zielen van afgestorvenen wordt niet gedacht; in 't geval van To ri Poeloe (in Kawatoena en Tatanga) is het de smetstof, die deze geest in den mensch brengt, waarom het gaat. Toch begint het dooden van een hond hier meer het voorkomen van een gewoon offer aan te nemen, waar het dier wordt voorgesteld als „teerkost" voor den geest (wat op zich zelf geen zin heeft), een uitdrukking die algemeen gebruikt wordt bij het aanbieden van een spijsoffer aan de geesten.

De zieke wordt met het bloed van den hond aangestreken, maar nimmer wordt hiervan gezegd, dat

dit leven aan den patient moet toevoeren (*ratinoewoei*); dit doel bereikt men alleen door den patient met bloed van een buffel of hoen te bestrijken.

Het Hondenoffer bij Sterfgevallen.

Ook bij sterfgevallen wordt vaak een hond gedood. Daarbij komen een paar dingen voor die algemeen gelden voor alle bewoners van Midden-Celebes.

1. Wanneer een hond over een lijk springt, wordt hij gegrepen en gedood. Gewoonlijk wordt het dier dan bij het wegdragen van het lijk op het deksel van de kist doodgehakt. Men zegt dan, dat hij *naporaa joemoe* (Bare'e) „als bloed gebruikt wordt voor de lijkkist", nl. ten einde deze te ontsmetten, alle kwaad, dat er aan mocht blijven, weg te nemen.

2. Wanneer iemand er een lievelingshond op na gehouden heeft, wordt dit dier bij den dood van zijn meester gedood, en samen met de lijkkist in het graf gelegd. Of het dier werd naast de lijkhut begraven bij de clans die hunne dooden op stellingen plaatsten. Het gebeurt vaak dat een Moriër of een Toradja bizonder aan een hond gehecht is, omdat deze hem bevoorbeeld in een gevecht met een wild zwijn het leven gered heeft, of omdat hij door de zorg van zijn meester van een zware verwonding genezen is, enz. Zulk een hond wordt bij den dood zijns meesters onvoorwaardelijk gedood. Wanneer men aan de menschen vraagt, of de hond gedood wordt, opdat hij zijn meester ook in het hiernamaals zal vergezellen, of om hem den weg te wijzen, of eenigen anderen dienst te verleenen, dan ontkennen allen dit, met uitzondering van de Sa'dan-toradja's van de Zuid-toradja-groep; hierop kom ik straks terug. De anderen zeggen, dat het dier alleen gedood wordt, opdat het samen met zijn baas sterve. Anderen geven deze verklaring: Opdat wij, achtergeblevenen, niet telkens aan ons verlies herinnerd worden door het zien van het beest, waaraan de overledene zoozeer gehecht was.

Alleen de Moriërs van Tinompo en Sampalowo beweren, dat een hond voor een overledene gedood wordt om hem tot metgezel te dienen. Het dier wordt daartoe aan een der palen van de grafhut gebonden. Met een knotsslag wordt het afgemaakt; het mag niet gehakt worden, opdat het een ongeschonden lijf behoude. Daarna wordt het doode dier naast de lijkhut begraven, want als het ergens anders heen gebracht werd, zou de hond den meester niet volgen.

Uit den aard der zaak heeft het dooden van een hond bij het overlijden van echte jagers steeds plaats, want dezen hebben altijd een lieveling onder hun koppel. Maar met de beide genoemde uitzonderingen heeft men altijd ontkend, dat dit gedaan zou worden, opdat de overledene ook in het hiernamaals op de jacht zou kunnen gaan. „De honden volgen wel eens hun baas, als ze erg aan hem gehecht zijn, zegt men, maar dan gaan ze uit zichzelf dood." Het dooden van een hond bij een sterfgeval zal dus oorspronkelijk niet bedoeld zijn als een offergave aan den doode.

Behalve het dooden van een hond in de twee genoemde gevallen, die voor alle kringen gelden, wordt nu en dan een hond gedood bij bizondere sterfgevallen.

West-toradja-groep.

Zoo teekende ik te *Kantewoe* op, dat wanneer iemand gestorven is aan een ziekte die besmettelijk geacht wordt, zooals een vrij veel voorkomende krankheid die aan lepra doet denken, maar dit niet is, wordt een hond met een knuppel doodgeslagen, en het kreng samen met de lijkkist in den grond gestopt. Men zegt zóó te doen, opdat de ziekte die den overledene ten grave heeft gesleept, niet zijn (haar) kinderen aantaste.

In *Rampi'* wordt voor elk adat-hoofd, dat den naam van *tĕkĕi* „de groote" draagt, een hond gedood, wanneer het lijk na vele dagen boven aarde gestaan te hebben, eindelijk ter zijde van de woning in een kist in den grond wordt begraven (dit behoort tot het verleden).

De hond wordt aan het voeteneind in het graf gelegd. Men vertelt dat de bewoners van de Doodenstad het aanstaande verscheiden van een mensch in hun reizangen, *doeloea*, kenbaar maken. Zoo kondigen zij den dood van een adat-hoofd aan door den hond te vermelden, die bij zijn begrafenis zal worden gedood:

Ba lelo ahoe, ba lelo ngkasodai, „Is het de staart van een hond, is het 't topeinde van Colocasia", die voorbijgaan (met topeinde van kladi of Colocasia wordt bedoeld het bizondere uitsteeksel, dat aan de einden van de lijkkist voor een adat-hoofd wordt gehouwen, waaraan de kist ook kan worden opgetild).

In dezelfde streek, *Rampi'*, is men ook gewend een hond en een hoen te dooden, wanneer een paar maal achterelkaar een pasgeboren kind van een echtpaar overleden is. Met het bloed van beide dieren worden man en vrouw aangestreken, van het hoofd tot de voeten. De kop van het dier wordt dan, zooals men gewoonlijk in zulke gevallen doet, op een staak gestoken met de opengesperde kaken ten hemel gericht.

Oost-toradja-groep.

Wanneer bij een paar kringen van de Oost-toradjagroep meerdere sterfgevallen kort op elkaar gevolgd zijn, komt men overeen om te *montompo djoe'a* „de ziekte af te snijden". Dan volgen twee mannen den begrafenisstoet van den laatst overledene; ze hebben een hond bij zich, die met twee touwen, om het achterlijf en om den hals, is gebonden. Wanneer de dragers van de kist en de volgers den grooten weg verlaten, en het zijpad inslaan dat naar de begraafplaats voert, houden de beide mannen stil, en trekken de touwen aan, zoodat het lijf van den hond dwars over het pad komt te liggen. Men spreekt daarbij alleen het volgende: *Ganamo! tomponja se'i!* „Het is genoeg! dit is het eind ervan" (er zijn nu genoeg menschen gestorven; dit is de laatste doode). Dan

wordt de kop van het dier afgehakt, en met opengesperde kaken op een staak gestoken, die op die plek in den grond wordt geplant. Ondersteld wordt, dat daarna voorloopig geen sterfgevallen meer zullen voorkomen.

Soms wordt de kop van den hond afgehakt, terwijl men het dier over het deksel van de lijkkist gestrekt houdt, zoodat het bloed aan weerszijden van het deksel naar beneden stroomt. In *Poe'oe mboto* wordt een vreemdeling, die toevallig aanwezig is, uitgenoodigd als beul van den hond op te treden.

Tusschen de Zuid-toradjagroep en de West-toradjagroep woont de kleine stam der *To Seko,* die vermoedelijk niet tot de huidige Toradja's te rekenen is. Bij deze menschen is de vrees voor de begraafplaats der dooden bizonder groot. Men komt er alleen om een lijk haastig in den grond te stoppen. Deze plekken zijn ware wildernissen, omdat men er nooit mag kappen. Heeft iemand dit bij de begraafplaats te *Wono* toch gedaan, dan moet een hond gedood worden om het kwaad weg te doen dat daaruit ontstaat, en waardoor anderen zouden sterven. Dit is het eenige voorbeeld van een hondenoffer, dat ik bij deze lieden gevonden heb; het is wel mogelijk, dat ze deze gewoonte van Rampi' hebben overgenomen. In de andere dorpen der To Rampi' worden in zoo'n geval een varken en een hoen geslacht.

Zuid-toradja-groep.

Bij den uitgebreiden doodencultus onder de Sa'dantoradja's wordt op verschillende momenten een hond gedood. Zoo wanneer het lijk naar het graf wordt gebracht, *melanoe.* Het hondenoffer bij de Toradja's van de *Mamasa*-rivier schijnt veel van zijn bizonder karakter verloren te hebben, zoodat de hond blijkbaar als een offerdier wordt beschouwd naast buffel, varken en hoen. Zoo wordt bij pasgenoemde gelegenheid geen

hond gedood, als men een buffel of een varken ter beschikking heeft. Uit mijn aanteekeningen blijkt, dat in de meeste gevallen een varken, een hond en een hoen gezamenlijk het leven laten. Bij het aanleggen van een nieuwe offerplaats, *pantoenoean*, waar men samenkomt om gedurende eenige dagen de laatste eer aan den doode te bewijzen, worden ook een varken, een hond en een hoen geslacht. In het Westen van het Zuid-toradjagebied komen hondenoffers nog meer voor dan in het Oosten.

Uit de aanteekeningen van den heer Pol en enkele inheemsche goeroes blijkt dat in de Sa'dan-groep de volgende regels worden gevolgd: In het Ma'kalesche wordt bij het kleine doodenfeest een hond geslacht, die *mangremba'i* heet, d. i. die den doode in het Hiernamaals vóór moet gaan om de dauw van het gras te slaan, opdat dit den overledene niet nat make (*maremba'-remba'* beteekent volgens Dr. van der Veen „met een stok of lat wegjagen", b. v. kippen van rijst die gedroogd wordt).

Wanneer het lijk naar het graf zal worden gedragen, zijn er twee honden noodig, indien vijf buffels voor den doode worden geslacht: het eene dier wordt gedood, en van het andere wordt alleen een oor afgesneden; met het bloed wordt de draagbaar (*pala'doera*) aangesmeerd, waarbij men zegt: „Bamboe hier, ik bestrijk u met bloed, dunne bamboe hier, ik besmeer u met bloed, ik bestrijk u met hondebloed, ik besmeer u met het bloed van den grooten reu van de voorgallerij. Het is immers het gebruik van je voorouders en van mijn voorouders" (vertaling van Van der Veen).

Worden voor een doode 7 buffels geslacht, dan zijn 4 honden noodig. Met de eerste twee wordt gedaan als boven gezegd is. De derde wordt gedood als men de draagbaar hakt, en de vierde slacht men aan den voet van de gele bamboe. Dit laatste geschiedt door den *to ma'randing*, die zich daartoe in krijgstenue heeft gestoken. De kop van het dier wordt aan den

voet van de bamboe gelegd, en dan loopt men er omheen, telkens den krijgskreet aanheffende.

Het aantal honden, dat voor een overledene gedood moet worden, hangt niet overal van dezelfde voorwaarden af. Zoo vertelt de heer Pol, dat te Palesang 2 honden noodig zijn voor dooden, voor wie van 1 tot 5 buffels worden geslacht, 3 honden wanneer 5 tot 30 het leven laten, en 5 honden als er meer dan 30 buffels aan den doode worden meegegeven. De vierde hond wordt dan levend van de *bala'kajan*, de stelling waarop het vleesch van de geslachte buffels wordt gelegd, geworpen. Het dier wordt door de omstaande menigte opgevangen, en mag door haar worden geslacht. Twee of drie dagen na het feest moet er 's avonds weer een hond gedood worden; deze wordt doodgeslagen, 't vleesch wordt verbrand, en de resten worden op een balk van het sterfhuis gelegd. Ten slotte worden bij het voorgoed afrekenen met den doode een hond, een varken en een hoen levend van de *bala'kajan* geworpen, samen met een oud-Hollandsch dubbeltje (*oeang*), waarbij de priester spreekt:

Hier is de groote reu van Goa,
die de dierbare plaats bewaakt,
die slaapt bij den toegangsweg tot het dorp,
die in eere gehouden wordt,
die degenen, die 's nachts op stap gaan, aanblaft,
die blaft tegen degenen, die in de duisternis gaan.
To Ma'lando bitok is mij niet bekend.
Die wegnemen hetgeen niet het hunne is,
die snel ophalen hetgeen ze niet geplant hebben.
Maar hier is dan de hond,
dien gij zult nemen tot verwekker van kroost,
die het echte goud zal bewaken,
die zal omwanden de goederen,
wiens soort niet zal verdwijnen,

opdat stevig zij de afsluiting van (den stal) van buffels en stevig zij het varkenshok, de stok van de kippen, de band der korven, opdat gedijen de 3 navel-

strengen (nl. van menschen, dieren en planten), die allen den hond tot hun bewaker hebben" (vertaling Van der Veen).

In Bittoeang is de verdeeling weer anders. Hier moeten er voor overledenen, aan wie de hoogste eer bewezen wordt, die in een kist gesloten eenigen tijd in huis bewaard worden (dit heet *dirapa'i*), 13 honden zijn, die elk een aparten naam dragen.

De bizondere plaats, die de hond als offerdier inneemt, blijkt hieruit, dat nimmer deelen van dit dier den goden worden aangeboden als spijsoffer, terwijl van hoenders en varkens de lever of deelen van het vleesch geregeld tot godenspijs moeten strekken.

Die bizondere beteekenis blijkt ook uit de reden, waarom een hondenoffer bij lijkbezorging noodig wordt geacht. Men gelooft namelijk, dat de ziel op weg naar de Doodenstad een brug over moet gaan, die over een rivier ligt. Die brug wordt bewaakt door een kat, die de ziel den overtocht tracht te beletten. De hond nu wordt gedood om den doode te vergezellen, en de kat weg te jagen. De staart van dit dier mag niet afgehakt zijn (zooals zoo vaak bij honden het geval is), want aan de staart houdt de ziel zich vast bij het passeeren van de brug. Mocht ze van de zeer smalle loopplank afglijden, dan blijft zij zich aan de staart vasthoudende toch hangen.

In *Rongkong* wordt op den terugweg van het graf het pad naar het dorp met bamboestaken en latten, waaraan arenbladeren zijn bevestigd, afgezet. Aan een der staken van deze afsluiting is een hond vastgebonden, en daarbij zijn opgehangen een hakmes en een zakje voor sirih-pinang en een band, waarmee het zwaard wordt omgord. Deze voorwerpen zijn niet van den overledene afkomstig, maar zijn door een familielid geschonken. Als loon voor de lieden die een menschenhoofd zijn gaan halen voor een overleden aanzienlijke in *Rongkong*, worden gegeven: 2 buffels, een varken en een hond. Van deze dieren wordt slechts één buffel gedood, de andere neemt men levend mee.

Mori-groep.

Een gelegenheid waarbij in Mori, en wel bij de oostelijk wonende clans een hond wordt gedood, is het doodenfeest, *woke*. Er wordt dan een platform gemaakt, dat in de rondte met planken wordt belegd, waarop avond aan avond de menschen een reidans met zang, *toemengke*, uitvoeren ten behoeve en ter eere van den overledene. Wanneer nu dit platform gemaakt wordt, wordt een hond gedood, waarna het kreng viermaal om het platform heen getrokken wordt. Het dier heet daarom *porea dopi* „om tot bloed te dienen voor de planken". Men doet dit, opdat die plek „gezond" zij, en geen ongeluk zal brengen aan hen, die daar het doodenfeest komen vieren. Ten slotte wordt de gedoode hond onder de dansplaats begraven. Andere clans gebruiken hiervoor een varken. In dit geval wordt het vleesch van het dier gegeten, maar alleen de *tonggola*, de lieden die de beenderen der overledenen, voor wie het feest gegeven wordt, in orde maken, mogen het nuttigen.

Van de To Noeha (Mori-groep) is een geval opgeteekend door den Heer J. Ritsema, en wel te Wawo ndoela: Wanneer daar enkele kinderen uit hetzelfde gezin kort na elkaar sterven, meent men dat dit veroorzaakt wordt door de inwerking van slechte (booze) woorden, die door een der ouders of grootouders gesproken zijn. Dan wordt een hond vastgebonden, en de huisvader neemt een sirihblad, een stukje pinangnoot, een balletje tabak, wat kalk, en bindt dit tezamen met een paar roode en 6 witte kralen. Dan spreekt hij: „Wanneer mijn grootouders verkeerd hebben gedaan, waardoor dit ongeluk mij treft, wat of wie me iets verkeerds heeft toegewenscht of kwaad van mij heeft gesproken: neem dezen hond. Wasch dan straks alles schoon, veeg de woorden van mijn grootouders uit, of van hen die mij het levenslicht schonken. Opdat deze hond alle schuld wegneme, op zich neme. Opdat ik later kinderen mag krijgen, opdat

we met z'n velen mogen worden. Opdat we de vlakte mogen vullen, opdat bergen en dalen gevuld (bewoond) worden. Opdat ik in mijn huwelijk sterk moge zijn, opdat ik mijn goed (voorspoedig) leven moge zien, opdat ik mijn voedsel moge zien". Een enkele maal wordt de gedoode hond op een prauwtje gelegd, dat voorzien is van een zeiltje, en dit laat men de rivier afdrijven. Vermoedelijk heeft men dit van de strandbewoners afgezien.

Bij de Tolaki boven Kolaka wordt in 't zelfde geval ook een hond gedood. Het dier wordt gebonden naast een gat neergelegd, dat men in den grond heeft gegraven. Nadat de voorganger sirih-pinang op het beest heeft gelegd, heft hij het hakmes op, waarvan het handvat mede door het echtpaar wordt vastgehouden. Dan spreekt hij: „Hier geef ik je sirih-pinang, opdat de kinderen van dit echtpaar niet steeds zullen sterven". Daarna hakt hij den hond den kop af, zoodat deze in het gat valt. Dit wordt vervolgens met aarde gevuld, en het lichaam van den hond wordt op een andere plek begraven (deze handeling heet *mosehe*).

Samenvatting.

Uit de medegedeelde gegevens blijkt, dat een hond gedood wordt bij het overlijden van een persoon, wanneer er een bizondere betrekking heeft bestaan tusschen den meester en het dier; of wanneer de hond over het lijk is heen gesprongen; ook wanneer de doode een man van beteekenis is geweest.

Het motief waarom een hond bij een sterfgeval gedood wordt, wordt niet altijd duidelijk uitgesproken. Waar we gezien hebben, dat de smetstof, die een mensch ziek heeft gemaakt, op een hond wordt overgedragen door het dier eenige malen om den kranke heen te trekken, of om deze om het dier heen te laten loopen, of er over heen te stappen, mogen wij aannemen, dat men gelooft, dat een hond, die over een lijk is gesprongen, de smetstof op zich heeft geladen,

die deze persoon heeft gedood. De hond zou dus worden gedood, opdat de smetstof niet naar andere menschen worde overgebracht; waarschijnlijker nog om die smetstof „weg te brengen".

Wanneer men in Poe'oe mboto een hond zal dooden, omdat zijn meester is overleden, laat men hem met opzet vooraf over het lijk springen; de hond wordt hierdoor in bizonder contact met den overledene gebracht (de verklaring die ik van het springen van een hond over een lijk gegeven heb in Bijdragen 76, 1920, bl. 60, is onvoldoende).

Dat sommige clans zeggen, dat de hond den overledene als metgezel wordt meegegeven, moet aangemerkt worden als een gedachte die later is opgekomen. Bovendien wordt bij Moriërs, die dit beweren, niet opgegeven met welk doel dit meegeven geschiedt. Dit doen de Toradja's van Sa'dan en Mamasa wél, en daarbij treedt dadelijk het agressieve karakter van den hond aan den dag.

De bedoeling om iets weg te jagen, in casu de smetstof, die dooden maakt, is ook duidelijk bij het dooden van een hond, wanneer zich eenige sterfgevallen kort na elkaar in een dorp hebben voorgedaan.

Het Dooden van een Kat.

Ik moet mij hier even op een zijpad begeven, en een paar voorbeelden meedeelen, dat ook de kat soms voor hetzelfde doel als de hond wordt gebruikt. Dit wekt te meer bevreemding, omdat de bewoners van Midden-Celebes in 't algemeen grooten eerbied voor katten hebben, en haar niet zullen dooden, dan wanneer zij het al te bont maakt met snoepen of het eten van kuikens. De voorbeelden zijn alle van de Oosttoradjagroep.

Toen in het begin van 1929 geruchten gingen, dat de pokken in aantocht waren, zag de Heer Ritsema, zendeling in het Malilische, dat de Heidenen in een aantal dorpen bij de *To Lampoe,* die langs den weg

van Wotoe aan de Golf van Bone naar het Poso-meer wonen, een offertafeltje oprichtten aan het begin van de kampoeng, waarop een offer werd gelegd van rijst en ei om de ziektegeesten te bewegen het dorp niet te bezoeken. Bovendien was onder het tafeltje een levende kat gezet, met een strik om den hals en een om den buik; de uiteinden der strikken hielden twee mannen in de hand. Een hunner sprak het dier toe: „Gij, poes, wanneer ge ziet, dat de ziekte ons dorp nadert, leidt haar dan om ons dorp heen, opdat ze geen onzer aantaste". (Op een andere plaats sprak men: „Ik dood deze kat opdat de besmettelijke ziekte niet tot ons kome; dat de ongesteldheid terugkeere tot den heer, de meester van alle ziekten). Daarna trokken de mannen de koorden aan, zoodat de strikken werden toegehaald, waardoor de kat geworgd werd. De bedoeling waarmee de kat gedood werd, is dus dezelfde als waarmee in zooveel gevallen een hond wordt afgemaakt.

Bij dezelfde To Lampoe laat men ook een kat afdrijven bij hevige overstrooming, opdat de rivier binnen haar oevers terugkeere. Bij de dieren die gedood worden om bloedschande te verzoenen, is vaak een kat.

Een tweede geval, waarbij een kat in de plaats van een hond wordt gedood, vernam ik te *Kele'i* in *Onda'e*. Toen de menschen van dit dorp nog te Kambera woonden, werden ze in 1911 door een besmettelijke keelziekte bezocht. Toen reeds enkele menschen hieraan bezweken waren, werd bij een volgend sterfgeval een kat uitgestrekt gehouden boven de lijkkist. Een oude van dagen sprak: „Gij, ziekte, die in ons dorp zijt gekomen, wanneer gij erin toestemt, dat ik u in den weg treed, dan doe ik u weten, kat: als het mij lukt u met één slag in tweeën te hakken, zij dit een bewijs, dat de ziekte om mijn optreden geeft en teruggaat; lukt het mij niet u met één slag door te slaan, dan zal de ziekte nog niet wijken". Daarna werd het dier doormidden gehakt.

In een tweede dorp ging men anders te werk. Een oude masseerde de keel van de kat, zooals het heette, opdat ze niet spoedig zou sterven. Daarna sprak hij het dier toe, maar ik ben niet te weten kunnen komen wat hij zeide, en de man was intusschen overleden. Daarna gaf men het dier een doodelijken houw met een hakmes, en liet het los. De kat sprong weg, liep nog een eind voort, en blies toen den laatsten adem uit. Waarschijnlijk is aan de kat opgedragen de ziekte of de smetstof, die haar veroorzaakte, weg te dragen; de bedoeling van deze handeling zal wel dezelfde zijn als bij het dooden van een hond om een ziekte te doen ophouden.

Men vertelde mij, dat het soms gebeurt, dat alle inwoners van een dorp merken, dat de rijst hen zóó weinig voedt, dat ze een paar uur na den maaltijd weer honger hebben. Als dit verschijnsel zich bij vele dorpelingen voordoet, is dit een bewijs, dat iemand *bolonta* in het dorp heeft gebracht. *Bolonta* beteekent „spilziek", te weinig zuinig, en men bedoelt er in dit geval een magische kracht of smetstof mee, waardoor het voedsel spoedig uit de maag verdwijnt, zoodat men korten tijd na den maaltijd weer honger heeft. Komt dit verschijnsel tegelijkertijd in meerdere dorpen voor, dan gaat men er toe over een kat te dooden. Het dier wordt met één slag den kop afgeslagen; het bloed laat men in het water vloeien, want men doet dit steeds aan den oever van een riviertje. Ook het lichaam van de kat laat men afdrijven, maar den kop steekt men op een staak met den bek opengesperd, opengehouden door een dwarshoutje. De bek wordt in de richting geplaatst, vanwaar men onderstelt, dat de magische invloed is gekomen, welke richting men bepaalt door de rij te volgen van dorpen welke door dit kwaad zijn aangetast. Men zegt vooraf tot de kat: „Kat, breng de *bolonta* terug naar dengeen van wien ze afkomstig is". Kan men niet bepalen van welken kant het kwaad gekomen is, dan slacht men een hond.

Men doet daarmee net als met de kat, en men zegt erbij: „Ik dood nu dezen hond; tenzij de zon het dorp niet meer beschijnt van dengeen, die de *bolonta* hier heeft gebracht, zal de *bolonta* niet meer terugkeeren; doet zij dit wel, dan zal de *bolonta* terugkeeren naar dengeen, van wien ze afkomstig is".

Dat in dit geval een kat gedood wordt, is begrijpelijk, daar dit dier beschouwd wordt als het toonbeeld van matigheid in eten. Daarom geeft men in vele streken van de nieuwe rijst het eerst te eten aan de kat, die aan weinig genoeg heeft, in de hoop, dat ook de menschen met een kleine hoeveelheid rijst verzadigd zullen zijn. Is de woonplaats van den onheilbrenger niet aan te geven, dan moet een hond worden gebruikt, die beter in staat is de plek vanwaar het kwaad gekomen is, op te sporen, en dit terug te jagen.

Nog een ander geval waarin een kat gebruikt wordt, waar bij andere clans een hond gedood wordt, vond ik bij de *To Raa* van Masamba, dus bij de Zuidtoradjagroep. In geval van echte bloedschande wordt een levende kat op een klein houtvlot gebonden en zóó laat men het dier de rivier afdrijven. De incestueuzen worden niet gedood, maar men jaagt ze het dorp uit.

Het Hondenoffer bij Huisbouw.

Van het dooden van honden bij huisbouw zijn mij slechts enkele gegevens bekend geworden. Van de West-toradjagroep zijn alleen de *To Napoe* te vermelden: Wanneer dezen een dorpstempel, *doehoenga*, hadden gedekt, klom een man op de nok van het gebouw met een hond, waarvan de bek was dichtgebonden; dit is waarschijnlijk eerder gedaan om hem het janken te beletten, dat een verkeerd werkenden invloed zou uitoefenen, dan om te voorkomen, dat hij zijn beul zou bijten. Boven op de nok gezeten hakte hij het dier in tweeën, zoodat de helft waaraan de kop aan de oostzijde, en de andere helft aan de westzijde naar beneden viel (in Napoe is de nok der huizen Noord-Zuid gericht).

Hetzelfde deed men in *Poe'oe mboto*, dat tot het gebied der Oost-toradja-groep behoort, alleen met dit verschil, dat hier slechts de kop van het dier werd afgehakt, waarna men zijn bloed aan de beide zijden van de nok liet vloeien.

Ook in *Palande* (Oost-toradja-groep) werd een hond gedood, wanneer een pas opgericht huis gedekt was. Het bloed van het dier werd op de deurposten en balken gestreken, en men zei dit te doen, opdat den bewoners geen ziekte of onheil zouden treffen. Wanneer geen hond bij deze gelegenheid wordt geslacht, legt men een lap wit katoen over de nok van het huis; dit doet het vermoeden rijzen, dat eertijds dezelfde gewoonte werd toegepast als in Napoe en Poe-'oe mboto bij tempelinwijding.

De *To Lampoe* (Oost-toradja-groep) waren gewend een levenden hond onder een der palen van een nieuw op te richten dorpstempel, *lobo*, te begraven. Dit vind ik ook opgeteekend van *Tomata* (Mori-groep).

Bij de Sa'dan-groep (Zuid-toradja's) wordt in verschillende stadia van dorps- en huisbouw een hond gedood.

De heer Pol vertelt, dat als men te Palesang een nieuw dorp gaat stichten (*mangleon tondok*) men, voordat het terrein in orde wordt gemaakt, een varken (beer), een hoen met bruine veeren en zwarte pooten, en een bruine reu, alle zonder gebrek, slacht (dit heet *ditalloe rarai* „bestreken worden met drie soorten bloed"). De priester spreekt daarbij:

Dit is dan toch een edel dorp,
een vorstelijk vlek,
een dorp waar een gevlekt varken is gestoken,
waar een bruine hond geslacht is,
een kip met witte oorlellen,
met bruine donsveertjes,
wiens klauwuiteinden bruin zijn (vert. V. d. Veen).

Het vleesch van varken en hoen wordt aan de goden geofferd. Van het bloed van den hond wordt een deel op den grond gestreken.

In Bittoeang wordt ook bij het bouwen van een nieuw huis een hond gedood; als men den grond voor de nieuwe woning vlak maakt, smeert men wat hondebloed aan den steen, die op de plek gelegd is, waar het huis komt te staan.

Als in Rante Balla al het benoodigde hout is gekapt, doodt men een hond, en van zijn bloed smeert men op het hout. Men zegt zóó te doen om alle geesten uit het bosch van het hout te verjagen, opdat ze dit niet zullen volgen, en de bewoners van het huis later ziek zullen maken. Te Ma'kale en te Bittoeang doet men dit, als men begint men het bewerken van het hout.

Van Sangalla', Ma'kale, Rioe en Palesang wordt gemeld, dat ook een hond wordt geslacht, wanneer men begint de woning te dekken. Van het bloed wordt dan gestreken op het eerste stuk der dakbedekking, dat op de sparren wordt gehecht. Men zegt zóó te doen om alle booze geesten van het huis verre te houden.

De rijst staat aan de aanvallen van vele duistere machten bloot, en daarom moet vooral bij het dekken van een rijstschuur een hond worden geslacht, *ditoenoe manglea.* Van het bloed wordt op een balk gestreken, en de beenderen van kop en pooten worden boven in de schuur gehangen.

Uit een en ander blijkt duidelijk, dat de bedoeling van het dooden van een hond bij huisbouw is, dat dit dier booze geesten, onheil en ziekte die naderen, weg moet jagen.

Het Hondenoffer bij Koppensnellen.

Ook van het dooden van een hond bij koppensnellen zijn niet vele voorbeelden. Een deel van de gegevens laat zien, dat het dooden van een hond bij het uittrekken van den troep moest dienen om door wichelen te weten te komen of men geluk in den strijd zou hebben of niet.

Daartoe werd in *Besoa* en in *Napoe* (West-toradjagroep) een hond aangebonden, welks kop men met

één slag trachtte af te slaan. De kop werd dan den kant uitgeworpen, waar de vijand woonde, het lichaam werd begraven.

De wijze waarop dit wichelen met een hond bij de Oost-toradja-groep plaats had, is uitvoerig beschreven in mijn „Measa" (Bijdragen 76, 1920, bl. 64—66). De zaak komt hierop neer: Een hond werd aan de staart en aan een touw, dat om den hals gebonden was, boven op een soort rekje getild. Daarna scheidde men met één slag den kop van de romp. Met dezen slag werd tevens een aantal bamboelatjes doorgekapt, die men op de hoogte van de hals van het dier om het rekje had gebonden. Sprongen de stukjes van deze latjes na den slag den kant op, waar de vijand woonde, dan zou men geluk hebben. Vlogen zij de richting uit van het dorp, vanwaar de krijgers afkomstig waren, dan zou men geen succes hebben. Ook uit de wijze waarop de stukjes bamboe waren gevallen, werd opgemaakt, welken uitslag de tocht zou hebben. Men keek ook naar de haren van het dier, die aan het zwaard, waarmee de slag was toegebracht, waren blijven kleven: wezen deze naar de punt van het zwaard, dan zou men geluk hebben; wezen ze naar het gevest, dan was succes uitgesloten.

Ook wanneer het bloed dat langs het zwaard afdroop, spoedig stolde, meende men op geluk te mogen rekenen. Het hart van den hond omklemde men met de linkerhand, en drukte er dan een gat in met den wijsvinger van de rechter. Bleef er na het wegtrekken van den vinger een deuk in het hart achter, dan was dit een ongunstig teeken; zoo niet, dan zou men geluk hebben. Dit geluk voorspellende hart werd naar den vijand meegenomen, en begraven aan den voet van den heuvel, waar het dorp lag, waar men zijn slag dacht te slaan.

In *Tinompo* (Mori-groep) sloeg men met hetzelfde doel een kleinen hond den kop af, nadat men hem eerst gezegd had wel te willen voorspellen, of de troep geluk zou hebben op zijn onderneming. Viel het lijf

van het diertje op zijn rechterzijde, dan was het teeken gunstig. Kwam het op de linkerzijde terecht, dan had men niet op geluk te rekenen. In het eerste geval nam de leider van den troep de nagels van den hond, en hing die om zijn hals.

Het is zeer wel mogelijk, dat in de pas genoemde gevallen het dooden van den hond oorspronkelijk als een offer is bedoeld, maar dat dit tot een wijze van wichelen geworden is, toen varkens en hoenders de gebruikelijke offerdieren werden.

Aan een offer doet het dooden van een hond denken bij den terugkeer van een troep strijders. Bij verscheiden clans van de Oost-toradja-groep werd een hond gedood, als de troep in zijn dorp was teruggekeerd. Zijn bloed werd gesprenkeld op de *towoegi*, de trophee van jong arenblad, waaraan een stukje van den buitgemaakten schedel en van de scalp waren bevestigd. Dit noemt men *raa ndjaja* „bloed voor den weg" (om dezen te ontsmetten, te reinigen).

Op dergelijke wijze ging het te *Lembo Belala* in Boven-Mori en te *Sampalowo* in Beneden-Mori toe: Wanneer men van een sneltocht terugkwam, gingen de vrouwen de strijders tegemoet met palmwijn tot aan den ingang van het dorp. Men gaf den mannen te drinken, en daarna eerst mochten ze binnenkomen. Terwijl men dronk, en nadat men zich overtuigd had, dat de troep geluk had gehad, bonden de achtergebleven mannen een hond, die straks door den voorvechter gedood zou worden. Had men gedronken, dan trad de voorvechter het eerst de kampoeng binnen; zijn makkers hielden zich achter elkaar loopende de een aan den ander vast: de voorste greep het baadje van den voorvechter, en zóó ging men naar den vastgebonden hond toe, de voorvechter met uitgetrokken zwaard. Bij den hond gekomen, sloeg hij het dier met zijn zwaard dood; daarna trokken zijn makkers eveneens hun zwaarden, en bevochtigden dien met het bloed van het gedoode beest. Ook streek men zich van

dit bloed wel op het lichaam. Het kreng werd in de rivier gegooid of begraven. Men zei zóó te doen, opdat men een volgende maal weer geluk zou hebben.

Van de *To Rongkong* (Zuid-toradja-groep) heb ik alleen kunnen opteekenen, dat wanneer de mannen zijn teruggekeerd, die een menschenhoofd zijn gaan halen ten behoeve van een overleden adat-hoofd, men een varken en een hond gereed houdt. Deze dieren werden dan geslacht en het vleesch tot een maaltijd aangericht.

Zuidoost-Celebes.

In Noord-Kolaka en Noord-Kandari kwam het dooden van een hond voordat men naar den vijand uittrok alleen als orakel voor. De hond werd gebracht op het pad, dat naar den vijand voerde. Wanneer het dier, als het gedood werd, den rechtervoorpoot naar voren strekte, zou men overwinnen; dede het dit met den linker, dan zou men verliezen. Was de rechtervoorpoot uitgestrekt, dan hakte men dien af, en nam hem mede op het oorlogspad. Was men bij den vijand gekomen, dan werd deze poot des nachts in alle stilte in het dorp geslingerd. Dit zou ten gevolge hebben, dat de versterking den volgenden dag gemakkelijk genomen kon worden.

Samenvatting.

Een hond werd zoowel bij het uittrekken tot den strijd, als bij het terugkeeren van een tocht gedood om zich geluk en voorspoed te verzekeren. Hoe men zich voorstelt dat de hond daartoe meewerkt, blijkt niet uit de gegevens. Ze spreken echter meer voor een afweren van schadende invloeden dan van een positief bijbrengen van geluk en voorspoed. Bij de eerstgenoemde opvatting is het ook begrijpelijker, dat dit offer in een wichelmethode is ontaard.

Opmerking verdient, dat ik van het hondenoffer bij het koppensnellen niets heb gevonden bij de West-

toradja-groep (met uitzondering van Napoe en Besoa, die deze gewoonte misschien nog van de Oost-toradja-groep hebben overgenomen), en bij de Zuid-toradja-groep (met uitzondering van één geval, waarvan niet blijkt, of de hond gedood werd met de bedoeling om een offer te brengen, dan alleen om vleeschspijs te verschaffen aan dappere mannen, aan wie de dapperheid van den hond ten goede zou komen). Ik noem dit opmerkelijk, omdat onder de pas genoemde twee groepen zoo'n uitgebreid gebruik van hondenoffers wordt gemaakt bij den landbouw, waarvan dan weer geen spoor te vinden is bij de West-toradja-groep en de Moriërs.

Het Hondenoffer bij den Landbouw.

Zooals ik reeds zeide, vindt het hondenoffer voor den Landbouw een veelvuldige toepassing bij de West-toradja-groep en bij de Zuid-toradja-groep. Ik geef eerst de verzamelde gegevens weer van de West-toradja-groep.

Lore-groep en *Rampi'*-groep.

Wanneer men in *Besoa* het gras op de sawahs zal gaan wieden, ten einde de akkers voor de zaailingen gereed te maken, trekken twee mannen een hond om het sawah-complex heen. Ze beginnen bij de plek waar het water op den akker komt, en keeren tot dit punt weer. Bij de waterleiding wordt het dier dan gedood door het den kop af te slaan, die op een hoogen staak wordt gestoken met den bek geopend ten hemel gericht. Vooraf heeft men den hond aldus toegesproken: „Gij, hond, als ge muizen, rijstvogels, zwarte slangen en ander gedierte ziet, dat de rijst wil eten, grijp ze dan, bijt ze dan!"

Ook in *Bada'* wordt bij het aanleggen van droge rijstakkers een hond om den boschgrond getrokken, dien men wil ontginnen. De mannen, die het dier voorttrekken, slaan op dezen rondgang telkens met een platgeslagen bamboe op de boomen, die ze voorbij komen. Men zegt zóó te doen om alle „kwaad", *kadake*,

van dien grond weg te jagen, opdat de hond dit zal meenemen, als hij gedood is. Is de rondgang volbracht, dan brengt men het dier naar de plek, waar de rivier haar water in den grooten Tawaelia-stroom stort. Hier wacht al de man, die het kwaad zal laten afdrijven, *moholoei*. Deze functionaris, die bij dergelijke gelegenheden steeds de leiding heeft, de *topoholoei*, roept de goden aan: „O Alatala, wanneer onze rijst dit jaar gelukken zal, maak dit dan kenbaar in een teeken, wanneer ik den hond doorhak". Dan wordt het dier op een stuk hout uitgestrekt, en zóó wordt hem den kop afgeslagen. Als dit met één slag gelukt, zal de rijst goed gedijen. Het lichaam van den hond laat men in de rivier afdrijven; de kop wordt op de meermalen genoemde wijze op een staak in den grond gestoken. Bij deze gelegenheid hebben ook de lieden die tot dezelfde akkergemeenschap behooren op die plaats een klein deel van de te gebruiken zaairijst bijeengebracht; deze wordt dan bevochtigd met het bloed van een hoen, dat door den leider van de plechtigheid wordt geslacht. Daarna wordt op die plek een maaltijd gehouden, en krijgt de leider, die Alatala heeft aangeroepen, zijn loon, opdat hij van dit aanroepen geen slechte gevolgen voor zijn gezondheid zal ondervinden. Eerst hierna gaat men tot het ontginnen van dien boschgrond over. (Verg. J. Woensdregt, De Landbouw bij de To Bada', Tijdschr. Kon. Bat. Gen. 68, bl. 186).

Ook bij het in orde maken van de leiding wordt in *Bada'* een hond gedood. In pasgenoemd opstel van Woensdregt schrijft deze hierover: „Is de leiding klaar, dan houden allen hun graafijzers, (*hoe'a*), bij het punt waar het water in de leiding komt, waarna een hond (dien men eerst rond de sawah heeft getrokken of gedragen), en een buffel of een varken worden gedood, opdat het bloed van dit dier (de hond) langs de graafijzers in de leiding zal komen. Men noemt dit *mampopowahe' hoe'a* „met bloed bestrijken van de graafijzers"; of: *moboeboe oewai* „water uitstorten",

wat natuurlijk slaat op het water dat zich in de leiding stort" (bl. 190).

In de dorpen *Bangko* en *Tede'boë'* (Rampi'-groep) gaat men bij den aanvang van de werkzaamheden op de sawah om de drie jaar aldus te werk: De leider van het sawah-complex brengt een menigte kruiden op zijn akker bijeen; *tomotioko, kĕrĕnindi, dama, kohimpo, rĕrĕngkĕ, doni.* Op deze bladeren wordt eèn hond met een stuk hout doodgeslagen, waarna hem de keel wordt afgesneden, zoodat zijn bloed op de onderlaag vloeit. Daarna worden de bebloede kruiden onder de leden van de akkergemeenschap verdeeld, die ze bij de *pangkĕ,* het punt op den akker, waar men begint met planten en oogsten, in den grond steken. Het kreng van den hond wordt op den akker van den leider der gemeenschap begraven; de kop van het dier wordt op de gebruikelijke wijze op een staak verheven. Men brengt dit hondenoffer alleen voor de sawahs, niet voor de droge velden.

Bij het planten der zaailingen op de sawah wordt in *Bada'* en in *Rampi'* gewoonlijk vooraf een hond gedood op het punt waar het water op den akker komt. Het bloed van het dier laat men in de leiding vloeien, zoodat dit over alle akkers wordt verspreid. Behalve een hond worden daar ook andere dieren gsslacht (buffel, varken, hoen), wier bloed mede met het water over de velden wordt gevoerd. Het dooden van den hond heeft echter afzonderlijk plaats. Ook bij deze gelegenheid wordt de kop van het dier op een staak gezet, en het lijf laat men in de leiding afdrijven.

Wanneer de rijst ziek is, en het gewas dreigt te mislukken door dieren of te veel regen, dan neemt men vaak zijn toevlucht tot het dooden van een hond. Zoo wordt in *Besoa,* als de rijst ziek is, een hond om het sawahcomplex heen getrokken, en vervolgens gedood, zóó dat zijn bloed door het leidingwater over de akkers wordt verspreid. Met den kop

en het lijf van het dier wordt op de gewone wijze gehandeld. Deze plechtigheid heet *moloembai*, zooals ook het dooden van een hond ten behoeve van zieke menschen wordt genoemd.

In *Rampi'* heeft het dooden van den hond voor het zieke gewas in de kampong plaats. De oorzaak van het kwijnen van de rijst wordt hier dus blijkbaar bij de menschen gezocht. De plechtigheid vertoont veel overeenkomst met die, welke gehouden wordt om zich te ontdoen van de smetstof van een seksueele wandaad, zooals deze in het tweede hoofdstuk is medegedeeld. De leider van de sawahgemeenschap, de *pongkaloe*, geeft dan een hakmes aan een persoon, die daarmee kruiden gaat snijden, waarvan de namen boven zijn genoemd. Is de man hiermee teruggekeerd, dan wordt een hond aan de trap van de hoofdenwoning gebonden. In dat huis hebben zich inmiddels alle menschen, die zich onder de leiding van denzelfden *pongkaloe* hebben geplaatst, verzameld. De hond wordt doodgeslagen en zijn hals afgesneden boven de kruiden, zoodat deze met het bloed van het dier worden bevochtigd. De kop wordt daarna over het huis geworpen, waarbij men spreekt: „Ik vervang dit huis (stel er een ander voor in de plaats), opdat zullen weggaan *toboei, pehĕla'a, pengkĕkĕna*". Het zou te ver voeren deze woorden afzonderlijk te verklaren: men duidt daarmee aan de geheime oorzaken, waarom iemand onheil, tegenspoed en ziekte overkomt. De kop wordt daarna op een staak geplaatst. Van de bebloede kruiden worden vijf bossen gemaakt: vier ervan worden ter weerszijden van de trap in den grond gestoken. Dan dalen de lieden, die zich in dat huis hebben verzameld, naar beneden, gaan tusschen de bossen door, en worden ten slotte met water besprenkeld, doordat de in water gedrenkte vijfde bos boven hun hoofden wordt uitgeknepen.

In Rampi' wordt zelfs een hond gedood bij gelegenheid, dat de buffels in een kraal bijeengedreven worden

om te worden gemedicineerd, voordat ze op de sawahs worden rondgedreven, ten einde met hun plompe pooten den grond om te woelen. De kop van den hond wordt weer met opengesperde kaken op een staak geplaatst; het lichaam begraven vóór de kraal.

Verder wordt in *Lore* een hond gedood in den tijd, wanneer de landbouwer in de grootste spanning verkeert, namelijk als de aar van de rijst uitkomt. Van *Besoa* teekende ik op, dat in dezen tijd een hond om de akkers heen wordt geleid, en ten slotte gedood. Van belang is echter te weten, dat men dit alleen doet, wanneer het voorafgaande jaar de rijst niet bijster goed is gelukt: als men dus vreest, dat dit weer het geval zou kunnen zijn.

Wanneer muizen, varkens of rijstvogels het te bar maken en den oogst dreigen te vernielen, moet het dooden van een hond de ramp voorkomen. Wanneer er bijvoorbeeld in *Rampi'* bizonder veel muizen of rijstvogels op het gewas afkomen, moet eerst een priester bij de goden onderzoek doen, wat hiervan de reden is. Gewoonlijk adviseert ze een hond te dooden. Dit gebeurt dan midden op den akker van den *pongkaloe*, den leider, of bij de waterleiding. De kop van den hond steekt de leider op een staak bij zijn akker; de ingewanden worden midden op zijn veld begraven. Hij spreekt daarbij: „Ik begraaf de ingewanden van den hond en het foejalapje, opdat mijn akker zal gelukken, opdat de rijst op mijn grond veel zij". Het vleesch van het dier wordt in stukken gesneden; daarvan krijgt elk van de akkergenooten een brok; dit doorsteekt hij met een bamboe pen, bindt er een lapje foeja aan, en begraaft het op zijn akker. Men verwacht dan, dat de plaag op zal houden.

Volgens een aanteekening van J. Woensdregt doet men in *Bada'* ook zoo iets, wanneer hevige regens het gewas dreigen te vernietigen. Zulke hevige en dagen lang aanhoudende regens worden beschouwd als het gevolg van de eene of andere daad (vooral op

seksueel gebied), die de natuur in de war heeft gebracht. Eerst wordt het misdrijf verzoend, gezuiverd, *mengkaboela* (lett. „wit gemaakt"), waartoe een witte buffel wordt doodgestoken; soms brengt men het dier midden in de rivier, en laat het daar los, zoodat het zichzelf zwemmende kan redden. Daarna worden staken, waaraan reepjes foeja zijn gebonden, in den grond gestoken, en de landbouwpriester roept Alatala en Boeriro aan: „Brengt toch afwisseling in de natuur, opdat het niet alleen maar regene" (geeft nu en dan ook wat zonneschijn). Alle aanwezigen hebben wat gepelde rijst bij zich. Dit strooien ze na het uitspreken van het gebed over het veld, steeds roepende: Koerrrroeoe! Hebt toch medelijden met ons, opdat het niet voortdurend regene!" Bij deze gelegenheid wordt ook een hond de kop afgeslagen; kop en lijf worden in de rivier gegooid.

Koro-groep.

Wanneer een deel van de waterleiding instort, denkt men, dat dit veroorzaakt wordt door den een of anderen schadelijk werkenden invloed in de natuur. Dan doodt men bij de plek waar de leiding onklaar is geraakt een hond, welks bloed men in de leiding laat vloeien; het kreng sleept men door het water over de heele sawah heen. Zóó doet men te *Moa*.

In *Karangana* wordt de hond eenmaal om het sawah-complex heen getrokken, en dan gedood, waarna de kop op de gewone wijze bovenop een bamboestaak wordt gezet.

Vaak wordt een hond gedood op het oogenblik, dat de korrel in de aar komt; vooral doet men dit, als de rijst een paar jaar achtereen minder goed is gelukt. Zoo trekt men in *Karangana* op dat tijdstip een hond om het akkercomplex, waarna men het dier doodt, den kop op een staak zet met opengesperde kaken, en het lichaam in de rivier laat afdrijven.

Te *Peana* gaat men eenigszins anders te werk. Daar wordt de hond eerst gedood, de kop wordt op een

staak midden op de sawah gezet, en het lichaam wordt om het veld heen getrokken, zoodat het druipende bloed aan de rijstplanten blijft kleven; daarna wordt het kreng in de rivier geworpen. Voordat men in beide gevallen den hond doodt, spreekt men: „Gij, hond, als ge iets ziet, dat onze rijst kwaad kan doen drijf het dan terug (breng het weg)! *Podikei* „er een hond voor gebruiken", heet het hondenoffer, dat in *Kantewoe* op de sawah wordt gebracht, als de rijst hoog staat en vrucht zal zetten. Men gaat met het dier te werk als te Peana; alleen laat men van het bloed ook op Dracaena-bladeren druipen. Iedere eigenaar van een sawah in dit complex krijgt een bebloed blad mede, en dit plant hij midden in zijn akker.

Vooral als de bladeren van het gewas geel worden, of de planten groeien niet voorspoedig, of vertoonen teekenen van ziekzijn, haast men zich een hond te dooden. Te *Gimpoe* maakt men in zulk een geval een offerkorfje aan het eind van een bamboestaak, en daarin legt men rijst en ei. Aan den stengel bindt men een pop van arenvezels. Hiermee toegerust en een levenden hond met zich voorttrekkende, loopt de leider zevenmaal om het akkercomplex heen. Daarna plant hij den staak schuin in den grond naar het Westen hellende. Dan spreekt hij: „Als mijn akker geschaad wordt door den toover van een mensch, of door vergif dat iemand erin gebracht heeft, dan brengt deze pop den toover of het vergif aan den eigenaar terug, en de hond zal hem bijten". Meestal wordt de hond niet gedood, maar snijdt men hem een oor af, dat in het offerkorfje wordt gelegd.

In het dicht bij Gimpoe gelegen *Pili* gaat men op de meer oorspronkelijke wijze te werk door den hond zonder offerstok zevenmaal om het veld te trekken. De kop van het dier wordt afgeslagen op het oogenblik, dat de zon ondergaat. Men spreekt daarbij: „Dat al het kwaad van de menigte, het kwaad van slaven, het kwaad van den adel (welk kwaad het gewas

dreigt te vernietigen) weggaan; de zon neme het mee bij haar ondergang! „Het bloed van den hond wordt op de rijstplanten gesprenkeld. De kop gaat weer op een staak, het lichaam wordt afgedreven.

Op gelijke wijze doet men in *Banasoe.* Als de hond om de akkers heen is getrokken, wordt hij naar het pad gebracht, dat van de velden naar het dorp voert. Daar wordt het dier toegesproken: „Gij, hond, alle ziekte die de rijst bedreigt, en het vergif dat menschen er hebben gelegd, neem dat mee naar het Westen!" Dan hakt men hem den kop af, die op een staak wordt gezet, terwijl het lijf in het water of in de wildernis wordt geworpen.

In *Siwongi* doet men net zoo, als het gewas dreigt te mislukken. Men spreekt vóór het dooden van den hond: „Misschien heeft een boos mensch mijn rijst behekst; misschien heeft de aardgeest zich met mijn werk bemoeid; hier is een hond voor u als teerkost; misschien is het een doodgehakt mensch, die de rijst ziek heeft gemaakt, hier is uw reiskost (de hond); gaat weg!" Dan hakt men het dier den kop af. Van het bloed strijkt men hier en daar wat aan de planten. Met kop en lichaam wordt gehandeld als boven. Ook als de rijst dreigt vernield te worden door muizen, vogels of walangsangit, trekken 10 mannen met een levenden hond om het heele akkercomplex, *sampemanoe,* heen, en ze dooden het dier onder den uitroep: „Ga weg!"

Koelawi-groep.

In *Lemo* wordt een hond gedood, als er iets aan de waterleiding hapert. Als gewoonlijk wordt de hond vooraf toegesproken: „Breng alle soorten van kwaad, die het gewas kunnen schaden, weg". Als het dier de kop is afgeslagen, wordt alles weggeworpen in de wildernis. Laten afdrijven van het kreng in de rivier is men hier niet gewend, en het begraven van een hond is streng verboden. Degeen die den hond heeft gedood, ontvangt het hakmes ten geschenke, waarmee

de daad verricht is. Dit hakmes is door den leider van de akkergemeenschap gegeven, en de beul mag het behouden, opdat hij geen slechte gevolgen voor zijn gezondheid zal ondervinden door hetgeen hij heeft gedaan. Dit loon ontvangt de beul van den hond ook in andere clans. Waarschijnlijk is het algemeen gewoonte, al teekende ik het niet steeds aan.

In *Toro*. wordt ook wel bij het herstellen van de waterleiding een hond gedood, nadat deze eerst om de akkers is heengetrokken; maar hoofdzaak bij deze plechtigheid is toch het dooden van een buffel en een varken; het bloed van deze dieren moet het gewas bevruchten. Ook wordt een hond om de akkers getrokken, als de aar op het uitkomen staat. De kop van het dier wordt op een staak aan den weg geplaatst, die van de akkers naar het dorp voert; er wordt ook een dood kuiken bij opgehangen. Soms vergenoegt men zich er mee alleen de staart van het dier af te hakken. Men vertelde mij, dat het doel van deze handeling is om alle kwaad en alle dieren, die het gewas schade zouden kunnen doen, te verwijderen.

Wanneer de rijst ziek is, roept men te *Tamoengkoe lowi* eerst de hulp van hoogere machten in door een offer van rijst en kippelever. Helpt dit niet, dan gaat men er toe over een hond te dooden, nadat men dien eerst om het sawahcomplex heeft heengetrokken. Een afwijking van hetgeen gewoonlijk daarbij gedaan wordt, is dat men den kop van het dier in een miniatuur vaartuigje in de rivier laat afdrijven; het kreng wordt in de wildernis weggeworpen.

De inwoners van *Winatoe* bestaan uit een vermenging van lieden, die men voor een deel tot de Koelawigroep, voor een ander deel tot de Koro-groep zou moeten brengen. Eigenaardig is wat ik van deze plaats opteekende. Hier vertelt men, dat er bij het begin van de menschheid een echtpaar was met vier kinderen, twee jongens en twee meisjes. De eersten heeten Tampoerisa en Tampoerisi; de namen der meisjes zijn

Marintji en Larintji (waarschijnlijk duiden deze namen op den bliksem; die der jongens beteekenen „uiteenspatten"; die der meisjes „van het bovenstuk, den top beroofd", zooals de bliksem vaak de kruin van een boom afslaat). De jongens huwden met hun zusters, en hierover vertoornde de vader zoodanig, dat hij zijn kinderen wegjoeg. De beide paren liepen naar het Oosten en gingen met de opkomende maan mee naar den hemel, waar zij Alatala werden, die voor de rijst zorgt. Wanneer de oogst mislukt is, maakt de leider van de akkergemeenschap twee poppen van arenvezels, een man en een vrouw, die broer en zuster moeten voorstellen. Dan roept hij de vier genoemde namen, en biedt hun de poppen en den hond aan, dien hij aan een touw vasthoudt. Nadat hij met de poppen en den hond om de akkers is heen getrokken, wordt de hond gedood, en zijn kop buiten de akkers op een staak gezet.

Pakoeli-groep.

Verder naar het Noorden gaande komen wij bij de clans van de Pakoeli-groep. In *Pakoeli* zelf worden bij het uitkomen van de aar een witte hond, een wit hoen en een varken gedood. De hond wordt vooraf toegesproken, *mogane*. Hem wordt gezegd al het kwaad, dat de rijst kan schaden, mee te nemen. Kop en lichaam laat men in het water afdrijven.

In *Bangga* trekt men, als de oogst het vorige jaar mislukt is, en men de velden opnieuw zal gaan bewerken, een hond om de akkers, die samen met een varken wordt gedood. Hier word het dier begraven bij de plek, waar het water op den akker komt.

Wanneer in *Pandere* een muizenplaag over het land komt, gelooft men dat dit doodenzielen, *hate ntaoe mate* zijn. Men belooft dan bij het opnieuw bewerken van de gronden een witten buffel te zullen slachten. Om de plaag op te doen houden voert men intusschen een hond en een hoen om het akkercomplex heen. Deze dieren worden gedood bij de plek, waar het water

op de velden komt, en daarna weggeworpen. Men doet dit ook wel bij het uitkomen van de aar, zonder dat het gewas van dieren te lijden heeft. Deze handeling heet *moparoja.*

Sigi-groep.

Bij de clans van de Sigi-groep is het hondenoffer bij den landbouw ook algemeen in gebruik. Als men in *Bora* een nieuwe waterleiding zal gaan maken, wordt eerst met een hoen gewicheld. Zijn de teekenen goed, dan voert men het werk uit. Wanneer de rijst, die op de akkers groeit, welke door het water van de nieuwe leiding worden bevloeid, vrucht gaat dragen, wordt een feest gevierd bij het punt waar het water op den akker komt, en daarbij worden een witte buffel, een geit, een varken en een hond gedood. Van het bloed van deze dieren wordt wat aan een bamboestaak gesmeerd, die is opgericht. De gedoode hond en het varken worden naar de rivier gebracht, waarbij de wensch wordt uitgesproken, dat de krokodillen het aas zullen opeten. Teekenend is de naam die dit dooden van hond en varken draagt: *mompanahi keke* „de waterleiding warm maken". „Warm" is een plaats waar men het niet kan uithouden; in dit geval kan alles wat de rijst kwaad zou doen het er niet uithouden.

Ook wanneer veel varkens den aanplant binnendringen, trekt men driemaal een hond om de akkers heen, van rechts naar links gaande. Dan draagt men den hond op: „Gij, hond, jaag de varkens weg!" Men snijdt hem een oor af, vangt het uitspuitende bloed in een kom op, en vermengt dit met water. Hiermee wordt het gewas besprenkeld.

Als de rijst teekenen van ziekzijn vertoont, of ook wel bij het uitkomen van de aar veel looze halmen heeft, wordt in *Sibakaja* een hond om de akkers getrokken, en bij de waterleiding gedood. Het bloed laat men met het water wegvloeien.

Een gebruik, dat ik nergens anders aangetroffen heb is, dat men in *Palolo* ook bij het planten van de rijst op droge velden een hond doodt. Alle leden van de akkergemeenschap zitten dan in een kring om den hond heen, die op een stuk pisangstam ligt uitgestrekt. Dan loopt eerst een man met een bamboekoker vol water om de menschen heen; al loopende schenkt hij het water op den grond uit, maar hij moet dit zuinig doen, opdat er een kring van water gevormd worde. Daarna stelt een ander zich met een hakmes vóór den hond en roept: „Gij, boomgeesten (*toempoe kai*), en doodenzielen, komt hier en eet! Dat onze rijst gelukke!" Dan slaat hij den hond de kop af onder het uitstooten van den krijgskreet, *monggati*. Met het bloed van het dier wordt de zaairijst bevochtigd. Kop en romp worden weggeworpen.

Ook bij het oogstfeest wordt in deze kringen een hond gedood. Als men dit feest viert, wordt een paal opgericht, waaraan met dwarslatten takken worden gemaakt. Aan deze takken worden pakjes gekookte rijst, *kotoepa*, en allerlei kleine geschenken opgehangen. Wanneer deze paal, die den naam draagt van *woendja*, gereed is, roept een priester de boom- en aardgeesten, en de doodenzielen (die wezens dus, die naar de voorstelling dezer menschen ziekten veroorzaken). Hij zegt: „Gij allen, komt hier, we hebben een hond voor u als toespijs gedood". Dan hakt hij het dier den kop af; met het bloed wordt de *woendja*-paal bestreken. Het bovenstaande teekende ik op van *Palolo* en van *Bora*.

Ook te *Biromaroe* wordt een groote reu gedood, als men het *woendja*-feest zal vieren. Dit doet men hier bij het punt, waar het water op de sawah komt. Voordat de hond gedood wordt, zegt men: „Wij hebben de rijst genomen, en dit (de hond) is voor u, aardgeesten; opdat wij het volgende jaar weer rijst krijgen". Als het dier gedood is, wordt de kop begraven, en de romp laat men in de rivier afdrijven.

Ten slotte moet ik nog het hondenoffer noemen, zooals men dit in *Sidondo* kent. Als men hier de rijst heeft geplant, wordt er op den weg tusschen het dorp en de akkers een hond gedood. Men zegt dit te doen om alle dingen die schadelijk op den groei van het gewas kunnen inwerken van de akkers te verwijderen, en men denkt daarbij in de eerste plaats aan seksueele zonden. De bedoeling is het dorp van de akkers te scheiden. Daartoe wordt de hond middendoor gehakt; de eene helft wordt den kant van het dorp, de andere helft den kant der akkers op gebracht. Wanneer alle velden zijn afgeoogst, mag de rijst pas naar het dorp worden gedragen, omdat dan de scheiding tusschen de woonplaats der menschen, die allerlei kwaad op seksueel gebied doen, en het verblijf der rijst, opgeheven wordt. Alleen de aren die geen steel hebben, en die men dus niet tot bossen heeft kunnen samenbinden (deze rijst heet *sada*), maken hierop een uitzondering; deze mag dadelijk gestampt en gegeten worden.

Zuid-toradja-groep.

Omtrent het hondenoffer ten behoeve van den landbouw bij de Zuid-toradja-groep heb ik hier en daar in vroegere geschriften reeds een en ander medegedeeld. Ik verzamel die verspreide opteekeningen hier om het overzicht zoo volledig mogelijk te maken, en voeg daaraan nog eenige aanteekeningen van de heeren Pol en Bikkers en inheemsche onderwijzers toe.

Bij het herstellen van de waterleiding wordt een hoen geslacht, waarvan het bloed met vleesch vermengd den goden wordt aangeboden. Als het water dan weer in de herstelde leiding wordt toegelaten worden gewoonlijk een hond en een hoen geslacht, waarvan het bloed bij de rivier of de bron, die het water levert, begraven wordt.

Bij het uitzaaien van de rijst slacht degeen die hierbij voorgaat, een varken, een hond en een hoen; dit offer wordt door de aanzienlijken van het dorps-

complex ieder jaar om beurten gebracht. Waar een landbouwpriester wordt gebruikt, is hij het die het offer brengt. Hij doopt daarna den vinger in het bloed der offerdieren, en bedrukt daarmee den grond, die bezaaid moet worden. Ook op de zaairijst smeert hij van het bloed, dat daartoe soms van te voren met rijstemeel is vermengd. Na dit groote offer kunnen alle akkers achtereenvolgens worden bezaaid. In enkele streken als Bittoeang wordt bij het overplanten der zaailingen hondebloed met rijstemeel op de sawah begraven.

Wanneer de rijst hoog staat, maar nog geen vrucht heeft gezet, wordt door den voorganger in de adat het *boea'-padang*-feest in elkaar gezet. Voor ons doel is het genoeg te weten, dat er bij die gelegenheid een hoen, een hond en een varken het leven moeten laten. Het bloed van deze dieren wordt bij elkaar gedaan in een houten bak, en dit lengt men met water aan. Ieder die aan het feest deelneemt, doet wat van dit verdunde bloed in een bamboe kokertje. Dit neemt hij mee naar zijn akker, samen met wat offerspijs, dat van het vleesch van varken en hoen bereid is. Op den akker gekomen kiest hij op een willekeurig punt een mooien rijststoel uit. Met het aangezicht naar het Oosten gewend, strijkt hij eerst wat van het bloed aan den rijststoel, en legt ten Westen ervan wat offerspijs neer voor de voorouders, en ook wat voor de geesten, *deata*.

De verbodsbepalingen voor de groote menigte met betrekking tot den landbouw treden pas in werking, wanneer de vrucht van de rijst begint uit te komen. Dan mogen geen oude weefsels, *maa*, of rood katoen langs den akker, nog minder er door heen gedragen worden, want anders zal de korrel zich niet zetten, en de aren blijven loos. Heeft iemand dit toch gedaan, dan moet hij zijn fout goedmaken met *ramboe langi'*, het offer, dat voor bloedschande wordt gebracht. Het dier, dat in dit geval wordt gedood, is een hond.

Is de rijst droog, en zal ze in de schuur worden gedragen, dan wordt weer een dier geslacht, een varken

of een hond, ook wel een hoen. Om te voorkomen dat aardstortingen plaats hebben, of sawahdijkjes zich begeven, wordt een hond om den akker getrokken, die daarna gedood wordt. Van zijn bloed smeert men op de steenen of houten, die bij de plekken worden geplant, waar men voor een aardstorting vreest.

Als men in Oeloe saloe een nieuwe sawah aanlegt, vertelt de heer Pol, spreekt de priester de menschen, die den hond om het veld trekken, toe: „Wie zijn jullie daar?" Een der lieden antwoordt: „Ik ben de rijstgod, die alles wat er is breng, de rijstorde, het leiden der buffels, het verzorgen der akkers, en het roepen der hoenders. Ik wil nu stroomopwaarts gaan naar mijn aangetrouwde familie". Priester: „Ik laat je niet gaan". De ander: „Ik ga in oostelijke richting". Priester: „Het op de hand dragen van het hoen zal je tegenhouden". De ander: „Ik ga in westelijke richting". Priester: „Het varkensoffer zal je tegenhouden". De ander: „Waar zal ik dan heengaan?" Priester: „Wel naar je aangetrouwde familie". — Intusschen wordt de hond gedood, den kop gooit men weg. Ook het hoen en het varken worden geslacht. Met de laatste twee richt de priester zich tot de goden en zegt: „Het worde gekoesterd door de hoenders (het moge zegen ontvangen van het hoenderoffer) (het dan volgende *Sangboea toelang* kan ik niet verklaren); moge er het vette van den bodem door oprijzen (een goed gewas opkomen). Moge het vette van de helling van het groote dorp opkomen. Moge het koesteren het afgedijkte (rijstvelden), van de dalen, de sawahvakken van de drie heuvels, koesterende al wat de sawahdijken betreedt, verzorgende de zich aaneenrijende rijstvelden. Moge er het vette van den bodem door oprijzen, moge het vette van de helling van het groote dorp opkomen. Opdat hetgeen in het midden van de bladnerf van de driejarige (rijst) is gezeten, gezegend blijve. Dat voltallig zij de edele getuige van de goudgehoornde godheid, het vorstelijke teeken van dengene, die in de aarde

sluimert, die den bliksem heeft tot zijn haarknot". (Vert. van Van der Veen).

Een dergelijke plechtigheid heeft ook plaats als men vindt, dat de menschen weinig kinderen voortbrengen. Dan moet er een vloek op het dorp rusten, die weggedreven moet worden door een hond. Een voorbeeld hiervan uit de Mamasa-groep (distrikt Mesawa), mij door den heer A. Bikker bezorgd: De plechtigheid heet *membangoen mososalembang*. Men verzamelt zich dan op een heuvel in de nabijheid van het dorp. Een voornaam man trekt een hond met zich voort, en een ander houdt een hoen in den arm. Dan spreekt een edelman (*tomakaka*) die beiden toe en zegt: „Waarom trekt gij een hond uit 't dorp naar dezen heuvel toe, en waarom brengt gij een hoen hierheen?" De twee antwoorden: „Wij trekken den hond, en brengen het hoen hierheen, omdat we vroeger volop te eten hadden, de huisdieren veel jongen wierpen en de menschen in aantal toenamen. Maar dit is nu anders. Misschien komt dit omdat we tegen de goden hebben gezondigd, en ons tegen de gebruiken hebben vergrepen. Wij komen dit daarom verzoenen met een hoen en een hond". Dan zegt de eerste spreker: „Dan moeten we uw hond maar dooden, opdat onze zonde verdwijne, en de overvloed en de veelheid van menschen en dieren weerkeere". Daarna wordt de hond driemaal om de menschenmenigte heen getrokken, en vervolgens gedood.

Het hondenoffer heeft volgens den heer Pol ook plaats als de rijst door muizen wordt gegeten, of op andere wijze dreigt te mislukken. De priester verbrandt dan een hond op de bedreigde sawah, en spreekt:

God in het uitspansel, zie hierneder,
indien hun rijstgebruiken zijn overtreden,
hun levensonderhoud geschaad is,
de vergelding voor al hun fouten.

God zegt: Het goede voorkomen van de rijst is weergekeerd,

hun feiten zijn aan den dag gekomen,
de rijst zal voorspoedig vruchtzetten (lett. zal een voorspoedige staart hebben),
zal een vetten aar hebben (lett. zal als vin een vetten aar hebben),
zal overtreffen de opbrengst van den wijden waterplas,
zal te boven gaan de som (van de opbrengst)
van de naast elkaar liggende natte rijstvelden. (Vert. van der Veen).

Ieder die een fout tegen de adat heeft begaan (vooral op seksueel gebied) is verplicht een hond te brengen aan den voorganger van den landbouw (*indo'pare*); deze dieren worden verbrand. Weet men dat iemand een misslag heeft begaan, en levert hij geen hond, dan steekt men een varken van hem dood.

De heer Pol geeft een levendige beschrijving, hoe men in Palesang te werk gaat, wanneer de oebi *(doa')* een paar jaar niet is gelukt. Er heeft dan een plechtigheid plaats om van de goden (*deata*) oebi te „koopen". Men zorgt dan voor een bruinen reu, een varken, een hoen en een pakje gekookte rijst ter grootte van een kleine oebi. Varken en hoen worden aan de goden geofferd. De hond wordt gedood en zijn bloed wordt om den oebi-tuin gesprenkeld. De koppen van varken en hond worden op den grond gezet en omringd door pakjes rijst. De priester gaat nu den grond bewerken, en doet alsof hij oebi rooit. Komt hij nu bij een pakje rijst, dan roept hij onder veel gelach van de aanwezigen: „Ik heb al een oebi". Nu gaat hij met nog meer enthousiasme verder tot hij aan de koppen van hond en varken komt. Onder groot gejuich neemt hij ze op en roept: „Haha, dat zijn heel groote!" De koppen worden dan in een mand naar zijn huis gebracht.

Bovenstaande mededeelingen zijn alle afkomstig van de Toradja's van de *Sa'dan-*, *Masoepoe-* en *Mamasa-*rivieren. De Toradja's van de *Rongkong*, die zich enkele

geslachten geleden van den moederstam hebben afgescheiden, passen het hondenoffer ook toe.

Wanneer men zal beginnen met het bewerken der velden, verzamelen de inwoners van het dorp zich bij de rijstschuur van het Hoofd, de *alang kasitoeroesan*, die voor dit doel met oude weefsels versierd is. Wanneer alles gereed is, roept de landbouwpriester, *pongarong*, of de leider van de adat, *siadja*, de geesten aan, waarna hij een varken, een hoen en een hond slacht. Het vleesch van deze dieren wordt gekookt en bij den maaltijd genuttigd, die daarna plaats heeft.

In *Parara*, dat bewoond wordt door To Rongkong, die tot den Islam zijn overgegaan, belooft men bij het begin van den rijstplant aan de geesten, *dewata*, een offer te zullen brengen bij de *laso batoe*, de steenen die over het welzijn van het dorp waken. Daarbij worden een hond, twee varkens en een hoen geslacht. De hond wordt met een stuk hout doodgeslagen, waarna de kop aan twee kruiselings in den grond gestoken stokken wordt opgehangen; daar blijft hij hangen tot hij vergaan is; de romp van het dier wordt weggeworpen, mag niet worden begraven. Bij tal van dorpen zag ik schedels van honden aan zulke stokken hangen.

Bij het ontginnen van een stuk boschgrond is het een slecht teeken, wanneer men er een liaan vindt, die in een lus is gegroeid. Dit voorspelt niets goeds, zoowel voor den aanplant als voor den bewerker van dien grond. Om de booze werking van de lus te niet te doen, legt men er een stuk hout in, en doodt er een hond bij, waarvan de ingewanden aan de liaan worden opgehangen. De lus heeft dan haar werk gedaan door iets te strikken, en de hond zal verder kwaad beletten.

Wanneer een nieuwe waterleiding wordt gemaakt of een oude hersteld, slacht men daarbij een hond, een hoen of een varken. Het bloed van het dier wordt in een pisangblad opgevangen om uit de teekenen

van dat bloed op te kunnen maken, of het dijkje in den vervolge den drang van het water zal kunnen weerstaan.

In *Beropa,* ook wel Lemo genoemd, dat een kolonie van To Rongkong is, vertelde men mij, dat de ingewanden van den hond, die bij den aanvang van het akkerwerk wordt gedood, in het rijstveld worden begraven. Men belooft ook wel bij het begin van de akkerwerkzaamheden om een koppensnellersfeest, *pa'beloan,* te organiseeren; dit feest duurt drie dagen, en op elken dag wordt een hond gedood, welks vleesch bij den maaltijd wordt genuttigd.

Ook in andere perioden van den landbouw worden honden geslacht. Zoo doet men dit als men elkaar bij het werk komt helpen, maar hierbij is het niet meer te zeggen, of de hond geslacht wordt met eenige offerbedoeling, dan wel alleen om de helpers van vleeschspijs te voorzien. Want de To Rongkong zijn evenals hun stamgenooten in het Sa'dansche verzot op hondevleesch. Wanneer zij bij Toradja's van de Oostgroep komen werken (zij zijn zeer bedreven in allen arbeid waarbij grondverzet noodig is), laten zij zich hun loon voor een groot deel in honden uitbetalen.

Van het moederland aan de Sa'dan-rivier is nog een afdeeling uitgezwermd, die zich gevestigd heeft in de vlakte van *Masamba,* tusschen de Baloease- en Rongkong-rivieren. Dit zijn de *To Raa.* Dit heele volkje is nominaal tot den Islam overgegaan, en dit zal wel de reden wezen, dat het hondenoffer nog slechts sporadisch onder hen gevonden wordt. Soms wordt hier bij het planten van de rijst een hond gedood, en belooft men om na afloop van den oogst een feest aan te leggen, als de rijst gelukt is. De romp van het dier wordt begraven. Alleen bij een offerfeest ten behoeve van een kranke wordt nog wel eens een hond geslacht. Toch vermoed ik, dat het hondenoffer bij deze clan meer voorkomt, dan ik te weten ben

gekomen, want deze menschen schamen zich als Mohammedanen voor zulke dingen. Ik moet dit ook opmaken uit hetgeen het nu rustende oude Hoofd, *tomakaka,* van Masamba mij vertelde. Hij zei mij, dat hij bij den aanvang van het rijstjaar een hond moest slachten voor het volk. Als Mohammedaan had hij dit willen afschaffen, maar het was hem niet gelukt: de menschen stonden erop, en er zouden misschien onlusten zijn ontstaan, als hij niet had toegegeven.

Mori-groep.

Bij de Mori-groep zijn alleen een paar voorbeelden van de To Noeha bekend, waarbij het hondenoffer voor den landbouw wordt gebruikt. De heer J. Ritsema heeft ze opgeteekend. Daar het verkeer tusschen de Noeha-groep en de Zuid-toradja's altijd levendig is geweest, kan het zijn dat de To Noeha deze gewoonte bij den landbouw van de laatsten hebben overgenomen, want de andere afdeelingen van de Mori-groep kennen dit gebruik niet. Het hondenoffer wordt in betrekking tot den landbouw bij de To Noeha trouwens alleen gebruikt, wanneer het gewas te lijden heeft van varkens of muizen. Men probeert het eerst met het offeren van een hoen en een varken, en eerst als dit niet baat, neemt men zijn toevlucht tot een hond (*moimpo dahoe*). Eerst worden de geesten en de afgestorvenen aangeroepen en dan wordt de hond toegesproken: „Jij, hond, neem onze zonde weg, kom tusschenbeide om muizen en varkens te doen verdwijnen". De leider van de plechtigheid neemt een stukje pinang, een sirihblad, een balletje tabak, en steekt dit alles achter het oor. Dan zegt hij: „Hier is een jonge hond van ons, laat die met bloed bestrijken en schoonwasschen alles wat er zoo rondloopt en rondwaart (slechte geesten en booze woorden), laat hij alles met bloed bestrijken en schoonwasschen, opdat ons rijstjaar goed mag zijn; laat hij met bloed bestrijken en schoonwasschen alle muizen en varkens; laat hij ook het lichaam van dit

huisdier halen, opdat wij sterk (gezond) mogen zijn, opdat wij nazaten mogen hebben, opdat we met ons velen mogen zijn; laat ons huisdier dit alles met bloed bestrijken en schoonwasschen". Daarna wordt de hond gedood.

In het dorp Lioka hoorde de heer Ritsema bij zoo'n gelegenheid de volgende aanroeping: „Ik dood een jonge hond. Wanneer mijn grootvader tijdens zijn huwelijk gezondigd heeft, of iemand die met hen samenwoonde, kom jij, jonge hond, dan tusschenbeide; maak jij de aarde weer schoon, dat het (kwaad) niet meer aanwezig zij. Verstrooi het tot aan de groote zee. Ga naar het diepste van de zee, tot je komt bij Mokole pada ihia. Als deze je vraagt waarvoor je komt, zeg hem dan, hond: Ik kom vanwege de schuld van den voorvader, opdat geen van zijn kleinkinderen de gevolgen dragen".

Ook na afloop van het opschuren van de rijst wordt wel eens een hond gedood om de doodenzielen van den voorraad af te houden.

Zuidoost Celebes.

Bij de Tolaki boven Kolaka wordt alleen een hond gedood bij het planten van de rijst. Aan den vooravond van het planten maakt de eigenaar een gat midden in den akker; daar wordt den volgenden dag een hond neergelegd, zoodanig dat de kop boven het gat hangt. Dan legt de voorganger wat sirih-pinang en kalk op het dier, en spreekt: „Dit geef ik je om den wille van mijn akker, opdat de rijst die ik zal planten, groeie". Dan hakt hij den kop van den hond af; deze valt in het gat, dat aanstonds met aarde gevuld wordt; het lichaam van het dier wordt op een andere plek begraven. Deze handeling heet *mosehe mondaoe.*

Van Noord-Kolaka wordt nog gemeld, dat de eigenaar van den akker na het dooden van den hond een *dooele*-blad met het bloed van het dier bevochtigt,

en dit onder de mand met zaairijst legt. Als de rijst is uitgeplant, begraaft hij het blad in den grond en zegt: „Dat het blad groeie".

In Zuid-Kandari gaat men pas tot het dooden van een hond over, als het gewas door ongedierte of ziekte dreigt te mislukken.

Samenvatting.

Het hondenoffer bij den landbouw komt dus bij de West-toradja-groep even veelvuldig voor als bij de Zuid-toradjagroep. Bij laatstgenoemde groep komt het aggressief karakter van dit offer niet meer zoo duidelijk uit als bij eerstgenoemde. Wanneer een hond gedood wordt, moet hij een bepaald iets wegbrengen of wegjagen: toover of vergif, dat door menschen of geesten in het gewas is gelegd, waardoor de rijst gaat kwijnen; muizen, varkens, vogels, insekten, die door doodenzielen op de rijst worden afgezonden, of de zielen zelven openbaren zich in dezen vorm.

Evenals bij de pogingen tot herstel van kranken, worden bij den landbouw naast den hond ook andere dieren geslacht, die de positieve bedoeling hebben om aan de geesten hulp te vragen om het gewas te doen gelukken. Zoowel van den hond als van de andere offerdieren wordt het bloed op het gewas gestreken. In het eerste geval moet de plant tegen slechte invloeden beschut worden; in het tweede wil men het gewas rechtstreeks levenskracht toevoeren. Een eigenaardige verbinding van twee gedachten vinden we bij de clan der Koro-groep te Gimpoe, waar men rondtrekt met een pop en een hond. De eerste moet samen met het daarbijbehoorende offer van rijst en ei de geesten bewegen om de levenskracht van de rijst, die ondersteld wordt door hen te zijn weggenomen, terug te geven. De hond verjaagt het kwaad, dat het gewas rechtstreeks schaadt.

Te Winatoe hebben wij een dergelijke combinatie van pop en hond aangetroffen, maar hier is de be-

doeling eenigszins anders. Uitdrukkelijk zegt men dat die poppen broer en zuster voorstellen, een incestueus paar. De gevolgen van bloedschande worden voor het akkerwerk zeer gevreesd. Met dit poppenpaar worden de gevolgen van mogelijk bedreven, maar onbekend gebleven bloedschande door den hond weggejaagd.

Het dooden van een hond bij den oogst in Sigi zou kunnen doen denken aan een gewoon offer om de gunst van geesten te verwerven. Maar de aard van de geesten, die geroepen worden, boom- en aardgeesten, en doodenzielen, sluiten het afwerend karakter van dit offer niet uit. Van deze geesten vraagt men geen gunsten; men houdt ze liefst verre, want ze doen niets dan ziekmaken en schaden allen en alles, waarmee ze in aanraking komen. Ze bedreigen ook nog de reeds binnengehaalde rijst, waarvan ze de levenskracht kunnen wegnemen, zoodat zij haar voedingswaarde verliest.

Het Hondenoffer bij bizondere gevallen.

Behalve in de reeds genoemde rubrieken, wordt nu en dan een hond gedood in bizondere gevallen. Ik noem de gegevens, die ik verzamelde, voor elke groep op.

West-toradja-groep.

Wanneer te *Onoe* (*Koro-groep*) een soort slang, *oele pali*, in een huis komt, is dit een heel slecht teeken, want nu zullen de bewoners ervan sterven. Om de gevolgen van dit gebeuren te niet te doen legt men een steen op de plek, waar de slang gezien is. Dan neemt men een hondenjong, beweegt dit in 7 kringen over den steen, en spreekt: „Dit is onze plaatsvervanger!" Dan slaat men het dier den kop af, en laat het bloed op den steen druipen. Den hond werpt men met kop en al weg, samen met een pop, *pinotaoe*, die men voor deze gelegenheid gemaakt heeft. Daarna moet een priesteres door haar werk den levensgeest van die menschen bevestigen, en een hoen of een varken wordt geslacht om „leven" aan hen toe te voeren, *ratinoewoei*.

Ditzelfde wordt ook gedaan, als men op den nog te ontginnen akker een python, *hawa*, aantreft: op de plek waar men het reptiel heeft gezien, wordt een steen gelegd, een pop wordt gemaakt, en een hond boven den steen gedood. De kop van het dier wordt daar begraven; zijn romp en de kop worden weggeworpen. Dan trekt men een wijden kring om de plek heen, waarbinnen niets geplant mag worden.

Algemeen is het geloof in Midden-Celebes, dat indien een volwassene in den slaap urineert, zijn (haar) echtgenoot of een der kinderen moet sterven. Maar alleen voor *Towoeloe* (*Karo-groep*) teekende ik aan, dat bij zoo'n gelegenheid een hond wordt gedood en weggeworpen, waaraan te voren de opdracht is gegeven om het kwaad mee te nemen. Daarna wordt een hoen geslacht om aan het gezin „leven" te brengen, *ratinoewoei*.

In *Tawaelia* (*Lore-groep*) werden bij een hevige aardbeving een witte buffel, een wit hoen en een hond geslacht.

Nu en dan heeft er in de *Rampi-groep* een plechtigheid plaats, die moet dienen om de levenskracht van de priesteressen te versterken. Zij gaan daartoe in de rivier en hier worden ze besprenkeld met water waarbij als kwast een aantal kruiden wordt gebruikt, waaraan de kop van een daarbij gedooden hond is toegevoegd.

Oost-toradja-groep.

Van de Oost-toradja-groep zijn een paar voorbeelden bekend om door middel van een hondenoffer het kwaad dat uit bizondere natuurverschijnselen zou voortkomen, te niet te doen. Zoo wordt in *Poe'oe mboto* bij het opsteken van een storm eerst het oor van een hond afgesneden. Neemt de storm desniettegenstaande in hevigheid toe, dan wordt het dier den kop afgeslagen.

Bij een hevig onweder trachtte men vroeger te weten te komen, waar de *katoemboe ngkila* „het uitkomen, opkomen van den bliksem" was. Want waar de oor-

sprong van den bliksem was, zou men door den vijand overvallen en gedood worden (het storten van menschenbloed veroorzaakt onweer). Als men nu bevond, dat de bliksem uit het eigen dorp voortkwam, zou dit door den vijand worden overvallen. Om dit te weten te komen, legde men houtskool in het gat van het stampblok. Wanneer bij het licht van den bliksem de houtskool zichtbaar werd (het stampblok staat onder een afdak, waar het licht wordt afgeweerd), was dit een zeker bewijs, dat de bliksem in het dorp zijn ontstaan had. Dan werd een hond gedood *mampapowati kila* „om den bliksem te vervloeken" (opdat het verschijnsel geen gevolgen zal hebben). Het bloed van het dier werd overal tusschen de huizen gesprenkeld. De kop werd in een verdord boomblad gewikkeld, en naar het Westen weggegooid; de romp werd in de wildernis weggeworpen. Ik teekende dit op van *Onda'e*, maar ook bij andere clans deed men zoo.

Bij de Poe'oe mboto-groep werd wel eens een hond gedood bij hevigen storm of bij langdurige aardbeving.

Een regenboog in de morgenuren wordt in Midden Celebes algemeen gevreesd, ongetwijfeld omdat ze in het Westen, het rijk des doods, de plaats waar de zon ondergaat, wordt gezien. Vooral als de regenboog in zijn eigen dorp „staat", is dit een heel slecht teeken: dan moet iemand daar sterven. Vroeger zei men, dat het dorp dan door den vijand zou worden overvallen. *Re'e limbatanja* „het teeken dat vele vijanden komen is er", zegt men in *Poe'oe mboto.* In pasgenoemde streek werd op de plek, waarop men meende dat de regenboog gestaan had, een geit of een hond geslacht om daarmede het onheil af te weren. Zulk een regenboog noemt men *daa masawoe* „uitgestrooid bloed".

Mori-groep.

Om de gevolgen van een afgelegden eed, die niet meer gehouden wordt, krachteloos te maken, wordt bij de To Noeha een hond geslacht. De heer Ritsema

vertelt hiervan een sprekend voorbeeld uit Wawo ndoela: Hanggena en Tomboeloei waren samen getrouwd. Zij kregen een kind, maar dit was een albino. Zij schrikten hier zoodanig van, dat ze van elkander scheidden, en den eed aflegden, dat hun nakomelingen nimmer met elkaar mochten huwen. Ngkoëre, een kleinzoon van Tomboeloei, en Kimo, een kleindochter van Hanggena trouwden toch met elkaar, en zie hun eerste, derde en vijfde kind waren albino's (een van hen leeft nog); de andere kinderen waren gewoon. Bij de geboorte van het eerste albino-kind, werd een varken geslacht, maar toen het tweede albino-kind ter wereld kwam, werd een hond boven op het dak van de woning gedood; de kop van het dier werd naar rechts, het lijf naar links gegooid. Men hoopte hierdoor de gevolgen van den eed van hun grootouders, die zich in de albino-kinderen openbaarden, te niet te doen.

Samenvatting.

Ook uit de bovenstaande voorbeelden is het afwerend karakter van het hondenoffer op te merken, al blijkt dit niet altijd rechtstreeks door hetgeen de menschen ervan zeggen. De uitdrukking dat door het dooden van een hond de onheil veroorzakende bliksem wordt „vervloekt", spreekt voor zichzelf. Wanneer te Onoe wordt gezegd, dat de hond als de plaatsvervanger van de bewoners van het bedreigde huis wordt beschouwd, heeft dit de bedoeling, dat de booze invloed of de smetstof, die anders de menschen kwaad zou doen, nu op den hond is overgedragen, die hem zal wegbrengen.

Slotopmerkingen.

Uit de gegevens die hier bijeengebracht zijn over het offeren van honden blijkt wel duidelijk, wat ik in den aanvang van dit opstel reeds opmerkte, dat dit offer het karakter mist van verzoening, het inroepen van hulp van hoogere machten, of het gunstig stemmen van dezen. De gedoode hond moet iets afweren, bijten,

verjagen, wegbrengen. Dit „iets" is geen geest, maar een onpersoonlijk kwaad, een „vergif", een smetstof.

Wanneer er bij het hondenoffer tijdens zwangerschap en geboorte en bij den landbouw sprake is van „doodenzielen" (*rate, hate, wajo*), dan wordt niet gedacht aan de zielen van bepaalde personen, maar aan de smetstof, die de lieden heeft gedood, die van de lijken uitgaat om ook andere menschen en dingen te dooden. Die smetstof wordt vooral gevreesd in de genoemde levensomstandigheden. Wanneer een bevalling niet normaal verloopt, wordt in de eerste plaats aan tegenwerking van de doode gedacht, d. i. de smetstof van den dood. Een zwangere vrouw moet zich dan ook bizonder inachtnemen, als er een sterfgeval plaats heeft.

Niet minder groot is de vrees voor de „dooden" bij den landbouw. Bij alle werkzaamheden op den akker worden maatregelen genomen, dat de „dooden" niet op den akker zullen komen. Daartoe richt men magisch werkende afsluitingen op; miniatuur akkers worden aangelegd, waar de smetstof kan uitwerken; buffels van lemon worden neergezet om door de „dooden" (smetstof) genomen, gedood te worden, opdat de levende buffels gezond zullen blijven.

Bij het dooden van honden voor ziekten van menschen en van het gewas wordt slechts bij uitzondering gedacht aan geesten, die ziek maken. Het is het vergif, *doti*, dat op dezelfde wijze als de smetstof van den dood door den hond moet worden weggebracht. Dit komt het duidelijkst uit, waarbij een aantal opeenvolgende sterfgevallen een hond wordt gedood om de smetstof van den dood weg te jagen, opdat deze niet nog meer slachtoffers kan maken. Hiernaast staat de voorstelling dat ziekten ontstaan door gebrek aan levenskracht, of omdat de levenskracht door een mensch of geest is weggenomen. Om het evenwicht te herstellen, strijkt men bloed van buffel, varken of hoen op den kranke. Om de geroofde levenskracht terug te krijgen, biedt men den geest een pop aan in de

plaats van den beroofde. Beide handelingen gaan soms met het dooden van een hond gepaard. Waar bloed van een hond op mensch of voorwerp wordt gestreken, heeft dit de bedoeling om den mensch immuun te maken voor vergif of smetstof. Waar het schijnt, alsof de hond als plaatsvervanger van een zieke dienst doet, moet dit niet opgevat worden als „zondebok", maar de hond moet de smetstof op zich nemen, vastbijten, en wegbrengen.

Ook in verband met het koppensnellen wordt een hond niet gedood uit vrees voor de zielen der verslagenen, maar tegen de vervloekingen en verwenschingen, die de overlevende bloedverwanten der gesneuvelden tegen den vijand uitbraken, en die hun uitwerking vertoonen in het ziek worden der overwinnaars.

We kunnen dus zeggen, dat bij het hondenoffer geen sprake is van persoonlijke geesten of goden. De hond wordt gericht tegen onpersoonlijke krachten der natuur. We zouden hieruit kunnen besluiten, dat het offeren van een hond heel oud moet zijn.

Het agressieve karakter van het hondenoffer treedt ook hierin aan den dag, dat niets van het dier als spijsoffer aan de goden of geesten wordt aangeboden. Nu en dan vinden we opgeteekend, dat doodenzielen, boom- en aardgeesten (de ziek makende machten bij uitnemendheid) geroepen worden om van den hond te komen „eten". Ook wordt het dier wel voorgesteld als „teerkost", een gewone uitdrukking voor het spijsoffer, maar het wordt nimmer voor de aangeroepenen toebereid, terwijl de meeste stammen in Midden-Celebes hondenvleesch eten, dit zelfs bizonder lekker vinden. Het gedoode dier wordt eenvoudig weggeworpen. Alleen om den kop is het te doen, die met geopende kaken de smetstof moet afbijten, verjagen.

Zoo teekende ik vroeger reeds van de Zuid-toradja-groep aan (Tijdschr. Kon. Bat. Gen., 63, 1924, bl. 297): „Nergens wordt iets dat van den hond afkomstig is, aan de goden, *deata*, geofferd; ook niet aan de voor-

ouders, *todolo* (dit zijn de vereerde afgestorvenen, die hulp verleenen, in tegenstelling met degenen, die pas overleden zijn, en die om de smetstof des doods, die in hen nawerkt, gevaarlijk zijn). Wanneer men dit deed (nl. deelen van een hond offeren), zei een hoofdman, *parenge'*, tot mij, zou men juist niet krijgen, waarom men vraagt. En dit niet alleen, maar de offeraar zou sterven, en zijn rijst zou niet gelukken. Wij kunnen dit niet anders verstaan, dan in den zin: De hond zou juist het geluk, de voorspoed, de levenskracht, waarom we vragen, wegjagen.

Dit komt ook uit in de voorzorgen, die men in *Poe'oe mboto* (Oost-toradja-groep) en waarschijnlijk ook elders neemt om alle honden op een afstand te houden, wanneer men bij de voorraadschuur bezig is de bossen rijst met de voeten te bewerken om de korrels van het stroo te scheiden, ten einde die als zaad te gebruiken. Wanneer toch een hond over de zaairijst zou loopen of springen, zouden de planten die daaruit groeien *tiba* zijn; dan zijn de stengels weinig uitgegroeid, en de aren zwellen wel, maar er komt geen of weinig korrel in. We kunnen dit weer niet anders opvatten dan dat de hond de levenskracht van den rijst meeneemt en verjaagt.

Uit deze voorstelling is nog een ander verschijnsel te verklaren. De bewoners van Midden-Celebes verheerlijken in hun liederen graag hun helden door ze te vergelijken met dieren, die ze voor dapper, of liever nog „grijperig" houden. Heel algemeen wordt de leider van een troep krijgers met „arend" aangeduid, en als men deze menschen aan hun eigen ontwikkeling overliet, zouden ze evengoed adelaars op hun tochten meevoeren als de Romeinen. Een pikkende haan is ook een geliefkoosd beeld voor hen. In de Pososche dorpstempels, die geheel aan den oorlog gewijd waren, werden met weinig uitzonderingen in hout uitgesneden krokodillen aangetroffen, die op een aap loeren, of hem reeds in den bek hebben. Een troep krijgers

wordt graag met een python vergeleken, die het dorp bijt en het dan met zijn lijf omstrengelt en dooddrukt.

Maar nooit heb ik gehoord, dat een voorvechter met een hond wordt vergeleken of vereenzelvigd, terwijl dit dier toch de dappere bij uitnemendheid is. Wanneer ik hierover met de menschen sprak, konden ze alleen antwoorden: „Dat zijn we niet gewend om een voorvechter een hond te noemen". Ook wel: „Zoo iets zou niet kunnen". De reden van dit „niet-kunnen" kon niemand onder woorden brengen. In verband met het bovenstaande mogen we aannemen, dat een voorvechter geen hond genoemd kan worden, omdat hij dan zijn eigen geluk en voorspoed zou verjagen.

Het is voor ons onderwerp ook van belang te weten, dat men zich boom-, aard- en berggeesten, aan wie het ontstaan van ziekten dikwijls wordt toegeschreven, voorstelt als jagers, wier honden de menschen bijten, en hierdoor ziek maken. Het eerst kwam ik met deze voorstelling in aanraking, toen ik een paar nachten te Mapahi (Koro-groep van de West-toradjagroep) doorbracht. In een van die nachten zou men de ziekte verdrijven, die de inwoners van deze plaats teisterde. Een priester had uitgemaakt, dat de ziekte uit het Zuiden gekomen was. De dorpsbewoners verzamelden zich op een grasveld, en gingen daar zitten met het gelaat naar het Zuiden gewend. De priester stond achter de zittende menschenschaar, gewapend met een langen bamboestengel, waaraan de bladeren waren gelaten (vermoedelijk als bezem bedoeld), en aan welks takjes tal van reepjes foeje kleedingstof waren gehangen. Terwijl de priester den bamboe op den grond liet rusten naar het Zuiden overhellend, riep hij de geesten van alle voorname bergtoppen in het Zuiden aan. In zijn lange aanspraak is dit voor ons van belang: „Roept uwe honden terug, en bindt ze dat ze ons niet bijten, uw bruine honden, uw zwarte honden, uw gevlekte honden!" Na afloop van de aanroeping zwaaide hij

zevenmaal met den bamboestengel over de verzamelde menigte en bracht hem toen een eind verder naar het Zuiden, waar hij hem in den grond plantte.

Daarna kwam ik te weten, dat de voorstelling, dat geesten hun honden op de menschen afsturen om ze te bijten, en daardoor ziek te maken, algemeen is. Soms draagt zoo'n hond een naam. Zoo vertelde men mij te *Biromaroe* (Sigi-groep, West-toradja-groep), dat de aardgeest een hond heeft, die Kiti miri heet; als deze een mensch gebeten heeft, zetten armen en beenen op, en krijgen een groene kleur.

In *Napoe* (Lore-groep, West-toradja-groep) heeten de menschen soms ziek gemaakt door geesten-honden; deze duidt men algemeen aan met den naam van *kadake* „slechtaard". Om zoo'n zieke te genezen wordt een priesteres geroepen, in wie zich de geestenhond openbaart. Haar oogen worden dan groot en rond als van een hond, en ze begint te huilen als een hond. Ze gaat sigaretten rooken (tabak in droog arenblad gerold), en blaast de rook naar den zieke om den hond te verjagen.

In ditzelfde land werden eertijds groote doodenfeesten, *tengke* of *poënde*, gevierd, die dagen lang duurden. Men vertelt, dat zich gedurende de nachten van dat feest allerlei spookachtige verschijnselen voordeden. Zoo braken in één nacht de ziektegeesten los: men zag dan overal in het duister honden rondhollen. Niemand waagde zich dan buitenshuis; door ramen en deuren wierp men met bamboekokers vol water naar de spookdieren, en brandende fakkels werden aan de trappen gebonden om ze het opklimmen te beletten.

Over spookhonden, die ziekte veroorzaken door bijten, bestaan in *Bada* (Lore-groep, West-toradja-groep) heele verhalen. Den korten inhoud van een paar ervan zal ik hier meedeelen om er het karakter van te doen kennen.

In den tijd dat een besmettelijke ziekte heerschte, droomde een man, dat hij bij een hut kwam, waarin

zich eenige jagers bevonden. De honden dezer lieden waren als veulens zoo groot. Een van de jagers vroeg den droomer hem een beschilderden foeja hoofddoek te bezorgen. De man ging naar huis om het gevraagde te halen. Toen hij weer bij de hut gekomen was, kwam een hond naar buiten, en wilde hem bijten, maar zijn baas bond hem gauw vast. De man keek eens in de hut rond, en hij zag, dat er veel vleesch te drogen hing, waarvan jagers en honden nu en dan een brok namen en aten. Toen hij goed toekeek, zag hij dat het deelen van menschenlichamen waren. Na eenigen tijd vroeg hij: „Hoe is het met den hoofddoek: wilt ge hem hebben of niet?" De jager zei: „Ik koop hem niet, breng hem maar terug". De droomer hoorde de jagers tot elkaar zeggen: „We hebben al veel vleesch, en een deel van den buit is nog niet binnen. Maar waar is de hond van zooeven, opdat hij dezen ouden man niet bijte". Toen kwam die hond aangeloopen, en hij sleepte een mensch met zich mee. Toen schrikte de droomer wakker. Zijn eigen kind en dat van het dorpshoofd waren ziek, en dadelijk na zijn ontwaken hoorde hij, dat het laatste overleden was. Toen begreep hij, dat het 't lijk van dit kind was, dat de hond had aangebracht, en dat wanneer de jager den hoofddoek had aangenomen, zijn kind ook gestorven zou zijn.

Een ander verhaal is heel lang; het vertelt van een blinde en van een doove, die samen op reis gaan: de laatste leidt den blinde voort. Op dezen tocht vinden ze een springlans, voetangels, het schouderblad van een buffel, een trom, een aarden kookpot, en dit alles dragen ze met zich mee. Eindelijk komen ze bij een groot huis met een gouden trap; ze gaan binnen en vinden er een man, die onder een groote trom vandaan komt, en aan de bezoekers vertelt, dat hij eerstdaags door de bewoners van het huis zal worden opgegeten, wanneer de voorraad vleesch op het droogrek verbruikt is. Dit vleesch zijn deelen van menschenlichamen, die door de honden dezer geesten buitgemaakt

zijn. De blinde en de doove halen nu de trap op, zetten de pot met water te vuur, en gaan eten. Niet lang daarna komt een koppel honden. Ze springen tegen het huis op, maar kunnen er niet in. Dan komt de jager. Hij roept naar boven: „Wie zijn jullie, die sterker zijt dan ik?" De binnenzittenden antwoorden niet. „Laat mij je hand zien!" schreeuwt de jager. De blinde steekt een aantal van de meegenomen voetangels door de vloerlatten. „Laat mij je voet zien!" zegt de jager. De blinde toont hem de springlans. „Laat mij je tanden zien!" Het buffel schouderblad komt te voorschijn. Dan roept de jager: „Nu weet ik zeker dat ik mijn huis niet meer terugkrijg; want tegen wezens met zulke tanden, voeten en handen kan ik niet op!"

Een nieuwe groep jagers komt aan, die de buit hunner honden aan menschenlijken dragen. Een roept naar boven: „Laat mij je stem hooren!" De blinde slaat vervaarlijk op den trom. „Laat mij je speeksel zien!" Nu wordt de pot met kokende verfstof uitgegoten. Het gloeiende vocht spat tegen honden en jagers aan, zoodat alle in het ravijn springen, aan welks rand de woning staat, en daar komen ze jammerlijk om het leven.

In dat huis vinden de reizigers medicijn tegen doofheid en blindheid, en als normale menschen wandelen alle drie naar het naastbij gelegen dorp. Hier vinden ze alle inwoners gestorven, weggeraapt door een epidemie. Ze begrijpen, dat het de honden der jagers zijn die deze lieden hebben gedood. Slechts drie meisjes leven nog. Dezen huwen met de drie mannen, en ze worden rijk, want ze eigenen zich de nagelaten eigendommen der gestorvenen toe.

Tegen de honden der ziektegeesten zenden de menschen hun eigen honden uit, die daartoe gedood moeten worden [1]).

[1]) In het Kailische, de omstreken van het Paloedal, worden de Boegineesche sageheld Sawerigading en zijn zoon Lagaligo gehouden voor degenen, die de buffels in het land hebben gebracht. Telken-

Blijkens de gegevens, die ik van inheemsche onderwijzers ontving door tusschenkomst van den heer Bikker, gelooven de Toradja's van Mamasa ook, dat de geesten, *dewata*, er honden op nahouden, die op menschen jagen. Men noemt ze *asoe dewata* „geestenhonden", of *asoe laoe*. Een enkele priester beweert, dat hij wel eens zoo'n hond gezien heeft. Ze vliegen in den nacht rond en maken een blaffend geluid (vermoedelijk hebben we hier te doen met vliegende honden). Hoort men dit geluid, dan moet men gauw op zijn zijde gaan liggen, want blijft men op den rug slapen, dan bijten ze.

Droomt iemand dat een hond hem bijt, en wordt hij daarna ziek, dan gelooft men dat een *asoe dewata* (sommigen denken speciaal aan een hond van den aardgeest) gebeten heeft. In zoo'n geval wordt iemand geroepen, die een middel hiertegen kent, opdat de droomer niet sterve. Hondsdolheid ontstaat, zegt men, doordat een gewone hond door een *asoe dewata* gebeten is. Deze hond brengt dan weer de smetstof op andere honden over door ze te bijten.

Hier volge een staatje van het voorkomen van het hondenoffer bij de verschillende bevolkingsgroepen van Midden-Celebes.

Bij zwangerschap en geboorte: West-toradja-groep.

Bij huwelijk: West-toradja-groep, Poe'oe mboto, Zuid-toradja-groep.

Bij ziekte: West-toradja-groep, Zuid-toradja-groep (Galoempang), Mori.

Bij sterfgeval: West-toradja-groep, Oost-toradja-groep, Zuid-toradja-groep, Mori.

---

jare wordt een feest gevierd, waarbij deze dieren worden gemedicineerd. Een paar ouden van dagen loopen dan driemaal om de buffelkraal heen, en daarbij roepen ze Sawerigading en Lagaligo aan. Ze verzoeken de beide helden hun hond Djampa gaoe „wiens handwerk rooven is" terug te roepen, opdat hij de kalveren, die de buffelkoeien zullen werpen, niet zal bijten, waardoor ze zouden sterven.

Bij huisbouw: West-toradja-groep, Poe'oe mboto (Palande, To Lampoe), Zuid-toradja-groep.

Bij koppensnellen: Oost-toradja-groep, Mori.

Bij landbouw: West-toradja-groep, Zuid-toradja-groep.

Bij natuurverschijnselen: West-toradja-groep, Oost-toradja-groep.

Op dit staatje heb ik Poe'oe mboto afzonderlijk opgegeven, omdat dit een kring is, die Dr. Adriani en ik zonder aarzelen tot de Oost-toradja-groep rekenen; maar deze menschen hebben ook enkele trekken gemeen met de West-toradja-groep. Zoo komt het hondenoffer bij hen meer voor dan bij de overige clans der Oost-toradja-groep. Bij het huwelijk vinden wij het hondenoffer alleen in dezen kring toegepast. Zoo ook bij huisbouw, want de To Lampoe zijn dezelfde menschen als in Poe'oe mboto wonen, en in het dorp Palande (bij de overige leden van deze clan bestaat het hondenoffer bij huisbouw niet) is het vermoedelijk van het naburige Poe'oe mboto overgenomen. Wij voegen in die beide gevallen Poe'oe mboto bij de West-toradja-groep.

Wij zien nu dat het hondenoffer bij de West-toradja-groep en de Zuid-toradja-groep rijke toepassing vindt Van eerstgenoemde groep moet de Pakawa-kring worden uitgezonderd; en van de Zuid-toradja-groep de Toradja's van de Karama-rivier (Galoempang), waar het de landbouw betreft.

Uit het overzicht blijkt aanstonds dat het hondenoffer in de westelijke helft van Midden-Celebes meer toepassing vindt dan in de oostelijke. Alleen in het Galoempangsche en het Sekosche wordt het hondenoffer als bij uitzondering aangetroffen.

Verder is opvallend, dat bij Moriërs en de Oost-toradja-groep, dus de oostelijke helft van Midden-Celebes geen hondenoffer plaats vindt bij den landbouw, terwijl het bij de andere twee groepen dan juist veel in toepassing wordt gebracht. Van den anderen kant weer is in de oostelijke helft van Midden-Celebes het honden-

offer bij koppensnellen gebruikelijk, waar de westelijke helft dit niet kent.

Dat het hondenoffer in eenig verband staat met den natten rijstbouw is waarschijnlijk. Ofschoon ik ook enkele gevallen heb opgeteekend van een hondenoffer bij den drogen rijstbouw, vindt het veel meer toepassing bij de sawahcultuur. De lieden van de Oost-toradja-groep en de Moriërs verbouwden vóór de komst van het Gouvernement rijst alleen op droge velden. Bij de West-toradja-groep is sawahbouw algemeen, met uitzondering van Pakawa en het Galoempangsche (Boven-Karama); maar in die kringen treffen we dan ook het hondenoffer niet aan. Alleen de To Seko maken een uitzondering: dezen kennen sawahbouw, maar brengen er het hondenoffer niet bij in toepassing. Deze To Seko evenwel vormen een afzonderlijk geheel, dat men noch bij de West-, noch bij de Zuid-toradja-groep kan indeelen. Wij mogen dus wel aannemen, dat het volk, dat de sawahcultuur op Midden-Celebes heeft gebracht, het hondenoffer kende.

Vermoedelijk hebben de minst vermengde bevolking van Midden-Celebes het hondenoffer niet gekend. Zoo kennen de To Wana, een kring van de Oost-toradja-groep het niet. De To Seko houd ik ook voor een kring, die dicht bij het oorspronkelijke type staat; ook zij kennen het niet, met uitzondering van een vermoedelijk overgenomen geval te Wono. Wanneer we buiten Celebes naar een volk zoeken, dat weinig met vreemde elementen vermengd is, noem ik de Mentaweiers. Ook zij kennen het hondenoffer niet. Ze gelooven, dat als ze een hond dooden, de schim van het dier hen zou bijten; dezelfde gedachte, die bij het hondenoffer op Celebes voorzit; alleen is hetgeen „gebeten" wordt verschillend.

Slechts met betrekking tot het afweren van de smetstof des doods vinden we het hondenoffer meer algemeen op Midden-Celebes toegepast. Hierbij schijnt het dooden van een hond zich ook langer te handhaven,

SCHETSKAART VAN MIDDEN-CELEBES
AANGEVENDE DE VERSCHILLENDE BEVOLKINGSGROEPEN

WEST—TORADJAGROEP:

I Lore-groep
II Rampi-groep
III Koro-groep
IV Koelawi-groep
V Pakoeli-groep
VI Pakawa-groep
VII Sigi-groep
VIII Kaili-groep

DONGGALA
PALOE
PARIGI
TOMINI BOCHT
Tandjong Api
WEST-
TORADJA
GROEP
OOST-
TORADJA-GROEP
TOWANA-GROEP
To Wana
POSO
Tentena
Posomeer
POSO-GROEP
Onda'e
Pebato
Poe'oemboto
POE'OEMBOTO-GROEP
Tokala
GOLF VAN MORI
KOLONODALE
Tomata
BENEDEN-MORI-GROEP
Timampo
BOVEN-MORI-GROEP
MORI-GROEP
Matano meer
NOEHA-GROEP
MALILI
Towoeti meer
Tawaelia
Napoe
Besoa
Bada
Rampi
Lebani
Rato
Kalaena-riv.
To Lampoe
Wotoe
ZUID-
PADA-SEKO
RONGKONG-TOR.
MASAMBA
To Rate
Rongkong
Kalompang
MAMOEDJOE-TORADJA'S
MAMOEDJOE
TORADJA-GROEP
Mambi
MAMASA
RANTEPAO
SA'DAN-TOR.
MAKALE
PALOPO
GOLF VAN BONE
MAMASA-TOR.
STRAAT VAN MAKASSAR

en daarvoor is reden. Wanneer het geloof aan onpersoonlijke natuurkrachten op den achtergrond treedt, en men gaat gelooven aan het ingrijpen van goden en geesten in het leven der menschen, verliest het hondenoffer zijn beteekenis, vooral bij volken die een afschuw koesteren van hondevleesch. Want zij kunnen moeielijk iets aan de goden aanbieden als offerspijs, wat ze zelf niet lusten. Maar voor het dooden van een hond bij gelegenheid van een sterfgeval is een reden te vinden, wanneer de vrees voor de smetstof des doods vermindert, en men zich meer bewust is van de zelfstandig voortlevende ziel. Dan moet de hond niet meer de smetstof „wegbrengen", maar dan wordt hij de metgezel van den doode, die hem den weg wijst naar het zielenland, en hem op dien tocht allerlei diensten bewijst.

Verloven en Trouwen
in
Bolaäng Mongondow
door
W. DUNNEBIER.

TEKST. *)

Kokantangan[1] bo Pinototoniboeḷoi[2]

I

Singkoeton, Ki Adi' I moonik Naja doea[3] I Angkina, Bo I Dajag, Ki Adi' I Asadi Naja doea I Iboed.

Oea'[4] nongko o makow bo namagi', bobai bo ḷoḷaki mokokidajowan[5]. Bobai, aka mongodeaga-don[6], motaau-don mokidajow. Loḷaki doman nion, aka mongooelita'-don, motaau-don doman mokidajow.

Loḷaki bo bobai moena-moena-mai[7] mokokidajowanpa in singog bo singog pinomaja' bobalitoemboeian[8], moïdoedoei popadoelian.

Balitoemboei i Singkoeton toea, ponongkana'anea[9] mongo ojoeon ing gina i Dajag toea. Na' doman nion im balitoemboei i Dajag toea. Moonggo-onggot-makow[10], jo mopopadoelian in taja doea toea.

Baja'an-makow in tongonoe-mai no boeḷan, ki Singkoeton bo ki Dajag toea mobobiasaan-don, mangalenja: toempaḷa-don kotaauan ing gina kom bonoe in dodob in tobatoe'-tobatoe'; ojoeon-don in totabi an kon dodob in tobatoe'-tobatoe'. Kon toea bo dongka mopopadoelian. Moiagi'[11] im pia-pia ing gina, maja' ing ki Singkoeton mokipodoengkoeḷ ko i Dajag toea. Moïbaja'-mai, naonda i momama'-don pinomaja' monabakoe'-makow, jo mo-

*) Bij gebrek aan beter zijn de lange ea en ao weergegeven door ēā en āō. (*Red. Comm.*)

VERTALING.

De verloving en de plaats gehad hebbende trouwerij

van

Singkoeton, den zoon van Moonik en van — een paar met hem vormend — Angkina, en van Dajag, de dochter van Asadi en van — een paar met hem vormend — Iboed.

De gewoonte, afkomstig van vroegere tijden en tot heden (geldig), is (dat) vrouwen en mannen elkaar het hof maken. Een vrouw, als zij al jonge dochter is, weet te behagen (lof uit te lokken). Zoo ook een man, als hij al jongeling is, weet te behagen.

(Jonge) mannen en vrouwen, allereerst maken zij elkaar nog het hof met woorden of grappenmakerijen, vervolgens (met) geschenkengeverijen.

De scherts van dien Singkoeton, gedurende dien tijd wacht hij af (onderzoekt hij) of er genegenheid van die Dajag is (voor hem). Aldus ook is (de bedoeling van) de scherts van die Dajag. Eenigen tijd daarna, dan geven die twee elkaar geschenken.

Zijn er voorbij gegaan eenige maanden, dan zijn Singkoeton en die Dajag al aan elkaar gewend, d.w.z. gelijkelijk (wederkeerig) wordt gekend de genegenheid (gezindheid) in de borst van ieder; er is al liefde in de borst van ieder. En dan (begint eerst recht het) elkaar geschenken geven. Komt er een prettige stemming des harten, (dan) gaat S. die D. opzoeken. Is (hij) aangekomen, zijn (zij) al bezig met pinangkauwen of tabak-

singog-don ing ki Singkoeton ko i Dajag toea (singog-bi' moïntok), kainia: „Aka koema bo dia' mokopatoe' kom pogotmoe, jo ojoeon-bi', ambe[12], in singog niatonkoe singogon mongo podapot ko inimoe". Kai Dajag, i mokodongog-mai toea: „Singog nion moraat mongo mopia-ka, pojosingog-pa doman". Kon toea mosingog-don (singog moïntok) ing ki Singkoeton, kania: „Aka koema bo kitada[13] naa bo mononoi-pa mobiag, jo kitada mokokantangan". Kai Dajag toea i mogabat takin kosing pinomaja' momi: „Taau ko inimoe". Naonda i mododoeian-don kon singog, jo mongongakoeandon.

Naonda i moïboei-makow kom baḷoinja ing ki Singkoeton toea, jo mogoeman in sia ko i ama'nja, bo ko i ina'nja, kainia: „Aka koema bo mopia ko imonimoe ki togi gadi', jo bobai inta toea, ambe, motoelid-bi' ing ginanja ko inako'. Aka koïbog-monimoe ki togi gadi', sia toea ing koïbogkoe poboeḷoion[14]". Kai ina'nja bo kai ama'nja: „Aka nion-bi' in tajak-monimoe, adi', eda' inami naa kodoe-kodoedoei[15]".

Moeḷai-don kon toea bo makow ki Singkoeton toea maja' mokiatod; ojoeon i atodonēā-bi' tontani'. Mogatod kom bango', oboejoe', mama'an. Ojoeon i motaḷoei kom potoḷo' im bantong bo pokiatod. Aka pogogajop, mogatod ko ḷantat, boḷangat mongo doeë'. Podoedoei in tabi i Singkoeton toea ko i Dajag, sebab nododoedoeian[16]-don kon singog, jo moïlanoe-ḷanoe-mai i ogoian doman i Singkoeton toea in doit toemongo ringgi-mai[17]. Onoedon inta pokiatod i Singkoeton ko i Dajag toea, komintan-bi' i Dajag pogoeman ko i ina'nja bo ko i ama'nja. Na' doman nion onoe inta ogoi i Singkoeton toea, komintan-bi' kotaauan i ina'ŋja bo

rooken, dan spreekt S. tot die D. (slechts zacht gesproken woorden), hij zegt: „Als het mocht zijn dat (het) niet warm maakt je gezicht (ontstemt), dan is er „heusch, als het je belieft, een woord dat ik wensch te „spreken of te brengen tot je". Dajag zegt, als (zij) dat hoort: „Die woorden, hetzij ze kwaad of goed zijn, zeg ze toch maar (tegen mij)". En dan spreekt S. (zacht gesproken woorden), hij zegt: „Als het mocht zijn dat wij tweeën nog lang leven, (laten) wij tweeën ons dan met elkaar verloven". Die D. zegt, antwoordende met een lach of glimlach: „Dat moet jij maar weten (dat hangt van jou af)". Als dan (hun) woorden met elkaar overeenstemmen, dan leggen (ze) wederkeerig een gelofte af.

Nadat is teruggekeerd in zijn huis die S., dan zegt hij tegen zijn vader en tegen zijn moeder, hij zegt: „Indien het welgevallig mocht zijn aan U, ouders, die (jonge) vrouw, „als het U belieft, waarlijk oprecht is haar hart (genegenheid) voor mij. Indien het de wensch van U, ouders, „mocht zijn, zij is degene die ik wensch te trouwen". Zijn moeder en zijn vader zeggen (dan): „Indien dat „heusch het zoeken (de bedoeling) is van jullie, kin- „deren, wel, van onze zijde (zijn we) gaarne geneigd „te volgen".

Te beginnen met dan en verder, gaat die S. (geschenken) laten brengen; er zijn dingen die hij slechts zelf brengt. Er worden gebracht kokosnoten, sirih, pinang. Het gebeurt dat (hij) koopt een bamboe met antilopevleesch en die laat brengen. Als het vruchtentijd is, worden er gebracht lansa-, ramboetan- of doerianvruchten. Volgens de liefde van dien S. voor D., omdat (hun) woorden (bedoelingen) al goed met elkaar overeenstemmen, komt het nu en dan voor dat ook wordt gegeven door dien S. geld, ongeveer een rijksdaalder. Wat het ook is dat S. laat brengen aan die D., heusch alles wordt door D. gezegd tegen haar moeder en tegen haar vader. Eveneens ook, wat het is dat wordt gegeven door dien S., alles heusch wordt geweten door zijn moeder en zijn vader, het geschiedt

i ama'nja, deeman-bi' kom boenian. Bajongan im popadoelian nion, komintan-bi' kotaauan i nai togi gadi'. Ki Singkoeton toea mokitoeļoeng ko i Dajag, mokidagoem im pakeang, mokibata' mongo mokitogoeļoe.

Kon toea tongginaan i ina'nja bo i ama'nja ing ki Dajag, kaimonia: „Gina motoelid, nion toeli'an doman ing gina motoelid".

Baja'an-makow in tongo botak-mai in tāōng, maja' ing ki Singkoeton toea mokipodoengkoeļ ko i ina' bo ko i ama' i Dajag toea bo mosingog moïntok, kainia: „Aka koema bo dia' mokopatoe' kom pogot-monimoe ki togi gadi', akoeoi naa mopotaau ko imonimoe ki togi gadi', ko akoeoi bo ki Dajag a-nokokantangan [17a]. Mangale-ka im potaau naa, jo ba' dia'-don herangonmonimoe ki togi gadi' onoe-ka im popadoelian-nami pinomaja' totabian-nami pinomaja' totoeļoengan-nami, sin totoeoe-bi' ginakoe motoelid ko imonimoe ki togi gadi'". (Ojoeon im popotaba'an [18]-bi' ko i ina'nja, mongo ko i ama'nja, ande kong ginaļoemēā. Nion in tangotangoian: Boeļoi polibo').

Naaia ing kinotaauan-don i togi gadi' kom posibotak, mongo kinotaauan-don ing ginaļoem minta, kong ki Singkoeton bo ki Dajag nokokantangan. Naaia toempaļa-don dandion i togi gadi' kom posibotak, kong ki Singkoeton dia'-don mongantang kom bobai tongo doea; na' doman nion ing ki Dajag toea, dia'-don motarima kom padoeli i lolaki tongo doea. Kon toea ki togi gadi' kom posi-botak mononondoedoetan [19] kong gina pinomaja' gogoetoe' i adi' bo i togi gadi'.

waarlijk niet in het verborgene (geheim). Al die geschenkengeverijen, alles toch wordt geweten door de gezamenlijke ouders. Die S. vraagt hulp aan D., verzoekt te naaien (zijn) kleeren, verzoekt te wasschen (zijn kleeren) of kokosvet in (zijn) haar te doen.

In dien tijd wordt D. door haar moeder en haar vader vermaand, zij zeggen: „Een oprecht hart (genegenheid) moet ook beantwoord worden met een oprecht hart".

Is er verloopen ongeveer een half jaar, (dan) gaat die S. opzoeken de moeder en den vader van die D. en spreekt zachtjes, hij zegt: „Indien het mocht zijn „dat het niet warm maakt de aangezichten van U, „ouders, dan laat ik weten aan U, ouders, dat ik en „Dajag met elkaar verloofd zijn. De reden toch van „deze kennisgeving is, opdat niet meer gij, ouders, „U zult verwonderen in eenig opzicht over onze ge- „schenkengeverij of onze liefde of ons hulpbetoon, „want waarlijk toch mijn hart is oprecht tegenover „U, ouders".

Het komt voor dat (men) er heusch heen zendt (naar de ouders van het meisje) zijn moeder of zijn vader of (een lid van) zijn familie. Dit wordt gewoonlijk genoemd: een echtgenoot (die) wordt aangeboden.

Nu wordt het dan al geweten door de ouders van weerszijden, of wel het wordt al geweten door de geheele familie, dat S. en D. met elkaar verloofd zijn. Nu wordt er gezamenlijk beloofd door de ouders van weerszijden, dat S. niet meer verloofd zal zijn met een andere vrouw; en aldus ook die D., niet meer (mag zij) aannemen geschenken van andere mannen. En dan, de ouders van weerszijden onderzoeken wederkeerig de harten of wel het gedrag van de kinderen en van de ouders.

Lamboeng, soḷana' mongo daing i Singkoeton toea' tongo doea baja'an tagoe'on (pokitagoe') ko i Dajag toea. Pakeang, ḷamboeng, daing, aḷowang, nion in taḷoeion i Singkoeton bo ogoi ko i Dajag toea, moïlanoe-ḷanoe-mai. Ojoeon im potaḷoeian [20] kom boḷoesoe mongo sising, mongo komansilan, tosilad. Nion komintan deeman-bi' poïgoemon i Dajag, mongo pokitaḷoei i Dajag toea, tonga' ibog-bi' i Singkoeton i mataḷoei doemoedoei ing ginanja motabi.

Aka ki Singkoeton toea moboeat maja'-ka na' [21] kajoeon, mongo maja'-ka na' dagat, tolibaḷoenan i Dajag toea im pomama' bo gau ilitod tolibaḷoenan [22] ing kaanon bonoeon kon sinompoetoe' [23] mongo sinoḷagapan [24], tolibaḷoenan im bako, gau geowan, mama'an koeï'on oboejoe' tokoïmpodan [25]. Aka maja' moonggot, jo mobali' doman im pokidia.

Kon toea, aka moboei-don ing ki Singkoeton, jo pokiatodan i ina'nja in toja' mongo sinongkoḷ, inta kojongandon sinooḷoet i Singkoeton toea, niaton podapot ko i Dajag. Ojoeon im potaḷoeian kon daing bo pokiatod.

Koonggot-koonggot [26] toempaḷa-don kotaauan ing gina bo gogoetoe' in tobatoe'-tobatoe'.

Kokantangan naa ojoeon ing gina-bi' nongkong goerangëä bo monantai kon toempaḷa adi', mangalenja: popadoelian in toempaḷa itoi. Nion in tango-tangoian: Kantang pojobiagon [27].

De kabaja's, broeken of sarongs van dien S., een deel daarvan gaat hij opbergen (verzoekt ze te bewaren) bij die D. Kleeren (als) kabaja's, sarongs, een soort handdoek, die worden gekocht door S. en gegeven aan die D., nu en dan. Er zijn tijden dat worden gekocht (uit een schelp geslepen) armbanden, een ring of wel een „akar-bahar" (armband), of een mes. Dit alles wordt heusch niet gevraagd door D., of verzocht om te koopen door die D., maar het is slechts de wensch van S. dat te koopen volgens zijn liefhebbend hart.

Wanneer die S. op reis gaat, gaande bijv. naar het bosch, of wel gaande bijv. naar het strand, (dan) wordt (hij) bijwijze van versnaperingen voor onderweg door die D. voorzien van pruimbenoodigdheden en gerolde sigaretten, wordt (hij) bijwijze van teerkost voorzien van gekookte rijst (die) in hartvormig of vogelvormig gemaakte mandjes (zakjes) wordt gedaan, wordt (hij) bijwijze van teerkost voorzien van een bamboedoos (gevuld met) sigaretten die versierd worden, pinangnoten waarin figuren worden gesneden, sirihstokjes die allemaal gelijk (van lengte) worden gemaakt (waarvan alle ongelijk uitstekende puntjes worden afgesneden). Als (hij) voor lang weggaat, dan gebeurt het ook wel dat (zij) iets laat brengen.

En dan, als S. teruggekeerd is, dan wordt hem door zijn moeder opgedragen te brengen een visch of in blad verpakte spijs, die natuurlijk gereed is gemaakt door dien S. met de bedoeling het te brengen aan D. Er zijn ook tijden, dat (hij) een sarong koopt en die laat brengen.

Hoe langer hoe meer verstaan (zij) gezamenlijk (wederkeerig) de gezindheid en het gedrag van ieder.

Deze verloving is toch de wensch der ouders en gaat over op de gezamenlijke kinderen, d. w. z. geschenkengeverij der gezamenlijke ouders (vindt plaats). Dit wordt gewoonlijk genoemd: verloofden van jongsaf (die als verloofden van elkaar worden grootgebracht).

Mogoeman-don moboeḷoi.

Baja'an-makow in tongo tāōng, dojowa no tāōng, ki Singkoeton toea koniat-don moboeḷoi. Kon toea in sia mopodo-podongog[28]-don in singog ko i ama'nja, bo ko i ina'nja kainia: „Akoeoi[29] naa koniat-don mo-boeḷoi". Kai n toebag i ama'nja ande i ina'nja, kai-monia: „Aka pondamon-moe-mai bo mokotareangkoem bidon iikow kon tangoi toemongkoboeḷoi[30], ande mokotamang[31] bidon iikow kom pogogoetat[32] mongo pogogoetoen, eda' ikow dongka im porai".

Naonda im baja'an-makow in tongonoe-mai no singgai, maja' ing ki ama' mongo ki ina' i Singkoeton toea mongimbaḷoian[33] kom baḷoi nai Dajag toea. Moībaja'-mai, tondoedoetonēā tompiaan ing ki Dajag toea, mongo sinimindog mongo ilimitoe', ande sinoemaḷoendoi[34] mongo sinimingajow[35]-ka i onda, mongo kinoemoejapaka, ande dia'-ka nogilamboeng; nion komintan tondoedoeton-pa ko mojajoe', kon dia'-pa nojogontong i Dajag toea. Kon toea mojodoengkoeḷ-don i Dajag toea, im pokiposingoganēā[36]-don. Moena-moena-mai tondoedoeton i ina' i Singkoeton toea im potosilonēā[37], indoian im potosilad[38] ko mama'an, mongo ḷoemboe'onēā ing koelit i mama'an toea mongo boeionēā bonoeon kom bonoe im pomama'anēā; tondoedoeton im potosingog bobaja' mongo bahasanja, gogoetoe'nja. Nion komintan tondoedoeton i ina' i Singkoeton toea tompiaan, si ojoeon im poton. Aka kobaja'an-mai bo kinoemoedandang, nion im poton: motojong matoi (baḷoeon)[39]. Aka koelit i mama'an inta posiladanēā toea bo ḷoemboe'onēā, nion poton : joemajoe' i ridjiki motoniboeḷoimakow.

Het zeggen te willen trouwen (het aanzoek doen).

Zijn er verstreken een jaar of twee jaren, (dan) heeft die S. al plan te trouwen. En dan laat hij nu en dan zijn vader en zijn moeder (zijn) bedoelingen hooren, hij zegt: „Ik heb al plan te trouwen". Het antwoord van zijn vader of van zijn moeder luidt dan, zij zeggen: „Als „door je wordt gevoeld, dat je inderdaad wel in staat „bent op je te nemen de beteekenis van het zich gaan „gelijkstellen met getrouwden, of dat jij heusch wel „kunt omspannen (in je macht hebt) de verplichte „familie-bijdragen of (de onkosten voor) het (op jezelf „gaan) wonen, wel, jij slechts die het hebt te bedenken".

Nadat er eenige dagen voorbij zijn gegaan, gaat de vader of de moeder van dien S. op bezoek in het huis van die D. en de haren. Met dat (zij) aankomt, wordt terdege door haar opgenomen die D., of (zij) staat of is gezeten, of (ze) zit met de beenen recht vooruit gestrekt of naar welke richting wel (ze) het gezicht heeft gewend, of (zij) het haar soms los heeft hangen, of (zij) soms geen kabaja aanheeft; dit alles wordt onderzocht nog vanuit de verte, als (zij) nog geen ontmoeting heeft met die D. (D. haar nog niet heeft gezien). Vervolgens, als (zij) die D. heeft ontmoet, wordt door haar getracht (D.) aan het praten te krijgen. Allereerst wordt door de moeder van dien S. onderzocht haar manier van sirih-kalk geven, wordt gekeken naar de wijze van pinangnootsnijden, of door haar wordt weggegooid de schil van die pinangnoot of weer door haar wordt gedaan in de pinangdoos; er wordt onderzocht de manier van spreken, de wijze van loopen of haar manieren, haar gedrag. Dit alles wordt door de moeder van dien S. nauwkeurig onderzocht, want er zijn slechte voorteekens. Indien (D.) wordt aangetroffen met heel slordig los hangend haar, dit is een slecht voorteeken: gauw zal (zij) sterven (beweend worden). Indien de schil van die pinangnoot, die zij bezig is te snijden, door haar wordt weggegooid, dit is een slecht voorteeken: de leeftocht zal zich verre houden na het trouwen.

Aka minaja'-don sinondoedoet-mai inta toea, bo dia' inta kinodoï' i ina' i Singkoeton toea, dia' ing ki inta poton, mopia ing gogoetoe'nja, bai n toea bo dongka in sia mogoeman ko i adi'nja, ko i Singkoeton toea, kon tantoe'an im pogogoeman (poboboeḷoi).

Baja'an-makow in tongonoe-mai no gobii, maja' ing ki Singkoeton toea im baḷoi i kantangēā toea, i Dajag, modia kom pomama', oboejoe', mama'an tabakoe', mongo toja'-ka, mongo bango', poḷat mosioeg kom baḷoi nai Dajag toea (dia'-pa-bi' mojogaḷoem [40] kom posioegan). Kon toea, mobajag-makow, maja' in sia ing goba' takin nai ina' bo i ama' i Dajag toea. Aindon moboei, modia kong kajoe, ḷosing, mongandoep doman kom baḷoi nai Dajag toea. Kon toea baja'an-makow in dojowa, toḷoe no gobii (ojoeon in dia'-pa-bi' mojogaḷoem mosioeg, ojoeon i mojogaḷoem bidon mosioeg) „mogoeman"-don in sia. Naonda i mopaḷoe-paḷoet-makow mongaan imosia motoḷoeadi' toea, noojo-ojong-don-makow, mosingog-don monik in sia, kainia: „Aka koema bo mopia doman, dia' mokopatoe' kom pogot-monimoe ki togi gadi', jo singogonkoe-pa in singogkoe naa, moïtoegat-ka ande moïtaḷa'-ka, eda' moïkow-bi' ki togi gadi' in sinantoe' mononimbaḷoei: [41] akoeoi naa noïtoḷaboe' [42] noïangoi naa, deeman tonga' na' batangan i nokotanob ko imonimoe ki togi gadi', ande deeman tonga' nokotanob ko jobajat minta, tonga' akoeoi naa a mogoeman moboeḷoi [43] ko i Dajag." Kon toea toebagan-don nai togi gadi', kaimonia: „Aka nion bidon in singog-monimoe, adi', eda' inami naa dia' bidon koponimbaḷoei [44], inami naa kodoe-kodoedoei naonda i mopia, sebab dega' ko nion-bi' i oekoer-monimoe, adi'."

Als (zij) dat is gaan onderzoeken en er is niets dat niet wordt geduld door de moeder van dien S., er niets (wordt gevonden) dat een slecht voorteeken is, goed is haar gedrag (van D.), eerst dan zal zij zeggen tot haar zoon, tegen dien S., dat vast gesteld mag worden het aanzoek-doen (het trouwen).

Zijn er voorbij gegaan eenige nachten, (dan) gaat die S. naar het huis van die zijn verloofde, van Dajag, meebrengende pruimbenoodigdheden, sirih, pinang, tabak, of wel visch, of kokosnoten, (en) blijft dan meteen slapen in het huis van die D. en de haren (maar nog niet komen (ze) te zamen op de slaapplaats). Vervolgens, als het licht is geworden, gaat hij naar den tuin met de gezamenlijke moeders en vaders van die D. Bij het terugkeeren neemt (S.) hout mee, palmwijn (en) gaat weer aan bij het huis van die D. en de haren. Als er dan twee, drie nachten voorbij zijn gegaan (er zijn er die heusch nog niet te zamen slapen, er zijn er die wel te zamen slapen), doet hij aanzoek. Als geheel klaar zijn met eten, zij ouders en kinderen, het geheel rustig is, (dan) spreekt hij opwaarts, hij zegt: „Indien het toch welgevallig mocht zijn, niet warm „maakt het aangezicht van U, ouders, dan wil ik even „mededeelen deze mijne bedoeling, het kome juist of „het kome fout te zijn, maar gij toch, ouders, die zijt „er voor aangewezen om steeds weer te wijzigen (ver„beteren) (gij zijt gesteld tot verbeteraars): nu het dan „zoo valt dat ik hier ben gekomen (wil ik even zeggen „dat dit) niet alleen is alsof (ik) zoo sterk verlangde „naar U, ouders, of niet slechts denkende aan alle „vrienden (hier), maar ik wensch te zeggen (dat ik) „wil trouwen met Dajag". Dan wordt daarop geantwoord door de gezamenlijke ouders, zij zeggen: „Indien „dat toch de bedoeling is van jullie kinderen, wel, van „onze zijde is er heusch niets waarmee we (die voor„nemens) willen wijzigen, van onze zijde (zijn we) gaarne „geneigd te volgen wat goed is, want waarschijnlijk „is dit toch wel jullie lot, kinderen".

Mobajag-makow, mododop, mokipatoe' ing kopi, mokioïni' im bobato bo goehangēā minta, si monaba'-don ing ki togi gadi' kom bobaj toea. Mododop baja'an pokipogoeman kon dampig i loļaki, kon dika-pa motojong maja'-makow i onda. Monginoem-makow kong kopi im bajongan ing goehangēā bo bobato toea, jo monoetoei [45]-don ing ki togi gadi' kom bobai, kainia: „Akoeoi naa nokigama' ko imonimoedon ko-mintan, ande na'-don ki ompoe-naton, ki kapitaradja, si a pogoemanankoe, kong ki Singkoeton nion nogoeman-monik, in sia a moboeļoi. Eda' akoeoi naa i mokita-ba'-don".

Kon toea popoejoetan-don ko intau tobatoe' ponaba'. Monaba'-don im bobato taki-takin ing goehangēā toea, kainia: „Baja'-don bo pogoeman ko i togi gadi' kon tongo botak, kamakow: Akoeoi naa pinonaba'-mai i ompoe-naton, i kapita-radja bo ing goehangēā minta, pinokipogoemanan [46] kong ki adi'moe ki Singkoeton, dika tajakon magi'-makow, dika tajakon ko nolaboe', sin toea in sia a-nogoeman noboeļoi ko i Dajag, ki adi' i Asadi."

Kon toea mosingog-don ing ki togi gadi' ko ļolaki toea, kainia: „Baja'-don bo pogoeman-monag takin „singog moļoeko' bo bahasa moaļoes ko nai [47] togi gadi' „kon tongo botak, ande kom bobato taki-takin ing „goehangēā minta, kamakow: Podoedoei ing kinobo-„boga' [48] ande kinojojangko' [49]-nami ki togi gadi', eda' „moondok i maja' mopoļangag-monik mongo toemo-„ļantai [50]-monik mopolibo' ande mopoboeļoi ko i adi'

„i intau a kotongga-tonggadi' [51] nai togi gadi', pinomaja' „nai baainja mongo nai lakinja kom posi-posi-botak.

Den volgenden morgen, vroeg, laat men warm maken koffie, laat men roepen het dorpshoofd en de oudsten, want de ouders van dat meisje willen een gezant zenden. In de vroegte gaat men laten zeggen tegen de verwanten van den (jongen) man, dat (zij) voorloopig niet zoo gauw ergens naar toe moeten gaan. Zijn (ze) klaar met koffiedrinken al de oudsten en dat dorpshoofd, dan vertelt de vader van de (jonge) vrouw, hij zegt: „Ik heb laten halen U allen, vooral „zoo ook onzen heer, de kapita-radja (oude titel voor „dorpshoofd), want ik wensch te zeggen dat deze „Singkoeton opwaarts heeft gezegd dat hij wenscht „te trouwen. Derhalve verzoek ik (U) een gezant te zenden".

Vervolgens wordt er iemand genomen als gezant. Het dorpshoofd, te zamen met de oudsten, zendt den gezant, hij zegt: „Ga en spreek tegen de ouders van „de eene zijde, zeg derwaarts: Ik ben gezonden naar „hier door onzen heer, den kapita-radja en de oudsten, „mij is opgedragen te zeggen, wat betreft Uw zoon „Singkoeton, laat hem niet zoeken her- en derwaarts, „laat hem niet zoeken of (hij wellicht) gevallen is, „want daar is hij (en) heeft gezegd te willen trouwen „met Dajag, de dochter van Asadi".

Daarop neemt de vader van den (jongen) man het woord, hij zegt: „Ga en zeg benedenwaarts met vrien- „delijke woorden en fijne manieren aan de gezamen- „lijke ouders van de eene zijde, of aan het dorpshoofd „te zamen met de oudsten zeg derwaarts: Volgens de „groote armoedigheid of erge geringheid van ons, „ouders, vreezen (wij) te gaan doen opslaan (onze oogen) „opwaarts of het woord te richten opwaarts (tot uwe „voornaamheid) om (ten huwelijk) te doen vragen of „te doen huwen (onzen zoon)
„met de dochter van menschen, die steeds zorgvuldig „is opgevoed (verzorgd) door de gezamenlijke ouders, „of wel door de gezamenlijke grootmoeders of ge- „zamenlijke grootvaders van weerszijden.

„Tonga' nion bo nion bidon in tajak pinomaja' ibog
„i adi' nion, sebab dega' oekoer-bi' i notajak, jo tonga'
„nokisoekoer koriboe, sing ki adi'-nami boga', dodoejoe
„i intau, bo ojoeon-pa i notabi-mai ande ojoeon-pa in
„dia' nojongo'-mai jo inami ki togi gadi', pinomaja'
„inami kon tongo botak, in tonga' kodoe-kodoedoei,
„dia' im ponimbajow pinomaja' ponimbaḷoei."

Baja'an-makow in tongonoe-mai no gobii, mojodon-don-don im bajongan nai togi gadi', pinomaja' ginaḷoem kom posibotak, kom baḷoi i togi gadi' kom bobai; mokioīni' kom bobato, pinomaja' kong goehangēā minta kon dojowa mongo toḷoe mai. Mongaan-makow ande mopaḷoetmakow monginoem kong kopi, momama' bo monabakoe'-don, jo mosingogdon ing ki togi gadi' kom bobai, kainia: „Akoeoi nokioīni' kom bobato, pinomaja' kong goehangēā minta, ande na'-don ki togi gadi' kon tongo botak, ponantoe'an-don kom pononika ko adi' dojowa ki inta nion. Oekoedan i motojoe' i oaidan, jo kai ng gina i ata naa ba' kolikoedan bidon ing gina. „Molibo'-don im bobatoe pinomaja' goehangēā tobatoe', kainia": Nion bo nion-don in singog i togi gadi' kom bobai inoekat-monag, pinomaja' pino podongog kom bobato mongo goehangēā minta, ande na'-don ki togi gadi' kon tongo botak, eda' bobato pinomaja' ki togi gadi' kom bobai naa, moīgoem kon singog oekaton-monag, jo ko inimoe bidon pinomaja' ko i togi gadi' kon tongo botak, na'-bi' onda in tantoe'anēā?" Toebag i togi gadi' ko ḷoḷaki: „Nion bo nion-don in singog in tongo botak, eda' ko inami, ki togi gadi' kon tongo botak, dia' im ponimbaḷoei, kami komintan kodoe-kodoedoei ko naonda i mopia". Monantoe'-don kon singgai im bobato, kainia: „Nion bo nion-don in singog-monimoe kom posi-posi-botak, eda' moīboei-makow kom baḷoi in tobatoe'-tobatoe', toempaḷa-don mokitooḷoet ko adi' minta, oboejoe' mongo mama'an tongo silad[58], ande

„Maar nu eenmaal dat toch het zoeken of de wensch van „die kinderen is, want wellicht is het inderdaad het „vastgestelde lot dat is gezocht, rest slechts duizend-„voudige dank, want ons kind is arm, de geringste der „menschen, en (toch) zijn er nog die (hem) zijn komen lief „te hebben, of er zijn er nog die (hem) niet zijn komen „te haten; daarom (de gevoelens) van ons, ouders, of wel „van ons aan de eene zijde, die zijn gaarne (geheel) „geneigd te volgen, er is niet iets waarmee (we) ons er te-„gen willen verzetten, of waarmee (we) willen wijzigen".

Zijn er voorbij gegaan eenige nachten, (dan) komen te zamen al de gezamenlijke ouders, of de familie van weerszijden, in het huis van de ouders der (jonge) vrouw; men laat roepen het dorpshoofd of wel de oudsten, twee of ongeveer drie. Is men klaar met eten of is afgeloopen het koffiedrinken, is men bezig met pinangkauwen en tabakrooken, dan neemt de vader der (jonge) vrouw het woord, hij zegt: „Ik heb laten roepen het dorps-„hoofd of wel de oudsten, vooral zoo ook de ouders van „de eene zijde, om vast te stellen het trouwen van die „twee kinderen. Aangezien er veel werk is (voor de „trouwerij), is de meening van dezen slaaf (van mij), „laat dit eerst weer achter den rug der gedachten kome „te geraken (zoo gauw mogelijk zijn beslag krijgen)." (Dan) vraagt het dorpshoofd of een der oudsten, hij zegt: „Nu eenmaal dat het woord is van den vader „der (jonge) vrouw (dat) benedenwaarts geplaatst is, „of wel heeft doen hooren het dorpshoofd of de oudsten, „vooral zoo ook de ouders van de eene zijde, wel, het „dorpshoofd of de ouders van deze (jonge) vrouw ver-„zoeken om een woord neer te leggen, derhalve aan „U toch of wel aan den vader van de eene zijde (wordt „het overgelaten) hoe toch wel het door hem zal wor-„den vastgesteld?" (Dan luidt) het antwoord van den vader „van den (jongen) man: Nu dat en dat alleen „de bedoeling is van de eene zijde, wel, bij ons, ouders „van de andere zijde, is niet iets waarmee (we Uw „plan) willen wijzigen, wij allen zijn gaarne geneigd te

bogat toemongo-pakada'[52]-mai. Aka dia'-pa i labot ko inaton-don komi-komintan, jo kon singgai-mai tobatoe' ki togi gadi' kom bobai naa dega' moïgoem-don kon tonggina'[53] i joko'."

Moigoem-don kom „pinogoemanan", „goeat", „ḷambon" bo „oekoe-oekoed"[54].

Moïagi'-don singgai sinantoe', ki togi gadi' kom bobai maja' mokipogoeman ko i togi gadi' ko ḷoḷaki, ande mokioïni'-don kong ginaḷoem minta, pinomaja' mokioïni'-don kom bobato taki-takin ing goehangēā minta kon doḷom in singgai pokonika[55]. Moeḷai-don kon doḷom inta toea ki togi gadi' kom bobai mokibongkoegdon ing koelintang, mokitokap-don ing gandang, mongo mokipogotoep-don i loetam. Mobajag-makow, mokirata'-don ing karombau mongo sapi, ande bembe', mokioḷoet-don. Kon singgai inta naa boeka'an i ito-itog: ojoeon ing ki inta mopatoeï, ki inta mobanting, ki inta mokoeroes[56], ki inta mobaboeḷang[57].

---

[1]) *Pinogoemanan:* tijd waarop iets is gezegd, hier dus: tijd waarop door S. is gezegd, dat hij met D. wilde trouwen, of: tijd waarop het aanzoek heeft plaats gehad. Daar het nu eenmaal de naam voor het eerste deel van den bruidsschat is geworden, veroorloven we ons in deze vertaling dit woord, alsmede de drie volgende termen te blijven bezigen.

Goeat: scheiden, ziet vooral op de ouderlijke oppassing of hoede, waarvan het meisje door haar huwelijk wordt vrij gemaakt. Het deel van den bruidsschat, dat goeat wordt genoemd, is te beschouwen als een vergoeding voor de zorgen der ouders, die de bewaking van een jong meisje – vooral des nachts – met zich meebrengt.

Lambon: is de naam van het touw waarmee een draagmand wordt dichtgeregen om het uitvallen van de vracht te voorkomen.

„volgen zooals het goed is". (En dan) stelt het dorpshoofd een dag vast, hij zegt: „Nu dat en dat alleen „(Nu eenmaal dat) de woorden (bedoelingen) zijn van „U van de verschillende zijden, wel, met dat teruggekeerd is, ieder in zijn huis, laat dan gelijkelijk gereed „maken de kinderen, sirih of pinang, een vierde partje, „of rijst, ongeveer een kopje vol. Als er geen verhindering is voor ons allen, dan zullen op een zekeren „dag de ouders van deze (jonge) vrouw waarschijnlijk „wel willen verzoeken om iets wat als-de-moeder-der-„bruidsschatgoederen is."

Verzoeken om de *pinogoemanan, goeat, ļambon en oekoe-oekoed* [1]). (Zie noot links en rechts beneden).

Is de vastgestelde dag gekomen, de ouders van de bruid (letterlijk: vrouw) gaan het laten zeggen tegen de ouders van den bruidegom (letterlijk: man), vooral laten (zij) roepen de heele familie, of wel (zij) laten roepen het dorpshoofd te zamen met de oudsten, op den avond van den trouwdag (na het ondergaan der zon is de nieuwe dag begonnen). Vanaf dien avond de ouders der bruid laten bespelen het vijf-bekken-instrument, laten slaan de trom, of laten afschieten een geweer. Is het geheel licht geworden, (zij) laten slachten een karbouw, of een koe of geiten, laten (rijst) in blad pakken en in bamboe doen. Op dien dag beginnen verschillende spelen: er zijn er die kaart spelen, die geld werpen, die kruis of munt spelen, die hanengevechten houden.

Van de zijde van den bruidegom, ook nog op dien avond laat men halen het dorpshoofd en de oudsten, gaat men het laten zeggen tegen al de familie.

Met zulk een bindsel nu wordt het onder goede tucht houden van een meisje vergeleken: zoo veilig als een pak in een draagmand is door het rijgtouw, zóó goed is het meisje steeds in toom gehouden, is haar belet uit den band te springen. Het is dus alleszins billijk, dat een dergelijke zorgvuldigheid eenige vergoeding eischt.

Oekoe-oekoed: volgens de inzettingen. Zie hiervoor blz. 557.

Kon dampig doman i loḷaki, kon doḷom-pa doman inta toea mokigama' kom bobato bo goehangēā minta, maja' mokipogoeman kom bajongan ing ginaḷoem. Mobajag-makow mokirata' in sapi mongo bembe', mokioḷoet-don. Kon doḷom-pa doman inta toea mosadiadon ko ḷantaan pinomaja' boḷad bo oḷoenan, inta atodon mobajag-makow.

Mobajag-don-makow, mododop, mojosipoen-mai im bajongan ing ginaḷoem minta, modia kom pogogoetat (doeḷoe): ḷojang baki, ḷojang molimboeng; ojoeon i mopodoeḷoe in tampelan, padjandjangan; ojoeon ing ki inta mopodoeḷoe im pindan, ki inta mopodoeḷoe in toempang, ki inta boeta'; ojoeon doman ing ki inta modia kom boḷad, oḷoenan, pomama'an.

Tonga' ginaḷoem inta mojosipoen-mai kon dampig im bobai, mopodoeḷoe minta in doit, bogat, bembe', manoek; dia'-bi' inta mopodoeḷoe' im boeta' mongo ḷojang.

Ginaḷoem inta mojosipoen-mai kon dampig i loḷaki, ojoeon doman inta modia kon doit tongopi', bogat, manoek, bembe', tonga' inta totok doeḷoe: ḷojang, sikajoe mongo boeta' ande pindan.

Kon dampig im bobai ojoeon i adi' bobai tobatoe', inta sinantoe' mogabat kom „pinogoemanan". Nion in totoeli'an-bi' (pogogoetat).

Naonda i monakod [58] domai in singgai, monaba'-don ing ki togi gadi' kom bobai. Taba' toea ki inta doman pinonaba' nobajag-makow kom pokogoeman. Kom baḷoi im bobai bo baḷoi i loḷaki, toempaḷa ojoeon ing goehangēā inta sinantoe' mopojotoetoei i atorang.

Is het geheel licht geworden, (zij) laten slachten een koe of een geit, laten (rijst) in blad pakken en in bamboe doen. Ook nog in dien nacht maakt men gereed het ledikant of wel een slaapmat en kussens, die weggebracht moeten worden als het geheel licht is geworden.

Den volgenden morgen, vroeg, komen bijeen al de familieleden, meebrengende een familiebijdrage (doeḷoe genaamd): langwerpig koperen bladen, cirkelvormig koperen bladen; er zijn er die bijspringen met een zwaard, een koperen lamp, er zijn er die helpen met borden, die helpen met sago, die grond (geven), er zijn er ook die meebrengen een mat, een kussen, een pinangdoos.

Maar de familie, die bijeenkomt van de zijde der bruid, die helpen allemaal met geld, gestampte rijst, een geit, kippen; niet toch (zijn er) die bijspringen met grond of koperen bladen.

De familie, die bijeenkomt van de zijde van den bruidegom, er zijn er ook die meebrengen een weinig geld, gestampte rijst, kippen, een geit, maar hetgeen echt als bijdrage geldt (dat zijn): koperen bladen, antieke doeken, of gronden of borden.

Van de zijde der bruid is er een meisje, dat is aangewezen om in ontvangst te nemen de *pinogoemanan*. Dit behoort (naderhand) echter vergolden te worden (is een familiebijdrage). (D. w. z. bij de pinogoemanan wordt een geschenk gevoegd voor dit meisje; en dit geschenk moet naderhand vergoed worden, als er bijv. een zuster van den bruidegom met een verwant der bruid trouwt).

Als de zon al aan het klimmen is, zenden de ouders der bruid een gezant. Die gezant, dat is degene die ook gezonden is, toen het geheel licht was geworden ten tijde van het aanzoek. (Zie blz. 543) In het huis der bruid en in het huis van den bruidegom, gelijkelijk zijn er oudsten, die zijn aangewezen om alles volgens de gewoonte te doen geschieden.

Ki togi gadi' tonga'-bi' pogogama'an kon singog, pinomaja' momomili' ko inta ogoi ande ki inta tarimaan. Singog inta pokidia, pinomaja' singog inta diaan, goehangēā' i mopokodapot kon singog.

Kon toea monaba'-don ing goehangēā minta toea, kainia: „Oentagdon ikow, taba', bo pogoeman kon „tongo botak, kamakow: Akoeoi naa inoentag nai „togi gadi' kon tongo botak, ande ing goehangēā „minta, pinokipogoemanan in singog moḷoeko', pino„maja' bahasa moaḷoes, ko imonimoe-don komi-ko„mintan kon tongo botak, ko aka koema bo mogaan„don kong gina in tongo botak, pinomaja' nai togi „gadi kon tongo botak, jo diaan-don moeik im „pino„goemanan", simba dia'-pa mongoejan mongo dia'-pa „koḷantoedan in singgai, ba' atorang doengkoeḷon i „mobali'-don."

Toebag i togi gadi' ko ḷoḷaki, pinomaja' goehangēā minta toea, kainia: „Oeik-don ikow, taba', bo pogoeman takin bahasa moḷoeko', singog moaḷoes, pinomaja' mopononsioep [59] im bahasa moaḷoes ko nai togi gadi' kon tongo botak, kamakow: Aka koema bo mopia doman, jo sima-simanon-pa tongopi', sampe mokodoengkoeḷ atorang pinomaja' singog nongko inami kon tongo botak. Dika na' koerang ing gina, pinomaja' dika gama'an in taliloḷo' ing gina."

Dia' moonggot monaba'-don in tongo botak, dampig i loḷaki, kainia: „Oeik-don ikow, taba', bo pogoeman kon tongo botak, kamakow: Aka koema bo na' mobali' doman, jo tonggina' i joko', atorang doengkoeḷon, im bali'-on-don." Kon toea atodon-don im „pinogoemanan" toea: sikajoe taḷakedo', mongo oeḷa-oeḷangan boḷai (tongo boenga', bolinja toḷoe no poeḷoe' no reaḷ), takoion

De ouders, daar worden alleen maar de woorden (opdrachten, boodschappen) vandaan gehaald, of wel (zij) zijn de uitzoekers (keurders) van hetgeen gegeven of van hetgeen in ontvangst genomen wordt. De woorden, die men laat brengen, of wel de boodschappen, die worden gebracht, slechts de oudsten zijn het die de opdrachten doen aankomen.

En dan zenden die oudsten een gezant, men zegt: „Ga westwaarts gij, gezant, en zeg tegen de eene zijde, „zeg derwaarts: Ik ben westwaarts gezonden door de „gezamenlijke ouders der eene zijde of door de oudsten, „mij is opgedragen te zeggen met zachte woorden, of „wel fijne taal, aan U allen van de eene zijde, dat „indien het licht (gemakkelijk) mocht zijn in het hart „van de eene zijde, of wel van de gezamenlijke ouders „der eene zijde, worde dan toch oostwaarts gebracht „de *pinogoemanan*, opdat het niet eerst zal gaan rege„nen, of niet eerst hoog kome te zijn de zon, opdat het „eerst gebruikelijke (het begin der steeds gevolgde „regeling) zijn beslag krijge".

Het antwoord der ouders van den bruidegom, of wel van de oudsten, dat luidt: „Ga oostwaarts gij, „gezant, en zeg met keurige manieren en fijne woor„den, of wel laat nederig zijn de fijne taal (manieren) „tegenover de gezamenlijke ouders der eene zijde, zeg „derwaarts: Indien het mocht zijn dat het wel goed „wordt gevonden, dat men er dan nog een weinig op „wachte, totdat men krijgt een regeling of wel een „boodschap van ons aan de eene zijde. Laat het niet zijn „alsof men ontstemd is, of wel laat men hier niet uit „halen ergernis des harten".

Niet lang (daarna) zendt de eene zijde, de kant van den bruidegom, een gezant, men zegt: „Ga oostwaarts „gij, gezant, en zeg tegen de eene zijde, zeg derwaarts: „Indien het mocht zijn, dat het is alsof het toch „zal gebeuren, dan zal wat als-de-moeder-der-bruids„schatgoederen is, het eerst gebruikelijke, zijn beslag „krijgen". En dan wordt gebracht die *pinogoemanan*:

kom pindan i moena, koḷoban i lenso soetara, pāōngan im pāōng soetara. Moïbaja'mai mosingog-don ing goehangēā, inta sinantoe' mopokodapot kon singog toea, kainia: „Kinabit-pa koḷaboeng magi' i nobajag-makow „naa, sampe nion-don in singgai, ki togi gadi' kon tongo „botak dinia i ondok, pinomaja' dinia in soesa ing gina, „noponik noponag noḷoḷoeanan kong ginaḷoem minta, „tonga', ambe, dia' nokodoengkoeḷ kom pinonombolian.[63] „Kon toea noïoendok-magi' kong kinoejoengan[61]-makow „nai atamoe toea, bo notajak tobonsan tongo pata', „pinomaja' mente-mentek i mojojoega', agat-pa im pi-„nongaratan in motoïmok.[62] Eda' dongka nion inta „notampoei-magi'. Mokidongog dongka kon singog in „tongo botak, mongo kinoïbog-don nai togi gadi' kom „posi-posi-botak."

Kai n toebag i togi gadi' kon dampig im bobai toea' „Oentagdon ikow, taba', bo pogoeman, bahasa moa-ḷoes, bahasa moḷoeko', ko nai togi gadi' kon tongo botak, kamakow: Aka koema bo mogaan kong gina in tongo botak, jo tonggina' i joko', pinomaja' atorang doengkoeḷon in sinarima-don. Aka koema bo mopia doman kon tongo botak, jo „goeat"-don im bali'on."

Kon toea moboei-don ing goehangēā minta toea, mopokodapot kon singog nai togi gadi' kom bobai. Tonga' aka dia' koïbog in tongo botak in sikajoe mongo pindan, ojoeon in tokodoea, tokotoḷoe baḷoeian

een antieke taḷakedo'-doek, of een antieke doek waarop apen zijn afgebeeld (één doek, de prijs ervan is 30 realen), die wordt geplaatst op een bord van vroeger (antiek), bedekt met een zijden doekje, beschut door een zijden zonnescherm. Met dat (zij) aankomen, neemt de oudste, die is aangewezen die woorden over te brengen, het woord, hij zegt: „Vanaf gisteren al totdat het geheel „licht is geworden dezen (dag), tot daar al is de zon, „de ouders van de eene zijde gedreven door vrees, of „wel gedreven door moeiten des harten, zijn trap-op „trap-af gegaan om een leening te sluiten bij de fami- „lieleden, maar, helaas, er werd niemand gevonden bij „wien schuld kon worden aangegaan (gemaakt). Toen „zijn (zij) teruggekeerd naar de vaste verblijfplaats van die „Uwe slaven, en hebben gezocht (naar) een waardeloos „bord, of wel (naar) de resten van een verteerden doek, „nog het restje van waaraan is geknaagd door „verzame- „laars" (muizen). Maar slechts dit hebben (zij) met „moeite kunnen krijgen. (Ik) luister slechts naar het „woord van de eene zijde, of het (aangebodene) de „goedkeuring wegdraagt van de gezamenlijke ouders „der verschillende zijden", (maar allemaal familie der bruid).

Het antwoord van de ouders van de zijde van die bruid luidt: „Ga westwaarts gij, gezant, en zeg met „fijne manieren en schoone taal tegen de gezamenlijke „ouders van de eene zijde, zeg derwaarts: Als het mocht „zijn dat het de eene zijde welgevallig is, wat als-de- „moeder-der-bruidsschatgoederen is, of wel het eerst „gebruikelijke, dat is al ontvangen. Indien het ook aan „de eene zijde goed mocht worden gevonden, dat dan „de *goeat* zijn beslag krijge".

Daarna keeren die oudsten terug, overbrengende de woorden van de gezamenlijke ouders der bruid. Maar wanneer niet naar den zin is van de eene zijde een antieke doek of bord, dan gebeurt het dat in het geheel tweemaal (of) in het geheel driemaal (het aangebodene door iets anders) wordt vervangen,

sampe tarimaan kong kopia-pia-makow. Mobali'-bi' doman i ogoian im boeta', toempang, ande kabaḷo, doemoedoei-bi' i ibog nai togi gadi' kom bobai.

Dia' moonggot atodon-don in „goeat" : sikajoe tongo boenga', boli in toḷoe no poeḷoe'. Moïbaja'-mai mosingog-don ing goehangēā inta sinantoe' toea, kainia: „Noïoendok-makow koina bo dinia i ondok nopotajatajak-mai ko joemo-joemog minta i(m) bonsan, pinomaja' kon didi-didit minta kon tompi-tompigēā. Eda' nion dongka im batangan i notampoei-magi' podoedoei ing kinoboboga' nai atamoe toea. Bo aka koema bo koïbog nai togi gadi' kon tongo botak, eda' nion-don im bali'on „goeat". Mokidongog dongka kon singog mongo koïbog-don, pinomaja' mongo tarimaan-don nai togi gadi' kon tongo botak."

Toebag nai togi gadi' kom bobai: „Oentag-don ikow, taba', bo pogoeman im bahasa moḷoeko', kamakow: Aka koema bo dia' gama'an in tongo botak koerang ing gina, jo „ḷambon" im bali'on-don; „goeat" aindon sinarima kong kopia-pia-makow". (Aka sinondeaga [63], jo toea i modapot i „lambon" bo „oekoe-oekoed"). Kon toea moboei-don ing goehangēā minta toea mopokodapot kon singog nai togi gadi' kom bobai.

Tonga' aka dia' koïbog in tongo botak ing „goeat" toea, ojoeon ing kodoea, kotoḷoe baḷoeian sampe tarimaan kong kopia-pia-makow.

Dia' moonggot mogatod-don ko „ḷambon": boli in dojowa no poeḷoe' no reaḷ, baki pitoe. Moïbaja'-mai, mosingog-don ing goehangēā, inta sinantoe' mopoko-

totdat het wordt ontvangen met algeheele instemming. Het gebeurt ook wel dat er wordt gegeven grond, sago, of een paard, al naar de wenschen van de gezamenlijke ouders der bruid.

Niet lang (daarna) wordt gebracht de *goeat*; één antieke doek ter waarde van dertig (realen). Met dat (zij) aankomen, neemt de oudste die daarvoor is aangewezen, het woord, hij zegt: „Met dat (wij) zooeven „waren teruggekeerd, hebben (wij) gedreven door vrees, „steeds weer laten zoeken naar allerlei scherven van „een waardeloos bord, of wel naar de vodjes in de „verschillende hoeken. Maar dit slechts is het uiterlijk „van wat met moeite is verkregen volgens de groote „armoedigheid van die Uwe slaven. En als het mocht „zijn dat (dit) wordt gewenscht door de gezamenlijke „ouders der eene zijde, dan worde dit toch de *goeat*. „(Ik) luister slechts naar het woord of het (aangebodene) „wordt gewenscht, ofwel of het wordt ontvangen „(aangenomen) door de gezamenlijke ouders der eene „zijde."

Het antwoord der gezamenlijke ouders der bruid (luidt): „Ga westwaarts gij, gezant, en spreek met schoone taal, zeg „derwaarts: Als het mocht zijn dat er niet wordt uitge- „haald door de eene zijde ontstemming des harten, dat dan „de *ḷambon* zijn beslag krijge; de *goeat* is reeds ontvangen „met algeheele instemming (geheel naar genoegen)." (Als vroeger voor het meisje de plechtigheid *monondeaga* heeft plaats gehad, dan leidt dat tot *ḷambon* en *oekoe-oekoed*). Daarna keeren de oudsten terug om over te brengen de woorden van de gezamenlijke ouders der bruid.

Maar wanneer niet naar den zin is van de eene zijde die *goeat*, dan gebeurt het dat twee-, driemaal (het aangebodene door iets anders) wordt vervangen, totdat het wordt ontvangen met algeheele instemming.

Niet lang (daarna) brengt men de *ḷambon*, ter waarde van 20 realen, zeven koperen bladen. Met dat (zij) aankomen, spreekt de oudste, die is aangewezen over

dapot kon singog nai togi gadi' kon dampig i loḷaki.

Nion komintan podapot takin bahasa moaḷoes, bahasa moḷoeko', na' singog siningog pokogatod kom „pinogoemanan" ande „pinogoeatan".

Naonda in sinarima-don in tongo botak im „pinogoemanan", „goeat" bo „ḷambon" toea, je moïdoedoei moïgoem-pa ko „oekoe-oekoed".

„Oekoe-oekoed":

1. Poeät im papodong: pindan-kopoeḷoe' tobatoe', boli in tongo ringgi;
2. Poeät in siripoe: baki tobatoe';
3. Pinonobokan[61]: bembe' tobatoe', bogat tongo gantang, natoe moḷoben tobatoe' mongo dojowa-mai;
4. Pinole'adan: doit tongo ringgi;
5. Pinongajoegan: baki tobatoe';
6. Pinongingkonoekoean: pindan-kopoeḷoe' batek mongo totaid;
7. Pinotogoeḷoean: bango' tongo pangkoi;
8. Poeät im boeboeḷ i oembo: pindan kelo-kodojowa, boli i lima no pera.

Naonda i nobali'-don im „pinogoemanan", „goeat", „ḷambon" bo „oekoe-oekoed" toea, bo dongka „mogatod kom boḷad".

„Pinogoemanan", „goeat", „ḷambon" bo „oekoe-oekoed" noposi-posibi'-mai:

a. Aka nooeronsina, „pinogoemanan" toḷoe no poeḷoe' no reaḷ, sikajoe taḷakedo' tongo boenga'; „goeat" toḷoe no poeḷoe' no reaḷ.

b. Aka deeman nooeronsina, „pinogoemanan" sikajoe taroedoeng tongo boenga', boli in toḷoe no poeḷoe'

te brengen de woorden der gezamenlijke ouders van de zijde van den bruidegom.

Dit alles wordt overgebracht met fijne manieren en keurige taal, gelijk de woorden (die) gesproken zijn ten tijde van het brengen van den *pinogoemanan* of toen de *goeat* werd gebracht.

Wanneer al is ontvangen door de eene zijde de *pinogoemanan*, de *goeat* en de *ḷambon*, dan wordt er vervolgens nog gevraagd om de *oekoe-oekoed*.

Deze *oekoe-oekoed* bestaat uit:

1. Het afnemen van het hoofdversiersel: één kopoeḷoe'-bord, ter waarde van een rijksdaalder;
2. Het ontdoen van de houten sandalen: één koperen blad;
3. Het vroeger gevierde feest van het oordoorboren: één geit, één gantang rijst, moleo-eieren, één of wel twee;
4. Het vroeger gevierde feest van het tandenvijlen: geld, één rijksdaalder;
5. Het vroeger plaats gehad hebbende bijscheren van voorhoofd- en nekhaar en wenkbrauwen: één koperen blad;
6. Het plaats gehad hebbende nagelsknippen: een kopoeḷoe'-batek-bord of een kopoeḷoe'-totaid-bord;
7. Het plaats gehad hebbende haarwasschen met geraspte kokosnoot: één kokospalm;
8. Het afnemen van de oembo-vogelveeren (een versiersel): een kelo-kodojowa-bord, ter waarde van vijf gulden.

Nadat zijn beslag heeft gekregen de *pinogoemanan*, *goeat*, *ḷambon* en *oekoe-oekoed*, rest nog slechts het brengen van de slaapmat.

De *pinogoemanan*, *goeat*, *ḷambon* en *oekoe-oekoed* zijn meermalen verschillend:

a. Indien (de wederzijdsche ouders) van adel zijn, dan bedraagt de *pinogoemanan* dertig realen (d.w.z.) één taḷakedo-doek; de *goeat* dertig realen.

b. Als (de wederzijdsche ouders) niet van adel zijn, dan bedraagt de *pinogoemanan* één taroedoeng-

no reaḷ; „goeat" sikajoe, boli in dojowa no poeḷoe' no reaḷ.

c. Aka sinondeaga, jo toea i modapot i „lambon" bo „oekoe-oekoed".

d. Tonga' aka dia' sinondeaga, tonga' „pinogoemanan" bo „goeat" bo „gama'" i modapot ko i togi gadi' kom bobai.

Mogatod-don kom boḷad.

Naonda i noḷapat-don im „pinogoemanan" „goeat", „ḷambon" bo „oekoe-oekoed" toea, jo monaba'-don ing ki togi gadi' kom bobai, kainia: „Oentag-don ikow, taba', bo pogoeman kon tongo botak, kamakow: Naa bo „pinogoemanan", „goeat" bo „ḷambon" takin i „oekoe-oekoed" kobali-bali'-don, eda' akoeoi naa inoentag in tongo botak, pinokipogoemanan ko imonimoe-don komi-komintan, bo aka koema bo dia' mokopatoe' kom pogot, pinomaja' kopadatan [65] in tongo botak, jo tosioegan i adi' i atodon-don, sin singgai nion aindon koonag-koonag."

Kon toea boeion-don taba'an-moeik nai togi gadi' ko ḷoḷaki, kainia: „Oeik-don ikow, taba', bo pogoeman kon tongo botak, kamakow: Kisima-siman [66]-don-mai, sin dega' mokiatod-don in tosioegan i adi', oempaka tonga' boḷad tongo pata', ande oḷoenan tongo pongko', pinomaja' siningkoi tongo bontow, jo tosioegan i adi'-naton im pokiatod-don-moeik."

Naonda i mogatod-don kom boḷad toea, jo ki Singkoeton oemonoe [67] ko ḷantaan, iliboe ing koeramboe i lapi-lapi'an. Kom bonoe i lantaan toea ki Singkoeton takin nai bobainja dojowa toḷoe-mai. Lantaan toea binonoean im boḷad, oḷoenan, ngongaananēā bo pakeangēā minta. Naonda i atodon-don, jo ḷantaan inta toea boeligan in dojowa toḷoe-mai no poeḷoe' i intau;

doek, ter waarde van dertig realen; de *goeat* een antieke doek, ter waarde van twintig realen.

c. Wanneer de plechtigheid „in den stand der jonge meisjes brengen" heeft plaats gehad, dan leidt dit tot *ḷambon* en *oekoe-oekoed.*

d. Maar als het „in den stand der jonge meisjes brengen" niet heeft plaats gehad, dan worden alleen de *pinogoemanan* en de *goeat* gebracht aan de ouders der bruid.

Het brengen van de slaapmat.

Nadat beëindigd zijn de *pinogoemanan, goeat, ḷambon* en *oekoe-oekoed,* zenden de ouders der bruid een gezant, men zegt: „Ga westwaarts gij, gezant, en zeg „tegen de eene zijde, zeg derwaarts: Nu de *pinogoe-* „*manan, goeat, ḷambon* en *oekoe-oekoed* bezig zijn hun „beslag te krijgen, ben ik westwaarts gezonden door „de eene zijde, mij is opgedragen te zeggen tegen U „allen, dat indien het niet warm mocht maken „(Uw) gezicht of ontstemd komt te worden de eene „zijde, worde dan toch gebracht de slaapplaats van (Uw) „kind, want de zon daalt reeds hoe langer hoe meer."

En dan wordt er weer een gezant oostwaarts gezonden door de ouders van den bruidegom, men zegt: „Ga oostwaarts gij, gezant, en zeg tegen de eene zijde, „zeg derwaarts: Wilt U steeds gereed houden, want „waarschijnlijk laten (wij) al brengen de slaapplaats van „het kind; ofschoon het slechts zal zijn één slaapmat, „of één kussen, of wel één stukje draad, de slaapplaats „van ons kind die zal oostwaarts worden gebracht."

Met dat zal worden gebracht die slaapmat, begeeft Singkoeton zich naar binnen in het ledikant (dat) omringd is door een gordijn, dat met kleurige franje wordt versierd. Binnen in dat ledikant (zit) S. met zijn gezamenlijke zusters, twee of drie. In dat ledikant is ingedaan een slaapmat, kussens, zijn eetgerij en al zijn kleeren. Terwijl het wordt gebracht, wordt dat ledikant op draagstokken gedragen door twintig of ongeveer dertig menschen;

ko moena bo kon toemi mobajong i intau, ļoļakibobai, adi'-itoi. Ko moena ojoeon i intau tobatoe', mongo dojowa, inta sinantoe' mosimaoe, mokadaimakow kon toengkoedon. Lantaan pinomaja' tosioegan i Singkoeton toea atodon takin tolibag, doedoeionmai nai togi gadi'.

Na' doman nion ing kon doļaag nai Dajag toea: motojoe' i intau i motomoe, bo ojoeon doman i intau inta sinantoe' mosimaoe. Motosimaoe toea, naonda i mogogitog-don jo boeaton ing kokow. Naonda i nodapot-don, baja-baja' potoeot i lantaan toea takin boļad, oļoenan bo pakeang bo pindan minta toea; bo ki Singkoeton im popolitoe' kong kadera. Moïbaja'-mai inta toea, eda' mojodoengkoeļ-don ing ki togi gadi' kom posi-posi-botak, mopojosingog im bahasa moaļoes, singog moļoeko', ko inta binali' singgai ki inta toea. Moïdoedoei mojosingog-don kom pononika. (Ki Dajag oemoeran kom bonoe ing koeramboe).

Aka kaper, jo dia' bidon nikaan, sin tonga'-bi' „pinogoemanan", „goeat" bo „gama'" im bali'on, mangalenja: aka dia' sinondeaga.

Naonda i nobali'-don im „pinogoemanan", „goeat", „ļambon" bo „oekoe-oekoed", bo inatod-don im boļad, jo ki togi gadi' kon dampig im bobai mokiatod ing kaanon, ļosing, pomama', ponoja', toeli' i joko'.

Mokinika-don.

Kon doļom ki inta toea ki togi gadi' kom posi-posibotak, pinomaja' ginaļoem minta, komintan-don nojodondon, mopojosingog in singog mopia, bahasa moļoeko', ko naonda i mopia. Kon toea mokiompat-don im boļad. Ki togi gadi' kom posi-posi-botak, pinomaja' ginaļoem minta, mongo goehangēā taki-takin im bobato, limitoe'

vooraan en achteraan (loopen) vele menschen, mannen en vrouwen, kinderen en volwassenen. Voorop is één man, of twee, die is aangewezen om te dansen, steeds in de hand houdende een lans. Het ledikant of wel de slaapplaats van dien S. wordt geleid met gezang en wordt steeds gevolgd door de gezamenlijke ouders.

Aldus is het ook op het erf van die Dajag en de haren: vele menschen die gaan (den bruidegom) tegemoet, en ook (daar) zijn menschen die aangewezen zijn om te dansen. Die dansers, terwijl (zij) aan het spelen zijn wordt er luid geschreeuw (gejuich) aangeheven. Als (de stoet) is aangekomen, dadelijk wordt naar binnen gebracht dat ledikant met de slaapmat, kussens en kleeren en die borden; en dan wordt S. gezet op een stoel. Met dat die (stoet) aankomt, ontmoeten de ouders van weerszijden (der verschillende) zijden elkaar, en doen wederkeerig hooren fijne taal, keurige woorden, over hetgeen is geschied dien dag. Vervolgens spreken (zij) met elkaar over de (mohammedaansche) trouwerij. (Dajag is steeds binnen de gordijnen (van het bruidsbed).)

Wanneer men heiden is, wordt er niet op mohammedaansche wijze getrouwd, want dan heeft toch alleen de *pinogoemanan*, de *goeat* en „het halen" plaats, d.w.z. als vroeger de plechtigheid van het in den stand der jongedochters brengen niet heeft plaats gehad.

Indien al zijn beslag heeft gekregen de *pinogoemanan, goeat, ḷambon* en *oekoe-oekoed,* en al is gebracht de slaapmat, dan laten de ouders van de zijde der bruid eten brengen, palmwijn, pruimbenoodigdheden, toespijs, (als) vergoeding (vergelding) voor den bruidsschat.

Het trouwen (op zijn mohammedaansch).

Op dien avond de ouders van weerszijden, of wel de geheele familie, allen zijn bijeen, doen wederkeerig hooren goede woorden, schoone taal, zooals behoorlijk is. Men heeft daar matten laten neerleggen. De ouders van weerszijden, of wel al de familie, of de oudsten te zamen met het dorpshoofd, zitten

mojosiliboe[68]-mai; ojoeon ing ki inta limitoe' ko oḷoenan, ojoeon i limitoe' kom binoḷadan.

Komintan nion limitoe' limiboe, bo ki Singkoeton toea limitoe' ko joeak, popolitoe' ko oḷoenan.

Ki Singkoeton toea pinakeangan i mopia, mogilenso[69] ing kinalembaoe, mogisising im boeḷawan, inaḷo wangan in soetara. Limitoe' in sia toemaingkoekoe', popodorot in doeḷoed kon taḷog; lima koḷoanan im porokantangon[70] i imang tobatoe'. Kojoengkoem, inta porokantangon toea, koḷoban i lenso soetara ande lenso aboḷ. Lima koloïgi popodorot kom paanja doman koḷoïgi.

Naonda i nosadia-don ilimitoe' komintan, jo simindog-monik ing ki ama' i Dajag, pinomaja' goehangēā tobatoe' inta sinantoe' mopokodapot kon singog toea, kainia: „Akoeoi nokioïni' ko nai togi gadi' kom posiposi-botak, pinomaja' ginaḷoem minta, ande goehangēā minta taki-takin im bobato, ande na'-don toean-toeang lebe, si a pokinikaan ko i Singkoeton bo ko i Dajag". (Singog inta na'toea singogon kotoḷoe). Noïdoedoei kon toea ojoeon i imang tobatoe' ande chatibi, mobasa ko hoetoeba nika; dega' koḷoetoe'an-mai im pomama'.

Na doman nion ing ki Dajag toea, pinakeangan doman i mopia, binonoe kom bonoe ing koeramboe, iloekadan im bobai dojowa, toḷoe-mai, tango-tangoian: mototoeḷok[71]. Ki Dajag toea popolitoe' doman ko oḷoenan kom bonoe ing koeramboe, mogibintoḷ in songket soetara pinomaja' sabe', mogilamboeng in sating, mogiaḷowang in soetara, ḷamba'an i boeboeḷ i oembo, ande ḷamba'an im papodong aka sinondeaga, mogiboboḷ im boeḷawan, mogitomot i rante boeḷawan, mogisising is saḷaka ande boeḷawan.

met elkaar in een kring (hebben er zich met elkaar om heen geschaard); er zijn er die zitten op een kussen, er zijn er die zitten op wat met een mat belegd is.

Die allen zetten zich in een kring, en die S. zit in het midden, wordt gezet op een kussen.

Dien S. zijn mooie kleeren aangedaan, (hij) heeft een hoog opgemaakten hoofddoek op, een gouden ring aan, een zijden doek over den schouder hangen. Hij zit gehurkt (en) laat steunen de knie op den vloer; (zijn) rechterhand wordt gevat door een imam. De vuist, die wordt vastgehouden, wordt bedekt met een zijden doekje of (eigen) geweven doekje. De linkerarm laat (hij) rusten ook op zijn linker dij.

Nadat allen zijn gezeten, staat op de vader van Dajag, of wel de oudste die is aangewezen die woorden over te brengen, hij zegt: „Ik heb laten roepen „de gezamenlijke ouders der verschillende kanten, of „wel de geheele familie, of de oudsten te zamen met „het dorpshoofd, vooral zoo ook de heeren lebai's, „want (wij) wenschen te laten trouwen Singkoeton „en Dajag." (Dergelijke woorden worden driemaal gezegd). Vervolgens is er een imam of chatib, die het huwelijksformulier leest; ongeveer (zoolang als) de tijd waarin „gaar" kan worden een sirihpruim (duurt dit lezen).

Eveneens is ook die Dajag bekleed met mooie kleederen, (zij) is ingedaan binnen in de gordijnen (van het bruidsbed), wordt bewaakt door twee of drie vrouwen, die gewoonlijk genoemd worden: oppassters. Die D. wordt ook gezet op een kussen binnen in de gordijnen, om het middel vastgebonden heeft (zij) een zijden songket-sarong of wel een sabe-sarong, heeft aan een satijnen kabaja, een zijden doek over den schouder hangen, is versierd met oembo-vogelveeren, of versierd met een soort kroontje, als (zij) „het in den stand der „jongedochters brengen" heeft ondergaan, (zij) heeft een gouden ketting om, kabajaspeldjes met gouden kettinkjes, zilveren of gouden ringen aan.

Kon toea diaan i imang ande chatibi ing ki Singkoeton baja'an popodati ko i Dajag kom bonoe ing koeramboe. Moïbaja'-mai in tajowon ing koeramboe, toemongkod-pa tongopi' bo molibo' ing ki inta mopodati ko i Singkoeton toea, kainia: „Halal nikaan i Singkoeton ing ki Dajag?" Kai n toebag i Dajag tontani': „Halal!" Boeion libo'on sampe kotoḷoe. Ojoeon libo'on-mai inta toea, dia'-pa-bi' in sia toemoebag sebab mooja'. Libo-libo'on-mai sampe toebaganēā tontani'. Dia' mobali' tolioean.

Naonda i nopaḷoet-don ilibo' kotoḷoe toea, eda' kaimonia: „Boekat-ai-don ing koeramboe!" Pokiboekat kodoea kotoḷoe-mai, bo dia' doman boekatan. Jo libo'-on-don-monia mongo onoe-pa i oeḷaan[72]. Toebagan-don i intau kom bonoe ing koeramboe toea, kaimonia: „Moïgoem-pa kon dati lima no pera". Ogoian-don i lima no pera, ande mopoeḷoe'-mai no pera, mongiibog[73]-bi' i Singkoeton. (Mobali' doman ing kabaḷo, toempang, boeta'). Kon toea dia'-pa doman boekatan-monia ing koeramboe. Libo'on bidon: „Onoe-pa doman i oeḷaan?" Kai n toebag-monia: „Moïgoem-pa kom pinotoeḷokan, toekid inta mototoeḷok". Ogoian-don im pinotoeḷokan: baki toemongo-batoe', ande doit toemongo-pera-mai. Sindogan-makow i Singkoeton toea, ojoeon toemongo-oras-mai. Dati nion doemoedoei-bi' i ibog i Dajag toea i moïgoem: lima, onom-mai ande mopoeḷoe'-mai no pera. Aka dia'-pa mojogoelit ko ibogēā, doï'-pa doman in sia baja'an dation, ande dia' ogoi-monia boekatan ing koeramboe.

Daarna (na het lezen van het huwelijksformulier) neemt de imam of chatib Singkoeton mee om hem een hand te laten geven aan die Dajag binnen in de gordijnen. Met dat (zij) aankomen vóór de gordijnen, houden (ze) even stil en vraagt degeen, die een hand heeft gegeven aan dien S., hij zegt: „Is het geoorloofd dat Dajag wordt gehuwd door Singkoeton?" Het antwoord van Dajag zelf luidt: „Het is geoorloofd!" (Dan) wordt het weer gevraagd tot driemaal toe. Er zijn er, als dat wordt gevraagd, die heelemaal nog geen antwoord geven, daar (zij) verlegen zijn. (Dan) wordt het steeds weer gevraagd, totdat (de vraag) door haar zelf beantwoord wordt. (Een ander) mag niet (haar) vervangen (bij het antwoorden.)

Is beëindigd dat driemaal vragen, dan zeggen zij: „Doe toch open de gordijnen!" Er wordt verzocht te openen twee- of driemaal, en toch worden ze niet geopend. Dan wordt er door hen gevraagd, wat of er nog is waarnaar wordt verlangd. Daarop wordt geantwoord door de menschen binnen in de gordijnen, zij zeggen: „Er wordt nog verzocht (om een gift) voor het handgeven, vijf gulden." Er wordt gegeven vijf gulden of ongeveer tien gulden, al naar den wensch van S. (Er kan ook (gevraagd worden) een paard, sago, grond). En dan wordt toch nog niet geopend door haar het gordijn. Er wordt weer gevraagd: „Wat wordt er dan nog verlangd?" Haar antwoord luidt: „Er wordt nog iets verzocht voor de moeite van het oppassen, toereikend voor al de oppassters." Er wordt gegeven voor de moeite van het oppassen: een koperen blad voor ieder, of geld, voor ieder ongeveer een gulden. De heele staantijd van dien S., het gebeurt dat die ongeveer een uur bedraagt. Die gift voor het handgeven, het hangt geheel af van den wensch van die D. (hoeveel zij) wil vragen: vijf of ongeveer zes of ongeveer tien gulden. Als nog niet bevredigd is haar wensch, (dan) wil zij ook nog niet, (dat men) haar een hand gaat geven, of niet staan zij (de oppassters) toe te openen de gordijnen.

Naonda im boekatan-don-monia, baja'an-don popodati (popokantang) i lima i Singkoeton toea ko lima i Dajag, toempaḷa lima koḷoanan. Kojoka-jokantang-pa doman toea bo kapiton-don i Singkoeton diaan ḷoemoeai. Moïloeai-magi', baja-baja' bo mongantang magi'-makow kom bajongan nai togi gadi', pinomaja' goehangēā minta, bo ompoe'an-monia, kaimonia: „Ompoe'[74]! toemboḷan[75], poïgoemon barakat ko i togi mia, pinomaja' poïgoemon-makow barakat ko aḷoes nai lakimoe bo ko nai baaimoe, jo kamoenda in tonga'-pa doman mononoi mobiag. Poïgoemon-makow do'a kom barakat in datoe moena, im boki' moena, jo kamoenda in tonga'-pa doman mokodoengkoeḷ kong karamat mopia kong kobobiag. Poïgoemon-makow in tonga'-pa doman koboeï'an im bobiagon,[76] kotoḷoeboe'an[77] im pinomoeḷa, ki adi'-namoenda tonga'-pa doman toemoḷoeboe', bo toniboeḷoi-namoenda i mononoi-pa doman, simba, motantoe'-pa i oesaha-namoenda, si a ponondatoe,[78] a pononggina', a pononggama', ande pogoetat-pototoḷoeadi', pononggina ḷoem. Bo ompoe'! poïgoemon do'a, jo

ki inta moroeit i momoemoeḷ-pa,
ki inta moḷanit i mongangoi-pa,
ki inta mopatoe' in toemoemping-pa,
ki inta moboeroek i joemajoe'-pa.

Tonga'-pa doman ki inta mobondoe ing kotongoetan-namoenda, jo ki inta moraat i loemboe'onēā-pa doman ko likoed in doenia, kon dia' koboeo'an ande koontongan".

Als door haarlieden geopend is, gaat (de imam) de hand van S. leggen (doen aanvatten) in de hand van D., (nl.) de gezamenlijke rechterhanden. Terwijl (bruid en bruidegom) elkaars handen nog steeds vasthouden, wordt D. door S. geleid en naar buiten gebracht (uit de kamer). Met dat (zij) er uit komen, dadelijk worden handen gegeven her- en derwaarts aan al de gezamenlijke ouders, of de oudsten, en worden (zij) gelukgewenscht door hen, zij zeggen: „Bij de goden! dale neder „(de zegen) die wordt verzocht aan den Bezitter van het „geschapene, of wel (de zegen) die steeds wordt verzocht „aan de geesten van Uw gezamenlijke grootvaders en „aan (de geesten) van Uw gezamenlijke grootmoeders, „dat gij tweeën toch nog maar lang moogt leven. Er „wordt bestendig gebeden om een zegen van de vroegere „vorsten en van de vroegere vorstinnen, dat gij tweeën „toch ook slechts moogt kunnen verkrijgen goede bui- „tengewone gaven in het leven. Er wordt steeds gesmeekt, „dat toch ook maar veel komen te worden de huis- „dieren, vruchtbaar kome te zijn het geplante, de kin- „deren van U tweeën toch ook maar voorspoedig mogen „opgroeien, en het huwelijk van U beiden toch ook „bestendig moge zijn, opdat zeker mogen zijn Uw beider „inkomsten, want dan zult (gij) daarmee natuurlijk het „den vorst verschuldigde geven, daarmee natuurlijk de „moeders geschenken geven, daarmee natuurlijk den „vaders presentjes schenken, of daarmee de naaste bloed- „verwanten bijspringen, daarmee de (verdere) familie „bedenken. En bij de goden! er wordt gebeden dat

„hetgeen scherp gepunt is, dat worde eerst stomp,
„hetgeen scherp is, dat worde eerst bot,
„hetgeen warm is, dat worde eerst koud,
„hetgeen stinkend is, dat verwijdere zich eerst!

„Dat toch alleen slechts hetgeen welriekend is, geroken „kome te worden door U tweeën, dat hetgeen slecht „is, dat worde toch ook weggegooid door hem achter „den rug der wereld, waar het niet kan worden ge- „roken of kan worden gezien."

Naonda i mopaḷoet-makow monika toea, jo mokioḷoed-don. Kon toea politoe'on-don komintan ing ki togi gadi' kom posi-posibotak, goehangēā minta taki-takin im bobato bo ki Singkoeton toea bo ki Dajag, i mongaan kojota-jotakin, mongaan mojosiliboe-mai, mongaan monginoem ibog-ibog. Nokoḷapat-makow mongaan toea, ki togi gadi' kom posibotak, mangalenja: goehangēā inta sinantoe' mosaḷamat, mogintoebagan-pa-mai in salamat odi-odi' (oetoe-oetoeng). Miliodot-mai inta toea simindog-monik ing goehangēā tobatoe' kon dampig i loḷaki, kokada-kadai im bokoe', bo mogatod kon saḷamat, kainia: „Dongka nokisaroema-kase, [79] saḷamat! moposaḷamat in saḷamat i boeḷoi i Angkina, pinomaja' nai togi gadi' kon tongo botak; saḷamat boeḷoi (i) Iboed!

Saḷamat kon sikajoe bondoi!
Naa bo aim pinoponik kom baḷoi.
Jo pokopia-don im pogogimontai. [80]
Dika baoton i oeoi,
Baoton im balombaḷoi.
Simba' dia' karaton i anoi,
Simba' pomake'-naton mononoi".

Mooepoet-makow in saḷamat dota' i loḷaki, jo si-mindog bidon monik ing goehangēā ande intau inta sinantoe' modia kon saḷamat kon dampig im bobai, kokada-kadai doman im bokoe', kainia: „Dongka nokisaroemakase, saḷamat! moposaḷamat in saḷamat i boeḷoi (i) Iboed, pinomaja' nai togi gadi' kon tongo botak; saḷamat boeḷoi i Angkina!

Als dat trouwen is afgeloopen, dan laat men het eten opdoen. En dan worden (aan den feestdisch) geplaatst al de ouders der verschillende zijden, de oudsten te zamen met het dorpshoofd, en die S. en D. om te eten met elkaar, (zij) eten met elkaar geschaard om de tafel, eten en drinken naar hartelust. Is dat eten afgeloopen, de ouders van weerszijden, d. w. z. de oudsten die zijn aangewezen een zegenwensch te uiten, dienen elkaar nog van antwoord met een odi-odi- of oetoe-oetoeng-heilwensch. Dadelijk daarop staat een oudste op van de zijde van den bruidegom, steeds in de hand houdende een wokkablad-napje, en brengt een heilwensch uit, hij zegt: „Er rest slechts dank te zeggen (voor Uwe wel-„willendheid mij hier het woord te verleenen; deze „uitdrukking heeft ook de beteekenis van ons: met „Uw verlof), heil! (ik) breng over den heilwensch van „den echtgenoot van Angkina, of wel van de geza-„menlijke ouders van de eene zijde; heil den echtgenoot „van Iboed!

„Heil den antieken doek Bondoi! (d. w. z. den bruidegom)
„Nu is hij al boven gebracht in het huis.
„Maak toch goed de wijze van verzorgen (regelen).
„Omwind (den huwelijksband) niet met rotan.
„Omwind (den huwelijksband) met koperdraad.
„Opdat hij niet worde stuk geknaagd door de witte mieren,
„Opdat hij bestendig door ons worde gebruikt."

Is beëindigd de heilwensch van de zijde van den bruidegom, dan staat weer op een oudste, of iemand die is aangewezen een heilwensch uit te brengen van de zijde van de bruid, terwijl (hij) ook steeds in de hand houdt een wokkabladnapje, zegt hij: „Er rest slechts „dank te zeggen (met Uw verlof), heil! (ik) breng over „den heilwensch van den echtgenoot van Iboed, of „wel van de gezamenlijke ouders van de eene zijde; „heil den echtgenoot van Angkina!

Saḷamat kom bajongan-naton!
Naa bo ai-nosipoen, ai-nodondon,
nosipoen ko nai ama'-naton,
taki-takin i ompoe-naton.
Bo nokaan kong kaanon,
bo nonginoem ko inoemon.
Aka tonga'-pa poïgoemon
kom boki' bo datoe-naton,
jo ompoe'! na' poïgoemon,
jo oempaka bonoe im baḷangon
mamoeik doman doemondon,
si a pogaḷoeman-naton".

Naonda i mokoḷapat-don mongaan toea, jo molibo'-don ing ki togi gadi' kon dampig im bobai, ande goehangēā inta sinantoe' modia kon singog, kom pogogama' ko i Dajag toea, kainia:

„Aka koema bo dia' mokopatoe' kom pogat — ande „kopadatan — nai togi gadi' kon tongo botak, naa indo-„ngogan-makow im bobato, pinomaja' goehangēā minta, „ande na'-don indongogan-makow nai togi gadi' kom „posi-posibotak: basarata [81] i oaidan-naton motoliom-„poe [82], kinabit-pa doḷom koḷaboeng bo tongo singgai „naa, ande magi' bidon nion in doḷom, deeman-bi' ko „nobali'-don, tonga' siga-sigad-don ojoeon im bali'nja. „Bo aka koema bo motombogot [83], motomboto' [88], ande „mojodoedoei in tosingogon kom posi-posibotak, eda' „deeman-bi' ko na'batangan i mamakow momakisa „ande moporotoi kon tongo botak, tonga' aka koema „bo mopia doman, kami ki togi gadi' kom bobai, dega' „molibo'-don kon tongo botak kom pogogama'. Ma-„ḷoena i moena pojosingog mogintajowan [84]-mai naa, „jo dika-bi' ikoḷom-makow bo tooema', dia' panga' bo „ojoeon i oaidan-ka moïntok moḷoben kon dampig nai „ina'nja pinomaja' nai ama'nja kon tongo botak, ande „dia' panga' kobojo-bojo'an in dondamon nai ina'nja

„Heil ons allen!
„Nu zijn (we) al bijeen, al verzameld,
„vergaderd bij onze gezamenlijke vaders,
„te zamen met onzen heer (het dorpshoofd).
„En (wij) hebben gegeten van de spijzen,
„en hebben gedronken van de dranken.
„Als het toch mocht zijn (gelijk) wordt verzocht
„aan de vorstin en onzen vorst
„ja, bij de goden! (moge het zijn) gelijk wordt
„afgesmeekt,
„dat al zou ook (worden gevraagd) de inhoud der
zee (de visch),
„deze ook oostwaarts komt (om) zich te
verzamelen,
„want dan zal het ons familiebezit zijn."

Als het eten is afgeloopen, dan vraagt de vader van de zijde der bruid, of een oudste, die is aangewezen de woorden over te brengen, naar de wijze waarop die Dajag gehaald zal worden, hij zegt:

„Indien het niet warm mocht maken — of kome te „ontstemmen — de aangezichten van de gezamenlijke „ouders der eene zijde, dit (mijn woord) worde in „zijn geheel aangehoord door het dorpshoofd, of door „de oudsten, vooral zoo ook worde er algeheele aan-„dacht aan geschonken door de gezamenlijke ouders „van weerszijden: in verband met het werk van ons, „grootouders en kleinkinderen (oud en jong, ook wel: „heer en onderhoorigen), (dat) al (gaande is) vanaf den „nacht van gisteren en dezen geheelen dag, of totdat het „nu weer avond is [tot weer zoo (ver gevorderd is deze) „avond] wil ik opmerken dat het wel niet afgeloopen is, „maar het meeste heeft toch zijn beslag. En indien het „mocht zijn, dat wordt gelijk een bindsel, wordt gelijk „het omwondene, of dat met elkaar dezelfde richting „uitgaan de bedoelingen van de verschillende zijden, wel „(dan zal U duidelijk zijn dat) het heusch niet is alsof „wij derwaarts gaan dwingen of zachten dwang uitoefe-„nen op de eene zijde, maar indien het toch goed mocht

„pinomaja' nai ama'nja, ande mokodoengkoeḽ-pa-bi'
„ko oḽoe' bo mokotanob-mai, jo ba' dia'-don i moko-
„oendo-oendok i maja' mongontong ko nai togi gadi'."

Toebag i togi gadi' ko ḽoḽaki: „Nion bo nion-don
„in singog in tongo botak inoekat-monag, eda' inami
„naa kodoe-kodoedoei, dia' koponimbaḽoei pinomaja'
„dia' koponimbajow. Tonga' aka koema bo mopia
„doman kon tongo botak, ande dia' mokopatoe' kom
„pogot nai togi gadi' deeman na' batangan i monim-
„bajow pinomaja' mongindoi' kon singog in tongo
„botak, tonga' aka koema bo mopia doman, bai n
„dongka ko intoḽoe pinomaja' moginggopat ing gobii
„naa bo dongka mopojodoengkoeḽ in tosingogon ing
„kita motoliompoe".

Kon doḽom ki inta toea boeka'an komintan i ito-
itog, ojoeon ing ki inta motōp, motokap kong gan-
dang, mobongkoeg kong koelintang. Mobondit bo
mosaḽamat, koba-kobajagan-makow.

„worden gevonden, wij, de ouders der bruid, zouden wel „(inlichtingen) willen vragen aan de eene zijde over het „halen (der bruid). De reden dat nu dit eerst met elkaar „wordt besproken van aangezicht tot aangezicht, is „dat het toch niet later worde dan morgen en over- „morgen, (dat) niet misschien er zal zijn eenig werk, „klein of groot, aan de zijde van de gezamenlijke „moeders of van de gezamenlijke vaders van de „eene zijde, of dat niet wellicht licht ongesteld wor- „de door onwel worden (iemand) der gezamenlijke „moeders of der gezamenlijke vaders, of dat de jon- „gelui toch nog verkrijgen dauw (hier: tuinvruchten) „en aan U denkende (een deel van die vruchten „U als geschenk willen aanbieden), dat er dan niet „meer iets zij, dat (de jonge vrouw) steeds weer terug- „schrikkende maakt om te gaan zien naar de gezamen- „lijke ouders."

Het antwoord van de ouders van den bruidegom (luidt): „Nu eenmaal dat het woord is (dat) door de „eene zijde benedenwaarts geplaatst is, wel, van onze „zijde wordt geheel gevolgd, (wij) hebben niet iets „waarmee (we Uw voorstel) willen wijzigen, of wel „niet iets waarmee we ons er tegen verzetten. Maar „indien het ook goed mocht worden gevonden bij de „eene zijde, of niet warm maakt de aangezichten der „gezamenlijke ouders, geenszins alsof (we) willen tegen- „spreken of wel afkeerig zijn van de woorden van de „eene zijde, maar als het toch goed mocht worden „gevonden, laat het dan zijn op den derden of den „vierden nacht vanaf nu (gerekend), en dan zullen „(we) met elkaar doen ontmoeten de bedoelingen (het- „geen gezegd, besproken moet worden), wij grootouders „en kleinkinderen."

Op dien avond beginnen al de verschillende spelen, er zijn er die dobbelen, slaan op de trom, bespelen het vijf-bekken-instrument. Er wordt gezongen en er worden heilwenschen geuit, zoo ongeveer den geheelen nacht (nagenoeg licht is geworden).

Gama'.

Moïagi' in singgai pinojosingog dodai m pokonika toea, jo mokioïni' pinomaja' mokigama'-don kom bobato takin ing goehangēā kon dojowa toḷoe-mai, mokioïni' kong ginaḷoem minta inta moaboḷ[85] pinomaja' ginaloem kon tete'. Ginaḷoem, inta maja' magi' kon dampig i loḷaki, mopodoeḷoe im pindan, tampelan, ki inta ḷojang molimboeng.

Naonda i mongaan-makow im bajongan ing ginaḷoem, inta minaja'-magi' ko nai togi gadi' kom posiposibotak, jo monaba'-don-moeik ing ki togi gadi' ko ḷoḷaki, kainia: „Oeik-don ikow, taba', bo pogoeman ko nai togi gadi' kon tongo botak, pinomaja' kong goehangēā minta, kamakow: Aka koema bo mopia doman, jo dega' kitoo-tooḷoet domai, si adi' nion gama'an-don nai togi gadi' kon tongo botak, simba' dia'-pa-bi' i moïlabot, pinomaja' ba' dia'-pa-bi' i oejan mongo gotoep".

Toebag i togi gadi' kom bobai: „Oentag-don ikow, taba', bo pogoeman ko nai togi gadi' kon tongo botak, kamakow: Aindon sinarima kong kopia-pia takin gina motoelid".

Moliodot-mai toea popooeikan-don ing goehangēā dojowa-mai takinan ing ginaḷoem minta, mogama'-don ko i Dajag toea. Kon toea moponag-don ing ki Dajag toea, pinakeangan i mopia, doedoeion-mai nai togi gadi' bo ing goehangēā minta bo bajongan-don ing ginaḷoem, inta nojosipoen-mai toea.

Naonda i moïtonggantag-mai kom baḷoi nai Singkoeton toea, toemongkod in sia, mongoeḷa ko „ḷoḷanan ko ḷanag": baki tobatoe'. Modapot-mai kom boentoeḷan in toekad, toemongkod bidon in sia, mongoeḷa kom „poponikan": baki tobatoe'. Moïponik-monik kon dangkoeḷon, toemongkod bidon in sia, mongoeḷa

Het halen.

Komt de dag, dien (zij) met elkaar hebben afgesproken ten tijde van dat huwelijk, dan laat men roepen of wel men laat halen het dorpshoofd met twee of drie oudsten, laat roepen de naaste familie, of wel de familie, die een gemeenschappelijke moeder heeft. De familie, die herwaarts gaat naar de zijde van den bruidegom, helpt met borden, zwaarden, er zijn er die (geven) een rond koperen blad.

Nadat klaar is met eten al de familie, die is gekomen bij de gezamenlijke ouders der verschillende zijden, zenden oostwaarts een gezant de ouders van den bruidegom, men zegt: „Ga oostwaarts gij, gezant, en zeg „tegen de gezamenlijke ouders der eene zijde, of wel „tegen al de oudsten, zeg derwaarts: Indien het toch „goed mocht worden gevonden, dan willen (zij) zich „waarschijnlijk wel voortdurend gereed houden, want „dat kind zal worden gehaald door de gezamenlijke „ouders van de eene zijde, opdat er toch niet eerst „verhindering kome, of wel opdat het toch niet eerst „zal gaan regenen of donderen."

Het antwoord van de ouders der bruid (luidt): „Ga „westwaarts gij, gezant, en zeg tegen de gezamenlijke „ouders der eene zijde, zeg derwaarts: Reeds is ont„vangen (Uw bericht) met instemming, met een oprecht „hart."

Dadelijk daarop laat men oostwaarts gaan bijv. twee oudsten, vergezeld door de familie, om te halen die Dajag. Dan komt die D. naar beneden (de trap af), bekleed met mooie kleederen, gevolgd door de gezamenlijke ouders en de oudsten en al de familie, die daar bijeen was gekomen.

Met dat (zij) voor het huis van dien Singkoeton en de zijnen zijn gekomen, houdt zij (de bruid) stil, verzoekende (om een geschenk voor) het oversteken van de goot: één koperen blad. Aangekomen bij het onderste gedeelte van de trap, houdt zij weer stil, verzoekende (een geschenk voor) het beklimmen van de

bidon ko „ļampangan kon tonom": baki doman tobatoe'. Moïtoeot-makow kom baļoi, simindog-makow in sia, mongoeļa-pa kom pansil im pāōng: doit, tongo ringgi. Ogoian-don-makow im toea, doï'-pa doman limitoe', si mongoeļa-pa ko „litoe'an": baki tobatoe' mongo doit, tongo ringgi. Naonda in sia limitoe'-don, doï' in sia momama', si mongoeļa-pa kom „pomama'an": pindan kopoeļoe'-kelo, boli in tongo ringgi. Momama'-makow in sia, doï' in sia mondoeja', si mongoeļa-pa kom „pondoeja'an": dondoeja'an tobatoe'. Mondoeja'-makow in sia, doï' kodioegan i goeja'nja, mongoeļa-pa kom „pogapangan": lima no pera, mongo baki dojowa. Kon toea oļoedan-don sim pokaanon-don, doï' in sia mongaan, mongoeļa-pa kom „pongaanan": mopoeļoe' no real, baki ande sikajoe. Mongaan-makow, doï' molimoemoeg, mongoeļa-pa kom „polimoemoegan": pindan kopoeļoe'-kelo tobatoe'.

Naonda i mopaļoet-don-makow in toea komintan, jo mongoeļa-pa in sia kom „piong in toga'": baki tobatoe', ande pindan totaid. Mopaļoet-makow in toea mongoeļa-pa ko „ļongkoet i lamboeng": baki tobatoe', bo „ļongkoet in sole": doit lima no pera, bo „boeka' in daing": doit lima no pera.

Naonda i nodait-don nodapot ing gama', bai n toea bo dongka nodapot in tonggadi' kom posi-posibotak.

„Mogoeman moboeļoi", nion i noposi-posi doman, podoedoei-bi' im barani ing gina, dia' oja'on.

trap: één koperen blad. Boven gekomen op de voorgalerij, houdt zij weer stil, weer verzoekende (om een geschenk voor) het overstappen van den drempel: ook een koperen blad. Binnengekomen in het huis, blijft zij voortdurend staan, verlangt eerst (een geschenk voor) het dichtdoen van het zonnescherm: geld, één rijksdaalder. Is dat gegeven, dan wil (zij) ook nog niet gaan zitten, want (zij) verlangt eerst (een geschenk voor) het gaan zitten: één koperen blad of geld, één rijksdaalder. Is zij gezeten, dan wil zij niet pruimen, want (zij) verlangt eerst (een geschenk voor) het gaan pruimen: een kopoeḷoe'-kelo-bord, ter waarde van een rijksdaalder. Is zij bezig met pruimen, zij wil niet spuwen, want (zij) verlangt eerst (een geschenk voor) het gaan spuwen: één kwispedoor. Heeft zij gespuwd, dan wil (zij weer) niet dat haar schoonmoeder dicht bij haar komt, verlangt eerst (een geschenk voor) het dichtbij komen: vijf gulden of twee koperen bladen. Wanneer het eten is opgeschept, want men wil (de gasten) spijzigen, wil zij niet eten, verlangt eerst (een geschenk voor) het gaan eten: tien realen, koperen bladen of een antieken doek. Is het eten afgeloopen, dan wil (ze) niet den mond spoelen, verlangt eerst (een geschenk voor) het mondspoelen: één kopoeḷoe'-kelo-bord.

Nadat dat alles is afgeloopen, dan verlangt zij nog (een geschenk voor) het uitblazen van de harslamp: één koperen blad of een totaid-bord. Is dat voldaan dan verlangt (zij) nog (een geschenk voor) het uitdoen van de kabaja: één koperen blad, en (een geschenk voor) het uitdoen van het onderlijfje: geld, vijf gulden, en (een geschenk voor) het losmaken van de sarong: geld, vijf gulden.

Nadat geheel is gegeven het „halen", eerst dan zal volledig zijn de liefde-geschenken der ouders aan de kinderen van weerszijden.

Het „zeggen te willen trouwen", dit verschilt ook zeer van elkaar, het geschiedt toch volgens de durf des harten, de brutaliteit (letterlijk: niet verlegen te maken).

„oekoe-oekoed", „gama", nion komintan pojosingog ko naonda i mopia, pinomaja' toempaļa gama'an im posibotak kong kopia-pia ing gina.

3. „Boeļoi simbaion". Nion in totok i mogaan. Mangale-ka i mokisimbai, jo ojoeon in tano-tanobon, mangalenja: moondok i limibo', pinomaja' mooja' i „mogoeman moboeļoi". Boeļoi simbaion monanid in tonga' nikaan-makow kom pomama', dia'-don mokodoengkoeļ kom „pinogoemanan"; „goeat" dongka i modapot. Boeļoi mokisimbai nion i monanid mobalī' ko adī' dongka oeno-oenon, ļoļaki-ka ande bobai. Mangalenja: deeman-don na' adī' kom pogaoepan.

4. „Boeļoi singgaļoeman", mangalenja: nion im boeļoi dongka nomoeka'-magī' sian (kinobojotan). Boeļoi inta nanion, mokodoengkoeļ dongka kom „boetoeng-i-ata" [86] siow, kopoeļoe' im pangkoinja, lima limitoe';: „pinogoemanan", „goeat", pinomaja' onoedon, dia'-don kodoengkoeļanēā oempaka in sia sinondeaga-ka, ande irimang [87]-ka, pinomaja' oempakadon in sia ki adī' i intau nokodoengkoeļ, pinomaja' ki adī' i intau kobangoesa moļoben. Sebab adī' ki inta toea, mangalenja: doī'-don kon tonggina nai togi gadī', tango-tangoian: bobai-don in sinoemajak ko inta ļoļaki (toebig dinoemondon kon tandai).

ben (vastgesteld) afgesproken, of wel de regeling uit den tijd waarop deze is vastgesteld door de voorouders. Hetgeen wordt gevraagd (als) *pinogoemanan, goeat, ļambon, oekoe-oekoed,* het „halen", dat alles (daarover) wordt met elkaar gesproken zooals behoorlijk is, of wel gelijkelijk wordt aanvaard door weerszijden met instemming des harten. (D.w.z. hierbij kan men loven en bieden totdat beide partijen tevreden zijn.)

3. Echtgenooten die betrapt worden. Dit is waarlijk gemakkelijk (wat het voldoen van den bruidschat betreft). De reden van het uitlokken van het betrappen is wel, dat er zijn die er zwaar over denken, d. w. z. men is bang uit zich zelf te vragen, of wel verlegen om (officieel) te zeggen dat men wil trouwen. Echtgenooten die worden betrapt, vaak wordt het huwelijk (daarvan) gesloten op een pruimpartij (geen maaltijd), niet meer verkrijgt men de *pinogoemanan*, slechts de *goeat* wordt gegeven. Echtgenooten die het betrappen uitlokken, dat komt vaak voor bij kinderen, die maar weezen zijn, zoowel jongens als meisjes. D.w.z. (ze) zijn geenszins meer gelijk kinderen onder de hoede (van echte ouders).

4. Echtgenooten (vrouwen) waar men zich bijvoegt, d. w. z. dat zijn vrouwen wier buik zoo maar herwaarts opzet (zwanger geworden buiten huwelijk). Een vrouw die aldus is, verkrijgt slechts boetoeng-i-ataborden, negen, een tiende ding is het begin ervan (van dien stapel), vijf (van die borden) zitten (op iets, d. w. z. op een ander geschenkje); de *pinogoemanan, goeat*, of wat ook, wordt niet meer door haar verkregen, al zou het ook zijn dat vroeger de plechtigheid *monondeaga* of *rimang* heeft plaats gehad, of al zou zij ook het kind van een rijke zijn, of het kind van iemand van aanzienlijk geslacht. Want zoo'n kind, d.w.z. dat maling heeft aan de vermaningen der gezamenlijke ouders, wordt gewoonlijk genoemd: een vrouw die uit zichzelf heeft gezocht naar wat een man is (water dat uit zich zelf is binnengegaan in een waterbamboe).

Mototali'an[88].

Sinangoinja „mototali'an", nion i noḷonga-ḷongat doman, ande noposi-posi doman.

1. Mototali'an sebab ibog nai togi gadi' kom posi-posibotak, mangelenja: toempaḷa-pa mopokidajow kong ki adi' in tobatoe'-tobatoe'.

2. Mototali'an, sebab adi' inta ḷoḷaki doï' kon tonggina nai togi gadi', pinomaja' nai ipa'nja ande nai bilanja. Sebab nion mokitali'-don ing ki togi gadi' kom bobai, sing kon dodai im pokonika kom pomama', dia'-pa pinoïgoeman kom „pinogoemanan", pinomaja' „goeat", „ḷambon", „oekoe-oekoed", „gama'".

Tali' inta nanion oemoeboli, kabiton kom „pinogoemanan", „goeat", „ḷambon", sampe kong „gama'". Poïgoemon pakisaan, pili'on. Ojoeon i maja' im boli in dojowa, toḷoe-mai no gatoet no reaḷ.

Moena-moena-mai ki Singkoeton bo ki Dajag toea mokokantangan. Naonda ing ki Singkoeton mogoemandon moboeḷoi, jo monaba'-don ing ki togi gadi' kom bobai, mokigama' kom bobato bo goehangēā minta. Kon singgai ki inta toea mononantoe'an-don kon singog, pinomaja' monantoe'-don kom pononali'. Oekaton-donmonag im bobato in singog, kainia: „Bajongan-monimoe ki togi gadi' kom posi-posibotak, toempaḷa-don mokitooḷoet, si mototali'an-don".

Naonda i moïagi'-don in singgai pinodandian toea, jo ki togi gadi' kom bobai mokigama'-don kom bobato bo goehangēā minta, si mokitali'-don. Nion komintan

Het elkaar bruidschatten.

Wat genoemd is „het elkaar bruidschatten", dat heeft ook verschillende afdeelingen, of ook dat verschilt van elkaar.

1. Er wordt wederkeerig gebruidschat, omdat het de wensch is der ouders van weerszijden, d. w. z. gelijkelijk toch zijn ze er op uit te laten prijzen ieder zijn eigen kind. (Door ongehoord veel te vragen, wil men dat er met bewondering over hen zal worden gesproken).

2. Er wordt wederkeerig gebruidschat, omdat de jonge man maling heeft aan de vermaningen der gezamenlijke ouders of der gezamenlijke zwagers, of der gezamenlijke vrienden van hem (d.w.z. de jonge man is onbehouwen geweest tegenover de familie van zijn vrouw (verloofde)). Om deze reden verzoeken de ouders der vrouw om den bruidschat volgens deze regeling, want ten tijde van het trouwen bij de pruimpartij is er nog niet verzocht om de *pinogoemanan*, of *goeat, ḷambon, oekoe-oekoed* en het „halen".

Een dergelijke bruidschat moet ineens worden betaald, vanaf de *pinogoemanan, goeat, ḷambon,* tot aan het „halen". Het er om vragen geschiedt dwingend (niet hoffelijk, zooals in normale gevallen), er wordt uitgezocht. Het gebeurt dat (de prijs) gaat tot twee-, driehonderd realen.

Allereerst zijn Singkoeton en die Dajag met elkaar verloofd. Nadat S. gezegd heeft te willen trouwen, zenden de ouders der bruid een gezant, (zij) laten halen het dorpshoofd en oudsten. Op dien dag stellen (zij) met elkaar vast de bedoelingen, of wel men bepaalt de wijze van bruidschatten. Er wordt neergeplaatst door het dorpshoofd een woord, hij zegt: „Gij allen, „ouders der verschillende zijden, gelijkelijk moet (gij al „wat noodig is) gereed laten maken, want er zal wederzijds worden gebruidschat".

Wanneer gekomen is die afgesproken dag, de ouders der bruid laten halen het dorpshoofd en oudsten, want (zij) willen al om den bruidschat verzoeken. Dit alles,

poïgoemon-bi' igin pinomaja' ibog im bobato bo ibog ing goehangēā. Ogoian-makow im bobato ing kaļoeasan, pinomaja' sinarima-don im bobato kong kopiapia, bai n toea bo dongka mototaba'-an ing ki togi gadi' kom posi-posibotak (monali'-don).

Singgai pokonali' toea, jo sigad im baļoi im bobai bo baļoi i loļaki oepoeton patokan im boeļoe' toļoe no poeloe' no boenga', kom posibotak in daļan. Nion in tangotangoian: ļoemonggai. Kon doļaag i Singkoeton bo i Dajag toempaļa bangonan i āōg tongo boenga', banderaan. Aka nooeronsina, banderaan in sikajoe tongo boenga', oeda-oeda soetara; aka deeman nooeronsina, jo banderaan in sikajoe tongo doea. Kon singgai inta toea momia ko ito-itog: mopogotoep i loetam, koelintangan, mobaboeļang, motōp bo onoe-don.

Naonda i nosadia-don, jo momantoe'-don kong goehangēā lima, onommai momali' kon totali'an toea.

Bontat im bandera doengkoeļon: sikajoe patoalimoena, boli mopoeļoe' no reaļ; aka dia', sikajoe bondoi, boli mopoeļoe' no reaļ. Aka dia' doman in sikajoe, bontaton im baki toļoe, molimboeng tobatoe'. Boeļoe' inta pinatok toļoe no poeļoe' toea, bontaton im pindan, baki, tampelan, ļongkab, toengkoedon, mongiibog, mongo onoe-don. Nion komintan podoedoei i ibog nai togi gadi' kom bobai.

Naonda i modait-don bontaton (tataton) i longgai (boeļoe') doengkoeļon modapot kon toļoe no poeļoe' toea, jo moïgoem bidon kon tatat im bandera nogin-

hiervoor moet toch worden verzocht de toestemming of wel de instemming van het dorpshoofd, en de instemming der oudsten. Is door het dorpshoofd verlof gegeven, of wel is het verzoek ontvangen door het dorpshoofd met instemming, eerst dan gaan elkaar gezanten zenden de ouders der verschillende zijden (bruidschatten).

Den dag waarop dat bruidschatten plaats vindt, de grens van het huis der bruid en van het huis van den bruidegom moet in de lengterichting worden beplant met een dunne bamboesoort, dertig stuks, aan weerszijden van den weg. Dit wordt gewoonlijk genoemd: zich verschansen. Op het erf van S. en van D. wordt gelijkelijk opgericht één (lange) bamboe, waaraan een vlag wordt gebonden. Indien men wederzijds van adel is, wordt aan (die bamboe als) vlag gebonden één antieke doek, een zijden oeda-oeda; is men niet van adel, dan wordt er (als) vlag aangebonden een andere antieke doek. Op dien dag houdt men verschillende spelen: men laat een geweer afschieten, bespeelt het vijfbekken-instrument, houdt hanengevechten, dobbelt, en wat al niet.

Nadat men klaar is, stelt men vijf of zes oudsten aan om te regelen die bruidschatterij.

Het omhouwen van den eersten vlagge(stok) (daarvoor moet gegeven worden): een patoali-moena-doek, prijs tien realen. Als die er niet is, dan een bondoidoek (and.: mondoi), prijs tien realen. Als er ook geen antieke doek is, dan wordt (die bamboe) omgehouwen door (het geven van) drie koperen bladen en één rond koperen blad. De dertig geplante dunne bamboe's worden omgehouwen door (het geven van) borden, koperen bladen, zwaarden, lansen met lang lemmet, lansen, al naar wordt gewenscht, of wat ook. Dat alles volgens den wensch der gezamenlijke ouders der bruid.

Nadat geheel is weggekapt de hindernis (de dunne bamboes) vanaf de eerste tot die dertig,
dan wordt weer gevraagd den tweeden vlagge (stok)

doea, tataton in sikajoe patoali-in-sinoemi, boli opat no reaḷ. (Aka adi' nooeronsina bo adi'-pa goeja-goejang, jo bontat im bandera doengkoeḷon ogoi kon datoe; aka deeman nooeronsina, jo ogoi kon tompoenoe'on)[59].

Moïdoedoei moïgoem ko „ḷoḷanan ko ḷanang": boetoeng-i-ata opat, kolima im pangkoinja. Moïdoedoei moïgoem kom „poponikan kon toekad", lima no tontaga'; tongo tontaga doman pindan tobatoe', tokodojowa pindantotaid. Moïdoedoei moïgoem kon „totoi oḷabat": toengkoedon tongo mata, boli mopoeḷoe' no reaḷ. Moïdoedoei moïgoem ko „ḷampangan kon tonom": tampelan tongo mata, boli toḷoe no reaḷ. Moïdoedoei moïgoem kom „pinotaḷoian ko joeäng": boetoeng i ata onom, kopitoe im pangkoinja, tompangkoian[60] in taroedoeng tongo boenga', boli dojowa no poeḷoe' no reaḷ. Moïdoedoei kon toea ki togi gadi' kom bobai moïgoem kom „pinotoendoe'an kom baḷoi": boetoeng i ata onom, kopitoe im pangkoinja, tompangkoian in toengkoedon-(i)randak tongo mata. Moïdoedoei moïgoem kom „pinolibo'an kom baḷoi": tongo soekoe pinomaja pindan i moena. Moïdoedoei moïgoem kom „pinotagoe'an kon sising-siriboea oeaḷoe no siät": tongo ringgi. Moïdoedoei moïgoem kom „pinobonoean kon sising" binonoe kon tapoeḷoe': boli tongo ringgi, takoion kom pindan i moena kopoeḷoe', boli toḷoe no soekoe.

om te kappen, die wordt weggekapt door (het geven van) een patoali-in-sinoemi-doek, prijs veertig realen. [Indien de kinderen van adel zijn en ook (allebei) de oudsten uit het gezin zijn, (het geschenk) voor het omkappen van de eerste vlag wordt gegeven aan den vorst; als zij niet van adel zijn, dan wordt het gegeven aan den tompoenoe'on (paleisbeambte, die wel als waarnemend vorst fungeerde).]

Vervolgens vraagt men (om een geschenk voor) het oversteken van de goot: boetoeng-i-ata-(borden) vier, een vijfde ding is het begin ervan (daarop worden de borden o.z.t.z. gepresenteerd). Vervolgens verzoekt men (om een geschenk voor) het beklimmen der trap, vijf treden; één traptrede (vraagt) ook één bord, een tokodojowa-totaid-bord. Vervolgens verzoekt men (om een geschenk voor) de balustrade-brug: één lans, prijs tien realen. Vervolgens verzoekt men (om een geschenk voor) het overstappen van den drempel: één zwaard, prijs drie realen. Vervolgens verzoekt men (om een geschenk voor) het vroegere gaan door de binnenruimte van het huis: boentoeng-i-ata-(borden) zes, een zevende ding is het begin ervan (van dien stapel borden), bijwijze van begin (grondslag) worden ze voorzien van één taroedoengdoek, prijs twintig realen. Daarna de ouders der bruid verzoeken (om een geschenk voor) het vroegere aanwijzen van het huis: boetoeng-i-ata-(borden) zes, een zevende ding is het begin ervan, bijwijze van grondslag wordt er aan toegevoegd één randak-lans. Vervolgens verzoekt men (om een geschenk voor) het vroegere vragen naar het huis: één soekoe (40 duiten) of een antiek bord. Vervolgens verzoekt men (om een geschenk voor) het vroeger opbergen van siriboea-ringen acht stuks: één rijksdaalder. Vervolgens verzoekt men (om een geschenk voor) het vroegere indoen van een ring (die) is ingedaan in een tapoeḷoe'-doosje: prijs een rijksdaalder, (die) wordt geplaatst op een antiek kopoeḷoe'-bord, prijs drie soekoe (3 × 40 duiten = f 1.—).

Nion komintan poojoeonon, dia' mobali' bo dia'.

Mopaļoet i nion, moïgoem kon „tali' kong gopot":[91] boetoeng-i-ata siow, kopoeļoe' im pangkoinja, lima i limitoe', tompangkoian in sikajoe oeda-oeda tongo boenga', boli toļoe no poeļoe' no reaļ. Aka kohongian, sikajoe moļoenow, boli onom no poeļoe' no reaļ, ļolitoe'-anēā sikajoe, boli dojowa no poeļoe' no reaļ, takoion ko aļoes (pindan kelo).

Tali' kong gopot sinogoesilai togi gadi'.

„Tali' kom bonaang",[92] nion im boetoeng i ata siow, kopoeļoe' im pangkoinja, lima i limitoe', mangalenja: siow no pogoekatan im pindan i moena, totosiow[93] no pata' in tongo poļoetoedan, lima no loetoed im politoe'on; totok i moena, insiowēā, politoe'on ko sikajoe oeda-oeda tongo boenga', boli in toļoe' no poeļoe' no reaļ; maja'-monag, ioeaļoenja, ļolitoe'anēā sikajoe patoali-moena, boli mopoeļoe' no reaļ; moïdoedoei, impitoenja, politoe'on ko ļaka inggeris, boli onom no reaļ; maja'-monag, inggonomēā, limitoe' ko ļaka, boli in toļoe no reaļ; maja'-monag, ilimanja, tampelan mangindano, boli in toļoe no reaļ; maja'-monag, inggopatēā, bongkoļ tongo boenga', boli in tongo reaļ; moïdoedoei, intoļoenja, sikajoe moïntok, boli in dojowa no soekoe; maja'-monag, indoeanja, tongo soekoe; kon toea maja'-monag, in tontoeminja, tongo soekoe.

Dat alles moet er zijn, het kan niet niet (het is noodzakelijk).

Is dat afgeloopen, (dan) verzoekt men om den bruidschat op de lig- en slaapplaats: boetoeng-i-ata-(borden), negen, een tiende ding is het begin ervan, vijf (van die borden) zitten op een ander geschenk, bijwijze van grondslag wordt (die stapel) voorzien van één oeda-oeda-doek, prijs dertig realen. Indien men van adel (kohongian) is, dan een groene antieke doek, prijs zestig realen, zijn gewone zitplaats (nl. van dien doek) is een antieke doek, prijs twintig realen, die wordt geplaatst op iets fijns (een kelo-bord).

De bruidschat op de lig- en slaapplaats is het vastgestelde deel voor de ouders.

De bruidschat op het voorste (verhoogde) gedeelte van den vloer, die (bestaat uit) boetoeng-i-ata-(borden), negen, een tiende ding is het begin ervan (van dien stapel), vijf die zitten (op een bijgeschenk), d.w.z. negen zijn de plaatsen waar worden gezet antieke borden, iedere negen stuks vormen één stapelplaats, vijf stapels moeten worden gezet (op een ander geschenk); allereerst, de negende (stapel) moet worden gezet op één oeda-oeda-doek, prijs dertig realen; naar beneden gaand, de achtste, zijn gewone zitplaats is een patoali-moena-doek, prijs tien realen; vervolgens, de zevende moet worden gezet op een ḷaka-inggeris-doek, prijs zes realen; naar beneden gaand, de zesde zit op een ḷaka-doek, prijs drie realen; naar beneden gaand, de vijfde (zit op) een zeerooverszwaard, prijs drie realen; naar beneden gaand, (het bijgeschenk van) de vierde (stapel) is één lendendoek (gordel), prijs één reaal; vervolgens, (het bijgeschenk van) de derde is een kleine doek, prijs twee soekoe; naar beneden gaand, (het bijgeschenk van) de tweede is één soekoe (= 40 duiten); en dan naar beneden gaand, (het bijgeschenk van) de eerste is één soekoe. (Van zoo'n klein bijgeschenk wordt niet gezegd, dat de borden daarop „zitten", want dit „zitten" heeft vooral betrekking op waardevolle dingen, in het bijzonder op antieke doeken).

Pindan inta nion siow no pogoekatan, totosiow nion komintan aļoes (pindan i moena) inta pili'on: aka karoegon-mai konoekoe bo monangkoļ, baļoeian. Nion komintan mogampil kom poninit. Aka sinaliota' tongopi', pokibaļoei.

Naonda i mopaļoet-don in tali' kong gopot bo kom bonaang, jo moïgoem bidon kon „tali' ko joeang[95]": boetoeng-i-ata onom, kopitoe im pangkoinja, tompangkoian in sikajoe moļoenow, tongo boenga'.

Noroepa-roepa doman im poïgoemon: moïtangoi kom boeta', toempang, ļojang, sikajoe, pindan, onoe-don. Kon toea moïgoem imosia kon sikajoe moļoenow, taroedoeng, oeda-oeda, sikajoe onoe-don, mopoeļoe' no boenga'. Oekaton-monag tongo boenga' pinomaja' dojowa, toļoe-mai no boenga', sinarima-don kong kopia-pia. Moïdoedoei moïgoem kom pindan lima no gatoet, i pindan moena. Oekaton-monag im pindan mopoeļoe'-mai. Kon toea moïgoem bidon kom boeta', mopoeļoe' no boeta'an[96]. Pogoeman-monik: tongo boeta'an. Moïdoedoei kon toea moïgoem bidon kon toempang, mopoeļoe' no bambanan[97]. Mooekat-monag tongo bambanan, pinomaja' dojowa-mai no bambanan. Ai-notoelid in toea, moïdoedoei moïgoem kom baki mogatoet. Oekaton-monag im baki mopoeļoe'-mai.

Nion inta tango-tangoian: momontoejoeng[98]. Tali' inta momontoejoeng nion, noroepa-roepa-mai im poïgoemon, pinoekoeļ joko' onoe-don, komintan poïgoemon.

Die negen stapels borden, ieder van die negen (stapels) bestaat uit allemaal fijne (borden) (antieke borden), die worden uitgezocht: wanneer er met den nagel langs wordt gestreken en deze blijft even steken (op een ongelijkheid of op een barstje), dan wordt (dit bord) vervangen. Al deze borden, (er wordt voor gezorgd dat er) steeds in de nabijheid is een afveegdoek. Als ze een weinig verweerd zijn, wordt verzocht ze te vervangen.

Nadat zijn beslag heeft de bruidschat op de lig- en slaapplaats en het voorste (verhoogde) gedeelte van den vloer, dan verzoekt men weer om den bruidschat in de midden-binnenruimte (van het huis): boetoeng-i-ata-(borden), zes, een zevende ding is het begin ervan (van dien stapel), bijwijze van grondslag worden (die borden) voorzien van één groenen antieken doek.

Ook van allerlei wordt nog gevraagd (als het bovengenoemde reeds voldaan is, dat er moet zijn), er komt genoemd te worden, grond, sago, koperen bladen, antieke doeken, borden, wat (ze) maar (willen). (Hierbij mag echter worden afgedongen.) Dan vragen zij (bijv.) om groene antieke doeken, taroedoeng-doeken, oeda-oeda-doeken, of welke antieke doeken ook, tien stuks. (Als er dan) wordt neergelegd één of twee of soms drie stuks, wordt het ontvangen met instemming. Vervolgens verzoekt men om borden, vijf honderd stuks, antieke borden. Er worden neergelegd ongeveer tien borden. En dan vraagt men weer om grond, tien stukken. Er wordt opwaarts gezegd: één stuk grond. Daarop vraagt men weer om sagoboomen, tien verzamelingen van groepjes sagopalmen. Er wordt neergelegd (in figuurlijken zin) een verzameling, of wel twee verzamelingen van groepjes. Is dat in orde, dan vraagt men vervolgens om honderd koperen bladen. Er worden neergelegd ongeveer tien bladen.

Dat wordt gewoonlijk genoemd: ophoopen. Een bruidschat, die zoo wordt opgehoopt, van allerlei wordt gevraagd, wat er maar aan bruidschatgoederen is, wat ook, om alles wordt gevraagd.

Mobali' in totali'an ko joeang, jo momali' bidon kon „tali' i loļakinja dojowa". Tali' i loļakinja tobatoe': boetoeng i ata onom, kopitoe im pangkoinja, tompangkoian in sikajoe, boli mopoeļoe, no reaļ. Aka dia' in sikajoe, tompangkoian im baki toļoe, molimboeng tobatoe'. Aka dia' doman im baki, mobali' doman in tompangkoian im boeta', boli mopoeļoe', pinomaja' toempang, boli mopoeļoe' no reaļ. Na' doman nion tali' i loļakinja inta tobatoe' toea: boetoeng doman i ata onom, kopitoe im pangkoinja. Oempaka lima, onom-mai ing ki loļaki i Dajag toea, tonga' doman dojowa nion inta tali'on. Joko', inta ponali' ko i loļakinja dojowa nion, pindan-bi' doemoeļong, asaļ dia' noļaļoe, pinomaja' pindan inta dia' nogabang, deeman bidon aļoes.

Naonda i nobali'-don in „tatat i longgai", „tali' kong gopot", „tali' kom bonaang", „tali' ko joeang", bo „tali' i loļakinja dojowa", nion in tango-tangoian: noļapat-don in totali'an (mokotali').

Mopaļoet-makow mototali'an inta toea, jo ki togi gadi' ko ļoļaki mokitoeli'-don i joko', si a-nokotali'. Naonda ing kotonggimok[99] im pooïgoem nai togi gadi' kom bobai ko joko', na' doman nion ing kotonggimok nai togi gadi' ko ļoļaki moïgoem kon tombonoe i lojang, toeli' i joko', si a-nokotali'.

Heeft plaats de bruidschatterij in de midden-binnenruimte (van het huis), dan vindt ook plaats de bruidschat voor de twee broeders (der bruid). De bruidschat voor één broer van haar is: boetoeng-i ata-(borden), zes, een zevende ding is het begin ervan (van dien stapel), bijwijze van grondslag worden ze voorzien van een antieken doek, prijs tien realen. Indien er geen antieke doek is, dan wordt (die stapel) bijwijze van grondslag voorzien van drie (langwerpige) koperen bladen en één rond. Als er ook geen koperen bladen zijn, kan ook bijwijze van grondslag er aan toe worden gevoegd grond, ter waarde van tien (realen), of sago, ter waarde van tien realen. Aldus is ook de bruidschat voor dien anderen broeder: ook zes boetoeng-i-ata-(borden), een zevende ding is het begin ervan. Al zijn de broeders van die Dajag vijf of zes, alleen die twee maar moet bruidschat worden gegeven. De goederen, waarmee de bruidschat wordt voldaan aan die twee broeders, (dat) zijn slechts gewone borden (goedkoope), maar ze mogen niet gescheurd zijn, ofwel geen schaardige borden, het zijn heusch geen fijne.

Nadat zijn beslag heeft „het omkappen van de hindernis", de bruidschat op de lig- en slaapplaats, de bruidschat op het voorste (verhoogde) gedeelte van den vloer, de bruidschat in de midden-binnenruimte (van het huis), en de bruidschat voor de twee broeders van haar, (dan) wordt dat gewoonlijk genoemd: al beëindigd is de bruidschatterij.

Is dat elkaar bruidschatten afgeloopen, dan verzoeken de ouders van den bruidegom om vergoeding voor de bruidschatgoederen, want (zij) hebben al den bruidschat kunnen voldoen. Zooals de schraapzucht was van de manier waarop werd verzocht door de gezamenlijke ouders der bruid om bruidschatgoederen, aldus ook is de schraapzucht der gezamenlijke ouders van den bruidegom bij verzoeken om den inhoud der koperen bladen, de vergoeding voor de bruidschatgoederen, want (zij) hebben al den bruidschat kunnen voldoen.

Naonda i noḷapat-don in tali', jo ki togi gadi' kon dampig im bobai mokioḷoed ing kaanon, toeli' i joko', ko ḷojang, siow no ḷojang, bo pomama', siow im pomama'an tombi', bo ḷosing, siow no bobong. Kaanon inta pomonoe ko ḷojang siow toea, komintan kaanon inta doengoe'on kopiaan. Lojang doman tobatoe' ompatan i londoe'an in sinombatod,[100] siow no ḷondoe'. Mopaḷoet in toea, boeion taḷogan im binaroendak,[101] siow doman no ḷondoe'. Moïdoedoei boeion taḷogan im baïl, siow doman no ḷondoe'. Mopaḷoet in toea, oekaton-monag in tomponoja'-[102] nja : manoek toeḷoeg ijojokan, toemongo-batoe', dongka doman mogaat kong kompong. Moïdoedoei koḷobanmonag in toja' bakasang, tongo boenga' na' digoe.

Baki siow no ḷojang nion, komintan bonoean ing kaanon, totosiow no ḷondoe' in sinombatod, binaroendak, baïl, manoek toemongo-batoe', toja' toemongo-boenga'.¹) Naonda i moïmok-don komintan, jo kaanon siow no ḷojang toea, bo tompoïnoemēā taki-takin in tompomama'nja[104] toea, atodon-don im bobato, pinomaja' goehangēā minta, taki-takin nai togi gadi' kom bobai toea, motoeli' ko joko'.

Moïbaja'-mai, mamagi'-don ing ki togi gadi' ko ḷoḷaki bo moboekat magi'-makow ko ḷoja-ḷojanganēā, moïndoi magi'-makow kon tombonoe i lojang toea

¹) Tompoïnoeman[103] i losing toemongo-bobong, pomama'an tombi' toemongo-batoe'.

Als de bruidschat zijn beslag heeft, dan laten de ouders van de zijde der bruid het eten- de vergoeding voor de bruidschatgoederen- opdoen op koperen bladen, (vol), en pruimbenoodigdheden, negen tombi'-pinangdoozen (vol), en palmwijn, negen bamboe's (vol). Het eten, waarmede gevuld worden die negen bladen, alles is eten dat zorgvuldig gekookt wordt. Ieder blad wordt belegd met bamboe's (van één geleding) die gevuld zijn met in bladeren verpakte en zoo gekookte rijst, negen bamboe's (vol). Is dat afgeloopen, dan wordt er weer een laag gelegd van in bamboe gekookte kleefrijst, ook negen bamboe's (vol). Vervolgens wordt er weer een laag gelegd van in bamboe gekookte sago, ook negen bamboe's (vol). Is dat gereed, dan wordt neergelegd wat als toespijs ervan dient: een vetgemeste haan, bij ieder blad met eten één, alleen de ingewanden zijn ervan gescheiden (eruit genomen). Vervolgens wordt (de inhoud van ieder blad) benedenwaarts bedekt met een (gedroogde) bakasang-visch, één, zoo groot als een wan.

Die negen bladen, alle worden gevuld met eten, ieder (blad) met negen bamboe's met in pakjes van bladeren gekookte rijst, (negen bamboe's met) gekookte kleefrijst, (negen bamboe's met) gekookte sago, één kip, één visch. Als bijbehoorende drank wordt er aan toegevoegd palmwijn, bij ieder (blad) één bamboe (vol), (en) bij ieder (blad) één tombi'-pinangdoos. Is alles bijeen, dan worden die negen bladen met eten en wat als bijbehoorende drank ervan (wordt verstrekt), te zamen met wat als die bijbehoorende pruimbenoodigdheden (wordt gegeven), weggebracht door het dorpshoofd, of wel de oudsten, te zamen met de gezamenlijke ouders van die bruid, vergoedende de bruidschatgoederen.

Zijn (ze) aangekomen, dan komen de ouders van den bruidegom en openen her- en derwaarts de verschillende bladen, kijkende her- en derwaarts naar den inhoud van die bladen

(dia'-bi' mongaan).

Ontonganēā-mai, kainia: „Onda-bi' dega' i ipoet in toja' inta naa? Doï' iakoeoi mongaan, sin toja' inta naa dongka agat im pinongaanan-monimoe". Kon toea ogoian-don in tongo boenga', tolioe i ipoet in toja' inta poïgoemonēā toea. Aka dia' in toja', joko' mooekat-monag. Moïdoedoei kainia: „Onda-bi' in sidaḷom i manoek inta naa? Doï' iakoeoi mongaan, sin dongka agat im pinongaanan-monimoe". Kon toea ogoian-don i manoek tobatoe', tolioe in sidaḷom inta poïgoemo-nēā toea. Moïdoedoei kainia: „Onda-bi' i agat ing koïto' inta naa? Dia'-bi' nongopoeling[105]! Doï' ia-koeoi mongaan, sin dongka agat-monimoe". Kon toea ogoian bidon im baḷoen tobatoe', tolioe inta poïgoe-monēā toea. Aka dia' inta poïgoemonēā toea, joko' mooekat-monag. Moïdoedoei kainia: „Onda-bi' im bo-gat im pajoi poeḷoet, inta agat im pinomaroendakan naa? Dega' dongka agat-monimoe?" Kon toea ogoian bidon im bogat toemongo-gantang-mai. Moïdoedoei kainia: „Onda-bi' doman im bogat, agat im pinonom-batodan inta naa?" Kon toea ogoian bidon in dojowa, toḷoe-mai no gantang. (Nion komintan podoedoei i oïgoemēā). Kon toea moboei bidon in sia moïndoi kom batoe'an i lojang, tanow magi'-makow, Onoe inta dia' inontongēā kom bonoe i lojang toea, toea im poïgoem-onēā. Ontonganēā-mai ko ḷojang tobatoe', kainia: „Moï-goem-pa iakoeoi ko linggaga' ing gale', tongo potoḷo'". Aka dia' moojoeon na' pinoïgoemēā toea, jo ogoian i onggaḷok tongo boenga' na' koekoeḷan, bo ogoian doman im pindan, baki, onoe-don, tolioe inta oeḷaanēā toea.

(er wordt heusch niet gegeten).

Terwijl hij (de vader) er naar kijkt, zegt hij: „Waar „zou toch wel de staart van dezen visch zijn? Ik wil „niet gaan eten, want deze visch is slechts de rest van „dat waarvan door jullie is gegeten (van jullie al ge- „houden maaltijd)". En dan wordt (hem) gegeven één visch, als vervanger van den staart van den visch, die door hem daar wordt gevraagd. Als er geen visch is, zet men goederen neer (voor hem). Vervolgens zegt hij: „Waar toch is de lever van deze kip? Ik wil „niet eten, want het is slechts de rest van hetgeen „waarvan door jullie is gegeten". En dan wordt (hem) gegeven één kip, als vervanger van de lever, die door hem daar wordt gevraagd. Vervolgens zegt hij: „Waar wel is de rest van deze sago? (De bamboe's) zijn „warempel niet allemaal vol! Ik wil niet eten, want het is „slechts jullie rest." En dan wordt (hem) weer gegeven één pak sago, als vervanger van dat wat door hem daar wordt gevraagd. Als er niet is, hetgeen hij daar vraagt, men plaatst goederen neer. Vervolgens zegt hij: „Waar „toch is de gestampte rijst van de kleefpadi, die de rest is „van hetgeen waarvan deze in bamboegekookte kleefrijst „is genomen? Waarschijnlijk is het slechts jullie rest?" En dan wordt (hem) weer gegeven rijst, ongeveer één gantang. Vervolgens zegt hij: „Waar toch wel is de „gestampte rijst, de rest van deze in bladeren verpakte „en in bamboe gekookte?" En dan wordt (hem) weer gegeven twee of drie gantang (rijst). (Dit alles volgens zijn verzoek.) En dan kijkt hij weer opnieuw in ieder blad, speurende her- en derwaarts, wat niet door hem wordt gezien in die bladen, dat vraagt hij. Terwijl hij een schotel bekijkt, zegt hij: „Ik verzoek nog om hersens „van garnalen, één bamboekoker (vol)". Als niet kan worden verschaft zooals hij daar het heeft gevraagd, dan wordt (hem) gegeven één onggalok-visch, zoo (groot) als een seinblok, en worden (hem) ook gegeven borden, koperen bladen, wat ook, als vervanger van hetgeen waarnaar hij daar heeft gevraagd.

Kon toea moboei bidon in sia mongontong ko inta dia' kom bonoe i lojang, kainia: „Moïgoem-pa iakoeoi kon sidaļom im bantong". Aka dia' doman moojoeon na' poïgoemonēā toea, ogoian bidon in sia i joko'. Kon toea sia moïndoi magi'-makow ko ļoja-ļojanganēā bo moïgoem ko inta dia'. Komintan nion moojoeon magi' joko'.

Kon toea kainia: „Akoeoi nopaļoet-don nongaan. Onda im ponginsingakoe?" Kon toea ogoian bidon im pindan, onoe-don inta koïbogēā. Moïdoedoei kainia: „Onda-ka kong gaļas tongo doseng, polimoemoegankoe?" Kon toea ogoian bidon ing gaļas, inta pinoïgoemēā toea. Aka dia' ing gaļas, ogoian im pindan, joko' onoe-don. Kon toea moboekat bidon in sia kom pomama'an, kainia: „Onda ing ki agat in tabakoe' inta naa? Gama'-mai tongo ļondoe'! Onda ing ki agat in silon inta naa? Gama'-mai tongo takat! Onda ing ki agat i mama'an naa? Onda ing ki agat i oboejoe'?" Limitoe'-makow in sia bo mopoginta'-mai inta dia'. Aka dia' moojoeon na' pinoïgoemēā toea, nion komintan mooekat-monag joko'.

Naonda i mopaļoet-don-makow mototali'an toea, jo boeion-don im bobato pojotakaan [106] ing ki togi gadi' ko ļoļaki bo ki togi gadi' kom bobai, sin taja doea, pinomaja' ki togi gadi' kom posi-posibotak, a [107] nokokoerangan kong gina, pinomaja'a nopopadatan, si a nototali'-an, nongongeloan [108], pinomaja' a nongongoeļaan [109] kong koïbog nai togi gadi' kom posi-posibotak, Sebab nion baja'an im bobato, pinomaja' ing goehangēā minta, bo pojotakaan bo sigadon in singog, kainia: Naaia oele, ing kamoenda ki togi gadi' kom posiposibotak, dika-don mokokoerangan kong gina, pinomaja' mototaliloļo'an [110] kong gina. Onoe bo onoeka in tangko' ing gina in tobatoe'-tobatoe' koļaboeng pinomaja' singgai inta naa, jo pomia-don ko likoed

En dan gaat hij weer opnieuw kijken naar hetgeen niet in de bladen is, hij zegt: „Ik verzoek nog om een lever van een koe-antilope". Als weer niet kan worden verschaft zooals hij daar het vraagt, worden hem weer goederen gegeven. Daarop kijkt hij her- en derwaarts in de verschillende bladen en verzoekt om hetgeen er niet is. Dat alles verschaft herwaarts goederen.

Vervolgens zegt hij: „Ik ben al klaar met eten. Waar „is mijn tandenstoker"? (iets waarmee ik mijn tanden kan schoonmaken). Dan worden (hem) weer borden gegeven, (of) wat hij maar wenscht. Vervolgens zegt hij: „Waar toch zijn glazen, één dozijn, waaruit ik „kan gorgelen?" Dan worden (hem) weer gegeven de glazen, die hij daar vraagt. Als er geen glazen zijn, worden (hem) borden gegeven, of welke goederen ook. Vervolgens weer opent hij de pinangdoozen, hij zegt: „Waar is de rest van deze tabak? Haal hier één bamboe (vol)! Waar is de rest van deze sirih-kalk? Haal hier één pak! Waar is de rest van deze pinangnoten? Waar is de rest van deze sirihstokjes?" Hij zit maar en telt steeds op hetgeen er niet is. Als men niet kan verschaffen gelijk hij daar het heeft verzocht, (dan worden voor) dat alles goederen neergezet.

Wanneer geheel is afgeloopen dat wederkeerig bruidschatten, dan moet het dorpshoofd weer met elkaar verzoenen de ouders van den bruidegom en de ouders der bruid, want zij tweeën, ofwel de ouders der verschillende zijden, zijn natuurlijk ontstemd op elkaar, of natuurlijk woest op elkaar, omdat (zij) elkaar hebben gebruidschat, elkaar steeds maar meer hebben gevraagd, of natuurlijk wederkeerig maar raak hebben gevraagd, overeenkomstig de wenschen der gezamenlijke ouders der verschillende zijden. Om die reden gaat het dorpshoofd, of wel de oudsten, er heen en verzoent (hen) dan met elkaar en stelt een grens aan de woorden, hij zegt: „Nu vrienden, gij tweeën, de ouders van „de verschillende zijden, weest niet meer ontstemd op

ing gina, kon dia' dinongog im bongoḷan, pinomaja' inontong i mata. Si a nototoelidan kon totali'an, ko atorang pinorigon i mogogoejang, ko atorang i intau motoniboeḷoi, pinake' ko lopa' im Boḷaang Mongondow".

„elkaar in het hart, of wel koester geen wrok meer „tegen elkaar in het hart. Wat dan ook de meenings„verschillen van ieder mogen zijn gisteren of wel „dezen dag, doe ze toch achter den rug der gedachten „dat (het is alsof) ze niet zijn gehoord door het oor, „of gezien door het oog. Want reeds is wederkeerig „in orde gemaakt de bruidschatterij, de regeling be„krachtigd door de voorouders, de regeling voor de „menschen die trouwen, die wordt gebruikt op de „vlakte van Bo|aang Mongondow".

AANTEEKENINGEN.

Het hier gegevene Bol. Mongondowsche stuk werd vele jaren geleden op mijn verzoek door een eenvoudigen Mongondower, oud-leerling van een Zendingsschool, opgesteld. Zijn potlood-mededeelingen gaven natuurlijk weer, hetgeen hij in zijn eigen omgeving zag en hoorde en van veel ouderen dan hij had vernomen. Het zal wel overbodig zijn op te merken, dat niet in ieder dorp van Bol. Mong. altijd precies zóó werd gehandeld en gesproken gelijk hier wordt gedaan. Wel durf ik verklaren: dit opstel geeft in het algemeen een heel goed beeld van verloven en trouwen in het Bolaang-Mongondowsche in vroegere jaren. Tegenwoordig is veel van hetgeen vroeger in eere was, aan het verdwijnen. De herinnering eraan leeft echter nog krachtig voort. Dit heb ik weer eens extra kunnen merken, toen ik in zeer ver uiteen gelegen dorpen bij verschillende menschen naar deze dingen informeerde. Wat was men er dadelijk dan weer geheel in! Maar wat ik vooral van belang acht, is dat de hier liever niet genoemd willende worden verteller ons een stuk tekst heeft geleverd, hetwelk door zijn vele stereotiepe uitdrukkingen en mededeeling van al in het vergeetboek rakende gebruiken, van bijzondere waarde is te achten. Een enkelen keer had de verteller zich wel iets hoffelijker kunnen uitdrukken, noemt hij wel eens iets bij den naam wat men in de kringen der aanzienlijken liever omschrijft. Maar ik meen te mogen zeggen: de verteller had niet de bedoeling plat of grof te zijn; hij gebruikte de in zijn omgeving gangbare woorden. Wel komt het in deze streken nogal eens voor dat op zichzelf heel goede woorden niet in iederen kring meer bruikbaar zijn, daar ze fijner besnaarden te hard klinken of wel door dubbelzinnige duiding een onkiesche beteekenis hebben gekregen.

In de door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië uitgegeven Bijdragen, deel 85, afl. II-IV en deel 86, afl. I, is opgenomen een spraakkunst van het Bolaang Mongondowsch. In de hieronder volgende aanteekeningen zal herhaaldelijk naar deze spraakkunst worden verwezen. Kortheidshalve wordt deze dan echter niet genoemd, noch de bladzijden ervan; alleen de paragrafen zullen worden vermeld.

1. *kantang*, *mongantang*: vasthouden met de hand, beetpakken; *kantang* beteekent ook: verloofde. *ko-an* kunnen wel abstrakte zelfst. n. w. vormen (§ 119) maar hier hebben we, m. i., niet met het prefix *ko-* te doen, doch met geredupliceerd grondwoord + – *an* (§ 226, vooral het slot).

2. *boeḷoi*: echtgenoot(e); *motoniboeḷoi*: trouwen; *pototoniboeḷoi*: de wijze of manier waarop of de omstandigheden waaronder een trouwerij zal plaats hebben; *-in-* vormt hier den verleden tijd (§ 35 v. v. en § 186). Voor *toni-* zie § 140, en voor reduplicatie + prefix *po-* § 213.

3. *naja doea i* – de genitiefvorm van *taja doea*: zij tweeën – duidt aan dat de twee genoemde personen bij elkaar behooren, een eenheid met elkaar vormen. Voor *taja* zie § 236, en voor de vormen *inaja* en *naja* § 238, 239, 242.

4. *Oea'*: gewoonte, vaststaand gebruik, wat nu eenmaal zoo is of vanzelf spreekt.

5. *dajow*: heester met gekleurde bladeren; *mondajow*: loven, prijzen; *mokidajow*: lof uitlokken (§ 67); *mokokidajowan*: elkaar prijzen, het hof maken. Voor geredupliceerd *moki-* zie § 77.

6. *-don* is vaak te vertalen met: al, reeds, heeft ook bevelende kracht (§ 252 en 253 g).

7. *moena-moena-mai*: allereerst, in het begin. De herhaling geeft meermalen een soort comparatief, ook wel superlatief, te kennen (§ 197), terwijl *-mai* hier aan het geheel een ietwat accidenteel karakter geeft (§ 251). Het oorspronkelijke grondw. is *oena*: voorgaan, vooruitgaan.

8. *balitoemboei*: grap, aardigheid, scherts; *bobalitoemboeian*: grappenmakerij (en). Door reduplicatie + *-an* worden o. m. abstrakte zelfst. n. w. gevormd (§ 226).

9. *tongkana'*: terwijl, zoo ongeveer, afwachten, waarnemen; *ponongkana'an*: tijd waarin men iets afwacht, bijv. hoe de uitwerking van medicijn zal zijn. Voor de beteekenissen van *po—an* zie § 36, voor *-ēā* § 239.

10. *-makow* heeft varieerende beteekenissen: derwaarts, geheel, heelemaal, goed en wel, afgeloopen, steeds, voortdurend (§ 251 onder 3). Door de herhaling wordt de beteekenis van *moonggot*: lang, van tijd, wat vluchtiger.

11. *Moī-* duidt aan dat een handeling toevallig, onverwachts, plaatsgrijpt (§ 89); *agi'*: komen.

12. *ambe* kan zoowel aanspraakwoord zijn (§ 241) als een soort tusschenwerpsel, dat meermalen te kennen geeft een dralen met een antwoord: nou ja, och hoe zal ik het zeggen . . . . (§ 269), ook wordt het veel gebruikt om welwillendheid of medelijden op te wekken.

13. *kitada*: wij tweeën (§ 236).

14. *poboeloion*: zal tot echtgenoote (*boeloi*) worden genomen, getrouwd worden. Er zijn er, vooral in de kringen der aanzienlijken, die deze uitdrukking te hard ofwel onkiesch vinden en daarom liever spreken van *tonggadi'*: als kind maken of erkennen. M. i. zit in *poboeloion* echter niets wat aanstoot behoeft te geven. Wel is mij meermalen gebleken dat oorspronkelijk absoluut fatsoenlijke woorden vanwege dubbelzinnige duiding een minder eerbare beteekenis verkrijgen, zoodat sommigen die woorden maar liever niet meer bezigen.

15. *doedoei*: volgen; *kodoe-kodoedoei*: volgzaam, geheel of gaarne geneigd tot volgen. Deelt *ko-* niet in de herhaling, dan andere beteekenis: *kodoedoe-doedoei*: bezig met volgen, al volgende (§ 204).

16. *no-* vormt den verleden tijd van *mo-* (§ 32). *Mo - an* kan veelal vertaald worden door: met elkaar . . . . (§ 39), terwijl de reduplicatie van het grondwoord dan in den regel duidt op frequentie of intensiteit: *nododoedoeian* kan dus vertaald worden door: met elkaar goed tot overeenstemming gekomen of in de goede volgorde.

17. *-mai* heeft hier vluchtig-makende kracht: ongeveer, zoo om en bij . . . . . . (§ 251); *toemongo-ringgi* (dus zonder *-mai*) beteekent: ieder één rijksdaalder (§ 176 2e).

17a. Hier had de verteller zich wel iets hoffelijker kunnen uitdrukken, want tegenover a. s. schoonouders valt men bij zoo'n gelegenheid maar niet zoo in eens met de deur in huis. Vooral de mededeeling: „zijn met elkaar verloofd" klinkt wel wat heel kras voor Mongondowsche ooren, als er nog geen officieele bespreking of aanzoek heeft plaats gehad. Deze woorden moeten hier dan ook maar liever verstaan worden als: gevoelen wel sympathie voor elkaar.

18. *taba'* gezant, boodschapper; *popotaba'an*: plaats waarheen of persoon naar wien men iemand zendt (§ 55).

19. *tondoedoet, monondoedoet*: onderzoeken, nauwkeurig nagaan. Voor beteekenis *mo – an* bij geredupliceerd grondw., zie aant. *16*.

20. *taḷoei*: koopen; *potaḷoeian*: tijd waarop of plaats waar iets wordt gekocht. De begrippen plaats, tijd en persoon dekken elkaar bij de woordvorming (§ 36).

21. *na'* is hier voorzetsel: naar.

22. *baḷoen*: proviand, teerkost; *to-* beteekent vaak: gelijkend op wat het grondw. zegt, zooiets als . . . . . . (§ 126); *li-* heeft verkleinende kracht (§ 185). Hier zegt *toli-* dus: een beetje overeenkomend met *baḷoen*, bijwijze van teerkost (§ 139), terwijl *-an* door zijn plaatsaanduidende kracht duidt op den persoon aan wien de versnapering wordt gegeven.

23. *sinompoetoe'*; *poetoe'*: hart; *tompoetoe'*: gelijkend op een hart, hartvormig; *sinompoetoe'*: hartvormig gemaakt mandje of zakje. Door invloed van de *i* moet de *t-* een *s-* worden (§ 128).

24. *ḷagapan*: vogel. Voor *sino-* zie aant. 23.

25. *impod, impodan*: een puntje of stukje van iets afsnijden; *toko-* duidt aan dat alle dingen waarvan sprake is, moeten ondergaan wat het grondw. zegt (§ 133); *tokoïmpodan* wil hier dus zeggen dat van een bundel sirihstokjes alle ongelijk uitstekende puntjes worden afgesneden, opdat alle stokjes van gelijke lengte zullen zijn.

26. *onggot, moonggot*: lang van tijdsduur. De volledige herhaling van het met *ko-* afgeleide *onggot*, dus *koonggot-koonggot*, zegt: hoe langer hoe meer (§ 204, laatste gedeelte).

27. *biag*: loot, uitspruitsel, verzorgen, opkweeken; *pojo-* (*po-* + *-oj-*) in verbinding met *-on* geeft vaak te kennen de wenschelijkheid om een veelvoud van subjecten te zamen te . . . . ., of met elkaar te . . . . . . (§ 81, voor *-on* zie § 187).

28. *mopodo-podongog* (*dongog*: hooren, luisteren); hier deelt *po-* in de woordherhaling. Zie begin Hoofdstuk III en § 198.

29. Ook hier had de verteller zich wel iets hoffelijker kunnen uitdrukken, bijv.: *Aka mogaan kong gina-monimoe, ki togi gadi', jo akoeoi dega' ing koniat-don goemoeat ko imonimoe*: Indien het gemakkelijk mocht zijn voor uw hart, ouders, dan heb ik waarschijnlijk al het voornemen mij van U te scheiden (zie bijv. een zin in § 198).

30. *toemongkoboeļoi*: zich gaan aanpassen bij (gelijkstellen met) degenen die een echtgenoote bezitten, d.w.z. zich bezig houden met de voorbereidselen om te trouwen. Soms wordt deze uitdrukking gebruikt in minder eerbare beteekenis, maar dit duidt op verwording (§ 147). Het samengestelde prefix bestaat uit *to-* + *-oem-* + *ko-*; *oem-* beteekent vaak: uit zichzelf doen wat het grondw. zegt (§ 174); *ko-* is hier te vertalen met: bezitter of bezittend (§ 116, 1e); *koboeļoi*: in het bezit van een echtgenoot(e).

31. *tamang*: omvatten, omspannen met vingers, armen; *moko-* heeft hier de beteekenis van: kunnen, in staat zijn (§ 58).

32. *oetat*: broeder, zuster; *pogogoetat*: broeder- of familieband; waarmee men de verwantschap onderhoudt; waarmee men zich van zijn familieverplichtingen kwijt, dus ook: verplichte familiebijdrage. Voor *po-* + gereduplic eerd grondw. zie § 213.

33. *baļoi*: huis; de genasaleerde voorslag *i-* geeft een ietwat gewijzigde beteekenis aan het grondw. (§ 89), terwijl *-an* hier o.i. meervoud aanduidt (§ 190); *mongimbaļoian* is dus te vertalen met: bij verschillende huizen aangaan, of: steeds weer bij een huis aangaan, wordt wel gebruikt voor leegloopen, maar beteekent ook: op bezoek gaan.

34. *taļoendoi*, *toemaļoendoi*: gaan zitten met de beenen recht vooruit, *sinoemaļoendoi*: is gaan zitten (gezeten zijn) met de beenen recht vooruit. Voor het dubbel infix *-inoem-* zie § 175, en voor *-al-* § 179.

35. *sinimingajow* bevat het dubbel infix *-inim-*, de verleden tijd van *-im-* dat in beteekenis geheel gelijk is aan *-oem-*, maar alleen wordt gebruikt bij woorden die in de eerste lettergreep een *-i-*

hebben (§ 178). Het secundaire stamw. *singajow*: zich richten naar (ook: zich ergens heen begeven, zich ergens tijdelijk ophouden) is samengesteld uit *si-* + *ajow*; *si-* heeft reflexieve beteekenis (§ 162); *mongajow*: op buit uitgaan, ook: op een menschenhoofd uitgaan, of de zeeroovers te lijf gaan.

36. Het samengestelde prefix *mokipo-* kan vaak worden weergegeven met: trachten te doen geschieden, er op uit zijn te laten . . . . (§ 74); de passieve vorm *pokipo-* + *-an* wil hier bij *singog* (woord, spreken) dus zeggen: Dajag is de persoon bij wie de moeder er op uit is haar aan het spreken te krijgen.

37. *silon*: kalk; *potosilon*: wijze van (sirih)-kalk aanbieden. Uit de beteekenis blijkt dat we hier niet te doen hebben met een prefix *to-*, maar met *po-* + gereduplicеerd grondw. Om opeenhooping van sisklanken te voorkomen, wordt in zulke gevallen de *s-* vaak door *t-* vervangen (§ 28).

38. *silad*, *mosilad*: pinangnoot splijten, snijden (in vieren); *potosilad*; de manier waarop een pinangnoot wordt gespleten, gesneden. Ook hier geen prefix *to-*.

39. *baļoe* wordt vooral gebruikt voor overleden echtgenoot(e), als werkw.: beweenen, rouwdragen; *baļoeon*: (zij) zal beweend worden, zal sterven.

40. *gaļoem* is het grondwoord voor samenvloeien, samenkomen; *mojogaļoem*: bij elkaar komen, te zamen vloeien. Heel vaak heeft *mojo-* de kracht van: met elkaar doen (§ 78).

41. *baļoei*: veranderen, wijzigen, verwisselen; *simbaļoei*, *mosimbaļoei*: zich wijzigen (van gedachten bijv.); *monimbaloei*: zich veranderen (vermommen bijv.) ook: wijzigen, verbeteren; *mononimbaļoei*: verbeteraar, iemand die gewoon is wijzigingen aan te brengen. Voor *si-* zie § 162 v.v., en voor *mo-* + gereduplicеerd grondw. § 212.

42. *ļaboe'*: vallen; *toļaboe'*: vallen in oneigenlijke beteekenis; *noïtoļaboe'*: (nu) het zoo valt, toevallig zoo treft.

43. Waar de jonge man hier tot zijn a. s. schoonouders spreekt, had de verteller liever niet het woord *moboeļoi* moeten bezigen, want dit zegt weer zoo dadelijk waar het op staat. En daar houdt men in het algemeen niet van. Mooier klinkt als men in zoo'n geval bijv. verzoekt om voor het meisje te mogen zorgen.

44. *ponimbaloei*: waarmee men zich voorstelt iets te wijzigen (voor *baloei* en *simbaloei* zie aant. 41); *koponimbaloei*: hebben plan (een voorstel bijv.) te veranderen.

45. *monoetoei* (van *toetoei*): volgen, koersen, ook: vertellen, spreken.

46. *pinokipogoemanan* (van *oeman*) beteekent hier: de persoon aan wien is opgedragen het te zeggen. (§ 74).

47. *nai* is een verkorting van *naja*, hetwelk een vorm is van het oneigenlijke pers. v. n. w. *taja* (§ 236). Dit *taja* en de hiervan afgeleide vormen duiden aan dat het door het volgend telwoord genoemde aantal bij elkaar behoort en daarom met „zij" of „deze" of met „-tal" kan worden weergegeven. Voor zelfst. n. w. waarmee personen worden aangeduid, wordt dit *taja (naja)* verkort tot *tai*: *tai ama'*: de gezamenlijke vaders (van deze familie bijv.), deze vaders; *nai ama'*: van of door de gezamenlijke vaders; *ko nai togi gadi'*: aan of tegen de gezamenlijke ouders (letterlijk: bezitters van kinderen).

48. *boga'*: arm, behoeftig; *koboga'*: armoedigheid; *koboboga'*: groote armoedigheid (§ 221). Het verleden tijd vormende infix *-in-* duidt in *kinoboboga'* niet op een afgeloopen zijn van het arm-zijn, maar op de voltrekking van het arm-worden en is nu dus een volslagen arm-zijn.

49. *jangko'*, *mojangko'*,: gering, zwak, is op dezelfde wijze afgeleid als het juist genoemde *boga'*.

50. *toemolantai*: gaan spreken tot een meerdere, zich veroorloven het woord te richten tot een aanzienlijke. *Tolantai* bevat het infix *-ol-*, hetwelk vooral wordt aangetroffen bij woorden, die een geluid of beweging aanduiden en waarbij frequentie der handeling min of meer vanzelf sprekend is; ook kan *-ol-* te kennen geven: zooiets doen als, of zijn wat het grondw. zegt (§ 180). *Tantai*, *monantai*: zich uitbreiden (van een ziekte bijv.), verspreiden, om zich heen grijpen, overslaan.

51. *adi'*: kind; *tonggadi'*: geschenk van een ouder aan zijn kind, ook: pijl (als een kind van een boog), als werkw.: gelijk een kind maken; *mononggadi'*: kinderen verzorgen, oppassen; opvoeden; *kotongga-tonggadi'*: onder voortdurende of zorgvuldige oppassing (contrôle).
Tonggadi' – *to-* + *adi'*, voor de *-ngg-* zie o.a. § 126, 3e, § 116, 1e, en § 157 – kan als een echt grondwoord met allerlei affixen worden afgeleid, bijv. *tonggadi'on*: iemand gelijk een

eigen kind willen maken, aannemen, of als zoodanig behandelen; *mokitonggadi'*: verzoeken als kind te worden aangenomen of als zoodanig te worden beschouwd. Deze laatste term is ook heel goed op zijn plaats als een jonge man aanzoek doet bij de ouders van zijn uitverkorene, daar deze uitdrukking voldoende laat doorschemeren waar het hem om te doen is.

52. *tongo silad*: een vierde partje (§ 233) en *toemongo-pakada'-mai*: ongeveer één kopje vol, zijn zeer bescheiden uitdrukkingen voor: een flinke hoeveelheid.

53. *ina'*: moeder; *tonggina'*: iets wat als moeder beschouwd kan worden, ook: geschenk van een kind aan zijn moeder (§ 126, 3e).

54. Voor een verklaring van deze termen, zie de noot op blz. 6 v.v. van de vertaling.

55. *pokonika*: trouwtijd. Meermalen heeft *poko-* tijdaanduidende beteekenis: ten tijde van . . . Dit *poko-* kent geen verleden-tijd-vorm (§ 60).

56. *mokoeroes*. Hier hebben we wel te doen met een verbastering van ons kruis (of munt).

57. *baboeḷang*: mesje, hetwelk een vechthaan aan de poot wordt gebonden; *mobaboeḷang*: hanengevecht houden.

58. *monakod*: klimmen, stijgen van hemellichamen; *motakod*: een berg beklimmen (§ 31).

59. *sioep*: beschutte ruimte, zoowel onder een huis als onder een boom; *motonsioep*: nederig van aard; *mopononsioep*: nederig doen zijn.

60. *boli*: schuld; *tomboli, monomboli*: schuld maken, geld opnemen; *pinonombolian*: waar geld is opgenomen, bij wien schuld is gemaakt.

61. *koejoeng, koemoejoeng*: zich stilhouden, verblijfhouden, behoort tot de fijne taal en klinkt bescheidener dan bijv. *doemona'* hetwelk dezelfde beteekenis heeft; *kinoejoengan-makow*: plaats waar (we) zijn gaan verblijven en nu nog steeds wonen, is een heel nederig klinkende uitdrukking voor vaste woon- of verblijfplaats, temeer waar er hier nog aan wordt toegevoegd: van uw slaven. Voor *-in-an* zie § 192; *makow* duidt hier aan dat de vroeger begonnen handeling nog steeds doorgaat (zie aant. 10).

62. *imok*: materialen (voor een te bouwen huis); *mogimok*: zulke materialen verzamelen; *motoïmok*: zooiets doen als bij het *mogimok*, wordt hier gebruikt voor muizen en is te vertalen met „verzamelaars".

63. *monondeaga*: in den stand der huwbare meisjes brengen, is een plechtigheid waarmee vele weken gemoeid zijn; *sinondeaga*: iemand die deze plechtigheid heeft ondergaan.

64. *tobok, motobok*: gaatjes steken in dunne dingen, bijv. leer, ooren; *monobok*: het feest van het oordoorboren. Voor de beteekenis van *pino-an* bij dit en de volgende woorden, zie behalve de vertaling, ook § 37.

65. *padat, mojopadat*: ontstemd, boos op elkaar, vooral door verkeerd begrijpen; *kopadatan*: ontstemd komen te worden.

66. *kisima-siman-mai*: zich steeds gereed houden, afwachtende zijn. We meenen aan *ki-* reflexieve kracht te mogen toekennen (§ 124); *-mai* heeft hier de beteekenis van: voortdurend, en dikt dus de kracht der woordherhaling nog iets aan (§ 251).

67. *oemonoe* (van *bonoe*): zich in iets begeven, zich ergens instoppen. Wanneer de beginconsonant een *b-* is, dan valt deze weg bij invoeging van *-oem-* en wordt *oem-* dus prefix (174, 3e).

68. *liboe*: omtrek, omringen; *mosiliboe*: zich rondom iets scharen van velen, ook in overdrachtelijken zin; *mojosiliboe*: zich met elkaar rondom iets scharen. Voor *mosi-* zie § 166.

69. *mogilenso*: een hoofddoek ophebben; *mogi-* wordt gevoegd voor woorden die een kleedingstuk, sieraad, wapen enz. aanduiden en beteekent dan: aanhebben, versierd met, voorzien van wat door het grondwoord wordt genoemd (§ 93).

70. *porokantangon*: (de handen) moeten in den toestand van elkaar vattende worden gebracht; *poro-on* = *pojo-on*, maar klinkt iets grover. Zie ook aant. 27.

71. *toeḷok, motoeḷok*: twee in één kain of sarong; *sinoeḷok*: bij zich in (haar eigen) sarong gestopt. Bijv.: *adi' sinoeḷok i ina'nja*: de moeder heeft haar kind bij zich in haar eigen sarong gestopt. Overdrachtelijk duidt dit op zeer zorgvuldige bewaking of bescherming. *Mototoeḷok*: die gewoon is (het kind) bij zich in haar eigen sarong te wikkelen, moet dus vertaald worden met: oppasster(s).

72. *oeļa, mongoeļa*: verlangen in den zin van eischen, begeeren, maar raak vragen, er om blijven zeuren; *oeļaan*: verlangen naar . . . ., behept met het verlangen of de begeerte naar . . . . (§ 190).

73. *mongi-* wil vaak zeggen: volgen, zich begeven langs, door of over hetgeen door het grondwoord wordt genoemd; dit „volgen" kan zoowel letterlijk als overdrachtelijk bedoeld zijn (§ 101). Zoo beteekent *mongiībog*: volgens den wensch (*ibog*), wil.

74. *ompoe* (zonder hamzah): heer, gebieder, voorvader, grootvader, kleinkind; *ompoe doeata*: heer der goden. Bij plechtige aanroeping der hoogere machten, bijv. bij eed afleggen, zieken behandelen, heilwenschen uiten, wordt steeds *ompoe'* (met hamzah) als aanhef gebezigd; *mongompoe'*; de hoogere machten gaan aanroepen, en *ompoe'an* wil zeggen dat dit wordt gedaan over iemand. *Ompoe'! aka totoeoe boeta' i P. bo ginama'moe, jo i kow motorong matoi*: Bij de goden! indien het werkelijk grond van P. is en jij hebt het genomen, dan zul je gauw sterven.

75. *toļan, toemoļan* heb ik hooren gebruiken voor: invaren van een geest, maar meer gebruikelijk schijnt te zijn *toemoļang* (anderen: *toemoang*); *toļang* beteekent ook: vloeistof. Na *ompoe'* wordt meermalen *toemoļan* gehoord: *Ompoe'! toemoļan, toeot im boeboek, ļoeai ing ki Toebongkasi*: Bij de goden! beziel (mij) (?), dring binnen wierook, kom er uit T. (ziekmakende geest). Dit wordt gezegd bij een zieke voor wien wierook wordt gebrand.

76. *bobiagon*: wat nu eenmaal verzorgd moet of behoort te worden: huisdieren, tam vee. Een geredupliceerd woord + *-on* is te vertalen met: wat in den regel wordt . . . . ., wat behoort te worden . . . . . ., ook: gewoonlijk last van . . . . . (§ 225).

77. *toeboe'*: jong wokkablad, ook wel jonge bladeren in het algemeen; *toļoeboe', motoļoeboe'*: vruchtbaar, welig, groeizaam, zoo iets (zoo fleurig) als een *toeboe'* (§ 180); *kotoļoeboe'an*: tot *toļoeboe'* geraken, in dien toestand komen; *toemoļoeboe'*: zich voorspoedig ontwikkelen, opgroeien.

78. *pononḍatoe*: geschenk of verplichte gave aan den vorst, waarmee men zich kwijt van zijn verplichtingen tegenover den vorst. Hier en in de volgende met *pono-* (*po-* + sterke vorm van *to-*) afgeleide woorden heeft de *to-* vorm de beteekenis van: geschenk voor den door het grondwoord genoemde (§ 126, 3e en § 151). Voor de instrumentale kracht van *po-* zie § 33.

79. *saroemakase* is een verbastering van het Maleische terima-kasih; voor het aan dit woord gehechte prefix *noki-* wordt van anderen *moki-* gehoord, wat m. i. hier beter past.

80. *imontoi, mogimontoi:* regelen, in orde brengen, ook: bemedicineeren (den geldenden regel inachtnemen opdat het weer in orde kome?).

81. *basarata* is een verbastering van het Mal. beserta.

82. *toli-* werd reeds besproken in aant. 32, hier duidt het aan: in betrekking staan tot den door het grondw. genoemde; *motoliompoe:* in betrekking staan tot een *ompoe*: grootvader, kleinkind, heer, dus: grootouder(s) en kleinkinderen, heer en onderhoorigen ook wel: oud en jong.

83. *bogot:* bos, binden; *motombogot:* worden als iets wat bijeen is gebonden.
boto': bos, bundel (meer omwonden dan *bogot*); *motomboto':* worden als iets wat heelemaal bij elkaar is gebonden, omwonden.

84. *mogintajowan*: voor elkaar, van aangezicht tot aangezicht; *intajow* is hier als grondw. te beschouwen.

85. *abol, mogabol*: weven.

86. „*boetoeng i ata*" is een term, waarmee in den regel wordt gedoeld op een soort borden, die oudtijds zooiets als gangbare munt schijnen te zijn geweest. Werd iemand voor een gering vergrijp beboet, dan had hij te betalen *boetoeng-i-ata toloe, koopat im pangkoinja*: drie borden (van een bepaald soort), een vierde ding is het begin van (dat stapeltje borden). En hoe druk ze werden gebruikt bij het betalen van den bruidschat, blijkt voldoende uit dit stuk. Hoe men er toe gekomen is dezen term, die letterlijk vertaald „vloek van een slaaf" beteekent, aldus te gebruiken, is mij niet bekend. Wel duidt hij op iets van geringe waarde, maar of dit nu wil zeggen: de boete die voor het vloeken van een slaaf of het vervloeken van een slaaf betaald moest worden, of wel op iets anders doelt, ben ik nog niet te weten kunnen komen.

87. *rimang* is in wezen gelijk aan de plechtigheid *monondeaga* (zie aant. 63), maar mag alleen worden gehouden voor de meisjes uit de allerhoogste standen. Slechts eens heb ik dit feest zien vieren, nl. in 1907.

88. *tali'*: bruidschat; *monali'*: bruidschatten; *mototali'an*: elkaar bruidschatten, wederkeerig bruidschat betalen.

89. *poenoe'*: eeretitel, heer, vorst; *poenoe' molantoed*: groote heer, vorst, (in zangen bijv.). Daar *to-* vaak te kennen geeft: zooiets als wat het grondwoord beteekent, een soort surrogaat of namaak van het echte (§ 126), en *-on* dikwijls is weer te geven met: om te . . . . , is *tompoenoe'on* te vertalen met: die er is om voor surrogaat-vorst (waarnemend vorst) te dienen, wiens ambt wel wat gelijkt op dat van den vorst. De *tompoenoe'on* was in vroegere jaren de bemiddelaar tusschen vorst en mindere hoofden, ook wel eens waarnemend radja. Een andere benaming voor dit zelfde ambt was *sadaha*, een Ternataansch woord: een paleisbeambte, het hoofd over het paleis van den vorst van Ternate. Voor *sadaha* zie Mededeelingen van den Nederlandsch Zendelinggenootschap dl 11 (1867) blz. 234 v.v. In dit zelfde deel wordt op blz. 293 v.v. over het Inlandsch bestuur v. Bol. Mong. gesproken en worden de ondervolgende titels van hoofden genoemd:

„*Radja, Djogoegoe, President-radja, Kapitein-laoet, Panghoeloe,*
„*Manteri of Bobato, Sangadji, Kimelaha* (dit wel te lezen: kimalaha),
„*Kapitein-radja negeri, Kapitein-radja dimoeka radja. Hoekoem majoor,*
„*Majoor, Luitenant, Kapala oepas, Kapala kadata*"(o).

Wanneer het niet historisch vast stond, dat Bol. Mong. vroeger onder heerschappij had gestaan van het rijk Ternate, dan zouden de bovengenoemde titels – trots de Holl. schrijfwijze van vele – reeds voldoende duidelijk aantoonen, dat de inrichting van het bestuur en de meeste hoofdentitels afkomstig zijn van dit rijk, en Ternate dus een zeer grooten invloed moet hebben uitgeoefend in deze streken. Zoo is ook een oud woord voor Radja, nl. *kolano*, terug te vinden in het Ternataansch, waar het ook vorst, koning, beteekent. *Djogoegoe* (B. Mong. uitspraak: *Gogoegoe*) is het Tern. djooegoegoe, (hofbeambte, rijksbestierder), hetwelk een verkorting is van djooe ma gogoegoe (djóoe: heer; gogoegoe: oppasser, waker, „djongos"; ma: bezitaanduidend). De waardigheid President-radja ontstond volgens gen. Mededeeling eerst ten tijde van Radja Cornelis Manoppo (betovergrootvader v/d tegenwoordigen Radja Laurens Cornelis Manoppo). In 1866 waren er twee Pres.-radjas: zij stonden onder den Djogoegoe, doch boven een panghoeloe. „Kapitein-laoet" = den op Ternate gebruikelijken titel: Kapita-laoet, die – heel deftig – wel is te vertalen met: vlootvoogd. Tijdens het bezoek der Heeren Wilken en Schwarz in 1866 waren er drie Kapita-laoet: één in Bolaang, twee in Mongondow, waar zij dorpshoofden waren.

Panghoeloe (Bol. Mong. uitspraak: panggoeḷoe) beteekent hier districtshoofd. In 1866 waren er vier P., nl. P. van Pasi, P. van Lolajan, P. van Kotaboenan en P. van Sangkoeb. M. i. is het woord panghoeloe geen zuiver Mong. woord, maar van waar het afkomstig is, weet ik niet.

Bobato is weer Tern., waar het regelaar beteekent (bato, sibato: regelen), hoofd, hofbeambte.

Sangadi is het Tern. sangadji: districtshoofd, maar hier beteekent het dorpshoofd. Daar Hr Schwarz nog sangadji schrijft, is de herkomst wel al heel duidelijk.

Kimalaha is ook Tern.: dorpshoofd.

Kapita-radja was ook een titel voor dorpshoofd, maar schijnt slechts voor adellijke personen bestemd te zijn geweest.

Kapita-radja di moeka radja wordt in gen. Meded. vertaald met: ceremoniemeester van den Radja, terwijl van de overige bovengen. titels wordt gezegd, dat zij slechts titels voor dorpshoofden waren. M. i. moeten ze oorspronkelijk ook nog wel iets anders beteekend hebben. Zoo doet bijv. Hoekoem majoor weer denken aan het Tern. Mahoekoem of Djooe hoekoem: Inl. rechter.

Van al de bovengen. titels bestaan officieel nog: Padoeka Radja, Panghoeloe, Major ing kadato (Majoor kadato): tweede districtshoofd, Sangadi, Porobis: tweede dorpshoofd, Djoeroe-toelis. (De vertaling van de boven vermelde Tern. titels is ontleend aan de woordenlijst van het Ternatesch, van Zendeling J. Fortgens).

90. *pangkoi*: oorsprong, begin, boomstam; *momangkoi*: beginnen; *tompangkoian*: iets voorzien van wat als de grondslag of het begin kan worden beschouwd, bijwijze van begin wordt het voorzien van . . . . . . (§ 129).

91. *gopot*: een verhoogd gedeelte van den vloer langs de zijwanden van het huis, waarop men zit, ligt en slaapt. Tegenwoordig zijn al veel ledikanten in gebruik, maar ook die staan op de *gopot*, d.w.z. in de ouderwetsche huizen, want de indeeling en bouworde der vele nieuwe huizen, die in de laatste jaren zijn verrezen, wijken zeer af van de vroegere.

92. *bonaang* (and. *bonawang*) is m.i. door het infix *-on-* afgeleid van *ba(w)ang* en duidt allereerst op ruimte en licht, waar het niet zoo bedompt en donker is als binnen in het eigenlijke huis. Het voorste deel van een huis, wat eigenlijk meer uitbouwsel is onder het dak en feitelijk één geheel uitmaakt met het kleine vierkante voorgalerijtje, wordt *bona(w)ang* genoemd, maar ook kan een op zij van het huis aangebracht open gedeelte zoo genoemd worden, indien tenminste de vloer ervan iets hooger ligt dan

die van de *joeang*: binnenruimte; de bovenste tree of sluitstuk van de trap is dan o.z.t.z. al de *bonaang* (het begin ervan). Volgens anderen behoeft dit gedeelte volstrekt niet verhoogd te zijn om *bonaang* te heeten. Dit pleit er mede voor, dat bij *bonaang* vooral aan ruimte en licht wordt gedacht. *Mokobawang*: ruim van uitzicht, ook in overdrachtelijken zin.

93. *siow*: negen; *totosiow* of *tososiow*: ieder negental, ieder hoopje van negen, iedere negen . . . . . , ook: ieder negen, of: iederen keer negen. Hier *to-* + gereduplliceerd telwoord (§ 126, 5e. § 231).

94. *insiowēā*: de negende (ervan); *i-* vormt rangtelw. (§ 229, I). Ook *ko-* doet dit (§ 116, 6e, § 229, II), maar dit prefix geeft tevens te kennen dat er een soort eenheid bestaat met de vooraf genoemde dingen, terwijl *i-* eigenlijk alleen maar rang en volgorde aanwijst.

95. *joeang*: de vloer van het midden-gedeelte van het huis.

96. *boeta'an* (*boeta'*: grond) is hier hulptelw. Voor het gebruik van *-an* bij sommige maatwoorden, zie § 158 en 190.

97. *bambanan* is hier ook hulptelw., het beteekent: een verzameling van eenige groepjes (sagopalmen). Ook hier heeft *-an* m.i. meervoudige kracht. Zie hiervoor § 39, 49, 66, het slot van 148, 177 en 190.

98. *bontoejoeng*: hoop; *momontoejoeng*: ophoopen.

99. *kotonggimok* is hier vertaald door schraapzucht, maar het kan ook worden weergegeven met: behept met de zucht zooveel mogelijk in de wacht te sleepen; *imok* heeft hier de beteekenis: verzamelen, bijeengaren (zie ook aant. 62) en de intensieve vorm + *to-* duidt hier op een: in hooge mate . . . . . (§ 157).

100. *batod*: eenig, eenling. Als een dier, dat in den regel meerdere jongen tegelijk werpt, maar één jong krijgt, dan is *batod* op zijn plaats; wordt het gebruikt van bijv. een koekalf, dan wil het zeggen: 't eenige kalf (de koe heeft er nooit meer gehad). Door voorvoeging van *to-* krijgt *batod* gewijzigde beteekenis, en zoo wil *monombatod* zeggen: pakjes maken van rijst door deze in stukken blad te wikkelen en vervolgens te koken in een bamboe. Ieder pakje blijft dus op zichzelf en wordt ook aldus opgediend. *Sinombatod*: op zulk een manier verpakte en gekookte rijst; *pinonombatodan*: de voorraad rijst waarvan de aldus toebereide rijst is genomen.

101. *baroendak, momaroendak*: kleefrijst in bamboe koken. Hierbij wordt de bamboe van binnen met een blad bekleed en daarna wordt de rijst er in gedaan. Er worden dus geen afzonderlijke pakjes gemaakt. *Binaroendak*: in bamboe gekookte kleefrijst; *pinomaroendakan*: de voorraad rijst waarvan is afgenomen hetgeen nu al in de bamboe is gekookt.

102. *toja'*: visch; *ponoja'*: toespijs, zoowel vleesch als visch; *tompo-noja'*: wat bijwijze van toespijs wordt klaargemaakt of gegeven.

103. *tompoĭnoem* (*inoem*: drinken): wat als bij het eten passende drank dient: *tompoĭnoeman*: voeg als bijbehoorenden drank aan het eten toe . . . . . .

104. *tompomama'*: bijwijze van pruimbenoodigdheden (*pomama'*). Voor *tompo-*, zie verder § 148.

105. Het prefix *mongo-* heeft meervoudige beteekenis: *mongopoeling*: alle (dingen waarvan sprake is) zijn of worden vol; *nongo-poeling*: alle zijn vol geworden (gedaan). Het kan wel zijn dat een van de vele dingen nog niet precies vol is, maar met de meerderheid is dit wel het geval (§ 110).

106. *taka, motaka*: in orde maken, wat niet goed is weer herstellen; *mojotaka*: het met elkaar weer in orde maken, vrede met elkaar sluiten, vooral van echtgenooten en familieleden; *pojo-takaan*: twistenden met elkaar verzoenen, ook: tijd of plaats waar dit gebeurt.

107. *a* heeft hier de beteekenis van: natuurlijk, zooals vanzelf spreekt (§ 252).

108. *elo mongelo*: het eene nauwelijks hebben en dan alweer om iets anders vragen; *mongongeloan*: elkaar steeds maar meer vragen, van weerszijden echt inhalig doen.

109. *nongongoeḷaan*: wederkeerig maar raak hebben gevraagd. Voor *oeḷa* zie aant. 72.

110. *taliḷolo'*: wrok, ontstemming, ergernis; *mototaliḷolo'an*: wederkeerig wrokken. Voor *tali-* zie § 161.

Op bovenstaand stuk werden door den Heer A. P. Mokoginta, Oud-Djogoegoe van Bolaäng Mongondow, tegenwoordig verbonden aan het Bureau voor Volkslectuur te Batavia, eenige aanteekeningen gemaakt met de bedoeling die met mij te bespreken. Daar ik door omstandigheden verhinderd was langer dan ruim één dag te Batavia te blijven en er van een grondige bespreking dus moeilijk iets kon komen, was Hr M. zoo vriendelijk mij zijn gemaakte aanteekeningen ter hand te stellen. Wanneer een echte zoon des lands en daarbij van de ontwikkeling en capaciteiten als van den juist genoemde, iets opmerkt over zijn moedertaal, dan zal de vreemdeling daar niet alleen alle aandacht aan schenken, maar zich tevens verheugen, mede over het feit dat iemand belang stelt in zijn eigen taal. Ik heb dan ook met bijzondere belangstelling van deze aanteekeningen kennis genomen en stel me voor enkele daarvan hier te bespreken en andere nagenoeg geheel over te nemen. Het weglaten van sommige toelichtingen zal Hr M. mij wel niet euvel duiden, want wanneer het tot een bespreking had kunnen komen, zou het hem wel dadelijk zijn gebleken dat we het daarover geheel eens zijn.

Blz. 530, r. 14—15 staat: . . . . . . *ing gina kom bonoe in dodob* . . . . Hr M. acht het beter te lezen: . . . *kom bonoe i gina* (of: *dodob*) . . . . . . M. i. hebben we hier slechts met plaatselijke en persoonlijke verschillen te doen.

regel 18—19: . . *naonda i momama'-don pinomaja' monabakoe'-makow* is vertaald met: zijn zij al bezig met . . . . Hr M. vindt het juister te vertalen: „nadat zij . . . . hebben" en zegt: „*makow* in dezen zin beteekent afgeloopen, duidt op een afgeloopen handeling". Zeer zeker is *makow* vaak aldus te vertalen, maar hier wil m. i. *makow* zeggen: het gaan-beginnen-met-de-handeling is afgeloopen, is nu een daarmee-bezig-zijn; ook het duratieve *mo-* zegt: bezig met . . . . . Voor verdere toelichting van *makow* zie § 251, 3e, § 41 en ook aant. *10.*

r. 16 v. o. en blz. 534, r. 13. . . . . (*m*)*nokokantangan* . . . . Hr M. teekent hierbij aan, dat men in den regel zich in zulke gevallen niet zoo kort en bondig uitdrukt, maar de

bedoelingen omschrijft. Dit beaam ik ten volle. Vooral in het tweede geval, waar tegen a. s. schoonouders wordt gesproken, is — zooals ook in aant. *17a* werd opgemerkt — een hoffelijker uitdrukking op haar plaats. Maar . . . . de verteller is niet iemand uit adellijke kringen, waar een officieele verloving en vooral trouwerij met veel ceremonieel gepaard gaat en waarbij uitgezochte sprekers in zulke keurige en verbloemde taal weten te spreken, dat de vele toehoorders er echt van genieten. Bij zulk een gelegenheid, dus in den kring van heer M., zou de boven geciteerde uitdrukking inderdaad zeer misplaatst zijn. Maar waar onze verteller van vele jaren geleden slechts een man uit het volk is, meenden wij zijn woorden te moeten behouden, ook al drukt hij zich wel eens wat kras uit voor meer beschaafde ooren.

Blz. 534, r. 20. *Boeḷoi polibo'* wil Hr M. liever vertaald zien met: aangeboden echtgenoot. Hierin willen we hem gaarne volgen. r. 23 . . . . . *ki S. bo ki D. nokokantangan*: S. en D. zijn met elkaar verloofd. Hr M. merkt hierbij op, dat men dit in beschaafde kringen, vooral met het oog op het meisje nooit zegt, maar spreekt van: *ki S. nongantang ko i Dajag*: S. is verloofd met D. Zooals duidelijk zal zijn, wordt door dit laatste gezegde de wederkeerigheid uitgeschakeld.

Blz. 536, r. 24. „*Kokantangan naa ojoeon ing gina-bi' nongkong goerangēā*" wil Hr M. liever aldus lezen: *Kokantangan inta naa noojoeon nongkong goerangēā*: deze verloving is voortgekomen uit (de wensch van) de ouders. Ook hier gaan we gaarne accoord met de veranderde lezing, maar hebben om boven aangeduide redenen, nl. dat wij de verteller aan het woord willen laten, den tekst toch niet gewijzigd.

Blz. 538, r. 5. *Akoeoi naa koniat-don moboeḷoi*: ik heb al plan te trouwen, werd reeds door ons van een aanteekening voorzien (29). Hr M. merkt hierbij nog op: „Men zegt in den „regel — gepaster —: *Akoeoi naa koniat-don toemontani' kong* „*kobobiag*: ik heb al het plan tot zelfstandig (maken van mijn) bestaan". *Tontani'*: zelf, in eigen persoon (§ 241); *toemontani'*: zich afzonderen, zich afscheiden van anderen. Ik zou den juist vermelden zin dan ook willen vertalen met: ik heb al plan op mezelf te gaan in het leven.

Blz. 540, r. 5. De term *pogogoeman* (*poboboeḷoi*): het aanzoek doen (het trouwen), of wel: de manier waarop het gewoonlijk gezegd wordt (de gebruikelijke wijze waarop wordt getrouwd)

(§ 213), wil Hr M. liever vervangen door *mopokobali' kon singog*. Deze woorden vertaalt hij met: „vasteren vorm geven aan het woord, bewaarheid maken het woord". Ik veroorloof me hier nog aan toe te voegen: tot daden doen worden de woorden.

r. 5 v.o. . . . . *moboeļoi* . . . . Over dit woord is reeds iets gezegd in aant. *43*. Hr M. teekent nog aan dat *Akoeoi mokitonggadi' ko imonimoe*: ik verzoek U als kind te mogen worden beschouwd, hier beter op zijn plaats zou zijn.

Blz. 542, r. 11—12. *Eda' akoeoi naa i mokitaba'-don*: derhalve verzoek ik (U) een gezant te zenden. Hr M. acht het beter te vertalen: „Derhalve zal ik een gezant doen afvaardigen". *Moki-*: verzoeken, vragen om wat het grondw. zegt, of: verzoeken te doen, opdragen of bevelen te laten doen wat het grondw. zegt (§ 67 v.v.). Daar hier de vader der bruid spreekt tot het dorpshoofd en de oudsten en dus een zeer beleefden toon aanslaat, ben ik zoo vrij aan mijne vertaling de voorkeur te geven.

r. 29. Het woord *toemoļantai* werd besproken in aant. *50*. Hr M. zegt als toelichting bij dit woord: „*Monoļantai* kan „niet alleen „het woord" beteekenen, maar wel beleedigend, „schuin woord. Men spreekt ook van *sia minaja' nonoļantai-„makow ko i adi' i intau*: hij is gaan schuine woorden „gebruiken tegen het kind van een ander (mensch), of: „*sia minaja' noniba'-makow*: hij is gaan uitschelden . . . . ; „hetgeen beteekent: hij heeft aanzoek gedaan om de hand „van iemands dochter".

Blz. 549, r. 14 v.o. Hier wordt gezegd dat een meisje het eerste deel van den bruidschat in ontvangst neemt. Hr M. teekent daarbij aan: In geen geval mag het meisje een wees zijn".

Blz. 552, r. 9. In aant. *61* werd *kinoejoengan-makow* toegelicht. Hr M. zegt: „*Kinoejoengan-makow* is (het dak) waaronder men „zijn hoofd bergt; nederige woning = hut. Wil men be-„scheiden over zijn woning (*pinogoetoenan* oftewel *baļoi*) „spreken, dan bezigt men: *kinoejoengan-makow*. In wezen „behoeft het echter geen hut te zijn. Integendeel, kan ook „een prachtig huis zijn".

Blz. 559, r. 10 v.o. handelt over: Het brengen van de slaapmat. Hierbij teekent Hr M. aan: „Het zij opgemerkt dat „het brengen „van de slaapmat" met Singkoeton en zijn zusters in het „met gordijn omringde ledikant een zeer oud gebruik is „onder de „*kohongian*"s (middelstanden) voornamelijk van

„het distrikt Pasi. Dit gebruik bestaat echter sedert ± 25 „jaar niet meer".

Blz. 562, r. 7. ... *toemaingkoekoe'*. Hierbij geeft Hr M. de volgende toelichting: „zitten met voetzolen op den vloer; *toemoeng-„koed* = zitten met de knieën op den vloer, is (bij deze hu-„welijksplechtigheid): hurken met de linkerknie op den vloer „en de rechtervoetzool op den vloer. Op de rechterknie komt „dan de rechterarm te rusten".

Blz. 562, r. 18 .... *si a pokinikaan ko i Singkoeton bo ko i Dajag*: want (wij) wenschen te laten trouwen S. en D. Hr M. teekent hierbij aan: „Dergelijke woorden worden inderdaad „driemaal gezegd met dien verstande dat bij de laatste maal „de volgorde van de namen (van den bruidegom en de bruid) „anders wordt. Tot twee keeren toe moet het eerst genoemd „worden de naam van den bruidegom, maar bij den derden „keer moet het eerst genoemd worden de naam der bruid".

Blz. 564, r. 5-6 *Halal nikaan i S. ing ki D.?*: Is het geoorloofd dat D. wordt gehuwd door S.? „Deze vraag" – aldus Hr M. – „wordt gesteld vóór het lezen van het huwelijksformulier, niet daarna". Bij *popodati* (regel 6) teekent hij aan: „De Imam of Chatib of een andere geestelijke (de huwelijkssluiter) „neemt S. mee, en brengt den rechterduim van S. in aan-„raking met het middenvoorhoofd (tusschen de wenkbrauwen) „van D.".

r. 3 v.o. van *Ompoe' toemolan* zegt Hr M.: „ten rechte: *Ompoe toembolan*", maar geeft verder tot mijn spijt geen nadere toelichting.

Blz. 586, r. 4. *tompoenoe'on*. Hierbij teekent Hr M. aan: „De *Sadaha-„Tompoenoe'on* was alleen voor de hoogvlakte van Mongon-„dow. Te Bolaäng was er ook een *Sadaha* (geen *Tompoe-„noe'on*) en Kotaboenan was indertijd een zelfstandig ressort. „In het Bolaängsche werd het geschenk aan den vertegen-„woordiger v/d Radja, nl. den Djogoegoe of President-Radja „gegeven en in het Kotaboenansche aan den Panghoeloe of „diens wakil. Te Bolaäng trad de Sadaha nooit op als ver-„vanger v/d Radja".

Dit laatste is heel goed te verklaren, daar de Radja vroeger te Bolaäng woonde en slechts zelden in het toen nog nagenoeg ontoegankelijke Mongondow kwam. Voor bovengen. woord, zie ook aant. 89.

r. 5. *ļanag*. „Hier wordt bedoeld" – aldus Hr M. – „het over-„gebleven water (na den regen), voordat men onder het dak

„van het huis komt. *Lanag* veroorzaakt inderdaad geultje „of goot, maar lanag is geen goot".

Dat *ḷanag* letterlijk niet „goot" beteekent, geef ik dadelijk toe, maar ik meende het hier wel zóó te mogen vertalen, daar het in kort bestek weergeeft waar het in deze om gaat. *Lanag* is het van een dak of bergwand neerstortende regenwater, neervallende stroom, als werkw.: neerstroomen, neerstorten; *ḷanagan*: het zal neerstroomen op . . . . . , kome het neer op . . . . ; *loḷanagan*: waar het regenwater gewoonlijk neerstort of langs wegvloeit (geen gewone rivierbedding). M. i. zou in de uitdrukking *loḷanan ko ḷanag* voor dit laatste woord ook *loḷanagan* kunnen worden gelezen, maar het is nu eenmaal een vaststaande term geworden. Door de „*ḷanag*" over te steken, komt men op den door het overhangende dak beschutten grond, betreedt dan dus het eigenlijke terrein v/h huis.

Bij *boetoeng i ata* teekent Hr. M. aan: „Ik geloof dat „*boetoeng i ata* beteekent *tolioe i ata*: vervanging van *ata* „(slaaf of slavin), omdat in den grijzen ouden tijd de ata's „werden beschouwd als goederen waarmee (voornamelijk) bruidschat betaald werd".

Blz. 588, r. 10. *bonaang* (of: *bonawang*). Hiervan zegt Hr. M.: „Open „voorgalerij bijv. kan als bonawang beschouwd worden, „maar niet de galerij zelf (de „gandaria"). Het voorste ge„deelte van het huis onder het dak, doch voor dat men in „de eigenlijke woning komt, is bonawang. Er komt voor dat „er een *gopot* (verhoogd gedeelte van den vloer) op de bo„nawang is. Maar niet altijd is een verhoogd gedeelte van „den vloer de bonawang".

Blz. 588, r. 6 v.o. *tampelan mangindano*: zeerooverszwaard. Aant. van Hr M.: „Mangindano (Mindanao) is in den volksmond „synoniem aan „zeeroover". Men spreekt van: *sia i mangin„dano* = hij is een mindanaoër (zeeroover, ruw, ongemanierd, rampokker enz.)".

Blz. 592, r. 13. *pindan doemoelong*. Dit vertaalt Hr M. met: willekeurig bord.

r. 11 v.o. *bakasang*. Hiervan zegt Hr M.: „Opengelegde „gedroogde (groote) visch; *bakasangan*: (groote visschen) „openleggen, opensnijden en drogen (in de zon of boven „het vuur). Men spreekt ook van: *Bakasangankoe ikow*: „ik zal je opensnijden, openrijten. (Ruwe uitdrukking)".

Slotopmerking van Hr M.:

„De wijze van „bruidschatterij" (*monali'* of *mototali'an*) „zooals door den auteur zoo nauwkeurig en goed beschreven, „wordt nog maar in *hoofdzaak* in eere gehouden, zoowel „bij de hoogere als bij de lagere standen. Maar de details „worden niet meer gevolgd! Velen weten vooral niets meer „af van de adat „bruidschat voor de twee broeders (der bruid") „laat staan, dat die nog in de praktijk voorkomt. Ook de „adat „de ouders van den bruidegom verzoeken om ver- „goeding voor de bruidschatgoederen" zooals deze wordt „beschreven (Holl. tekst blz. 24 e.v.) behoort reeds lang tot „het verleden. De gevolgde wijze is (sedert ± 25 jaar) dat de „ouders van den bruidegom vóór de plechtigheid hulp van „familieleden (ook die van de bruid) en kennissen inroepen. „Dit heet *mokidoeloe* (lett.: zich laten helpen). Er wordt „dan kortweg medegedeeld (in welgekozen woorden) dat de „familieleden van „de andere partij" van plan zijn de *tali'* „(bruidschat) te vragen. Deze bloote mededeeling beteekent „hulp vragen".

Rijswijk, Februari 1931.

De Beteekenis van de Kekajon [1])

door

Dr. K. A. H. HIDDING.

Zonder een definitieve verklaring te geven hebben de studies van Dr. Stutterheim en Prof. Aichele de beteekenis van de kekajon of goenoengan in het licht gesteld en anderen daardoor aangespoord naar hun zienswijze aan de oplossing van dit vraagstuk mede te werken [2]).

Op één ding moet hierbij echter naar mijn meening voor alles de nadruk vallen: deze kekajon, die o.a. dient om het begin en het einde zoowel van het geheele wajangspel als van de verschillende episodes aan te geven, moet noodzakelijk met die wajang in een zeer nauw verband staan. Daarom dient de verklaring van de beteekenis van dit voorwerp in die zelfde richting gezocht te worden, waarin men ook die van de wajang in zijn geheel zoekt. Dr. Rassers heeft dit inderdaad gedaan, want hij beschouwt de kekajon „als een nauwkeurige aanwijzing van wat het verlichte wajangscherm eens-voor-al verbeeldt", nl. den stam in de beide stamhelften verdeeld [3]).

Nu ligt het niet in de bedoeling de tot nu toe voorgedragen verklaringen van de wajang hier ook maar te vermelden; alleen moge de opvatting waartoe ik zelf in mijn dissertatie gekomen ben, zeer kort worden aangeduid, daar deze, zooals reeds gezegd werd, ook

---

[1]) Voordracht gehouden in de vergaderingen van de Afd. Taal-, Land- en Volkenk. van 25 Febr. en 15 April 1931.

[2]) *Djawa* 1926 pag. 333 evv. en Djawa 1928 p. 28 evv., met afbeeldingen.

[3]) *De Pandji-roman.* Stelling.

de grondslag vormen zal van de verklaring van de kekajon [1]).

In de wajang zie ik voor alles een kosmisch gebeuren verbeeld, dat op tallooze manieren tot uitdrukking kan worden gebracht, maar waarin steeds één zelfde gedachte te vinden is: uit het land van den dood rijst en herrijst het leven der aarde. In dit land, de onderwereld of waar men zich dit doodenrijk ook voorgesteld heeft: op de bergen, over zee of in een vreemd land bijv., heerscht onder de bewoners steeds onderlinge strijd, waarin de beide aspecten van het leven zichtbaar worden: het voor de menschen zegenrijke dat het licht, het voedsel en het menschelijk leven zelf is, en het verderfelijke dat de duisternis, de plagen van het gewas en het sterven representeert. In wezen zijn deze beide machten broeders en één: het chthonische leven zelf; en vandaar ook het zoo vaak dubbelzinnige en tweeslachtige karakter van al deze chthonische wezens: nu eens den menschen tot zegen, dan weer tot verderf, machtig én over het leven én over den dood.

Naast deze chthonische wezens neemt de hoofdpersoon van de meeste lakons, de aanstaande vorst, een eigen plaats in met sterk hemelsche trekken. Het bijzondere van deze persoon — die als de jongere broer der chthonische machten geldt, evenals de dag, die uit de nacht verrijst, jonger is dan deze — is wel gelegen in het feit dat hij niet uit eigen kracht zijn doel bereikt, maar daarvoor de hulp van goedgezinde chthonische machten niet ontberen kan. Meestal is zijn helper en geleider zijn oudere broer, in den ruimsten zin van het woord genomen, en het doel is steeds de aanstaande vrouw van den vorst, die zeer duidelijk een chthonisch wezen is, het leven der aarde representeert.

De magisch-religieuze beteekenis van de wajang moet naar mijn meening gelegen zijn in de inwijding der toeschouwers in het geheim van het aardsche leven;

[1]) *Nji Pohatji Sangjang Sri*, Leiden 1929.

doordat zij meemaken den kosmischen strijd en de overwinning — het huwelijk van vorst en vorstin, hemel en aarde, wat de orde en de welvaart op aarde verzekert — krijgen zij zelf deel aan die zegepraal en wordt dus hun eigen leven en levenskracht versterkt en vermeerderd, zooals dat bij elk mysteriespel het geval is. Vandaar dan ook dat steeds bij crisistoestanden en levensgevaarlijke overgangen wajangvoorstellingen worden gegeven.

In dit velerlei en bont gebeuren wensch ik nu ook de kekajon zijn plaats te geven, omdat het wel niet anders kan of dit merkwaardige requisiet moet dezelfde beteekenis hebben als het geheele spel, waarvan het begin en einde vormt en dat het telkens onderbreekt. Zelfs mogen wij met reden verwachten hier de achtergrond als het ware van de wajang te zien, de korte samenvatting van het gansche repertoire, waar altijd dezelfde kekajon dienst doet voor al de lakons, die steeds weer de eene waarheid verbeelden.

Want ook al ziet men in dit requisiet niets meer dan een afbeelding van bepaalde plaatsen, waar het spel speelt: een berg, een boom, een kraton, voorgesteld door de poort die vaak ook op de kekajon is afgebeeld, toch blijft de beteekenis van dit voorwerp dezelfde: de aanduiding van de scene waar dit spel zich afspeelt, welk terrein wij nader zullen leeren kennen. Wil men iedere diepere beteekenis van de kekajon ontkennen, dat dient men dit ook van de wajang te doen en men moet dan tevens de typische vorm en versiering van de kekajon verwaarloozen of die als louter aesthetisch of traditioneel zien, wat ze natuurlijk voor de meesten in onzen tijd geworden zijn. Maar dit heet niet een verstaan van den zin van dit alles, die slechts uit het geheel begrepen worden kan.

Zoowel Dr. Stutterheim als Prof. Aichele beschouwen evenals Dr. Brandes reeds in de Beschrijving van de Tjandi Djago, den boom, die het hoofd-bestanddeel van dit voorwerp uitmaakt, als een boom met een

sterk sprekend solair karakter, een hemelboom. Op dit „hoofdpunt", „de vaststelling van het solaire karakter van de goenoengan", stemmen zij volkomen overeen ([1]).

Ook de heer Kats achtte het zeer waarschijnlijk dat hier de hemelboom bedoeld wordt, wiens beschrijving wij hier duidelijkheidshalve overnemen. „Een wonderboom vol takken, twijgen, bladeren, bloemen en vruchten, met zingende vogels en allerlei kleinoodiën, kransen, tuiltjes en guirlanden, welke reeds in het Oud-Javaansche Ramajana wordt beschreven en die in tal van afbeeldingen op Java's monumenten (o.a. Baraboedoer, Prambanan, Panataran) voorkomt". [2])

Een nadere aanduiding waar precies deze schrijvers zich dezen boom geplaatst denken, geeft alleen Dr. Stutterheim, die spreekt van „hoog in de wolken" [3]). Prof. Aichele laat zich over deze questie wel niet rechtstreeks uit, maar uit het geheel van zijn betoog mogen wij met recht tot een hier mede overeenstemmende opvatting besluiten.

Zonder op het oogenblik op de argumenten van deze schrijvers in te gaan, wil ik hiertegenover dadelijk mijn wel zeer afwijkende meening plaatsen. Naar mijn opvatting hebben wij in de kekajon in het geheel niet een solaire of hemelsche voorstelling voor ons, maar de afbeelding van *het doodenrijk, dat tevens de plaats van den oorsprong van het leven is.*

Een enkele maal vinden wij een dergelijke beschouwing terloops ook wel bij de geciteerde schrijvers, vooral bij Prof. Aichele, als verklaring van een enkel onderdeel der kekajon, maar het solaire en hemelsche karakter blijft primair en daar komt het voor de verklaring op aan.

Want al kan ik mij zeer goed vereenigen met de opvattingen van de beide schrijvers, dat wij hier in-

---

[1]) *Djawa* 1928, p. 29 noot 9.

[2]) J. KATS *Het Javaansche Tooneel* I, p. 25.

[3]) *Djawa* 1926, p. 346, naar aanleiding van een relief van Sendang Doehoer.

derdaad voor ons hebben den wonderboom, dien men in andere streken Hemelboom, wenschboom, levensboom of ook wel boom der kennis pleegt te noemen, wij moeten thans alleen onderzoeken welke functie hij in de Javaansche religieuze voorstellingswereld heeft vervuld en dan is naar mijn meening de naam hemelboom zeer misleidend.

Mij voorloopig bepalend tot Javaansche gegevens, met behulp waarvan wij dezen „hemelboom" kunnen determineeren, hoop ik zoo doende in staat te zijn aannemelijk te maken dat hij een typische representant van het doodenrijk is. Dit zal eveneens het geval blijken te zijn met al wat er verder op de kekajon wordt afgebeeld, en ook de eigenlijke goenoengan, de berg die of apart op de kekajon staat afgebeeld of die zijn uitdrukking vindt in den vorm van dit voorwerp, zal dit zelfde rijk blijken te representeeren, waardoor dan tevens de volmaakte versmelting van deze hoofdbestanddeelen van dit voorwerp haar verklaring vindt.

Schenken wij allereerst onze aandacht aan dezen boom, die onder den naam Paridjata in het Oud-Javaansche Ramajana voorkomt. „Toen het leger der booze geesten vernietigd was, verhief Hanoeman zich vol trots; naar den lusthof ging hij om de schoone Paridjata's te vernielen. Hoog en groot waren de takken en de gouden stammen schitterden als de Meroe. Vele takken bogen zich gelijkelijk een el naar beneden en de vertakkingen waren even groot. Oorhangers, ringen, voetringen, gouden armbanden en Brahmanensnoeren, vingerringen en kruinjuweelen, zoo zagen hun vruchten er uit. Zijde, roodzijden stof, fladderend en rood, en diademen, zoo waren hun bewegelijke blaren, terwijl glanzende parelsnoeren zich slingerden om de takken, waarvan ze afhingen. Schoon waren de gouden wortels, die zich om de Paridjata's kronkelden. Alle bloesems waren er, geurig en welriekend ontluikend, lotus, tandjoeng, welriekende tjampaka, poedak, mandara,

açoka en melati, nep, poenaga, roode lotus, asana, dalima, çrigading en mangga". (IX, 42 — 44).

Deze lusthof bevond zich in het rijk van Rawana op het eiland Langka [1]), een land dat in vele opzichten merkwaardig is en waarop wij straks nog moeten terugkomen. Behalve door hun schitterende schoonheid zijn deze boomen mede merkwaardig, omdat zij gelden als de levensboomen van Rawana en zijn rijk. Want als Hanoeman er in geslaagd is dezen hof te vernielen, wordt dit alom als het teeken van den naderenden ondergang beschouwd, m.a.w. het leven van Rawana en zijn rijk is identiek met dat der paridjata's. Waar Rawana nu als de groote daemonenvorst van overzee een chthonische macht is, evenals alle daemonen, blijkt hier al dadelijk ook de aard van zijn levensboomen.

De verblijfplaatsen van dergelijke daemonenvorsten worden vaak met voorliefde beschreven en dikwijls met de hemel van Indra vergeleken.

Dergelijke levensboomen spelen in de wajang vaker een niet onbelangrijke rol, want meer dan eens vinden wij als voorwaarde voor het huwelijk van de prinses zoo'n boom genoemd, dan vaak dewandaroe geheeten. De a.s. vorst slaagt er met behulp van een oudere broer meestal wel in zich dezen boom te verwerven, die in dit geval het leven zelf van de prinses representeert, dus wederom duidelijk een chthonisch wezen [2]).

Keeren wij, om het karakter van deze soort boomen nog duidelijker te leeren kennen, nog even naar het Ramajana terug, dan weten wij dat deze paridjata's niet steeds in den lusthof van Rawana hebben gestaan, maar dat diens zoon Indradjit ze vroeger geroofd heeft uit het godenverblijf van Indra. Dit beteekent niet dat hieruit juist het hemelsch karakter van den „hemelboom" blijken zou; integendeel, juist die z.g. hemel van Indra draagt als verblijf der afgestorvenen, als woonplaats der chthonische machten, de widadari's en als

[1]) Zie Sarga VIII, vertaald in *B.K.I.* 79 p. 569 e.v.v.
[2]) Zie verder *Nji Pohatji Sangjang Sri* p. 62 e.v.v.

de plaats waar ook het levenswater zich bevindt, een sterk sprekend chthonisch karakter.

Deze meening wordt versterkt door een andere plaats in hetzelfde Ramajana waar de Meroe, waar wij nog op terug komen, vergeleken wordt met de „Hemel" van Indra. „Als het verblijf van Indra was de Mahendra, omdat er vele Kalpaboomen groeiden en de vlakke steenen waren edelsteenen; verschillende vogels waren er: kinnara en djiwa-djiwa". (XI. 59).

Het wordt echter thans tijd om deze min of meer indirecte bewijsvoering, steunend op werken waarin zeer veel louter traditioneele voorstellingen voorkomen, te staken, om na te gaan of dergelijke boomen ook daar te vinden zijn, waar wij ze allereerst mogen verwachten: in het doodenrijk zelf. De Hemel van Indra is in dit verband al even genoemd en straks zullen wij nog uitvoeriger op het ge- en misbruik van dit woord hemel moeten ingaan. Bepalen wij ons voorloopig eerst tot een ander uit de wajang bekend doodenrijk: de onderwereld.

Wie in de Javaansche literatuur eenigszins thuis is, weet hoe juist die elementen, die ons telkens weer bij de beschrijvingen van onze „hemelboomen" treffen, de typische attributen van het doodenrijk zijn, dat o.a. in de onderwereld gelegen is. Immers het goud en de diamanten hooren daar in oorsprong thuis. Niet alleen is in het volksgeloof het goud van de afgestroopte huid van slangen afkomstig, het onderwereldsche dier bij uitstek, ook andere voorstellingen treffen wij o. a. in de wajang aan, die in wezen geheel hiermee overeenkomen. Zoo vinden wij in de Wajang Dampoe Awang [1]) het verhaal hoe het goud en de diamanten ontstaan uit de tranen van den vorst der onderwereld Antaboga, even als Dewi Sri zelf.

Maar in directe beschrijvingen van de onderwereld komen onze boomen ook voor. Laat ik eerst aan de

[1]) *T. B. G.* XLV, p. 144 e.v.v.

legende van Koendjarakarna mogen herinneren, die vertelt hoe in de onderwereld, plotseling nadat de verkorte straf van den bekeerden Poernawidjaja voltrokken was, zich een wenschboom vertoonde. „Voorts is de ketel vernield en veranderd in een kalpataroe, een jongen en krachtig opgeschoten waringin, waaronder een reine, heldere vijver, die omzoomd is van allerlei bloemen; roode andong's, kajoe mas, poerings" [1]).

Verder mag in dit verband nog eens aan een verhaal herinnerd worden, dat in een zich te Leiden bevindend hs. staat, waarin verteld wordt hoe een vorst voor zijn vrouw een „boewah anoe hoerang", een schitterende vrucht moet zoeken. Daartoe volgt hij met behulp van een kikvorsch onder water een gouden weg, waarlangs boomen staan met diamanten vruchten. Aan het eind van zijn tocht ontmoet hij in een paleis zijn gestorven dochters, die daar als widadari's leven [2]).

In de Javaansche literatuur kan men meerdere malen over de onderwereld berichten aantreffen en als een specimen van dergelijke beschrijvingen neem ik hier de vertaling van een vrij uitvoerige beschrijving van een tocht naar de onderwereld over, zooals die voorkomt in de Djagalbirawa [3]), van Pgn. Koesoemadilaga, een nauwgezet verhaal van den inhoud van eenige lakons naar de Djokjasche traditie. Het verhaal begint met de lakon Bale si Galagala en geeft ons dus onmiddellijk met Koenṭi onder geleide van de witte garangan toegang tot de onderwereld, die ons als volgt wordt beschreven: „Koenṭi, die de witte garangan (een soort vos) volgde, drong de aarde binnen en haar vijf zonen bleven niet achter. De vier panakawans drongen de Pratala binnen en waren er al aangekomen. Ook Koenṭi was reeds in de onderwereld gekomen,

1) KERN, *Verspr. Geschr.* deel X p. 40.
2) *Nji Pohatji Sangjang Sri*, p. 63.
3) *Uitg. Volkslectuur* Serie No. 914, p. 3 e.v.v.

gaande als in een droom, door den wil van den hoogen god zonder te merken dat zij in de aarde doordrong. Er was een licht zonder straling, als de zon (geeft) door de wolken bedekt; slechts een schijnsel was er zonder zon, als in den vroegen morgen. Zij zagen een weg loopen naar het Oosten, het Zuiden, het Noorden en het Westen. De witte vos had hen tot ontsteltenis van de vorstin al weer verlaten. Haar hart was verontrust en niet wist zij waar een toevlucht te zoeken, zoodat de vrouw zeer ontsteld was. Zij sprak tot haar oudsten zoon: „Welke is de weg mijn zoon, waar moeten wij heen en wat is dit voor een land; nooit in mijn leven heb ik dit eerder gezien. Het is, alles wat ik zie, als het rijk van een vorst, dit alles ken ik niet, het ziet er vreemd uit en stil en verlaten". Poentadewa antwoordde zachtjes zijn moeder: „Ik ken het ook niet, maar alles wat ik zie verheugt mij; het is groen, helder, liefelijk en koel: het is er schaduwrijk alsof alle boomen getopt zijn. Overal hangen rijpe vruchten die niemand plukt; het schijnt alsof niemand zich daarom bekommert". De vorstin sprak zacht tot loerah Semar: „Kakang Semar, als je het weet, zeg ons dan waar je je nu bevindt". Loerah Semar antwoordde zacht lachend: „Mijn Gebiedster, voor wie ik zorg draag, ik zal het u dadelijk zeggen. Ik herinner mij dat, toen ik nog jong was, Uw grootvader Resi Sakoetrem vroeger dikwijls het binnenste der aarde betrad om den vorst der slangen een bezoek te brengen. Hij vertelde het volgende: De eerste, tweede, derde, vierde, vijfde, zesde en zevende aarde dragen allen onze aarde. De eerste bewaakt Sang Ajoe Retna Pertiwi; de tweede is de residentie van Sang Gangga; Darampalan bewaakt de derde; Tjanḍoela de vierde; de schildpad Nahoela, groot als een berg, bewaakt de vijfde, vorst Nagaradja de zesde en Ontaboga bewaakt de zevende aarde, die de onderste laag van de wereld vormt. Groot is de macht van Déwadi; het einde (van het verhaal) is hier. (Meer mag ik niet vertellen).

Ja hier is het paleis van Pertiwi, de vorstin der aarde, een der vrouwen van Batara Wisnoe; hier is voor haar om er de wacht te houden, een paleis gebouwd". „Hoe het ook is, ik volg je, waarheen je ook wilt, want jij kent den kraton". Semar ging voorop, langs den grooten weg, dien vele boomen beschutten: djamboe klampok en djeroek manis, rijpe vruchten hingen er aan de boomen; afgevallen vruchten lagen naar alle kanten verspreid, waar niemand zich om bekommerde; de streek was verlaten en geen mensch kwam voorbij. Pétroek en Garèng kregen er trek in en Tjemoeris ook. Maar ze durfden er niet van eten, uit vrees dat ze purgeerend zouden werken en zij van pijn zouden sterven. Zij slikten maar steeds hun speeksel weer in en tikten telkens tegen de lage boomen, die allen vrucht droegen. Pintèn en Tangsèn zeurden tegen de moeder: „ach, wat hebben wij er een trek in, ach wat zullen ze lekker zijn die djamboe dresana, zoo groot als een jonge klappernoot, en dan al die afgevallen djeroek keprok, die heelemaal gaaf onder de boomen zijn gerold". De vorstin sprak: „Ach, kinderen, vreest toch de straf van Déwadi; wij zijn (blijkbaar) nog niet aan het einde gekomen". Werkodara snauwde: „Geef hun toch hun zin moeder, wie weet of er geluk of onheil uit voortvloeit. Als ze hierdoor moeten sterven, laat ze het dan maar eten". Snel namen toen Garèng en Pétroek djeroeks en djamboes en vochten er om met Tjemoeris. De Raden vroeg er steeds om, maar Pétroek en Garèng sloegen er geen acht op en vochten maar om de vruchten. Ze worstelden en trachtten ze elkaar af te nemen, en zelfs stompten ze nog toen ze reeds in den mond waren gestoken. Zij sprongen omhoog en slikten ze in, maar ze bleven in hun keel steken, zoodat zij ze er weer uit trachtten te halen. Kertaleksana kreeg er hartzeer van. Werkodara nam twee djamboes en gaf ze aan zijn jongere broers Pintèn en Tangsèn. Snel liepen zij weer voort langs den weg waar veel te zien was. Poenta en de vorstin, en Sena

en Pamadi verbaasden zich over alles wat zij zagen, wat hen verkoelde door den weelderigen groei. Daarna troffen zij een lustoord, waar Wisnoe, als hij op aarde kwam, een groot jachtveld gemaakt had: reeën, edelherten, gazellen, wilde runderen, neushoorns, tijgers en buffels, allen waren daar eendrachtig bijeen, zonder twist, kalm zonder te vreten, een helder schijnsel dragend, terwijl hun haren tot vreugde van de toeschouwers schitterden en straalden. Koenṭi was verbaasd dit te zien en sprak tot haar zonen: „Kinderen, onder deze dieren is geen strijd, allen zijn als menschen eendrachtig". Poentadéwa antwoordde zacht: „Ik ben verbaasd te zien hoe eendrachtig deze dieren zijn en hoe allen een helder schijnsel dragen.

Hun horens schitteren als goud, spinsbek en zilver; rustig zijn ze zonder te vreten. Het gras is groen en malsch, alsof het afgesneden is, vlak en zonder uitsteeksels". Ze naderden tot voor de vorstin en om de beurt gingen zij zwijgend (voor haar) zitten, alsof ze haar verwelkomden. Pétroek en Garèng aaiden de koppen van den wilden stier, den tijger en den karbouw. Zacht sprak de vorstin tot Semar: „Deze dieren zijn vreemd, anders dan die op aarde en met de menschen zijn ze bevriend". Semar lachte en zacht antwoordde hij: „Deze dieren hebben op aarde boven anderen uitgemunt, de leeuw, de stier en de karbouw, even als een Maharesi. Als een slang door zijn ascese krachtig geworden is, wordt hij door de goden beloond; hij gaat in de klotsende zee, komt daarna op een groote vlakte en voegt zich dan bij den vorst der slangen. En als een stier krachtig geworden is door zijn ascese, wordt hij door de goden opgenomen en één gemaakt met het rijdier Lemboe Andini. Zoo worden alle dieren, ja zelfs steen en hout aanvaard en elk wordt zijn plaats toebedeeld". Al voortloopende vertelde Semar dit als een verhaal. Toen werd de stad der Naga's zichtbaar. Men naderde deze als een echte kraton; de versieringen waren als die in de Soelendrabawana; Wisnoe had die evenals

in de Oetaralajan gemaakt. Een groote juweel vormde de top van de poort, terwijl de deuren uitgesneden waren. De randen waren groote Danawa's met knotsen en zwaarden, angstwekkend om te zien".

Tot zoover de beschrijving van de onderwereld, die ze na eenigen tijd weer verlaten onder geleide van Pertiwi, die de aarde doet barsten, waarna zij hen, met gesloten oogen, er weer uit geleidt. Pertiwi wordt hier nadrukkelijk een widadari genoemd, wel een bewijs te meer dat de widadaris inderdaad „aardsche" wezens zijn. Op alle interessante bijzonderheden van dit stuk kunnen wij nu niet ingaan; op slechts enkele merkwaardigheden zij in het kort nog de aandacht gevestigd. De magische kracht van de vruchten blijkt hier duidelijk als Petroek en Gareng ze trachten te eten: ze zijn oneetbaar en hebben als alles uit het doodenrijk den dood ten gevolge. Dit laatste vinden wij ook vermeld van bepaalde heilige plaatsen op Java: als daar een vogel overheen vliegt valt hij dood neer. [1]) Ook de heilige plaatsen zijn de toegang tot- en de representanten van het doodenrijk.

En dat dit tevens het levensland is blijkt wel uit den overdadigen groei en vruchtbaarheid en uit de paradijselijke verhoudingen in dit „land der zaligen". Het goud en de diamanten ontbreken hier evenmin: er straalt een glans van de dieren en de boomen en boven in de kratonpoort bevindt zich een groot juweel. Als onvergankelijke, niet aan den dood onderworpen elementen hooren ook zij zeker hier thuis.

Twee wegen geven in dit stuk toegang tot dit land: een door de aarde en een door de zee, terwijl in de lakon Bale si Galagala als derde toegang die door de put Djalatoeṇḍa wordt genoemd [2]). Onder dezen zelfden naam is ons nu nog een grafbadplaats bekend,

---

[1]) Voor allerlei bijzonderheden van graven en andere heilige plaatsen zie men bijv. H. STEINMETZ *T.B.G.* XL 1898 p. 1 e.v.v. en KNEBEL *T.B.G.* XLVIII p. 527 e. v. v.

[2]) KERN, *V. G.* X, p. 188.

die in 977 werd gesticht [1]). In dit verband is deze combinatie zeer merkwaardig: het is zoowel een plaats van het leven als van den dood, evenals de onderwereld zelf, waarheen hij leidt.

Vatten wij voorloopig de resultaten van ons onderzoek samen, dan blijkt dat wij het geheel eens kunnen zijn met hen die hier den „hemelboom" voor zich zien, met dien verstande dat hier van geen gewone, maar van een zeer wonderkrachtige boom sprake is, die in nauw verband staat met het leven der menschen. Nog duidelijker treedt de aard ervan aan den dag, als wij er op letten op welke plaatsen hij voorkomt: in het godenverblijf van Indra, op de Meroe, waar wij zoo dadelijk op terug komen, op Langka en in het algemeen bij allerlei daemonische wezens, op wie de vorst hem voor de prinses veroveren moet, en tenslotte in de onderwereld. Dit zijn de typische plaatsen van de chthonische machten, de plaatsen van het leven en van den dood. Ook als wij letten op den aard der personen, wier leven deze boom representeeren kan, zien wij dat deze inderdaad de levensboom bij uitstek is, d.w.z. dat hij het leven der aarde verbeeldt en als zoodanig zijn natuurlijke plaats heeft in het doodenrijk, van waaruit het leven verrijst.

Als wij er thans toe overgaan dit geheele voorwerp wat nader te bekijken zal deze meening nog worden versterkt. Allereerst treft het ons dan dat geen twee exemplaren er van volkomen gelijk zijn, afgezien van den vorm en den zoo juist besproken boom, die de vaste kenmerken vormen, ook al wijkt de Balische kekajon van de op Java gebruikelijke af. De vraag hoe dan wel de kekajon er oorspronkelijk heeft uitgezien, moet ik hier noodgedwongen laten rusten, omdat het mij niet mogelijk is dit thans uit te maken. Hiervoor zou men zoo veel mogelijk kekajons moeten verzamelen en die dan vergelijken met afbeeldingen op oudheden

[1]) KROM, *Inleiding Hindoe Javaansche kunst*, 2de dr. II p. 35-39.

etc., waarbij de onzekerheid, die er over den oorsprong en den ouderdom van de wajang bestaat, echter een zeer groote hinderpaal vormt. Maar toch zijn voor een verklaring van dit voorwerp veel meer dan de onderling zeer afwijkende voorstellingen de beide regelmatig terugkeerende elementen van het grootste belang, de boom en de berg. Van deze beide eenige vaste punten dient men dan ook uit te gaan om de kekajon te verstaan, vooral als men weet dat, zooals wij nog zullen zien, juist de boom en de berg in andere Indonesische streken bij begrafenisplechtigheden en dgl. een belangrijke rol spelen, zoowel gecombineerd als afzonderlijk.

Letten wij eerst op de dieren die op verschillende exemplaren in de takken der boom zijn afgebeeld, dan valt die verscheidenheid al aanstonds op. Daarom kan ik mij ook niet met het betoog van Dr. Stutterheim vereenigen, die in de beide dieren die soms ter halver hoogte van den stam zijn afgebeeld, açwindieren herkennen wil. Hieruit zou dan weer duidelijk het solaire karakter van de kekajon blijken. Afgezien van de mogelijkheid dat op bepaalde kekajons deze dieren met „de klapooren" voorkomen, meestal treffen wij er toch heel andere dieren aan, waarvan hier een lijstje volgen mag. Slangen, duiven, pauwen, hoenders; leeuwen, slangen, vogels; slangen, tijgers, wild zwijn, herten; leeuwen, aap (loetoeng), gevogelte, rupsen; aap, haan en allerlei viervoetig gedierte; tijgers en gevogelte [1]). Zoo als reeds gezegd werd, bevatten geen twee exemplaren precies dezelfde dieren, maar wel komen ze hierin overeen dat ze allen chthonisch van aard zijn. Dit blijkt allereerst wel uit het feit dat wij de meesten al in de hierboven geciteerde beschrijving van de onderwereld hebben ontmoet, terwijl verder degenen, die daar niet vermeld worden, een rol spelen in de rijstmythe, die wel een zeer goede bron is om het chthonische leven uit te leeren kennen. Als zoodanig treffen wij op de

---

[1]) Zie de bij dit artikel en in Djawa afgebeelde kekajons.

kekajon het wilde varken, de duif, de haan en de loetoeng aan. De laatste treedt op als de cultuurheros in de Soendasche Pantoen Loetoeng Kasaroeng, wel niet onmiddellijk als de brenger van de rijst, maar wel, wat even belangrijk is, als leermeester in de behandeling er van. Hij geldt als de zoon van Oema. In de Tantoe Panggelaran staat vermeld dat de Kalpataroe, een andere naam voor den levensboom, eveneens uit Oema zou zijn ontstaan, evenals de Nagasari, ook een levensboom, uit het lichaam van een gedoode slang [1]). Het chthonisch karakter van den laatst genoemden boom blijkt ten overvloede nog uit zijn geneeskrachtige werking.

De hoenders en de duiven staan in nauw verband met den rijstbouw in heel Indonesië, zoowel in werkelijkheid als in den vorm van bepaalde sterrebeelden. Zij geven aanwijzingen omtrent den tijd en de behandeling der rijstbouw, terwijl op Bali de duif en in talrijke andere streken de haan zelf als de oorsprong er van geldt. Ook bij allerlei offers spelen zij een rol, waar zij door hun dood den groei van het gewas bevorderen. Daar nu, zooals bekend is, in het doodenrijk de oorsprong van het voedsel der menschen is, mogen wij tot de nauwe verwantschap, die er tusschen de laatst besproken dieren en die wij reeds in de onderwereld zelf aantroffen, besluiten, zonder dat wij tot de Aegyptenaren, de Sumeriers of wie ook onzen toevlucht behoeven te nemen om er zonnesymbolen in te zien.

Dit zelfde geldt van de z.g. Kalakop, die evenmin op alle kekajons aanwezig is en dus ook niet als een der meest wezenlijke kenmerken beschouwd worden kan. In het bewustzijn der huidige Javanen is deze pop een afbeelding van Banaspati, wiens chthonische aard in de literatuur zeer duidelijk tot uiting komt. Hij is een soortgelijke figuur als Narada, de man die raad geeft en door zijn wijsheid een uitweg weet, terwijl hij ook als Brahmaan bekend is. Dr. Stutterheim en Prof. Aichele zien hierin vooral een afbeelding van de zon,

[1]) PIGEAUD, *De Tantu Panggĕlaran* 's Gravenhage 1924, p. 70, 72.

zonder dat hiervoor bewijzen worden aangevoerd. Het lijkt ons veiliger hier den daemon van het woud in te zien, hoewel op zich zelf de voorstelling van de zon, die immers ook uit de zee of de onderwereld opgaat, hier niet misplaatst zijn zou. Maar daardoor zou het karakter van de kekajon als beeld van het doodenrijk nog niet veranderen. Precies hetzelfde geldt voor de poort, die soms ook wel of geheel ontbreekt of vervangen is door een Ganesa of een berg. Blijkbaar komt het er minder op aan wat er wordt afgebeeld als dat de bedoeling maar even sprekend uitdrukt. En dit is inderdaad het geval. Want wij hoeven niet lang te aarzelen om in de poort de toegang tot de onderwereld te zien, die door boeta's bewaakt wordt, omdat de toegang tot het rijk van den dood en den oorsprong van het leven aan gewone stervelingen is ontzegd. Juist deze functie vervult ook Ganesa: hij bewaakt de grenzen en hij staat bij kloven en rivieren, allen plaatsen die tot de andere wereld toegang verleenen, waarop Dr. Stutterheim onlangs nog met nadruk heeft gewezen. [1])

Bovendien geven zijn attributen den aard van Ganesa duidelijk genoeg aan: de doodskop, de halve maan en de slang, terwijl ook zijn wijsheid een chthonische trek is. Ook op Java hoort de wijsheid bij de chthonische machten, want wijsheid is vooral inzicht in- en dus macht over het leven, zooals wellicht het duidelijkst blijkt uit figuren als Narada, Semar en den Soendaneeschen Lengser.

Wanneer de poort wel aanwezig is, vinden wij daarboven soms water afgebeeld, zooals Dr. Stutterheim aangetoond heeft. Het is nu wel treffend dat de bak, die op een bepaalde kekajon Ganesa draagt, [2]) ook water bevatten moet. Eerst meende men dat het aardkluiten waren, maar met behulp van de Tjandrasengkala heeft Dr. R. Ng. Poerbatjaraka aangetoond [3]) dat in deze bak

[1]) *B.K.I.* 86 p. 308 e.v.v.

[2]) Zie afb. 1.

[3]) *Oudheidk. Versl.* 1929, p. 267 in verband met precies deze zelfde figuur op een steen.

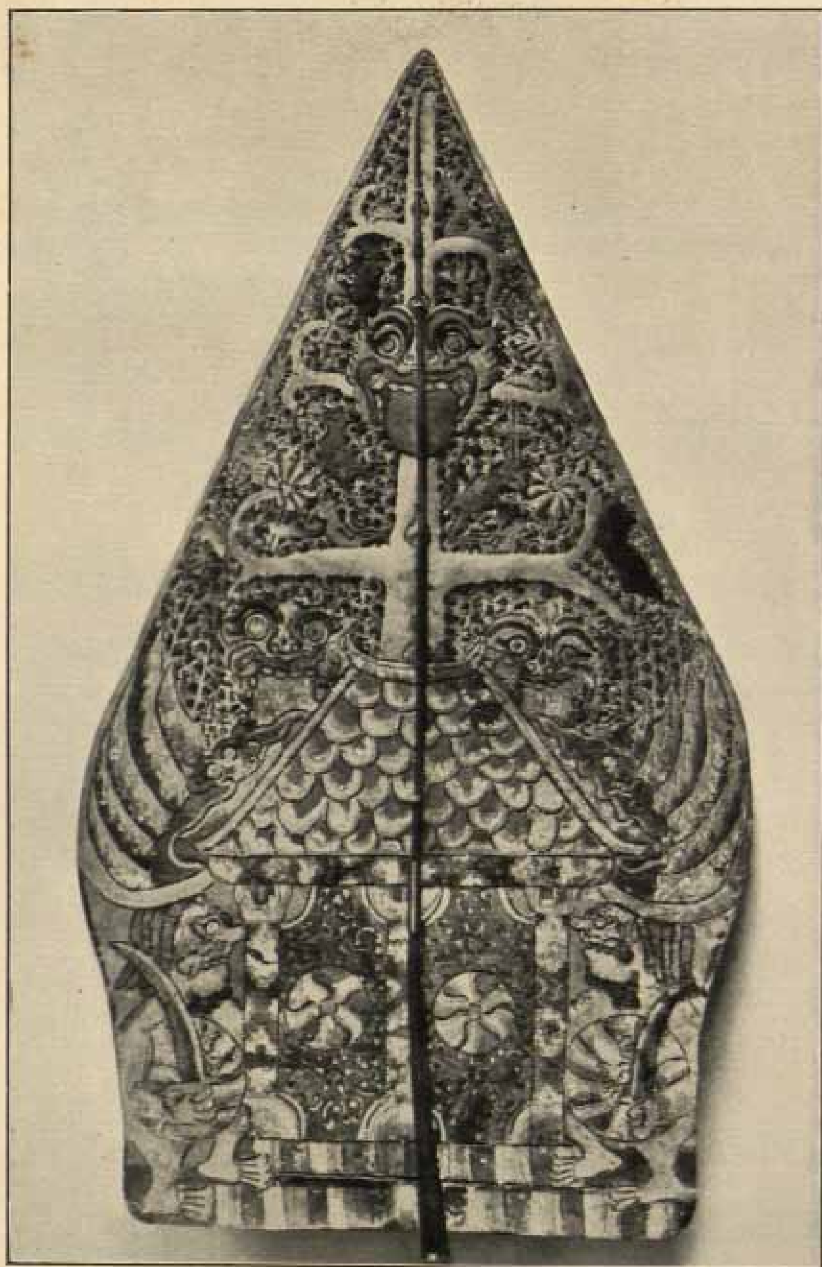
CORRIGENDUM.

Blz. 638 Noot [2]) „Zie afb. 1" te lezen:
„In de collectie van het Kon. Bat. Genootschap".

II. Kekajon

Eigendom van de Vereeniging Langen-Siswa te Batavia.

I. Kekajon

Eigendom van de Vereeniging Langen-Siswa te Batavia.

eveneens water bedoeld moet zijn. Men kan hierbij denken aan het water als levenschenkende macht of aan een voorstelling van den oceaan, waaronder het doodenrijk vaak gedacht wordt of tenslotte aan het amerta, het levenswater zelf, dat in dit zelfde rijk zich bevindt of in ieder geval in de macht van chthonische wezens is.

Vestigen wij tenslotte dan nog onze aandacht op de poortvleugels, die door genoemde schrijvers ook als zeer belangrijk beschouwd worden om het solaire karakter van de kekajon aan te geven. Ook aan deze attributen kunnen wij, om boven vermelde reden, niet zoo'n waarde hechten. Op slechts één mij bekende, bij het artikel van Dr. Stutterheim afgebeelde, kekajon hooren de vleugels tot de poort, bij andere poortvoorstellingen zien wij in plaats hiervan op dezelfde hoogte makara- of nagakoppen, terwijl ergens ook de gestyleerde pot, waarin de levensboom staat, van vleugels is voorzien, welke pot echter niet als hemelpoort dienst doen kan, zooals de opvatting van deze schrijvers luidt. Het lijkt niet uitgesloten, dat de gevleugelde poort aan de werkelijkheid is ontleend, waar ze inderdaad voorkomen, zoo als ook op een afbeelding bij het artikel van Dr. Stutterheim te zien is.

Hebben wij ons tot nu toe bepaald bij den boom en de daarbij behoorende voorstellingen, thans wordt het tijd ons tot den berg te wenden, die zooals gezegd of in den vorm van de kekajon tot uitdrukking komt of ook wel eens afzonderlijk er op aangebracht wordt. Zoo min als wij bij den boom de verklaring hemelboom aanvaarden konden, zoo min nu die van hemelberg. Met Dr. Stutterheim ben ik het volkomen eens dat wij hier in dezen berg de Meroe voor ons hebben, en nu komt het er dus maar op aan hoe wij deze zullen beschouwen: als de hemelberg, die de Meroe in Voor Indië is of als een eigen en zelfstandig element uit de Javaansche religieuze voorstellingswereld.

Wij zien geen enkele reden om aan de laatste mogelijkheid niet de voorkeur te geven en een blik bijv.

in de zoo rijke Tantoe Panggelaran leert ons dadelijk, dat op Java deze berg zoo weinig als een hemelberg moet worden beschouwd, dat de voornaamste functie er van zelfs is om Java vast te leggen. Voor dit doel wordt hij dan ook naar Java overgebracht. En behalve dat de Meroe tot deze wereld behoort, is hij er als het ware de kern van als doodenrijk-levensland, zooals nader blijken zal.

In de Tantoe wordt beschreven hoe de Goden uit den hemel naar de Meroe afdalen en ook daaruit volgt al dat men zich dezen berg niet als een hemelberg voorstelde [1]). Bovendien dreigt hij bij een aardbeving door Pertiwi veroorzaakt in te storten, wat onmogelijk zijn zou als wij hier een hemelberg voor ons hadden. Het is onnoodig hier nog verder over uit te weiden; alleen willen wij nog op enkele typisch chthonische kenmerken van de Meroe de aandacht vestigen. Vanzelfsprekend bijna vinden wij hier het levenswater, het goud en de edelgesteenten terug, terwijl de magische kracht zoo sterk is dat niet alleen niemand den top er van bereiken kan, maar zelfs wolken en wind, zon en maan niet boven den top er van durven komen, „want daar begroeven ze den Heer Dharmmaradja" [2]). Dezelfde magische macht van het doodenrijk vinden wij dus hier terug, die wij ook al eerder hebben aangetroffen, maar dat deze berg even als de onderwereld ook de oorsprong van het leven is en dus terecht doodenrijk mag heeten, blijkt wel uit den naam: de lingga van de wereld. Dr. Pigeaud is van meening dat deze uitdrukking geen gedachte aan een vruchtbaarheidssymbool meer bevat, maar er is geen naam te bedenken die juist zoo goed het

[1]) Zie de plaatsen, opgegeven in het Register s.v. Meru.

[2]) Wellicht is deze Dharmmaradja niet, zooals Dr. Pigeaud meent, een Boeddha, maar Jama, de doodsgod, zelf, die naar uit de Tantoe blijkt niet sterven kan. In de Korawaçrama is hij de bezitter der wijsheid en heet daar de broer van Jama.

wezen van dezen berg zou kunnen aanduiden [1]). Deze berg is met andere woorden de plaats van het spontane leven, dat zich in het doodenrijk verwerkelijkt, een opvatting die naar mijn meening ons den sleutel geeft tot de verklaring van zoo veel wat ons in de Javaansche literatuur en cultuur nog duister is. Maar voordat wij van dit alles een bevredigende verklaring geven kunnen, zullen vooral de voorstellingen omtrent de oerphaenomenen leven en dood en omtrent hemel en doodenrijk ons nog veel meer bekend moeten worden.

Op den top vinden wij ook weer de vijver terug, die wij op de kekajon ook aangetroffen hebben. Het amerta, dat volgens een ander verhaal van uit de onderwereld naar hier zou zijn overgebracht, hebben wij al genoemd, evenals het goud en de diamanten. Het blijkt dat al deze dingen niet alleen in de literatuur, maar wel degelijk in het volksleven een rol spelen. In dit verband is het interessant een plaats aan te halen uit de Inleiding tot de Hindoe Javaansche Kunst, waar wij het volgende lezen over een put in de nabijheid van de Mendoet, „waarin een urn gevonden zou zijn; volgens de bevolking vol kostbaarheden, in werkelijkheid slechts de kleine edelsteentjes enz. bevattende, welke aan tempeldepots en aan de asch van overledenen werd toegevoegd". Ook hier hetzelfde nauwe verband tusschen de edelgesteenten, den dood, het doodenrijk en den tempel, die een afbeelding van de Meroe is.

Ook andere, mede door Dr. Pigeaud in de Tantoe Panggelaran behandelde, geschriften geven den aard van de Meroe duidelijk genoeg aan. De Korawaçrama beschrijft o.a. dat hij alle kostbaarheden en voedingsmiddelen voortbrengt, dat in zijn bronnen amerta is en dat zijn lichaam goud en zijn top juweel is, al kunnen de menschen, dat ook niet meer zien. In het Brahmandapoerana vinden wij de reeds bekende djamboeboomen terug, waaruit de amerta komt „die de menschen in Ilāwṛtta (het land om de Mahameru) drinken".

[1]) O.c. p. 197. [2]) O.c. p. 327 I.

Op de Meroe worden verder offers gebracht door de goden, wat toch ook beteekent dat vandaar de orde en de welvaart van de wereld uitgaan, zooals dat ook van uit het doodenrijk gebeurt. Ongetwijfeld ligt de opvatting van het leven uit den dood, die wij in heel Indonesië in de rijstmythe terug kunnen vinden, ook aan het offer in deze streken ten grondslag. Overal moet het wezen, hetzij widadari, pohatji of prinses, of het dier, duif of haan bijv., uit of door wie de rijst ontstaan zal, eerst sterven, welke gebeurtenis in het offer herhaald wordt.

Ook de Smaradahana geeft over de Meroe even duidelijke aanwijzingen; daar wordt hij bewoond door Raksasa's, „gelijk aan den Doodsgod", zooals de tekst zelf zegt.[1]) Uit de literatuur zijn zonder twijfel nog veel meer plaatsen aan te halen die onze opvatting zouden versterken, dat wij hier te maken hebben met een voorwerp, dat evenals de onderwereld de lingga der wereld is, de plaats van dood en leven, het centrum van alle wereldenergie, m.a.w. berg en boom zijn volkomen identiek en afbeeldingen van eenzelfde bovenmenschelijke werkelijkheid.

Niet alleen de Meroe en het heiligdom in het algemeen vertoonen een typische gelijkenis met het doodenrijk; ook andere verblijven worden ons beschreven, die veel overeenkomst er mee vertoonen. Dat zijn vooral die plaatsen, waar de prinses en de vorstin zich plegen op te houden, de representanten der aarde dus. Eenige voorbeelden uit verschillende literatuurproducten mogen hier nog volgen om aan te toonen dat men zich toch steeds min of meer bewust bleef van de eigenlijke woonplaats van de prinses. De heer Kats vestigde reeds de aandacht op de overeenkomst tusschen de Sri Wedari, die ons in de Ardjoena Sasrabahoe beschreven wordt, en de kekajon. Ook daar heeft men een gouden

[1]) Sm. VI, 10. Door de groote bereidwilligheid van Dr. Poerbatjaraka was ik in staat zijn binnenkort in de Bibliotheca Javanica verschijnende vertaling van dit werk te raadplegen.

poort met een schitterende parel in den top; de deuren waren fraai uitgesneden en aan weerszijden hielden boeta's de wacht.

Een ander voorbeeld vinden wij in de Damar Woelan, waar het verblijf van Dewi Wahita en Dewi Poegengan, de latere echtgenooten van Damar Woelan, ons als volgt geteekend wordt. „Raden Damar Woelan keek bekoord naar de schoonheid der planten, die in lichtgroene potten stonden, ingelegd met diamanten, wier glans zich naar alle zijden verspreidde, alsof er een andaroe in dezen tuin was terechtgekomen; bovendien bevond zich in het midden van den tuin een vijver tot vermaak van de vorstinnen, opdat zij blij van hart zouden zijn. Midden in dien vijver stond, wonderlijk, een gouden huis, met poorten aan de vier zijden, waarvan de vleugels de gedaante hadden van boeta galak, dreigende met groote en kleine knots. Aan de andere zijden stond een naga in vechthouding afgebeeld, die beiden een gouden kroon droegen met versierden rand, ingelegd met er-laoet, naar alle kanten schitterend. Bij nacht was het als dag in dien tuin, helder door de schittering der sieraden en edelgesteenten en het goud, in ontelbare hoeveelheid aanwezig, overal opgestapeld. De afbeeldingen op de deuren waren met juweelen ingelegd, groot als een ei en schitterend alsof de zon in den tuin gevallen was. Het wekte de bewondering der toeschouwers alsof het de tuin in het verblijf van Endra was; bloemen waren er in overvloed in allerlei soort". [1])

Telkens weer keeren in de literatuur dergelijke beschrijvingen terug, die natuurlijk grootendeels traditioneel zijn, maar waaraan toch eens een bepaalde opvatting ten grondslag moet hebben gelegen. Zoo de beschrijving van Langka in het Ramajana: Het is de „sari", de essence van de wereld, en heeft een gouden paleis boven op den berg, door Brahma gemaakt; het

---

[1]) *Lajang Damar Woelan, Verh. Bat. Gen.* LXIV, 1922, p. 110.

is er vol Raksasa's, de vijanden der goden en apsari's, terwijl de maan er nooit ondergaat. Zoo ook de Soeralaja, het verblijf van Indra, in de Ardjoena Wiwaha ten Oosten van de Meroe gelegen, en het ten Zuiden daarvan gelegen paleis van Niwatakawatja, den vijand van menschen en goden. Kortom al dergelijke chthonische machten als bijv. ook Nilaroedraka, die in de Smaradahana woordelijk van zich zelf zegt: „Weet gij niet dat ik de god des doods (Kalamertjoe) ben?" wonen in soortgelijke verblijven, de plaatsen van leven en dood. Het ligt buiten het bestek van dit opstel om na te gaan of er wellicht meerdere plaatsen zijn, waarin deze zelfde opvattingen tot uiting komen. Ik denk bijv. aan den troon, de aloen-aloen, den vaak voorkomenden (witten) steen, de sitinggil, de kobongan, de sawah en het verlicht wajangscherm [1]). Het is niet ondenkbaar dat wij in al deze plaatsen „templa" moeten zien, in den oorspronkelijken zin van het woord van: afgesneden uit de profane wereld, afgezonderde en dus heilige plaatsen, waar het aardsche leven zich in zeer bijzondere mate openbaart. Een nauwkeurig onderzoek zal omtrent dit alles meer helderheid moeten geven; maar als wij inderdaad dergelijke plaatsen in dezen zin als heilig mogen beschouwen, dan zal dit van zeer verstrekkende invloed kunnen zijn op de beschouwingen van de Javaansche cultuur in al haar uitingen. Want dan zullen de tochten naar- en het verblijf in dit doodenrijk-levensland ook op Java een zeer groote rol blijken te hebben gespeeld, zooals dat nu nog bij vele Indonesische volkeren het geval is. Dan zal blijken dat de cultuur van Java niet zoo ver van die der andere eilandbewoners van dezen

---

[1]) Wat dit laatste betreft, wij kunnen ons geen betere illustratie denken van het licht dat in het doodenrijk schijnt dan dat van het verlichte scherm. Ook elders vinden wij deze zelfde eenigszins spookachtige verlichting; zie bijv. FRIEDLAENDER, *Die Chadhirlegende und der Alexanderroman* p. 156 en 227, waar eveneens van een soort paradijs sprake is.

Archipel afstaat als ons wel vaak wil toeschijnen en dat wij in deze voorstellingen ook de aanrakingspunten moeten zoeken met andere stroomingen, die in zoo talrijke mate deze cultuur hebben beïnvloed en vervormd, maar misschien in wezen belangrijk minder dan het uiterlijk wel lijkt.

Hoe dit alles ook wezen mag, een ding is duidelijk: onze kekajon is noch een hemelboom, noch een hemelberg, maar het beeld van die plaats waar de bron van alle leven is, dit leven met zijn goed en kwaad, zijn zegen en zijn rampen, dat als ons eigen bestaan een strijdperk is en blijven zal, ook al heerscht er bij tijden door wijsheid en macht welvaart en orde.

Dr. Stutterheim en Prof. Aichele hebben terloops reeds uit verschillende streken parallellen aangevoerd van wat zij als het essentieele van de kekajon beschouwen. Hoewel naar mijn meening de bewijskracht van vele parallellen op godsdienst-historisch terrein voorloopig zeer gering zal moeten blijven, daar er op elk gebied, ook over de voornaamste verschijnselen, nog te veel onzekerheid bestaat, toch meen ik dat het niet geheel waardeloos is op enkele voorstellingen te wijzen, die een typische overeenkomst vertoonen met de zoo juist besprokene.

De boom en de berg zijn de representanten van het doodenrijk, dat tevens de plaats van het spontane leven is; de kekajon duidt op dat land waarheen de helden uit den voortijd zich op weg begaven en waarheen zij op het wajangscherm dat nog altijd doen om zich dat goddelijke leven, in welken vorm dan ook, te verwerven; in deze woorden kunnen wij het resultaat van ons onderzoek samenvatten, en thans zullen wij eenige hieraan verwante voorstellingen wat nader beschouwen.

Het ligt voor de hand om eerst het Indonesische gebied in dit onderzoek te betrekken. Maar waar het godsdienst-historisch onderzoek op dit terrein nog nergens tot een zekere afsluiting gekomen is, valt het niet

mee om hier een min of meer stellige uitspraak te doen over een onderdeel van de religieuze voorstellingswereld. En vooral treft ons de heillooze verwarring die in de beschrijvingen van de hiernamaalsvoorstellingen vaak te bespeuren valt. Hieraan zal de invloed van de veelal supranaturalistisch georiënteerde Christelijke schrijvers ook wel deel hebben. Zoo kan men herhaaldelijk in de werken van Kruyt en andere zendelingen bemerken dat zij onder het woord hemel zeer verschillende verblijfplaatsen van afgestorvenen samenvatten.

Op zich zelf behoeft dit geen groot bezwaar te zijn, mits men deze term voor elk geval afzonderlijk goed definieert. Maar hieraan ontbreekt het vaak en dat toch is juist het belangrijkste. Want in deze streken is het hiernamaals meestal niet een van de aarde principieel gescheiden gebied, geografisch gesproken niet en zeker niet wat de invloed betreft die er van de afgestorvenen uitgaan kan op de overlevenden. Met de voorouders bewaart men zorgvuldig het contact, want van deze continuiteit hangt voor een goed deel de welvaart der levenden af. Aan de voorvaderen vraagt men raad en bijstand, want zij hebben een grooter inzicht en meer macht dan de thans levenden. Het spreekt van zelf dat zulke verhoudingen ook van invloed zijn op het verblijf van de dooden en dat men hierover zich andere voorstellingen maakt dan wij gewoonlijk aanduiden met het woord hemel. Want vooral voor een Protestantsch-Christelijk besef is de hemel geestelijker van aard en oneindig verder van deze aardsche werkelijkheid verwijderd. Met de vraag hoe men zich de afgestorvenen voorstelt heeft dit weinig te maken; het gaat om het wezen van de dooden en hun verblijfplaats, waarvan noodzakelijk het voornaamste in het duister blijven moet, als men zich niet geheel losmaakt van de Christelijke voorstellingen hieromtrent.

In het boek van Kruyt bijv. wordt de wachter aan de poort van de onderwereld onder de „hemelwach-

ters" gerangschikt [1]) en ook elders wordt het doodenrijk op een berg geheel met de hemel gelijkgesteld. Overigens dringt zich uit het vele door genoemden schrijver en anderen verzamelde materiaal de conclusie op dat in den geheelen archipel juist op die plaatsen het doodenrijk wordt gedacht, waar wij het ook in de Javaansche gegevens vonden: op bergen, onder de aarde, in de zee, op een eiland, in boomen, bronnen, steenen en bosschen, meestal in het Westen. En bovendien wordt er herhaaldelijk ook melding gemaakt van datgene wat juist het Javaansche doodenrijk typeert. Want van de bijzondere groeikracht van het gewas wordt bijv. gesproken zoowel op NieuwGuinea als op Celebes en Borneo, waar ook de levensboom in het zielenland staat: „Lewu liau (het verblijf der gelukzaligen) dan is een rivierland evenals dit ondermaansche, de rivieren zijn vol visch, de wouden vol wild, de ladangs mislukken niet, moord en diefstal zijn er niet, en de kern van alles wordt gevormd door den hemelschen boom des levens, de „Batang Garing". Een boom, welks bladeren fraaie kains zijn, waarvan de vruchten lamiangs zijn enz., terwijl aan den stam zich een gezwel bevindt, waarin zich het danoem kakiringan of levenswater bevindt, hetwelk de zwak wordende zielen staalt, gelijk de nectar de Goden van den Olympus op kracht hield". [2])

Deze Batang Garing, voorgesteld door een vaatje met een bamboe boompje er op, waarvan de namaak takken voorzien zijn van allerlei heerlijkheden (boeah djarau), speelt inderdaad ook een rol bij de voorbereidingen tot het doodenfeest. Bij het eigenlijke doodenfeest danst men om een boompje (batang pemali of Djampajan), waarover verder geen bijzonderheden worden medegedeeld. [3])

---

[1]) KRUYT, *Het Animisme in den Indischen Archipel* p. 356. Zie verder voor beschrijvingen van het hiernamaals, behalve dit werk (p. 339—385) WILKEN, *Verspreide Geschriften* s. v. Zielenland, waaraan deze gegevens werden ontleend.

[2]) *B. K. I.* 81, p. 253. [3]) *Id.* p. 261 en 267.

Ook bij het huwelijksfeest komt deze zelfde Batang Garing voor. „De beide huwelijkscandidaten gaan naast elkaar op een gong zitten, de jongen rechts van het meisje. Voor hen staat een gong met rijst, waarin een sawangboompje staat; daarnaast staat een rotanslinger en deze beide zijn aan een lans, die evenzoo in de rijst staat, verbonden middels een tali tongang. Om dit geheel staan eenige borden met spijzen en een bord met bloed, waarin tevens een amulet met een bijtel ligt, toewak en pinang.

In de gong met rijst staan ook eenige rotanstokjes, die popjes moeten voorstellen; dit wordt nader verduidelijkt door splinters, die armen moeten voorstellen. Deze sawangboom is de sawang oentoeng en wordt gezegd de Levensboom te zijn (Batang Garing)" [1]).

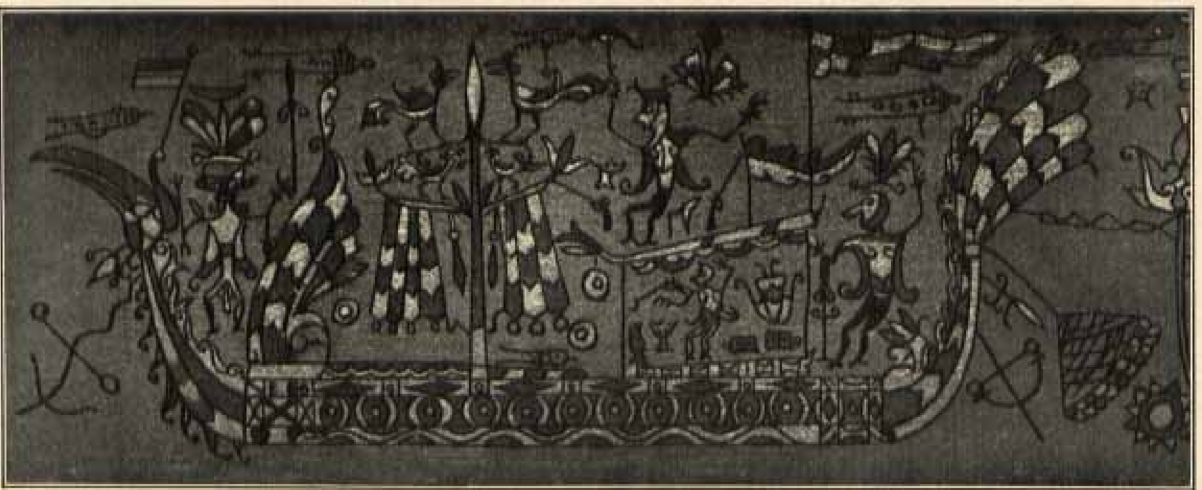
Deze Batang Garing komt verder ook voor op een afbeelding van het Lewu Liau bij het artikel van Grabowsky in het Intern. Archiv für Ethnografie (Band II, Tafel VIII). De schrijver zegt er van: „Er trägt Achatperlen als Früchte, und feines Zeug als Blätter zu verschiedenen Zeiten. Es wächtst dieser Wunderbaum sonst nur noch im Sangjanglande. Seine Bluthen sind Gold und die Enden der Zweige sind vortreffliche Lanzen". Deze afbeelding bevindt zich op een lange plank, waar ook nog het schip van Tempon Tolon, die de gestorvenen naar het doodenrijk geleidt, is afgebeeld. De mast van dit schip is ook een Batang Garing; treffend is ook dat op de „takken", aan weerszijden van de „mast", telkens een paar vogels op dezelfde wijze tegenover elkaar staan als wij dat vaak op de kekajon zien.

„Ein solches Brett stelltman fur die umherirrende Seele auf, gibt ihr also einen vorlaufigen Aufenthaltsort" [2]).

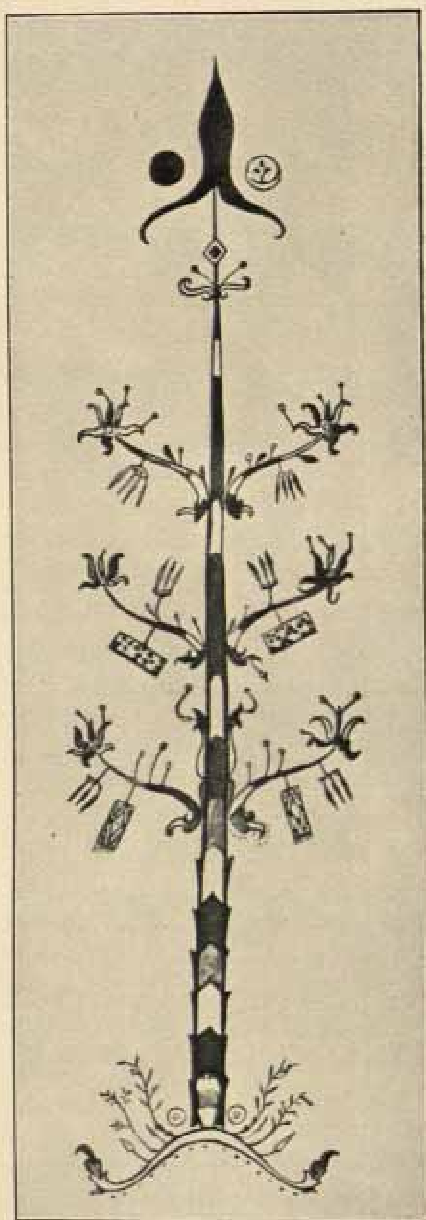
De knoesten aan de Batang Garing zijn met levenswater gevuld; als ze oud worden, ontstaat er allerlei

[1]) *Idem* p. 92/23.

[2]) O.c. p. 184/185.

III. Batang Garing,
als mast op het schip van Tempon Tolon.

IV. Batang Garing Teloedjoek Boenoeh.

soort van heilig vaatwerk uit. (187) Niet alleen op Borneo, in heel Indonesië spelen heilige potten een groote rol, ook op Java. Zooals wij reeds opmerkten, komt ook op sommige kekajons een kom met water gevuld voor.

De zoo juist genoemde levensboom, de Batang Garing, die typisch overeenkomt met de kekajon, vinden wij elders op Borneo, nl. in de Z. en O. afd. bij de Biadjoe's terug. Het treffende is dat in de beschrijving van dezen levensboom, letterlijk dezelfde functie ervan wordt aangegeven, die wij toegekend hebben aan de kekajon, zooals men uit de cursief gedrukte woorden uit onderstaand citaat lezen kan:

„Krankheit schreiben die Biadju haüfig einem Mangel an djiwa zu — amiroe wurden die Maajan sagen — oder auch Mangel an napas (Atem); der djiwa oder napas muss wieder durch Vermittlung des balian angefullt werden. Der Zauberer ruft hierzu die Hilfe von Tempon Telon ein; er wirft Reiskorner in die Luft und der amiroe dieses Reises benachrichtigt T.T., dass seine Hilfe verlangt werde, um djiwa aus dem Himmel der seniang zu holen. Tempon sendet darauf seinen Gehilfen Telon nach diesem Himmel (nach anderen geht Tempon selbst). *Die weite Reise wird durch eine auf ein hanjalutung Brett gemahlte Lanze versinnbildlicht,* die Batang Garing Teludjuk Bunuh, die T.T. früher auf Erden gebrauchte; diese Lanze ist sogleich ein Baum, dessen Blätter schön gefarbte Leinwandstücke und dessen Früchte Diamanten sind. (Tafel Figur 31). Rechts und links von „Teludjuk Bunuh", der Lanzenspitze (Batang Garing ist der Stiel) sind Sonne und Mond gezeichnet, nach den Dajak die hochst erreichbaren Himmelskörper. Uberdies stellt der balian dass Brett noch in ein mit Reis gefüllten Gong, der den höchsten Berg auf Erden vorstellt: Gunung Kasinta Bulau oder Diamant- und Goldberg" [1]).

---

[1]) P. TE WECHEL. *Erinnerungen aus den Ost- und West-Dusun Ländern (Borneo). Intern. Archiv für Ethnogr.* XXII, pag. 52.

In vele streken in en buiten den Archipel kennen wij allerlei voorwerpen die eveneens dienst doen om de verbinding te leggen tusschen deze en de andere wereld en die op belangrijke momenten in dit eindige leven het oneindige moeten representeeren, maar niet licht zal men van onze kekajon een tweede parallel vinden, die tevens de typische functie er van zoo duidelijk demonstreert als deze Batang Garing én als levensboom én als symbool van den tocht naar den oorsprong van het leven.

Onzen berg-boom vinden wij verder terug bij huwelijksgebruiken, bijv. bij de Barabai, ook op Borneo: (Z. en O. Afd.) „Recht tegenover de papadjangan (een soort bruidsbed) bevindt zich een tot een berg opgehoopte speciaal bereide ketan, waarop als versiering is geplaatst een z.g. adap-adapan, een soort boompje, uit rotan vervaardigd, omwikkeld met gekleurd papier, en voorzien van papieren kunstbloemen, terwijl de rijsthoop zelve is overdekt met in lange dunne reepen gesneden eierstruif" [1]).

Ook op Java zelf is de meest heilige, bij besnijdenis, huwelijk en dgl. gebruikte toempeng zoo'n berg-boom. De berg is de op een tampah geplaatste kegelvormige hoop gekookte rijst, de boom wordt gemaakt door eerst als takken allerlei stokjes in deze rijst te steken, waaraan men dan als gebladerte allerlei groene katjang, terong en derg. hangt. Waar de vorm van allerlei offers meestal niet zeer nauwkeurig wordt beschreven, is het moeilijk uit te maken of deze berg-boom uitbeelding ook niet in veel meer streken een rol speelt. Op Bali hangt men varkensvleesch aan deze „takken". [2])

Ook hier is het natuurlijk de bedoeling van de slametan om in contact te treden met de „hoogere" machten en zoo het leven in de gevaarlijke situaties te beveiligen en te versterken.

---

[1]) *Tijdschr. Kon. Aardr. Gen.* 1931, p. 707.

[2]) Mededeeling Dr. Poerbatjaraka.

Men kan vermoeden dat vaak een paal, ook als offerpaal gebruikt, deze zelfde functie vervult en misschien wel het prototype van den boom op de kekajon vormt [1]); ook is het mogelijk dat deze paal een phallus is, evenals de opgerichte steen, die zeer veel voorkomt in dit zelfde verband en die ook als offersteen dienst doet, omdat men alleen op heilige plaatsen heilige dieren offert. Dezen steen vinden wij ook in allerlei streken in het midden van het rijstveld aangebracht; op deze zelfde plaats vinden wij ook dikwijls een soort mandje op een staak of een stellage, dat een gewoon medium is om met de stamvaders in gemeenschap te treden.

Het ligt buiten het bestek van dit opstel om een ook maar eenigszins volledige lijst te geven van deze en dergelijke voorwerpen, die in het geheel van de religieuze voorstellingswereld, waar ze thuis hooren, hun vaste plaats hebben, en daarom zullen wij hiermede volstaan.

Er blijkt in ieder geval reeds voldoende uit dat de combinatie: doodenrijk-levensland een zeer gebruikelijke genoemd worden mag, want in al deze gevallen gaat het er om om met behulp van de machten van den dood het leven te versterken, om uit den dood het leven te doen opgaan.

Wij kunnen slechts gissen dat later in dit complex een meer geestelijke, ons meer bekende, hemelvoorstelling binnengedrongen is, waarbij tevens een scheiding tusschen de goeden en slechten werd ingevoerd in ethischen zin, waarvoor eerst het criterium meer in de

---

[1]) Bijv. de kajoe arun in Celebes: een versierde paal van bruinachtig hout, waaraan kralen halskettingen en buikgordels hingen, terwijl er bovenop een o.a. met hondentandjes versierd mutsje lag. Daaronder hingen neuzen en staarten van geslachte varkens (verg. de toempeng op Bali), terwijl deze offerpaal verder met kunstig gesneden lange houtkrullen versierd was. (NIEUWENHUIS, *In Centraal Borneo* II p. 223). Het aantal van dergelijke zeer primitieve „heiligdommen" is inderdaad zeer groot.

vitaliteit werd gevonden, getuige de verhalen omtrent de tochten naar het doodenrijk. Om daar binnen te mogen gaan moest de gestorvene kunnen aantoonen het aardsche leven, bijv. door het voortbrengen van kinderen, door het kunnen vertellen van in onze ooren scabreuze verhalen, door dapperheid en rijkdom, zeer te hebben gediend.

Hoe dit alles echter ook is, een onderzoek naar de beteekenis die de hemel in deze streken in de religieuze voorstellingen der bewoners heeft, is zeer noodig. Bij dit onderzoek mag echter het groote onderscheid dat er bijv. tusschen dag- en nachthemel bestaat, zeker niet worden verwaarloosd, want juist dergelijke onderscheidingen geven ons inzicht in de religieuze voorstellingen der menschen. Zoo goed als er verschil is tusschen den dag en den nacht, is dat ook het geval met den dag- en den nachthemel, en is er verschil bijv. tusschen de opgaande-, de in het zenith staande- en de ondergaande zon, den bewolkten en den heldere hemel en zoo veel meer dat, als wij het verwaarloozen, ons elk verstaan van deze toch al zoo ver van ons afstaande gedachtenwereld onmogelijk maakt.

Maar ook zonder dit onderzoek ingesteld te hebben, kunnen wij ons geheel vereenigen met de woorden van Dr. Adriani over de Toradjasche vertellingen, die echter ook een veel wijdere strekking hebben:

„Van veel meer belang zijn de verhalen van tochten naar de Onderwereld. De tochten naar de Bovenwereld steunen slechts in geringe mate op het volksgeloof; zij zijn voor het grootste deel literair. Met de bovenwereld bemoeit zich de volksgodsdienst weinig; hetgeen men van de bovenaardsche streken weet, behoort tot het gebied der theologie en mede tot dat der literatuur. De cultus der gestorvenen is de eigenlijke volksgodsdienst en daarom zijn ook de verhalen omtrent tochten naar de Onderwereld, al behooren zij in hun tegenwoordigen vorm tot de literatuur, regelrecht op het volksgeloof gegrond. Van hunne literaire inkleeding

ontdaan, zullen sommige dezer verhalen ook blijken van mythischen oorsprong te zijn". [1])

Vereischt een behoorlijke kennis omtrent het wezen van het doodenrijk in Indonesië ook nog veel onderzoek, dat zonder nauwkeuriger gegevens niet kan worden gedaan, omtrent de tochten naar de onderwereld zijn wij tenminste beter ingelicht, dank zij het feit dat de priesterzangen, waarin deze tochten worden beschreven, reeds lang de aandacht van onderzoekers als Hardeland, Nieuwenhuis, Adriani, Kruyt, Mallincrodt e.a. hebben getrokken. Zoo sterk beheerscht dit doodenrijkcomplex blijkbaar de voorstellingswereld van de bewoners dezer streken dat zelfs de Islam in dit verband opgenomen is en de in Indonesië als welhaast de voornaamste verplichting beschouwde bedevaart naar Mekka soms ook als zoo'n tocht naar het doodenrijk wordt opgevat, zooals blijkt uit wat Dr. Adriani mededeelt: „Onder de Mohammedanen aan de kusten der Tominibocht is Mekka de plaats waar de geloovigen na hunnen dood terecht komen. Een hadji is dus zoo goed als iemand die reeds een tocht naar het hiernamaals heeft gemaakt. Bij de kustbevolking doen dan ook een aantal verhalen de ronde van geestverschijningen die te Mekka te beurt vallen aan degenen die zich bedienen van de hulp van deskundige bemiddelaars, die zich daarvoor goed laten betalen. Men kan, al naar men betaalt, gestorvene ouders, kinderen, bloedverwanten, echtgenooten terugzien in schimmengedaante. Ook komen in de groote moskee eene menigte geesten van gestorvenen op de pelgrims af om hun de hand te geven, een kille hand die bij aanraking eene rilling geeft. Trouwens Mekka ligt in het Westen, de weg naar Mekka is de weg naar Torate (de Onderwereld) en Mekka is de stad van Ala Taala; geen wonder dus dat de populaire voorstelling Mekka in Torate plaatst, het Mekkaansche heiligdom als de woonplaats van Ala Taala voorstelt,

[1]) *De Bare'e-sprekende Toradja's* III p. 407 e.v.

liefst in den vorm van eene moskee rustende op een paal, en met zeven verdiepingen, waarvan de bovenste het eigenlijke verblijf is van Ala Taala, die als vorst van Torate in dit verblijf troont". [1])

Ook hier is het doodenrijk het levensland, want als men er op let wat nu het meest op de menschen bij de bedevaart indruk maakt, dan moet daaronder zeker het bezoek aan de bron Zemzem vermeld worden, waarvan het water meegenomen wordt om bij ziekte en sterven zijn heilzamen invloed te doen gelden. [2]) Wij mogen hier wel een pendant in zien van het amerta dat ook zoo vaak in een vreemd land over zee gezocht worden moet.

Bovendien kan de samenhang Mekka-onderwereld blijken uit het feit dat in het volksgeloof op Java sommige grotten, die anders tot de onderwereld toegang geven, als een onderaardsche regelrechte verbinding met Mekka worden beschouwd. Zeker is het, dat blijkt ook uit het vereeren van heilige graven, dat hier ook voor de Islam weer een zeer belangrijk aanknoopingspunt lag met de Inheemsche voorstellingen.

Ook de vraag tenslotte in hoeverre wij de heiligdommen en tempels in Indonesië als copieën van het doodenrijk beschouwen mogen, als de plaatsen van de verrijzenis van het leven, kan niet zonder meer gegevens en plaatselijk onderzoek worden beantwoord. Wel kan in het algemeen worden gezegd dat de functie van de gebouwtjes, door Wilken onder den naam „geestenhuizen" samengevat [3]) een tweeledige is: allereerst is het de plaats waar de afgestorvenen al dan niet tijdelijk verblijven en ten tweede is het de plek waar de welvaart van het rijk door offers, feesten en dgl. wordt bevorderd en gediend en het kwaad gebannen. Zoo

---

[1]) *O. c.* p. p. 415.

[2]) Bij de Tenggereezen heet het wijwater, dat bij bepaalde gelegenheden gebruikt wordt, tojo djandjam. Het wordt uit een bron geschept. *Djawa* 1927, p. 219.

[3]) WILKEN, *Verspr. Geschr.* s.v. geestenhuisjes.

bijv. de Hoema koin bij de Alfoeren op Boeroe: „de afgestorvenen worden hier geacht bij voorkeur zich op te houden op de plaatsen, die bij hun leven het tooneel hunner werken en daden waren, en daarom koin, dat is heilig, gewijd, onschendbaar zijn. Veelal zijn nu ten behoeve van de nitu's of geesten op die plaatsen kleine gebouwtjes opgericht, die daar zij eveneens koin, heilig, zijn, huma koin heeten. Deze huma koin's bestaan meestal uit een eenvoudig afdakje, omhangen met loofwerk uit de jonge bladeren van den kokospalm vervaardigd, en bevatten niets anders dan een tafeltje van bamboe en een op vier in den grond geplante stijltjes geplaatste, platte steen, bestemd voor de offeranden in spijs of reukwerk".

Ook de versierselen die vrij algemeen op al dergelijke gebouwtjes aangebracht zijn, geven het typische karakter er duidelijk genoeg van aan: vaak zijn het slangen, krokodillen en dgl., terwijl ook phalli en andere vruchtbaarheidssymbolen aangetroffen worden. Ook de vrijwel vaste vorm van deze gebouwtjes verdient vermelding: bijna steeds zijn ze vierkant van vorm en juist dit vierkant speelt ook in de godsdienstige voorstellingen van deze volken geen geringe rol [1]), terwijl verder ook andere functies er van de opmerkzaamheid waard zijn: zij zijn nl. ook de vergaderplaats en de slaapplaats der ongehuwde jonge mannen.

Mr. van Ossenbruggen heeft in zijn bekende werk: „Het primitieve denken zooals dit zich uit, voornamelijk in pokkengebruiken op Java en elders" een gissing omtrent den oorspronkelijken vorm van dergelijke gebouwtjes geuit. Den oorsprong ervan ziet hij in geestenbanhuisjes, die zich weer uit de mand zou hebben ontwikkeld, waarmede in veel streken het „vuil" uit het dorp gedragen wordt of in de rivier geworpen. [2])
Ook op dit punt zal er van het totaal der religieuze voorstellingen nog veel meer bekend moeten worden,

[1]) *Nji Pohatji Sangjang Sri* p. 105 e.v.v.
[2]) *B. K. I.* 71. p. 189.

voor hier een besliste uitspraak over gedaan worden kan. Voorloopig lijkt het ons echter het best ze als de representant van het doodenrijk, met al de daarmede samenhangende zegen, op aarde te beschouwen.

Misschien is het onmogelijk op dit punt tot zekere resultaten te komen, waar het hier een gebied als Indonesië geldt, waar op een typische wijze voorouder-vereering en natuurgodsdienst versmolten zijn, voorzoover deze beiden tenminste van den oorsprong af niet bij één behooren of één zijn. In ieder geval zijn er voldoende aanwijzingen om te vermoeden dat ook in deze primitieve tempeltjes dezelfde opvatting tot uiting komt, die wij ook vonden in de Meroe op Java. Op de diepere overeenkomst die er tusschen de Javaansche tempel en andere Indonesische heiligdommen te bespeuren valt, heeft ook Dr. Stutterheim onlangs de aandacht gevestigd in zijn artikel: „The Meaning of the Hindu-Javanese Caṇḍi", waarin hij ook aangaande de kekajon tot opvattingen komt die van zijn vroegere belangrijk afwijken en die met de hier ontwikkelde wel overeenkomst vertoonen: „In fact, the whole description of the land of souls could be replaced by that of the gunungan or the caṇḍi", terwijl zijn conclusie de volgende is: „Thus the gunungan may be considered the connecting link between the Hinduist caṇḍi, the mountain of the gods, on one side, and the Indonesian land of souls, mountainous and populated with almost heavenly beings, on the other side. I hope that here with the meaning of the Hindu Javanese caṇḍi has been demonstrated, judged not merely by its outward shape, but also by this inner values. It is neither a Hindu temple nor a truly Hinduistic building, though its shape and ornaments are Hindu in origine. It is a thoroughly Indonesian monument, based on purely Indonesian conceptions. And on the whole it is a brillant exemple of the way Hindu influences were accepted and digested by the Indonesians" [1].

---

[1]) *Journal of the American Oriental Society*, 51, p. 1 – 15.

Dr. Stutterheim is langs een geheel anderen weg tot deze resultaten gekomen. Hij gaat niet uit van de opvatting, die aan onze beschouwingen ten grondslag ligt: die van „het leven uit den dood", en daaruit vloeien ook de verschillen voort. Naar onze meening is deze opvatting uiterst vruchtbaar en kan zeer veel verklaren dat anders in het duister blijven moet. In ieder geval kan zij voorloopig als werkhypothese ook in den Archipel bij het bestudeeren van de religieuze verschijnselen van zeer veel nut zijn.

De geleerde die op dit voorstellingscomplex telkens weer den nadruk heeft gelegd in zijn werk „Het leven uit den Dood" en in vele voordrachten voor de Akademie van Wetenschappen te Amsterdam gehouden, is Prof. W. Brede Kristensen te Leiden, voornamelijk op het gebied van den Egyptischen en Oud Griekschen godsdienst.

Het is hier niet de plaats diens theoriën in hun geheel te vermelden of te bespreken. Wij zullen slechts enkele voorbeelden aanhalen waaruit de typische overeenkomst blijkt met door ons op Java aangetroffen voorstellingen van de functie van het doodenrijk, zonder dat, zooals van zelf spreekt, daarmede iets gezegd wil zijn over oorsprong, samenhang of verwantschap. Maar eerst moge, wegens het belang der zaak, een enkel citaat over de voor ons vaak moeilijk te vatten, eenigszins mystiek gekleurde, verhouding van leven en dood worden gegeven, zooals wij die in de Oudheid aantreffen.

Over deze verhouding zijn twee opvattingen mogelijk, de dualistische en de monistische, die ook onverzoend naast elkaar kunnen staan, zooals dat in Griekenland en in Egypte het geval was, in tegenstelling bijv. met de Semitische beschouwingen op dit punt, waarin de dualistische zich openbaart, daar de dood zonder meer de aartsvijand van het leven is.

Bij de Egyptenaren vinden wij deze verhouding bijv. uitgebeeld in de voorstelling dat de zonnegod in de

gedaante van een kat zijn aartsvijand, de duisternis, de slang, aan den Oostelijken horizon aan stukken snijdt, juist onder den levensboom, die de plaats der opstanding is. Het doodenrijk geldt hier geheel als de kampplaats, waar in een onophoudelijken strijd de overwinning op den typischen vijand wordt behaald. „De dood wordt in het doodenrijk zelf overwonnen. Deze zelfde voorstelling is in Babylonië bekend: Ištar wordt in de woning van de doodsgodin zelf met het levenswater besprenkeld". „Beide machten, dood en leven, zijn zelfstandig, maar het leven heeft de grootste macht en het hoogste recht. Zijn overwinning is grooter dan de tijdelijke zegepraal van den dood; zijn wezen is opstanding, telkens hernieuwde opstanding, dus eeuwigheid.

De dualistische opvatting spruit uit den angst voort, dien ieder mensch voor den dood koestert, ondanks de overtuiging van het meerdere recht en de overmacht van het leven. Maar hoe onuitroeibaar het gevoel van angst en vijandschap ook moge zijn, het staat niet alleen. Een andere en tegenstrijdige impuls heeft er zich met geweldige macht tegen verzet, vooral in den Egyptischen godsdienst, maar ook in andere godsdiensten der Oudheid, waaronder den Griekschen, en heeft een formuleering verkregen die in lijnrechte tegenstelling staat tot de dualistische beschouwing. Dat was het gevoel dat de dood ook tevens eeuwig, absoluut leven beteekent.

De gedachtengang was heel eenvoudig. Indien het waar is dat het leven slechts in verbinding met den dood zijn wezenlijken aard, zijn opstanding kan openbaren, dan is de dood in werkelijkheid de voorwaarde van het leven, van het absolute leven. Opstanding is spontaan leven; maar spontaan leven openbaart zich alleen in den dood. Daarom vertegenwoordigt de dood een moment, maar het allervoornaamste moment, in de zelfopenbaring van het leven; de dood is het uitgangspunt van het leven. Maar daaruit volgt dat de dood niet langer de vijand van het leven is; het

dualisme, de vijandelijke verhouding kan alleen schijn zijn. Deze gedachtengang is heel logisch. Het spreekt echter van zelf dat waar hij zich bij de godsdienstige beschouwing deed gelden, het motief niet van logischen aard was.

Eerder was de beweegreden een instinctief gevoel van de absolute (niet alleen relatieve) geldigheid van het leven. En het absolute omvat de tegenstrijdigheden. Het mysterie van het leven is identiek met het mysterie van den dood. Dit is de monistische opvatting van de verhouding tusschen dood en leven" [1]).

Hoe deze twee opvattingen naast elkaar bleven staan, toont de schrijver telkens weer in zijn boek aan, dat als het ware de illustratie van deze beginselen vormt. Zoo wordt in dit verband bijv. ook de tempel verklaard, die voor de Egyptenaren, evenals het graf en de troon, een beeld van den oerheuvel was, vanwaar in de beginne het leven der aarde verrees, en tevens zijn zij het doodenrijk. „Juist waar het leven opgaat openbaart ook de dood zijn mysterie. De plaats van het leven is volgens Egyptisch geloof tegelijkertijd de plaats van den dood. En daarom was iedere tempel, en in het bijzonder het allerheiligste, tevens het goddelijke graf, waaruit de opstanding geschiedde" [2]).

Deze oerheuvel is de ook in andere streken welbekende navel der aarde, ook op Java en in heel Indonesië niet onbekend, hoewel er nog nooit een onderzoek naar werd ingesteld. Prof. Kristensen zegt hiervan: „Wat de Ouden den wereldnavel noemden, was de plaats waar het cosmisch leven zijn aanvang nam, gelijk het menschelijk leven van uit den navel opgebouwd wordt.

De navel der aarde beteekent daarom het stuk land dat het eerst uit het scheppingswater te voorschijn kwam, de oerheuvel, waar de toestand van den dood (chaos) in leven overging. De cosmische navel is

[1]) *Het leven uit den Dood* p. 17/18.
[2]) *Idem* p. 88.

daarom het goddelijk graf en de plaats der verrijzenis tegelijk. Vandaar zijn alle energieën van het wereldleven uitgestraald" [1]).

Tot hiermede overeenstemmende opvattingen komt Prof. Wensinck in zijn studie: The ideas of the Western Semites concerning the navel of the earth [2]).

In zes punten vat hij de kenmerken van dezen navel samen:

1. That of being exalted above the territories surrounding it.
2. That of being the origin of the earth.
3. That of being the centre of the earth.
4. That of being the place of communication with the nether and upper world.
5. That of being the medium by which food is distributed over the earth.

Deze mooie studie waarin o.a. de verhouding van den navel tot aarde, hemel, onderwereld, troon, graf, zee etc. besproken wordt, is zeer belangrijk voor ons inzicht in dergelijke voorstellingen, die ongetwijfeld ook, op haar eigen wijze, in Indonesië voorkomen.

Ditzelfde kunnen wij zeggen van een ander werk van Prof. Wensinck. „The Ocean in the Literature of the Western Semites" [3]) waar de cosmogonie en cosmografie van den oceaan beschreven wordt en tevens zijn karakter als positieve en negatieve macht. Vooral dit laatste deel treft ons, doordat wij typische overeenkomst zien met het karakter van de zee in Indonesië. Want ook hier is de zee het doodenrijk en het land van den oorsprong van het leven, waarachter zoowel het land van de duisternis als de eilanden der zaligen gelegen zijn.

---

[1]) *De Delphische Drievoet, Versl. en Meded. Kon. Akad. Wetensch., Afd. Letterk.*, 60 B. 1925. p. 5.

[2]) *Verhand. Kon. Akad. Wetensch. Afd. Letterk.*, XVII, 1917.

[3]) *Verhand. Kon. Akad. Wetensch. Afd. Letterk.*, XIX 1919.

Op nog een zeer belangrijke studie van Prof. Wensinck zou ik in dit verband de aandacht willen vestigen, nl. „Three and Bird as Cosmological Symbols in Western Asia", vooral in verband met den levensboom, die hier een zeer groote rol speelt. De voorstellingen hieromtrent in deze streken moeten wel op de een of andere wijze met de Indonesische in verband staan, zoo treffend is soms de overeenkomst. In het geheele door Prof. Wensinck behandelde gebied is er tusschen de levensboom en het doodenrijk een nauw verband, vooral tusschen dezen boom en de einden der aarde. „In general the parts of the cosmos lying in the ends of earth belong to heaven as well to earth and even to the nether world". Maar ook in het centrum der aarde wordt deze boom aangetroffen, soms in nauw verband met den navel en het heiligdom.

Het ligt niet in de bedoeling om thans deze voorstellingen stelselmatig na te gaan, nog minder om er eenige bewijskracht aan te ontleenen of om ze te gebruiken om er den oorsprong van Indonesische opvattingen mee op te sporen. De bedoeling is alleen om te laten zien hoe dit ons zoo vreemd lijkende complex doodenrijk-levensland in zeer verschillende streken een niet licht te overschatten invloed op de geheele voorstellingswereld heeft gehad, hoe moeilijk voor ons deze dingen thans ook nog te vatten zijn. Vooral in landen met een ontwikkelde doodenvereering zullen wij dergelijke beschouwingen kunnen aantreffen, bijv. in China, waar wij onze kekajon terugvinden in een boom die op een altaar, een eenvoudige heuvel, is geplaatst, een wel zeer primitief heiligdom [2]).

In dezen zin mogen er dan tenslotte ook nog enkele opmerkingen volgen over de beteekenis van het Javaansche drama, zooals die zich thans voor ons vertoont in de tochten naar het doodenrijk. Over de

[1]) *Idem*, 1921.

[2]) CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, *Lehrbuch der Religionsgeschichte*. 4ter Aufl. I p. 197.

beteekenis hiervan heeft Prof. Kristensen ook eenige zeer verhelderende opmerkingen gemaakt in zijn bespreking van de Egyptische en Grieksche mysteriën, wier doel was de officianten in den dood, d.w.z. in het oneindige leven in te wijden. „De ingewijde onderging geen zichtbare verandering. Maar eigenlijk had hij de eindige wereld verlaten. Want het mysterie van den dood — dus het spontane leven — in het heilige drama te aanschouwen, was in het geheim van het leven door te dringen en er zich de kracht van toe te eigenen. Daardoor werd hij aan de eindigheid onttrokken. In dit leven vielen welvaart en geluk den ingewijde ten deel". [1])

Het is dwaasheid de wajang zonder meer met Egyptische of Grieksche mysteriën te vergelijken, maar op dit eene punt, het in contact komen met de machten van het doodenrijk, is de overeenkomst typisch, hoezeer de uitwerking van dit gegeven ook verschillen mag. Ook in Indonesië is het doel van een wajangvertooning, het in contact komen met de het leven beheerschende machten. En het medeleven met het blij einde van vele lakons, het huwelijk van prins en prinses, versterkt de levenskracht en de welvaart, die voortkomen uit dat rijk waarvan de kekajon niet minder dan de Batang Garing het zinnebeeld is. En ook als er van een huwelijk geen sprake is, zooals in het rijstverhaal, maakt de toeschouwer toch een niet minder heilige gebeurtenis mede, de goddelijke geboorte van de rijst, een ritus die evenzeer het heil van mensch en wereld bevordert. Want het aardsche leven hangt ten nauwste samen met dat van den mensch, die door deze inwijding zelf ook grooter aandeel krijgt aan de heilige krachten van het leven, dat uit den dood ontstaat.

[1]) *O.c.* p. 213.

Wat te Parijs verloren ging

door

Dr. F. D. K. BOSCH en C. C. F. M. LE ROUX

Nu de droevige overblijfselen van 's Genootschaps inzending ter Koloniale Tentoonstelling te Parijs, drie maanden na den brand, die op den 28sten Juni het Nederlandsche paviljoen in de asch legde, te Batavia zijn terugontvangen en de lijst der geleden verliezen nauwkeurig kan worden vastgesteld, past het den conservatoren van de door den ramp getroffen verzamelingen een overzicht te geven van den omvang en de beteekenis der catastrophe, welke de vrienden van het Genootschap en met hen allen, wien de inheemsche kunst en kunstnijverheid ter harte gaan, gelijkelijk heeft getroffen.

Bij het bepalen harer keuze van de naar Parijs te zenden voorwerpen had de Directie zich laten leiden door de overweging, dat het geen nut hebben zou, reproducties of minderwaardige objecten ter beschikking van het Nederlandsche Comité te stellen, doch dat slechts de zending van origineele stukken, waarvan geen soortgelijke exemplaren in Europeesche verzamelingen te vinden zouden zijn, 's Genootschaps deelneming aan de expositie zou rechtvaardigen. En zoo verliet een met zorg samengestelde collectie van fraaie en representatieve stukken het Museum, stukken welke helaas voorbestemd waren, op slechts enkele uitzonderingen na, een prooi der vlammen te worden.

Van de verzamelingen is zonder twijfel de oudheidkundige collectie het zwaarste getroffen. Behooren toch de ethnographica grootendeels tot de nog

levende kunsten, waarvan de fraaiste voortbrengselen thans nog verkrijgbaar zijn of kunnen worden aangemaakt, de archeologica vertegenwoordigen een afgesloten tijdperk, waarvan elk kunstwerk dat het voortbracht als unicum onvervangbaar is. Het stemt weemoedig op de lijst der geleden verliezen melding te moeten maken van een aantal voorwerpen, die, om hun zeer bijzondere schoonheid, op het gebied der Oostersche kunst een bekendheid hadden verworven, welke slechts met die van beroemde klassieke kunstwerken in het Westen te vergelijken is; voorwerpen, die vele malen afgebeeld en herhaaldelijk bestudeerd de geschiedenis van de nog jonge wetenschap der oud-Javaansche kunst mede hebben helpen vormen en er in hooge mate toe hebben bijgedragen om een dieper inzicht in en een grootere waardeering voor de oude beschaving, waarin de huidige Javaansche maatschappij haren oorsprong heeft, ingang te doen vinden.

Behalve deze zaken, waarvan het verlies in zeer wijden kring zal worden betreurd, werden — te kwader ure — voor de expositie bestemd verscheidene stukken, die een bepaalde kunstrichting of -periode vertegenwoordigden en hunne belangrijkheid voornamelijk aan oudheidkundige kenmerken ontleenden. Door het verlies hiervan zijn in gave serieën gapingen ontstaan (bronzen van Ngandjoek, Majapahitsche bijzettingsbeelden, gouden zegelringen) en heeft, in het algemeen, het te Batavia aanwezige studiemateriaal aan volledigheid ten zeerste ingeboet.

Overziet men het totale beeld der aangerichte schade en wordt men er zich van bewust, dat op geenerlei wijze — door aankoop noch door vondsten — het verloren gegane ooit weer zal kunnen worden aangevuld, dan zal men ten aanzien van de oudheidkundige verzameling van het Genootschap zonder voorbehoud van een onherstelbaar en zeer omvangrijk verlies moeten spreken.

Steenen beelden.

Onder de steenen beelden, waarvan geene overblijfselen werden terugontvangen en die derhalve onherroepelijk moeten worden afgeschreven, valt in de eerste plaats te vermelden het van Singosari afkomstige Tṛṇawindu-beeld (Cat. No. 63, Pl. 1), hetwelk het eerst door Raffles — in 1815 — op het tempelterrein bezuiden den zgn. aloon-aloon werd opgemerkt en in 1817 in zijn Historie deel II op de plaat tegenover p. 42 afgebeeld. Reeds in 1842 werd het stuk in het Museum te Batavia opgenomen en daarna herhaaldelijk besproken, o.a. door Friederich, [1]) Groeneveldt, [2]) Brandes [3]) en Rouffaer. [4]) In de groote Singosari-monografie van 1909 vindt men op Pl. 79 drie opnamen van het beeld van verschillende zijden gereproduceerd; op Pl. 80 nog een foto van de buste. Het eveneens van Singosari afkomstige Brahmā-beeld, [5]) thans Ethnogr. Museum te Leiden no. 1403/1582, en het onlangs uit de Zuidelijke nis van den torentempel te voorschijn gebrachte en op het tempelterrein opgestelde Guru-beeld zijn in stylistisch en iconographisch opzicht ten nauwste met den Tṛṇawindu verwant [6]) en maken het gemis ervan iets minder voelbaar.

Het mannelijke spuierbeeld no. 308 (pl. 2), afkomstig van Modjokerto, het pendant van het te Batavia achtergebleven vrouwelijke beeld no. 309, gold algemeen en terecht als een van de fraaiste stukken van de verzameling. Het behoorde tot de in het Museum zeer schaars vertegenwoordigde kunstrichting, welke — naar de belangwekkende vondsten te Trawoelan hebben doen zien — in de laatste helft der Oost-Javaansche periode in het kerngebied van het Majapahitsche rijk

[1]) *Verh. Bat. Gen.* XXIII. 1850, p. 8.
[2]) *Catalogus Mus. Bat.* p. 15-17.
[3]) *Ib.* p. 28 noot.
[4]) *Singosari-monografie* p. 68 en 92 vlg.
[5]) PERQUIN, *De Bhatara-Goeroe van Singosari*, *O.V.* 1928 Bijl. C.
[6]) BOSCH, *God Brahmā omringd door Maharsi's*, *O.V.* 1922 p. 68.

in en uit het volk tot ontwikkeling kwam en in scherp contrast met de in hofkringen beoefende, in de oude Hindoe-Javaansche tradities wortelende officieele kunst, van een sterke spontaneiteit, een uiterst scherp waarnemingsvermogen en een tot dusverre ongekende vormenrijkdom blijk gaf. Geen grooter tegenstelling is er welhaast denkbaar dan tusschen het Modjerkerto'sche spuierbeeld waarin de volkskunst zich in alle eenvoud en oprechtheid openbaarde en de uit ongeveer den zelfden tijd dateerende Majapahitsche bijzettingsbeelden waarvan eenige exemplaren als vertegenwoordigers van de hofkunst mede naar Parijs waren gezonden.

Hoewel het uitgesloten schijnt, dat ooit een gelijkwaardig stuk de plaats van het verloren gegane zal kunnen innemen, bestaat er niettemin uitzicht op een compensatie in dezen vorm, dat het Museum door aankoop in het bezit zal worden gesteld van een keurcollectie van doubletten van de te Trawoelan gedane vondsten, waaronder de voorwerpen van de zooeven bedoelde kunstrichting ruimschoots vertegenwoordigd zullen zijn.

No. 69, in den Catalogus Groeneveldt ingeschreven als Çiwa als Goeroe, afkomstig van Semarang (pl. 3), werd bij de inzending gevoegd als een van de fraaiste voorbeelden van de midden-Javaansche sculptuur. De bijzondere kwaliteiten van dit beeld kwamen in de rotonde van het Museum, onder zeer onflatteuse belichting, onvoldoende tot hun recht, hetgeen wel de oorzaak is geweest dat het slechts weinig de aandacht getrokken heeft en voorzoover wij weten nooit is afgebeeld.

Nos. 234 en 236, twee koppen van Buddha-beelden van Baraboedoer; gelukkig blijven in de verzameling een zevental exemplaren van deze koppen over, waarvan een tweetal in schoonheid niet voor de gezondene onderdoen.

De volgende voorwerpen werden in min of meer gehavenden toestand terugontvangen:

No. 229 b, de kop van tjaṇḍi Sewoe, die vooral bekendheid heeft gekregen door de prachtige foto die

Van Erp ervan maakte en het bijschrift dat Krom in dit Tijdschrift bij de afbeelding ervan gaf [1]). Door den brand zijn geen onderdeelen verloren gegaan, maar wel heeft helaas de „huid" van de steen, tengevolge van de overmatige verhitting door het vuur en de daarop gevolgde plotselinge afkoeling door het bluschwater, vrij sterk geleden en worden bovendien het voorhoofd boven het rechter oog en de rechterwang een afdruipsel van glas in hooge mate ontsierd. Wellicht dat deze vlek nog verwijderd zal kunnen worden.

No. 191, het door Van Kinsbergen gefotografeerde en vele malen afgebeelde [2]) Gaṇeça-beeld op Gaṇa-voetstuk, afkomstig van de tjandi Parikesit op het Diëng-plateau, is in stukken en brokken terugontvangen en zal moeten worden afgeschreven.

No. 5521, de Gaṇeça afkomstig van tjandi Setan, distr. Grabag afd. Magelang, had weinig van het vuur te lijden en zal weer in de verzameling kunnen worden opgenomen.

No. 208 a, in den Catalogus Groeneveldt als Agni op een ram zittend ingeschreven, o. i. echter Çiwa gezeten op zijn rijdier den nandin voorstellend (pl. 4), is in honderd stukken gebroken en op vele plaatsen afgesplinterd; gelukkig bleef het fraai gevormde aangezicht van de godheid onbeschadigd.

Nos. 423 en 424, twee reliefs van Trawoelan, afkomstig van de collectie Scheepmaker, zijn aan de randen beschadigd en hebben ook van afsplintering te lijden gehad.

No. 33 a, vierarmige Çiwa als Mahādewa, laat Majapahitsch bijzettingsbeeld, in drie stukken gebroken en aan de knieën beschadigd.

No. 110, staand Laksmī-beeld met jaartal 1360 op het lotuskussen, afk. coll. Scheepmaker; aangezicht gedeeltelijk weggeslagen; romp in stukken gebroken; zal dienen te worden afgeschreven.

No. 38, vierarmige Çiwa als Mahādewa, laat Maja-

[1]) Dl. LIV, 1912 p. 129.

[2]) Zie o. a. STUTTERHEIM, *Cultuurgesch. van Java in beeld*, pl. 12.

pahitsch bijzettingsbeeld [1]), in twee stukken gebroken, overigens vrij gaaf.

No. 41 b, vierarmige Çiwa als Mahādewa(?), Majapahitsch bijzettingsbeeld; afk. coll. Han Kok Ping teSoerabaja, is gebarsten maar heeft overigens weinig geleden.

No. 103 e, vierarmig onbekend beeld met in de rechterachterhand een drietand en in de linker dito een gevleugelde schelp; Majapahitsche stijl; vertoont een breuk door het aangezicht en de dijen, zal waarschijnlijk kunnen worden hersteld.

No. 125 a, vierarmige Harihara—ten onrechte in den Catalogus Groeneveldt Umā of Pārwatī genoemd—laat Majapahitsch bijzettingsbeeld, afk. coll. Han Kok Ping te Soerabaja; rechter achterhand afgebroken; beneden de knieën zwaar beschadigd en achterstuk links en rechts boven afgeknapt.

Dank zij de goede zorgen van Ir. J. L. Moens, werden de op het terrein van den ramp teruggevonden fragmenten verzameld en zooveel mogelijk bij de beelden gevoegd. In hoeverre het mogelijk zal zijn met behulp hiervan enkele van de bovengenoemde stukken te restaureeren en weer in de verzameling op te nemen, zal eerst bij nader onderzoek kunnen worden uitgemaakt.

Bronzen voorwerpen.

Van de naar Parijs gezonden collectie bronzen, bestaande uit zestien beelden en acht gebruiksvoorwerpen, zal er slechts één, het groote Çiwa-beeld afkomstig van het land Ngoepit afd. Klaten (Cat. no. 508), weer in de verzameling kunnen worden opgenomen, hoewel de handen tot de polsen zijn afgesmolten en van het voetstuk alleen de voorkant over is. Van de andere voorwerpen werden slechts vorm- en waardelooze overblijfselen terugontvangen.

Het zwaarste verlies heeft de bronscollectie ontegenzeggelijk geleden door het te niet gaan van het Buddhabeeld van Kota Bangoen (pl. 5). Zooals men

[1]) GROENEVELDT, *Hindoe-Javaansche portretbeelden*, T.B.G. L, pl. 2.

weet [1]) bevond dit beeld, toen het voor het eerst door Von Dewall in het midden der 19e eeuw als een „steenen afgodsbeeld" werd vermeld, zich in het bezit van eenige Mohammedaansche families, woonachtig aan den oever van de Keeham, bij den rechteroever van de Mahakam tusschen Moeara Moentai en Kota Bangoen, Borneo. Later werd het naar het verblijf van den Sultan te Tenggarong overgebracht, waar het door de Midden-Oost-Borneo-expeditie in 1925 werd aangetroffen en door hare bemiddeling door den Sultan van Koetei aan het Genootschap ten geschenke aangeboden. Groot was de verrassing toen het „steenen afgodsbeeld" te Batavia gearriveerd zijnde, zich ontpopte als een bronzen beeld, grooter en fraaier dan er eenig ander exemplaar onder de Hindoe-Javaansche Buddha-voorstellingen was aan te wijzen. Zuiver klassiek-Midden-Javaansch van stijl, een evenbeeld in brons van de staande Buddha-figuren die op de reliefs van Baraboedoer in grooten getale voorkomen, wekte de nieuwe aanwinst vooral bewondering door de edele lijnen van het profiel, de meesterlijke uitbeelding van de handen. Toen we er in 1925 onze voldoening over uitspraken, dat het bronzen meesterstuk, na zoovele eeuwen vergeten en verloren in de Borneo'sche wildernis te hebben gestaan, thans in een voor het publiek toegankelijke verzameling was opgenomen en daar de bewondering zou deelachtig worden, waarop het 't volste recht had, vermoedden we niet welk noodlot er zich betrekkelijk kort daarna aan zou voltrekken. Het „habent sua fata icones" heeft zich aan de lotgevallen van dit beeld wel op zijn droevigst bewaarheid!

Een ander pronkstuk van de collectie, dat een prooi der vlammen werd, is de beeldgroep van Çiwa en Pārwatī, afkomstig van de desa Kertek, afd. Wonosobo

---

[1]) Zie *Aneta-Communiqué over de Midden-Oost-Borneo expeditie* III Sept. – Dec. 1925 p. 33 vlg. en *O. V.* 1925 p. 142 vlg. Over de eigenaardige bedekking van de handen van de bronsfiguur zie men nog STUTTERHEIM, *Acta Orientalia* VII, 1925, p. 232.

en in 1921 in het Museum opgenomen (Cat. no. 5802, pl. 6) De god en de godin waren er naast elkaar op een langwerpige troon gezeten, beiden vierarmig, terwijl tusschen hen in een vlammend juweel op lotuskussen was geplaatst en vóór den god tegen het voetstuk de stier en voor de godin de leeuw was aangebracht. Met hoeveel gevoel voor de harmonie der verhoudingen waren deze onderdeelen tot een organische eenheid opgebouwd; van welk een beheersching van de techniek gaf de afwerking blijk; hoe prachtig van kleur was de patina, die het metaal overtogen had! In iconographisch opzicht was het stuk nauwlijks minder belangrijk dan als kunstwerk. Men herinnere zich de interessante beschouwingen, waartoe het vlammende juweel Moens aanleiding gaf en die hem langs een omweg tot de slotsom brachten, dat in de groep een voorstelling ware te zien van den Buddhistischen Maheçwara met zijn Tārā en met hun spiritueele kind, de Çuddhawidyā, in den vorm van een vlammend juweel tusschen hen in geplaatst. [1])

Over de bronzen van Ngandjoek spraken we reeds met een enkel woord. Verloren gingen de bijzonder fraaie en interessante Tārā-voorstellingen (pl. 7) [2]):

no. 5403 met de beide handen — de rechter voor de borst, de linker uitgestrekt — een slangvormig voorwerp vasthoudend;

no. 5409 met in elk der beide handen een hooge staande lamp;

no. 5407 met het lichaam in taṇḍak-houding achterovergebogen en in beide handen een handvat bestaande in een wajra-omklemmende hand;

eveneens van Ngandjoek, de mannelijke godheden:

no. 5498 met in de omhoog geheven rechterhand een peervormig voorwerp met steel;

---

[1]) *Een Javaasch-Buddhistisch Guru-beeld*, O. V. 1921 p. 186 vlg.

[2]) KROM, *De bronsvondst van Ngandjoek*, R. O. C. 1912 p. 59 vlg. en BOSCH, *Buddhistische gegevens uit Balische handschriften*. *Med. Kon. Akad. v. Wet. Afd. Lett.* 68, 1926, p. 64 vlg.

1. *Tṛṇawindu-beeld,*

afk. Singosari. Cat. No. 63.

2. *Spuierbeeld,*

afk. Modjokerto. Cat. No. 308.

3. *Çiwa-beeld,*
afk. Semarang. Cat. No. 69.

4. Çiwa op nandi,
afk. onbekend. Cat. No. 208a.

5. Bronzen Buddha-beeld,

afk. Kota Bangoen, Borneo. Cat. No. 5871.

6. *Bronzen groep van Çiwa en Pārwāti,*
afk. Kertek, Wonosobo. Cat. No. 5802.

7. Bronzen beeldjes van Ngandjoek,
Cat. Nos. 5403, 5409 en 5407.

8. *Bronzen beelden,*

afk. Ngoepit, afd. Klaten. Cat. Nos. 650, 647 b en c.

9 a. Bronzen drievoet,
afk. Sonosari, Malang. Cat. No. 830;

9 b. Bronzen sprinkhaan,
afk. onbekend. Cat. No. 840.

10. Gouden beeldjes van Buddha, Padmapāṇi en Wajrapāṇi,
afk. Demak. Cat. Nos. 5634–5636.

a *b* *c*

11. Gouden beeldjes

a. Pārwati, afk. Gemoeroeh, Wonosobo. Cat. No. 519 b; b. Çiwa en Pārwati, zelfde afk. Cat. No. 518; c. Çiwa, afk. Pesindon, Bagelen. Cat. No. 499.

a *b* *c*

12. *Zilveren beeldjes*

a. Buddha-beeldje afk. onbekend. Cat. No. 561; b. Cundā-beeld, afk. Djokjakarta. Cat. No. 524; c. Wajrasattwa-beeld, afk. Pad. Bovenl. Cat. No. 602.

13 a. Gouden topstuk van een priestermijter, afk. Moeteran, Modjokerto. Cat. No. 1529; b. gouden çankha, afk. Doerdjan, Madoera. Cat. No. 1715 i; c. gouden zegelring afk. Wonosobo. Cat. No. 1347 c; d. idem gevonden tusschen Meritjan en Prambon, Kediri, Cat No. 1345 a;

14. Gouden voorwerpen uit de schatkamer, afkomstig van Lombok.

Boven: twee wijwatervaten en twee achtkantige tabaksdoozen (rechtsche doos niet ingezonden).
Beneden: een strootjeskoker, twee bolvormige doozen voor tabak en sirihbenoodigdheden, een vlindervormig kalkdoosje (niet gezonden).
Midden: achterhoofdversiering, Garoeda moengkoer.

15. *Banaspati,*

afkomstig van Kertosono (Kediri), droeg het jaartal 1824.

16. Mannelijk en vrouwelijk voorouderbeeld (siraha-djalawa) van Nias.

17. *Ethnografica van Enggano.*

Boven: houten menschenhoofd, prauwversiering.
Beneden: houten beeld in zittende houding „en face" en „en profil", versiering binnenshuis.

18. *Dooden- en offerpalen van Borneo (hampatongs of tĕmpatongs).*

19. Dooden- en offerpalen van Borneo (hampatongs of tĕmpatongs).

20. *Houten Dajaksche deur van Oost-Borneo.*

no. 5499 met in de opgeven rechterhand een tempelschel met Wiçwawajra-handvat;

no. 5581 met op de voor de borst gehouden rechterhand een plat rond voorwerp, waarbovenop een Wajra-punt;

no. 5401 met in de opgeheven linkerhand een pijl en een fragment van een boog.

Verder de drie rijzige bij elkaar behoorende beelden afkomstig van het land Ngoepit, afd. Klaten (pl. 8), no. 650 a, twee-armige, staande Padmapāṇi; no. 647 b en 647 c, twee-armige, staande Tārā-beelden;

no. 602 d, Wajrasattwa, afk. collectie Klaring;

no. 588 a, Buddha-beeldje op Europeesche wijze zittend rechterhand in witarka-mudrā, afk. desa Karangsari, Magelang.

no. 681 b, beeldje van Panakawan met platte schaal op het hoofd en bamboekoker in de linkerhand, afk. onbekend. [1])

De inzending van bronzen gebruiksvoorwerpen bestond uit

no. 958 f en 958 a I, twee bronzen klokken, de eerste met nāga-topstuk en jaartal 1208, de tweede van boven eindigend in een boog met bloemwerk, waarin een nandin.

no. 1103 a, staande lamp met vier door nāga-koppen gedragen olie-bakjes, waarboven — volgens de beschrijving in den Catalogus — een klokvormige dagob, gekroond door een lotuskussen en een ronde spits; om den dagob heen twee godenbeelden in actieve houding en tal van kleinere figuren, die menschen en dieren voorstellen; daaronder vallen in het bijzonder te vermelden een wild zwijn, dat de wortels eener varenplant schijnt uit te graven en eene kraai (?), die hoog tegen den dagob is aangebracht. Gevonden op het land Sirah Kentjong op de Gg. Kawi, distr. Wlingi, Blitar. Op de beteekenis van den „dagob" en de figuren daaromheen hopen we eerlang uitvoeriger terug te komen.

---

[1]) KROM, *Inleiding H.J. Kunst*, Pl. 108.

no. 830, monumentale drievoet met wijwatervat en deksel (pl. 9 a) hoog 40 c.M. afk. desa Sonosari, distr. Senggoeroeh, afd. Malang.

no. 759 a, twee sierstukken in den vorm van een makaraspuier, afk. onbekend.

no. 840 en 841, twee zeer fraaie, naturalistisch uitgebeelde sprinkhanen (pl. 9 b), waarschijnlijk als embleem gebruikt bij processies, afk. onbekend.

Voorwerpen uit de schatkamer.

Niet minder dan veertien gouden en vier zilveren godenbeeldjes werden door den brand vernietigd, meer dan twee derde van wat de collectie in totaal aan deze voorwerpen bezat. Het eenige beeldje waarvan een — zwaar verminkt — overblijfsel werd terugontvangen is no. 486, staande vierarmige Wiṣṇu; van alle overige voorwerpen van edel metaal moet men aannemen, dat ze zijn vervluchtigd, in het niet verdwenen. Eén lichtpunt bij dit droevige verlies is het feit, dat het zilveren Mañjuçrī-beeld van Ngemplak Semongan te Batavia is achtergebleven en dit allerfraaiste stuk tenminste voor een wissen ondergang is behoed.

Van de verloren gegane gouden beelden verdienen vanwege hunne fraaie afwerking afzonderlijk vermelding de

nos. 5634, 5635 en 5636, de in 1915 in de desa Pandjoenan, distr. en afd. Demak, gevonden voorstellingen van Buddha, Padmapāṇi en Wajrapāni, (pl. 10) de trits der Triratna godheden vormend, uitvoerig besproken in de Notulen Bat. Gen. 1915 p. 112 vlg.;

no. 499, vierarmige Çiwa (pl. 11 c), staande op rond lotuskussen met vierkant voetstuk, beide van zilver, hoog 16.3 c.M.; afk. desa Pesindon, distr. Kalialang, afd. Ledok (Bagelen);

no. 519 b, vierarmig Parwati (pl. 11 a), staande op zilveren voetstuk, waarop inscriptie in oud-Javaansch schrift: Rake hambulu dyah saga (Brandes, Not. Bat. Gen. 1903, p. 118), hoog 14,5 c.M.; afk. Gemoeroeh, desa Banjoekembar, distr. Leksono, afd. Wonosobo

no. 518, groep van Çiwa en Pārwatī, (pl. 11 b), naast elkaar gezeten op langwerpig-vierkant onderstuk, hoog 9.5 c.M.; afk. als van no. 499.

Verder de volgende Buddhistische voorstellingen:

no. 600, staande gouden Buddha-figuur, hoog 9.5 c. M. afk. desa Poeger Wetan, distr. Poeger, reg. Bondowoso (Zie Krom. Buddh. bronzen in het Museum te Batavia Rapp. Oudh. Comm. 1912 p. 17);

no. 597, idem, hoog 16 c.M., afk. als no. 600 (Krom p. 17);

no. 575 a, zittende, gouden Akṣobhya-figuur, hoog 7 c. M., desa Tjoembre, Wilis-gebergte, Kediri (Krom, p. 6);

no. 575, idem, hoog 5.4 c. M.; afk. desa Poeger Wetan, distr. Poeger, reg. Bondowoso (Krom, p. 6);

no. 576, idem, hoog 3 c.M., afk. als no. 575 (Krom, p. 6);

no. 575 a, zittende, gouden Buddha-figuur met de handen in dhwaja-houding, hoog 8.2 c. M.; afk. desa Koenti, afd. Ponorogo, res. Madioen (Krom, p. 8);

no. 561, idem van zilver, hoog 7.5 c. M. afk. onbekend;

no. 524, zilveren, acht-armige Cundā (pl. 12 b), hoog 18 c. M.; afk. Djokjakarta (Krom, p. 69);

no. 602, zilveren Wajrasattwa, (pl. 12 c) hoog 14,9 c.M.; afk. waterleiding in de kampong dalem van den vroegerenradja di Boea, afd. Tanah Datar. res. Padangsche Bovenlanden (Krom, p. 43).

Tenslotte verlieten nog de goudkamer om er niet in terug te keeren

no. 1529, gouden topstuk van een priestermijter, (pl. 13 a) hoog 20 c. M. afk. desa Moeteran, afd. Modjokerto

no. 1715 i, gouden çankha (pl. 13 b);

nos. 1347 c en 1345 a, twee gouden zegelringen (pl. 13 c en d), de eerste met gestyleerd çrī tusschen twee aṅkuça's, de tweede met çrī in den vorm van een schelp.

De verliezen, die 's Genootschaps museum door den brand ter Parijsche tentoonstelling heeft geleden aan *ethnografica,* staan uiteraard in belangrijkheid verre ten achter bij hetgeen aan archaeologica verloren is

gegaan. Toch heeft ook de ethnografische verzameling vele en kostbare verliezen te boeken, die zeer moeilijk zullen zijn aan te vullen. Van sommige voorwerpen is het verlies onherstelbaar.

Bij de keuze der inzendingen op ethnographisch gebied heeft de gedachte voorgezeten specimina van de aesthetisch fijnste kunstvoorwerpen uit te zoeken, teneinde het tentoonstellingspubliek een denkbeeld te geven van de kunstvaardigheid en den schoonheidszin der volkeren, die den Oost-Indischen Archipel bewonen. Eenige keurcollecties op het gebied van edelsmeedkunst, houtsnijwerk en weefkunst waren daartoe bij elkaar gebracht. Al deze inzendingen zijn volkomen door het vuur vernietigd, met uitzondering van een zoogenaamde gobiok, een groot stuk Oost-Javaansch houtsnijwerk, hetwelk den binnenwand gevormd heeft van een woning eener aanzienlijke familie in Oost-Java. Van een groote gouden schaal van Bali en een gebeeldhouwde tempeldeur van Lombok zijn eenige zoo goed als waardelooze overblijfselen teruggevonden.

Onder de groep *edelsmeedkunst* vallen allereerst te vermelden eenige voorwerpen uit de schatkamer, om te beginnen de bijzonder fraaie schuitvormige bak (lĕlantjan) van gedreven goud, die als schaal voor sirih- en andere benoodigdheden den vorst wordt nagedragen. Van deze schaal met kunstig drijfwerk, zeer hoog opgewerkt en versierd met talrijke veelkleurige edelgesteenten, gevat tusschen de vele menschenfiguren, is de vergulden houten voet geheel weggebrand, terwijl de bodem der schaal met de zijkanten door het vuur geheel naar binnen is gekrompen. Een gedeelte der zijwanden is bovendien weggesmolten, terwijl de meeste edelgesteenten zijn uitgevallen en verdwenen, dan wel gesprongen door de groote hitte. Het treurige restant heeft dan ook geen waarde meer van eenige beteekenis.

Gelukkig is deze schaal op plaat XI in het album „Ethnografica in het Museum van het Koninklijk

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia (Java)" op voortreffelijke wijze door J. W. Teilers in veelkleurendruk afgebeeld van alle zijden, evenals twee gelijksoortige, doch niet zoo fraaie gouden schalen, die zich thans nog in de schatkamer bevinden.

Voor gegevens omtrent deze schaal (inv. No. 14832), afkomstig van Kloengkoeng, raadplege men voorts bijlage V der Not. Bat. Gen. XLVI.

Op plaat 14 zijn eenige voorwerpen uit de schatkamer afgebeeld, die een prooi der vlammen zijn geworden en waarvan geen enkel fragment naar Batavia is opgezonden.

Zeer te betreuren valt hieronder het verlies der beide prachtige, gouden wijwatervaten afkomstig van Kloengkoeng; het eene zonder deksel (inv. No. 14826) met fraai gedreven rand versierd met robijnen, het andere (inv. No. 14827) met dito rand en deksel, doch zonder edelgesteenten. Jammer is ook het verloren gaan van het zeer sierlijke voorwerp, afkomstig van Lombok, afgebeeld in het midden van plaat 14, hetwelk een achterhoofdversiering voorstelt voor jonge meisjes, gemaakt in den vorm van een zoogenaamde Garoeda moengkoer. Het wordt door middel van een hoofdband bevestigd op het achterhoofd en gedragen bij bijzondere gelegenheden als tempel- en dansfeesten.

Nog dient van de schatkamervoorwerpen, die hiernevens niet zijn afgebeeld, te worden vermeld een groote gouden oorknop met robijnen versierd (inv. No. 7957), welke was opgezonden als staaltje van zeer fijn filigrainwerk. Gelukkig is hiervan nog een tweede exemplaar, iets kleiner, in de schatkamer aanwezig. Voorts een zeer fraai, kostbaar krisheft van ivoor met edelgesteenten versierd, gesneden in den vorm van een raksasa. Dit stuk was afkomstig van Lombok (inv. no. 7960).

Uit de zeer representatieve verzameling van het zg. *Maleisch zilverwerk*, bijna alle voorwerpen in gebruik bij feestelijke gelegenheden in vorstelijke of welgestelde

families, zijn elf der fraaiste stukken verdwenen. Over deze cultuuruiting vindt men het noodige vermeld in 's Genootschaps Tijdschrift, deel LXIV, afl. 3 en 4, 1924 op blz. 621 onder de lijst van aanwinsten der ethnografische verzameling. Van de daar genoemde voorwerpen zijn de nummers: 18676, 18722, 18726, 18738, 18739, 18756, 18884, 18911, 19053, 19054 en 19057 te Parijs in den brand gebleven.

Het zal niet zoo gemakkelijk zijn deze verzameling weder met goede voorwerpen aan te vullen, daar dit zilversmeedwerk niet meer wordt beoefend en de voorraad authentieke stukken uitgeput begint te geraken. Hetgeen de Minangkabausche handelaren thans nog ten verkoop aanbieden, is meest inferieure namaak van zeer gering zilvergehalte, dan wel geheel van koper, galvanisch verzilverd.

Zeer belangrijk is het verlies van een volledige *wajang-koelit* en een dito *wajang gòlèk*. Beide wajangs waren nog slechts sinds korten tijd in 's Genootschaps bezit.

De wajang koelit was het laatst afkomstig van de nalatenschap van R. A. Poerbodiningrat, Regent van Semarang. Door welwillende tusschenkomt van 's Genootschaps eerelid P. A. A. Mangkoenagoro VII werd ze middels aankoop het eigendom van het Museum. Volgens kenners heeft deze wajang tot de beste soort wajang koelit behoord, die op Java bekend is. Zonder twijfel was ze in Soerakarta gemaakt. Ze bevatte 220 figuren, terwijl alle bij deze wajang behoorende gereedschappen aanwezig waren. De poppen muntten uit in fijnheid en schoonheid, zoowel wat vorm als afwerking betreft.

De wajang gòlèk was afkomstig van het Cheribonsche en aldaar aangekocht door 's Genootschaps eerelid Ir. J. L. Moens. Het geheele stel bestond uit 86 bijzonder fijn gesneden poppen van ouderwetsch type met de noodige gereedschappen.

Onder de poppen van het edele type waren er vele met bijzonder fraaie gelaatsuitdrukking. Zeer karakteristiek en realistisch waren de poppen, die vreemdelingen als Europeanen, Chineezen, Arabieren e. a. moesten voorstellen.

Het zal het Museum niet gemakkelijk vallen wederom twee dergelijke prachtstukken van wajangstellen in zijn bezit te krijgen.

Op het gebied van *houtsnijwerk* werd een belangrijk aantal voorwerpen ingezonden; niet alleen houtsculptuur der hoog ontwikkelde volken van den Archipel, doch vooral het tegenwoordig zoo „en vogue" zijnde beeldhouwwerk der meer primitieve volken.

De verzameling van *Java* heeft het verlies te betreuren van twee fraaie Banaspati's, nummers 2111 en 8721 van den inventaris. No. 2111, afgebeeld op plaat. 15, was volgens het opschrift afkomstig van Kertosono (Kediri) en droeg het jaartal 1824. De andere No. 8721 is gevonden in het Krawangsche, doch staat vermeld als te zijn vervaardigd in Japara.

Deze banaspati's zijn een imitatie van de stereotiep voorkomende kalakoppen op de Hindoe-Javaansche tempels. Ook door het gebruik als versiering boven den deuringang en als afschrikbeeld voor booze geesten zijn zij daarvan eene voortzetting. Als laatste vorm van genoemde kalakoppen zijn deze banaspati's zeer waardevolle en zeldzame ethnografica, zoodat ook hier kan worden gesproken van het verlies van twee onvervangbare stukken.

Twee zeer fraaie stukken *Balineesch* houtsnijwerk zijn een prooi der vlammen geworden. Allereerst inv. no. 10109, een langwerpig rechthoekig stuk snijwerk, gepolychromeerd hout, voorstellend twee mythische leeuwen, waarvan de eene een hert, de andere een aap in de klauwen hield; in het midden bevond zich een bloemfiguur. Dit zeer artistiek stuk beeldhouwwerk was afkomstig van Lombok, alwaar het werd aangetroffen als versiering boven een deur. Het werd in 1902 door

tusschenkomst van Prof. J. van Eerde, in dien tijd contrôleur B. B. op Lombok, voor 's Genootschaps Museum aangekocht (zie Not. B. G., 1902, p. 53 ; 9°).

Een goede afbeelding van het voorwerp kan men vinden in den „Gids voor den bezoeker van de ethnographische Verzameling" door H. J. E. F. Schwartz op plaat XII.

Voorts ging verloren de prachtige gebeeldhouwde dubbele deur (inv. no. 8156), afkomstig van den dewatempel tegenover de Majora te Tjakra-Nagara op Lombok.

Op plaat II in Teilers' album is die deur zeer mooi afgebeeld.

De benedenhelft van de linkerdeur ontving het Museum terug, doch in sterk verschroeiden staat.

De opsomming van het verloren gegaan houtsnijwerk der primitieven dient te worden aangevangen met twee zeer bijzondere houten beelden van *Nias*, behoord hebbend tot de oudste voorwerpen der ethnografische verzameling. Ze zijn op plaat 17 afgebeeld van terzijde gezien. Zoowel het mannelijk (inv. no. 69) als het vrouwelijk beeld (inv. no. 70) stelt een overleden voornaam familielid (siraha-djalawa) voor. Deze beelden zijn geplaatst geweest binnenshuis in het gemeenschappelijk vertrek ter herinnering aan de afgestorvenen. Met hun scherp profiel en typische gelaatsdrukking, doch vooral door den aangezetten baard bij den man, doen zij sterk denken aan Egyptischen of Assyrischen invloed.

Zonder twijfel kan hier gesproken worden van een zeer betreurenswaardig, onherstelbaar verlies.

Van *Nias* zijn nog vier fraaie beelden ingezonden, voorstellende huisgoden (adjoe-noedoe) van het bekende type met de hooge hoorn- en vedervormige hoofdversieringen, inv. nos. 18094*b*, 19725, 19726 en 19728.

Op plaat 17 zijn twee ethnographica van *Enggano* afgebeeld. Beneden (inv. no. 491) een houten beeld in zittende houding, „en face" en „en profil", hetwelk als versiering binnenshuis heeft dienst gedaan. Boven

een houten menschenhoofd met echte tanden, en oogen van paarlemoer. Volgens den inventaris (no. 495) werd dit voorwerp op den voorsteven eener prauw geplaatst als versiering.

Eveneens twee origineele stukken primitieve plastiek met groote expressie.

Als merkwaardige uitingen van *Dajaksche* kunst is in de eerste plaats gezonden een zevental van de zoogenaamde „hampatongs of tĕmpatongs", de bekende dooden- en offerpalen, waarvan het Genootschap een 30-tal bezit. Ze zijn voor het eerst afgebeeld en daarmede als studieobjecten vastgelegd op plaat 18 en 19.

De museuminventaris vermeldt omtrent deze beelden zoo goed als niets. Ze zijn meest alle afkomstig van Zuid-Borneo. In Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw, Twaalfde jaargang, 1927-1928, heeft Mr. C. T. Bertling een uitvoerig en zeer belangwekkend artikel gewijd aan de „Hampatongs of tĕmpatongs van Borneo". Op blz. 249—254 bespreekt hij ook de collectie aanwezig in 's Genootschaps Museum. In de 16e jaargang, afl. 5 van genoemd tijdschrift komt opnieuw een interessant artikel voor over „Doodenpalen, Tiwah en Lijkverbranding op Borneo", geschreven door H. F. Tillema.

De tempatoengs als doodenpaal worden opgericht naar aanleiding van een doodenfeest (= Tiwah) bij verschillende zuidelijke Dajakstammen. Gewoonlijk zijn het menschenfiguren van beiderlei geslacht, uitgehouwen in palen van hard hout. De poppen staan op voetstukken van één en meer meters hoogte en zijn soms beschilderd.

Deze doodenpalen zijn tevens offerpalen. Volgens Mr. Bertling stellen de beelden overledenen voor. Zij dienen als plaatsvervangers van de eertijds geofferde slaven, die de dooden als dienaren in het hiernamaals moesten volgen.

Inv. no. 8211 is een doodenpaal in den vorm van een staande vrouw met een tĕmpajan op het hoofd en een sirih-doos in de hand.

Inv. no. 8236 stelt eveneens eene vrouw voor. Ze draagt een kind op den rug en een tweede voor den buik in gestrekte houding. Mr. Bertling zegt van deze tempatoeng: „eene moeder met twee kinderen, die zich als offer (slavin) aanbiedt voor den overledene".

Inv. no. 7537 is een prachtig voorbeeld van een zg. sapoendoe, zijnde een offerpaal, die eveneens ter gelegenheid van het doodenfeest, de lijkverbranding, wordt opgericht. De sapoendoe's zijn dikke palen, waarvan het uiteinde gehouwen is in den vorm van een duivelskop, een „menschenhoofd in afstootende grimasse", zooals Mr. Bertling het noemt. De twee ballen aan weerszijden van de lange uithangende tong zijn ongetwijfeld aangebracht om daardoor eene voorstelling te geven van de mannelijke genitalia. Oudtijds werden bij die palen menschenoffers gebracht. Thans worden daaraan de karbouwen gebonden en vervolgens geslacht, of liever doodgemarteld.

Mr. Bertling geeft van dit sterk exhibitionistische beeld eene fraaie afbeelding van den kop alleen, nagenoeg „en profil", met het onderschrift „Sapoendoe of wachter der zielestad".

Inv. no. 8209 is een hampatong, die den vorm heeft van een tijger. Deze palen heeten „harimoeng" (zie het artikel van Tillema). Alhoewel de tijger in Borneo niet voorkomt, staat hij bekend als het meest gevreesde dier. Deze palen zijn afweermiddelen voor de machten, die onheil over de rustplaats der dooden willen brengen. Eigenaardig rust de kat- of tijgerachtige figuur met zijne voorpooten op den schedel van een naakte mannenfiguur (zie over de vermoedelijke beteekenis daarvan het artikel van mr. Bertling).

Inv. nos. 8216, 8226 en 8218 zijn combinaties van sapoendoes met tempatoengs als doodenbeeld. No. 8216 stelt voor een man met sirihdoos, no. 8226 eene vrouw eveneens met een doos in de handen en een toendoen op het hoofd, terwijl no. 8218 een staande vrouwenfiguur is met doos en gendang in de handen, benevens twee

doorelkaar gestrengelde slangen op het hoofd.

Behalve de 7 tempatoengs is van de Borneo-verzameling nog gezonden een 5-tal beschilderde houten maskers (inv. nos. 8334, 10044, 12054, 12055 en 17945) in gebruik bij den geestendans tijdens het zaaifeest; alle in den vorm van een menschelijk gelaat met fantastische uitsteeksels op kin en voorhoofd en wijduitstaande vleugelvormige zijstukken.

Ten slotte nog een wit houten deur, waarop als afschrikbeeld een grillig gevormde draak met krokodillenbek en menschenhoofd is aangebracht (plaat 20).

Van de verzamelingen der *Zuidooster- en Zuidwester eilanden* gingen verloren acht stuks van de typische afgodsbeeldjes uit die streken, in den vorm van zittende menschelijke figuren met gevouwen armen, rustend op de hoog opgetrokken knieën, en met hooge hoornvormige hoofdornamenten, namelijk de inv. nos. 6772, 6802, 6803, 6804, 6798, 14293, 14294 en 14299.

Als voorbeelden van *Papoeakunst* zijn gezonden vier fraaie houten beeldjes, inv. nos. 3199*a* en *b*, 3200*a* en 6988, afkomstig van de Geelvinkbaai, en wel de bekende korwars, zielebeelden van voorouders, die de zeer kenmerkende balustrade vasthouden.

Voorts: 1° twee bijzonder fraaie houten hamertjes, versierd met menschenfiguren (inv. nos 3237 en 18036*c*), eertijds in gebruik bij de bewoners van het Sentanimeer voor het aankloppen van de rotanringen der steenen bijlen, 2° vier houten heften ten behoeve van ingevoerde metalen messen (inv. nos 18040*a* en *b*, en 18364*a* en *d*), gesneden in den vorm van menschelijke figuren, eveneens afkomstig van Sentani; 3° een viertal nekstutten fraai à jour uitgewerkt, afkomstig van Noord-Nieuw-Guinee (inv. nos 3226, 6984*a* en *b*, 7874 en 16417) en 4° twee mooie maskers afkomstig van de Sepikrivier (inv. nos 15345 en 15347).

Op het gebied der *weefkunst* was eene keurcollectie gezonden van doeken uit verschillende streken van den Archipel. De fraaiste exemplaren, die in de verzamelingen

aanwezig waren, zijn gezonden en wel:

1 Zilverdraadweefsel van Atjeh.
3 Zware zijden gouddraadweefsels met borduurwerk van Palembang.
6 Oude zijden tjinde's van de Lampongs.
3 Groote zijden gouddraadweefsels van Bali.
3 Doodendoeken der Toradja's, zeer groote zware ikatweefsels.
8 Groote omslagdoeken van Soemba.
4 Rotekains.
8 Timordoeken.
2 Floresdoeken.

Ook zijn nog gezonden 5 plangidoeken van Palembang.

Onder deze doeken valt vooral te betreuren het verlies van de drie staatsiekleeden van Bali, de zeer oude kains van Soemba met menschenfiguren (tau-doeken), waarvan men één afgebeeld vindt in 's Genootschaps tijdschrift, jaargang 1924, afl. 3 en 4, op blz. 642, en de prachtige kleeden van Rongkong, waarin de Toradja's de lijken hunner dooden inpakken bij de begrafenisplechtigheden.

Met toestemming van de eigenaars zond het Genootschap nog de volgende collecties, die aan zijn museum in bruikleen waren afgestaan.

1e Een keurcollectie van 15 voorwerpen uit de bekende verzameling *koperwerk* van den heer Ir. J. L. Moens, afkomstig uit Nagara, gelegen in de Oeloe-Soengeistreek ten Noordoosten van Bandjermasin. Deze verzameling heeft het Museum te Batavia sedert jaren in bruikleen. Van de mooie met zwart gålå ingelegde kommen, waarop de koperfiguren, diverse wajang-, dier-blad- en bloemmotieven, fijn tegen het zwart uitkomen, vindt men er verschillende afgebeeld in deel V van „De Inlandsche Kunstnijverheid in Nederlandsch-Indië" door J. E. Jasper en Mas Pirngadie op blz. 63—80.

2e Van den heer Tjokorde G'dé Rake Soekawati werd vergunning verkregen, uit zijne collectie Balineesch houtsnijwerk, uitgestald in 's Genootschaps mu-

seum, één en twintig stukken op te zenden. Het waren alle fraaie, doch nieuwerwetsche stukken. Zij stelden achtereenvolgens voor:

No. 1 Kalabuste met olifantensnuit (without, ongekleurd).
„ 2-3 Garoedabustes (zwart hout, ongekleurd).
„ 4 Wisṇoe rijdende op Garoeda (zwart hout, ongekleurd).
No. 5 Nabootsing in hout van Prajñaparamita (bruin hout, ongekleurd).
„ 6 Wisṇoe op de Garoeda (lichtbruin hout, ongekleurd).
„ 7 Çiwa (bruin hout, ongekleurd).
„ 8 Ardjoena in boetedoening, verleid door twee nimfen. (ongekleurd).
„ 9 Een pĕdanda (bruin hout, ongekleurd).
„ 10 Oude Baliër uit het volk (geel hout, ongekleurd).
„ 11 Oude Baliër, volkstype (bruin hout, ongekleurd).
„ 12 Oude Balinees uit het volk met tasch en stok (bruin hout, ongekleurd).
„ 13-15 Balineesche togogs (gekleurd).
„ 16 Een balineesch bedelaar met zwarten stok gekleed in sarong (gekleurd).
„ 17 Kalabuste met lederen vleugels (gekleurd).
„ 18-19 Gekroonde nagabuste met lederen vleugels (gekleurd).
„ 20-21 Raksasa's met gada's (gekleurd).

3e Van den Radja van Kisar werden 113 stuks mooie ikatweefsels opgezonden, alle uit den Timor-archipel afkomstig. Het waren hoofdzakelijk omslagdoeken voor mannen en sarongs voor vrouwen (kokerdoeken) uit Kisar zelf en bestemd om op de tentoonstelling te worden verkocht.

Vreedzame Indringing

door

H. GEURTJENS, M. S. C.

De Marindineesche volksstam is onder vele opzichten een bizonder belangwekkend voorwerp van studie, omdat hij zoo geheel afgesloten staat van allen vreemden invloed.

Van de buitenwereld bleef hij volstrekt afgezonderd. De voor hem bekende en min of meer verkende wereld is begrensd ten Noorden en ten Westen door de Digoel-rivier; ten Zuiden door de zee en ten Oosten door het Engelsch gebied. Daar is echter de grens niet zuiver te trekken, wijl de Marindineesche stam volgens de legenden uit die richting is gekomen, om het thans door hem bezette gebied te veroveren. Wanneer en hoe deze volksverhuizing heeft plaats gevonden, daarvan is niets bekend. Hebben de indringers zich met de oorspronkelijke bevolking vermengd? Hebben ze die verdreven of uitgeroeid? Dit zullen wel open vragen blijven.

De oudste beschrijving van een vluchtige aanraking met de bevolking dagteekent van een 300 jaar her. We vinden haar in 't Journael van 't jacht „Aernem", dat onder den schipper Jan Carstenz bij 't Vleermuizeneiland averij opliep, bij welke gelegenheid men ook kennis maakte met de bewoners van den tegenoverliggenden vasten wal. In die beschrijving kunnen we, wat zijn opschik betreft, den huidigen Marindinees duidelijk herkennen.

Nu kan men zich echter ook de vraag stellen, of de buurstammen op den Marindinees invloed hebben uitgeoefend, of omgekeerd. Deze vraag drong zich telkens aan mij op, wanneer ik bij zulke buurstammen kwam.

Grenspaaltjes heeft men nergens ontmoet; merkbare natuurlijke grenzen heeft men niet overschreden; men komt in een dorp en wanneer men de inwoners ziet, meent men voor Marindineezen te staan, zoozeer komt heel hun uiterlijke verschijning met dezen overeen. Maar zoodra ze beginnen te praten, wordt men plotseling gewaar, dat men in een vreemd land is en met een vreemd volk te doen heeft. Men is bij een anderen stam met geheel verschillende taal en verschillende gebruiken.

Uitsluitend aan de taal bemerkt men, dat men bij vreemden beland is. Behalve postuur en opschik stemmen ook in 't algemeen de andere *uiterlijkheden* in gebruiken en gewoonten overeen. Ze hebben natuurlijk ook hun eigenaardigheden, die echter niet altijd zoo terstond voor den dag treden. Daar moet dus een soort vreedzame indringing hebben plaats gegrepen. Is die invloed een soort wisselwerking geweest tusschen beiden, of is hij voornamelijk van één der stammen uitgegaan op de andere? — Deze vragen bestormden me ook weer, toen ik onlangs bij de Ngaloem-anim kwam, die ten Noord-Westen den Marindstam begrenzen en met de Jab-anim één stam vormen. Ik was er vroeger al eens wezen neuzen, maar toen zwierven ze nog bij kleine groepjes rond in 't achterland tusschen de Boelaka-rivier en de Princes Marianna-straat. Nu vormen ze twee nederzettingen.

Een dier nederzettingen is Dodaling, dat maar goed twee uren gaans van de kust verwijderd ligt. De Dodalingers zijn dus buren van de Marindineezen, maar verre buren; 't is een vreemd volk voor den kustbewoner.

Na wat hoog oerwoud, een paar kale grasvlakten en ijle kajoepoetih-bosschen te zijn doorgetrokken en een paar moerassen te zijn doorgeploeterd, ziet men opeens in de verte de donkergroene toppen van een klapperbosch tegen de lucht opbonken. Weldra ontwaart men daartusschen de helwitte vlakken der daken. In heel 't Zuid Nieuw-Guineesche binnenland toch zijn die, in plaats van met atap, gedekt met groote lappen kajoe-

poetih-schors. De meeste hutten bestaan uit een open afdak, waaronder een min of meer hooge brits waarop etenswaren en andere dingen veilig liggen voor azende honden en varkens. Sommige hutten echter bestaan uit een laag schulpdak met wanden van bamboestokken, tusschen palen geklemd. De eenige opening, in den voorwand aangebracht, die als deur dienst doet, kan dus afgesloten worden, hetgeen geschiedt, door er tusschen een stel bamboestaken dwarshouten voor te stapelen. Een nog al omslachtige sluiting, doch ze dient alleen, wanneer men voor langeren tijd afwezig denkt te blijven en dan zijn daar de bullen veilig opgeborgen. Als afdoend slot kan men er desnoods nog een ammulet aan vastbinden, als b.v. een graswis.

Uiterlijk verschillen de menschen niet van de kustbewoners. Ze dragen dezelfde versieringen en opschik. Hun taal echter is geheel verschillend, zoodat men zelfs niet van zustertalen kan spreken, al is dan ook in meerdere woorden een min of meer duidelijke stamverwantschap na te wijzen. Eenige woorden zijn ook geheel gelijkluidend.

Nu is 't wel opmerkelijk, dat zoowel in opschik als in uiterlijk voorkomen de aangrenzende stammen met de Marindineezen zeer veel overeenkomst vertoonen, indien men althans het terstond herkenbare Digoeltype uitzondert; daar staan we blijkbaar niet alleen voor een stam- maar voor een ras-verschil. Het valt ook terstond op in de taal met hare scherpe keelgeluiden, die wij met onze letterteekens zelfs niet bij benadering kunnen weergeven en waarvan we reeds sporen vinden bij de bewoners der Boven-Bian-rivier, de naaste buren der Digoeleezen.

De overige grensstammen toonen, wat hun uiterlijk voorkomen betreft, geen opvallend verschil met de Marindineezen. Doch onder al dezen hebben alleen de Jeï-anim aan de oostgrens hun eigen opschik, geheel van den Marindineeschen onderscheiden, bewaard. Deze stam is ook veruit de sterkste van alle grensstammen en daarin hebben we wellicht de oorzaak van dit behoud te zoeken.

Nu ligt het wel voor de hand, dat de sterke Marindineesche stam op zijn zwakkere buren invloed uitoefende, ook ondanks het feit, dat zoo'n stam hoegenaamd geen saamhoorige eenheid vormt. Elke maatschappelijke vorm is nog volkomen onbekend: men heeft zelfs geen dorpshoofden of erkende familiehoofden. De invloed moet dus meer individueel geweest zijn, of zich hebben doen gelden van kampong tot naburigen kampong.

Het is genoeg bekend, dat het koppensnellen door alle volksstammen van Zuid N. Guinea hartstochtelijk beoefend werd of nog wordt. Men heeft blijkbaar aanvankelijk de naburige stammen niet gespaard en dat is wellicht een der oorzaken, dat deze zoozeer zijn uitgedund. In de laatste tijden begaven de meer oostelijk gevestigde Marindineezen zich bij voorkeur over de Fly-rivier of dichter bij de kust in de omgeving daarvan en togen de meer westelijk wonenden bij voorkeur naar de Digoel.

Vaak trokken meerdere dorpen samen uit. Ook de vrouwen namen aan den tocht deel, om voor de approviandeering en de voeding te zorgen. In 't dorp bleven dus alleen ouden, zwakken en kinderen achter. Zoo'n verlaten dorp zou dus een makkelijke prooi zijn geweest voor een naburigen vijand. Daarom was het wijze politiek, de naburen te vriend te houden. Dat was trouwens ook in 't belang dier naburen zelf, die dan zelf ook veiliger waren om op hun beurt op koppenroof uit te trekken, wanneer ze verzekerd waren, geen vijanden in den rug te hebben. Een vriendschappelijke verhouding was dus in beider belang.

De zwakkere buren zagen natuurlijk met ontzag op tegen den zooveel sterkeren bondgenoot en 't is begrijpelijk, dat zij er een eer in stelden, hem zooveel mogelijk gelijk te worden en bij die zucht naar gelijkheid kwam natuurlijk de uiterlijke opschik het eerst in aanmerking.

Ter staving dezer veronderstelling trof ik nu bij de Ngaloemers een zeer treffend bewijs. Ik was er terstond

op uit, om een paar honderd woorden hunner taal op te teekenen, om ze met het Marindineesch te kunnen vergelijken en toen viel het me op, dat zeer vele onderdeelen van hun opschik met hetzelfde woord werden aangeduid als in 't Marindineesch. Niet echter alle, omdat vele naar de grondstof genoemd zijn, waaruit ze vervaardigd zijn en als sieraad geen afzonderlijken naam hebben, als b.v. varkensstaart, varkensscrotum of een gordel van een bepaalde biessoort gemaakt. Doch voor de versieringen met aparten naam, had men eenvoudig den Marindineeschen naam overgenomen. Zoo b.v. een krans van hondentanden heet ook daar *ngat-énd*, van *ngat*, = hond, ofschoon in hun taal hond = *agwa*. Men heeft dus blijkbaar met de vreemde zaak tevens den vreemden naam overgenomen.

Zelfs vernam ik, dat ze bij de Marindineesche geheime genootschappen der Majo of Imo waren ingelijfd.

Hieruit blijkt dus, dat de grensstammen, die 't gebied der Marindineezen omringen, dezer invloed hebben ondergaan en daardoor min of meer hun oorspronkelijkheid in zeden en gewoonten hebben ingeboet. Dat die invloed ook wel eens omgekeerd heeft plaats gehad, is zeer waarschijnlijk. Langs de Koembe- en Bian-rivieren steekt de Marind-stam met een scherpe punt diep het binnenland in tot aan de Digoel toe, terwijl hij ten Oosten aanleunt tegen den eveneens sterken Jeï-stam. De aanraking met de ver afgelegen stamgenooten is uiterst gering, dus stonden de Jeï-anim van de Boven-Merauke-rivier en de Marindineezen van de Boven-Bian-rivier ongeveer als evenmachtige mogendheden tegenover elkaar. Waar we dus bij de Marindineezen dier streken gebruiken en gewoonten aantreffen, welke ze met den Jeï-stam gemeen hebben, doch die vreemd zijn aan hun stamgenooten der kust, waar toch het zwaartepunt van hun stam gelegen is, kan men geredelijk aannemen, dat de Marindinees daar den invloed zijner buren ondergaan heeft.

De grondanalyse in dienst der archaeologie [1])

door

Dr. G. BOOBERG.

Onlangs is het Dr. O. Arrhenius in Zweden gelukt verband te leggen tusschen het fosfaatgehalte van den grond en vroegere nederzettingen. Onafhankelijk van de tijdsruimte, welke verloopen is sedert de woonplaatsen in gebruik waren, bleek namelijk het fosfaatgehalte in de oude cultuurlagen aanzienlijk hooger te zijn dan dat van den omringenden grond.

Ten einde na te gaan, of deze verhouding ook in de tropen bestaat, wat belangrijk veel werk en tijd en zoodoende ook geld zou besparen, vooral bij het vaststellen van de g r e n z e n der oude nederzettingen, werden in verschillende streken van Java enkele cultuurlagen van verschillende tijdperken onderzocht. In overleg met Dr. van Stein Callenfels werden enkele monsters van den grond der verticaalprofielen in de grot G o e w a L a w a bij Sampoeng waar honderdtallen praehistorische vondsten zijn gedaan, geanalyseerd; bij K e m l o k o in het Kedirische werden eveneens een paar profielen van woonplaatsen uit den Hindoetijd, welke door lahars van de Keloet vernield en overdekt

---

[1]) Bij het onlangs – van 22 t/m 26 September j.l. – te Bandoeng gehouden Zesde Ned.-Ind. Natuurwetenschappelijk Congres deed Dr. G. BOOBERG te Pasoeroean een mededeeling over: „*De grondanalyse in dienst der archaeologie*". Daar deze mededeeling zeker ook op de belangstelling der lezers van dit tijdschrift mag rekenen, laten wij hier een beknopt referaat ervan volgen. *Comm. van Redactie.*

zijn onderzocht; en met Ir. Maclaine Pont werden tenslotte enkele geschikte plaatsen uitgezocht, deels uit het Modjopaitsche tijdperk, deels van recenten datum.

Hoewel het onderzoek niet geheel voltooid is, blijken reeds de voorloopige resultaten van groot belang te zijn.

Die lagen bij Goewa Lawa, waarin de praehistorische vondsten gedaan zijn, bestaande uit menschenresten, bijlen, pijlpunten en vooral een bijzonder groote hoeveelheid bewerkte en onbewerkte beenderen, houtskool van oude vuurplaatsen, enz., bevatten gemiddeld 1.505 % in 2 % citroenzuur oplosbaar fosforzuur (colorimetrisch bepaald), waarbij het fosfaatgehalte schommelt tusschen 0,960 % en 2,650 % P_2O_5, terwijl de onderliggende riviersedimenten, waarop de praehistorische woonplaats is aangelegd, gemiddeld slechts 0,233 % P_2O_5 bevat, uiteenloopend van 0,012 % tot 0,735 % P_2O_5. (In de volgorde der lagen en wel in de rivierafzettingen traden ook een paar afwijkende grondsoorten op: één algenlaag met een fosfaatgehalte van 1,275 % en één in een lagune afgezette vulkanische asch, welke 1,675 % P_2O_5 bevatte). De verschillen in fosfaatgehalte tusschen de cultuurlagen en de onderliggende riviersedimenten waren dus zeer opvallend: het betreft hier differenties van ruim 500 %!

Bij Kemloko, in een bijzonder doorlatenden grond, werd in de cultuurlagen, welke rijk aan porceleinscherven, houtskool, chineesche munten (van de 13de eeuw) enz. zijn en tenminste gedurende de laatste 600 jaren geregeld doorgespoeld zijn door het rijkelijk vloeiende, tropisch warme regenwater, een fosfaatgehalte gevonden van gemiddeld 0,207 %, uiteenloopend van 0,112 % tot 0,335 % P_2O_5. In de tusschenliggende laharafzettingen met puimsteenlagen bedroeg het fosfaatgehalte gemiddeld 0,067 %, schommelend tusschen 0,034 % en 0,100 % P_2O_5. Ook hier bleek dus het verschil aanzienlijk te zijn: het fosfaatgehalte der cultuurlagen was ongeveer 3 maal grooter.

Het onderzoek in het areaal van het oude Modjopait is nog niet voltooid.

Reeds uit de boven medegedeelde resultaten van het orienteerend onderzoek mag geconcludeerd worden, dat de in Europa toegepaste methode ook in de tropen kan worden aangewend en ongetwijfeld van groote beteekenis bij het archaeologische onderzoek zoowel van praehistorische als van jongere nederzettingen zal blijken te zijn. Na de invoering van de pollenanalyse wordt de bedoelde methode niet ten onrechte in Europa als de voornaamste aanwinst der hulpwetenschappen in dienst der archaeologie beschouwd.

BLADVULLING.

NOG ENKELE OUD-JAVAANSCHE STERRENBEELDEN TERECHT GEBRACHT

door

Dr. P. V. van STEIN CALLENFELS.

Nadat wij in een Naschrift op het lezenswaardige artikel van Prof. Dr. A. Pannekoek over de Bhima Sekti in dit Tijdschrift (Deel LXIX blz. 51 vlg.) inlichtingen hadden kunnen verschaffen over een paar Oud-Javaansche sterrenbeelden, drong Prof. Dr. Alfred Maass, die zich herhaalde malen met dit onderwerp heeft bezig gehouden er enkele malen bij ons op aan ook van de nog onbekende groepen de plaats aan den hemel te bepalen.

Dit nu lijkt gemakkelijker dan het is. Afgezien van de Wloekoe en de Woeloeh weten de moderne Javanen niets meer van hun oude astronomie af. Een hoogst enkele maal loopt men eens iemand tegen het lijf die de Koekoesan weet aan te wijzen, maar daarmede houdt het dan ook in het algemeen op. Wat ik buiten het reeds bekende dan ook in dat Naschrift kon publiceeren, was het resultaat van 15 jaren navraag.

Gelukkig zijn wij er in den laatsten tijd in geslaagd een nieuwe bron aan te boren. De Hoofdmantri van het Kadaster te Soerabaja, Radhen Danoeatmadja, heeft zich van jongs af uit een astrologisch oogpunt altijd voor de oude sterrenbeelden geinteresseerd en stamt uit een familie, waarin, te oordeelen naar de primbons in haar bezit, dit deel van de Oud-Javaansche wetenschap steeds bijzonder op prijs is gesteld. De liefde voor de oud-inheemsche sterrekunde heeft zich dan

ook op zijn kinderen overgeplant, met een van wien, Radhen Soebari Danoesoepoetra, tegenwoordig Wedhana van Patjitan, wij zoo fortuinlijk waren in relatie te komen. Door ons vragen werd ook bij hem de oude liefde weer wakker en gelukte het een paar oude lieden op te schommelen, die er ook nog wel wat van afwisten. Het resultaat van ons onderzoek is, dat wederom aan een paar welbekende oude sterrenbeelden hun plaats aan het firmament kan worden aangewezen.

In de eerste plaats is dat de Erang-erang, gevormd door de sterren van het zoogenaamde „Valsche Zuiderkruis", nl. k en d Velorum (de zeilen van het schip Argo) en e en i Carinae (de kiel van dat schip)[1]. Hierbij nog een kleine uitweiding. Volgens Prof. Maass zou erang-erang beteekenen „trauern". Het woord is ons echter o.a. bekend in de beteekenis van „uitschelden", „beschimpen"; de Javaansche opvatting is dat dit sterrenbeeld desavrouwen voorstelt, die de Landjar ngirim, de trouwlustige weeuwtjes, die het hart van den Ploeger (Djaka Bèlèk=Aldebaran) trachten te veroveren door hem lekker eten naar de sawah te brengen, bespotten.

Om voorloopig bij het astronomische versje in Midjil (vide bovengenoemd Naschrift) te blijven, is de Prahoe de groote langwerpige zwarte vlek in den Melkweg, die pal benoorden de Bhima Sĕkti begint en dus ongeveer van het Noordelijk deel van Sagittarius tot Cygnus loopt. Het stelt voor een losgeraakte prauw, die in de Kali Serajoe, den Melkweg, drijft. Het laatste beeld van het rijmpje, dat nog niet terecht is, is de Djaran ḍawoek, de Schimmel. Dit nu is het buitengewoon heldere gedeelte van den Melkweg, dat zich vlak achter de gĕloeng van Bhima Sĕkti bevindt, dus vlak benoorden de sterren g en d van den Schutter.

---

[1]) Aan de welwillende hulp van den Directeur van het Meteorologisch Observatorium te Weltevreden Dr. Boerema hebben wij de identificatie te danken van sterren, die wij niet konden thuis brengen.

Een andere Oud-Javaansche sterrengroep, die in de tegenwoordige litteratuur nog al eens ter sprake komt is Gotong majit. Deze groep wordt gevormd door de sterren a, b en g[1]) van den Grooten Hond, waarbij a (Sirius) het lijk is, dat door de beide andere gedragen wordt.

Tenslotte dan de Lintang Kasah, een beeld waar de visschers nog wel eens rekening mede houden, aangezien het helder schijnen een goede vangst voorspelt. Het zijn de Magellaansche Wolken, Nebula Major en Nebula Minor vlak bij den Zuidpool.

De Asoe adjag is waarschijnlijk bekend als Asoe nglikĕr, een sterrenbeeld dat van belang is voor inbrekers, aangezien zij als het dicht bij de maan staat geen veine hebben, maar des te meer geluk hoe verder het van de maan verwijderd is. Met absolute zekerheid kunnen wij de plaats nog niet aangeven. Dat blijft dus bewaard tot een volgende maal.

Nglingi, 12 September 1931.

---

[1]) Eenvoudigheidshalve hebben wij de Grieksche letters waarmede de sterren door de Westersche astronomen worden aangeduïd, vervangen door de Latijnsche. Verwarring kan dit niet geven.

Bali als arbeidsveld voor wetenschappelijk werk [1])

door

DR. R. GORIS

„Ik heb eene maand op Bali doorgebracht. Eene maand, waarin ik geheel buiten de beschaafde wereld was en die mij volop de gelegenheid schonk kennis te maken met alle mogelijke privaties: ook met logementen, die ik nimmer hoop weer te zien. Maar wensch ik van ganscher harte voor een tweede reis over Bali bewaard te blijven, ik mag tevens de verzekering geven de reis met voldoening voor het doel mijner zending volbracht te hebben".

Aldus schrijft Ds. Brumund in een brief van 17 Jan. 1863 aan de Directie van het Bataviaasch Genootschap.

De samenvatting van mijn meening na verblijf van bijna drie jaar zou in haast alle onderdeelen geheel anders luiden. Vele gastvrije Balische poeri's en huizen hoop ik nog vaak te betreden. Ik wensch van ganscher harte, dat ik weer een verder verblijf op Bali zal mogen doorbrengen — maar ik kan U — ook dit in lijnrechte tegenstelling met Ds. Brumund — de verzekering geven, dat ik ten opzichte van het doel mijner zending mij nog gansch niet voldaan voel.

En het is juist dit, wat ik hedenavond onder Uw aandacht wilde brengen, mij daarbij niet beperkend tot het doel mijner zending naar Bali, maar in het algemeen U toelichtend, op welke verschillende terreinen er op Bali voor den taal-ambtenaar — en dit nu in den ruimsten zin des woords — werk en veel werk te doen is. En daaronder arbeid die — zou ze

---

[1]) Voordracht gehouden in de 27ste vergadering van de Afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde, 5 Augustus 1931.

niet spoedig gedaan worden — na verloop van een waarlijk niet te lange periode, niet meer gedaan kan worden, omdat alsdan haar objecten er niet meer zullen zijn.

Laten wij intusschen ons mogen verheugen over wat reeds geschied is.

1. Taal. Daarbij denk ik in de eerste plaats aan het levenswerk van den heer Schwartz, werk, dat hij nu al zoovele jaren met onversaagd enthousiasme voortzet, en dat nu zijn voltooiïng begint te naderen. Zal dit groote Woordenboek voor het nieuwe, of als men wil, het gesproken Balisch klaar zijn, dan hebben wij hier een schat van gegevens voor de wetenschap, op taalkundig, maar ook op ethnografisch gebied. Ik hoop dan ook, dat een der desiderata van den auteur, nl. een soort van platen-atlas, waarin foto's van bepaalde voorwerpen zullen opgenomen worden, de goedkeuring onzer Regeering moge vinden en dat men niet om de kosten, die waarlijk niet hoog behoeven te zijn, een zoo absoluut onmisbare „bijlage" zou moeten missen. Want hoe wil men talrijke voorwerpen, van ethnografischen aard, hoe wil men de samenstelling van honderden offers duidelijk aan de belangstellende lezers maken zoo niet met een foto of een teekening?

Zal dit werk eenmaal voltooid zijn, dan zal ook hier wel critiek tegen uit te brengen zijn: ook ik zelf zal in alle details van opzet en bewerking, van uitleg en toelichting het wel niet eens zijn met den auteur, doch voor mijn besef zal van zulk groot en veelomvattend werk het positieve en goede altijd vèr uitsteken boven de zwakke plaatsen.

2. Adatrecht. Naast dit taalkundig werk is er ook op adatrechtelijk gebied al veel gepubliceerd. Evenmin als ik zooeven de reeds overleden voorgangers noemde, zal ik thans de namen der oude garde opsommen, maar ook hier mij beperken tot het huidige onderzoek. En dan is wel Dr. Korn de groote man van het heden. Na zijn encyclopaedisch proefschrift is hij tweemaal opnieuw op Bali geplaatst, het laatst als A. R. van de Zuid. Behalve een mogelijke herziening en uitbreiding van zijn boek over adatrecht, zal binnen afzienbaren tijd van hem verschijnen een groote monografie

over Tenganan, de bekende desa in Karang asem met sterk afwijkende gewoonten op schier elk gebied van de samenleving.

3. Ritueel. Op het gebied van den godsdienst in engeren zin, van het Ritueel, kunnen wij het werk van Dr. Wirz over den Dooden-cultus noemen als een poging om veel materiaal uit eigen waarneming te ordenen tot een leesbaar en veelal betrouwbaar geheel.

4. Kunst. Van de zeer talrijke kunstuitingen op Bali zijn slechts de muziek en de bouwkunst uitvoeriger behandeld, de eerste in een zeer goed gedocumenteerd werk van Mr. Kunst; de tweede in een zeer fraai uitgevoerde uitgave met prachtige, ten deele unieke, foto's, waarbij echter de auteur — de heer P.A.J. Mooijen — zich te ver heeft gewaagd op hem vreemde gebieden, hetgeen schade doet aan het geheel, waarvan waardevolle hoofdstukken over architectuur den goeden kern vormen.

5. Oorkonden en Oudheden. Tenslotte moet ik nog twee werken noemen, die beide — ook door de auteurs zelve — slechts als eerste deel van een grootere reeks zijn aangeduid. Beide zijn het resultaat van een partieel, nog lang niet uitgeput onderzoek.

Dit zijn de eerste bundel Balineesche oorkonden in textuitgave van Dr. van Stein Callenfels en een behandeling in samenhang van de oudheden rondom Pèdjèng van Dr. Stutterheim met een daaraan vastgeknoopte schets of overzicht van de geheele zg. Hindoe-Javaansche periode op Bali.

6. Mogelijke critiek. Op den inhoud van al deze pogingen en prestaties op de genoemde gebieden: taal, volkenkunde, ritueel, muziek, bouwkunst, epigrafie en archaeologie zou critiek uit te brengen zijn, andere meeningen dan de door de auteurs verdedigde zijn denkbaar, aanvaardbaar zelfs. Ook ten opzichte van de werkwijze kan men critiek uitoefenen, c. q. van andere meening zijn over methode en efficiency — over gevolgden weg en bereikte resultaten kan men in al deze gevallen afzonderlijk een andere meening hebben, doch het is m. i. meer waard het vèr overwegend positieve in deze werken dankbaar te aanvaarden, dan een houding van knabbelen en knibbelen aan details aan te nemen.

II.

Heb ik U tot nog toe in groote trekken meegedeeld, wat reeds gedaan werd of wordt op het gebied van Bali's cultuur, thans wil ik U de vele desiderata noemen, wier vervulling nog op zich wachten laat, waarbij dan van zelf ter sprake komt, in hoeverre de mij verstrekte opdracht mij tot een voorloopig exploreeren aanleiding gaf.

Dat het ter hand vatten van de studie en de conservatie, in enkele gevallen het stimuleeren, van verschillende uitingen van Bali's Cultuur geen uitstel meer kan lijden, springt een ieder in het oog, die wel eens op Bali was, ook al zij het als min of meer serieus tourist. Het is iets, waarover vrijwel alle ambtenaren van zeer uiteenloopende diensttakken het eens zijn, het is de dikwijls geuite meening van de vele – meest, doch niet uitsluitend, buitenlandsche – kunstenaars en wel speciaal van de meer serieuse, waarvan er verschillende voor langeren tijd – drie tot soms negen maanden of langer achtereen – op Bali woonden, veelal in een dorp, ergens in de bergstreken van Zuid-Bali. Het is niet minder de meening van verschillende vertegenwoordigers der wetenschap, die meestal voor korten tijd, enkele dagen of hoogstens weken — dit eiland bezochten.

1. Taal. Gaan wij dezelfde gebieden van zooeven nog eens opnieuw na. Op het gebied der taal is voor den linguist maar niet minder voor den Bali-epigraaf, die de Oud-Balische oorkonden wil begrijpen, subsidiair vertalen, dringend noodig uitgebreide studie van de verschillende dialecten, die sterk afwijken van het algemeen Balisch. Ik bedoel hiermee niet de locale nuances in de gewone taal tusschen de verschillende deelen van Bali, die reeds sedert lang de volle aandacht hebben van den heer Schwartz, maar de veel verder afstaande taalgroepen, zooals die van Sembiran, van enkele desa's in West-Boelèlèng, van de bergstreek ten Westen van den weg Poepoehan-Tabanan, van Noesa Penida.

In de meeste gevallen gaan deze grootere taalverschillen tevens hand in hand met sterke afwijkingen in adat en in ritueel.

2. S a s a k s c h e c u l t u u r. En dan is daar nog geheel Midden- en Oost-Lombok, het in bijna alle opzichten wetenschappelijk nog braakliggend terrein van de taal, adat en kunst der Sasaks. De eenige man, die daar thans aan arbeidt — met veel enthousiasme en veel kennis van zaken — is de arts, R. Soedjono, op Selong (Oost-Lombok). Hij houdt besprekingen en samenkomsten met representatieve figuren uit de Sasaksche cultuurwereld; hij heeft een Sasaksche lontarverzameling en een Sasaksche ethnografische collectie; eenige malen per week organiseert hij leesavonden, af en toe muziekuitvoeringen. Hoewel hij — nu de Kirtya ook het gebied der Sasaksche lontars bestrijkt — van deze zijde steun en medewerking krijgt, is het voor een ieder duidelijk, dat dit werk — wil het volwaardig wetenschappelijk worden — op den duur (en men wachte daarmee vooral niet te lang!) moet ter hand gevat worden door een taalgeleerde of ethnoloog.

Mogelijk zal dan tevens blijken, dat de oudere Sasaksche taal en adat overeenkomst vertoont met die der zooeven genoemde taal- en adat-enclaves op Bali zelve.

3. G o d s d i e n s t i g R e c h t. Over adatrechtelijke studies, die even noodzakelijk zijn, behoef ik hier niet uit te weiden, onder meer omdat de betrokken gebieden veelal identiek zijn met de zooeven genoemde taal-enclaves.

Het overgangsgebied tusschen adatrecht en godsdienst, c.q. ritueel, is dat van het z.g. godsdienstige recht. Op Bali zijn dit dus de Hindoeistische bestanddeelen van het recht.

Het meest belangrijke vraagstuk voor deze wetenschap en ook nog steeds van de dagelijksche rechtspraktijk is dat van de standen en rangen, zoowel door de daaruit voortkomende huwelijksverboden, als ook in zake de lijkverbranding, o.a. de wadah-questie.

Wangsa-questie. Eenigen tijd geleden wilde een bestuursambtenaar uit Zuid-Bali hierover navraag laten houden in zijn ressort. Terwijl de inwinning van gegevens, door de Controleurs te verzamelen, reeds in Zuid-Bali aangevangen was, werd mij door het Gewestelijk Bestuur gevraagd, of het wenschelijk zou zijn een dergelijk onderzoek ook voor Noord-Bali te doen verrichten.

Ik heb toen als mijn meening te kennen gegeven, dat zulk een navraag ongewenscht was, door het verlevendigen en verscherpen der bestaande verschillen in het denkleven der bevolking. Wat toch is de questie?

Op Bali is met het er over eens, dat er bestaat een triwangsa tegenover het volk.

Ook alle partijen geven grif toe, dat volgens geboorte de brahmanen de hoogste kaste zijn, dat daarop de satria's volgen, daarop de wésia's.

Dat voorts binnen ieder van deze groepen een nadere onderverdeeling bestaat.

Dat onder het niet-adellijk volk ook nog verschillende schakeeringen bestaan.

Doch waar elke ondergroep of elke schakeering zich op rechten en privilegiën beroept, die niet altijd door de andere groepen erkend worden en waar — vooral bij huwelijks- en erfenisquesties en bij het doodenceremonieel — die rechten en privilegiën tot praktische uiting komen, is dit nu reeds een aanleiding tot veel gekibbel en getwist, vaak uitloopend op langdurige processen. Hierbij komt nog een tweede feit: naast wat men zou kunnen noemen de objectieve schaalindeeling van al die nuances staat de subjectieve questie, tot welk van die schakeeringen nu een bepaald individu dan wel een bepaalde familie behoort. En dit is een nog brandender vraag, een strijdpunt, waarover nog steeds de gemoederen, ook die der meest moderne Baliërs, in vuur en vlam kunnen geraken.

Waar nu anderzijds deze enge, middeleeuwsche indeeling wel — naar den weg van alle vleesch — *zal moeten verdwijnen* voor de nivelleerende en ontkleurende uitwerking en doorwerking van onze Europeesch-Amerikaansche democratie, is het in alle opzichten sterk af te raden een dergelijke navraag door officieele bestuursorganen te laten houden.

Dit toch zou alle sluimerende hartstochten op Bali ontketenen, alle strijdpunten toespitsen en bovendien iets, dat *tot langzaam uitsterven gedoemd is*, voor korten tijd — en dat nog wel door ingrijpen van onze zijde — onnoodig en pijnlijk doen opbloeien.

Een onderzoek van de onderhavige materie blijft voor de wetenschap van belang, maar het moet zoo verricht worden, dat bij de bevolking geenszins het denkbeeld postvat van wensch of voornemen onzerzijds om wat steeds vloeibaar was en bovendien zal gaan uitsterven, te stabiliseeren.

Als organen der wetenschap kunnen voor zulk een descriptieve arbeid thans evenzeer als vroeger (Liefrinck, Schwartz, Korn en vele anderen) bestuursambtenaren optreden, mits de bevolking in hen te dezen geen bestuursorganen ziet, die maatregelen voorbereiden.

4. Godsdienst en Ritueel. Op het gebied van godsdienst en ritueel ontbreekt nog elke grootere studie, behoudens dan de reeds vermelde arbeid van Dr. Wirz nopens den Dooden-cultus.

Het godsdienstige leven is op Bali zoo wijd vertakt, dat men waarlijk niet weet, welk onderdeel het eerst moet geëntameerd worden. Daar zijn de tempels, hun inrichting, de er in vereerde goden; aanteekeningen op dit gebied wachten op vrijen tijd tot rangschikking en ordening, met een publicatie in het verre verschiet.

Dan is er het zeer uitgebreide terrein der offers in hun zoo bonte verscheidenheid.

Voorts de gewone dagelijksche eeredienst der priesters (waarover reeds gepubliceerd [1]) werd) en de liturgieën der padanda's bij groote en bijzondere feesten. Het heeft niet zoo veel belang den juisten text van een bepaalde mantra vast te leggen, als men er niet tevens bij kan vertellen, bij welke gelegenheid die spreuk gebruikt wordt en in welken cyclus. Want elk door een padanda geleid feest eischt een bepaalde liturgische volgorde der mantra's.

Ook de niet-Hindoeistische spreuken der pamangkoe's en der djero balian vragen om studie en beschrijving.

Behalve een beschrijving der verschillende typen van feesten, is ook een bestudeering van den feestkalender en een onderzoek naar de tijdrekening — en daarnaast naar de astrologische waardeering van bepaalde dagen gewenscht.

---

[1]) Zie R. Goris, Inleiding tot de Oud-Javaansche en Balineesche theologie (Leiden 1926), Hoofdstuk I.

Dan komen nog de verschillende, beslist oud-inheemsche feesten, zooals het landbouwfeest Boekakak in de desa Koeboetambahan, het Ngrèdag als daemonen-verjaging in de stranddésa's van Zuid-Gianjar; geheel afwijkende Njepi-gebruiken [1]) in de Pajangansche bergdorpen.

Van vele dezer plechtigheden zijn reeds aanteekeningen gemaakt; sommige daarvan zijn opgenomen in de Kwartaalverslagen van den Oudh. Dienst van de laatste jaren, of wel als kleinere opstellen in de Mededeelingen der Kirtya, doch dit alles is nog niet geordend en voorts nog lang niet volledig. [2])

5. Litteratuur. Als een grensgebied tusschen godsdienst en kunst kan men de litteratuur beschouwen. Elke indeeling in vakken en vakjes blijkt immer opnieuw — zoodra men met het werkelijke leven te doen heeft — te falen; en toch vraagt vooral de tegenwoordige tijd, die de kalmte en het geduld, maar ook helaas de meerdere diepte en het besef van den innerlijken samenhang der verschijnselen, grootendeels heeft verloren, naar etiquetten, kort, krachtig, pakkend, vooral het laatste. Daaraan gehoor gevend, zullen wij nu dus van „litteratuur", spreken. Deze litteratuur is wel grootendeels in lontars vastgelegd.

Lontar-bibliotheek der Kirtya. Over de lontar-bibliotheek — het lichaam van de Kirtya — heeft deze stichting zelve in haar Mededeelingen verslag uitgebracht. De thans ter perse zijnde Aflevering no. 3 zal U binnenkort over stand van zaken nader inlichten.

Waar ik hier — in dit milieu — een oogenblik de aandacht voor wil vragen, is de methode, door de Kirtya bij het verzamelen gevolgd.

De overwegingen, die tot de thans gevolgde methode aanleiding gaven, zijn deze:

1° Conclusies uit een onderzoek naar wat reeds in andere bibliotheken aanwezig is.

---

[1]) Onder njepi wordt verstaan het vieren van het Hindoe-Balische nieuwjaar.

[2]) Zie *O.V.* 1929 p. 22, p. 73-76, p. 159-162; *O.V.* 1930 p. 37-49. Voorts *Mededeelingen Kirtya* Afl. 1, p. 41-52; Afl. 2, p. 27-31, p. 33-37; in Afl. 3 het artikel over „Secten op Bali".

2° Conclusies uit een onderzoek naar wat reeds in druk is verschenen.

3° Conclusies uit een onderzoek naar wat bij de Baliërs zelf als meer integreerend geldt.

Wat het eerste punt, de andere bibliotheken, betreft, het volgende: Van de Leidsche verzameling bestaat een catalogus, gevolgd door meerdere supplementen. Van de Bataviasche collectie bestaat nog geen catalogus, doch deze zal nu wellicht binnenkort verschijnen, zij het ook in een voorloopige gedaante.

In dit verband moge ik even een verwijt aanstippen tegen de Kirtya geuit in deze vergadering en daarna gepubliceerd in het jongste nummer van het T. B. G. [1]) Dit verwijt richt zich tegen het nog niet verschenen zijn van een catalogus (zie p. 385). Waar van de zijde der Kirtya geenerlei datum van verschijnen van dien catalogus voorspeld of „onvoorzichtig" beloofd was, ontleend de qualificatie van „langzaamheid, die in nalatigheid overging" aan niets haar bestaansrecht. Waar verder, zooals opgemerkt, andere collecties, die reeds jaren lang bestaan, nog steeds geen catalogus gepubliceerd hebben, komt het mij onbillijk voor, de nog jonge Kirtya een verwijt over nalatigheid te maken.

Ten opzichte van andere bibliotheken, voorzoover hun inhoud voor ons toegankelijk was, hebben wij het standpunt aangenomen bij voorkeur aanvankelijk zulke geschriften te verzamelen, die elders niet of minder volledig vertegenwoordigd waren. Dit leidde tot een voorloopigen nadruk op de geschriften betreffende astrologie, inheemsche geneeskunde en godsdienstige speculatie, maar ook historische texten uit den lateren tijd.

Ook ten opzichte van reeds gepubliceerde texten, die toch bijna alle op text-vergelijking zijn gebaseerd, kwam het ons juister voor, de op Bali aanwezige lontars van denzelfden inhoud niet in de eerste plaats te gaan verzamelen. Deze toch hebben op zijn hoogst de waarde van een redactie $n+1$ naast de reeds bekende, en bewerkte n redacties.

Natuurlijk blijven deze beide groepen vallen onder wat ook in de Kirtya thuis hoort, maar hun urgentie is minder groot

[1]) *T.B.G.* deel 71 (1931) p. 380-387, als „boekbespreking".

Bij onderzoek onder de Baliërs zelve bleken juist ongeveer deze zelfde groepen van werken de meest gezochte. Naast de litteraten, die in Kakawin en Kidoeng hun verlustiging hebben, bestaat op Bali een veel grootere massa ontwikkelden. die allen een soort Handboek bezitten of ter lezing leenen van anderen. Deze handboeken zijn voor hen even onmisbaar als ten onzent enkele woordenboeken, een spoorboekje, een kookboek, een almanak of kalender. En er zijn ook dezelfde verschillen in uitgebreidheid van bibliotheek, de onderste laag der ontwikkelden heeft dus enkele onmisbare handboeken en meestal wel een of ander kakawin (Bhāratayuddha, Rāmāyaṇa of Wiwāha), zooals oudtijds bij ons Vader Kats; de meer ontwikkelden hebben een meer gespecialiseerde boekerij, al naar hun studie, 't zij astrologie, 't zij medische verhandelingen.

Het is dus wegens een combinatie van deze overwegingen, dat de Kirtya zich vooral heeft toegelegd op het verzamelen van toetoers, kanda's, wariga's en oesada's. Niet, dat zij daartusschen door te eeniger tijde andere, bv. epische stof, uitsloot, maar zij legde den nadruk voorloopig elders.

Pas later kan er sprake zijn van vervollediging, van completeering, alles is voorloopig nog maar een uitstippelen der omtrekken, een breede basis en een geraamte der muren voor het op te trekken, volledige gebouw van Bali's litteratuur. Ook varianten en andere redacties worden nog niet opzettelijk gezocht, natuurlijk evenmin opzettelijk geweerd.

Op het gebied der handboeken blijken intusschen nog al wat „varianten" te bestaan onder andere namen; in de reeds vermelde Aflevering 3 (thans ter perse) wordt — voorzoover zulks in korte aanteekeningen mogelijk was — hieromtrent nadere toelichting gegeven [1])

---

[1]) Hierbij zij aangeteekend, dat het ons voorkomt, dat de heer Hooykaas zich wel zeer onvoldoende rekenschap heeft gegeven van den omvang van het daarvoor vereischte werk, als hij in meer genoemde boekbespreking (l. c. p. 382) meent, dat men in 5 maanden ruim 6000 lontars, over heel Bali en West-Lombok verspreid, zou kunnen verifieeren, zelfs al had men niets anders te doen dan daarvoor rond te reizen en rond te wandelen.

Op een Uwer laatste vergaderingen is de questie ter sprake gekomen van de taal, die te gebruiken ware voor het vervaardigen van den Catalogus. Liefst had men — zoo begrijp ik uit de Notulen — het Hollandsch, maar zou dit om praktische redenen uitgesloten zijn, dan liever Balisch dan Maleisch.

Waar de Kirtya thans, sinds 1 Juli, een vasten, gesalarieerden bibliothecaris heeft, is met de catalogiseering aangevangen. Het heeft wellicht zijn waarde, de plannen in dezen wat nader toe te lichten, zoodat zoo straks een verdere, gezamelijke bespreking, meer vruchtbaar kan zijn.

In de eerste plaats is er dan het Register van de lontars, in volgorde van aanwinst; hierin wordt vermeld de titel, de herkomst van het origineel, de afschrijver, het aantal lempiran, voorts natuurlijk een aanwijzing van de kast, de plank en het blik, waarin het exemplaar is opgeborgen. Naast dit Register is er het alfabetische kaartsysteem, waarin op iedere kaart behalve de zoo evengenoemde gegevens uit het Register bovendien nog begin en slot vermeld worden.

Dit kaartsysteem is de kern voor een lateren catalogus, maar het is tevens de toetssteen bij het opmaken van nieuwe aanvraaglijsten en niet minder bij het voorloopig controleeren van binnengekomen lontars, of zij reeds aanwezig zijn of nog niet. Bij overeenkomstig begin en slot, gaat dan het onderzoek verder: blijkt belangrijke afwijking van den inhoud — het gaat hier vooral om handboeken, die een geheel ander type vertegenwoordigen dan de epische werken, zoodat het woord „redactie" of „variant" minder juist is, — dan wordt tot overschrijven besloten; heeft men inderdaad slechts kleinere verschillen, bv. in woordkeus, dan wordt voorloopig van overschrijven afgezien, daar dit verzamelen van allerlei „varianten" tot later kan wachten.

Een Catalogus stelt andere eischen: behalve begin en slot, bovendien korte vermelding van den inhoud. Eenigen tijd vóór mijn vertrek uit Bali heeft de nieuwe bibliothecaris in overleg met den adjunct-bibliothecaris die zijn vrijen tijd evenals te voren blijft beschikbaar stellen, op mijn speciaal verzoek van enkele lontars den inhoud in het Balisch weergegeven. Volgens algemeen oordeel bleek zulks niet bevre-

digend, het is hetzelfde merkwaardige verschijnsel, als bij de voertaal voor de artikelen in het Balisch maandblad, waar ik nog nader op terug zal komen. Betreft het immers de uiteenzetting van gedachten, korte samenvattingen, opstellen, dan verkiezen bijna alle Baliërs met schoolopleiding en vooral zij met bestuurs- of schoolpraktijk (districtshoofden, raadsleden, griffiers, schoolopzieners, onderwijzers, commiezen, klerken, enz.) het Maleisch als taal. Dan wel een Maleisch met hier en daar een terminus technicus in het Balisch, maar toch het Maleisch als voermiddel, als taal-cement.

Zoo heb ik dan ook voorloopig besloten, dezen catalogus in het Maleisch te laten opstellen; maar ook dit is nog slechts een proeve, immers hoewel eenerzijds als oud-griffier gewend aan Bestuurs-Maleisch, anderzijds als litterator bekend met, en belangstellend in de Balische geschriften, zal de nieuwe bibliothecaris nog moeten wennen aan de wetenschappelijke Westersche wijze van catalogiseeren.

Waar het — zooals van den aanvang af — de bedoeling blijft den Catalogus in het Hollandsch te laten verschijnen, is het vraagstuk van de tusschen-taal meer een questie van technische overwegingen, van praktische voordeelen dan van principieele orde.

Te overwegen blijft nog, of niet ook een Maleische naast een Hollandsche Catalogus te publiceeren zij. De Hollandsche bv. in de Mededeelingen dan wel elders, de Maleische bv. in het Balisch Maandblad, daar deze editie van den Catalogus toch speciaal voor de belangstellende Baliërs en — voorzoover hun eigen litteratuur betreft — Sasaks, bestemd zou zijn.

Hieraan moge ik tevens enkele opmerkingen vastknoopen over de edita der Kirtya. [1]) De Mededeelingen „zullen

[1]) Hierbij zij aangeteekend, dat de bewering van den heer Hooykaas, dat de uitgevers hun werken zelf als belangrijk hebben gequalificeerd (p. 381), berust op een uit hun verband rukken van enkele woorden uit een zin. Men leze de origineele zin op p. 10 van Afl. 1 slechts zelve. Deze toch luidt: Voorzoover de middelen van de Kirtya zulks toelaten ware steun te verleenen bij de publicatie van belangrijke werken uit de bibliotheek van de Kirtya. Voorts zouden onder dezelfde voorwaarden voor de kennis van de cultuur van Bali belangrijke verhandelingen geheel of gedeeltelijk op kosten van de Kirtya uitgegeven kunnen worden, enz".

niet het karakter van een Tijdschrift dragen". Met deze verklaring in Afl. no. 2 p. 5 verviel dus het vroegere plan om hen bv. kwartaalsgewijze te doen verschijnen. En hiermee vervalt tevens de critiek van den heer Hooykaas, dat wij ons niet aan onze beloften houden (vgl. pl. 384-6). De groote publicaties, *die uit een apart fonds bekostigd werden*, zullen voorloopig als geëindigd beschouwd kunnen worden, daar dit aparte fonds thans uitgeput is; verschijnen zullen nog slechts die werken, waaromtrent reeds bindende afspraken gemaakt waren.

Door enkele belangstellende leden Uwer Afdeeling werd mij in persoonlijk gesprek de vraag gedaan, of er niet een grooter publiek bereikt zou worden, als de Kirtya haar Jaarverslag benevens haar lijst van lontar-aanwinsten publiceerde in het T. B. G. Dit is natuurlijk juist; hiertegenover staat echter, dat de Kirtya als een zelfstandig instituut, met Regeeringssteun tot stand gekomen, zich geroepen voelt, de verantwoording over haar financieel beheer en over haar werkzaamheden ook zelve aan de Regeering en aan de andere Donateurs, bv. de Beheerders der Balische Onderafdeelingskassen aan te bieden.

Toch is het — hier spreek ik voor eigen persoon, niet uit naam van het Curatorium — misschien mogelijk, beide doeleinden te vereenigen: een grooter publiek, en tevens zelfstandige verslaggeving. Als bv. het T. B. G. plaatsruimte beschikbaar stelde, doch tevens, op kosten van de Kirtya, overdrukken van dit gedeelte rondzond aan een zeker aantal daartoe op te geven adressen, lijkt mij, dat beide doeleinden bereikt zouden zijn.

Hierover zouden nadere besprekingen te voeren zijn, maar ik kan hierbij niet uit naam van het Curatorium beslissingen treffen.

Keeren wij thans terug tot de puntsgewijze behandeling van Bali's cultuur.

Rest ons nog iets te zeggen over de kunst en de oudheden. Hoe staat het met de bestudeering van deze gebieden?

6. Kunst. Naast het oeuvre van Mr. Kunst, dat zich in hoofdzaak tot de instrumenten bepaalt, zou een noteeren van zangen en wijzen, en allerlei musicale composities zeer gewenscht zijn. Mogelijk, dat aan den musicologischen ambtenaar een opdracht verstrekt worde om op dezelfde wijze als op Nias en Flores, ook op Bali muziek in wasrollen vast te leggen.

Omtrent de completeering van zijn instrumenten-collectie wordt reeds met hem gecorrespondeerd en de Museumraad te Dèn Pasar — waarover dadelijk meer — heeft den Conservator reeds verzocht het aangevraagde te verzamelen.

Over schilderkunst, houtsnijkunst, metaalbewerking en dergl. is nog steeds geen grooter samenvattend werk geschreven. Ook hier dreigt groot gevaar bij langer uitstel. Iemand, als de kunstschilder Walter Spies, die reeds bijna vijf jaar in een Zuid-Balisch dorp woont, zou zeker de meest bevoegde persoon zijn, hiervan een grooter en volledig werk te schrijven.

Over het tooneel is ook nog nimmer een samenvattend grooter werk verschenen, het hangt ten deele eng samen met de muziek, zoodat bv. een samenwerking van Mr. Kunst met den heer Spies op dit gebied veel belovende resultaten zou kunnen opleveren.

Voor ik afstap van het onderwerp kunst, moge ik hier nog even een U wellicht reeds bekend feit releveeren, nl. de oprichting van een Museum te Dèn-Pasar.

De kosten worden gedragen door de onderafdeelingskassen, vermeerderd met een gelijk quotum van de Kirtya.

Dit Museum heeft een drieledig doel: ten eerste een eigen verzameling van ethnografica samen te stellen, nu deze nog betrekkelijk gemakkelijk te verkrijgen zijn.

Ten tweede: alle andere Musea, doch hierbij wordt natuurlijk in de eerste plaats aan onze eigen Instituten gedacht, behulpzaam te zijn bij de completeering van hun collecties. Reeds bereikte ons een verzoek van het Kon. Bat. Genootschap en van het Maritiem Museum in Rotterdam; ook van het Musicologisch Museum te Bandoeng, waarover ik reeds sprak.

Ten derde: eenige controle uit te oefenen op den verkoop van ethnografica aan touristen, door eenerzijds de prijzen te

stabiliseeren, anderzijds deugdelijke voorwerpen te garandeeren. De praktische ten-uitvoerlegging van dit zeer gecompliceerde probleem heeft nog geen definitieven vorm aangenomen.

7. Oudheden. Na een reeks onderzoekingsreizen, begonnen in 1925, heeft Dr. Stutterheim, behalve zijn inventarisrapporten in het O. V., een eerste deel uitgegeven van de „Oudheden van Bali". Hij heeft zich bij het onderzoek tot Pèdjèng's omgeving beperkt, bij zijn conclusies ook andere bekende oudheden betrokken, met name de groep op den berg Panoelisan. Hoe rijk echter ook de vondsten in de Pèdjèngstreek geweest mogen zijn, dit is slechts een zeer klein gedeelte van Bali. Er rest nog veel meer. Het gevaar voor ontvreemding door touristen en vooral door z. g. antiquairs is niet denkbeeldig, is zelfs herhaaldelijk politioneel geconstateerd en achterhaald.

Het stemt tot vreugde, dat thans Dr. Crucq een tijdelijke opdracht heeft gekregen, tot het vastleggen van de zeer vele, reeds gesignaleerde oudheden. Doch dit is slechts een eerste stap. Daarop moet volgen een minitieus onderzoek, désa vóór désa, als geschied is in de jaren 1925 en volgende.

Na het verschijnen van Dr. Callenfels' eerste deel der Balische oorkonden, is op last van den heer Caron een navraag gedaan aan alle districtshoofden over nog niet bekende koperplaten: de oogst bedroeg vele tientallen; hiervan zijn grootendeels foto's gemaakt. Doch nu rest er nog steeds drievoudig werk: 1° een vertaling van de reeds getransscribeerde oorkonden; 2° een textuitgave, gevolgd door vertaling van de nieuwe vondsten; 3° een nader onderzoek naar het nog niet gesignaleerde.

Zouden enkele onderdeelen, zooals publicaties over kunstuitingen toevertrouwd kunnen worden aan de daartoe door aanleg en opleiding aangewezen, hier reeds eerder genoemde personen, zou men het adatrecht in onderzoek kunnen toevertrouwen aan deskundige B. B.-ambtenaren, dan nog altijd

blijft er over: onderzoek van godsdienst en ritueel, van ethnografische aangelegenheden, van litteratuur en lontar-schat (inclusief het vervaardigen van een Catalogus), van oudheden en oorkonden.

Men ziet: een zeer uitgebreid gebied, waarvan ieder onderdeel op zichzelf een heelen mensch vraagt.

III

Heb ik tot dusver gesproken over vroegere prestaties en huidige desiderata bij de bestudeering van Bali's cultuur, ik voel mij gedrongen te eindigen met enkele mededeelingen over de Baliërs zelve.

In een land wonende, waarheen men altijd gaarne gezonden wilde worden, en dat nu reeds bijna drie jaar voorafgegaan door verschillende dienstreizen daarheen, voelt men naast de wetenschappelijke belangstelling in zijn cultuur, steeds meer en meer sympathie voor het volk, waartusschen men leeft.

Dit is ook de aanleiding geweest, die mij deed gehoor geven aan het dringend verzoek om mede-redacteur te worden in het thans opgerichte Balische Maandblad, wat dus inhield mede de verantwoording te dragen voor de oprichting en voor het voortbestaan ervan.

Dit Balische Maandblad is een reeds lang bestaande wensch der Baliërs, die eindelijk door den krachtigen steun van de beide laatste Residenten in vervulling is kunnen gaan.

Van den beginne af aan had men van Balische zijde een dubbel doel voor oogen, nadere bestudeering en diepere kennis van eigen cultuur, haar oorsprong en haar polymorphe ontwikkeling — maar ook voorlichting over die onderwerpen van Westersche wetenschap en techniek, die voor den Baliër van groot belang zijn: geneeskunde, onderwijs, landbouw, veeteelt. Zoo is ook de samenstelling van dit orgaan een afspiegeling van deze beide groepen van wenschen.

De critiek, uitgebracht in deze Vergadering over den inhoud van het proefnummer, is dan ook blijkbaar door gebrek aan inzicht in de doelstelling uitgesproken. Wel degelijk zijn ook

populaire artikelen over geneeskunde, ook illustraties, hoe de Westersche wetenschap aan zijn huidige medicijnen komt, volkomen op hun plaats.

Als de Redactie in hetzelfde becritiseerde nummer een klein opstel opneemt over enkele eigenaardigheden in taal en adat van Noesa Penida, vervult zij een ander onderdeel der doelstelling, nl. bekendmaking van afwijkende gebruiken. Wanneer die Redactie de taal en de adat van het eiland Penida niet kent, kan zij moeilijk ter zake verifieeren of corrigeeren. Er zij opgemerkt, dat de bedoeling slechts is door opname van zulke artikelen ook mededeelingen over afwijkende adat uit andere streken uit te lokken, en dat er van *wetenschappelijk gezuiverde* rapportage geen sprake ooit geweest is.

Er is in meergenoemde critiek (p. 385) ook nog een verwijt uitgesproken van een periodiek in „permanent falset", daarop doelende, dat de voertaal uitsluitend Maleisch zou zijn. Als men nu echter naast het proefnummer de twee eerste nummers legt, krijgt men het volgende overzicht:

Proefnummer	2	Balische	tegenover	7	Maleische artikelen
Nummer 1	3	„	„	3	„ „
Nummer 2	2	„	„	4	„ „

Er is dus nimmer een aflevering verschenen, zelfs niet het proefnummer, of er waren twee of meer Balische artikelen in. Dus van „permanent" is geen sprake. Nu wat het „falset" betreft. Uitdrukkelijk deelt de redactie mede, dat het blad is bestemd èn voor Baliërs èn voor Sasaks, en dat het zoowel artikelen in de Balische als ook in de Maleische taal zal opnemen. Het stond dus aan den auteur vrij een der beide talen te kiezen, het stond aan de redactie vrij eventueel in de andere taal nog om te zetten.

Van een „falset" is dus geen sprake, daar nimmer het doel was — zooals de heer Hooykaas (op p. 386 van zijn critiek) volkomen onjuist beweert — uitsluitend Balineesch, noch ook uitsluitend voor Baliërs te schrijven.

Over medewerkers, abonné's en abonnementsgelden heeft dezelfde criticus zich laatdunkend geuit: Hij betwijfelt voldoende medewerking. Er zouden voorts wel weinig abonné's komen, en daarvan nog minder betalenden (p.386-7).

Evenals vele andere jonge lieden, die nog niet lang in Indië zijn, heeft de criticus gemeend ook hier met het air van den ervaring verbitterden cynicus te moeten optreden.

Waar echter Dr. Hooykaas nog nimmer op Bali vertoefde, zelfs niet als wetenschappelijk toerist, vragen wij ons af, over welk materiaal hij überhaupt beschikken kon om zoo laatdunkend over de Baliërs te durven spreken en hen te beschuldigen van ontrouw aan beloften, van het niet nakomen van schriftelijke toezeggingen.

Aan de leden Uwer Afdeeling kan ik inmiddels meedeelen dat er nog steeds van verschillende zijden artikelen binnenkomen, dat het aantal abonné 's thans reeds ver over de 500 bedraagt en dat talrijke abonnementsgelden al ontvangen werden.

Ik heb dan ook alle reden in dit Maandblad geen „misgreep" te zien, maar mij te blijven scharen aan de zijde van de meer bejaarde en ervaren Europeesche bestuursambtenaren tevens de zijde van de Balische Regenten en Priesters en zooveel anderen, die het wel aandurfden en om ondanks het jeugdig cynisme van buitenstaanders in een voortbestaan van het Maandblad te gelooven en er met hen allen aan mee te werken! [1])

Juist waar Bali nu in een zeer moeilijk overgangsstadium verkeert, waarin veel van het oude zal gaan verdwijnen, is het dubbel zaak het verspreide samen te voegen, het onderling verdeelende deels te leeren begrijpen en te aanvaarden als noodzaak, deels weg te nemen of te verzachten; maar ook om van al het uit het Westen geïmporteerde te leeren schiften tusschen waardevol en waardeloos.

En bij dit transformatie-proces, dat zich in meerdere of mindere mate in het denkleven van alle Baliërs voltrekt, eenige steun en leiding te geven, eenige perspectieven te openen, is het doel van allen, die tot oprichting en voortbestaan van het Maandblad meewerkten en nog meewerken.

[1]) Hierbij zij nog opgemerkt, dat de vrees van den heer Hooykaas (p. 389), dat het Curatorium van de Statuten zal afwijken door aantasten van haar kapitaal, een ongegronden twijfel inhoudt aan het beleid van hoogere Europeesche en Inlandsche Bestuursambtenaren, die zich bij notarieel-verleden acte verbonden hebben nimmer het kapitaal aan te tasten (Statuten, Art. 2).

BOEKBESPREKING

Een nieuwe redactie van den roman van Raden Wijaya, door C. C. BERG. *Kidung Harṣa-Wijaya. Middel-Javaansche historische roman.* Uitgegeven door C. C. BERG (Bijdr. Kon. Inst. deel 88, 1931, p. 1-48 en 49-238; ook als boek:) *Kidung Harṣa-Wijaya*, tekst, inhoudsopgave en aanteekeningen door C. C. BERG, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1931.

De hierboven staande titels doen voldoende uitkomen, hoe de Leidsche hoogleeraar in de Javaansche Taal- en Letterkunde erin is geslaagd, wederom een tekstuitgave in het licht te geven, en wel voorzien van den meest volledigen apparatus criticus, dien men zich maar denken kan: INLEIDING (met 116 noten), TEKST en LIJST van EIGENNAMEN met 182 + 278 + 284 + 293 + 234 + 218 tekstnoten en 11 noten bij de lijst van eigennamen). Hij heeft hiermee in ruim vier jaar tijds, afgezien van kleinere werkzaamheden, een zevende boek doen verschijnen, niet minder omvangrijk en bewerkelijk dan een der vorige, en dat naast een werkkring die in uitoefening en voorbereiding geenszins een sinecure mag geacht worden. Nog grooter wordt onze bewondering voor deze noeste werkkracht, wanneer we bedenken dat blijkens de Notulen van de Bestuursvergaderingen van het Kon. Inst. op het oogenblik van hem ter perse moet zijn een Woordenboek, dat eindelijk de hoogst welkome aanvulling zal vormen op Juynboll's Oudjavaansche Woordenlijst, en voor een aanzienlijk deel gebaseerd zal zijn op de teksten die tot dusverre door Schrijver in het licht gegeven werden. Voor zooverre deze dus nog niet vertaald zijn, zooals de Kidung Sunda dit is, zal hun bestudeering binnenkort zeer vergemakkelijkt zijn.

Maakt een kritische uitgave door woordscheiding, transcriptie en variae lectiones een tekst reeds grootendeels toegankelijk, de kroon wordt op het werk gezet, wanneer dezelfde uitgever zijn interpretatie door een glossarium volledig maakt. Een vertaling wordt dan voor menigeen goeddeels overbodig, al blijf ik van harte hopen, dat volledige vertalingen het licht zullen kunnen zien naast de uitvoerige inhoudsopgaven. Met zijn werkzaamheden op het gebied van de Middel-Javaansche teksten, woordenschat en geschiedenis zet Berg op gelukkige wijze het werk van Van der Tuuk en Brandes voort, zonder in hun kapitale eigenaardigheden te vervallen. Had Van der Tuuk tijd, lust en gelegenheid gehad tot het uitgeven van de handschriften die hem tot grondslag dienden bij het ophoopen van zijn woordenschat, dan had zijn KBW in hanteerbaarheid gewonnen, terwijl op dezelfde voorwaarde Brandes gemakkelijker leesbaar was geworden. Berg houdt zijn drie gebieden voldoende gescheiden, al blijven we voortdurend duidelijk zien, hoe ze in elkaar grijpen, want hiervan wordt geen tittel of jota verwaarloosd. Met spanning zien we dan ook niet alleen het in uitzicht gestelde Woordenboek tegemoet, maar ook de kapitale samenvatting van al deze (en andere?) historische teksten, die een soort vervolg op zijn dissertatie zal vormen. Bovendien heeft hij nóg een opstel toegezegd, te verschijnen in de Bijdr. v/h Kon. Inst., dat den titel zal dragen: „Een werkhypothese voor de verdere studie van een deel van de babad voorgesteld".

Wanneer ik nu ook nog met een enkel woord erop wil wijzen, dat Berg niet altijd geheel heeft kunnen ontkomen aan de défauts de ses qualités, dan ben ik wel eenigszins bevreesd, voor doovemansooren te preeken. Kon men tot dusverre nog hopen, dat de van zeer deskundige en bevoegde zijde gemaakte opmerkingen zonder meer ter harte waren genomen, laten we zeggen voor een herdruk of een andere studie op hetzelfde gebied, deze hoop is vervlogen sinds Berg geen aanleiding heeft kunnen vinden op eenigerlei wijze met een enkel woord te reageeren op de studie van R. Ng. Dr. Poerbatjaraka, getiteld „De historische waarde van de Rangga Lawe", verschenen in Djawa X, 1930, 135-149. Wel is Berg's

nieuwste boek gedateerd 11 October 1929, maar nu er wel gelegenheid is gevonden te verwijzen naar nieuw verschenen en te verschijnen studies van den schrijver zelf, had men ook mogen verwachten, dat er rekening was gehouden met deze fundamenteele kritiek, die o. a. de historische waarde van dit soort werken veel geringer aanslaat dan Berg doet en zelfs in twijfel trekt. Men kan zich zonder meer gewonnen geven, óf op de uitdaging ingaan, maar dit volslagen negeeren ervan moet toch tenminste als onvruchtbaar voor de wetenschap gekenschetst worden.

De door mij te maken opmerkingen zijn van geheel ondergeschikt belang vergeleken met die van de bovengenoemden, en betreffen slechts de wijze van uitvoering van het boek; verder kan men ook moeilijk gaan, daar op pag. 4 het geheele werk als voorloopig gekenschetst, een meer bevredigende behandeling nog in uitzicht gesteld en kritiek dus a priori ontwapend wordt. Men kan het volgende dan ook misschien beter qualificeeren als desiderata bij uitgave van weer een dergelijk werk.

De auteur, voor wien geen moeite teveel is, is ook wel zéér vermoeiend voor zijn lezers, aan wie hij niet minder dan 1616 noten na te bladeren geeft. Zoowel bij samenstellen van een manuscript als bij zetten als ook bij proeven-lezen moge het gemakkelijker en goedkooper zijn, wanneer men tekst en noten afzonderlijk houdt en niet telkens de pagina aan den voet voorziet van de bijbehoorende noten, maar men werkt per slot van rekening voor den lezer, en die is geenszins gebaat met al het geblader, dat hiervan het onafwijsbaar gevolg is. Vooral niet, wanneer de notentelling niet doorloopt, zoodat men elke pagina van zijn exemplaar eerst moet voorzien van het bovenschrift: Zang Zooveel. En beziet men de noten één voor één, dan blijkt dat Berg consequent zonder het ooit over te slaan aanteekent, waar hij volgens zijn vast-doorgevoerd systeem spelt: lunga, rowangira enz. in plaats van lung*h*a en rowang*h*ira enz. in den handschriftelijken tekst. Had hij (consequent!) dit systeem volgehouden waar hij d en t spelt en het handschrift ḍ en ṭ heeft, dan had hij het getal der noten minstens met nog een duizend-

tal kunnen verrijken, en andermaal waren er wellicht duizend bijgekomen, wanneer hij zijn registratie had voortgezet bij gevallen als bv. ayu, beantwoordend aan handschriftelijk *h*ayu. Met iets dergelijks evenwel eens en vooral te signaleeren en af te zien van verantwoording bij kennelijk-zinnelooze verschrijvingen had hij zich en ons naar ruwe becijfering duizend der bestaande noten kunnen besparen, waarna de resteerende 600, nu onder ballast begraven en weggestopt, gevoegelijk hadden kunnen verdeeld worden over den voet der bladzijden, ten gerieve der gebruikers. Waarlijk, een dergelijke verantwoording zal zelfs geen promotor van zijn promovendus eischen, laat staan dat een lezer dit verlangt van een hoogleeraar, die nu zijn vijfden tekst uitgeeft. Met dit als bijna mechanisch registreeren te kenschetsen notenzaaien schaadt m.i. de overdaad zoozeer, dat het wetenschappelijk karakter eronder lijdt. Waarin schuilt toch de kritiek bv. bij de „critisch uitgegeven" Rangga Lawe, wanneer elke kennelijke verschrijving kritiekloos automatisch zijn weg vindt naar den „apparatus criticus"? Wie ooit een laat ons zeggen Javaansch schrijver genoegelijk aan het werk gezien heeft en daarbij dan opmerkt hoe hij uit pure willekeur bv. bij het persklaar maken van een herdruk 800 van de 1000 keer (de rest ziet hij over het hoofd!) sang Wiṣṇu verandert in ṣang Wisnu, zal zich niet meer geroepen voelen, 800 noten te plaatsen voor de gevallen waar dit gebeurd is plus 200 noten waar zulks niet is geschied. Ik ga hier ietwat uitvoerig op in, daar ik deze aangelegenheid hier wel eens principieel aan de orde wil stellen. Wij zijn hier m.i. nog niet toe aan de disciplina classica — trouwens daar verricht men óók niet zulk monnikenwerk, maar kenschetst zijn tekst vantevoren.

Op ander gebied zou het mij en misschien menig ander niet onwelkom geweest zijn, wanneer Berg wél consequent doorgezet had. Met transcriptie en woordscheiding gaat men nolens volens een eindweegs den weg der interpretatie op; waarom niet dezen weg verder bewandeld door aanbrengen van leesteekens, die ik in al Berg's teksten noode mis! Ik weet wel, dat in sommige gevallen dit afhankelijk gesteld moet worden van de vers-indeeling, maar in vorige teksten,

waar deze wél zonder veel moeite is aangebracht kunnen worden, heeft Berg toch ook nagelaten, leesteekens aan te brengen. Voor het hier aangekondigde werk heeft schrijver niet terstond in tabel XVI van de Toonkunst van Bali door het echtpaar KUNST het schema van alle versmaten kunnen vinden, waarmee hij blijkbaar van verdere pogingen heeft afgezien. Het is alsof men te Leiden in den jare 1931 voor informaties nog evenver verwijderd is van Bali als in 1597, toen het „Boek van Bonang" aldaar nog niet anders kon gecatalogiseerd worden dan als: Volumen quoddam Javanicum *ex remotissimo orbe* . . . . . adlatum.

Men leide uit het bovenstaande niet af, dat ik den schrijver te weinig ernst zou willen verwijten; integendeel, eerder een overmaat, zich hierin uitend dat ernst gemaakt wordt met zaken die niet au sérieux behoeven genomen te worden. Hiervan getuigt — behalve de 1001 noten — de passage op pag. 23-25, o. a. gewijd aan Poerbatjaraka's wilde gelijkstelling van het Javaansche angabhadi met het uit het Arabisch afkomstige angabdi. Deze suppositio kwam mij nec astuta neque vera voor, en desgevraagd verklaarde Poerbatjaraka mij, zich hierover „dood te schamen", daar het dateerde uit den tijd zijner gāhilya omtrent het Arabisch, terwijl hij me toestond, dit ook uit zijn naam mede te deelen.

Overigens doet het bovengenoemde slechts in geringe mate afbreuk aan de groote waardeering die ook ik koester voor Berg's conscientieus, zeer omvangrijk en hoogst nuttig wetenschappelijk werk, waarvan ik in ruime mate profiteer, zoowel door de behaalde resultaten als door de bezieling die ervan uitgaat.

8 November 1931 Dr. C. HOOYKAAS.

De reis van HAYAM WOEROEK naar den Oosthoek.

In Krom's uitgave van de door Kern vertaalde en van toelichtingen voorziene Nāgarakṛtāgama zijn mede verwerkt de topografische opmerkingen van Niermeijer en Van Stein Callenfels. In de Bijdragen enz. van het Koninklijk Instituut enz. 80, 1924, opent Poerbatjaraka ook bij 's konings reisverhaal enkele nieuwe gezichtspunten. De geheele route wordt nog eens aan een grondig en critisch onderzoek onderworpen in een studie van R. A. Kern in het Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, Tweede Serie, Deel XLIV, 1927, pag. 613-24. Aan deze bibliografie moet nu toegevoegd worden: Landbouw en Welvaart in het Regentschap Pasoeroean, Bijdrage tot de Kennis van de Sociale Economie van Java, door Dr. Ir. E. de Vries, Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, Mededeeling van de Afdeeling Landbouw, No. 16, 1931, H. Veenman & Zonen, Wageningen, Deel I, Tekst, pag. 12—18, deel II, Bijlagen, kaartje 4. Hoewel de schrijver in het door hem slechts behandelde gebied Pasoeroean door voortdurende eigen aanschouwing wellicht thuis was als geen der bovengenoemde auteurs, heeft hij na R. A. Kern's studie toch maar weinig meer kunnen toevoegen aan het ons reeds bekende. Daar zijn bijdrage evenwel verschenen is op een plaats waar men deze niet licht zoekt, is het wellicht niet overbodig er hier even de aandacht van den lezer op te vestigen.

C. H.

A. SAMENSTELLING VAN HET KONINKLIJK BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN. [1])

EERE-BESCHERMHEER:

Zijne Excellentie, Jhr. Mr. A. C. D. de Graeff, Oud-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

BESCHERMHEER:

Zijne Excellentie, de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, Jhr. Mr. B. C. de Jonge.

DIRECTIE:

Prof. Mr. J. van Kan, Voorzitter.
Prof. Dr. Raden Ario Hoesein Djajadiningrat, Ondervoorzitter.
Dr. F. D. K. Bosch,
Prof. Dr. B. J. O. Schrieke,
E. Gobée,
Dr. G. F. Pijper,
Mr. Dr. G. G. van Buttingha Wichers,
J. W. Meijer Ranneft,
Mr. Dr. J. A. M. van Buuren,
Mr. A. Meyroos,
L. H. W. van Sandick,

Secretaris der Directie:

C. C. F. M. le Roux.

---

[1]) Waar de woonplaats van leden niet is vermeld, is deze Batavia of Meester Cornelis.

VERTEGENWOORDIGERS:

Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, *Leiden.*
Dr. H. Kraemer, *Soerakarta.*
Dr. Th. Pigeaud, *Djokjakarta.*
Ir. J. L. Moens, *Djokjakarta.*
Dr. A. A. Cense, *Makassar.*

VERZAMELINGEN ONDERGEBRACHT IN 'S GENOOTSCHAPS MUSEUM

Directeur van het Museum		Dr. F. D. K. Bosch.
a. de boekerij	Bibliothecaris	P. Gediking.
	Assistenten	Mas Patah. S. Chavannes.
b. de land- en volkenkundige verzameling	Conservator	C. C. F. M. le Roux.
c. de oudheidkundige verzameling	Conservator	Dr. F. D. K. Bosch.
d. de praehistorische verzameling	Conservator	Dr. P. V. van Stein Callenfels.
e. het munt-, penning- en zegelkabinet	wnd. Conservator	Dr. F. D. K. Bosch.
f. de verzameling keramiek van den Indischen Archipel	Conservator	E. W. van Orsoy de Flines.
g. de verzameling handschriften	Conservator	Dr. R. Ng. Poerbatjaraka.
h. de fotografische verzameling	Conservator	C. C. F. M. le Roux.

REDACTEUR VAN HET TIJDSCHRIFT EN DE VERHANDELINGEN

Dr. F. D. K. Bosch.

AFDEELING ADMINISTRATIE VOOR GENOOTSCHAP EN MUSEUM

adres: Museum Koningsplein West 12.

Secretaris-thesaurier:	C. C. F. M. le Roux.
Administratrice:	Mevr. C. H. Dorrenboom-Schlusser.

WETENSCHAPPELIJKE AFDEELINGEN
WERKENDE LEDEN

Afdeeling Adatrecht.

Bestuur:

L. H. W. van Sandick, Voorzitter.
Prof. Mr. B. ter Haar, *(verlof)*.
Prof. Dr. J. H. A. Logemann, Secretaris-penningmeester.

Leden:

Dr. W. J. Beck.
Dr. E. J. Burger.
Prof. Dr. R. A. H. Djajadiningrat.
E. Gobée.
Dr. B. J. Haga.
Prof. Mr. F. D. Holleman.
Dr. W. Hoven.
Mr. P. H. C. Jongmans.
Mr. L. W. H. de Leeuw.
H. J. van Mook.
Dr. G. F. Pijper.
Prof. Dr. B. J. O. Schrieke.
Mr. R. Soepomo.
Mr. H. J. Spit.
Dr. J. W. de Stoppelaar.
F. H. Visman, *(verlof)*.
Dr. L. de Vries.
Mr. G. Wijers.

Afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde.

Bestuur:

Prof. Dr. R. A. H. Djajadiningrat, Voorzitter.
Dr. F. D. K. Bosch, Ondervoorzitter.
Dr. P. Voorhoeve, Secretaris.

Leden:

J. S. Brandts Buys, *Soerakarta*.
Dr. P. V. van Stein Callenfels. *(verlof)*.
Dr. K. C. Crucq.
Dr. R. W. van Diffelen, *Buitenzorg*.
Dr. G. W. J. Drewes, *(verlof)*.
Dr. J. Ph. Duyvendak, *Soerakarta*.
Dr. J. M. Elshout, *Bandoeng*.
Dr. B. J. Esser, *Poerbolinggo*.
Dr. S. J. Esser, *Padalarang*.
E. Gobée.
Prof. Dr. E. C. Godée Molsbergen.
Dr. K. A. H. Hidding.
Prof. Mr. F. D. Holleman.
Dr. C. Hooykaas.
Dr. P. van Hulstijn.

P. de Kat Angelino, *(verlof)*
J. Kats, *(verlof)*.
Dr. H. Kraemer, *Soerakarta.*
Mr. J. Kunst.
Mevr. Dr. M. C. H. Loeff-Amshoff, *Bandoeng.*
Ir. J. L. Moens, *Djokjakarta.*
A. Muhlenfeld.
L. A. P. E. van Oosterzee.
H. Overbeck, *Soerabaia.*
Dr. Th. Pigeaud, *Djokjakarta.*
R. Ng. Dr. Poerbatjaraka.
Ir. H. Maclaine Pont, *Modjokerto.*
Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins.
Dr. G. F. Pijper.
C. C. F. M. le Roux.
Prof. Dr. B. J. O. Schrieke.
H. J. E. F. Schwartz, *Buitenzorg.*
Dr. W. P. Stutterheim, *(verlof)*.
Dr. L. de Vries.

Correspondenten:

Dr. A. A. Cense, *Makassar.*
W. Ph. Coolhaas, *Bindjai.*
P. Drabbe, *Tanèmbar.*
W. Dunnebier, *(verlof)*.
H. J. Friedericy, *(verlof)*.
H. Geurtjens, M. S. C. *Merauke.*
Dr. R. Goris, *Bangli.*
F. J. F. van Hasselt, *Depok.*
L. C. Heyting, *Waingapoe.*
A. Hueting, *(verlof)*.
H. J. Jansen, *Den Pasar.*
Dr. V. E. Korn, *(verlof)*.
Dr. A. C. Kruyt, *Pendolo (Posso)*.
P. Middelkoop, *Kapan, Midden-Timor.*
J. H. Neumann, *Raja.*
Dr. L. Onvlee, *Waikaboebak.*
Joh. Scholte, *Tondano.*
Dr. K. G. F. Steller, *Groot Sangihe.*
Jhr. B. C. C. M. M. van Suchtelen, *Bandjarmasin.*
Dr. H. van der Veen, *Rante Pao.*
J. W. Wesseldijk, *Napoe.*

Afdeeling Rechtswetenschap.

Bestuur:

Mr. Dr. M. A. G. Harthoorn.
Mr. G. Vonk.
Prof. Mr. Dr. F. M. Baron van Asbeck, Secretaris-penningmeester.

Leden :

Mr. A. S. Block.
Mr. E. O. Baron van Boetselaer, *Buitenzorg*.
Mr. Dr. J. A. M. van Buuren.
Mr. E. J. F. van Dunné.
Mr. J. Elshout.
Mr. K. L. J. Enthoven.
Mr. F. M. van Exter.
Prof. Mr. B. ter Haar bzn, *(verlof)*.
Mr. A. J. R. Heinsius, *(verlof)*.
Mr. H. A. Helb.
Mr. C. C. van Helsdingen.
Mr. W. H. van Helsdingen.
Mr. A. P. G. Hens, *(verlof)*.
Prof. Mr. H. R. Hoetink.
Prof. Mr. F. D. Holleman.
Mr. J. R. L. Jansen.
Mr. J. A. Jonkman, *Makassar*.
Prof. Mr. J. van Kan.
Ir. Mr. H. J. Kiewiet de Jonge.
Prof. Mr. Dr. R. D. Kollewijn.
Prof. Dr. J. H. A. Logemann.
Mr. J. Lubbers.
Mr. H. Marcella, *(verlof)*.
Mr. A. Mieremet.
Mr. A. J. C. M. Nelissen.
Mr. E. F. R. A. Nierstrasz.
Mr. H. Oele. *(verlof)*.
Mr. A. H. van Ophuysen.
Mr. E. Pino.
Mr. A. C. Sandkuyl.
Prof. Mr. J. M. J. Schepper, *(verlof)*.
Mr. H. Smits.
Mr. H. J. Spit.
Mr. P. N. van der Stok.
Mr. H. L. van Uchelen.
Mr. R. J. M. Verheyen.
Prof. Mr. J. Zeijlemaker.

Afdeeling Staathuishoudkunde

Bestuur :

J. W. Meijer Ranneft, Voorzitter.
Prof. J. van Gelderen, Ondervoorzitter.
Dr. R. E. Smits, Secretaris-penningmeester.

Leden :

C. van den Bussche.
Mr. Dr. G. G. van Buttingha Wichers.
Mr. Th. A. Fruin.
Mr. G. H. C. Hart.
Dr. J. Huender, *(verlof)*.
Mr. Ir. H. J. Kiewiet de Jonge.
Dr. G. H. van der Kolff, *(verlof)*.
Prof. Dr. J. H. A. Logemann.
Dr. M. W. F. Mansvelt, *Buitenzorg*.
K. W. J. Michielsen.
A. M. P. A. Scheltema, *(verlof)*.
Mr. Dr. B. J. F. Steinmetz, *(verlof)*.
Mr. J. J. Tichelaar, *Soerabaia*.
Ir. E. P. Wellenstein.

Afdeeling voor de Studie van Internationale Vraagstukken.

Bestuur:

. . . . Voorzitter
. . . . Secretaris

Leden:

Prof. Mr. Dr. F. M. Baron van Asbeck.
Mr. W. C. A. B. P. Arriëns, *(verlof)*.
Jhr. A. T. Baud, *Buitenzorg*.
Dr. F. D. K. Bosch.
C. van den Bussche.
Mr. Dr. G. G. van Buttingha Wichers.
Prof. Dr. R. A. H. Djajadiningrat.
R. A. A. A. Djajadiningrat.
Dr. C. L. van Doorn.
Mr. L. Einthoven.
Prof. J. van Gelderen.
E. Gobée.
Dr. B. J. Haga.
Dr. Ir. Han Tiauw Tjong, *Pekalongan*.
Mr. G. H. C. Hart.
C. E. L. Helfrich.
Prof. Mr. F. D. Holleman.
Prof. Mr. J. van Kan.
Mr. Ir. H. J. Kiewiet de Jonge.
Prof. Mr. Dr. R. D. Kollewijn.
Dr. H. Kraemer, *Soerakarta*.
T. de Meester.
J. Th. Moll.
H. J. van Mook.
H. Mouw.
A. Muhlenfeld.
C. O. van der Plas, *Blitar*.
C. Prins, *(verlof)*.
Mr. S. C. Graaf van Randwijck.
J. W. Meijer Ranneft.
Prof. Dr. B. J. O. Schrieke.
Mr. J. J. Schrieke.
R. Pandoe Soeradhiningrat.
Ir. W. F. Staargaard.
P. A. van de Stadt.
Dr. J. Stroomberg, *(verlof)*.
Dr. H. Walch.
Ir. E. P. Wellenstein.

B. LEDENLIJST

Eereleden:

Prof. M. Anesaki, *Tokyo*.
H.D.H. Bosboom, *Den Haag*.
Dr. Renward Brandstetter, *Luzern*.
Prof. George Coedès, *Hanoi*.
Prof. Dr. H. Th. Colenbrander, *Leiden*.
Mr. K. F. Creutzberg, *Genève*.
Th. van Erp, *'s Gravenhage*.
Prof. Gabr. Ferrand, *Parijs*.
Prof. Louis Finot, *Toulon*.
E. W. van Orsoy de Flines, *Oengaran*.
Prof. Alfred Foucher, *Sceaux*.
Dr. F. de Haan, *Hilversum*.
Prof. A. C. Haddon, *Cambridge*.

A.W.F. Idenburg, *Den Haag.*
Mr. H. Jelgerhuis Swildens, *Den Haag.*
Prof. Mr. J. van Kan.
Prof. Mr. Ph. Kleintjes, *Amsterdam.*
Prof. Dr. N. J. Krom, *Leiden.*
R. A. A. Kromo Djojo Adinegoro, *Modjokerto.*
Prof. Sylvain Lévi, *Parijs.*
Mr. H. A. Lorentz, *Pretoria.*
P. A. A. Mangkoenegoro, VII, *Soerakarta.*
Sir John. Marshall, *Simla.*
Prof. Louis Massignon, *Parijs.*
Ir. J. L. Moens, *Djokjakarta.*
Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, *Leiden.*
J. W. van Nouhuys, *Rotterdam.*
Henri Parmentier, *Cambodja.*
Prof. Paul Pelliot, *Parijs.*
Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, *Leiden.*
P. de Roo de la Faille, *Den Haag.*
Dr. Fritz Sarasin, *Bazel.*
Prof. Dr. P. W. Schmidt, *Rome.*
Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, *Leiden.*
Prof. Mr. S. R. Steinmetz, *Amsterdam.*
Prof. Dr. G. Thilenius, *Hamburg.*
Prof. Dr. J. Ph. Vogel, *Leiden.*
Prof. Mr. C. van Vollenhoven, *Leiden.*
Ch. J. I. M. Welter, *Den Haag.*
Dr. J. W. IJzerman, *Wassenaar.*

CORRESPONDEERENDE LEDEN :

C. O. Blagden, *London.*
Prof. A. Cabaton, *Parijs.*
Prof. Clive Day, *New Haven, Conn.*
Sir E. Denison Ross, *Londen.*
O. L. Helfrich, *Voorburg.*
Dr. A. C. Kruyt, *Posso.*
Prof. Dr. A. Maass, *Berlijn.*
T. Ottolander, *Banjoewangi.*
Prof. Dr. F. L. Pulle, *Bologna.*
Prof. Dr. A. A. Schaade, *Hamburg.*
H. J. E. F. Schwartz, *Buitenzorg.*
W. W. Skeat, *Croyden.*
R. O. Winstedt, *Singapore.*

BUITENGEWONE LEDEN (OUDE STIJL) :

Dr. P. V. van Stein Callenfels, *(verlof).*
R. M. Kartadirdja, *Djokjakarta.*
P. J. Perquin, *Breda.*
Dr. R. Ng. Poerbatjaraka.
W. H. Sundermann, *Honnef.*

DONATEURS:

Ir. P. J. Willekes MacDonald.
Sech Oemar bin Joesoef Mangoes.
H. Tutein Nolthenius, *Delft*.

LEDEN, DIE PER JAAR f 500.— BIJDRAGEN:

De Javasche Bank.
Koninklijke Paketvaart Mij.
Factorij der Ned. Handel Mij.
Nederlandsch-Indische Handelsbank.

LEDEN, DIE PER JAAR f 100.— BIJDRAGEN:

N. V. Algemeen Nieuws en Telegraaf Agentschap (Aneta).
N. V. Hollandsche Beton Mij.
Ned. Ind. Escompto Mij.
N. V. Ned. Ind. Steenkolen Handel Mij., *Tandjong Priok*.

LEDEN, DIE PER JAAR f 50.— BIJDRAGEN:

Ned. Ind. Spoorweg Maatschappij, *Semarang*.
N. V. Straits und Sunda Syndikat's Administratiekantoor.

GEWONE LEDEN:

J. van Aalderen.
R. T. A. Achmad Probonegoro.
W. Ch. Adriaans, *Bangkalan*.
A. Ph. van Aken, *Menado*.
Algemeene Middelbare School, *Soerakarta*.
Prof. Mr. F. M. Dr. baron van Asbeck.
Dr. L. L. Bakker, *Djokjakarta*.
Dr. W. J. Beck.
J. H. Behrns, *Banjoewangi*.
Prof. Dr. C. C. Berg, *Leiden*.
Dr. Ch. J. Bernard, *Buitenzorg*.
Mr. C. T. Bertling, *Malang*.
Bestuursschool
Bibliotheek van het Departement der Marine.
Billiton Maatschappij, *Tandjong Pandan*.
G. O. Blacker, *Manchester*.
P. J. Blok, *Pagar Alam*.
C. W. Bodenhausen.
M. J. F. Baron van Boecop, *Cheribon*.
R. Boedihardjo, *Loemadjang*.
J. G. Boekenoogen, *Balikpapan*.
F. de Boer.
W. C. Bonebakker, *Amsterdam*.
Dr. F. D. K. Bosch.

N. V. Machinefabriek Braat, *Soerabaia.*
K. Brandenburg, *Makassar.*
F. Brandenburg van Oltsende.
John G. Breman, *Bengkajan.*
Ds. W. F. Breijer.
E. G. Brouwer.
G. W. de Bruyn, *Bandoeng.*
Th. Busink.
C. van den Bussche.
Mr. Dr. G. G. van Buttingha Wichers.
Mr. Dr. J. A. M. van Buuren.
L. J. J. Caron, *Makassar.*
P. Cellarius, *Soerabaia.*
Dr. A. A. Cense, *Makassar.*
Mr. C. E. Coester, *Bandjermasin.*
Ignatius College, *Djokjakarta.*
Xaverius College, *Moentilan.*
W. Ph. Coolhaas, *Bindjai.*
Dr. K. C. Crucq.
P. F. Dahler.
Mr. I. J. Dermout.
A. E. Dezentje, *Magelang.*
Dr. R. W. van Diffelen, *Buitenzorg.*
H. H. Dingemans, *Sitoebondo.*
Prof. Dr. R. A. H. Djajadiningrat.
Mr. A. van Doorninck, *Palembang.*
Dr. G. W. J. Drewes, *(verlof).*
B. M. van Driel, *Medan.*
J. J. Drost, *Malino (Celebes).*
Mr. E. J. F. van Dunné.
Dr. J. Ph. Duyvendak, *Soerakarta.*
W. Dijkstra.
Mr. L. Einthoven, *Meester-Cornelis.*
P. Th. Elfring.
Mr. J. Elshout.
Mr. K. L. J. Enthoven.
H. A. F. C. Entzinger.
Dr. S. J. Esser, *Padalarang.*
Mr. J. J. de Flines, *Padang.*
J. W. Folkersma, *Djember.*
Ir. P. Fournier, *Bandoeng.*
Mr. Th. A. Fruin.
R. A. A. Gandasoebrata, *Banjoemas.*
P. Gediking.
Gemeenteraad Soerabaia, *Soerabaia.*
Geneesheer Directeur v/h Krankzinnigengesticht, *Magelang.*
E. Gérardin.
J. Gerritsen, *Semarang.*
P. R. W. van Gesseler Verschuir, *Djokjakarta.*
S. W. G. Gisius, *Tosari-Tenger.*
E. Gobée.
Prof. Dr. E. C. Godée Molsbergen.
Dr. W. Th. van Goor.
Dr. R. Goris, *Bangli.*
Gouverneur van Sumatra's Westkust, *Padang.*
G. J. Govaars Jr.
Griffie v/d Raad van Justitie.

H. B. Gümoes, *Bondowoso.*
J. Haan.
P. H. M. Haan, *Soerabaia.*
Prof. Mr. B. ter Haar Bz.
W. Ch. Hardeman.
Mr. G. H. C. Hart.
Mr. H. C. Hartevelt.
N. W. van Hartingsveldt, *Tjilatjap.*
P. den Hartog, *Salatiga.*
P. L. den Hartog, *Kefananoe.*
R. Hasan Soema di Pradja, *Bandoeng.*
F. J. F. van Hasselt, *Depok.*
H. A. W. Ch. de Haze Winkelman.
Mr. C. W. Baron van Heeckeren, *Bloemendaal.*
H. R. van Heekeren, *Djember.*
E. Helfferich, *Hamburg.*
H. J. Heijnen, *Sintang.*
Dr. K. A. H. Hidding.
F. Ch. H. Hirschmann, *Donggala.*
D. M. Hoek, *Singapore.*
Mej. H. C. H. Hoetink.
Prof. Mr. H. R. Hoetink.
L. C. Hogedijk, *Semarang.*
Prof. Mr. F. D. Holleman.
Hoofdvertegenwoordiger der B. P. M.
Dr. C. Hooykaas.
J. Horst, *Amsterdam.*
A. H. G. Imbert, *Buitenzorg.*
H. J. Jansen, *Den Pasar.*
Java Instituut, *Djokjakarta.*
G. M. Johannes.
M. Tj. de Jong.
Mr. W. Joppe Alberts, *Palembang.*
H. H. Kan.
Mr. K. E. Kan.
Kantoor voor Chineesche Zaken
Mas Kartohadiprodjo, *Sidoardjo.*
Mas Kasan Kartadiredja.
Mr. L. J. C. Kastelijn, *Bandoeng.*
J. Kats.
R. A. Kerkhoven, *Pengalengan (Bandoeng.)*
Khouw Kim An.
Mr. Ir. H. J. Kiewiet de Jonge.
J. C. de Klerk, *Poerwokerto.*
P. A. A. Koesoemo Joedo.
R. M. A. A. Koesoemo Oetoyo.
R. W. Kofman, *Bandoeng.*
Directeur v/d Firma G. Kolff & Co.
Prof. Mr. Dr. R. D. Kollewijn.
C. de Koning, *Bandoeng.*
R. L. Koops.
Dr. W. Kouwenaar, *Medan.*
Dr. H. Kraemer, *Soerakarta.*
Kratonbibliotheek, „Sonopoestoko" *Soerakarta.*
Dr. E. F. G. von Kraus, *Zürich.*
B. J. Kuik, *Piroe.*
Mr. J. Kunst.
Mr. G. G. J. Lambers, *Pamekasan.*
A. Lamers, *Palembang.*

W. G. J. Lans, *Magelang.*
V. de Leeuw, *Madioen.*
Th. Ligthart, *Den Haag.*
D. J. v. d. Linden, *Kali Baroe.*
Prof. Dr. J. H. A. Logemann.
Dr. A. Lorensen, *Medan.*
F. G. Ludérus, *Indramajoe.*
Mr. J. Luyten, *Soerabaia.*
A. J. H. Baron van Lijnden, *Den Haag.*
Mr. H. Marcella.
Raden Martakoesoema, *Rangkasbitoeng.*
D. G. van der Meer Mohr.
Dr. H. M. Mekkelholt, *Palembang.*
J. W. Meijer Ranneft.
Mr. A. Meyroos.
K. W. J. Michielsen.
F. H. V. Middelaer, *Buitenzorg.*
R. Moertadjab, *Banjoewangi.*
W. G. Moggenstorm, *Singkawang.*
R. A. A. Mohamad Achmad, *Koeningan.*
R. T. Moh. Moesa Soeria Karta Legawa, *Garoet.*
P. A. J. Moojen.
J. H. A. Morsink.
A. C. H. v. Motman, *Buitenzorg.*
N. V. Wm. H. Müller & Co.
Dr. H. Müller, *Soerabaia.*
Museum Radipoestaka, *Soerakarta.*
Ned. Kol. Petroleum Mij.
Mr. A. A. J. de Neef.
Dr. J. M. H. Neijens, *Keijeilanden.*
C. J. A. M. Niemans.
Mr. F. T. R. A. Nierstrasz.
F. H. Nieuwenhuijzen, *Den Haag.*
K. E. Nix, *Bandoeng.*
R. T. Notohadinegoro, *Djember.*
R. A. A. Moh. Notohadisoerjo, *Banjoewangi.*
Dr. L. Onvlee, *Wai Kaboebak.*
Opleidingsschool v/h Personeel der Politie, *Soekaboemi.*
H. Overbeck, *Soerabaia.*
E. A. Pan, *Den Haag.*
Raden Parwoto, *Kar.-anjar.*
T. Pellenkoft, *Keboemen.*
Vereeniging Perserikatan Pegawai Pegadaian Hindia, *Djokjakarta.*
Mr. Phoa Liong Gie.
A. H. Philips, *Koetaradja.*
Dr. Th. Pigeaud, *Djokjakarta.*
C. O. van der Plas, *Blitar*
Ir. A. Maclaine Pont, *Modjokerto.*
A. Praasterink.
R. A. A. Prawirakoesoema, *Serang.*
Mas Prawiromidjojo, *Kediri.*
Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins.
Dr. G. F. Pijper.
M. Ng. Reksoamiprodjo, *Modjokerto.*

Resident van Palembang, *Palembang*.
Dr. R. J. W. Reys.
M. O. van Rhijn, *Watampone*.
J. J. Richard, *Djember*.
Mr. J. de Riemer, *Buitenzorg*.
J. Roest, *Tandjong Pinang*.
R. Roestam Tjondro Koesoemo, *Pamekasan*.
Dr. L. S. A. M. von Römer, *Bondowoso*.
Ir. V. R. van Romondt, *Djokjakarta*.
C. C. F. M. le Roux.
Mr. J. A. Ruys, *Soemedang*.
M. Saitoh.
L. H. W. van Sandick.
Mr. A. C. Sandkuyl.
Th. C. Sandrock.
Prof. Mr. J. M. J. Schepper, *Den Haag*.
E. H. Schlegtendal, *Tandjong Karang*.
Ir. H. J. Schophuys, *Bandjermasin*.
Ir. Feodor Schreiber, *Singkep*.
Prof. Dr. B. J. O. Schrieke.
C. W. Schüller, *Lahat*.
R. T. Setjoadiningrat, *Djombang*.
Mr. R. Siegenbeek van Heukelom, *Bandoeng*.
Mej. P. Siegers.
P. H. W. Sitsen, *Djokjakarta*.
W. V. Smeets.
Mr. H. Smits.
Soedarnadi.
R. Soemarjo, *Singkawang*.
R. A. A. Soenarto, *Grobogan*.
R. R. Soerjopoetra, *Bangli*.
Mr. H. J. Spit.
Ch. F. Staargaard.
Ir. W. F. Staargaard.
J. A. van Staveren, *Amsterdam*.
W. Steinbuch, *Djambi*.
E. Straatemeier.
Dr. W. F. Stutterheim, *Utrecht*.
Jhr. B. C. C. M. M. van Suchtelen, *Bandjermasin*.
Dr. K. E. Surbek, *Pagar Alam*.
Mej. Mr. D. H. N. Tan.
R. Tirtoamiprodjo, *Sampang*.
R. M. T. A. Tjakraningrat, *Blora*.
R. P. Tjondroadiningrat, *Djombang*.
M. J. J. Treur, *Kediri*.
Dr. B. van Tricht.
J. C. Valette, *Bandoeng*.
H. J. D. Veen, *Heemstede*.
Dr. H. van der Veen, *Rante Pao*.
Dr. J. J. van de Velde, *Lho Nga*.
Mgr. A. P. F. van Velsen.
F. F. Venema, *Bandoeng*.
W. C. M. Vlasman, *Medan*.
M. Vlierboom, *Malang*.
Mr. J. G. Vollgraff.

Dr. P. Voorhoeve.
Dr. J. C. Vos, *Zutphen*.
Dr. L. de Vries.
Dr. W. E. K. Weck, *Singaradja*.
Mr. A. van Weenen, *Malang*.
G. J. Wehry, *Meester Cornelis*.
Mr. A. J. D. Baron van Westerholt, *Cheribon*.
M. C. Westerman.
P. Westra, *Djokjakarta*.
Mr. A. Weijnschenk, *Djokjakarta*.
J. W. White, *Magelang*.
P. Wink, *Karang Asem*.
R. A. A. Wiranata Koesoema.
J. H. Wolterbeek, *Soerabaia*.
Mr. R. T. Wongsonagoro, *Soerakarta*.
N. van Zalinge.
Zendingsconsulaat.
Mr. H. A. Zeven, *Malang*.
Prof. Mr. J. Zeijlemaker.
A. Zimmerman.
H. D. van Zoelen.

BUITENGEWONE LEDEN:

Mevr. Suzon van Bovene-Beijnon.
E. H. B. Brascamp, *Modjokerto*.
Conferentie van Zendelingen in Deli, *Kaban Djahe*.
Conferentie van Zendelingen in Oost-Java, *Malang*.
P. H. van Coolwijk, *Djokjakarta*.
L. Datoe Toemanggoeng.
Redactie Deutsche Wacht.
L. C. Heijting, *Waingapoe*.
Dr. A. Hirschmann.
Ivar Hwass, *Singkel*.
Jhr. A. H. W. de Jonge, *Kediri*.
Dr. H. H. Karny, *Karlsbad*.
R. A. A. Koesoemo Adinegoro, *Bodjonegoro*.
Dr. A. J. C. van de Laar Krafft, *Bandoeng*.
Openbare Leeszaal en Bibliotheek, *Semarang*.
Openbare Leeszaal en Bibliotheek, *Soerabaia*.
A. Muhlenfeld.
C. A. Neijs, *Magelang*.
R. R. Nitiedhipoera, *Djokjakarta*.
L. A. P. F. van Oosterzee.
M. Parlindoengan, *Padangsidempoean*.
Prof. Dr. Ernst Rodenwaldt, *Soerabaia*.
R. M. T. Sarwoko Mangoenkoesoemo, *Soerakarta*.
J. N. Smith, *Soerakarta*.
Soedjadi.
R. T. Soerio, *Pekalongan*.
Sosrosoegondo, *Djokjakarta*.
W. Staugaard, *Pforzheim*.
M. Moh. Tajib, *Wonosobo*.
M. Tjokrosoepoetro, *Loemadjang*.
J. J. de Vink, *Djokjakarta*.
J. A. Vorstman, *Amsterdam*.
J. van de Weg, *Indramajoe*.

C. RUIL.

NEDERLANDSCH-INDIË

Bandoeng.

Departement van Gouvernementsbedrijven.
Departement van Oorlog.
Dienst van het Mijnwezen.
Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen.
Indische Krijgskundige Vereeniging.
Red. A. I. D. „De Preangerbode".
Red. „Algemeen Landbouwweekblad".
Red. „De Koerier".

Batavia.

Centraal Kantoor voor de Statistiek.
Departement van Binnenlandsch Bestuur.
Departement van Onderwijs en Eeredienst.
Kantoor voor de Volkslectuur.
Koloniale Studiën.
Koningin Wilhelminaschool.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs. (Afd. Ned. Indië).
Koninklijke Natuurkundige Vereeniging.
Oudheidkundige Dienst.
Topografische Dienst.
Vereeniging tot Bevordering der Geneeskundige Wetenschappen in Ned. Indië.
Volksraad.
Red. „Bataviaasch Nieuwsblad".
Red. „Java Bode".
Red. „Het Nieuws van den Dag voor Ned. Indië".

Buitenzorg.

Algemeene Secretarie.
Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.
's Lands Plantentuin.
Nederlandsch-Indische Vereeniging voor Diergeneeskunde en Dierenteelt.
Red. „De Banier".
Red. Boschbouwkundig Tijdschrift „Tectona".

Djokjakarta.

Zelfbestuurs Contrôle-bureau Kepatihan.

Makassar.

Red. „Makassaarsche Courant".

Medan.

Red. „Deli Courant".

Semarang.

Vereeniging voor Locale Belangen.
Red. „De Locomotief".

Singaradja.

Kirtya Liefrinck-van der Tuuk.

Soerabaia.

Centrale Organisaties der Suikerindustrie in Ned.-Indië.
Vereeniging van Waterstaats Ingenieurs.
Red. „Nieuwe Soerabaia Courant".
Red. „Soerabaiasch Handelsblad".

Soerakarta.

Red. „De Bromartani".
Red. „De Nieuwe Vorstenlanden".

NEDERLAND

Amsterdam.

Kon. Academie van Wetenschappen.
Kon. Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap.
Kon. Vereeniging „Koloniaal Instituut".
Kon. Vereeniging Koloniaal Instituut (Afdeeling Volkenkunde).

Nederlandsch Bijbelgenootschap.
Universiteit van Amsterdam.

Breda.

Kon. Militaire Academie.

Deventer.

Middelbare Koloniale Landbouwschool.

's Gravenhage.

Centraal Bureau voor de Statistiek.
Fonds ten behoeve van Indologische studiën aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.
Indisch Genootschap.
Kon. Bibliotheek.
Kon. Instituut van Ingenieurs.
Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.
Ministerie van Koloniën.
Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.
Staten-Generaal.

Groningen.

Rijksuniversiteit.

Haarlem.

Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.
Teyler's Stichting.

Leiden.

Commissie voor het Adatrecht.
Instituut Kern.
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.
Rijks Ethnografisch Museum.
Rijksuniversiteit.

Middelburg.

Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.

Nijmegen.

Kon. Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde.
R. K. Universiteit.

Oegstgeest.

Zendingsbureau van de 5 samenwerkende Zendingscorporaties.

Rotterdam.

Museum voor Land- en Volkenkunde en Maritiem Museum „Prins Hendrik".

Nederlandsche Handelshoogeschool.

Red. „Tijdschrift voor het Onderwijs in Aardrijkskunde".

Sittard.

Indische Missie-Vereeniging.

Tilburg.

R. K. Handelshoogeschool.

Utrecht.

Geografisch Instituut der Rijksuniversiteit.

Rijksuniversiteit.

Historisch Genootschap.

Maatschappij ter Bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën (Treub-Serrurier Maatschappij).

Wageningen.

Landbouwhoogeschool.

EUROPA

België

Antwerpen.

Académie Royale d'Archéologie de Belgique.

Société Royale de Géographie d' Anvers.

Brussel.

Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts de Belgique.

Société Belge d' Études Coloniales.

Société des Bollandistes.

Gent.

Koninklijke Vlaamsche Academie van Taal- en Letterkunde.

Czecho Slovakije

Praag.

Královská Ceská Spolecnost Nauk Praha-I,
(Société Royale des Sciences et des Lettres de Bohême).
Orientálni Ustav V Praze, (Oriental Institute, Prague).

Denemarken

Kopenhagen.

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
Det Kongelige Nordiske Oldskrift Selskab.

Duitschland

Berlijn.

Preussische Akademie der Wissenschaften.
Preussische Staatsbibliothek.
Staatliches Museum für Völkerkunde.
Berliner Anthropologische Gesellschaft.
Schriftleiter Deutsche Literaturzeitung.
Bibliothek des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin.
Gesellschaft für Erdkunde.

Bremen.

Geographische Gesellschaft.

Dresden.

Verein für Erdkunde.

Frankfurt am M.

Städtisches Völkermuseum.

Göttingen.

Gesellschaft der Wissenschaften.

Halle (Saale).

Deutsche Morgenländische Gesellschaft.

Hamburg.

Hamburger Staats- und Universitätsbibliothek.

Keulen.

Verein zur Förderung des städtischen Rautenstrauch-Joest-Museums.

Leipzig.

Gesellschaft für Erdkunde.
Museum für Völkerkunde.
Redaktion der Orientalistischen Literaturzeitung.

München.

Bayerische Akademie der Wissenschaften.
Geographische Gesellschaft.

Engeland

Cambridge.

University Library.

Londen.

The Trustees of the British Museum.
Royal Anthropological Institute.
Mesrrs Luzac & Co. Oriental Publishers & Booksellers.
The Royal Empire Society.
Royal Geographical Society.
The Library, India Office.
Royal Asiatic Society.

Frankrijk

Parijs.

Cité Universitaire. Centre d'études Néerlandaises.

Italië

Rome.

Reale Accademia Nazionale dei Lincei.
Reale Società Geografica Italiana.
Nederlandsch Historisch Instituut.

Noorwegen

Oslo.

Det Norske Videnskaps – Akademi.

Oostenrijk

Weenen.

Akademie der Wissenschaften.
Anthropologisch-Ethnographische Abteilung des Naturhistorischen Museums.
Anthropologische Gesellschaft.
Geographische Gesellschaft.

Polen

Kraków.

Polska Akademja Umiejetnósci, (Académie Polonaise des Sciences et des Lettres).

Portugal

Lissabon.

Sociedade de Geografia de Lisboa.

Rusland

Leningrad.

Académie des Sciences de l'Urss.

Kharkov.

Ukrainian Society for Oriental Research.

Moskou.

Gesellschaft für Kulturelle Verbindung der Sovjetunion mit dem Auslande.

Zweden

Uppsala.

Bibliothek der Königlichen Universität.

Zwitserland

Zürich.

Geographisch Ethnographischen Gesellschaft.

AFRIKA

Tananarive, (Madagascar).

Académie Malgache.

Rabat, (Marokko).

L'Institut des Hautes Etudes Marocaines.

Stellenbosch, (Zuid-Afrika).

Universiteits Bibliotheek.

AZIË

China

Peiping.

National Library of Peiping.

Shanghai.

Statistical Department.

Japan

Taihoku, (Formosa).

Taihoku Imperial University.

Tokio.

Deutsche Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ost-Asiens.

Philippijnen

Manila.

Bureau of Science.

National Library.

Siam

Bangkok.

Royal Institute of Literature Archaeology and Fine Arts.

Voor- en Achter-Indië

Anuradhapura, (Ceylon).

The Archaeological Commissioner.

Bombay.

Bombay Branch of the Royal Asiatic Society.

Bombay Historical Society.

Calcutta.

University.
Imperial Library.
Asiatic Society of Bengal.

Colombo, (Ceylon).

Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society.
Dutch Burgher Union.

Lahore.

Panjab Historical Society.

Mandalay.

Archaeological Survey of Burma.

Madras.

Connemara Public Library.

Patna.

Bihar and Orissa Research Society.

Poona.

Bhandarkar Oriental Research Institute.

Simla.

Director General of Archaeology.

Kuala Lumpur.

Federated Malay States Museums.

Singapore.

Malayan Branch of Royal Asiatic Society.

Rangoon.

Burma Research Society.

Hanoi, (Indo-Chine).

Ecole Française d'Extrême-Orient.

AUSTRALIË EN OCEANIË

Melbourne.

Public Library.

Papeete, (Tahiti).

Société des Etudes Océaniennes.

Perth, (W. Australië).

Colonial Secretary's Office.

Wellington, (Nieuw-Zeeland).

Polynesian Sociëty.
New Zealand Institute, Victoria University College.

NOORD-AMERIKA

Berkeley

University of California.

Boston.

American Academy of Arts and Sciences.
Peabody Museum of Archaeology and Ethnology.

Cambridge.

Harvard University.

Chicago.

Field Museum of Natural History.
University of Chicago.

Newhaven.

American Oriental Society.
Yale University.

New-York.

National Academy of Sciences.
The American Geographical Society of New York.

Washington.

Library of Congress.
Smithsonian Institution.

ZUID-AMERIKA

Rio De Janeiro.

Instituto Historico e Geographico Brasileiro.

CORRIGENDA.

P. 479 r. 18 v.b. *maremba'*[2] moet zijn *ma'remba'*[2]
„ 492 r. 17 v.b. dede „ „ deed
„ 495 r. 7 v.b. *tomotioko* „ „ *tomotiko*
„ „ r. 13 v.o. lees: geslacht
„ 502 r. 9 v.o. lees: wordt